Serpil Çakır

Osmanlı Kadın Hareketi

برنجی سنه — نومرو: ۱۰۰ ۱۹ جمعه ایرتسی ۲۳ شرین ثانی ۱۳۲۶ — ۶ محرم ۱۳۳۱

نسخه‌سی ۶۰ پاره‌در

صاحبه امتیاز: ن. علویه مولان

قادینلر دنیاسی

نسخه‌سی ۶۰ پاره‌در

آدرس نور عثمانیه جوارنده سرویلی مسجد نومرو ۱۱ اخطار کوندریلان مقالات درج ایدلمیون اعاده ایدلز

۱ ایونه بدلی سنه‌لکی یوسه اجرتیه ۱۰۰ الی ایلکی ۶۰ غروشدر ممالک اجنبیه ایچون سنه‌لکی ۳۸ آلتی آیلکی ۲۰ فرانقدر

KADINLAR DÜNYASSI "MONDE FÉMININ" "Constantinople"

قادینلق، حقوق و منافعی مدافعه ایدر، جمعه ایرتسی گونلری نشر اولنور مصور غزته‌در
محافظه‌کار جنس و مذهب تفریق ایتمکسزین محترم عثمانلی خاتملری آثارینه کشاده‌در

metis

Serpil Çakır | Osmanlı Kadın Hareketi

Serpil Çakır

Osmanlı Kadın Hareketi

İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü, Siyaset Bilimi anabilim dalında öğretim üyesidir. Aynı fakültede siyaset bilimi doktora derecesini almıştır. "Cumhuriyetin Öncü Kadınları", "Londra'daki Türklerin Göçmenlik Hâlleri", "Türkiye'de Parlamenter Kadınlar", "İÜ Siyasal Bilgiler Fakültesi Kurum Tarihi" gibi sözlü tarih projelerini yönetmiştir. Kadın hareketi tarihi, sözlü tarih, feminist yöntem, feminist teori, toplumsal cinsiyet ve politika üzerine çeşitli yayınlan bulunmaktadır. Toplumsal Cinsiyet ve Siyaset, Toplumsal Cinsiyet ve Sosyal Politika, Sosyal Bilimlerde Yöntem, Kadın Araştırmalarında Yöntem, Karşılaştırmalı Siyasal Sistemler, Devlet, Toplum, İktisat: Tarihsel Sosyoloji derslerini vermektedir.

Metis Yayınları
İpek Sokak 5, 34433 Beyoğlu, İstanbul
e-posta: info@metiskitap.com
www.metiskitap.com
Yayınevi Sertifika No: 10726

Metis Kadın Araştırmaları

Osmanlı Kadın Hareketi
Serpil Çakır

© Metis Yayınları, 1993, 2010

İlk Basım: Mayıs 1994
Genişletilmiş Üçüncü Basım: Nisan 2011
Beşinci Basım: Kasım 2016

Yayına Hazırlayanlar: Müge Gürsoy Sökmen, Eylem Can
Kapak Tasarımı: Emine Bora

Kapak Resmi:
Kadınlar Dünyası kapağı: no. 119.
1 Aralık 1913'te Fethi Bey'in kullandığı uçakla İstanbul semalarında uçan Belkıs Şevket'in uçuş öncesinde, mensubu olduğu Osmanlı Müdafaa-i Hukuk-i Nisvan Cemiyeti üyeleri ve *Kadınlar Dünyası*'nın yazı kurulu ile uçak önünde çektirdiği fotoğraf. Arkada derneğin flaması görülüyor.

Dizgi ve Baskı Öncesi Hazırlık: Metis Yayıncılık Ltd.
Baskı ve Cilt: Yaylacık Matbaacılık Ltd.
Fatih Sanayi Sitesi No. 12/197 Topkapı, İstanbul
Matbaa Sertifika No: 11931

ISBN-13: 978-975-342-044-0

Eserin bütünüyle ya da kısmen fotokopisinin çekilmesi, mekanik ya da elektronik araçlarla çoğaltılması, kopyalanarak internette ya da herhangi bir veri saklama cihazında bulundurulması, 5846 Sayılı Fikir ve Sanat Eserleri Kanunu'nun hükümlerine aykırıdır ve hak sahiplerinin maddi ve manevi haklarının çiğnenmesi anlamına geldiği için suç oluşturmaktadır.

Serpil Çakır

Osmanlı Kadın Hareketi

metis

Annem Yurdagül Çakır kişiliğinde
tüm kadınlara...

İçindekiler

Önsöz 11

Giriş 21

Birinci Bölüm
ERKEK TARİHİNDEN KADIN TARİHİNE 29

İkinci Bölüm
OSMANLI KADIN HAREKETİ 55
Genel Olarak Kadın Hareketi 55
Osmanlı Kadın Hareketinin Boyutları 59
Kadın Dergileri 59
Kadın Dernekleri 87

Üçüncü Bölüm
OSMANLI KADIN HAREKETİNE SOMUT BİR ÖRNEK: KADINLAR DÜNYASI DERGİSİ 133
Osmanlı Kadın Hareketinin *Kadınlar Dünyası*'nda Biçimlenişi 164
Kadın İnkılabının Boyutları 201
Hukuk 201
Toplumsal Yaşam 226
Giyim 244
Aile 261
Eğitim 297
Çalışma Yaşamı 343

SONUÇ
Kadınları Görünür Kılmanın Önemi ve Bunun Önündeki Engeller 405

Belgeler 419

Kaynakça 443

KİTAPTA KULLANILAN KISALTMALAR:

AEK: Atıf Efendi Kütüphanesi
BDK: Beyazıt Devlet Kütüphanesi
BK: Belediye Kütüphanesi (Atatürk Kitaplığı)
HTU: Hakkı Tarık Us Kütüphanesi
KEKBM: Kadın Eserleri Kütüphanesi ve Bilgi Merkezi
MK: Millet Kütüphanesi
HMG: Hanımlara Mahsus Gazete
OMHNC: Osmanlı Müdafaa-i Hukuk-u Nisvan Cemiyeti

Önsöz

YİRMİ YIL ÖNCE, 1991 yılında, bu kitabın ilk yazımını doktora tezi olarak yaptım. 1994'te kitap olarak basıldı ve 1996'da ikinci baskısı çıktı. Bu üçüncü baskı için kitabı yeniden gözden geçirdim, bazı değişiklikler yaptım. Geçen 20 yıl içinde yazar olarak benim araştırma serüvenim, daha önce türlü nedenlerle ayrıntılandırılamayan çalışma yöntemim, kadın tarihinin teorik ve yöntemsel açılardan incelenmesi ve kitabın içinde, hareketi örnekleyen fotoğraflar var bu baskıda...

Yayınevinin yeni basım kararını, Stockholm Üniversitesi'nde, iki öğrenim dönemi süresince "İsveç'te Kadınların Siyasete Katılımı" üzerine bir araştırma yapmak üzere bulunduğum sırada aldım. İstanbul'un ılıman havasına alışmış biri olarak Kuzey'in kar ve soğuğuna dayanmaya çalışırken gelen bu haber, beni yıllar öncesine ait anılara götürdü, içimi ısıttı. Gözümün önünde bir sürü hatıra canlandı. Bunlar hâliyle araştırmacı olarak başladığım serüveni de ortaya koyuyordu ki bu serüvende konakladığım uğradığım diyemeyeceğim kadar çok haşır neşir olduğum kütüphanelerimin yeri çok fazla... Önce araştırmamda önemli rol oynayan kütüphanelere değinmek istiyorum. Fatih Millet Kütüphanesi, Hakkı Tarık Us Kütüphanesi ve şu an Hakkı Tarık Us Kütüphanesi'nin koleksiyonlarına da sahip olan Beyazıt Devlet Kütüphanesi... Hayatımda bir dönem, nerdeyse evimden çok zamanımın geçtiği mekânlar...

1980'li yıllarda, kütüphanelerdeki çalışma koşulları bugünkünden oldukça farklıydı. Kütüphaneler yeterli ödenekten yoksundu, binalar eski, yüksek tavanlıydı; yakıt sınırlı olduğu için iyi ısıtılmıyorlardı; üstelik iç konum ya da bulundukları çevre itibariyle gürültü çoktu. Örneğin tarihî ve güzel bir bina olmasına karşın, Fatih Millet Kütüphanesi'nin okur yeri, kütüphane çalışanlarının odaları-

nın açıldığı koridordaydı. Dizlerimde battaniye, ellerimde eldivenler ve çalışanların çıkardığı gürültüden kaçmak için kulaklarıma pamuk tıkayıp çalıştığım günlerin sayısı çoktur. Hakkı Tarık Us Kütüphanesi'nin avlusu ve binası yazın aranılan bir mekânken kışın, vakfın yapacağı kömür yardımına bağlı olduğu için oldukça soğuktu. 20 yıl önceki koşullarda internet yoktu, fotokopi olanakları yok denecek kadar azdı. Sadece büyük boy gazete ve dergilerin değil, tabloid boyların bile fotokopi edilmesi mümkün değildi ya da çok büyük maliyet gerektiriyordu. Bu nedenle hepsinin bulunduğu yerde okunma zorunluluğu vardı. Hakkı Tarık Us'ta çalışırken bir Japon araştırmacının el fotokopisi kullanarak gazetelerin sütunlarını kolaylıkla kaydetmesine nasıl imrendiğim geliyor da aklıma...

Aradan geçen onca zaman içinde kütüphanelerde araştırmacıları sevindiren önemli gelişmeler oldu. Teknolojinin nimetlerinden biz de yararlanmaya başladık. Okurun eline gelen, lime lime olmuş dergi ve gazetelerin çoğu ciltlendi. Ama, tüm eserleri Beyazıt Devlet Kütüphanesi'ne devredilen Hakkı Tarık Us Kütüphanesi'nin, Osmanlıca Süreli Yayın Koleksiyonları'nın Japonların yaptığı bir projeyle dijital ortama aktarılacağını hiç tahmin etmemiştim doğrusu... 1989 yılında, okur olarak kütüphanede bulunduğum sıralarda, çalışmanın ön araştırmasını yapmak üzere gelen ekibin gidişgelişlerine tanık olmuştum. Bu çabalar sonucunda, 2010'un başından itibaren bu koleksiyonlara, Beyazıt Devlet Kütüphanesi'nin web sitesinden Tokyo Yabancı Diller Üniversitesi web sitesi vasıtasıyla, hem internetten, hem de kütüphaneden ulaşmak mümkün oldu. Tabii tüm bu süreçte iki kadının, Beyazıt Devlet Kütüphanesi Müdür Vekili Süheyla Şentürk ve Tokyo Üniversitesi profesörlerinden Kayako Hayaşi'nin yılmaz çabalarını da özellikle vurgulamalıyım.

Tezimin yazım aşamasında bir kütüphanenin doğuşuna tanıklık ettim: Açılış günündeki ilk etkinliklerle başladığım, ilk birkaç yıl hep içinde var olduğum Kadın Eserleri Kütüphanesi'ydi bu... Vakıf yöneticileriyle birlikte Balat'ta restore edilmiş tarihi binasının kapısını açtığımız ilk günden beri (14 Nisan 1990), hayatımın önemli bir sayfası oldu. Bu kütüphanenin gönlümdeki yeri, diğerlerinden farklıydı. Öncelikle elime doğmuştu. O ilk yıllar binanın bakımı ve altyapı hizmetleri İstanbul Belediyesi tarafından sağlansa da maaşlı elemanı yoktu. Vakıf kurucularının da aralarında olduğu gönüllüler-

den oluşan bir yönetim kurulu tarafından yönetiliyordu, uzun bir süre gönüllü emekle yürütüldü. Ben de açıldığı günden itibaren o grubun içindeydim. Tezimin yazımında son aşamayı bu kütüphanenin bilgisayarlarında gerçekleştirdim. Gelen okura yardımcı olmaya çalıştım, ayrıca kütüphanenin gazete ve kitap koleksiyonunun sınıflamasına, kayda geçirilmesine yardımcı oldum. Yakın çevremden kütüphane için bağış kitaplar topladım. Kütüphane raflarına giren her kitap, kendi kütüphaneme girmiş gibi gönendirdi beni. Geriye baktığımda sadece benim için değil, diğer emek verenler açısından da coşkuyla, keyifle çalıştığımız yıllardı. Burası benim için umutlarımın gerçekleştiği bir yerdi. Osmanlı kadın hareketi içindeki kadınların, dönem dergilerinde yayımlanan fotoğraflarını, Zerrin Özalp Öztarhan arşivim için görüntülemişti. Kütüphanenin ilk etkinliği olarak o fotoğraflardan bir sergi ve sonrasında da açıklamalı dia gösterisi yaptık. Böylelikle tarihe gömülü kalmış bu mücadeleci kadınlar, ilk kez cismen görünür kılındı.

Kütüphanelerde geçirdiğim onca sıkıntılı yılları, başka araştırmacıların da yaşamaması için, kütüphane kurucularından Aslı Mardin'in de desteğiyle bir çalışma başlattım. İstanbul'da değişik kütüphanelerde bulunan, büyük boyuttaki dergiler, Beyazıt'ta, bir fotokopicide fotokopi edilerek ciltlenecekti. Bu işleri takip ettim; çekilen ciltleri Kadın Eserleri Kütüphanesi'ne, orijinalleri de bulundukları kütüphanelere taşıyordum. Kütüphane olanakları oldukça kısıtlıydı. Bir doktora öğrencisi olarak benim de otobüsten başka ulaşım olanağım olmadığı için, kütüphaneler ile fotokopici hattında, aylar boyu süren ağır ciltlerin taşınma işlemi, bana hâlen zaman zaman kendini hatırlatan bir "armağan" bıraktı: Bel fıtığı oldum ve o dönem bir ay yataktan kalkamadım. Ama sonuçta, 38 ayrı dergi ve 1500 sayıdan oluşan bir koleksiyon, İstanbul'da dağınık olarak çeşitli kütüphanelerde bulunan tüm Osmanlı kadın dergileri, tek çatı altında toplanmış oldu. Tam bu yıllarda, Aslı Mardin, bir bibliyografya hazırlama fikrini ortaya attı. Böylece kütüphanenin kuruluş amaçlarından bir tanesi daha gerçekleşmiş olacak, kadınlar için yeni bir bilgi kaynağı yaratılacaktı. Bu projeye, Boğaziçi Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü'nde öğretim üyesi Zehra Toska, öğrencileriyle destek verdi. Ankara'dan, –daha sonra *Osmanlı Kadınlarının Hayat Hakkı Arayışının Hikâyesi* adlı kitabı basılacak olan–

Aynur Demirdirek de katıldı. Kütüphanenin kuruluş yıllarıydı; tüm zorluklara karşın büyük bir heves ve azimle çalışıyorduk. Ortak çalışma yapmanın –iyi ve kötü– tüm yönlerini yaşamıştık. Benim açımdan olumsuz bir etkisi olsa da, (çünkü yayınevi tamamen hazır olduğu hâlde *Osmanlı Kadın Hareketi* adlı kitabımın yayımını, bibliyografyadan sonraya ertelemişti ve bu da bana iki yıllık bir gecikmeye mal oldu) ortaya birçok araştırmacıya başvuru kaynağı olacak önemli bir eser çıkardık.

Kütüphanelerle ilgili bir başka anım, İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Kütüphanesi'nde geçti. O yıllarda yabancı dillerdeki yayınlar, fakültenin üst katındaydı. Tesadüfen bir İngilizce dergide *Kadınlar Dünyası* dergisini anlatan ve öven bir yazı buldum. O an, acelem de olduğu için, "nasıl olsa var" diyerek kaynağı ve bilgiyi not etmemiştim. Nerden bilecektim ki kütüphaneye gidemediğim 15 gün içinde o kaynaklar çıkarılacak ve bir daha o kaynaklara erişme imkânım olamayacak. Hatırladıkça içim sızlar.

Bir iç sızım daha vardır. Kitabım çıktıktan sonra, bir hanımefendinin, dergi yazarlarından Aziz Haydar'ın Heybeliada'daki mezarının yerini bildiğini söylemek için telefon açması bana büyük heyecan vermişti. Mezarda bakır tabela olduğunu, onun kaybolmasından korktuğunu birlikte daha sağlam bir mezar taşı koyma teklifinde bulunmasını da hatırlarım. Ancak o sıralar kanser tedavisinde olan hanıma daha sonra bir türlü ulaşamadım.

Kitabım yayımlandığı zaman, başka geri dönüşler de aldım. TRT İzmir Televizyonu'ndan yönetmen Nilgün Maktav'ın kitap yoluyla beni bulması, 6 bölümlük "Kapılar Açılırken" ve "Hep Birlikte Koştuk" (tek bölüm) belgesellerine danışmanlık ve metin yazarlığı yapmam. Belgeseli TRT'de izlerken ve sonrasında gelen tepkilerin yaşattığı güzel duygular... Sonrasında, "Kadınlar Vardır" ve Hollanda Göçmen Televizyonu'nun "Türkiye'de Kadın Hareketi" gibi belgesellerine de danışmanlıklarım oldu.

"Kadın Araştırmaları" disiplinine Türkiye'de ilk kez bir üniversite bünyesinde yer veren İstanbul Üniversitesi Kadın Sorunları Araştırma ve Uygulama Merkezi'nde çalışmaya, doktora tezimi verdikten hemen sonra başladım. Prof. Dr. Necla Arat'ın yönetiminde olan bu merkezde, beş yıl kadar çalıştım. Kadın Araştırmalarında Yöntem, Kadın Tarihi, Feminist Teori derslerini verdim. *Kadın Araştır-*

maları dergisinin editoryal kadrosunda yer aldım. Kamuya açık konferansların düzenlenmesinde katkım oldu. Tezlerde danışmanlık yaptım. "Cumhuriyet'in Öncü Kadınları" isimli, çeşitli meslek dallarında öncü olmuş 22 kadınla yapılan sözlü tarih projesini yürüttüm. Bu yolla merkeze, sosyal tarihimize ve şu an hemen hemen hiçbirisi yaşamayan bu kadınlara ilişkin bilgileri içeren önemli bir arşiv kazandırıldı. 1996 yılında buradan ayrılma kararını vermek benim için çok kolay olmadı. Ama çalışma koşulları ve beni düş kırıklığına uğratan iş ilişkileri yüzünden biraz da buna zorunlu kaldım ve akabinde İngiltere'ye gittim. Bu süre içinde Essex ve Middlesex üniversitelerinde misafir araştırmacı olarak bulundum. Bu arada, Londra Müzesi'nin "The Peopling of London" Sözlü Tarih Projesi'nin Londra'da yaşayan Türklerle ilgili kısmını yürüttüm. Dönüşümde bir yıl kadar Kadın Eserleri Kütüphanesi'nde gönüllü çalışmalarıma devam ettim. Alternatif Kadın Araştırmaları Kursu düzenledim. Kütüphanenin, içinde Türkiye'deki kadın hareketine ilişkin fotoğraf ve metinlerin yer aldığı *2000 Yılı Kadın Hareketi* ajandasını ekip çalışmasıyla birlikte hazırladık. Ajandada Hülya Gülbahar'la birlikte yaptığımız, kadın hareketinin Türkiye'deki yüzyıllık kronolojisinin bu konudaki ilk çalışma olduğunu söyleyebilirim.

Hocam Prof. Dr. Cemil Oktay olmasaydı akademik ortama dönüşüm çok kolay olmazdı. Tez danışmanı olarak konuyu seçmemde ve yürütmemde olduğu gibi, akademiye yeniden dönüşümde de desteğini hiç esirgemedi benden. Burada eklemeden geçemeyeceğim başka bir kişi, tez yazım aşamasında Cemil Hoca vasıtayla tanıştığım, o sırada YÖK kurulduğu için üniversiteden ayrılma kararı almış olan, gerek tez aşamasında gerekse daha sonraki dönemde, yanımda olan Doç. Dr. Şirin Tekeli'dir.

2000 yılından itibaren doktora tezimi yaptığım yer olan İÜ SBF Uluslararası İlişkiler bölümü, Siyaset Bilimi anabilim dalına girdim. Bölümde hâlen çeşitli siyaset bilimi derslerine giriyorum. Bu işi severek yapıyorum; ama itiraf etmeliyim ki, benim için Toplumsal Cinsiyet ve Siyaset dersinin yeri başka. 4. sınıf lisans öğrencileriyle yaptığım bu dersi Kadın Çalışmaları yüksek lisans öğrencilerine de veriyorum.

Doçentlik dalım siyaset bilimi olduğu için, çalışmalarımı zorunlu olarak kadın tarihinden çok siyaset bilimi üzerinde yoğunlaştır-

dım. Ancak yine de kadın tarihi üzerine yazmayı bırakmadım. Feminist teori, kadınların siyasal temsili, siyaset teorisinde kadınlar üzerine yazılarım yayımlandı. Kadınların parlamentoda eksik temsillerini araştırmak için 1999 ve 2003 tarihlerinde meclisteki kadın milletvekilleriyle, onların yaşam ve siyaset öyküleri üzerinden bir sözlü tarih projesi de gerçekleştirdim. Yazılarımda yöntemsel sorunları tartışmaya açmaya çalıştım. Sadece akademide değil, akademi dışından kadınlara da tarih konusunda seslenme olanağını ise, beş yıldır yayımlanan *Petrol-İş Kadın* dergisinde, "Tarihten Kadın Sesleri" adlı bölümde bulabildim.

Sözlü tarih çalışmalarına, aralıklarla da olsa hep devam ettim. Sözlü tarihle tanışıklığım, üyesi olduğum Tarih Vakfı'nın öncü toplantılarındandır. Kadın Eserleri Kütüphanesi'nin kadın sözlü tarihi atölye çalışmaları da benim için çok besleyici oldu. Bu konudaki çalışmalarımı İÜ Kadın Araştırmaları Merkezi'ndeki "Cumhuriyetin Öncü Kadınları" projesiyle geliştirdim. 2000 yılında İstanbul'daki Uluslararası Sözlü Tarih Konferansı'nda Necla Akgökçe'yle birlikte kadın sözlü tarihinde yöntemsel ve etik sorunları içeren bildiri, yine bu çalışmanın sonucu olarak ortaya çıktı. Sekiz sene sonra, 2008'de Meksika'daki Sözlü Tarih Kongresi'nde ise, yaptığım iki sözlü tarih projesinin verilerinden hareketle, öncü kadın olmanın bedelleri ve kazanımları üzerine bir sunum yaptım. Londra'da Türkleri, göçmenlik hallerini, geliş ve tutunma öykülerini, İngiltere'de olduğum yıllarda, bir sözlü tarih projesinin içinde gerçekleştirdim. Türkiye'deki milletvekili kadınların siyaset öncesi ve sonrası yaşamlarını bir başka sözlü tarih projesinde konu ettim. Tüm bu deneyimleri, sözlü tarih projelerinde yöntemsel ve etik sorunlar olarak bir makalemde işledim.

Yurtdışındaki kadınlara, bugüne dek bilmedikleri yönüyle Osmanlı kadınını tanıtırken hissettiklerim, biliminsanı olmam ötesinde, başka bir gurur kaynağı oldu benim için. Kadınların mücadelesini sözle ve fotoğraflarla anlatırken duyduğum coşkuyu, hem derslerimde, hem de ulusal ve uluslararası konferanslarda yaşadım. Böylece Fatma Aliye, Ulviye Mevlan ve Nezihe Muhiddin'in, Doğu Avrupalı kadınları kapsayan feminist biyografik sözlükte –fotoğraflarıyla birlikte– yer almaları sağlanmış oldu. Bu sözlükle sadece Türkiye'deki kadın tarihi açısından bir ilk gerçekleşmedi; aynı za-

manda Orta ve Güney Avrupalı feminist tarihçileri ilk kez Batı literatürüne girmiş oldu. Doğu ve Güney Avrupa'daki kadın tarihçilerin ürünlerinin yayımlandığı *Aspasia* adlı dergide, Osmanlı kadın hareketinin Türkiye'deki kadın tarihi yazımı üzerindeki etkisini irdeleyen bir makalem yayımlandı. Bu makalenin Avrupa üniversitelerinde kadın hareketleri dersinde okutulmaya başladığını duymam, benim için bir başka övünç kaynağı oldu. Dünya tarihinde Türkiye'deki kadınların direnme öyküleri de var artık. Bu direnme öykülerinin sadece bilimsel yayınlarda değil, Türkiye'deki günlük basında yer alması, "feminist anneannelerimiz" olarak kamuoyuna tanıtılması da bir başka önemli sonuç bence...

Kuşkusuz kadın araştırması yapan bir grup kadın, benimle benzer duyguları yaşadı. Çeşitli bilim dallarından yapılan katkılar hem bilimin, hem de politikanın değişmesinde etkili oldu. Başbakanlık Kadının Statüsü Sorunları Genel Müdürlüğü, kuruluş yıllarında ve hemen sonrasında akademi içinden ve dışından, alanın çalışanları tarafından desteklendi. Tüm bu çabalar zor da olsa, geç de olsa politikaya yansıdı; yasaları, kurumları etkiledi, değiştirdi. Bu konuda, uluslararası sözleşmelerin yaptırım gücü de olmadı değil. Aklıma Medeni Kanun için topladığımız 110 bin imzayı, 17 Şubat 1994'te Meclise götürdüğümüz o karlı kış günü geliyor. Bir sepetin içindeydi 110 bin imza... Laleper Aytek'in çektiği fotoğrafı *2000 Yılı Kadın Hareketi* ajandasına da koymuştuk. Dünya konferanslarına katılım öncesinde, sivil ve resmi raporların yazılmasında akademiden ve kadın örgütlerinden, kadınlar olarak verdiğimiz desteği de hatırlıyorum. Bu destek, Türkiye'deki kadın dayanışmasının en önemli örneklerinden biridir. Tüm bu çalışmaların ürünlerini nasıl kutladığımız da hatırımda. Ankara'da Mecliste Medeni Kanun'un değiştiği günkü oturumu izlemem, akşam kadın hareketinden kadınlarla bunu kutlamak için bir araya gelişimiz...

Her zaman, tarihe ve siyaset bilimine kadın çalışmaları disiplininin teorik ve yöntemsel açılımlarıyla baktım. Tarih, siyaset ve kadın çalışmalarını bir arada yürüttüm. Bu sırada, Türkiye'deki kadın çalışmalarında yöntem, önemli bir alan eksikliği olarak karşıma çıktı. Hem bir ders materyali olarak kullanmak, hem de bu konuyu gündeme taşımak için, Necla Akgökçe'yle, –içeriden ve dışarıdan– literatürün önemli isimlerinin makalelerinin yer aldığı, *Kadın Araş-*

tırmalarında Yöntem adlı bir kitap derledik. Her 8 Mart'ta bazı çevrelerce gündeme getirilen "emekçi" kadınlar vurgusu ve feminizme ilişkin önyargı ve eksik bilgi, beni bu konuyu tarihi ve teorik açıdan incelediğim "Feminizm: Ataerkil İktidarın Eleştirisi" başlıklı bir yazı yazmaya yöneltti.

Kadın hareketiyle aktivist ve feminist bir akademisyen olarak ilişkimi hiçbir zaman koparmadım. Gösteri ve eylemlere katılmak, bir kadın olarak beni etkileyen sorunlarla mücadele etmek anlamına da geldi. Feminist teorinin, gücünü kadın hareketinden aldığının bilincindeyim. Sendikalardaki toplantılar ve kendi sendikam Eğitim-Sen'deki kadın kurultayları ve kota tartışmaları gözlerimin önüne geliyor. Hem sol ideolojideki cinsiyetçiliği, hem de bu ideolojinin etkisinden kurtulamamış bazı kadınların direncini kırmamız pek kolay olmadı, olmuyor.

Yüksek lisans/doktora tezlerinde ve basılan kitaplarda Osmanlı kadınlarının konu edilmesi, bu konunun sosyal bilimlerde artık araştırılmaya değer bulunması, bu alanda çalışan biz kadın araştırmacılarının çabalarıyla artıyor... Kadınlara ilişkin konuların sosyal bilimlerde araştırmaya değer nitelikte sayılması, ciddiye alınması çok kolay olmadı. Bu konudaki küçümseyici tavırlar, tam olarak terk edilmiş değil. Aklıma hatırı sayılır bir tarihçinin, doktora tezimi okuduktan sonra, "Bu kadar zamanı ve emeği, daha ciddi şeylere niçin ayırmadın?" demesi geldi. Daha o zaman, bu soruyu duyduğum anda, işimin hiç de kolay olmadığını anlamıştım. Kadın çalışmaları, herkesin üzerinde yazı yazabileceği bir konu olarak ele alınıyor. Onun da tıpkı tarih, siyaset bilimi ya da sosyolojide olduğu gibi belli bir yöntemsel, kavramsal, teorik çerçeveye sahip olduğu gözardı ediliyor. Ya bu çerçeve bilinmiyor, ya da bu alana kendi içinde bulundukları bilim dalının çerçevesinden bakılıyor. Bu çerçeve bilinmediği zaman ortaya çıkan ürünler, kadın çalışması disiplini içindeki bir araştırma yerine, kadınlar üzerine yazılmış düz metinler olmaktan öteye gidemiyor. Bu ürünler, kadının ezilmesini deşifre etmeye hizmet etmiyor. Kadın araştırması, disiplinlerarası bir bilim dalıdır. Bu özelliği onun, diğer bilim dallarıyla ilişkide olması, onların bilgisine de sahip olması anlamına gelir. Bu nedenledir ki, bazı tarihçilerin kadınlar üzerine yaptığı çalışmalar eksik kalmış, kadın çalışmalarının ruhuna nüfuz edilememiştir. Bu konuları, özellikle

kitabın Birinci Bölümünde incelemeye çalışacağım.

Bir başka anım daha yakın bir tarihten. Ocak 2008'de Antakya Kırıkhanlı bir gazeteci olan A. Vasi Köse'nin, ilçesindeki kütüphanesine adını veren Ulviye Civelek'in izini sürerken benim 2006 yılında yazdığım bir İngilizce makaleye internette rastlaması, internet üzerinden benimle bağlantı kurmasıdır. Bunun sonucunda, Osmanlı kadın dergilerinden bence en önemlisi olan *Kadınlar Dünyası* dergisini çıkaran Ulviye Mevlan'ın üçüncü kocasının memleketi olan ve onun son yıllarını geçirdiği Antakya Kırıkhan'a gidip orada bir konferans verdim. Böylece yıllardır içimde kalmış bir arzumu gerçekleştirdim ve Ulviye Mevlan'ın adını taşıyan kütüphaneye (Nuriye Ulviye Civelek İlçe Halk Kütüphanesi) onun faaliyetlerini de anlatan kitabımı imzalayıp bıraktım.

Tüm bunlar geldi geçti gözümün önünden. Bir de şunu hatırladım. Yıllar önce 40'lı yaşlarda bir gazeteciyle konuşurken bana anneannesinin kendilerine hep "Biz şöyle dergi çıkardık, böyle işler yaptık," gibi bir şeyler anlatmaya çalıştığını ama onu dinlemediklerini, önemsemediklerini, o öldükten sonra, tavan arasında dilini anlamadıkları Osmanlıca kadın dergileri bulduklarını ve çok şaşırdıklarını söylemişti. Dergileri sorduğumda onları sahaflara sattıkları cevabını vermişti. Anneannelerini tanımak, yazdıklarını merak etmek yerine, nasılsa anlamayız diye hiç bakmamışlar bile... Onların yaşlılık hastalığı diye adlandırdıkları şey, aslında abartı değil gerçekmiş! Ne kadar da uzağız yanımızdaki gerçekliklerden değil mi?

Son olarak, bu kitabın ortaya çıkarılmasında bana çeşitli açılardan katkılarda bulunmuş herkese tekrar teşekkür etmek istiyorum: Prof. Dr. Cemil Oktay, Doç. Dr. Şirin Tekeli, Prof. Dr. Şükrü Hanioğlu, Prof. Dr. Necla Arat, Dr. İsmail Kara, Aslı Mardin, Yücel Demirel, Sevilay Kendiroğlu, Nur Çakır, Süheyla Şentürk, M. İnanç Özekmekçi, Necla Akgökçe, kitabın 1994'teki ilk basımını yayıma hazırlayan Müge Gürsoy Sökmen ve bu genişletilmiş basımın editörlüğünü üstlenen Zerrin Özalp Öztarhan. Kadın hareketinin varlığı ve başarısı da beni ayakta tuttu, motive etti. Tabii ki en büyük desteği ailemden aldım. Onların yardım ve desteği her zaman yanımdaydı. Herkese teşekkürüm sonsuz...

Stockholm, Mart 2010

Kadınlar Dünyası kapağı, no. 124
Fotoğraf: Şair Yaşar Nezihe (Bükülmez) (1880-1971)

Giriş

"Bu kadınlık hareket-i mukaddesesinin sathi ve ibtidai bir tarihini yazarken gönül isterdi ki bu tarihçe, Osmanlı kadınlarının terakki ve tekamül yolundaki küçük bir tarihçesi olsun. Fakat bugün böyle olmaması bence pek elim değildir. Her yerde kadınların uyanıp ilerlemeleri de başka hareketler gibi yavaş ve müselsele [zincirleme] bir hareket olmuştur. Osmanlı kadınlarının terakki yolundaki mesailerinin henüz bir tarihçesi olmaması, onların da bir şey yapmamış olmalarını intaç etmez. Bilakis bugün büyük ve umumi bir tiyatro salonundan kadınlığa bu kadar mahrem bir mevzudan bahsetmek ve bu mevzuu dinlemek için bu tiyatroda Osmanlı kadınlarından mürekkep, muhterem ve büyük bir kitle bulmak. Bunlar iftihar edilecek şeylerdir. Bugün bu saat, ben size böyle hitap ederken, siz beni dinlerken şüphesiz biz de tarih yapıyoruz, demektir. Bu tarihçeyi torunlarımız bir konferans dolduracak kadar uzun ve iftiharla yaptıkları zaman, elbet bizim aciz fakat hüsn-i niyet ve samimiyetle dolu bin müşkilâtla elde edilen mücadelemizden de bahsedeceklerdir."

İşte bu kitap, 1913 yılında Halide Edip'in *Mektep Müzesi* adlı dergide yer alan konferans metninde vurguladığı konuyu, kadınların geçmişteki mücadelesinden bahsetmeyi amaçlıyor. "Türkiye'de kadın haklarının ilk kez cumhuriyetle birlikte yapılan yasal düzenlemeler çerçevesinde tanındığı, kadınlardan bu konuda hiçbir talep gelmediği, bu nedenle sahip oldukları hakların değerini bilmedikleri, verilen hakları hak etmedikleri" şeklinde bir önyargı, yıllardır karşımıza çıkarıldı, yüzümüze vuruldu. Bu yargı kadınların hak talepleri gündeme geldiğinde, hep bir karşı tez olarak kullanıldı. Kadınlara seçme ve seçilme hakkının tanındığı yıldönümü kutlamala-

rında da, Medeni Kanun'un kabul gününde de dinledik bu türden söylevleri... Bu aynı zamanda, kadınların toplumsal hareketlerde aktif bir özne olmadıklarını da besleyen bir ifadeydi.

1987 yılında, İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi'nde siyaset bilimi doktora derslerini tamamladığım zaman tez konumu, bu yargılara cevap verme rahatsızlığı içinde seçtim. Türkiye'deki kadınların toplumsal dönüşüm sürecindeki katkılarını açığa çıkarabilmeliydim. Böylelikle yukarıdaki önyargıyı sorgulayabilirdim. Çalışmama başlarken "Cumhuriyet öncesinde bir kadın hareketi yaşandı mı?" temel sorusunu sordum. Arkasından "Bu doğrultuda görüş ve talepler üretildi mi?" soruları geldi. Araştırmamda ilkin cumhuriyet öncesi dönemi, ekonomik, toplumsal, düşünsel ve kültürel bütünlüğü içinde ele almaya çalıştım. Bu dönem, değişim ve dönüşümlerin yoğun yaşandığı II. Meşrutiyet'e tekabül ediyordu. Değişim, mutlaka bir şekilde kadınların toplum içindeki durumlarına da yansımış olmalıydı.

On dokuzuncu yüzyılın sonunda, 20. yüzyılın başında, tüm dünyada ortaya çıkan kadın hareketi, diğer ülkelerde olduğu gibi, Osmanlı toplumunda da yaşanmış olabilirdi. Örneklerinden bildiğimiz kadarıyla, kadın hareketi bir özgürlük ve eşitlik hareketi olarak ortaya çıkmış, toplumun genel özgürlüğüyle paralel bir süreklilik izlemişti. II. Meşrutiyet'in getirdiği toplumsal ve kültürel değişimle oluşan yeni yapılanma içinde, kadınlar da kendilerine bir yer açmış olabilirdi, olmalıydı. Üstelik kadının konumundaki değişimlerin, devletin laikleşme süreciyle bağlantılı olduğu bilgisine de sahiptik. İkincil kaynakların yanı sıra edebiyattan basına, düşün akımlarına kadar pek çok kaynak, yeni sorularla okunduğunda kadınlara ait yeni gerçekliğe dair önemli ipuçları verebilirdi. İşte bu sorularla, bu düşüncelerle yola çıktım. Sonu bilinmeyen yolculuklar, bir araştırmacı için en heyecan verici olanlardır. Her yeni durakta, bir meşale yakma şansına sahip olmak ise her araştırmacıya nasip olmaz. Bu konunun neden araştırılmadığına hayıflanarak –ilk olmanın kıvancını da taşıyarak– geçirdim ilk ayları...

Araştırmamda önce yerli ve yabancı yazarların, Batılı gezginlerin döneme ilişkin kitaplarını, Osmanlı kadınlarının anılarını, edebiyat eserlerini ve ikincil kaynakları –sorularım çerçevesinde– okudum. Ancak ilerledikçe işimin hiç de kolay olmadığını gördüm. Çün-

kü Osmanlı kadınlarıyla ilgili kitapların büyük bir bölümü gerek bize, gerekse Batılılara, gizeminden dolayı ilginç gelen "harem" üzerineydi. Genel olarak kadına ilişkin özgün kaynaklar ise, bir elin parmakları kadar azdı. Yazıya dökülenler genellikle dönemin erkek entelektüellerinin görüşleriydi. Gerçi bunlar nesnel oldukları ölçüde, bana hem yarar sağlıyor, hem de eleştiri olanağı veriyordu.

Ancak benim istediğim, kadını kendi ifadesiyle verebilmekti. Okuduğum yapıtlardan bazı kadın dergilerinin varlığını öğrendim. Ama yaptığım araştırma, beni tahminimin üzerinde nicelikte ve nitelikte kadın dergilerine ulaştırdı. Cumhuriyetten önce kırk kadar kadın dergisi yayımlanmıştı ve bunlar bana, kadın hareketini, kadınların ifade ve eylemlerini somut olarak verebilecek en önemli kaynaklardı. Ancak bu kaynakları okumanın önünde önemli bir sorunum vardı: Eski yazıyı okumayı bilmiyordum. Fakültede bu konuda bir dersimiz yoktu. Şimdiki gibi çeşitli kurumların açtığı Osmanlıca kursları da yoktu. Belli bir süreyi kendi kendime Osmanlıca öğrenmeye ayırdım. Daha sonra, kütüphaneler zamanımın büyük kısmını geçirdiğim yerler oldu. Dergilere yazı yazan kadınların heyecanlarını, duygularını, sorunlarına çözüm arayışlarını okumak, benim için vazgeçilmez bir ilgi ve merak konusu haline geldi. O kadar iç içe olmuştuk ki, kendimi onlara çok yakın hissediyor, olayları onlarla beraber yaşıyor, canlandırıyordum artık...

Bulduğum her yeni kaynak beni yüreklendiriyordu. Araştırmamın başında bu kadar çok kaynakla karşılaşacağımı ummuyordum. Gerçi her yeni kaynak, araştırmamın süresini uzattı ama bundan büyük keyif aldım. Aklıma, hep bizim bugün yaptıklarımızla ilgili olarak 50 ya da 100 yıl sonra günümüz kadın hareketini araştıranların yaşayacakları duygular geliyordu. Onlar belki kaynaklara ulaşma açısından daha şanslı olacaklardı; ama benim de başka bir ayrıcalığım vardı: Araştırdığım konunun daha önce günışığına çıkarılmamış olması.

Hayli uzun süren bu araştırmada başka güçlüklerle de karşılaştım. Yeni kaynaklara, bilgilere ulaştıkça çalışma biçimim değişti. Kütüphanelerde araştırmacı için uygun koşulların olmaması bir yana, temel kaynak olarak kullandığım kadın dergilerinin fotokopi edilmesinin olanağı da yoktu. Bilgisayar henüz yaygınlaşmamıştı. Alıntılarımı kitapları okurken yaptığım gibi eski klasik usul olan kü-

çük kartlara yazamıyordum. Oldukça zor bir yöntem seçtim, ama zorunluydum. O da okuduğum tüm yazıları bugünün Türkçesine çevirerek bir yere yazmak. Dergileri sayı sayı teker teker çevirdim. Böylece daha sonra yazım aşamasına geçtiğimde belli bir kurgu içinde bu alıntıları verebilecek, yazılarda geçen metinleri belli konular içine yerleştirebilecektim. Bir dedektif gibi kadınların izini sürmek gerekecekti. Zira her evlilikte soyadı değişikliği onların kaybolmasına, bulunamamasına hizmet etmek demekti. Araştırmamı yaparken sadece *Kadınlar Dünyası* dergisinin sahibi Ulviye Mevlan için bu türden çabaya girdim. Bunu tüm kadın yazarlar için yapamadım maalesef. Ne zamanım, ne de enerjim vardı buna... Umudum benden sonra gelenlerin bu türden bir çalışma yapabilmesi. Keşke tarih bölümlerinde yapılanı tekrarlamak yerine, saptanılan eksiklikler temelinde çalışmalar, tezler yapılabilse...

İzlediğim yönteme gelince, ben feminist tarihçilerin açtığı yoldan gittim: tarihi kadınlar lehine okumak, deşifre etmek. İşte ben kitabımda bu deşifre etme işini üstlendim. Türkiye'de yaşayan kadınlara, kendimize dair bir kadın mücadelesi geçmişimiz olduğunu göstermeyi istedim. Bu benim için çok önemliydi. Zira geleceğe bakmak, yeni mücadelelere girişmek için geçmişle ilgili bağı görmeli, bu bağı kurmalıydım. Gücümü sadece bugünkü donanımdan değil, geçmişten de alıyorum. Bunu yaparken kadınların neyi iyi, yanlış, neyi şöyle, böyle söylediği, bugünkü değer ve tutumla bu sözlerin yorumlanması gibi şeylerden özellikle uzak durdum. Onların yazdıklarını, hak mücadelesi açısından işledim. Yaptığım alıntıları analiz etmekten özellikle kaçındım. Osmanlı Kadın Hareketi'ni anlatırken aldığım alıntıları aynen vermeye çalıştım; ayrıntılı bir analiz yapma, müdahale etmeden özellikle kaçındım. Hele eleştirel analiz gibi bir yönteme hiç başvurmadım. Bu onların seslerine bir müdahale olabilirdi. İlgili sosyal bilim disiplininde bunun yapılmadığına ilişkin eleştiri yapılabilir; ancak ben bu tür bir tutumdan özellikle kaçındım. Teorik bilgiyle de boğmak istemedim okuru. Olabildiğince geride durarak kadınların sözünü bugüne iletmek, açığa çıkarmak istedim. Bunun, yöntemsel açıdan oldukça farklı bir bakış, tarih disiplini ve sosyologların alışık olmadığı bir tutum olduğunun farkındayım.

Dil problemini önemsedim, eski Türkçedeki ifadeleri olabildiğince uzun tutmaya çalıştım. Amacım yüzyıl önceki kadınların ses-

lerini, sözlerini bugünün kadınlarına duyurmak, onları tanışık kılmaktı.

Eğer siyaset bilimi disiplini içinden gelmeseydim ve feminist bilince sahip olmasaydım, bu denli rahat edemezdim. Siyaset biliminin diğer bilimlere nazaran daha az tutucu oluşu, bana bu olanağı verebildi. Çok kısa yorumlarla sözü onlara bıraktım. Zira öncelikle onların sesini duymalıydık. Kitaptan hareketle yapılacak daha sonraki çalışmalar yorum odaklı olabilirdi. Ancak tarih bölümlerinin tutuculuğu ve baskısı yüzünden, yeterli sayıda ve nitelikte araştırma yapılamadı bugüne dek. – Kadın dergilerinde yer alan konular eğitim, aile, şiddet gibi belli başlıklar altında ayrıntılandırılmalı; Osmanlıdaki diğer unsurlardan kadınların tarihi özgün dile bilen kadınlar tarafından ortaya konulmalı; Osmanlı arşivindeki devasa belgeler kadınlar açısından incelenmeli.

Tarihe her zaman disiplinlerarası bir bakışla, kadın çalışmaları ve siyaset bilimi disiplinleri açısından baktım. Kadın deneyimlerini kolektifleştirmeyi, üzeri örtülen kadın yaşantılarını açığa çıkarmayı, böylece geçmişi yeniden inşa etmeyi önemsedim. Bunda feminist tarih yazımının temel ilkelerinden yararlandım. Kitabın ilk bölümünde, bu konuları biraz daha açacağım. Ancak kısaca şunları sıralayabilirim: tarihi erkek kurgusundan ayırmak, toplumsal hafızayı kadınlar lehine kazımak, geçmişte kadınlara ait ortak hatıra ufku yaratmak, kadın deneyimlerini, pratiklerini görünür kılmak.

Bu kitapta kadın hareketi, milliyetçilik, modernleşme gibi kavramlar açısından incelenmedi, devletin kadına bakışına yer verilmedi; hatta özellikle tüm bunlardan uzak durulmaya çalışıldı. Kadın hareketi tarihi yazılmaya çalışıldı. Zira kadın tarihi yazımının ilk aşaması, kadın hareketi tarihinin yazımıdır. Kadınların kendilerine ait bir geçmişi olduğunu düşünmeleri, bunun bulgularını görmeleri için, önce kadınlara ait gerçekliğin açığa çıkarılması, yapılandırılması, kurgulanması gerekir. Ben bu doğrultuda bir tarih yazmayı amaçladım. Konuyu ikincilleştiren herhangi bir bilgiyi koymadım kitabıma. *Kadınlar Dünyası* dergisini örnek olarak işlediğim çalışmamda, dergiyi altbaşlıklarla ele aldım. Kadınların içinde yaşadıkları bağlamı ortaya koyabilmek için, bu başlıklarda Osmanlı toplumunu çeşitli boyutlarıyla ortaya koyan bilgilere de yer verdim. Ama asıl vurguyu kadınların sözlerini bugüne aktarmak olarak belirle-

dim. Bu nedenle, doktora tezimde elli sayfa tutan "Osmanlı Düşün Akımlarında Kadın" bölümünü özellikle almadım kitabıma.

Okurların eski yazıyı anlama sorunu olacaktı tabii. Ancak, onları Türkçeye tamamen çevirip anlamlarını bozmak istemedim. Bu türden bir çabayı müdahale olarak gördüm. İlk iki baskıda sadece bazı önemli kelimelerin açıklamasını parantez içinde vermiştim. Gözden geçirilmiş bu yeni baskıda ise hemen hemen tüm eski kelimelere açıklama getirdim. Biliyorum ki gelen yeni neslin, eski kelime dağarcığı giderek azalmakta.

Bu yeni baskıda tüm kitap satır satır, yeniden gözden geçirildi. Kadın hareketini somut olarak gösteren çeşitli fotoğraflar –özellikle *Kadınlar Dünyası* sayfalarından– ilave edildi. Bu süre içerisinde hem dünyada, hem Türkiye'de kadın tarihi çalışmalarında epeyce bir gelişim ve değişim oldu. Kadın tarihi çalışmaları literatür, kurumsallaşma, kadın hareketi açısından farklı etkileşmeler içerisine girdi. Kitabımda tüm bu gelişim ve değişimlere de değinmeye çalışacağım.

Ben, kadınlara bir mücadele geçmişi kurgulamaya çalıştım. Türkiye'de yaşayan kadınlara, kendimize dair bir kadın mücadelesi geçmişimiz olduğunu göstermeye çalıştım. Bunu başka bilgilerin bombardımanında olmadan açık ve net yapmaya çalıştım. Bu benim için çok önemliydi. Geleceğe bakmak, yeni mücadelelere girişmek için geçmişle ilgili bağı en iyi biçimde kurmam gerekiyordu. Zira bir kadın olarak, feminist bir akademisyen olarak gücümü sadece bugünkü donanımdan değil, geçmişten de alıyorum.

~

برنجی سنه — نومرو: — ۱۳۷ | جمعه ایرتسی | ۲۹ مارت ۱۳۳۰ — ۱۵ جمادی الاول ۱۳۳۱

نسخه‌سی ۶۰ پاره‌در

صاحبه امتیاز: ن. علویه مولان

قادینلر دنیاسی

نسخه‌سی ۶۰ پاره‌در

آدرس
نور عثمانیه جواره سی
سرویلی مسجد
نومرو ۱۱
اسطانبول

کوندریلان مقالات
درج ایدیلدیکی تقدیرده
اعاده ایدیلمز

«ایونه بدلی»
سنه‌لکی یوزه اجرتیله
۱۰۰ الی ایکی یوز ۶۰
قروشدر
خارجده ایکی یوز
سکسان آلتی آلمانی
۲۰ فرانکدر
تلفون نومروسی ۱۶۳۱

قادینلق، حقوق مدافعی مدافعه ایدر، چیقاریلمسی کرلی در اولورمصورفن‌دکر

اسکدار اهالیسی محتاج‌مدر

محتاج اولدیغمز صنعی دیشلری دامامسز پاشیرمق، اینه برامه حقی گوکلری آغریمسز چیقارمق جیوروك اولاطرق مینه ایهلیرسز دولدورمق و گولك اوزرینه ثابت ویشدیل دیش وآچ پاشدیغی آرزو ایدرسکز احمدیه جاده سنده هر درلو مقابله مکمل ومنظم عیاقلی طب دار اقتورلیه بازیدن ماذون احمد حدی دیش عیاده خانه سنی برکره مالشریف بیوردیکز حرصاله ممنون اولورسکز. عیاده ذیاتلری هرگون صباحدن اقشامه قدر دیناقون نومروسی ۷۴ خانم ۱۵۹

صنایع نفیسه دن بر تابلو

آکون • پاریس • آلمانیوم • قادیوق • سکوتیه ماده دیدکری اواخی فن اعیده طبابت اصحاب اید. خطاب آخری طولوسنین دیش دیش گوکلرینه اجراح ایدر.
دیوان یولنده سلطان محمود تربه‌سی قارشوسنده — تلفون نومروسی ۵۰۰

احمد شوقی دیش متخصصی

Avrupa'nın ilk profesyonel kadın yazarlarından Christine de Pisan'ın (1364-1430)
Le livre de la Cité des dames (Kadınlar Kentinin Kitabı, 1405)
adlı eserinden detay minyatür.

BİRİNCİ BÖLÜM

Erkek Tarihinden Kadın Tarihine

BİZ KADINLAR yıllarca kendi geçmişimizden habersiz yaşadık. Geçmişimizdeki bu bilinmezliği neye borçluyuz (!) Tarih, gerçekleri yaşandığı haliyle yansıtıyor mu?

Yukarıdaki soru, kadınların, özellikle kadın tarihi konusunda araştırma yapan kadınların, yanıtlaması gereken, ilk ve temel sorulardan biridir. Çünkü ancak bu soruya vereceğimiz yanıtın açtığı yolda, kadınlara ait unutturulmuş koskoca bir deneyler zincirinin ilk halkasını yakalayabiliriz.

Tarih ve Tarihçilik

Tarih, geçmişten geleceğe doğru bugünün kaydedilmesidir. Bu kaydı yapan tarihçiler ise sadece bilgi üretme işini üstlenmekle kalmaz; belli bir toplumsal bilincin oluşmasına da katkıda bulunur. Yani tarih ve tarihçilik mesleği, sadece bilgi üretimine değil; toplumdaki ideolojinin biçimlenmesine de etki ederek onu yönlendirir.

Geçmişin kaydedilmesi, bilgi üretme sürecine ve dünyayı düzenleme biçimine de katılım demektir. Tarih, adlandırma ve tanımlama aracı olarak sosyal bilimler içinde ideolojiyle en fazla ilişki içinde olan disiplindir.[1] Belli bir yorumu, yeni bir kurguyu gerekti-

1. Fatmagül Berktay, "Kendine Ait Bir Tarih", *Tarih ve Toplum*, Mart 1999, sayı 183, s. 47.

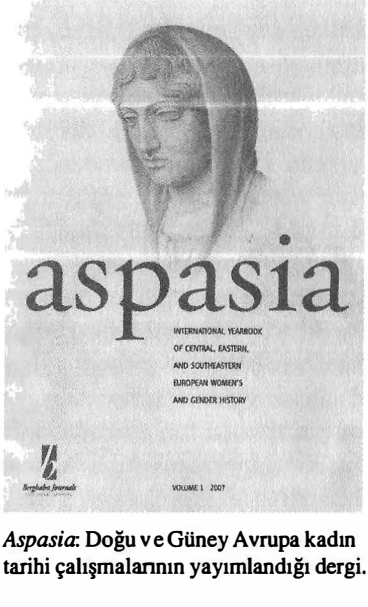
rir. İktidar ilişkilerini sorgular ve bizi de bu sorgulamaya katar: Kimin görüşleri, düşünceleri, çıkarları dile getiriliyor? Hangi grubun bilinci yükseltiliyor? Bu bilgi kim için, nasıl, üretiliyor?

Tarih disiplini, uzun süre, iktidarı paylaşan "Batılı, beyaz, soylu, burjuva" erkeklerin oluşturduğu grubun çıkarları içinde biçimlendi. Bu özelliklerin dışında olanlar; yani tüm altta kalanlar, kadınlar, köleler, köylüler, siyahlar, işçiler tarihin dışına itildiler. Zamanla kadınlar dışındaki bu toplumsal gruplar, iktidardan pay alıp tarihin içine girdi; büyük anlatılara dahil edildiler. Tüm bu gelişmelere rağmen, kadınlar yine çemberin dışında kaldı; anlatılarda kadın deneyimleri marjinalleşti, tarihdışı bırakıldı. Tarih disiplini, soylu-soysuz, siyah-beyaz, köylü-işçi ayırmadan sadece ve sadece erkek çıkarları ve iktidar alanı üzerinde yapılandı. Yani aidiyetleri ne olursa olsun tarih, sadece bir grubun, erkek grubunun deneyimlerini ve çıkarlarını kapsayan bir tarih oldu. Tarih, tüm evrensellik iddialarına karşın, kısmi bir tarihti.

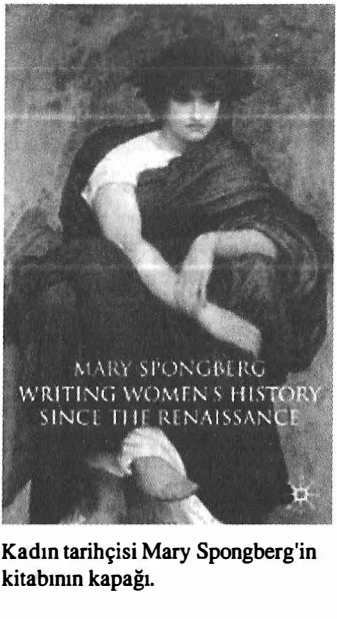
Geleneksel tarih yazıcılığı, erkeklerin yaşam pratiklerinden kaynaklanan olayları konu edinir; erkeklerin tarihsel deneyimleri üzerine odaklanır. Öznesi, erkektir. Bu tarih; kadınların yer almadığı savaşların, fetihlerin, elde edemediği kahramanlıkların, üyesi olamadığı parlamento, meclis gibi siyasi kurumların tarihidir. Tarih; olayların üzerinde geliştiği zemin, bunların ortaya çıkmasını hazırlayan gerçek nedenler ve kişilerle ilgilenmez; önemli olan, alınan sonuçlardır. Sonucun ortaya çıktığı alan ise genelde kamusal alanın sınırları içindedir ve bu sınırlar içinde, tarihin öznelerinden biri olan kadın yoktur.

Kadın Araştırmaları Disiplini

Bir alt disiplin olarak kadın tarihinin ortaya çıkması ve yukarda değinilen sorunlara dikkat çekmesi, tarihin ikinci dalga feminist hareketle kucaklaştığı 1970'lerin sonuna tekabül eder. Kadın hareketi, bir özgürlük hareketi olarak yeniden ortaya çıktığı zaman; bu hareketin 19. yüzyılda yaşanan halinden farkı, kadınlar ve erkekler arasındaki ilişkinin bir çıkar ilişkisi olduğuna ilişkin saptamadır: Erkekler ve erkeklerin çıkarları, geçmişte ve bugün, kadınların rolünü, onların varlıklarını şekillendirmiştir.

Aspasia: Doğu ve Güney Avrupa kadın tarihi çalışmalarının yayımlandığı dergi.

Kadın tarihçisi Mary Spongberg'in kitabının kapağı.

Böylece, kadın kurtuluş hareketinin çizgisi; dolayısıyla "feminizmin teorik çerçevesi"[2] yeni bir ivme kazanır. Kadınların gündelik yaşamlarında karşılarına çıkan sorunlar, kişilere özel ya da belli durumlara özgü sorunlar değildir. Kadınlar nihayet, ezilmelerinin bir sistem meselesi olduğunu anlamıştır. Patriyarka denilen bu sistemin, kendine özgü ideolojik ve kültürel aygıtları vardır. İktidarı elinde bulunduran erkekler, bu aygıtları da kullanarak egemenliklerini sürdürür. Geleneksel bilim de bu aygıtlardan biridir. Daha önce türlü bahanelerle gizlenen, görmezden gelinen tüm bu neden ve sonuçlar deşifre edilmeli; erkeğin kadın üzerindeki sistematik baskısı açıklanmalı ve ona başkaldırmanın yolları bulunmalıdır.

2. Feminist teori, kadınlar üstündeki baskıyı anlamayı, açıklamayı ve ona başkaldırmayı hedefler. Bkz. Jane Mansbridge ve Susan Moller Okin, "Feminizm", *A Companion to Contemporary Political Philosophy*, Robert E. Goodin ve Philip Pettit (haz.), Blackwell, Oxford, 1995, s. 269; Serpil Çakır, "Feminizm: Ataerkil İktidarın Eleştirisi", *Modern Siyasal İdeolojiler*, Birsen Örs (haz.), Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2007, s. 412-75.

Mücadele alanına, daha öncekilerden farklı eylem ve söylem taktikleri de katılır. Kadınlar, çeşitli ülke ve coğrafyalarda deneyimlerini anlattıkları bilinç yükseltme toplantıları düzenlemeye başlar. Tarihin anlatılması ve kadın kültürünün kutlanması, kadınların ayrı bir sosyal grup olarak görülmeye başlaması;[3] bu ikinci dalga feminizmin ayırıcı özelliğidir. Aslında erkeksi ideolojinin yeniden üretim mekanizmasından başka bir şey olmayan, tarafsız göründüğü halde taraf tutan, bilimsel-teknik devrimle giderek daha rafine hale gelen bilimler; kadın bakış açısıyla sorgulanmaya başlar.

Sosyal bilimlerde "Batılı, beyaz, burjuva" erkeğin karakterize ettiği erkek deneyimleri tartışmaya açılmıştır. Pozitif bilimin evrensellik, objektiflik, nesnellik gibi iddialarını eleştiren çalışmalardan yararlanılır.[4] Bilimsel-teknik devrimle giderek daha rafine hale gelen bilimler, kadın bakış açısıyla sorgulanmaya başlar, kadınların ezilmesi ile günlük yaşam pratikleri, bilim, ideoloji ve kurumlar arasında ilişki kurulur. Erkekçi sosyal davranış, standart olarak gösterilmiştir.[5] Erkek ideolojisinin sadece tarih disiplini içine değil, bilimdeki diğer disiplinler içine de gizlendiğine ilişkin çalışmalar ve saptamalar yapılır. Genel anlamda bilimde tek ses hâkimdir: erkek sesi. Bilim, egemen değerlerden arınmamıştır. İddia edildiği gibi objektif de değildir. Erkeklerin bakış açısını, baskın kültürünü yansıtmaktadır.

O zamana dek erkekçi sosyal davranış, standart olarak gösterilmiştir. Sadece, sosyoloji, iktisat, felsefe gibi sosyal bilimlerde değil, fen ve sağlık bilimlerinde de baskın özne, erkektir. Örneğin tıp kitaplarında "insan" olarak tanımlanan erkek bedenidir. Hastalıklar, anatomi –üreme organları ve göğüsler hariç– hep erkeğe göre tanım-

3. Joan W. Scott, *Feminism and History*, Oxford University Press, Oxford, 1996, s. 23.

4. Pozitif bilimin eleştirisinde eleştirel teori önemli katkılarda bulunmuştur. Bu konuda bkz. Martin Jay, *Diyalektik İmgelem*, çev. Ünsal Oskay, Belge, İstanbul, 2005, s. 102-29. Max Horkheimer, *Geleneksel ve Eleştirel Kuram*, çev. Çiğdem Dürüşken, Mustafa Tüzel, YKY, İstanbul, 2005, s. 339-89. Bir başka önemli katkı için bkz.Thomas Kuhn, *Bilimsel Devrimlerin Yapısı*, çev. Nilüfer Kuyaş, Alan, Ankara, 1989.

5. Sandra Harding (haz.), "Is There a Feminist Method", *Feminism and Methodology*, Open University Press, Milton Keynes, 1987, s. 2-6.

lanmış; bilim, erkeğe göre, erkek tarafından biçimlenmiştir. Bu tartışmalar, sosyal bilimlerde "kadın araştırmaları" denilen yeni bir disiplinin doğmasına yol açar. Üniversitelerde disiplinlerarası çalışma yapmayı amaçlayan kadınların "kendi bakış açılarıyla, kendileri için, kendileri adına" bilgi üretme alanı olan "Kadın Araştırmaları" merkezleri kurulur.

Bilgi alanına kadınların girmesi, kadınların bilgi konusunda hak iddia etmesi, aynı zamanda kendileri adına bilgi üretmeleri demektir. Aslında kadınlar, yüzyıllardır sanatıyla, tıbbıyla, edebiyatıyla bilgi alanındadır. Ancak, onların yaptığı çalışmalar, deneyler önemsenmemiş; böylece bugüne ulaşmaları engellenmiştir. Yeni ve alışılmamış olan, kadınların kitlesel olarak bilgi alanına girmesidir. Bu taarruz, kadın bilincinin, kadın bakış açısının bilimler içine girmesini de beraberinde getirir. Bunun sonucunda bilim dalları sorgulanarak farklı bakışlar, yeni yorumlar ortaya çıkar.

Bu bağlamda kadın araştırmaları sadece bir bakış değil, aynı zamanda bir bilme ve dünyada var olma yoludur. Kadınların ezilmesini ortadan kaldırmak ve özgürleşmelerini sağlamak için toplumun bir dönüşümden geçmesi konusunda ikna olup ikna etmektir. Sorguladığı gerçek kadındır; kadın gerçeğidir. Bir bilgi teorisi, feminist epistemoloji oluşturmada; kadın gerçeğine ulaşmada hangi araçların, hangi yöntemlerin kullanılması gerektiği bulunmalı; var olan metodolojiye kadınlar açısından bakılmalı; bilgi üretimindeki cinsiyetçilik ortaya çıkartılmalıdır.[6] Bu amaçla, akademide sayıları gide-

6. Feminist metodoloji ve epistemoloji konusunda bkz. Liz Stanley-Sue Wise, "Method, Methodology and Epistemology in Feminist Research Process", Liz Stanley (haz.), *Feminist Praxis*, Routledge, Londra, 1988, s. 20-59; Liz Stanley, "Feminist Praxis and the Academic Mode of Production", *a.g.y.*, s. 3-19; Maria Mies, "Towards a Methodology for Feminist Research", Gloria Bowles, Renate Duelli-Klein (haz.), *Theories of Women's Studies*, Routledge-Kegan Paul, Londra, 1983, s. 117-30; Şirin Tekeli, "Bilimlerde Metodolojinin Kadın Bakış Açısından İncelenmesi", Necla Arat (haz.), *Türkiye'de Kadın Olgusu*, Say, İstanbul, 1992, s. 25-50; Serpil Çakır, "Kadın Çalışmaları Bilimde Neleri, Nasıl Sorguluyor", Kuvvet Lordoğlu (haz.), *İnsan, Toplum, Bilim*, Kavram, İstanbul, 1996, s. 305-16; Serpil Çakır, Necla Akgökçe (haz.), *Farklı Feminizmler Açısından Kadın Araştırmalarında Yöntem*, Sel, İstanbul, 1996. Kitapta Liz Stanley, Maria Mies, Patricia Hill Collins, Deniz Kandiyoti gibi alanın teorisyenlerinden ve Türkiye'deki kadın çalışmalarından örnekler vardır.

rek artan kadın tarihçiler, bu saptamanın tarihteki izlerini aramaya başladılar. Geleneksel tarihe meydan okuyan soruları sormaya ve bunun metodolojik problemlerini genelleştirilerek kadın merkezli bir çerçeveye oturtmaya çalıştılar.[7] Feminist teori ve metodolojiyle ilgilenen kadın tarihçiler; tarihin sınırlarını nesnellik ve pozitivizm açısından yeniden belirlemeye çalıştılar.

Geleneksel Tarih Yazımı

Çalışmalar derine indikçe kadın hareketindeki kadınlar, tarihteki kadın yaşamları üzerinde ne kadar az bilginin var olduğunun farkına vardılar. Tarihe, baskı altına alınmanın, ezilmenin ve buna direnişin sorgulanması açısından baktılar. Bu aynı zamanda, tarih yazımına da eleştirel bir bakıştı. Kadın tarihçiler, tarih disiplininin değiştirilmesine çalıştı. Tarihe, ortaya çıktığı, üzerinde temellendiği belli başlı özellikler çerçevesinde bakıp elde ettikleri sonuçları ortaya koydular. Geçmişteki feminist bilincin türlü biçimlerine ulaştılar. Kadınlar niçin geleneksel ve erkeksi tarih geleneğinde dışlandı? Ataerkil sistemden temellenen tarih yazımı, bu soruya yanıt olarak verilebilir. Tarih yazımında ise kaynak, yöntem ve bakış sorunuyla sarmallaşan bir dizi faktör vardır: "Antik idealler üzerine oturan cinsiyetçi tarih geleneği; tarihin sadece kamu alanına odaklanması; kadınların üniversitelerden ve dolayısıyla tarihten uzak tutulması."[8]

Antik idealler üzerine oturan cinsiyetçi tarih yazımı geleneği, kadınları tarihten dışlayan önemli bir faktördür. Zira antik dünyanın cinsiyetçi varsayım ve idealleri, modern tarih yazımını da etkilemişti. Bu idealler, kadınların hem kamusal alandan, hem de kronik-

7. Bu alandaki ilk örneklerden biri için bkz. Joan W. Scott, "Women's History and the Rewriting of History", *The Impact of Feminist Research in the Academy*, Christie Farnham (haz.), Indiana University Press, Bloomington, 1987. Ayrıca bkz. Ann-Louise Shapiro (haz.), "History and Feminist Theory; or, Talking Back to the Beadle", *Feminists Revision History*, Rutgers University Press, New Brunswick, New Jersey, 1994, s. 1-23.

8. Mary Spongberg, *Writing Women's History since the Renaissance*, Palgrave, Macmillan, New York, 2002, s. 9. Ayrıca bkz. Mary Spongberg, Ann Curthoys, Barbara Caine (haz.), *Companion to Women's Historical Writing*, Palgrave, Londra, 2005.

lerden dışlanmasını doğallaştırmada, tarihsel geleneği pekiştirmiş, hatta katılaştırmıştır.[9] Klasik eğitimde ve klasik metinlerde kadın düşmanlığı gayet açık bir biçimde ifade edilmiştir.

Kadınların kamusal alandan dışlanması, tüm Batı uygarlığı geleneğine göre ahlaken doğru bir şey olsa da, beraberinde kadınların tarihsel özneler olarak marjinalleştirilmesini getirmiştir. Evrensel insan öznesini, eğitilmiş erkek olarak gören tarih disiplini, kadınların yokluğuna doğal bir zemin hazırlamıştır. Modern tarih yaratılırken Antik Çağın ahlaki ve siyasal değerleri bu tarihin içine yerleştirilmiştir. Kadının, Meryem ya da fahişe, melek ya da şeytan olarak dualistik temsili; erkeğin tavır, tutum ve çıkarlarını kişiselleştirerek kadın düşmanlığı biçiminde bir tarih yazımı oluşturmuştur.[10]

Evlilik, annelik ve diğer ev işleri gibi kadınlıkla ilişkilendirilen tüm işler tarihdışı sayılmıştır. Burada vahim olan, kadınların da kendilerini tarihdışı olarak görmeleridir. Kadınların doğası ve erdemi birlikte düşünülmüştür. Tarihte kadını iyi ve kötü olarak yan yana koyma durumu, Antik Çağdakilerin eserlerinden doğrudan Rönesans' takilere geçmiştir. Ünlü veya erdemli kadınlar listesi, kadınların tarihinin erkekler tarafından üretilen en genel formdur. Daha sonra bu listenin biyografik taslakları –tarihsel örnek olarak– erkeklerin kadınlığı tanımlamasında kullanıldı. Bu modelde kadın; hem fedakârlığı, çalışkanlığı, ailesine bağlılığı ve benzeri erdemlerinden dolayı kutlanıyordu; hem de herhangi bir kriz ânında, haneye ve devlete yönelik tüm tehditleri temsil eden bir unsur olarak gösterilebiliyorlardı.[11] Kadınların bu dikotomik temsili, tarih boyunca sıkça kullanıldı.

Kadınlar ya kaçırılan, köle edilen, tecavüze uğrayan kurbanlar ya da iktidara susayan hırslı varlıklardı. Bunun yıkıcı etkileri, çeşitli eserlerde dile getirildi.[12] Romalı tarihçi Tacitus (MS 56-120), kadınların doğal olmayan güç aşkının, Roma İmparatorluğunun bozulmasına yol açtığını düşünüyordu.[13] İktidarda kadınların bulun-

9. Spongberg, *a.g.y.*, s. 15. 10. *A.g.y.*, s.18.

11. Örnekler için bkz. Spongberg, *a.g.y.*, s. 21-25.

12. Yunanlı ya da Romalı tarihçi ve oyun yazarlarının eserlerinde kadınların temsili için bkz. Arlene W. Saxonhouse, *Women in the History of Political Thought*, Praeger, New York, Londra, 1985, s. 105-24.

13. Francesca Santoro L'Hoir, "Tacitus and Women's Usurpation of Power", *Classical World*, no. 88, 1994, s. 5-25.

masının hem doğal hukuka, hem de Tanrı'nın dinine aykırı olduğu yolundaki yaygın inancı, büyük bir öfkeyle dile getiren yapıtında Tacitus, İngiltere, Fransa ve İskoçya'da yönetimi elinde tutarak Protestanlığa baskı uygulayan üç kadını hedef almıştı. Ama bu yapıtın yayımlanması İngiltere'de Protestan kraliçe I. Elizabeth'in tahta çıktığı döneme rastladı. Yazılan ile yaşanan burada da örtüşmemişti. İktidarı ele geçiren hem kadındı hem de Protestan. Neyse ki, tarihe geçecek güce sahipti. Tacitus'tan neredeyse bin beş yüz yıl sonra, İskoç Reform hareketinin en önemli lideri olan rahip John Knox, onun bu cinsiyetçi fikrini savundu. Mary Stuart ve I. Elizabeth gibi kraliçelerin yönetimini, *"First blust of the trumpet against the monstruos regiment of women"* (Azman Kadınlar Alayına Karşı İlk Boru Sesi) başlıklı denemesiyle acımasızca eleştirdi.[14] Benzer bakış, Osmanlı tarih yazımında[15] da karşımıza çıktı. Lütfü Paşa'dan, Mustafa Koçi Bey, Bosnalı Akhisari, İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Ahmet Vefik Altınay'a dek birçok siyasetname ve metinlerde, imparatorluk yönetiminde kadınların olumsuz etkisine ilişkin yukarıdaki görüş paylaşıldı. Somut örnekler de verildi. Hürrem Sultan gibi kadınlar, Osmanlı'daki siyasal bozulmanın ve 16. yüzyılda başlayan gerileme döneminin başlıca nedeniydiler.[16]

14. Knox'un eseri 1895'te basılmıştı. Rachel veil, 1985'te yayımladığı "The Crown has Fallen to the Distaff: Gender and Politics in the Age of Catherine de Medici" (*Critical Matrix*, 1, no. 4, s. 1-38) adlı makalesinde konuyu gündeme getirdi ve onu eleştirdi.

15. Osmanlı tarih yazımı ve kaynakları üzerine bkz. Suraiya Faroqhi, *Osmanlı Tarihi Nasıl İncelenir?*, çev. Zeynep Altok, Tarih Vakfı, İstanbul, 1999. Kitapta Osmanlı tarihinin yorumlanmasında birincil ve ikincil kaynakların nasıl kullanılacağı çeşitli çalışmalardan örneklerle anlatılmıştır. Elinizdeki kitaba, kadın dergiciliğinin kadın hareketi açısından incelenmesi açısından atıf yapılmıştır (s. 234-5).

16. Örnekler için bkz. Mehmet Altay Köymen, *Neşri Tarihi*, c. 2, Kültür Bakanlığı, Ankara, 1983; Peçevi İbrahim Efendi, *Peçevi Tarihi*, c. 1, Bekir Sıtkı Baykal (haz.), Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1992; *Koçi Bey Risalesi*, Zuhuri Danışman (haz.), M.E.B. Yayınları, İstanbul, 1993; Nizamü'l-Mülk, *Siyasetname*, çev. Mehmet Taha Ayar, İş Bankası Kültür, İstanbul, 2009, s. 185-8. İbn Haldun, *Mukaddime*, Süleyman Uludağ (haz.), c. 1, Dergâh, İstanbul, 1998, s. 402. İslam felsefesinde de kadınlara ilişkin olumsuz bakış paylaşıldı. Siyaset ve kadın ilişkisi için bkz. Gazali, *İhyâu Ulumi'd Dîn*, çev. Ahmet Serdaroğlu, Bedir, 2. cilt, 1975, s. 79-170.

Kadınların bu eksik ve yanlı tarihi temsili, erkek yazarlar tarafından ve erkeklerin çıkarları üzerinde şekillendi. Hukuk, bilim, tıp, sanat, edebiyat, eğitim, popüler kültür, modern döneme dek bu minval üzerinde biçimlendi. Antik Çağın hiçbir özgün tarihi kadın sesi, bugüne ulaşamadı. Antik Yunan'ın "amprisist" kalemi Aristoteles'in kadının ikincil konumunu ve erkeğin egemenliğini doğal ve değişmez gören yaklaşımının[17] izlerini temizlemek hâlâ mümkün olamamıştır; kutsal ya da seküler ideolojilerin metinlerinde, kimi zaman Aristoteles kadar açık kimi zaman örtülü bir biçimde aynı zihniyetin ifadeleri yer bulur.[18] Bu zihniyetin varlığı geçen yüzyıllar boyunca çok az kadının eğitim olanağına kavuşabilmesine, kadınların oy hakkını elde etmek için 20. yüzyılın ortalarını beklemelerine neden olmuştur.

Kamuya Odaklanma

Tarih incelemesi, antik dünyadan gelen kamu alanını sadece bir erkek ortamı olarak ve kadının eve kapatılmasını, hapsedilmesini kutsayarak idealize ettiğini gösterdi. Bu tartışmanın çokça vurgulanması, kadınların modern kamusal alandan dışlanmasını ve onların evdeki yalıtılmışlıklarını haklılaştırmaya yardım etti. Eski Yunan'da kadınların statüsü üzerine araştırma yapan tarihçi A. W. Gomme, şair Theognis'in "evlerini ihmal eden kadınlardan nefret ediyorum" sözünün, çoğu kişinin genel görüşünü ifade ettiği kanısındadır. Bu

17. Aristoteles'in kadınlar hakkındaki görüşleri *Politika* adlı kitabından (çev. Mete Tunçay, Remzi, 2. basım, İstanbul, 1983) şöyle alıntılanabilir: "Erkekle dişi arasında, önceki doğadan üstün, beriki aşağı ve uyruktur" (Kitap I, Bölüm 5, s. 13). "Bir adamın karısı üstündeki yönetimi bir devlet adamının yönetimidir, siyasal bir yönetimdir; çocukların üstündeki yönetimi ise bir kralın yönetimidir, kralca bir yönetimdir. Çünkü erkek, yönetmeye dişiden daha yeteneklidir..." (Kitap I, Bölüm 12, s. 26). "Erkekle kadın arasındaki üstünlük-aşağılık ilişkisiyse süreklidir" (Kitap I, Bölüm 12, s. 26).

18. Feminist siyaset bilimciler siyaset bilimindeki cinsiyetçiliği ortaya koyan önemli çalışmalar yaptılar. Susan Moller Okin'in, *Women in Western Political Thought* (Batı Siyaset Teorisinde Kadınlar), Princeton University Press, Princeton, 1979) adlı eseri bu cinsiyetçi bakışı, belli başlı siyaset kuramcıların eserlerinde ortaya koyması açısından dikkate değer. Aristoteles için kitaptaki s. 73-96'lara bakılabilir.

türden yorumlar, kadınların hem siyasal, hem de tarihsel alanda özne olarak marjinalleştirilmesini sağlayarak ataerkil cinsiyet ilişkilerini beslemiştir.[19] Siyaset teorisinde kadınlara bakıştaki cinsiyetçiliğin izleri, feminist siyaset bilimciler tarafından çeşitli yayınlarla açığa çıkarılmıştır.[20]

Kadınların cinsiyetçi, ikincil tipleştirilmeleri, ev içiyle yalıtılmışlığı, doğal ve ideal rol olarak daha sonraki dönemlerde de tarihçiler tarafından kadına yüklendi. Bu tipin aksine özellik gösterenler, kamusal alanda öne çıkanlar normal sayılmadı, eleştirildi. Tarih yazımı ve disiplini; 19. yüzyıl boyunca erkeksi yurttaşlık, kamu işi ve kadınların dışlanmasının hikâyeleri etrafında şekillendi.[21] Tarih, Avrupalı erkek elitlerin, "diğerleri"ni boyunduruk altına almasını kaydeden bir bilim oldu. Sömürgeleştirilmiş yerli halklar, kadınlar ve işçiler, tarihin çok nadir olarak öznesi olabildiler.

Tarih Eğitimi

Kadınların kamusal alandan dışlanması, üniversitelerde yeni bir tarih disiplini yaratılması için uğraş veren tarihçiler tarafından benimsenen pratiklerle de sağlamlaştırıldı. Tarih ile eğitilmiş erkeklik arasındaki ilişki, kadınları tarihsel özneler olarak marjinal hale getirdi ve onların tarihçi olma potansiyellerini sınırlandırdı. Tarih eğitimi, ciddi erkek bireylerin uygar sivil liderlik ve soylu yurttaşlığa hazırlanmasında gereklilik olarak addedildi. Tarih eğitimi almak, aristokrasi ve orta sınıf mensubu erkeklerine mahsus oldu. Yükseköğrenim; ekonomi, siyasal itidal, çok çalışma erkekliğin burjuva de-

19. Spongberg, *a.g.y.*, s. 56.

20. Özellikle Carole Pateman'ın klasik metinlerden çağdaş metinlere dek bu konuyu araştıran eserleri çok ufuk açıcıdır. Bkz. Carole Pateman, Mary Lyndon Shanley (haz.), *Feminist Interpretations and Political Theory*, Polity Press, Cambridge, 1990; C. Pateman, *The Sexual Contract*, Polity Press, Cambridge, 1988; C. Pateman, *The Problem of Political Obligation: A Critical Analysis of Liberal Theory*, John Wiley and Son, New York, 1979.

21. Bu türden vurgular Eski Yunanlı tarihçi Thukydides'le başladı, Romalı Tacitus'a ve daha yakın zamanın popüler metinlere dek çeşitli eserlerde örneklerini gösterdi: Judith P. Zinsser, *History and Feminism*, Twayne Publishers, New York, 1993, s. 5-15.

ğerlerinin büyük ölçüde aşılanmasına adanmaya başladı. Tarihçilik mesleği, burjuva erilliğinin temel unsuru oldu.

Alman tarihçi Renke'nin tarihsel gerçekliğin nesnelliğine vurgu yapan bir dizi prensip geliştirmesi, özellikle seminerler yoluyla tarih yazımı ve eğitimindeki prensipleri ve yöntemi pratiğe dökmesi, tarihi, bir disiplin olarak hayli geliştirdi. Ancak bu uygulamalardan kadınlar yararlanamadı. Zira sadece üniversiteler değil, konferans salonları da kadınlara kapalı olduğu gibi, halka açık seminer odalarına sadece erkekler alınıyordu. Kadını tarihsel analizden dışlayarak kamusal alanın tarihini açık biçimde önceleyen arşiv çalışmaları da erkeksi burjuva değerleri üzerinde temellenmişti. Bu dışlama, tarih disiplinin şekillenmesinde ve tarihin yazılmasında erkeksi yurttaşlık hikâyeleri etrafında kurgulanan seminerlerle desteklendi.[22] Akademide tarih yazımında ve incelemesinde kadınların yurttaş olmadığı böylece tarih alanının dışında sayılmaları gerektiği düşüncesi, erkeklere öğretildi.

Tarihin Cinsiyeti

Kadının toplumsal, sınıfsal aidiyeti ne olursa olsun, sırf farklı bir cinse, kadın cinsine ait olduğu için tarihsel varlık olarak sayılmamasının nedenlerinden biri de, uzun yıllar boyunca eğitim kurumlarının kapılarının ona kapalı olmasıdır. Bırakın üniversiteleri, kadınlar kütüphanelere bile alınmadılar. Tabii bu durum onların yazma, yazar olma edimine olumsuz etki yaptı. Kadınların bu mesleğe girişleri pek kolay olmadı. Çetin mücadeleler verildi. Bir sürü önyargıyla baş etmek gerekti. Yine de tüm bunlara karşın buldukları her olanağı ve deneyimi fırsat bilerek kendisini geliştiren kadınlar vardı. Okula giden erkek kardeşlerinin kitaplarını okuyanlar da oldu; babalarının özel kitaplığından kitap aşıranlar da... Kendi başlarına, hiçbir eğitim almadan yabancı dil öğrendiler. Yaşadığı deneyimlerden güç alan, kendi kendini yetiştiren kadınlar düşünme eylemine de giriştiler. Bu nedenle kendilerine cinsiyetçi, aşağılayıcı lakaplar takılanlar bile oldu. Örneğin, 1790'da, 31 yaşındayken dönemin er-

22. Spongberg, *a.g.y.*, s. 58.

kek aydınlarıyla polemiğe girdiği için Mary Wollstonecraft'a "jüponlu sırtlan" adı takılmıştı. Wollstonecraft'ın kızı Mary Wollstonecraft Shelley, 1818'de ünlü romanı *Frankenstein*'ı yayımladığında, kitabına imzasını koyamamış; kitabı, kocasının isminin olduğu önsözle çıkmıştı. Aynı deneyimi Fatma Aliye de 1889'da yaşamış; basılan ilk çeviri eserinde "Bir hanım" imzasını kullanmak zorunda kalmıştı.[23] Gerçek açığa çıksa da uzunca bir süre, bu iki yazarın yakınındaki erkekler –koca ve erkek kardeş– eserlerinin yazarı olarak varsayılmıştı.

Erkeklerin kadın düşmanlığı ve üniversitelerdeki sistem yüzünden kadın tarihçilerin bu alanda uğradıkları ayrımcılığın haddi hesabı yoktu. Uzunca bir süre akademiden dışlandılar. İster Avrupa'da, ister Amerika'da olsun; erkeklere uygulanmayan bir başka sınavdan geçip kendilerini kanıtlamaları gerekiyordu. Üniversite kapılarının kadınlara kapalı olduğu dönemlerde, ziyaretçi kadın öğrenciler, erkek öğrencilerden tahta perdeyle ayrılmış bir yerde oturmak zorundaydı ve başlarında bir refakatçi bulunuyordu. Bu durum; genç erkeklerin, kadınların varlığı yüzünden akıllarının başlarından gitmesini önleyen koruyucu bir önlem olarak açıklanmıştı. Bu tavır erkeklerin kadınları sadece cinsel bir obje olarak gördüklerini açıklamakla kalmıyor, kadınların araştırmaya, okumaya uygun görülmediğini de vurguluyordu.[24] Örneğin Renke'nin ekolünden Alman ulusalcısı, Henrich von Triesche, 19. yüzyılda kadınların kendi dersine devam etmeleri talebini, bu teşebbüsün erkek öğrencileri inciteceği gerekçesiyle reddetmiş, "Alman üniversiteleri, yüz yıldır erkeklere göre tasarlanmıştır, bunu kimse bozamaz" diyebilmiştir.[25]

Yirminci yüzyılın ortasında kapılar kadınlara kapalı değildi; ama bakış çok değişmemişti. Örneğin Fransa'da kadın tarihçiler, II. Dünya Savaşı öncesi ve sonrasında kendilerini akademi dışında ve erkeklere yardım eder pozisyonda buldular. Sosyal tarih anlayışını başlatanların yanında, ücretli ya da ücretsiz olarak asistanlık yaptı-

23. Ayrıntı için bkz. Serpil Çakır, "Fatına Aliye (1862-1936)", *A Biographical Dictionary of Women's Movements and Feminisms. Central, Eastern, and South Eastern Europe, 19th and 20th Centuries*, Francisca de Haan, Krassimira Daskalova ve Anna Loutfi (haz.), Central European University Press, Budapeşte ve New York, 2006, s. 21-24.

24. Spongberg, *a.g.y.*, s. 58-59 ve 153. 25. *A.g.y.*, s. 159.

lar. Çabalarından hiçbir zaman bahsedilmedi. Hele eş olmaları durumda, adları tarihe hiç geçmedi. Örneğin Annales Ekolün kurucularından Lucien Febvre'nin karısı Susan Dognon (1897-1985), tarih ve coğrafya dalında doktora derecesine sahipti. Çocuklarını yetiştirmek ve kocasına yardımcı olmak için kariyerini bıraktı. Kocasının çevirilerini yaptı; eserlerini yayına hazırlama işini üstlendi; sosyal bilimcilerle sosyal ilişki ağını sağladı. Aynı şekilde bu ekolün bir başka önde gelen isminin karısı olan Simone Vidal Bloch, hayatını kocası March Bloch'a adamıştı. Bloch'un kapsamlı ve hacimli eserlerinin –ki bunlardan biri Türkçeye de çevrilen *Feodal Toplum*'dur– hiçbirinde adı geçmese de, onun araştırma asistanı, sekreteri ve editörü olarak hayati bir işlev üstlendi.

Kadın Tarihinin Özellikleri

Kadın tarihi çalışmalarında amaç, tarih içindeki belli başlı kadınların tarihini yazmaktan öte, bir cins grubu olarak kadınların tarihini yazmak, tarih içindeki belli başlı kadınlardan kadınların genel tarihine atlamak, kadınların tarihteki rollerini ortaya çıkarmaktır.[26] Bu bakış, erkek alanları olarak tanımlayabileceğimiz alanlarda ön plana çıkmış kadınlardan çok, kadınların alanında yaşayan kadınlara bakmayı amaçlar. Öncelikle kadınların görünür kılınmasına çalışılır; kadınlara kendi tarihleri kazandırılır. Bu yazıcılık, kadınların katkılarının tarihe eklenmesi, yani bir tür telafi edici tarihçilik biçiminde yapılmaz. Kadın tarihi, ekonomik tarih, kültür tarihi gibi bir alt gruba indirgenmeden, ancak kadınların var olan bilgi alanlarına eklenmesiyle ve aynı zamanda tarihçiliğin içinden dönüştürülmesiyle mümkün olabilir.[27] Böylelikle tarihsel yanılgı ve eksiklikler giderilir; tarihin zenginleştirilmesinin yolu açılır.

26. Ayrıntı ve örnekler için bkz. Karen Offen, R. Roach Pierson ve Jane Rendall (haz.), *Writing Women's History*, Indiana University Press, Bloomington, 1991; Jay Kleinberg (haz.), *Retrieving Women's History*, Oxford ve New York, Berg, UNESCO, 1998.

27. Gisela Bock, "Women's History and Gender History: Aspects of an International Debate", *Gender and History*, no. 1, 1989, s. 7-30; G. Bock, *Avrupa Tarihinde Kadınlar*, çev. Zehra Aksu Yılmazer, Literatür, İstanbul, 2004; J. W. Scott, "Kadın Tarihi", çev. Tansel Güney, *Tarih ve Toplum*, sayı 195, Mart 2000.

1898'de İngiltere'de oy hakkını elde etmek için kurulan Kadınların Ulusal Sosyal ve Siyasal Birliği'nin 1910'daki gösterisinden.

Kadın tarihi çalışmalarıyla, bize bugüne dek kabul ettirilen tarihsel gerçekler sorgulanır. Cinsiyet –*gender*– kimlikleri bir tarihsel analiz kategorisi olarak kullanılarak cinsiyet rollerinin her tarihsel evredeki durumu incelenir.[28] Kadınların tarihi, sosyal kategori olarak cinsiyetlerin de tarihidir. Biyolojik yapıları nedeniyle kadınların kültürden çok doğaya yakın olduğu türündeki cinsiyetçi bakış, her tarihsel dönemde kadın-erkek ilişkilerinin farklılığından yola çıkarak sorgulanır. Kökleri tarihin derinliklerinde yatan, çok yavaş bir değişim gösteren verili cinsiyet kimliklerinin "*kadınlık*" ve "*erkeklik*" olarak nasıl belirlendiği ortaya konulur. Hem erkekler, hem ka-

28. Toplumsal cinsiyet analizi tarihte, ilk olarak 1988 yılında *Gender and the Politics of History* dergisinin ilk sayısında Joan W. Scott'un makalesinde işlendi. Makalede kadın tarihçilerin yaklaşımlarına da yer verilir. Türkçe basımı için bkz. Joan W. Scott, *Toplumsal Cinsiyet: Faydalı Bir Tarihsel Analiz Kategorisi*, çev. Aykut Tunç Kılıç, Agora Kitaplığı, İstanbul, 2007, s. 14-33. Toplumsal cinsiyetin teorileştirilmesi konusunda ayrıca bkz. R. W. Connell, *Toplumsal Cinsiyet ve İktidar*, çev. Cem Soydemir, Ayrıntı, İstanbul, 2006.

dınlar, hem de her iki cins arasındaki ilişkiler farklı bir analitik bakışla konu edilerek araştırılır.[29] Toplumsal cinsiyet, analiz kategorisi olarak tarihe sokulduğunda, aynı olayları erkeklerin ve kadınların toplumsal statülerini, yani toplumdaki yerlerini ve güçlerini ve dolayısıyla da çıkarlarını farklı kılacağı için, farklı kazanımları açığa çıkarır.[30] Sınıf, ırk, etnik aidiyet, ulus gibi diğer analiz kategorileri de reddedilmeden, onlarla birlikte toplumsal cinsiyetin de katılmasıyla araştırmanın gerçeğe daha yakın olması sağlanır.[31]

Tarihin coğrafya, ekonomi, demografi, antropoloji, siyaset bilimi ve psikoloji gibi bilim dallarıyla düzenli ilişkide olması gerektiğini savunup onu tüm uzmanlık tarihlerinin toplamı olarak gören daha bütüncül tarih anlayışları bile,[32] kadın söz konusu olduğunda yetersiz kalır. Çünkü sayılan bilim dalları ve uzmanlık tarihlerinde de özne yine erkektir.[33] Kadınlar işte bu nedenle, tüm bilim dallarının gözden geçirilip baştan yazılması gerektiği düşüncesini savunur.

Feminist tarihçiler, bir adım daha ilerleyerek toplumsal hafızayı kadınlar lehine kazımaya, geçmiş hakkında kadınlara ait ortak hafıza ufku inşa etmeye çalışır. Yazılı tüm kaynaklar kadınlar için yeniden taranır, yeni bir okumaya tabi tutulur. Tarih, erkek kurgusundan ayrılıp ona karşı olan yerden tanımlanır. Bu ilişkinin yarattığı eşitsizlik, ortaya çıkardığı iktidar ilişkileri açısından gözden geçirilir.

29. Sue Morgan (haz.), "Introduction: Writing Feminist History: Theoretical Debates and Critical Practices", *The Feminist History Reader*, Routledge, Londra, New York, 2006, s. 1-48.

30. Bu deneyimi, Türkiye'deki kadın tarihi yazımı açısından Osmanlı kadınları açısından örnekleyen çalışma için bkz. Serpil Çakır, "Feminism and Feminist History-Writing in Turkey: The Discovery of Ottoman Feminism", Francisca de Haan, Maria Bucur, Krassimira Daskalova (haz.), *Aspasia*: The International Year Book of Central, Eastern and Southeastern European Women's and Gender History, c. 1, Berghahn Journals, 2007, s. 61-83.

31. Leonore Davidoff, *Feminist Tarih Yazımında Sınıf ve Cinsiyet*, çev. Z. Ateşer, S. Somuncuoğlu, İletişim, İstanbul, 2002; Fatmagül Berktay, "Tarih Yazımında Farklı Bir Perspektif", *Tarihin Cinsiyeti*, Metis, İstanbul, 2003, s. 30-31.

32. Annales Ekolü ve tarihsel sosyoloji ekolü bu yeni tarihin başlıca örneklerindendir. Türkçeye çevrilmiş eser örnekleri için bkz. Ali Boratav (haz.), *Tarih ve Tarihçi. Annales Okulu İzinde*, Alan, Ankara, 1985; Theda Skocpol (haz.), *Tarihsel Sosyoloji: Bloch'tan Wallerstein'e Görüşler ve Yöntemler*, çev. Ahmet Fethi, Tarih Vakfı Yurt, İstanbul, 1999.

33. Ayrıntı için bkz. Judith P. Zinsser, *History and Feminism*, Twayne Publishers, New York, 1993, s. 20-24.

Tarihi yazan erkekler, kendi yaptıklarını kayda geçirmiş; bunları önemli kılmış; önemli-önemsiz hiyerarşisini yapılandırmışlardır: Erkek egemen bir dünyanın ürettiği bilgi, egemenliğe sahip olmayan diğer kitlenin (kadınların) deneyimlerini önemsememiş, kayda geçirilmesini önlemiştir. Üstelik bu kaynakları kullanan, yorumlayan tarihçilerin çalışmalarında kadın deneyimleri ve deneyimlerin bulunduğu alanlar, örneğin "gündelik yaşam" yok sayılmıştır. Kadın tarihi çalışmaları bu hiyerarşiyi yeni baştan ve kadın bakış açısıyla gözden geçirir.

Görünmezlik kadın tarihinde üzerinde önemle durulan bir konudur.[34] Kadınlar ve onların yaşamı kayıtlara geçirilmemiştir. Kadınların "görünmezliği" problemi, kaynakla ilişkilidir. Yeni soruların sorulması ve o soruların cevaplanması için, yeni kaynaklara ihtiyaç vardır. Birçok resmi kaynakta kadınların düşüncesi, erkek merkezli bakış yüzünden önyargılı olarak atlanmış, ihmal edilmiştir. Diplomatik yazışmalar, belgeler, kronikler erkeklerin kendi yaşamlarını görünür kıldığı eserlerdir. Sadece tarih kitaplarında değil, resmi kayıtlarda da kadınlara ilişkin bilgiler son derece kısıtlıdır.

Kadınlar sadece unutturulmakla kalmamış, "*insan*" kavramının tek bir cinsi, erkeği kapsadığı belirtilmeden, "erkek cinsindeki insanlığın" özel bir tipi olarak algılanmıştır. Tarih, yani erkeklerin tarihi, genel tarih olarak tanımlanmıştır. Örneğin kadınların seçme-seçilme hakkı olmamasına rağmen, 1908'de yapılan seçimler için "1908 Genel Seçimleri" ibaresi kullanılabilmiştir. İstatistiklerde kadın ihmal edilmiş; sadece erkeğe ilişkin bilgiler yer almıştır. Kadınlar genel nüfus sayımına dahil olmak için epeyce beklemek zorunda kalmıştır. Osmanlı'da bu tarih, 1882'dir. İnsanlığın sadece bir yarısını gören, o yarıyı da "erkekler" olarak değil de cinsiyetsiz yaratıklar olarak sunan bu tür historiografik yöntemler, hatalı ve eksik bir evrenselliğe yol açmışlardır.

Eski ve yeni kaynakların tekrar gözden geçirilmesiyle, kadın tarihinde o zamana dek olmayan kadınlara ilişkin bilgi açıklarının ka-

34. Bkz. Renate Bridenthal, C. Koonz ve Susan Stuard (haz.), *Becoming Visible: Women in European History*, Houghton Mifflin Company, Boston, 1987; Joan W. Scott, "The Problem of Invisibility", Jay Kleinberg (haz.), *Retrieving Women's History*, Berg Publishers, Oxford, 1988, s. 5-29.

Emmeline Pankhurst (1858-1928). Oy hakkı aktivisti. 1908'de İngiliz Parlamentosu önünde tutuklanırken.

patılmasına çalışılmıştır. Böylece kadınlar hakkında umulmadık bilgilere ulaşılmıştır. Kadınlar geçmişte sendikal örgütlenme içinde ekonomik hakların elde edilmesi için, hem görünürde, hem de perde arkasında mücadele vermiştir. Örneğin 1872-1907 yılları arasında Osmanlı İmparatorluğunda örgütlenen 50 grevin 9'u kadınların çalıştığı işkollarında yapılmıştır.[35] Dönemin önemli sendikal mücadele örneklerinden biri olan Feshane grevinde 50 kadın işçi, grevin örgütleyicisi ve yürütücüsü olmuştur.

35. Şehmuz Güzel, "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Toplumsal Değişim ve Kadın", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, c. 3-4, İletişim, İstanbul, s. 862-71.

Kadınların üniversite eğitimi alamaması, hatta okuryazar olamamaları, onlardan geriye çok az belge kalmasına yol açmıştır. Var olanlar da kadın bakış açısına sahip olmayan araştırmacıların gözünden kaçabilmiştir. Kadınlara ait gerçekliğe, onların duygu ve düşüncelerinin, seslerinin bulunabileceği, günlük, mektup, hatırat, tezkireler, fotoğraf, biyografiler, otobiyografiler, edebiyat eserleri ve kadın dergileriyle ulaşılabilir.[36] Bu kaynaklar kadınların içinde bulundukları engel, fırsat ve çelişkileri de gösterebilir. Ayrıca, hesap, tereke ve vilayet ahkâm defterleri; nüfus, miras, kadı ve konsolosluk kayıtları; arzuhaller, fetvalar, tezhipler, mezar taşları gibi diğer sivil ve resmi kayıtlar[37] kadın tarihi açısından yeniden okumayı hak eden kaynaklar olarak öne çıkarılır. Fermanlardan, resimlere; kadınların ürettiği iğne oyalarından giysilerine; günlüklerden, gözyaşı şişelerine kadar geleneksel tarihçilerin ihmal ettikleri pek çok malzeme incelenir.[38] Kadınların deneyimlerini tarihsel anlatıya katmada önemli bir yöntem olan "sözlü tarih" yöntemi de kullanılır.[39] Böylece yapılan görüşmelerle kişilerin belleğine başvurularak yeni bir kaynak yaratılır, yapılan görüşmelerle kadınlar hakkında doğrudan bilgi edinilir.

Feminist tarih, tarihin taraflı olduğunu iddia eder. Zira araştırmacının cinsiyeti kaynaklara bakışı farklılaştırabilir. Kadınlara ait

36. Serpil Çakır, "Tarih Yazımında Kadın Deneyimlerine Ulaşma Yolları", *Toplumsal Tarih*, Mart 2001, s. 38-45; Ayşe Durakbaşa, "Feminist Tarih Yazımı Üzerine Notlar", Serpil Çakır ve Necla Akgökçe (haz.), *Farklı Feminizmler Açısından Kadın Araştırmalarında Yöntem*, Sel, İstanbul, 1996, s. 217-21; Roman incelemelerinde kadına ilişkin olarak bkz. Bahriye Çeri, *Türk Romanında Kadın 1923-1938 Dönemi*, Simurg, İstanbul, 1996. Türkiye'de kadın otobiyografileri için bkz. Nazan Aksoy, *Kurgulanmış Benlikler*, İletişim, İstanbul, 2009.

37. Ronald C. Jennings, "Women in Early 17th Century Ottoman Judicial Records, The Sharia Court of Anatolian Kayseri", *Journal of the Economic and Social History of the Orient*, 18, 1975, s. 53-114; Haim Gerber, "Social and Economic Position of Women in an Ottoman City, Bursa 1600-1700", *International Journal of Middle East Studies*, 12, 1980, s. 231-44; Suraiya Faroqhi, "18. Yüzyıl Anadolu Kırsalında Suç, Kadınlar ve Servet", Madeline C. Zilfi (haz.), *Modernleşmenin Eşiğinde Osmanlı Kadınları*, çev. Necmiye Alpay, Tarih Vakfı Yurt, İstanbul, 2000, s. 7-26.

38. Fermanların kullanıldığı çalışmalar için bkz. Gökçen Art, *Şeyhülislam Fetvalarında Kadın ve Cinsellik*, Chiviyazıları, İstanbul, 1996; Serpil Çakır, "Osmanlı'da Kadınların Mekânı, Sınırlar ve İhlaller", Ayten Alkan (haz.), *Cins Cins Mekân*, Varlık, İstanbul, 2009, s. 76-101.

gerçekliğin açığa çıkarılması ve yeniden inşa edilmesinde, kullanılan belgelerin yorumu, araştırmacının cinsiyetinden bağımsız olamaz. Yanlı olmayı açıkça ifade etmek, feminist tarihçinin uzak durması gereken bir tutum olmamalıdır:[40] Tarih, kadınlar lehine tekrar okunmalı, deşifre edilmeli, feminist hareketin referans çerçevesinde ve taraflı bilinçlilik doğrultusunda yeniden kurgulanmalıdır.

Bu kurguyu yapan kadın tarihçilerin birtakım etik ilkelere sahip olmaları ise elzem bir konu olarak karşımıza çıkıyor. Kadınların tarihi üzerinde çalışan kadın tarihçiler, birbirlerine karşı etik ilkeler gözetmelidir.[41] Kadın tarihçilerin hedefi, kendinden önce araştırma yapan kadın tarihçiyi olumsuzlama ve yok sayma çabasına girmek olmamalı. Kadınların cinsiyet ezilmesi temelinde bir araya gelen, ortak çıkarlara sahip bir grup olduğu düşüncesinden hareketle, rekabet yerine bu alanın eksiklerine odaklanmalı, araştırılmayı bekleyen diğer konular açığa çıkarılmalı... Tekrar hatırlamakta –ve hatırlatmakta– fayda var: Tarih yazımı, erkeklerin özellikle güçlü olduğu bir alandır. Bu alanda kadınların bir bilen olarak söz sahibi olmasının zorlukları ortadadır. Üstelik bu türden bir rekabet, kadın tarihini zenginleştirmenin yolu da olamaz. Kadın tarihçileri birbirinin rakibi yerine, destekçisi olmalıdır. Bu alanda çalışan birkaç kadını var olan hiyerarşinin içinde bitirip tüketmek ise hiç değil... Kadın tarihçisi olmayı ise, bu türden yıpratıcı bir rekabet yerine, patriyarkal sömürü ve buna direncin biçimlerini açığa çıkarmayı çaba edinenler hak edecektir hiç kuşkusuz...

39. Kadın sözlü tarihi için bkz. Shema Berger Gluck, Daphne Patai (haz.), *Women's Words: The Feminist Practice of Oral History*, Routledge, New York, 1991; Linda Gordon, "What's New in Women's History", Teresa de Lauretis (haz.), *Feminist Studies Critical Studies*, Indiana University Press, Bloomington, 1986, s. 28-29; Aynur İlyasoğlu, "Türkiye'de Kadın Tarihinin Araştırılmasında Yöntem Sorunları ve Sözlü Tarih Yöntemi", *İnsan Toplum ve Bilim*, Kuvvet Lordoğlu (haz.), Kavram, İstanbul, 1996; Serpil Çakır, "Sözlü Tarih Projelerinde Yöntemsel ve Etik Sorunlar ve Bu Sorunları Çözme Yolları", Aynur İlyasoğlu, Gülay Kayacan (haz.), *Kuşaklar, Deneyimler, Tanıklıklar: Türkiye'de Sözlü Tarih Çalışmaları Konferansı*, Tarih Vakfı, İstanbul, 2007.

40. Necla Akgökçe, "Ortak Geçmişi Birlikte Kurmak", *Tarih ve Toplum*, Mart 1999, sayı 185, s. 33.

41. *A.g.y.*, s. 34.

Kadın tarihi söz konusu olduğunda gözden kaçırılmaması gereken bir başka husus da, kamusal alan ile özel alan arasında bulunan diyalektik bağdır. Kadın tarihi çalışmalarıyla bu bağa dikkat çekilir: Kamusal yaşam "aile içi"ni etkileyip kadın-erkek ilişkisinde birtakım değişimlere, dönüşümlere yol açtığı gibi, özel alan da "kamusal"ı etkileyerek oradaki süreçlerin yönünü değiştirebilir.

Uzmanlık tarihlerinden biri olan aile tarihinde aileye bakılırken kadının aile içindeki konumu sorgulanmaz.[42] İşlevsel olarak kadınları bulabileceğimiz özel yaşam, erkeklerin hareket alanı dışında görüldüğü için incelemeye değer bulunmaz. Kadın tarihi çalışmalarıyla bu alanın o kadar da özel olmadığı ortaya konulur. Kadınların yaşamları bu türden bölünmelerle anlaşılamayacaktır.

Kadın gerçekliğini ortaya çıkaracak yeni kavramsallaştırmalara ihtiyaç vardır. Farklı dönemlerde, farklı mekân ve kültürlerde, kadınların deneyimlerinin sınırlarını pek çok toplumsal ölçüt belirleyebilir. Mekân kısıtlamaları genellikle hukuk sistemi ve cemaatin koyduğu engellerle etkileşerek kadın deneyimlerinin toplumsal sınırlarını belirler. Şöyle ki, Ortadoğu'daki kadınları konu eden çalışmalarda kadınların elde ettikleri gücün toplumsal sınırları açık değildir.[43] Kadınların deneyiminin sınırlarını çizen ve evlilik, ikametgâh ve miras hukuku kalıplarına dayanan daha pek çok "toplumsal" ölçüt vardır. Aynı din ya da farklı etnik grup içinde olsun ya da olmasın kadın terekelerinin maddi yaşam, mülkiyet ve mallar konusunda nasıl farklılık gösterdiği çeşitli örneklerle ortaya konulmalıdır.[44]

Sosyal tarihçiler, savaş sonrası dönemde işçi sınıfının deneyimlerini incelemiş; kültürel etkilerin sınıf bilincinin oluşmasındaki etkilerine bakmışlardı. Siyah hareketin 60'ların sonunda, siyah kültü-

42. Aileye sadece kurumsal değişim açısından bakan çalışmaya örnek: Lawrence Stone, *The Family, Sex and Marriage in England 1500-1800*, Weidenfeld-Nicolson, Londra, 1977. Aileyi değişen ilişkiler açısından ele alan çalışma için bkz. Diana Gittins, *Aile Sorgulanıyor!*, çev. Tuna Erdem, Pencere, İstanbul, 1985.

43. Leslie P. Peirce'ın, padişah kadınlarının politik güçlerinin kaynaklarını inceleme konusu ettiği kitap, bu açıdan incelenebilir: Leslie P. Peirce, *Harem-i Hümayun*, çev. Ayşe Berktay, 4. Baskı, Tarih Vakfı Yurt, İstanbul, 2002.

44. Örnek için bkz. Fatma Müge Göçek, Marc David Baer, "18. Yüzyıl Galata Kadı Sicillerinde Osmanlı Kadınlarının Toplumsal Sınırları", Madeline C. Zilfi (haz.), *Modernleşmenin Eşiğinde Osmanlı Kadınları*, s. 47-62.

rün tarihsel farklılığına işaret eden siyah kimlik de araştırılmıştı. Ancak kadınlar, marjinal ya da alttakilerin tarihi olarak tanımlanan tüm bu çalışmalarda yer alamadı. İsimlerinden bazen söz edilse de deneyimleri bütüncül anlamda bir kez daha gözden kaçırıldı. Siyah tarih, işçi tarihi gibi tarihin alt disiplinlerinde ortaya çıkan bu yeni dışlanmaya kadınların cevabı, kadın tarihinin, tarihin yeni ve farklı bir alt disiplini olarak geliştirilmesiydi.

Kadın tarihi, kadınların tarihte uğradığı cinsiyet ayrımcılığını da göz önüne sermiştir. Kadınların yaşadığı ayrımcılık kadınların tarihte yokluklarının bir başka nedeni olabilecektir. Tarih bu bilinçle gözden geçirilir, erkeklerin toplumda ve çeşitli kurumlarda kadınlara uyguladığı cinsiyet ayrımcılığı göz önüne serilir. Siyasal partilerde, sendikal örgütlerde kadınların durumuna bakılır. Bu kurumlarda kadınların birlikte çalıştıkları erkeklere karşı da mücadele etmek zorunda kaldıkları gerçeğine ulaşılır. Örneğin İngiltere'de eğe-kesim sanayisinde çalışan 200 kadını işten çıkaran İşçi Birliği, 1847'de, dul ve yetimlerin çalışmasını kısıtlayan yeni kurallar getirmiş, karısının veya kızının çalışmasına izin veya alet veren üyeleri para cezasına çarptırmıştı.[45] Bu türden bir gerçekliğe, kadınların niçin sendikalarda yer almadığı sorusunun sorulması ve bunun cevabını bulmaya yönelik araştırma yapılmasıyla ulaşılabilir. Aynı soru İngiltere'nin yakın tarihinden, 1984'teki madenci grevi açısından da sorulabilir. Grevi yapan erkeklerdir; ancak sürdüren, bir yıl devam etmesini sağlayan kadınlardır. Direnişe destek vermek, para toplamak, mutfaklar açmak, dayanışma grupları kurmak kadınların yürüttüğü işlerdir. Olayların arkasındaki görünmeyen, başat rollerin araştırılması gerekir.[46] Savaşı yapan erkeklerin tarihinde olduğu gibi, işçi tarihi çalışmalarında da erkekler araştırmanın tek öznesi olarak alınırsa kadınların rolleri yine gözden kaçırılacaktır.

Sadece erkeği değil, kadını da özne alan, kategorize eden çalışmalara ihtiyaç vardır. Önemli bir sosyal tarihçi olan E. P. Thompson'un *İngiliz İşçi Sınıfının Oluşumu* adlı hacimli ve önemli kitabın-

45. Ivy Pinchbeck, *Women Workers and the Industrial Revolution 1750-1850*, Virago, Londra, 1981, s. 276.

46. Gülnur Savran, "Madencilerin Kartları Neyin Mücadelesini Verdiler? Britanya 1984-1985", *Sosyalist Feminist Kaktüs*, Mayıs 1988, no. 1.

Kadınlara oy hakkını vurgulayan bir poster.

da yapmadığını yapmak, araştırmanın kurgusuna sadece tek bir cinsi, erkekleri yerleştirmek yerine, iki cins açısından da bakmayı gerçekleştirebilmektir.[47] Böylelikle kadınların üretim ilişkilerinde ve sendikalardaki faaliyetlerinin marjinal ve paradoksal bir sapma olarak sunulmanın ötesine geçilebilir.

Kadın tarihi çalışmalarıyla kadınlar arasındaki farklılıkların yarattığı sonuçlara da bakılır. Sadece beyaz orta sınıf kadın kategorisi yeterli bulunmaz, sınıf, renk, etnik grup ve cinsel yönelim gibi farklı kategorileştirmelere de ihtiyaç duyulur. Bu konu ilk olarak siyah kadınların tarihi araştırılırken ortaya konuldu; siyah ve beyaz kadınlar arasındaki bilgi ve ilişki eksikliğinin giderilmesine, tarihteki görünürlüklerinin açığa çıkarılmasına çalışıldı. Renkli kadınların, işçi ve yerli kadınların, sömürgeleştirilmiş kadınların, göçmen kadınların deneyimlerini ortaya koyan çalışmalarla tarih zenginleştirildi. Bu yeni tarihe coğrafya olarak Batı dışında kalan kadınların deneyimleri de eklemlenmeye başladı.[48]

Kadınların boyunduruk altına girmelerinin, ikincilleştirilmelerinin ve ataerkil düzene direnmelerinin listeleri kaleme alındı; yeni politikalar saptandı. Kadınların paylaştıkları ezilme tarihi, patriyarkaya karşı mücadeleyi de beraberinde getirmiştir. Bu türden bir eski geçmiş, bugüne kadar gelebilmiştir. Bu geçmişin kaydedilmesine, belli bir biçimde yeniden haritalandırılmasına ihtiyaç vardır. Tarihsel dönüşümler bir yandan kadınların var olan durumu üzerinde

47. E. P. Thompson, elde ettiği tarihsel verileri, temelde işçi sınıfının eril temsili açısından yorumlamıştır. Bu yorumun arkasında, kadınları ev içiyle ilişkilendiren, kamusal alandaki varlıklarını erkeklere yardımcı unsur olarak gören anlayış yatmış olabilir. E. P. Thompson, *İngiliz İşçi Sınıfının Oluşumu*, çev. Uygur Kocabaşoğlu, Birikim, İstanbul, 2002. Thompson'un bu sorunlu bakışına ilk kez feminist bilimci Scott dikkat çekmiştir: Joan W. Scott, "Women in *The Making of Working Class*", *Gender and the Politics of History*, Columbia University Press, New York, 1989, s. 70-80.

48. Siyah kadınlar özellikle bell hooks'un çalışmalarında gündeme getirildi: bell hooks, *Ain't I a Woman: Black Women and Feminism*, South End Press, Boston, 1981, s. 235; Spivak, sömürgecilik sonrası duruma baktı: Gayatri Chakravorty Spivak, "Can the Subaltern Speak?", Cary Nelson ve Lawrence Grossberg (haz.), *Marxism and the Interpretation of Culture*, Macmillan, Londra, 1988, s. 271-315. Avrupa sömürgeci söylemi içinde, Şark'ın ötekileştirilmesinde ortaya çıkan cinsiyetçi söylem için bkz. Irvin Cemil Schick, *Batının Cinsel Kıyısı*, çev. Gamze Sarı, Savaş Kılıç, Tarih Vakfı Yurt, İstanbul, 2001.

düzeltici etkiler yaparken öte yandan onların daha önce yürüttükleri mücadelenin yeni dönemin egemen politik söylemi nedeniyle kesintiye uğratılması, unutturulması sonucunu da doğurabilir. Bu durum, geleneğin oluşmasını engelleyici bir sonuç yaratabilir. Kadın tarihi çalışmaları bu sürekliliği kurmaya yöneliktir, bellek kazandırır. Milliyetçi mitler ve bu mitler içinde kadınların yerleri sorgulanır. Bu mitler kadınlar açısından gözden geçirilir. Zira sadece tarihsel kayıtlardaki ihmali açığa çıkarmak yetmez, bu erkeksi tarihsel hikâyelere başkaldırmak da gerekir.[49] Kadınların kendileri için bir tarihe ihtiyacı vardır.[50] Bu, geçmişin eril kayıtlarının feminist metodoloji yardımıyla sorgulanmasıyla mümkün olabilecektir.

"Kadınların tarihi, baskı altına alınışlarının tarihi olduğu kadar, bu baskılara, dışlanmaya, sadece ev içiyle sınırlandırılmaya direnişin de tarihidir."[51] Yani kadınlar, sadece kurban değil, tarihin yapımına katılan tarihsel öznelerdir. Kadınlar "aile" denen özel alan içine sıkıştırılarak "*toplumsal*"ın dinamik süreçlerinden uzaklaştırılmış olsalar da, bir araya gelme fırsatı bulabildikleri zaman, ortak yalıtılmışlıklarını bir başkaldırı ve hak arama hareketine dönüştürebilmiştir.

Toplumda gelişmeler, dönüşümler, yenileşmeler başlayıp bunların sonuçları, kazanımları kadına ulaşınca, kadınlara kendilerinin gerçekte ne olduklarını kavramaları için bir fırsat doğar. Ezilmenin boyutlarını, içinde bulundukları ikincil statüyü kavrarlar. Bu durumun değişebileceğine olan inanç; kadınları erkek baskısına karşı başkaldırmaya götürür. Bunun kitlesel bir başkaldırıya dönüşmesi, hareketleri bugüne iletecek belgeleri sağlar. Böylece hareketlerini görünür kılmanın da yolu açılmış olur. Bu başkaldırının boyutları, kadın tarihçiler tarafından dünyanın çeşitli coğrafyalarında, çeşitli

49. Türk modernleşmesinin kadınlar açısından incelenmesi için bkz. Ayşe Durakbaşa, *Halide Edib: Türk Modernleşmesi ve Feminizm*, İletişim, İstanbul, 2000. Ayrıca bkz. Fatmagül Berktay, "Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Feminizm", Mehmet Alkan (haz.), *Tanzimat ve Meşrutiyet'in Birikimi, Osmanlıdan Cumhuriyete Düşünsel Miras*, İletişim, İstanbul, 2000.

50. Gerda Lemer, *The Majority Finds its Past* (Çoğunluk Geçmişini Arıyor), Oxford Univ. Press, New York, 1979.

51. Andrée Michel, *Feminizm*, çev. Şirin Tekeli, Kadın Çevresi, İstanbul, 1984, s. 159; Joan W. Scott, *Feminism and History*, s. 1.

örneklerle birer birer ortaya konulmaya başlamıştır.[52] Hiç kuşkusuz tüm bu örnekler, kadınların kendi geçmişleriyle, feminist hareketle aralarında bağ kurmayı ve hayatlarını değiştirmede kendilerine olan güveni artırmayı sağlayacaktır. Kadınların ezilen bir cins olarak yaşamlarını değiştirmedeki kararlılığını ve bilincini anlamak için, kendi coğrafyamızdan, ta 1913'ten gelen bir sese kulak verelim:

"Son zamanlarda Osmanlı kadınlığı can sahibi olduğunu, var olduğunu gösterdi. Onun her an iniltiler içinde kopup gelen sedasını işitiyoruz: 'Biz varız, uyanıyoruz, kalkacağız, yol gösteriniz...' diyor. Bu hareketi koyuyoruz. Artık iman ettik ki, hayatımız iyi bir hayat değildir... Artık kadınlık böyle yaşamayacaktır ve yaşayamaz. Buna katiyen emin olunuz."[53]

~

52. ABD'deki ilk örneklerden biri için bkz. Eleanor Flexner, *Century of Struggle: The Woman's Rights Movement in the United States*, The Belknap Press of Harvard University Press, Cambridge, 1959 ve 1975.

53. Kadınlar Dünyası, "Eser-i Hayat... Azmimiz", *Kadınlar Dünyası*, 27 Temmuz 1329 (1913), no. 102, s. 2-3. Ayrıca bkz. "Serpil Çakır, Political-Social Movements. Revolutionary: Turkey", in *Encyclopedia of Women and Islamic Cultures, Brill*, Leiden, 2005, c. 2; Serpil Çakır, "Osmanlı Kadın Hareketi: 20. Yüzyılın Başında Kadınların Hak Mücadelesi", *Türkiye'de Toplumsal Cinsiyet Çalışmaları: Eşitsizlikler, Mücadeleler, Kazanımlar*, Hülya Durudoğan, Fatoş Gökşen, Bertil Emrah Oder, Deniz Yükseker (haz.), Koç Üniversitesi, İstanbul, 2010.

Nuriye Ulviye Mevlan (Civelek) (1893-1964)
Kadınlar Dünyası dergisinin sahibi, Osmanlı Müdafaa-i Hukuk-ı Nisvan Cemiyeti'nin kurucusu.

İKİNCİ BÖLÜM

Osmanlı Kadın Hareketi

GENEL OLARAK KADIN HAREKETİ

Kadın hareketi, çıkış noktası açısından bir özgürlük ve eşitlik hareketidir. Hareket; toplumun özgürleşmeye, bireyselleşmeye başladığı, geleneksel yaşam biçiminden koptuğu, siyasal ekonomik dönüşümlerin yaşandığı 18. yüzyıl sonları ve 19. yüzyıl boyunca ideolojisini belirlemiş, feminizm kavramıyla kendini ifade etmiştir.

Kadın hareketi, kadınların kendilerine yüklenen rol kalıplarına, yaşam tarzına bir başkaldırı olarak ortaya çıkmıştır. Bu, toplumun yapısal ve kurumsal değişimler geçirmesiyle, eşitlik ve özgürlük fikirlerinin genel toplum değerleri olmasıyla yakından ilintilidir.

Böylesi bir dönüşüm, 19. yüzyıla damgasını vuran siyasal, ekonomik, ideolojik bazı temel iticiler sayesinde gerçekleşmiştir.

1789 Fransız Devrimi, bu dönüşümlerin yaşandığı ilk somut örnektir. Bu dönemde "İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi" yayımlanmış, kişi hak ve özgürlükleri yasal güvenceye alınmıştır. Bu durum, iktidarın meşruluk kaynağında değişim yaratmış, dine ya da soya dayalı otorite inancı yıkılmış, siyasal güç odağı monarkın elinden alınarak halkın özgür iradesiyle seçtiği parlamentolara geçmiştir. Eğitim kurumları dünyevileşmiş, çoğalmış, sanayi devrimiyle üretime kitlesel olarak katılım gerçekleşmiştir.

Her ne kadar feminist mücadele, ideolojisini 18. yüzyılda belirlemişse de kadının hak arayışlarının temeli çok öncelere, Rönesans'a dek uzanır. 16. yüzyılda başlayıp 17. yüzyılda Dekartçılık ve 18. yüzyılda ansiklopedicilik hareketleriyle geliştirilen Rönesans, kişi haklarını, önyargılara karşı aklı, siyasal eylemin güç kaynağı olarak bi-

reysel sorumluluğu savunmuş; dış dünyayı denetlemeye olanak veren bilim ile tekniği yüceltmiştir.[1]

Kadınların kitlesel olarak tarih sahnesine çıkması, ilk kez Fransız Devrimi'yle gerçekleşmiştir. Devrimi başlatan halk ayaklanmalarından, Bastille ve Versailles yürüyüşlerine, siyasal kulüplerin kurulmasına değin her alanda, çeşitli kesimden kadınlar devrime destek vermiş, devrimin simgesi olan "eşitlik", "özgürlük", "kardeşlik" sloganlarına sarılarak hak talep etmişlerdir.

Ancak Fransız Devrimi'ni fikirsel alanda hazırlayanlardan J. J. Rousseau, *Émile* adlı kitabında erkeğe boyun eğmeyi ve bağımlılığı kadınlar için doğal bir durum olarak görüyor,[2] şöyle diyordu: "Kadının görevi erkeklerin hoşuna gitmek, onlara yararlı olmak, kendilerini onlara sevdirip saydırmak, küçükken büyütmek, büyüyünce onlara öğüt vermek, teselli etmek, hayatı zevkli ve sevimli hâle koymaktır." Üstelik Rousseau, bu kadarla kalmıyor, kadınla erkeğin, aynı biçimde eğitilmesini dahi gerekli bulmuyordu.

Fransız Devrimi de cinsler arasındaki ikiliği sürdürmüştür. Tıpkı Aydınlanma Çağı'nın idealleri gibi, devrim ilkelerinin de kadını içine almadığı, almak istemediği anlaşılmış; devrime kitlesel anlamda katılmış oldukları hâlde kadınlar bekledikleri haklara kavuşamamışlardır. Hatta devrim öncesi "eski düzen"de sahip oldukları haklar bile ellerinden alınmıştır.[3] Kadınların toplantı yapmaları, dernek kurmaları yasaklanmış, faaliyetteki kadın kulüpleri kapatılmıştır. Bu konuda hak talep etmek suç unsuru sayıldığı gibi, bir suçlu da bulunmuştur: 1791 Anayasası'nın kabulünden önce tüm kadınlara eşit oy hakkı tanınmasını isteyen ve yazdığı "Kadın Hakları Beyannamesi"ni Kral XVI. Louis'ye ve Kraliçe Marie-Antoinette'e gönderen Olympe de Gouges. Çünkü o, yeni anayasaya rağmen hak taleplerini durdurmamış, 1793'te "Mademki kadına giyotine çıkma hakkı veriliyor, öyleyse kürsüye çıkma hakkı da verilmelidir" savını ileri sürmüştür. Sonuçta bu haklardan birini kazanmış, oybirliğiyle giyotine gönderilmiştir!

1. Andrée Michel, *Feminizm*, çev. Şirin Tekeli, Kadın Çevresi, İstanbul, 1984.
2. J. J. Rousseau, *Emile, Yahut Terbiyeye Dair*, çev. Hilmi Ziya Ülken, A.R. Ülgener, S. Güzey, Türkiye, İstanbul, t.y.
3. Şirin Tekeli, *Kadınlar ve Siyasal Toplumsal Hayat*, Birikim, İstanbul, 1982.

Sonraki yıllar, eğitim, hukuk, çalışma, siyaset gibi hemen her alanda hak eşitsizliğinin kadınların üzerinde yoğun biçimde hissedilmesine tanıklık etti. Üstelik bu yıllarda kadınları –hatta çocukları– kitlesel biçimde üretime katan Sanayi Devrimi ve kapitalizmin getirdiği sorunlar, olaya yeni bir boyut daha kattı.

Dünyanın hızla yaşadığı bu değişimler, yeni değer ve hakların ortaya çıkmasını sağladı. Ama bu gelişme ve değişimlerde, kadınlar yine yok sayılmıştı. Bunu fark eden kadınlar için yapılacak tek şey kalmıştı: isyan.

Önlerine dikilen sorunların büyüklüğüne karşın hemen her ülkeden, her kesimden kadın, konumlarına, ezilişlerine başkaldırdılar[4]; toplumsal yaşama katılma dereceleri ve içinde yaşadıkları ülkenin koşullarıyla bağlantılı olarak bir hareket başlattılar. Kadın işçiler düşük ücrete, işsizliğe ve çalışma koşullarının ağırlığına; burjuva kadınlar ise ekonomik ve siyasal haklardan yoksun bırakılmaya karşı çıktılar. İngiltere'de hareket, orta sınıfın önderliğinde "Sufraj Hareketi"ne yani oy hakkı talebine bürünmüş[5], Fransa ve Almanya'da bayrak işçi sınıfı kadınlarının eline geçmiş[6]; ABD'de ise kölelik karşıtı hareketle iç içe gelişmiş, 1866'da sadece siyah erkeklere oy hak-

4. Kadın Hareketinin doğuşu ve gelişimi ile ilgili olarak bkz. Alice Rossi (haz.), *The Feminist Papers: From Adams to de Beauvoir*, Colombia University Press, New York, 1973; Elise Boulding, *The Underside of History, A View of Women Through Time*, Colorado, Westview Press, 1977; Barbara Cook, Beverley Stone, *Counseling Women*, Houghton Mifflin Company, Boston, 1973; Mary Wollstonecraft, *A Vindication of the Rights of Women*, W. Scott, Londra, 1792 (bu kitap Türkçeye 2007 yılında çevrildi. Bkz. *Kadın Haklarının Gerekçelendirilmesi*, çev. Deniz Hakyemez, İş Bankası Kültür, İstanbul); *Feminizm, 19. Yüzyıl Klasiklerinden Seçmeler*, Önsöz: Şirin Tekeli, Afa, İstanbul, 1987; Necla Arat, *Feminizmin ABC'si*, Simavi, İstanbul, 1991; Necla Arat, *Kadın Sorunu*, Say, İstanbul, 1986; J. Michell-A. Oakley (haz.), *Kadın ve Eşitlik*, çev. Fatmagül Berktay, Kaynak, Ankara, 1984; Şirin Tekeli, *Kadınlar İçin*, Alan, İstanbul, 1988; Serpil Çakır, *II. Meşrutiyet'te Osmanlı Kadın Hareketi ve Kadınlar Dünyası Dergisi*, İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Doktora Tezi, 1991, s. 9-40.

5. Constance Rover, *Women's Suffrage and Party Politics in Britain, 1866-1914*, Routledge and Kegan Paul, Londra, 1967; Şirin Tekeli, "Punkhurstlar Maddesi", *Çağdaş Liderler Ansiklopedisi*, c. 5, İletişim, İstanbul, 1986.

6. August Bebel, *Kadın ve Sosyalizm*, çev. S. Zekeriya Sertel, Toplum, Ankara, 1977; A. Kollontai, *Marksizm ve Cinsel Devrim*, çev. Ayşem Güztok, Bilgi, Ankara, 1974; Hilda Scott, *Does Socialism Liberate Women?*, Beacon Press, Boston, 1974.

kının tanınmasından sonra bağımsızlığını kazanmıştır.[7]

Böylece, siyasal, ekonomik, toplumsal dönüşümlerin de yardımıyla kadının toplumdaki konumu tartışılmaya başladı. Kadınların başlattığı bu tartışma giderek bir kadın hareketine dönüştü. Bu dönüşümde başlıca üç faktör etkili olmuştu:

1. Toplumun siyasal, ekonomik, sosyal ve düşünsel alanlarda köklü değişimler geçirerek belirli bir gelişme ve karmaşıklık düzeyine ulaşması, giderek özgürleşmeye başlaması.

2. Düşünsel planda oluşturulan eşitlik ve özgürlük ideolojisinin kadına ilişkin yönünün toplumsal gerçeklikte uygulanmaması; bu durumun yarattığı ikiliğin kadınlar tarafından fark edilmesi.

3. Kısmen bu koşulların sonucu olarak kadınların, hiç değilse bir bölümünün, kadın sorununun çözümsüz olmadığı konusunda bilinçlenmesi, bireysel düzeyde başlayan talepleri, giderek örgütlü birliklere dönüştürerek bir hareket başlatmaları.

Bu süreç içinde kadın hareketi, toplumsal bir harekete dönüştü. İçinde bulunduğu toplumsal yapı içinde kadın; kendini, erkeğe nazaran bulunduğu konumu sorguladı. İlişkisiyle, değerleriyle, yaşam biçimiyle yeni bir toplumsal yapı ve bu yapı içinde yeni bir kadın tipi yaratmaya yönelik bireysel ya da örgütlü istem ve eylemler olarak ortaya çıktı. Bu bir kurtuluş (*emancipation*) hareketiydi. Toplumun herkese vadettiği eşitlik ve özgürlüğü kadının yaşam alanlarında gerçekleştirmek için, onu sınırlayan değerlerden, geleneklerden, yaşam biçiminden kurtulma mücadelesiydi. Hareketin ideolojisi Fransızca "*femme* - kadın" sözcüğünden türetilen "feminizm" yani "kadınlık" akımıydı.

Kuşkusuz kadın hareketi her ülkenin kendi koşullarına göre şekillenecek, önlerine dikilen engellerin büyüklüğüne karşın hemen her kesimden kadın, yaşadıkları ülke koşullarıyla bağlantılı olarak ezilişlerine başkaldıracaklardı.

~

7. Eleanor Flexner, *Century of Struggle: The Women's Rights Movement in the United States*, Harvard University Press, Cambridge, 1966.

OSMANLI KADIN HAREKETİNİN BOYUTLARI

On dokuzuncu yüzyılda Osmanlı Devleti de siyasal, sosyal, ekonomik, eğitim, hukuk ve düşünsel alanda ortaya çıkan değişimlerle yapısal bir dönüşüm geçirmiş; bundan Osmanlı kadını da etkilenmiştir. Geleneksel temeller üzerinde kurulu Osmanlı Devleti'nin modernleşmesinde öncülük edecek yapısal değişimler, özellikle II. Meşrutiyet döneminde gündeme getirilmiş; Osmanlı siyasal yapısı, farklılaşma, merkezileşme, laikleşme, özgürleşme sürecine girmiştir. Modernleşme sadece siyasal yapıda değil, toplumun yeniden yapılanmasında da belirleyicidir. Eğitim, hukuk, ekonomi, toplumsal yaşam her yönüyle değişmeye başlamıştır. Bu belirleyiciliği kadının konumunda da gözlemek mümkündür. Osmanlı kadınının konumu, modernleşmeye paralel olarak değişmeye başlayacaktır.

Tüm bu değişimler, o zamana dek yalnızca ev içinde anne ve eş rolleriyle sınırlanmış olan kadına da yansımış; kadın, toplumsal yaşamda farklı bir statü kazanmak amacıyla taleplerde bulunmaya başlamıştır. Bu konudaki en etkin rol, basının olmuştur. O dönemde çıkan gazetelerde, özellikle pek çok kadın dergisinde sorunlarını ve beklentilerini yazarak, toplumu, dolayısıyla kadınları bilinçlendirmeye ve istekleri doğrultusunda değişime hazırlamaya çaba gösteren kadınlar ayrıca, konferanslar düzenleyip çeşitli dernekler kurmuşlar, bu derneklerde etkin görevler üstlenmişlerdir.

Kadınların mücadelelerini, eylem ve taleplerini bize gösterecek en önemli kaynaklar, kadın dergileri ve dernekleridir.

Kadın Dergileri

Kadınların kendilerini ifade etmeleri, tanıtmaları ilk kez basın kanalıyla gerçekleşmiştir. Basında kadınlara ait imzalara dönem gazetelerinde, bazı gazetelerin çıkardıkları kadınlara yönelik sayfa ve eklerde, özellikle de kadın dergilerinde rastlamak mümkündür. Kadın dergileri, her kesimden kadının yazma ürkekliğini, çekimserliğini gidermede, taleplerini iletmede önemli bir görev üstlenmiştir.

Toplumsal, siyasal iktidardan uzak, bu alanlara katılımları kısıtlı olan kadınlar için, kadın dergiciliğini[1] başlatanlar, toplumsal yaşamda kadın ve erkek ayrılığından dolayı yaşam kaliteleri düşen, dönemin aydın erkekleriydi. Bu yayınlarda amaç, farklılaşan toplum içindeki kadınların rol ve sorumluluklarını gündeme taşımaktı.

1868'de çıkan *Terakki* gazetesi, kimliklerini açıkça belirtmese de kadın mektuplarına yer vermiştir. Bu mektuplar, kadınların kendi sorunlarını gündeme getirmeleri açısından önemlidir. Gazetenin 104. sayısında "Üç Hanım" imzalı bir yazıda, vapurlarda kadınlara ayrılan yerlerin kötülüğünden yakınılmış, erkeklerle aynı vapur ücreti ödemelerine karşın, böyle hor görülmelerinin nedeni sorulmuştur. 83. sayıda ise okuma-yazma bilmediği hâlde düşüncelerini aktarmayı istediğini belirten bir kadın, başkasına yazdırdığı mektubunda, çok kadınla evliliği sorgulamıştır.[2]

Yayım tarihi açısından ilk kadın dergisi olarak niteleyebileceğimiz *Terakki-i Muhadderât, Terakki* gazetesi tarafından 1869'da "Mu-

1. Kadın dergileri hakkında son yıllarda önemli bibliyografik çalışmalar yapılmıştır. İlk çalışma 1989 yılında Emel Aşa tarafından yapılan, kadın dergilerinin konularına göre gruplanarak incelendiği Yüksek Lisans Tezidir: Emel Aşa, *1928'e Kadar Türk Kadın Mecmuaları*, İstanbul Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 1989. Çalışmamı yürüttüğüm yıllarda, neredeyse doğal mekânımız olan Hakkı Tarık Us Kütüphanesi'nde tanıştığım Emel Aşa'ya katkılarından dolayı teşekkür etmek istiyorum.

Kadın dergilerinin her birinin içindekilerinin dökümünü ve künyesini veren bir diğer önemli çalışma çok yakın zamanda yayımlanmıştır. Kadın Eserleri Kütüphanesi çatısı altında bir araya gelen yedi kadının gönüllü emeğinden oluşan bu çalışma için bkz. Zehra Toska, Serpil Çakır, Tülay Gençtürk, Sevim Yılmaz, Selmin Kurç, Gökçen Art, Aynur Demirdirek (haz.), *İstanbul Kütüphanelerindeki Eski Harfli Türkçe Kadın Dergileri Bibliyografyası, 1869-1927*, Kadın Eserleri Kütüphanesi ve Bilgi Merkezi Vakfı Yayınları: 5, Metis, İstanbul, 1993. Çalışma yapılırken İstanbul kütüphaneleri tarandı. Dergilerin hepsinin fotokopisi çekildi. Böylelikle dergiler tek bir merkezde, kütüphanede toplanmış oldu. Dergilerin tespitinde kullanılan başlıca kaynak için bkz. Hasan Duman, *İstanbul Kütüphaneleri Arap Harfli Süreli Yayınlar Toplu Kataloğu (1828-1928)*, İstanbul, ICICA, 1986. Yakın zamanda yayımlanan, kadın dergilerini konu edinen bir başka çalışma için bkz. Aynur Demirdirek, *Osmanlı Kadınlarının Hayat Hakkı Arayışının Hikâyesi*, İmge, Ankara, 1993.

2. *Terakki* gazetesindeki alıntılar için bkz. Tezer Taşkıran, *Cumhuriyetin 50. Yılında Türk Kadın Hakları*, Başbakanlık Kültür Müsteşarlığı, Cumhuriyetin 50. Yıldönümü Yayınları, Ankara, 1973, s. 30.

Demet (1908)

hadderât [Müslüman kadınlar] için gazetedir" altbaşlığıyla haftalık olarak 48 sayı çıkartılmıştır.[3] Burada "ilk" kelimesine dikkat etmek gerek. Çünkü farklı tarihlerde çıkmış olsalar da kadın dergileri, çıkışlarında genellikle kendilerini "ilk" olarak tanıtmıştır. Bu nedenle dergi tarafından vurgulansa bile böyle bir tanıma itibar edilmemeli, öncesi araştırılmalıdır.

Terakki-i Muhadderât'ta gerek içerik, gerekse ifade tarzına göre, dönemi ve kadının konumunu eleştiren, çoğu başlıksız kadın mektupları –varakalar– önemli bir yer tutuyordu. Kadınlar gönderdikleri mektuplarda imza olarak ya Belkıs, Rabia, Meryem, Safiye, Sıdıka, Hayriye, Hasekili Nuriye, Belkıs Hanım gibi ilk adlarını kullanıyor ya da Maarifi Sever Bir Hatun, Üsküdar'da Sakine Bir Hanım, Bir Hanım gibi mahlaslar seçiyorlardı.

Kadınlar, eğitimin kendileri için taşıdığı önemin farkındaydı. Mektupların çoğu bu konuya ayrılmıştı: "Bir taraftan mektepler açılmakta ve mevcutlar yoluna girmekte olduğundan bundan sonra kızlar mektepten çıkmış ve okumuş yazmış bulunacakları için artık eski kadınlar gibi öyle hocaların şeytanlıklarına aldanmayacakla-

3. *Terakki-i Muhadderât*, 15 Haziran 1285 - 20 Ağustos 1286 tarihleri arasında Ali Raşit tarafından yayımlanmıştır.

rından bu san'ata sulük eden âlem-i ızrardan feragat eylemeleri lâzım gelir."[4]

Rabia imzalı bir mektupta ise kadın yeniden tanımlanıyor, var olan hâkim söylem eleştiriliyordu: "Şurasını iyi bilmek gerekir ki, ne erkekler kadınlara hizmetkâr, ne de kadınlar erkeklere cariye olmak için yaratılmıştır. Erkekler hüner ve marifetleri ile hem kendilerini, hem de hepimizi geçindirebiliyorlar da, biz niçin bilgi ve hüner kazanmaya kudretli olamıyoruz? El ve ayak, göz, akıl gibi vasıtalarda bizim erkeklerden ne farkımız vardır? Biz de insan değil miyiz? Yalnız cinsimizin ayrı oluşu mu bu hâlde kalmamıza sebep olmuştur? Bunu hiçbir sağduyu sahibi kabul etmez. Eğer öyle olmak gerekse idi, Avrupa kadınları da bize benzerdi. Bilgiden yoksun kalmamıza meşru örtünmemiz sebep gösteriliyorsa ona da taşrada bulunan kadınlarımızı göstermekle yetinirim. Çünkü onlar erkeklerine her çeşit hizmette yardım etmekte, erkeklerle beraber çalışmaktadırlar."[5] Dergide Batı'da yaşanan feminist hareket hakkında da bilgi verilmiş, Batılı kadının mücadelesine dikkat çekilmişti. Bir İngiliz gazetesinden şöyle bir yorum alınmıştı: "Kadınlar da Millet Meclisi üyeliğine hak kazanırsa, bir gün başkan mecliste 'söz filan hanımındır' dediği vakit, o filan hanımın yanında bulunan meclis üyesinin kalkıp, 'filan hanım çocuğuna meme vermekle meşgul bulunduğundan meclise gelememiştir' cevabını vermesine pek de şaşmamalıdır."[6]

Kadınlara yönelik olarak hazırlanan *Vakit yahud Mürebbi-i Muhadderât* adlı derginin çıkış tarihi 1875'tir. Derginin yayın ilkesi, "Kadınlığa dair nâfi [yararlı] şeylerden bahseder" tümcesiyle açıklanmıştır. Bir başka dergi de yine aynı tarihlerde haftalık olarak 30 sayı çıkan *Ayine*'dir.[7] Her iki dergide de imza ve yazı başlığına pek

4. Açıklamalar için bkz. Selim Nüzhet, *Türk Gazeteciliği: 1831-1931*, Devlet Matbaası, İstanbul, 1931, s. 48-49.

5. *Terakki-i Muhadderât*, Rabia, "Birinci Mesele: Terbiyet-i Hatıramızın Vucub-i İslahı", no. 5, 1869. Bugünün Türkçesine çevrilen metin için bkz. Tezer Taşkıran, *a.g.y.*, s. 30.

6. "Bir Haber", *Terakki-i Muhadderat*, 25 Zilhicce 1286 / 15 Mart 1285 (1869), no. 31, s. 3.

7. *Vakit Yahud Mürebbi-i Muhadderât*, Sahibi Filib, sahib-i imtiyaz vekili: Lütfü, İstanbul, 26 Şaban 1292 (27 Eylül 1875). Dergi 8 sayı çıkmıştır. Bkz. HTU: D. 73 KEKBM: I.9.1. *Ayine*: "Muhadderat ve Etfale Mahsusdur", 2 Teşrin-i Sani 1291 (4 Kasım 1875) Çıkaran: Mustafa; sahib-i imtiyaz vekili: Mahmud Hamdi.

Kadın (1912, İstanbul)

Türk Kadın Yolu (1926)

rastlanmaz. Hedef kitle olarak kadınların ve çocukların alındığı *Ayine*'de evlilikte ilişkiler, eşlerin tutum ve görevleri, çocuk terbiyesi ve sağlığı gibi konular işlenmiştir.

1880'de "Aileye, yani kadınlara, çocuklara ve ev işlerine müteallik [ilişkin] mebahis-i mütenevviayı [çeşitli konular] câmi [içeren] mecmuadır" ibaresiyle *Aile* dergisi yayımlanmıştır. Kadınları pek çok konuda bilgilendirmeye çalışan bu dergide imza yoktur; ancak yazıların hepsi Şemseddin Sami'nin kaleminden çıkmadır.[8]

1883 yılında çıkan *İnsaniyet* dergisi[9] de aynı işlevi, kadınları aydınlatmayı ilke edinmiştir. Öyle ki içinde, ansiklopedik bilgilerin yanı sıra, takvim ve yıldız sistemlerini de bulmak mümkündür. Derginin yayımcısı Mahmud Celaleddin'in yazdığı bu konular dışında kadınlar da "Lisan-ı Aşina Bir Hanım", "İki Okumuş Hanımlar", "Mektepli Kız" türünden imzalarla dergiye mektup yollamışlardı. "Mektepli Kız" imzasıyla yazılan mektupta, kadın dergilerinde ka-

8. "Aile", *Aile*, 17 Cemaziyelahir 1297 (27 Mayıs 1880), no. 1.

9. Mahmud Celaleddin tarafından Rebiyülahir 1300'de aylık olarak çıkarılan *İnsaniyet*'in iki sayısı bulunmaktadır.

dınların yazılarının yayımlanmasına öncelik verilmesi isteniyor, kadınların yazılarını yayımlatmada güçlük çektikleri, önemsenmedikleri, hatta sırf bu nedenle erkek imzası kullanmak zorunda kaldıkları, çeşitli örneklerle açıklanıyordu. Burada dikkat çeken bir örnek de, dergiye yazı gönderen bir kadının tehditkâr bir üslupla hem yazısının yayımlanmasını istemesi, hem de dergiden muhabirelik talep etmesidir. Üstelik bu istekleri dergi yönetimince kabul edilmiştir: "(...) Bizden kitap beklenmez ya; siz isterseniz tashih ediniz. Lâkin bu mektubu neşretmeyecek olursanız, bir daha yazı yazmaya tövbe edeceğim (...) Kabul ederseniz size muhabirelik ederim. Geçen sene daha bu kadar yazamazdım. Gelecek sene daha az çirkin yazarım."[10]

Aynı yıl (1883) çıkan *Hanımlar*'da[11] kadın imzaları artmıştır. Öyle ki yaşlı kadınlar bile derginin çıkışına ilgisiz kalmadıklarını göstermek için mektuplar yazmıştır. "Bir Kocakarı" imzasıyla yayımlanan mektupta, derginin çıkışından duyulan memnuniyet ifade edilmiştir: "... Kadınlara mahsus bir eser neşr buyuracaklar. Vasıl-ı sem' im oldukta [kulağına gelmek] dünyalar kadar memnun oldum. Memnuniyetimdendir ki aczimle beraber bir iki söz yazmayı arzu eyledim."[12] Dergide ev idaresi, edebi yazılar, tarih, takvim sistemleri gibi bilgiler yanında, bir kadın için yabancı dil öğrenmenin önemine dikkat çekilmiştir. Evlilik konusunun işlendiği üç perdelik bir piyes de yayımlanmıştır.[13]

Günümüze ilk 5 sayısı ulaşan *Şükûfezar*, sahibi kadın olan ve yazı kadrosunu tümüyle kadınların oluşturduğu ilk kadın dergisidir. 1886'da yayımlanan derginin sahibi Arife'nin yanı sıra, kendilerini baba ya da koca adıyla değil, Münire, Fatma Nevber, Fatma Nigâr gibi sadece kendi adlarıyla tanıtan kadınların yazıları vardır. Dergi-

10. Mektebli Bir Kız, "Hazine-i Evrak Müessisliğinedir", *İnsaniyet*, Rebiyülahir 1300, no. 2, s. 49-53. Mahmud Celaleddin'in bu teklifi memnuniyetle karşıladığı anlaşılıyor: "... Sizin buyurduğunuz gibi devam ve bekamız okuma yazma bilen hanımların muavenatına [yardımlarına] muhtaçtır": Mahmud Celaleddin, "Mektebli Hanıma Cevab", *İnsaniyet*, Rebiyülahir 1300, no. 2, s. 53-54.

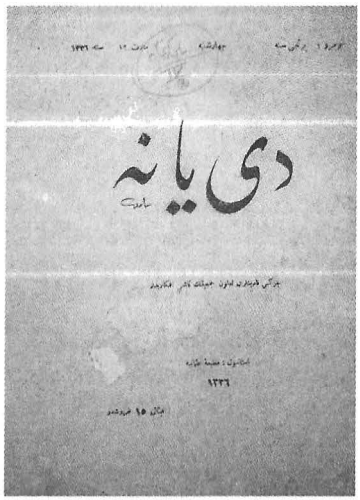
11. *Hanımlar*, (muharriri: Câfer adıyla) Muharrem 1300'de bir sayı olarak çıkmıştı.

12. Bir Kocakarı, "Muharrir Efendi", *Hanımlar*, Muharrem 1300, s. 15-16.

13. "Piyes", *Hanımlar*, Muharrem 1300, no. 1, s. 21-26.

Süs (1923). Halide Edip'in fotoğrafının olduğu ilk sayı.

Diyane (1920). Çerkez İttihat ve Teavün Cemiyeti'nin yayını.

nin yayım amacı, siyaset dışındaki yazılarıyla, kadınların varlığını kamuoyuna duyurmaktır. Bu amaç, önsözde şöyle belirtilmiştir: "Biz ki saçı uzun aklı kısa, diye erkeklerin hande-i istihzasına [alaylı gülümseme] hedef olmuş bir taifeyiz. Bunun aksini ispat etmeye çalışacağız. Erkekliği kadınlığa, kadınlığı erkekliğe tercih etmeyerek, şâh-râh-i sa'y-u amelde [çalışmanın doğru yolu] mümkün olduğu kadar payendâz-ı sebât [ayak diretmek] olacağız."[14]

Yazıları, bend-i mahsus (haftalık politika haberleri); havadis-i dahiliyye [Yurtiçi Haberler]; havadis-i hariciye; edebiyat; terbiye ve ahlak; fünûn; mütenevvia (fıkra, bilmece...); tefrika gibi konu başlıklarına ayırmayı, ilk kez 1887 yılında yayımlanan *Mürüvvet* dergisi gerçekleştirmiştir.[15] II. Abdülhamid'in desteği ve teşvikini alan

14. Arife, "Mukaddime", *Şükûfezar*, 1301, no. 1, s. 6. Sahib-i İmtiyaz: Arife, İstanbul Şirket-i Mürettibiyye Matbaası. On beş günlük, 1301. *Şükûfezar* AEK'ta 309'da 1.2.4; İ.Ü.'de 79831'de bir sayı, KEKBM'de 1-5 sayı olarak mecuttur. Sayıların büyük kısmı Ordu İl Halk Kütüphanesi'nde bulunmuştur.

15. *Mürüvvet* gazetesi Mehmed Ziyaeddin tarafından 26 Rebiyülevvel 1303'te İstanbul'da çıkartılmıştır. Yazı işleri müdürü: Selim Avnak. *Mürüvvet* gazetesi-

dergi, *Mürüvvet* gazetesinin yan yayını olarak çıkmış, eğitime ağırlık vermiş,[16] kadınların hem kültürel düzeyini yükseltmeyi amaçlamış[17] hem de onları dünya kadınlarından haberdar etmiştir.[18] Nigâr bint-i Osman, Leyla Hanım (Saz) ve Fitnat Hanım gibi edebiyatçı kadınlara, ilk kez *Mürüvvet*'te rastlanmıştır. Şair Nigâr bint-i Osman'ın ilk şiiri burada yayımlanmıştır.[19]

1889'da yayımlanan *Parça Bohçası* da Hatice Semiha ve Rabia Kâmile hanım tarafından çıkartılmıştır. Tek sayı yayımlanan derginin program ve önsöz nüshası vardır.[20] İmzalar, iki şiiriyle Nigâr bint-i Osman'a ve "Kızların Talim ve Terbiyesi" başlıklı makaleyle Cemaliye ve Fahriye'ye aittir.[21] Ev işleri, ev düzeni, çocuk bakımı gibi konuların yanı sıra aşçılık ve pastacılık hakkında da bilgi verilmiştir. 1 Ağustos 1895'te başyazarı ve yazı kadrosunun çoğunluğu kadın olan *Hanımlara Mahsus Gazete* yayın hayatına girmiştir.[22] Derginin sahibi *Tarik* gazetesi başmuharriri İbn-ül Hakkı Mehmet Tahir'dir. Başmuharrir olarak sırasıyla Makbule Leman, Nigâr Os-

---

nin kadınlara mahsus nüshası, haftalık ilave olarak 1303/1887 yılında çıkmıştır. Bkz. HTU: BC. 20/1-7, BK: 5/1-6; MK: 201-9. KEKBM: 1.9.1.

16. II. Abdülhamid'in eğitim alanındaki faaliyetleri, okul ve öğrenci sayıları açıklanmış, kız okullarının durumu tartışılmıştır: Fitnat (Mirgün İnas Mekteb-i Rüşdiyyesi Birinci Muallimesi), "Fünun", *Mürüvvet*, no. 4, 7 Mart 1303, s. 37.

17. Derginin Havadis-i Dahiliyye kısmında Hamdi Bey'in İstanbul Müzesine tayin edildiği belirtilmiş, kadınlara bu müzeyi gezmeleri yönünde öneride bulunulmuştu: "Havadis-i Dahiliyye", *Mürüvvet*, 5 Şaban 1305/6 Nisan 1303, no. 8, s. 144-5.

18. Amerika'daki kadınların memur oldukları, haber olarak verilmişti. Havadis-i Hariciye: "Amerika'da Kadınlar", *Mürüvvet*, 28 Mart 1303, no. 7, s. 129.

19. Nigâr, "Mersiye", *Mürüvvet*, 29 Şubat 1303, no. 3, s. 71-72.

20. *Parça Bohçası*, Mecmua-i Aile antetiyle 1889'da yayımlanmıştır. Bkz. HTU: D. 9; KEKBM: 1.9.1.

21. Fahriye, 1924'te Osmanlıca basılan ve çok önemli bir yemek kitabı sayılan *Tatlıcıbaşı*'nın yazarı Fahriye Nedim olabilir. Aslında ilk önemli yemek kitaplarımızdan biri olan 1898'de basılan *Aşçıbaşı*'nın yazarı da Mahmud Nedim bin Tosun'dur ve aradaki "Nedim" ismi bir bağ olduğuna işaret olabilir. Bu çok profesyonelce yazılmış yemek kitabının, bir kadının yardımı olmadan nasıl yazıldığını da bir nebze açıklayabilir.

22. *Hanımlara Mahsus Gazete* için bkz. AEK: 132; BDK:1 3; BK: B.45, HTU: D.169/1-6, d.170; İÜ: 89715-89730; İÜEF: 1966/26, 28; KEKBM: 1.9.1. Ayrıca bkz. Mustafa Çiçekler, Fatih Andı (haz.), *Yeni Harflerle Hanımlara Mahsus Gazete* (Seçki), Kadın Eserleri Kütüphanesi ve Bilgi Merkezi Yayını, İstanbul, 2009.

Şair Nigâr Hanım (1862-1918)

man, Fatma Şadiye, Mustafa Asım, Faik Ali, Talat Ali ve Gülistan İsmet görev yapmıştır. *Hanımlara Mahsus Gazete*'nin en önemli özelliği, 1-150 arasındaki sayıları haftada iki kez, geri kalanlar ise haftada bir kez olmak üzere, 1895'ten 1908'e dek 612 sayıyla 13 yıl süreyle çıkan, en uzun süreli kadın dergisi olmasıdır. Fatma Aliye, Emine Semiye, Şair Nigâr Hanım gibi dönemin aydın kadınlarının eserlerini kamuoyuna tanıtmasının yanı sıra, modernleşmeci erkek aydınların kadın söylemini de gösteren bir yayındır. Derginin yayın amacının açıklandığı ilk sayıda, özellikle "nesil yetiştiriciliği" rolünden ötürü kadınların da geliştirilmesi, yükseltilmesi gerektiği vurgulanmış; kadının içinde bulunduğu durum ile toplum arasında bağlantı kurulmuştur:

"Bir kavim, ailelerin bileşmesiyle hâsıldır. Ailede bir cüz' [kısım] yani erkek, müktesebât-ı ilmiyye [bilimsel birikim] ile tezeyyün edip [donanmak] kadın mahrum kalırsa, o aile ve bunların terkib ettiği hey'et-i ictimâiyye [topluluğun durumu] de pek ileri gitmez. Tekmil eczanın [bütün parçaların] bir arada terakkisi lazımdır (...) Kadın ne derece ma'lumatlı olursa onun âguş-i terbiyesinde [kucağında alacağı terbiye] büyüyecek çocuk o kadar âli terbiye görür. İleride mensup olduğu kavmin terakkisine, saadetine çalışacak, bu çocuktur." Aynı yazıda başlıca iki amaç vurgulanmıştır: Dergi aracılığıyla entelektüel Türk kadınları ve eserleri tanıtılacak, yayımlanacak, böylece Türk kadınının yeteneği kamuoyuna gösterilecek; Osmanlı'da ve dünyadaki kadınlarla ilgili çeşitli bilgiler ve olaylar iletilerek kadınların birbirlerinden haberdar olmaları sağlanacaktır:

"... Mesleğimiz pek vâsidir [geniş]. Bir, iki sözle hulâsa etmek [özetlemek] mecburiyetinde bulunsak deriz ki, hanımlarımızın her surette tevsi'-i malumât [bilgiyi yaygınlaştırmak] tezyid-i vukufuna [bilgisini artırmak] hizmet etmek, mülkümüzde vücûdu [varlık] ile iftihar olunan muharrirelerimiz, edibelerimiz ve şairelerimizin efkârına miratü'l-aks olmak [düşüncelerini ayna gibi yansıtmak] yani eserlerini neşr vasıtasıyla Osmanlı kadınlarının kabiliyet-i fıtriyyesini [doğuştan gelen yeteneği] göstermekdir (...) Ahval-ı âleme vuku'at-ı zamana [dünyanın gidişatına, zamanın olaylarına] dair hanımlarımızın hoşuna gidecek bir tarzda malumat vereceğimiz gibi, gerek memalik-i şahanede [Osmanlı ülkesinde] ve gerek memalik-i ecnebiyyede kadınlara aid şayan-ı dikkat göreceğimiz vuku'âtı da kaydedeceğiz. Ta'lim ve terbiye-i etfal-i ati [geleceğin çocuklarının öğretim ve eğitimi] için temin-ı saadet [mutluluk veren] ve ikbali demek olduğundan ailelerimiz arasında bu noktanın intişarına [yayılmak] dikkat eyleyeceğiz."[23]

23. "Tahdis-i Nimet, Tayin-i Meslek", *Hanımlara Mahsus Gazete* (*HMG*), no. 1, 19 Ağustos 1311, s. 2-3. Mehmet Tahir, *HMG*'nin çıkartılması için Dahiliye Nezaretine bir dilekçeyle başvurur. Dilekçesinde, diğer ülkelerde kadın gazeteleri yayımlanırken Osmanlı Devleti'nde böyle bir gazetenin olmamasını Osmanlı Devleti'nin ilerlemesi açısından noksan bulduğunu belirterek, bu noksanlığı gidermek, kadınların ilerlemesine hizmet etmek için yürürlükteki kanun ve hükümlere uyacağını ifade ederek, izin ister. Dilekçe için bkz. Seval Akpınar, "Basın Tarihi: İlk Kadın Gazetesi: Hanımlara Mahsus Gazete", *Belgelerle Türk Tarihi* dergisi, Ocak 1965, no. 16, s. 30. İstenen izin padişah tarafından verilir.

Hanımlara Mahsus Gazete'nin sadece iyi anne, iyi eş rolünü benimsetmeye çalıştığını söylemek doğru olmaz. Dergideki yazılarında kadınlar bu kimliklerini reddetmemekle beraber, konumlarını sorgulayarak, erkeklerle kıyas getirmişlerdir. Buna ilk örnekleri, ilk kadın romancımız Fatma Aliye vermiştir.[24] Fatma Aliye için kadının gelişiminde engel teşkil eden etkenlerden en önemlisi erkeklerdir ve bu durum medeni ülkelerde de aynıdır:

"Temeddün eden [medeni] milletlerin ulûm u fünûnda [ilim ve bilim] evvela erkekleri terakki eyledikleri ve kadınların onlara peyrev [takipçi] oldukları görülüyor. Erkekler o hazineye girdiklerinin ibtidâsında [başlangıcında] kendilerini ta'kib eden kadınları kıskanıp o hazinenin cevherlerini onlardan sakınmak istiyorlar. Güya ki, hakk-ı takaddüm-ü hôd-gâmlık [bencilliğin verdiği önde bulunma hakkı] ile bir hakk-ı tasarruf [hak kısıtlaması] ve temellük [kendine mal etmek] yerine koymak istiyorlar. Bu hep böyle olmuş, böyle gelmiş şeylerdendir. Ama 'böyle olmuş' dememiz 'böyle yapmışlardır' demektir. Yoksa bu ilm ü fazlın sahibi olan cenâb-ı feyyâz-ı mutlak [Allah] hazretleri anî [kemale ermiş] kullarının erkeğine dişisine hep birden ihsan buyurmuş olduğundan, bunu kadınlardan diriğe [esirgemeye] erkeklerin iktidarı erişebilir mi?"

Erkeklerin özellikle bilim ve sanat kapılarını kadınlara kapatmaya çalıştığını belirten Fatma Aliye, Amerika ve Avrupa'daki erkeklerin de Osmanlı erkekleri gibi düşündüklerini, davrandıklarını; buna örnek olarak da erkeklerin Avrupa'da yazarlık yapan kadınlara, onları aşağılamak için "*bas bleu* - mavi çorap" lakabını taktıklarını belirtiyordu.[25]

24. Fatma Aliye için bkz. Serpil Çakır, "Fatma Aliye (1862-1936)", *A Biographical Dictionary of Women's Movements and Feminisms. Central, Eastern, and South Eastern Europe, 19th and 20th Centuries*, s. 21-24; Mübeccel Kızıltan, *Türk kadın hakları mücadele tarihinde Fatma Aliye Hanım'ın Yeri*, Kuram, İstanbul, 1993; Fatma Karabıyık Barbarosoğlu, *Fatma Aliye: Uzak Ülke*, Timaş, İstanbul, 2007.

25. Fatma Aliye, "Bablulardan İbret Alalım" (Bas bleu), *HMG*, 15 Rebiyülevvel 1313, no. 2, s. 2-3. Fatma Aliye hakkında yapılmış titiz ve kapsamlı bir araştırma için bkz. Emel Aşa, *Fatma Aliye Hanım, Hayatı, Eserleri, Fikirleri*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Yeni Türk Dili Edebiyatı Ana Bilim Dalı, Doktora Tezi, İstanbul, 1993. Bu konuda ayrıca bkz. Mübeccel Kızıltan, "Öncü Bir Kadın Yazar: Fatma Aliye Hanım", Fahir İz Armağanı, *Journal of Turkish Studies-Türklük Araştırmaları* dergisi, Harvard University, 1990.

Fatma Aliye (1862-1936)

Yazılarında kadınların, özellikle Müslüman kadınların kendi tarihlerini bilmediklerini vurgulayan Fatma Aliye, bu gerçeğe *Meşahir-i Nisvan-ı İslam* (Ünlü İslam Kadınları) adlı incelemesi için yaptığı araştırmalarda kendisi de tanık olmuştur. Çalışmasında geçmiş dönemlerde yaşamış İslam kadınların başarılarından örnekler vermiş, kadınların kendi tarihlerini araştırmalarının önemine dikkat çekmiştir. 13. yüzyılda yalnızca Süyuti adlı tarihçinin zamanında dahi bugünkü profesörlük düzeyinde yüze yakın müderris olduğunu belirten Fatma Aliye, bu kadınların "Avrupacası profesör denilen kur (*cour*) veren muallimeler" olduğunu belirtmiştir. Tekke şeyheleri de vardır. Fatma bint-i Abbas'ın şeyhesi olduğu tekke bugünkü kadın sığınaklarına benzer bir işlev üstlenmiştir. Kadınlara eğitim verilmiş, kocalarından boşanan kadınların "iddet"i (ayrıldığı kocasından çocuk sahibi olup olamayacağının beklendiği süre) doluncaya kadar orada kalmaları sağlanmış, kocası tarafından kovulan, herhangi bir nedenle âciz durumda kalan kadınlar, maddi manevi kötülüklerden korunmaya çalışılmıştır. Fatma bint-i Abbas da hem müderris, hem post-nişin (tekkenin şeyhesi) hem de kürsüde vaaz veren bir vaizeydi. Fatma Aliye, bu bilgilere, "Avrupa'da bile o çağda böyle kadınlar yoktu," diyerek şaşıranları kınayamamıştır. Çünkü kendisi de aynı şaşkınlığı tarihte karşılaştığı başka örneklerde yaşamıştır. Ünlü tarihçi İbn Hallikan'ın (1211-1281) Zeynep Hanım'dan icazet (diploma) aldığını öğrendiği zaman olduğu gibi...[26] Bu örneklerin İslamiyetin maarif ve terakkiye engel olduğu, kadını esarete mahkûm ettiği şeklindeki yanlış kanıyı da ortadan kaldırabileceğini vurgulayan Fatma Aliye, bu bilgileri yabancı kadın dostlarına aktardığı zaman gördüğü tepkileri şöyle açıklamıştı: "... Fakat bunlar kıskanmadılar. Biz onların Madam Sevini'lerini (Markiz de Sévigné), Madam Stel'lerini (Madame de Staël), Madam Montegülerini (Lady Montagu) nasıl seviyor isek, onlar da bizimkileri sevmeye hazırlandılar. İsimlerini yazdırdılar, evsaflarını [vasıflar] kaydettiler. Seve seve cüzdanlarını kapayıp sinelerine koydular."[27]

26. Fatma Aliye, "Meşahîr-i Nisvan-ı İslamiyeden [Ünlü Müslüman Kadınlarından] Biri: Fatma bint-i Abbas", *HMG*, 1 Eylül 1311, no. 8, s. 3-4. (Bu konuya dikkatimi çeken Aynur Demirdirek'e teşekkür etmek istiyorum.)

27. Fatma Aliye, Madam Montegu'nün yaşamöyküsünü kendi yorumunu da ekleyerek, eserlerinden örneklerle anlatır. Fatma Aliye, "Madam Montegü", *HMG*,

Hanımlara Mahsus Gazete'nin yazı kadrosundaki kadınlar, dönemin aydın-bürokrat kesiminin kızları ya da eşleri olan entelektüellerdir. Fatma Aliye ve Emine Semiye (Tarihçi Cevdet Paşa'nın kızları) yazın yaşamında belli bir yere sahip olmalarıyla dikkat çekmişlerdir: Şair Nigâr bint-i Osman (Harp Okulu Müdürü Osman Paşa'nın kızı), Şair Leylâ (Saz) (Hekim İsmail Paşa'nın kızı), Fatma Fahrünnisa (Ahmet Vefik Paşa'nın torunu), Fatma Kevser (Erkân-ı Harp Feriki Abdi Paşa'nın kızı), Zeyneb (Ahmed Cevdet Paşazade Sedad Bey'in kızı), Hamide (Abdülhak Hamid'in kızı), Gülistan İsmet (Binbaşı Bağdatlı Mehmed Tevfik Bey'in kızı)... Bu isimlerin her biri, dönemlerinin yazın yaşamında belli bir yere sahipti. Bunda aldıkları eğitimin rolü büyüktür. Örneğin, Gülistan İsmet, 1891'de Amerikan Kız Mektebi'ni bitirmiş, İttihat ve Terakki'nin gizli üyesi olarak görev yapmış, cemiyetin Avrupa ve Amerika gazetelerine gönderdiği bildirileri İngilizceye çevirmiştir.[28]

Dergide okur mektuplarına da yer ayrılmıştır.[29] Yazarlığını Hatice ve Semiha hanımların üstlendiği genç kızlar için "Hanım Kızlara Mahsus" adıyla bir de ek çıkarılmıştır. Hemen her sayıda giysi modelleri vardır. Hanımlara Mahsus Gazete Kütüphanesi kurularak, burada şair Nigâr Hanım'ın (Nigâr bint-i Osman), Makbule Hanım'ın, Fatma Aliye Hanım'ın, Fatma Fahrünnisa'nın kitaplarının, basımı ve satışı yapılmıştır.[30] Gazetenin 6 aylık hâsılatının %5'i, kimse-

---

no. 5, 2 Ağustos 1311, 5 Ağustos 1311, no. 6. Madam Montegu ve Fatma Aliye ile ilgili bir inceleme için bkz. Carter F. Sindley, "Lady Mary Wortley Montegu and Fatma Aliye Hanım", TTK Kongresi'ne sunulan tebliğ, Eylül 1990, s. 1-10.

28. Son yıllarda, Osmanlı kadın yazarlarına ilişkin incelemelerin sayısı giderek artmaktadır. Örnekler için bkz. Kadriye Kaymaz, *Gölgedeki Kalem: Emine Semiye*, Küre, 2009; Nazan Bekiroğlu, *Şair Nigâr Hanım*, İletişim, İstanbul, 1998. İlk çalışmalar için bkz. Murat Uraz, *Kadın Şair ve Muharrirlerimiz*, Tefeyyüz Kitabevi, İstanbul, 1941. Bu konuda yayımlanmayı bekleyen önemli bir çalışma için bkz. Ferid Ragıp Tuncor, *Kadın Gazetecilerimiz*. Çalışmasından yararlanmama izin verdiği için Ferid Ragıp Tuncor'a teşekkür etmek isterim. İlk otobiyografilerden birini Şair Nigâr yazmıştır: Şair Nigâr, *Hayatımın Hikâyesi*, Ekin Basımevi, İstanbul, 1959.

29. Örneğin Bursa'dan gelen mektupta, makalelerin sade bir dille yazılması isteniyordu: "Mektup, Bursa'da", *HMG*, 6 Temmuz 1316, no. 209, s. 5.

30. "Matbaamızda tab' olunarak satılmakta bulunan kitablar", *HMG*, 24 Mayıs 1317/18 Safer 1319, no. 314, s. 6. "Hanımlara Mahsus Gazete Kütüphanesi", *HMG*, 13 Haziran 1312/14 Muharrem 1314, no. 67, s. 1.

siz kızlara gelinlik ve çeyiz parası olarak ayrılmış, yetim çocuklar için de benzer uygulamalar programa alınmıştır.

Hanımlara Mahsus Gazete'de kadınların sorunları, aile, toplum ve iş yaşamları, eğitim, sağlık, moda, giyim konuları ağırlıktadır. Yurtiçi ve yurtdışından verilen örneklerle kadınların her işi başarabileceğine olan inanç yerleştirilmeye, pekiştirilmeye çalışılmıştır. Kadınlara meslek olarak terzilik, halıcılık, kuaförlük önerilmiştir. Fransa'da kadınların avukatlık yapma hakkını elde ettikleri belirtilmiş, dünya kadınlarının hakları ve Batı'daki kadın hareketi hakkında bilgi verilmiştir.[31] Dergi, sadece yurtiçinde değil, yurtdışında da ilgi görmüş; örneğin Fransa'dan Madam Durani Montila, derginin Paris muhabiri olmak için *Hanımlara Mahsus Gazete*'ye mektupla başvurmuştur.[32]

Hanımlara Mahsus Gazete'nin çıktığı yıl olan 1895'te haftada bir çıkan *Malumat Mecmuası*'nın eki olarak *Hanımlara Mahsus Malumat* adlı 27 sayılık bir başka dergi de yayımlanmıştır. Mehmet Tahir' in müdür olduğu dergide, Fatma Edibe, Nakiye, Naciye şiir; Mihricihan, Leyla Feride, Nadire şarkı; Fahriye, Fahrünnisa, Makbule, Müfide, kadınlara ait çeşitli konuların işlendiği mektuplarla yer almışlardır. *Hanımlara Mahsus Malumat*'ta Ahmet Rasim, Nazif Sururi, Mehmet Cemal gibi erkekler de kadına ilişkin yazılar yazmışlardır.[33]

1906 yılında bu kez Kırım'da *Tercüman* gazetesinin sahibi İsmail Gaspıralı, gazetesine ek olarak bir kadın dergisi çıkarmıştır. Yazı işleri müdürlüğünü kızı Şefika Hanım'ın üstlendiği *Âlem-i Nisvan* adlı bu dergi, Kafkasya'da yaşayan Müslüman kadınlara yöneliktir.

31. Bu konularda bkz. Gülistan İsmet, "İslam Ticarethanesi Meselesi ve Hanımlarımız", *HMG*, 17 Mayıs 1317/11 Safer 1319, no. 310, s. 24. Ahmet Mithat, "Fransa'da Bir Muvaffakiyet-i Nisvaniyye", *HMG*, 1 Kanun-i Sani 1313/20 Şaban 1315, no. 145. MK, "Makale-i Mahsusa: Çin'de ve Avrupa'da Hukuk-ı Nisvan", *HMG*, 4 Kanun-i Evvel 1313/21 Recep 1315, no. 141, s. 1-3. Feminist: "Feminizm Havadisi", *HMG*, 30 Teşrin-i Sani 1316, 20 Şaban 1318, no. 291..

32. Durani Montila, "Efendim" [Mektup], *HMG*, 26 Şubat 1313/17 Şevval 1315, no. 152, s. 3.

33. *Hanımlara Mahsus Malumat*: "Le Malumat pour dames. Edebiyat, ahlak, sanayi ve saireden bahis hanımlara mahsus malumat adıyla çıkan dergi", HTU: C. 72; KEKBM: 1.9.1.'de bulunmaktadır.

Kadınların yaşadıkları kötü koşullar, çözüm önerileriyle birlikte verilmiştir.[34]

1908'de ilan edilen II. Meşrutiyet'le kadın dergilerinin sayısında da bir patlama yaşanmıştır. 1908'de ilkin *Demet*, ardından *Mehasin* ve *Kadın* yayımlanır. Bunlardan *Kadın,* Selanik'te çıkan ilk kadın dergisidir. *Demet* dergisi ilk sayısında kendini "İlmi, siyasi, hanımlara mahsus haftalık musavver mecmua" olarak tanıtmış, yayım amacını şöyle açıklamıştır: "Emelimiz pek safdır. Kadınlarımızın tenvir-i fikirlerine [düşüncelerin aydınlanması] hizmet etmek, onlara haftada bir kere bir kaç âni edebi ve ilmi imrâr ettirmek [geçirmek] istiyoruz. Gazetemiz edebi, ilmi ve siyasidir. Arasıra eğlenceye dair zarif resimler de bulunacak. Mu'assır olan her şey mesleğimiz dahilindedir. Yalnız mesleğimize tevâfuk etmeyen [uygun olmayan] bir şey varsa, o da sehaif-i cerâidde [gazetelerin sayfalarında] görülecek itirazâta [itirazlar] cevab verecektir. Bunun için gazetemizin mündericatını [içerik] tenkid etmek isteyenlerin fikirlerine, yine bizim sahifelerimizin bir ma'kes-i sadık [gerçeğin aksettiği yer] olması arzusunu kariâta [okurlara] izhâr ederiz."[35]

Demet'in kadın yazılarını nakletmek istediğini vurgulaması, kadınları teşvik edici olmuştur. İlk sayıda hiç kadın yazısına rastlanmazken, sonraki sayılarda kadın imzaları çoğunluktadır. Kadınlar siyasal konularla ilk kez *Demet*'le tanışmış, dergide yer alan siyasi makaleler, okurlar tarafından ilgi görmüştür.[36]

Demet'te Celal Sahir, Enis Avni, Mehmet Akif, Mehmet Emin, Selim Sırrı, Mithat Cemal gibi ünlü erkek yazarların yanı sıra, Ulviye (Bint-ül Asım Ulviye), Fatma Müzehher, Halide Salih (Halide

34. *Âlem-i Nisvan*: Müslüman Kadınlara hasredilmiş edebi ve tedrisi resimli mecmua, Sahib-i İmtiyaz: İsmail Gasprenski. İdare Müdiresi: Şefika Y. Bahçesaraylı Kırım 1906-1910 iki aylık. Derginin 4. sayısı için, bkz. HTU: 81, KEKBM: 1.9.1. (*Âlem-i Nisvan*'daki yazılarda imza görülmez.) "Kafkasya'da Müslime Hanımlar", *Âlem-i Nisvan*, no. 4, 24 Mart 1906, s. 49.

35. Fazıl Ahmet ve Celal Sahir, "Kariatımıza", *Demet*, 24 Eylül 1324, no. 2, s. 17. Sahib-i imtiyaz: Hakkı, İstanbul, Başmuharrir: Celal Sahir, Hilal Matbaası, 17 Eylül-29 Teşrin I. 1324. *Demet* 7 sayı çıkmıştır.

36. Yazılarda istibdad meşrutiyet karşılaştırmasına gidilmiştir. Bkz. Server Cemal, "Kızıma", *Demet*, 17 Eylül 1324, no. 1, s. 5. Hakkı Behiç, "Ne Haldeyiz ve Neye Muhtacız?", *Demet*, 15 Teşrin-i Evvel 1324, no. 5, s. 78-80.

Mehasin (1908)

Edip), Nigâr bint-i Osman, Ruhsan Nevvare, İsmet Hakkı gibi kadın imzalar da yer almıştır.

İsmet Hakkı Hanım, *Demet*'in çıkışından önce, dönem gazetelerinden *İkdam*'da görüşlerini yansıtmak fırsatını bulmuş; kadınların artık ikincil konumda kalmak istemediklerini vurgulamıştı: "Bizler şu asrın terakkiyatından ne hisse alacağız? Yine o tepile tepile, eğitile eğitile, maziye karışdı zannettiğimiz üzüntülerle mahrumiyetlere mi münkad olacağız [boyun eğeceğiz]? Hayır, hayır artık çok çektik, yetişir. Evet, artık bu yeknesak siyah gölgelerde bu bar-ı gaflete [gaflet yüküne], hissiz, mütevekkil katlanmak istemiyoruz (...)."[37]

Aynı yazıda "feminizm" kavramını gündeme getirerek mesleki sınırlamalara karşı çıkan, "Bizde umumiyete yakın bir ekseriyet, 'antifeminist'dirler. Sanayi-i nefiseden [güzel sanatlar] başka meslekleri kadınlara yakışdırmazlar. Ben bu fikre iştirak edenlerden değilim" diyen İsmet Hakkı, kız okullarına fen derslerinin konulması gereğine dikkat çekmiş; henüz siyasete katılım düzeyinde olmasa da tahsil ve terakkide eşitlik istemiştir. Vurguladığı bir diğer nokta

37. İsmet Hakkı'nın Selanik'ten yolladığı 4 Ağustos 1324 tarihli yazısı için bkz. İsmet Hakkı, "Ya Biz Ne Olacağız", *İkdam*, 26 Ağustos 1908, no. 5119, s. 1.

kadınların gazetelere yazı yazmalarıdır: "Hanımlarımız niçin el'an yazmıyorlar? Artık istenir ki bunlar da bütün hüviyet-i nisviyeleri [kadın kimliği] ile ortaya atılsınlar. Kendi teklif-gerdeleri olacak birçok edebi, fenni, ahlaki mesail [meseleler], kar'ilerin enzar-ı hârisânesi [haris bakışları] o günde temevvüc etsin [dalgalansın]."

Kadınlar basın dünyasında kendilerini destekleyen erkek yazarlar bulmuştu; kuşkusuz bu sayı karşı çıkanlar kadar çaplı değildi; ama yine de ümit vericiydi. Ancak kadınların karşılaştığı bir başka sorun, anti-feminist kadın yazarlardı. Bu örneklerden biri olan İkbal Hanım, *İkdam*'da İsmet Hakkı Hanım'a hitaben yazdığı yazısında, Kur'ân'da "erkekler kadınlardan daha üstündür" diye bir hüküm olduğunu iddia ederek, İslam kadınlarının feminist olamayacağını belirtiyordu. Kadınların vücutça ve akılca erkeklerden zayıf olduğunu ileri sürerek erkeğin üstün olması gerektiğini savunan İkbal Hanım'ın görüşlerinde, aslını araştırmadan dayatılan otoriter düşüncenin izlerini görmek mümkündü. Kadın ve erkeğin eşit konumlarda olmasının, ailedeki düzeni bozacağı ve karışıklık yaratacağını düşünen İkbal Hanım, aile düzeni içinde erkeğin üstün olması gerektiğini savunuyordu: "(...) Rical [erkek] nisvana faik [üstün] olmalıdır. Zira iki müsâvî [denk] kuvvet, bir müsademe-i daimeyi intac eder [sürekli çatışmayı doğurur]! Hayat-ı ailede kuvve-i hâkime erkeklerle beraber kadınların elinde müsâvî bulunursa intizam-ı maişet [yaşam düzeni] bozulur! Aile, gaile [sıkıntı] olur. Bir hane küçük mikyasda [ölçüde] bir mülk demekdir! Bir mülkün iki hükümdarı olmayacağı gibi, bir hanenin de iki hâkimi bulunamaz!(...)" İkbal Hanım, mestureden [örtünme] ötürü kadınların eğitim, hele yüksek eğitim hakkını istemelerini gereksiz buluyordu: "(...) Bu talep beyhudedir. Bir şey öğrenmekten maksad, onu mahalinde sarf etmektir. Hâlbuki ilmin gerek tabakat-ı âliyesini tahsilde ve gerek o tahsilden bilfiil istifadeye 'mesturiyemiz' daha doğrusu fıtrat-ı nisviyetimiz [kadın olarak yaratılış] manidir. Bi-faide olan bir netice için devletin birçok masraflar, külfetler ihtiyar ederek sırf nisâî darülfünunlar ihdas eylemesini [kurmasını] temenni bir hayal-i hamdır [ham bir hayaldir]."[38]

38. Keçecizade İkbal, "Biz de Adam Olacağız", *İkdam*, 1 Eylül 1908, no. 5125, s. 1.

İsmet Hanım, İkbal Hanım'ı *İkdam* yerine, o sırada çıkan bir başka yayında, *Demet*'te yanıtlamıştır. Belki de bu tercih, konuyu bir kadın dergisine taşımak, soruna kadınların dikkatini çekmek açısından bilinçli yapılmıştır.

İsmet Hakkı Hanım, İkbal Hanım'a hitaben şöyle demiştir: "Bu meselede Osmanlı nisvanını Müslim, gayrimüslim diye iki kısma ayırmak mecburiyetini tasdik edemem. Gayrimüslim Osmanlı nisvanı şeh-râh-ı terakki [ilerlemeye doğru olan yolda] ve maarifde az çok bir yol ta'kib ettikleri için zaten onlardan bahis etmek istemediğim tabii idi. Saha-i terakkide yol alamayan kavim, yalnız bizler, nisvan-ı islamız. Bu da tekrar ederim –hanımefendimizin aflarına mağruren [sığınarak]– aleyhimizde bir silah gibi fikirlerimizde taşıdığımız 'antifeminizm' mesleğinden ileri gelir. Şimdiye kadar bundan ne zarar görüldü. Fikr-i acizanemce çok, pek çok." İsmet Hakkı Hanım, erkeklerin kadınlardan üstün olduğu iddiasını kesinlikle reddediyordu: "İşte acizâne tenkid etmek istediğim bir cihet daha! Erkeklerin fıtraten [doğuştan] aklen, kadınlara rüchanı [üstünlük] neden iddia ediliyor? Çünkü onlar daha iyi tahsil ediyor. Zekâyı fıtriyyelerini [doğuştan gelen zekâ], sanat, fen ile tekmil ediyorlar. O hâlde henüz aynı takayyüdü [dikkat] göremeyen kadınları erkeklerden aşağıdır diyerek tahkir etmek pek munsifane [insaflıca] olamaz zannederim... Madam Küri (Curie) bugün Sorbon'da (Sorbonne) ders veriyor. Fransa hukuk, tıb mektebleri erkek kadar, kadın talebe sayıyor. Pek beğenilen İngiltere'de de 'Sufrajet'lerin şiddet ve metanetleri pek büyüktür. Bunlar bize aynen göstermiyor mu ki, kadınlar da erkekler kadar terakki ve tealiye müstaiddir [istidatlı]."[39]

Kadınların yazıları sadece *İkdam*'la sınırlı kalmamıştır. Meşrutiyetin ilanı ile birlikte *Tanin, Servet-i Fünun, Sabah, Millet* gibi İstanbul'da çıkan çeşitli günlük gazetelerde, kadın imzalar vardır.[40] Kadınlar buralarda sorunlarını tartışarak, hak talep etmişlerdir.

Eylül 1908 - Kasım 1909 arasında 12 sayı çıkan *Mehasin*, renkli ve resimli olarak yayımlanan ilk kadın dergisidir. Celal Sahir, İsmet

39. İsmet Hakkı, "Kadınlarımız ve Maarif", *Demet*, 24 Eylül 1324, no. 2, s. 24-27.

40. Günlük gazetelerde yazıları çıkan kadınların yazı örneklerinden kısa bir özet için bkz. Ömer Sami Coşar (haz.), *Atatürk Ansiklopedisi*, 2 cilt, İstanbul Reklam, İstanbul, 1973, s. 59-62.

Hakkı Hanım gibi *Demet*'ten tanıdığımız imzalar, *Mehasin*'de[41] de karşımıza çıkar. Kadın imzalar arasında Emine Semiye, Münevver Asım, Fatma Sabiha, Şükûfe Nihal, Halide Salih ve Zühre Hanım da göze çarpar. *Mehasin*'de kadınlıkla ilgili çeşitli konular dile getirildiği gibi, kadınlar için düzenlenen konferansların metinleri de yayımlanmıştır.[42] Çeşitli ülke kadınları tanıtılmış, kadın faaliyetlerinden, derneklerinden bilgiler verilmiştir. Moda, edebiyat, güzel sanatlar, güncel olaylar işlenen diğer konular arasındadır.[43]

Mehasin'de dikkat çeken bir diğer özellik, günümüz basınında yapıldığı gibi promosyonlara yer vermesidir. Dergiyi daha cazip kılmak, okur sayısını artırmak için; renkli ve siyah-beyaz resimler *Mehasin*'in ilavesi olarak okurlara verilmiş, bir piyango çekilişi düzenlenmiştir. Piyangonun hediyesi olan elmas, Paris'in ünlü kuyumcularından birine yaptırılarak fotoğraflarıyla okurlara tanıtılmıştır. Okur sayısında düşüş olunca bu kez içinde konsol saati, yazı takımı, gramofon gibi hediyelerin yer aldığı yeni bir piyango düzenlenmiş, kazanan okurların dergiye ücretsiz abone edileceği belirtilmişti. Dergide verilen kuponlar karşılığında eşya çekilişlerine katılınabileceği, hukuki sorunların çözümünde derginin avukatına başvurulursa ücrette indirim yapılabileceği de duyurulmuştur.

Dergi, okurlardan yedi ülkenin en güzel kadınlarının fotoğraflarını seçmelerini istediği bir "güzellik müsabakası", on yaşına kadar kız ve erkek çocukların fotoğraflarının gönderilmesinin istendiği bir "yavru müsabakası", kadınlar arasında "elişi müsabakası", hem kadınlar hem de erkekler arasında "yazı müsabakası" da düzenlemiştir.[44]

Selanik'te çıkan *Kadın*, 26 Ekim 1908-Mayıs 1909 tarihleri arasında 30 sayı olarak yayımlanmıştır.[45] *Kadın*'ın amacı şöyle açıklanmıştır:

41. *Mehasin*: Müdür: Asaf Muammer, Muharrir ve mürettib: Mehmet Rauf.

42. Celal Sahir, "Kadınlarımız Hakkında", *Mehasin*, Teşrin-i Evvel 1324, no. 11, s. 757-66.

43. Örneğin kayık yarışları resimleri de verilerek anlatılmıştır: Asaf Muammer, "Moda Kayık Yarışı", *Mehasin*, Teşrin-i Evvel 1324, no. 2, s. 109-14.

44. "Müsabakalarımız", *Mehasin*, Kanun-i Sani 1324, no. 5.

45. *Kadın*: Sahib-i İmtiyaz: Mustafa İbrahim, Müdür: Enis Avni. Selanik, 13 Teşrin-i Evvel 1324-25 Mayıs 1325. Bkz. HTU: C. 70, BK: 0.160, KEKBM: 1.9.1.

"Evet, siyasi, edebi, fenni, ilmi... Risale-i mevkute [süreli yayın] ve gayr-i mevkute [süreli olmayan] o kadar esef-engiz [üzücü] ve daraltıcı bir noksan vardı: Nisai bir gazete. Öyle nisai bir risale ki; umuma şamil olsun, aristokrasi denilen o mevhum hayat-ı kibârâne-i hîçîden hayalden [aristokrasi denilen o kavramın kibarlık dolu hayat hiçliğinden], muhayyelat-ı asabiyyeden vehmiyyat-ı mârizâneden mümkün olduğu kadar uzak bulunsun. Öyle nisai bir risale ki [kadınlara dair bir yayın ki]; kulübeden konağa, saraydan fakirhâneye, havâsdan avâma [elitlerden halka], vasattan en ileriye bir nirengi çizerek küçük büyük, düğümlerle yapılmış bir fakir ve malumat ağı gibi muhit-i nisaiyyemizi [kadınlığımızın çevresini] kaplasın. (...) İşte bu ehemm ve mutlak vazife-i ictimaiyyeyi [önemli ve mutlak toplumsal vazifeyi] ifâya iştirak hevesiyle nâçiz kadın risalesi ilk numarayı vaz' ederek el birliğiyle terakki eylemeye çalışmak için, bugünden itibaren arz-ı nâsıye-i ictihâd eyliyor."[46]

Kadın'ın yazı kadrosunda, dönemin entelektüel kadınları olarak Ayşe İsmet, Cavide Peyker, Emine Semiye, Fatma Seniye, Zekiye, Fatma bint-i Haşim, Nakiye, Nigâr bint-i Osman dikkat çekerken; siyaset ve edebiyat alanından Abdullah Cevdet, A. Ulvi, Abdülhak Hamid, Mehmet Emin, Celal Sahir, Kazım Nami gibi ünlü erkek kalemler de vardı.

Dergide kadınlık konusu, eğitim ve toplumsal yaşama katılım gibi çeşitli yönleriyle işlenmiştir. Kadınların uğradıkları haksızlıklar anlatıldığı gibi,[47] Batılı kadınların elde ettikleri haklardan çeşitli örnekler de verilmiştir. Örneğin Fransa'da kadınların üniversiteye kabulleri önemli bir başarıdır.[48] Çeşitli ülke kadınlarının durumları

Çeşitli kaynaklarda Selanik'te *Mefharet* isimli bir kadın dergisi yayımlandığı kaydına rastlansa da, İstanbul kütüphanelerinde böyle bir dergi bulunamamıştır.

46. "İfade-i Mahsusa", *Kadın*, 13 Teşrin-i Evvel 1324, no. 1, s. 1-2.

47. Toplumsal hayatta kadının uğradığı tecavüzler başlıca şikâyetlerdendir. Bu konuda bkz. Zekiye, "Şuun-ı Nisvan: Tramvay Meşhudatı", *Kadın*, 25 Teşrin-i Sani 1324, no. 9, s. 15; Ayşe İsmet, "Feryad", *Kadın*, 23 Şubat 1324, no. 20, s. 10; Zekiye, "Selam-i İhtiram", *Kadın*, 22 Kanun-i Sani 1324, no. 11, s. 5.

48. M. Nermi, "Kadınlık Âleminde: Kadınlar ve Akademi", *Kadın*, 4 Mayıs 1325, no. 27, s. 11-14. Baha Tevfik Fransız kadınlarını anlatır: Baha Tevfik, "Fransa'da Kanun-ı Medeni önünde Kadınlar", *Kadın*, no. 8, 1 Kanun-i Evvel 1324, s. 10-11; Baha Tevfik, "Fransa'da Kadının Hukuk-ı Siyasiyesi", *Kadın*, 1 Kanun-i Evvel, 1324, no. 8, s. 16.

hakkında bilgiler ister Batı'dan ister Doğu'dan yer alır dergi sayfalarında.[49]

Bu dergilerden başka II. Meşrutiyet'ten cumhuriyete dek –çoğu kısa ömürlü olsa da– pek çok kadın dergisi yayın hayatına girmiştir: *Musavver Kadın*, *Kadın* (İstanbul), *Kadınlar Dünyası*, *Erkekler Dünyası*, *Güzel Prenses*, *Kadınlık*, *Siyanet*, *Seyyale*, *Hanımlar Âlemi*, *Kadınlar Âlemi*, *Kadınlık Hayatı*, *Bilgi Yurdu Işığı*, *Türk Kadını*, *Genç Kadın*, *Kadın Duygusu*, *İnci*, *Diyane*, *Kadınlar Saltanatı*, *Hanım*, *Ev Hocası*, *Süs*, *Firuze*...[50]

Bu dergiler içinde *Kadınlar Dünyası*, kesintilerle de olsa, 1913'ten 1921'e dek çıkına başarısını gösterecektir. Daha sonra ayrıntısıyla incelenecek olan *Kadınlar Dünyası*, tüm bu dergilerden farklı bir konuma sahiptir. Dergi, Osmanlı kadınlarının hak mücadelesini üstlenen "Osmanlı Müdâfaa-i Hukuk-ı Nisvan Cemiyeti"nin yayın organıdır. *Kadınlar Dünyası* gibi, *Siyanet* ve *Diyane* de aynı zamanda bir kadın derneğinin yayın organıdırlar.

Ulviye Mevlan'ın çıkardığı *Kadınlar Dünyası*, kadınlar için yeni bir dünya yaratma misyonunu üstlenmiştir. Ulviye Mevlan'ın eşi Rıfat Mevlan'ın yayımladığı *Erkekler Dünyası*'nın amacı ise, "*Kadınlar Dünyası* ile *Erkekler Dünyası*'nı tedrici olmakla beraber seri' adımlarla birbirine takrib ederek [yaklaştırma] 'İnsanlar Dünyası'nı vucuda getirmek"tir... "Biz dünyada yalnız bir 'İnsanlar Dünyası' görmek isteriz. Bunun için de kadın, erkek bir seviyede olması, her bir umur ve hususda müşterek bulunması iktizâ eder [gerektirir]. İşte bu maksadın temini için bütün kuvvetimizle çalışacağız. Ümid ederiz ki tabaka-i münevvere gençlik bize daima müzahir [arka çıkmak] bulunacakdır."[51]

49. "İngiliz Kadınları", *Kadın*, 30 Mart 1325, no. 25, s. 12-13. Bir Fransız gazetesinden iktibas edilen yazıda İran kadınları hakkında bilgi veriliyordu: Kazım Nami, "Acem Kadını ve İhtilali", *Kadın*, 8 Kanun-i Evvel 1324, no. 9, s. 13-14.

50. Kadın Eserleri Kütüphanesi tarafından bu dergilerin seçki ya da tıpkıbasım olarak basılması 2009 yılından beri gerçekleştirilmektedir. *Türk Kadın Yolu*'nu Nevin Yurtsever Ateş ve *Kadınlar Dünyası*'nı (ilk yüz sayı) Tülay Gençtürk Demircioğlu ve Fatma Büyükkarcı Yılmaz, 2009'da; *Kadın* (*Selanik*)'i Fatma Kılıç Denman, *Türk Kadını*'nı Birsen Talay Keleşoğlu ve Mustafa Keleşoğlu 2010 yılında yayına hazırladılar.

51. "İki Söz", *Erkekler Dünyası*, 6 Kanun-i Sani 1329 (19 Aralık 1914), no. 1.

19 Aralık 1914'te çıkan *Erkekler Dünyası*, kütüphanelerde tek nüsha olarak mevcuttur. Kapağında "Sayfamız kadınlığın kadr ü kıymetini, ilim ve fen ve edebin ulviyetini takdir eden münevver Osmanlı gençleri âsârına küşadedir [eserlerine açıktır]" şeklinde ibare yer alır.

Kadınlar Dünyası, kadınların hak mücadelesini yürütecek bir araç olarak ele alınmış, her kesimden kadının kendilerini ifade etmesi hedeflenmiştir. Dergiye *Hanımlara Mahsus Gazete*'de olduğu gibi, dönemin entelektüel kadınlarından ziyade, toplumun her kesiminden kadın yazı yazmış, destek vermiştir. Dergi, radikal görüşlere sahip olduğu için bazı kadınların, özellikle de dönemin bürokratlarının eş ve kızlarının, tepkisini çekmiştir. Belki de bunun sonucu olarak, Yaşar Nezihe dışındaki dönemin ünlü kadın entelektüelleri, derginin "yazı bekliyoruz" çağrılarına yanıt vermemişlerdir.

Kadınlar Dünyası, feminizmi kendi hareketlerini tanımlayıcı bir kelime olarak kullanmayı yeğlerken, 1919'da Muallim Fuad Şükrü'nün sahibi olduğu, müdürlüğünü Süleyman Tevfik'in üstlendiği, *Genç Kadın* dergisi, feminizmi Avrupa kökenli bir hareket olduğu gerekçesiyle reddetmiştir. Bunun gerekçesi şöyle açıklanmıştır: "... Bir İslam ve bilhassa bir Türk kadını, bir Fransız, bir İngiliz, bir Alman, hele bir Amerikan kadını değildir. Çünkü her kavim ve milletin kendine mahsus harsı, ictimai, dini, siyasi bir takım kuyudu ve ananatı [geleneği] vardır ki, bunları ihmal etmek pek büyük bir hatadır. İşte bu cihâtı [yönler] nazar-ı dikkate almayarak sırf taklit ile iş görmeye çalışmak, kadınlık mesailinde terakki [sorunlarında ilerlemeye] değil, tedenniye [gerileme] badi [sebep] olur."[52]

Yazarların tümünün kadın olduğu, sadece kadınlara açık olan *Kadınlar Dünyası*, bunu derginin önemli bir ilkesi olarak açıklarken, örneğin *Türk Kadını*, gerçek kimliklerini belirtmek koşuluyla sayfalarını kadın ve erkek okurlara açtığını, *Kadınlar Dünyası*'nın ilkesini kabul etmediğini ifade etmişti.[53]

52. Müdürriyet, "Mesleğimiz", *Genç Kadın*, 4 Kanun-i Sani 1335, no. 1, s. 3.

53. "Muazzez Karielerimizin Yazıları", *Türk Kadını*, 29 Ağustos 1334, no. 8. Derginin Türkçe basımı için bkz. Nevin Yurdsever Ateş (haz.), *Yeni harflerle: Kadın Yolu / Türk kadın yolu 1925-1927*, Kadın Eserleri Kütüphanesi ve Bilgi Merkezi Vakfı Yayınları, İstanbul, 2009.

Döneme egemen olan milliyetçi ideoloji kadın dergilerinde de etkisini hissettirmiş, 1919'da yine erkekler tarafından çıkarılan *İnci* dergisinin yayın ilkesi olarak karşımıza çıkmıştır. Sedat Simavi'nin çıkardığı dergide, bir dönem başyazar Emine Semiye olsa da, yer alan 160 imzadan ancak 21'i kadınlara aittir.

İnci'de anlatılanlar, ağırlıklı olarak erkeklerin kadınlara ait düşünceleri oluyordu. Bu düşünce, derginin kadını anne ve ev kadını olarak görmek, onları bu yolda mükemmelleştirmeye çalışmak şeklindeki amacını da belirtiyordu:

"*İnci*'yi eline alacak kari, evvela ruhuna nezâhet [incelik] veren bir güzellik karşısında bulunduğunu hissetsin: Bunun için resimlerine, fevkalâde itina ettik. Sonra yazılarında kadının nezih ruhunu rencide edecek şeylerden ictinab [sakınma] ettik. Şiirlerimiz, hikâyelerimiz ve mansur parçalarımızın münhasıran kadının ruhunu yükseltecek güzel ve nezih eserler olmasına çalıştık.

"(...) Gazetemiz mündericatında muayyen bir gaye [içeriğinde düzenli bir amaç] takib ettik. Şimdiye kadar çıkan kadın mecmuaları ya pek ağırbaşlı yahud pek hafifmeşreb oldular. Mecmua sahipleri, kadınlığın ihtiyacını düşünmeyerek gazeteyi kendi heveslerine göre tertib ve tanzim ettiler. Hâlbuki yazılarda bizim rehberimiz, kadınlığımızın ihtiyaçları oldu.

"(...) Kadını hayatın başlıca iki sahnesinde görüyoruz: Biri aile hayatı, diğeri umumi hayat. Kadın bu iki sahnede de muvaffak olmak için muavenata [yardım] ve rehbere muhtacdır. İyi bir aile kadını, evini düzüp süslemesini, sevimli bir yuva hâline koymasını bilmeli, evinin idaresini yabancı ellere vermemeli, icabında mutfağa girip akşam yemeğini hazırlayabilmelidir.

"(...) Her Türk kadınının, iyi bir valide olması, çocuğunu bizzat ve asri ihtiyaçlara göre terbiye edip büyütmesi, en büyük zarurettir. İşte *İnci* evvela bu ihtiyaca karşılık olmak üzere her nüshasında genç validelere, çocuklarını fenni usullerle nasıl büyütmeleri icab ettiğini, açık ve herkesin anlayabileceği bir lisanla izah edecektir. Bir taraftan da evini idare etmek, yemeğini pişirmek için ne gibi malumata muhtaçsa onları da yine açık bir lisanla tedricen [kademeli olarak] vermeğe çalışacaktır.

"(...) Aile kadını olacaklar için böylece rehberlik etmeye çalışırken hayata atılmak mecburiyetinde kalan kadınlarımızı da unutma-

Emine Semiye (1866-1944)

yacak, onları da yakından takib ederek kendilerine yardımcı olmaya gayret edecektir.

" (...) İşte İnci, böyle saf ve temiz bir emelle ortaya çıkıyor. Karilerinin göstereceği rağbet ve teveccüh onun bu yoldaki mesaisini teşvik edecek ve kadınlarımızın kendilerine layık bir mecmuaya sahip olmalarını temin eyleyeceklerdir."[54]

İnci'nin devamı olarak çıkan *Yeni İnci*'de kadın imzaları daha da azalacak, dergi bir edebiyat dergisi kimliğine bürünecekti.

Sahibi veya yazı kadrosu kadınlardan oluşan dergiler ile çoğunluğu erkeklerden oluşan dergiler arasında önemli farklar vardı. *Şü-*

54. *İnci*, "İnci'yi Niçin Çıkarıyoruz?", Şubat 1335, no. 1, s. 2.

kûfezar, Seyyale, Kadınlar Dünyası, Siyanet, Diyane hem sahipleri, hem de yazarları olarak, kadın sesini, kadın düşüncesini veren dergilerdi.

Erkek imzaların çoğunlukta olduğu diğer dergilerde ise kadınlar, erkeklerin gözüyle biçimlendiriliyor; olması istenilen model çerçevesinde açıklanıyordu. Kadınlar her yönüyle inceleniyor, evde, sokakta, hemen her alanda kadınların yaptıkları eleştiriliyordu. Bu konuda o denli ileri gidiliyordu ki, genç kızların okudukları romanlardan "olumsuz" etkilenebilecekleri düşüncesiyle, bu romanların dikkatle gözden geçirilip uygun görülürse okutulması bile önerilebiliyordu.

Bu dergilerde, kadınlar hakkında devrin erkek aydınlarından görüş istendiği de oluyordu. Örneğin 1921'de çıkan *Hanım* dergisi, kadınların serbestliği konusunda Ebuzziya Velid'e soru soruyor, "Türk kadınlarının serbestliği umumi ahlaka, milli âdetlere ve dini hükümlere ters düşmemelidir, zıtlık yaratmamalıdır" şeklinde bir cevap alıyordu.[55]

Kadınları ilgilendiren anketlerde bile muhatap olarak yalnızca erkekler alınabiliyordu. 1924 yılında çıkan *Süs*, dönemin erkek aydınlarıyla kadınlar hakkında mülakat yapmıştı. Celal Sahir Bey'e sorulan şu sorular, dönemin kadınla ilgili gündemini yansıtması açısından ilginçtir:[56]

"Kadınlarımız erkeklere nazaran fikirce ne kadar müterakkîdirler [ileri]?"

"Kadınlarımız erkekler gibi hâkimlik, avukatlık, memurluk, mebusluk edebilir mi?"

"Feminizm?"

"Kadınlar Halk Fırkası'na dair fikirleriniz?"

Kadına ilişkin çeşitli konuların işlendiği kadın dergilerinde Osmanlı kadınları hakkında önemli bilgiler bulmak mümkündür. Bu dergilerde edebiyatla, resimle, tiyatroyla uğraşan kadınların biyografileri, eserleri, faaliyetleri verilmiş; gerek yurtiçi, gerekse yurtdı-

55. "Anketlerimiz: Tevhid-i Efkar Ser-Muharriri Ebuzziyazade Velid Bey ile Yapılmıştır", *Hanım*, Eylül 1337, no. 1, s. 13-15.

56. "Celal Sahir Bey'in Mütaalatı", *Süs*, 21 Temmuz 1339, no. 6, s. 3; 23 Temmuz 1339, no. 7, s. 3.

şındaki kadınlar hakkında haberler yer almıştır. Üstelik bu dergiler, kadına ilişkin fotoğraf, giysi modelleri, karikatürler, dernek programları gibi belgeleri de içermektedir. Kadına ilişkin; hem kadınların, hem de erkeklerin görüşlerinin yer aldığı bu dergilerin her biri, ayrı ayrı araştırma konusu edilebilir. Kadınların kendi görüşlerini her yönüyle verme bağlamında bu kitapta *Kadınlar Dünyası* dergisi inceleme konusu edilecektir.

Kadınların önlerine dikilen engelleri sorgulaması, cehaletin yol açtığı kadın ve erkek tutuculuğuna örnek oluşturması açısından *Kadınlık* dergisinden yapacağım alıntı çok dikkat çekicidir:

Trabzon'dan Nedime Sârâ adlı bir genç kız dergiye yolladığı mektubunda şöyle yazıyordu: "İlk nüshanızın kısm-ı ictimaisinde 'Bizde Kadın Zihniyeti' serlevhası altındaki makaleyi evde biraz seslice okuyordum. – Hanım dünyaya niçin geldiniz? Bu sırada annem de – Bakalım niçin! dedi – Allah'a ibadet, Padişah'a itaât, kocaya hürmet, evladına muhabbet için! Buna annem – 'Acaba' dedi, Daha niçin olabilirmiş? – Tesettür ve adem-i tesettür hakkındaki fikriniz? – Tesettür ne demekdir? dedi. – Anneciğim dedim, tesettür, örtünmek demekdir.

"Tabii tesettürü anlamayan onun cevabını da anlamazdı. Yalnız kıyamet alâmetleri kelimesini pek güzel anladı. Çünkü onlar o kelimeyi her gün kullanıyorlardı. Evvelâ bir kelime-i şehâdet, ondan sonra da 'of dünya bozuldu, herkes fesâd oldu.' Kıyamet alâmeti onların vird-i zebânıdır [diline dolama]. Öyle uzağa ne hacet, ben evde kitap okurken büyük vâlidem – kızlar da okur mu imiş? Ey gidi, hiç unutmam, ben küçükken hattat amcam bir şey yazıyordu, yanına sokuldum, 'ne olurdu, ben de yazıp okuyabilseydim' dedim de rahmetli kızdı, gözlüğünü çıkardı ve kendi kendine düşünerek 'of, işte kıyamet alâmeti' dedi. Bütün bunları büyük vâlidem asabi bir ihtilâç ile âdetâ bir nefesde söylüyor. Artık kendi muhâkemesini yürüterek davâsını isbât zımmına kalkışdı ve geniş bir nefes aldıktan sonra ilave etti, – A yavrum bak, bu kadarcık şey de kıyamet alâmeti imiş, ya şimdi demek kıyamet geldi...

"(...) Bunlar böyle kâh kıyameti getirip kâh uzaklaştırıyorlardı. Artık dinlemekden usandım, kalkdım muhibbelerimden [kadın arkadaşlarımdan] biriyle görüşmek için izin istedim. – Haydi kızım namusunla git, mezuniyetini aldım.

"Bugün de tahassüsâtımı [duygularımı] size bildirmek için merak ediyordum, nihayet şuracığa bir iki söz karalayabildim.

"Evet, bizim kadınlığımız henüz, hâl-i ibtidâidedir. O eski kafalar, o eski düşünceler aramızdan ne zaman çıkacak? Bizdeki kadınlığın tarz-ı tefekkürü [düşünce tarzı] o kadar basit, o kadar mahduddur [sınırlı] ki hemen iki kelime ile ifade olunabilir. Bizi işgal eden şey, yalnız erkeklerden kaçınmak –Sami Bey'in istediği gibi– onlara görünmemekdir. Penceremden bakarken kazara bir erkek bizi görürse artık validelerimizle işimiz var, bizde izzet-i nefs kalmaz, erkekler dokunurlar, bizde haysiyet kalmaz; onu mahvederler, bizde namus kalmaz, onu ref' ederler [yüceltme]. O kadar taarruz, o kadar hiddet neden? Bir erkek –onların tâbirince– bir namahrem bizi görmüş.

"Ah! Sami Bey erkek olduğu hâlde kadınlık hakkındaki makalesini yazarken –Allah ömürler versin– pek ziyade yaşlı bulunan büyük validesinin onu tenkid ettiğini söylüyor. Ve bunda da teessüf ediyor. Haydi diyelim ki o ihtiyardır, ya ben makaleyi yazarken henüz otuz, kırk yaşında kadar olan validemin yanıma gelip bana yapdıklarını yazarsam güler misiniz, ağlar mısınız? İstihzâh-ı keyfiyet etti, anlatmadım. Elimden kâğıdı aldı, çekti, yırttı ve bir daha böyle edebsizlik yapmamamı da tenbih etti. – Demek ki kadınlar da erkeklerin işine karışırmış, dedi. Eminim ki *Kadınlık*'ın muharriresinin bir kadın olduğunu bilseydi... Gazeteyi de yırtar atar idi. İşte bizdeki kadın hissi..."[57]

~

57. Nedime Sârâ, "Trabzon'dan Bir Mektub: Kadınlık Gazetesi'ne", *Kadınlık*, 3 Nisan 1330/1914, no. 5, s. 15-16.

Kadın Dernekleri

Kadın dergileri, kadınların kendilerini birey olarak ifade etmelerini sağlarken, kurulan dernekler, bu bireysel talepleri örgütlü birliklere dönüştürmüştür. Böylelikle çeşitli sorunlara önerilen çözümler de uygulama alanına geçirilmeye çalışılmıştır. Kadın dernekleri amaçlarını benimsetmek, kitlelere yaymak için, yayın ve konferans gibi araçlara başvurmuşlardır.

Bu bölümde, saptanabildiği kadarıyla kadın derneklerinden örnekler verilecek, bu da dernekleri amaçlarına göre gruplayarak yapılacaktır.[1] Kadın dernekleri yardım; eğitim yoluyla meslek kazandırmayı amaçlayan; kültür amaçlı; ülke sorunlarına çözüm arayan; ülke savunmasına yönelik; farklı etnik gruplardan kadınların sorunlarına odaklanan; siyasal amaçlı; feminist ve siyasal partilerin kadın dernekleri olarak gruplanabilir.

1. *Yardım dernekleri:*

Kadınlar ilk kez yardım derneklerinde bir araya gelerek örgütlenmişlerdir. Kadının daha sonraki hak mücadelesinde ve sorunların çözümünde kazanılan deneyimle önemli işlev gören bu dernekleri örneklemek mümkün: 1314/1898'de Selanik'te Emine Semiye'nin kurduğu "Şefkat-i Nisvan"[2], yine Selanik'te 1908'de kurulan "Osmanlı Kadınları Şefkat Cemiyet-i Hayriyesi". Mezhep ayırımı gözetmeksizin tüm Osmanlı kadınlarına açık olan "Osmanlı Kadınları Şefkat Cemiyet-i Hayriyesi" kimsesiz kadınlara ve onların çocuklarına yardım etmeyi amaçlıyordu. Dernek hakkında Selanik'te çıkan *Kadın* dergisi şu açıklamayı yapmıştı: "Yetim ve biçarelere kol uzatan sefaleti saadete, cehaleti irfan ve kemâlâta [bilgi ve ahlak bakımından olgunluk] kalb etmeğe [çevirmek] çalışan ve milleti millet

1. Osmanlı kadın dernekleri hakkındaki bu bilgilerin ilk yayımı için bkz. Serpil Çakır, "Osmanlı Kadın Dernekleri", *Toplum ve Bilim*, Bahar 1991, no. 53, s. 139-57.

2. Şefkat-i Nisvan hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Emine Semiye, "Şefkat-i Nisvan", *HMG*, 30 Nisan 1314/20 Zilhicce 1315, no. 160, s. 1-2.

etmek için kadınlığı ihyaya bezl-i himemat [yardımlar saçmak] eyleyen [çalışan] cemiyet-i hayriye-i nisvaniyeden Osmanlı Kadınları Şefkat Cemiyet-i Hayriyesi mükerreren [tekrar olarak] ve kemal-i iftihar ile arz ve ilan eylediğimiz vech üzere ve sa'y [çalışma] ve iktidarı dahilinde her vesile-i hayriyeden istifade etdiği gibi, bütün erbab-ı şefkat ü hamiyet Osmanlı hanımları dahi bilâtelkin bu esbabı tezyif ve ihzar eylemek [hazırlamak] için yekdiğeriyle müsabaka edercesine izhar-ı lutf ve muavenet buyuruyorlar."[3]

Her perşembe günü düzenli olarak toplanan dernek, üyelerini para ve çeşitli eşyalar toplamakla yükümlü kılıyor, düzenlenecek pazarlarla (şefkat pazarı) bu eşyaları satarak elde edilen geliri yoksul kadınlara veriyordu. Satılmayan mallar da yoksul kadınlara dağıtılıyordu. Dernek, piyango çekilişleri düzenliyor[4] ve verilecek armağanlar toplanan eşyalar arasından seçiliyordu.

Kadın dergisi, takdir ettiği bu girişimleri, derneklerle ilgili her tür haberi ve yardım yapanların isimlerini yayımlayarak desteklemiştir. Bu teşvikin yararı, daha sonraki sayılarda örneklerle görülmüştür. Adet, eşya cinsi, verenin adı olmak üzere yayımlanan yazılar, derneğe yapılan yardımlar hakkında önemli verilerdir. Kadın dergisinin müdürü Enis Avni'nin *Aşk ve İstibdad* adlı piyesinin, Selanik'teki Heveskârân Kulübü'nde sahnelemesine izin verilmiştir.[5]

Kulüp bu oyunun gösteriminden para talep etmemiş, aksine 50 liralık geliri derneğe katkı olmak üzere bırakmıştır. Ayrıca, kulüpte tiyatro dışında sinematograf eğlencesi düzenlenmiş, gelir yine derneğe kalmıştır.[6]

3. "Osmanlı Kadınları Şefkat Cemiyeti Hayriyesi ve Nadire Hanımefendi'nin Bir Eser-i Güzide Hamiyetleri", *Kadın*, 26 Kanun-i Sani 1324, no. 16, s. 11-12. Dernekle ilgili ilk bilgi derginin 1. sayısında yer almıştı: "Osmanlı Kadınları Şefkat Cemiyet-i Hayriyesi", *Kadın*, 13 Teşrin-i Evvel 1324, no. 1, s. 13-14.

4. "Osmanlı Kadınları Şefkat Cemiyet-i Hayriyesi", *Kadın*, 3 Teşrin-i Sani 1324, no. 4, s. 13. Ayrıca bkz. Mütercimi Maarif tercümanlarından Jak, "İslam Kadınları", *Kadın*, 24 Teşrin-i Sani 1324, no. 7, s. 12-13.

5. "Osmanlı Kadınları Şefkat Cemiyet-i Hayriyesi", *Kadın*, 10 Teşrin-i Sani 1324, no. 5. s. 15-16; "Osmanlı Kadınları Şefkat Cemiyet-i Hayriyesi", *Kadın*, 10 Teşrin-i Sani 1324, no. 5, s. 15-16.

6. "Osmanlı Kadınları Şefkat Cemiyet-i Hayriyesi", *Kadın*, 8 Kanun-i Evvel 1329, no. 9, s. 13-14.

Dernek üyelerinden Nadire Hanım, güftesi Recaizâde Mahmud Ekrem'e ait olan "Millî Şarkı"yı bestelemiş, şarkının notaları *Kadın* dergisi tarafından yayımlanarak geliri derneğe ait olmak üzere, satışa sunulmuştur.[7]

Dernek sadece yurtiçinde değil, yurtdışında da yardım faaliyetlerinde bulunmuştur. Örneğin İtalya, Messina'daki depreme yollanmak üzere 230 frank toplanmış ve bu para İtalyan Konsolosluğu'na teslim edilmiştir.[8]

Kısaca "Şefkat" adıyla anılan bu dernekler sadece Selanik'le sınırlı kalmamış, İstanbul[9], Konya, Samsun ve Edirne'de de aynı tür dernekler faaliyet göstermişlerdir.

Edirne'deki "Hizmet-i Nisvan" derneğinin kurucusu, Emine Semiye'dir. Dernek 10 Müslim, 6 gayrimüslim kadından oluşuyordu.[10] Kadın derneklerinin kurucuları arasında Sultan Murad'ın kızı Fehime Sultan örneğinde olduğu gibi, padişah kızları da vardı.[11]

Özellikle, Balkan ve Birinci Dünya savaşları yıllarında bu tür derneklerin sayısı arttı: "Topkapı Fukaraperver Cemiyet-i Hayriyesi"[12], "Kadıköy Fukarasever Hanımlar Cemiyeti", "Himaye-i Etfal Cemiyeti", "Asker Ailelerine Yardımcı Hanımlar Cemiyeti", "Müslüman Kadın Birliği"...

Asker Ailelerine Yardımcı Hanımlar Cemiyeti'nin başkanı Nuriye (Canbolat), başkan yardımcısı Hayriye Talat Hanım, kâtibesi Emine Reşit, muhasebecisi Suad Reşad, veznedarı Sabiha Nuri, üyeleri

7. "Osmanlı Kadınları Şefkat Cemiyet-i Hayriyesi ve Nadire Hanımefendi'nin bir Eser-i Güzide Hamiyetleri", *a.g.y.*

8. *Kadın*, 12 Kanun-i Sani 1324, no. 14, s. 8.

9. Fatma Şadiye, "Şeref-i Nisvan-i İslam ve Muhadderat-ı Osmaniye İane Komisyonu", *HMG*, 7 Ağustos 1313/19 Rebiyülevvel 1314, no. 124, s. 2-3. Dernek yardım toplamak için çeşitli sergiler düzenlemişti: L. N, "İane Sergisi ve Hanımlarımızın Hissiyat-ı Şefikanesi", *HMG*, 14 Ağustos 1313/23 Rebiyülevvel 1314, no. 125, s. 3.

10. Dernek Emine Semiye tarafından *Kadın* dergisine gönderilen bir yazıyla tanıtılmıştı. Emine Semiye, "Kadın Mecmuası Muhteremesine Edirne'den", *Kadın*, 8 Kanun-i Evvel 1324, no. 9, s. 2. Dernek üyeleri hakkında bilgi için bkz. "Şuun-ı Nisvan: Hizmet-i Nisvan Cemiyet-i Hayriyyesi", *Kadın*, 15 Kanun-i Evvel 1326, no. 10, s. 16.

11. Bilgi için bkz. "Şuûnat", *Kadın*, 13 Teşrin-i Evvel 1324, no. 1, s. 15.

12. Aziz Haydar, "Topkapı Terakkiperver Cemiyeti Hayriyesi", *Kadınlar Dünyası*, 1 Şubat 1329, no. 129, s. 3.

ise İrfan Bedri, Leyla Vacid, Nezihe Veli, Tevhide Osman, Hediye Sırrı, Kamile İsmail ile Madam Panciri'ydi.[13]

Müslüman Kadın Birliği, Süleyman Paşa'nın kızı Mediha Süleyman tarafından Birinci Dünya Savaşı sonlarında kurulmuştu. Dernekte, yardım toplamak için piyangolar düzenlenmiş, konferanslar verilmişti. Sonraları genel bir sulh için çaba harcadığından adını "Sulhperver Türk Kadınları Cemiyeti" olarak değiştirmişti.[14]

İstanbul'da yaşayan yabancı uyruklu kadınlar da yardım dernekleri kurmuşlardı. Bir Fransız heykeltıraşının karısı olan Madam Pompard, "*Arbeilles* - Balarıları" adıyla bir yardım derneği kurmuştu. Derneğin, *Kadınlar Dünyası*'nın Fransızca nüshasında yayımlanan Aralık 1913 Raporu'nda, iki yüze yakın üyeye sahip olduğu belirtiliyor, Türk kadınlarına da derneğe katılmaları için çağrıda bulunuluyordu.[15] Bazı yardım derneklerinin para ve eşya yardımı yerine, okul ve işyeri açmak gibi daha kalıcı çözümler ürettikleri görülmüştür. Bu nedenle bu dernekler başka bir grupta anlatılacaktır.

2. *Kadınları eğiterek meslek kazandırmayı amaçlayan dernekler:*

II. Meşrutiyet'in ilanından hemen sonra "Şefkat Cemiyet-i Hayriyesi" gibi Selanik'te kurulan "Cemiyet-i Hayriye-i Nisvaniye", yardım derneği adını taşımasına karşın, eğitimi temel amaç olarak almıştı. Derneğin geliri, üye aidatlarından ve derneğe gelen her türlü maddi yardımdan oluşuyordu. Geliri artırmak için elişlerinden oluşan bir kermes planlanmış, ayrıca piyangolar düzenlenmişti. Piyangoya katılım, beklenenden fazla olmuştu. *Kadın* dergisi, piyangoyu kazananlara armağan olarak verilecek el ürünlerini kadınların yarışırcasına gönderdiklerini yazmıştı. Piyangoya isabet eden numaraları yayımlayan dergi, kadınların piyangoyu kazanmalarına rağmen bu eş-

13. Bkz. "Havadis-i Dünya: Asker Ailelerine Yardımcı Hanımlar Cemiyeti", *Kadınlar Dünyası*, 2 Mart 1918, no. 163.

14. Şadan Fahir, "Müslüman Kadınlar Birliği ve Mediha Gezgin", *Kadın*, Haziran 1974, no. 1065, s. 31-33.

15. L'Ambassadrice de France G. B. Bompard, "Société des Abeilles: Rapport de L'année 1913", *Kadınlar Dünyası* (Derginin Fransızca ekinden), 27 Aralık 1913, s. 4.

yaları parayla satın aldıklarını, bütün geliri derneğe bıraktıklarını yazmıştı. Dernek, okullar açmayı, özellikle kız okullarının eksiklerini tamamlamayı, yetim ve yoksul kız öğrencilere yardımı programına almıştı. Tüm bu amaçları, dernek bütçesi aracılığıyla gerçekleştirecekti.[16]

Ünlü bir edebiyatçı olarak tanıtılan dernek başkanı Zekiye Hanım, kermesin açılışında yaptığı konuşmada dönemin kadınla ilgili yaygın inancını sorguluyordu: "Bazı mutaassıblar, nisvan-ı islamın vazifesini pek tahdid ederler. Tavuklar gibi kümesde oturmalarını münasib görürler de umûr-i idare-i beytiyyeden [ev idaresi işleri] maada [başka] şeylerle iştigal etmelerini tecviz [caiz görme] edemezler. Acaba bu fikirleri ne dereceye kadar şayan-ı kabuldür? Evet, kadınların en birinci vazifeleri, terbiye-i etfal [çocuk terbiyesi] ve idare-i beytiyye ile meşgul olmaktır. Fakat fikr-i acizanemce faal bir kadın, o vezaifi de hakkıyla eda eder ve yine amal-ı hayriyeye sarf edecek vakt-i müsaid bulabilir. Hatta evlerinin haricine masrûf [harcanmış] olacak himmetlerden âhkam-ı şeriat-ı mutahhara [temizlenmiş/ayıklanmış şeriat hükümleri] kendilerini men' etmez."[17] Zekiye Hanım derneğin faaliyetleri hakkında bilgi verirken, bir kız okulu yaptırıp derneğe bağışladığı için Emine Hanım'a teşekkürlerini iletmiştir. Zekiye Hanım'ın konuşma metninde II. Meşrutiyet'in ilanıyla birlikte Türk kadınının bazı gerçeklerin farkına vardığı, özellikle eğitimin önemini kavradıkları da yer alıyordu:

"Zükûr [erkekler] ve inası [kadınlar], hadd-ı kemâle isal edecek şübhesiz mekteblerdir. Zincir-i cehl ü taassubu [taassub ve cehalet zincirini], maarifden başka hangi kuvvet kırabilir? Hatta o kavi ribka-ı istibdadı [istibadın sağlam kemendini] hangi kuvvet mahvetti? Evlâd-ı vatanın zihinleri, nur-ı maarifle tenevvür etmiş olmasaydı, bu azm ve ittihad, husule gelebilir miydi? Yaşasın ittihad!..." Nutkunun sonunda, "Sa'y [gayret] edelim hemşirelerim, ittifak ve ittihad

16. Dernek programı için bkz. "Cemiyet-i Hayriye-i Nisvaniye", *Kadın*, 10 Teşrin-i Sani 1324, no. 5, s. 13-14. Dernek, Fehime Sultan, Nezihe Sultan gibi sultan kadınların desteğini almıştı. "Nezihe Sultan ve Cemiyet-i Hayriye-i Nisvaniye", *Kadın*, 1 Kanun-i Evvel 1324, no. 8, s. 6-7. Aynı tarihte bir başka dernek için bkz. "Kal'e-i Sultaniyede Muhadderat-ı İslamiyeden Mürekkeb Olarak Teşekkül Eden Cemiyet", *Sabah* gazetesi, 25 Aralık 1908, no. 6915, s. 3.

17. "Müessir-i Hamiyet", *Kadın*, 12 Kanun-i Sani 1324, no. 14, s. 12-13.

ile çalışalım. Bu heykel-i ulviyetin, bu timsal-i hamiyyetin cemiyetimizde ibzal ettiği [saçtığı] eltaf [lütuflar] ve inâyete layık olduğumuzu efalimizle [yapılan işler] isbat edelim" diyen Zekiye Hanım, hürriyet ve eşitliği temel ölçütler olarak ele aldıklarını ifade ediyordu: "Rehberimiz hürriyet, müzahirimiz müsâvât olsun. Yaşasın vatan ve millet; yaşasın müsâvât ve hürriyet; yaşasın Emine Hanım ve Cemiyet..."[18]

Balkan Savaşı ertesinde, 1913'te kurulan "Osmanlı Türk Hanımları Esirgeme Derneği" ise, savaş sonucu yoksul ve kimsesiz kalan kadın ve çocukların sorunlarına eğilmişti. Bu doğrultuda kararlar alan dernek, kız çocukların eğitimi için, özellikle iş yaşamına girmeleriyle ilgili mesleki eğitimi, temel amaç olarak kabul etmişti. Kadına ekonomik güç ve beceri sağlayacak iş alanlarının açılması, böylece ülkenin ekonomik gelişimine de katkıda bulunulması, derneğin hedefleri arasındaydı.

Dernek programının birinci maddesinde, amaç şöyle açıklanmıştı: "İttihad ve Terakki Kız Sanayi Mektebi'ne nakden ve fikren yardım etmek, şüheda veya muhacirinin yetim ve bi-kes [kimsesiz] kalan kız çocuklarına tesis olunacak Darüssınai'de [işevi], sanayi-i nisaiyeyi öğretmek ve hayat-ı iktisadiye-i Osmaniyenin inkişaf ve terakkisine çalışmaktır." Derneğin İttihat Terakki Kız Sanayi Mektebi'ne yardım etmeyi amaçlaması, bağımsızlığına engel sayılmamıştı. Yeni açılan bir derneğin hemen bir okul açması zor olacağından, daha önce açılmış bir okulun ıslahı yoluna gidilmiştir. Programdaki üçüncü maddede, gerek okulun, gerek işevinin, gerekse iktisada ait hususların hiçbir fırka ve cemiyetle ilişkisi olamayacağı açıklanmıştır.[19]

Dernek programı doğrultusundaki girişimler kısa sürede hayata geçirilmişti. İstanbul'un çeşitli semtlerinde kadınların çalıştığı şubeler açılmış, buralarda konferanslar verilmiş, derneğe gelir sağlamak amacıyla piyango çekilişi düzenlenmişti. Derneğin en önemli

18. "Cemiyet-i Hayriye-i Nisvaniye ve Sergide Zekiye Hanımefendi'nin Nutku", *Kadın*, 10 Kanun-i Evvel 1324, no. 10, s. 12-14.

19. "Osmanlı Türk Hanımları Esirgeme Derneği Nizamnamesi", *Kadınlar Dünyası*, no. 2 ve no. 3. Nezihe Muhiddin'in *Kadınlar Dünyası*'nın no. 6, 9 Nisan 1329 tarihli nüshasına yazdığı mektuptan.

faaliyeti, göçmen ve kimsesiz kızlar için biçki-dikiş ve Türk el sanatlarının öğretildiği bir "sanatevi"nin açılmasıydı. Burada çok sayıda Türk kızı eğitilerek beceri ve meslek sahibi yapılmıştı.[20]

Kadınların girişimleri, bir dernek çatısı dışında, şefkat pazarında el ürünlerinin sergilenerek satışa sunulması şeklinde de kendisini gösteriyordu. Şişli'de Etfal Hastanesi'nde kurulan şefkat pazarında, Cemal Paşa'nın karısına ait el ürünlerinin de satıldığı, elde edilen gelirin Şişli İnas Mektebi'ne bırakıldığı,[21] elimizdeki notlar arasındadır.

Eğitim konusunda kadın dergilerinin de faaliyetleri olmuştu. *Bilgi Yurdu Işığı* dergisinin sahibi ve müdürü, eğitimci Ahmed Edib, kadınlar için 15 Nisan 1917'de (1333) "Bilgi Yurdu Müessesesi" adıyla İstanbul'da özel bir dershane açmıştı. Yılda iki dönem olarak verilen kursların programında; Türkçe, İngilizce, Fransızca, Almanca, piyano, ut, keman, biçki-dikiş, matematik, tarih, coğrafya, adab-ı muaşeret gibi dersler yer alıyordu. Dershanenin okuma-yazma öğreten "elifba" sınıfları parasızdı. Ayrıca yabancılara Türkçe öğretmek için sınıfları da vardı ve bu sınıflar kursa her milletten katılımı teşvik amacıyla açılmıştı. Dershaneye 14-50 yaş arası iki yüze yakın öğrenci devam etmişti. Burada kadınlara sadece diploma verilmiyor; her kadın istediği dersi alarak eksiklerini tamamlamaya, öğrenmeye çalışıyordu. Üstelik kursiyerlere düzeylerine uygun program veriliyordu.[22]

Aynı tarihlerde *Türk Kadını* dergisi de aynı amaçla "Türk Kadını Dersanesi" adıyla bir dershane açmıştı. Bunun da kurucusu, yine bir eğitimci olan Muallim Ahmed Halid'dir. Dershanenin müdiresi, Türkçe öğretmeni Naima Hulûsi Hanım'dı. Dershanede yabancı dil, Türkçe, musiki dersleri yanında, konferanslar da veriliyordu.[23]

Eğitim sorunuyla ilgilenen dernekler yanında, özellikle kimsesiz kadınlara meslek öğreten, mesleği uygulamasını sağlayan, bu

20. Dernekle ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Serpil Çakır, "Osmanlı Türk Hanımları Esirgeme Derneği", *Toplum ve Bilim*, Bahar, 1989, no. 42, s. 91-97. Yazıda derneğin programı günümüz Türkçesiyle verilmiştir.

21. "Şefkat Pazarı", *Kadınlar Dünyası*, 25 Nisan 1330, no. 140, s. 15.

22. "Bir İfade", *Bilgi Yurdu Işığı*, 15 Nisan 1333, no. 1, s. 1-3; S.A., "Ders Kısmı", *Bilgi Yurdu Işığı*, 15 Kanun-i Evvel 1333, no. 9, s. 25-32.

23. "Türk Kadın Dershanesi", *Türk Kadını*, 20 Mart 1335, no. 19, s. 304.

amaçla dikiş dikmeyi öğreten dikimevleri, fabrikalar açan dernekler de kurulmuştu. Böylelikle kadının geçim sorunu da çözülmüş olacaktı. Bu tür dernekler İstanbul'da ve Anadolu'nun çeşitli yerlerinde faaliyetteydiler. Örneğin, Konya'daki "Şefkat Heyeti", kızlara dikiş öğretmek için bir dikimevi açmış, masraflar çıktıktan sonra gelirin %10'unu yetimlere ayırmıştı.[24]

Özellikle dikimevleri, derneklerin ilk teşebbüsleriydi. Esirgeme derneğinden ayrılan Behire Hakkı Hanım da 1914'te "Biçki Yurdu" adıyla İstanbul'da "Divan-ı Umumiye civarında, Çiftesaraylar Caddesi, 21 numaralı hanede" böyle bir ticarethane açmıştı.[25] Daha sonra Kadıköy, Üsküdar gibi İstanbul'un çeşitli semtlerinde şubeler açarak işini genişletmişti. Kadınların kendi geçimlerini kendilerinin kazanması amaçlanmış; açılan dershanede beş sene içinde 900 öğrenci yetişmiştir. Biçki, metotlu olarak ilk defa burada gösterilmiş; bu amaçla bir kitap yayımlanmıştır. Yurdun, Biga ve İzmir'de de şubeleri vardı.[26]

Kadınlara istihdam alanı açmayı sadece kadınların oluşturduğu dernekler üstlenmemiştir. 1916 yılında İstanbul'da Enver Paşa'nın himayesinde kurulan "Osmanlı Kadınları Çalıştırma Cemiyet-i İslamiyyesi", kadınlara hizmet amacıyla kurulmuştu ama üyeleri arasında kadın yoktu. Kadınları Çalıştırma Cemiyeti'nin üyeleri; Harbiye Nezareti Müsteşarı İsmail Hakkı, Harbiye Nezareti Mektupçusu Ali Rıza, İstanbul Mebusu Salah Cimcoz, Dava Vekili Mehmet Selahaddin Bey'den oluşmaktaydı.[27] Cemiyetin bir kadın derneği olmasına karşın hiç kadın üyesi olmaması, *Kadınlar Dünyası*'nın 194/6'daki sayısında, "Kadınları Çalıştırma Cemiyeti Erkeklerin Elinde" başlıklı yazıyla eleştirilmişti. Derneğin amacı, kadınlara istihdam alanı açmaktı: "İşbu cemiyetin maksadı, kadınlara iş bulup kendilerini namuskârâne temin-i maişete alıştırarak himaye etmektir (madde 2). Cemiyet işbu maksadını temin etmek için, kadınların yapabileceği

24. Dernek hakkında bilgi için bkz. Aziz Haydar, "Konya Mektubu", *Kadınlar Dünyası*, 1 Mart 1330, no. 133, s. 4-5.

25. Nezihe Muhiddin, *Türk Kadını*, Numune Matbaası, İstanbul, 1931, s. 49.

26. Sabiha Zekeriya, "Kadın Müesseselerini Ziyaret: Biçki Yurdu", *İnci*, 1 Şubat 1919, no. 1, s. 11.

27. *İktisadiyat Mecmuası*, 28 Temmuz 1332, no. 27, s. 7.

bilcümle işlere kendilerini sevk edecek ve bu suretle çalışacakları daimi surette himaye edecektir."[28] Dernek bu amacı programına koymakla kalmamış, Fatih, Üsküdar, Beyoğlu gibi semtlerde, içinde çorap, fanila örücülüğü, elbise, dantel, beyaz iş gibi bölümlerin olduğu, sadece kadınların çalıştığı fabrikalar açmıştı.[29] Dernek doğrudan doğruya kendi bünyesinde açtığı işyerlerinde kadınları çalıştırdığı gibi, anlaşma yaptığı özel ve resmi kuruluşlarda da kadınların çalışmasını sağlamıştı. Fabrikalara ilgi büyük olmuş; ilk haftada on bir bin kadın, iş başvurusunda bulunmuştu. Sadece bu fabrikaların temizliği için 300 kadın işe alınmıştı.

Dernek aracılığıyla kadınlar gönüllü olarak askere de alınmıştı. Geri hizmette çalıştırılmak üzere oluşturulan "kadın işçi taburları"na girmenin koşulu, 18-30 yaş arasında, güçlü kuvvetli ve Osmanlı uyruklu olmaktı. Bir diğer koşul, kadının ehl-i namus ve iffetli olduğunun mahalli mercilerce belgelenmesi, kucakta taşınan çocuğunun olmamasıydı.[30]

Taburun yönetim kurulu; tabur komutanı, bölüm kumandanı, hesap memuresi, tabur başkatibesi ve kadın bölüklerinden oluşuyordu. Taburda ayrıca bir ziraat memuru ve bir de yol mühendisi yer alıyordu. Taburda bir revir kurulacak ve burada hastabakıcılar görevlendirilecekti. Kadın taburuna kabul edilen kadınları, İstanbul'da "Kadınları Çalıştırma Cemiyet-i İslamiyesi", taşrada yerel yönetim meclisleri seçer ve gönderirdi. Memure kadınların görevi, erkeklerinki gibiydi. Kâtibe ve memureler de zabıtan gibi nöbet tutardı. Günlük çalışma süresi sekiz saatti. Taburda komutları bildirmek için bölük ve takımbaşlara, onbaşı, çavuş ve başçavuş kadınlara birer düdük verilmişti. Dernek, aile hayatının çöküşünü önlemek gerek-

28. Dernek programı için bkz. Tülin Sümer, "Türkiye'de İlk Defa Kurulan Kadınları Çalıştırma Cemiyeti", *Belgelerle Türk Tarihi* dergisi, Temmuz 1968, s. 59-63. Makalede sadece dernek programı yer almaz, derneğin kuruluşuyla ilgili belgelere de yer verilir. Bu konuda ayrıca bkz. Zafer Toprak, "Osmanlı Kadınları Çalıştırma Cemiyeti, Kadın Askerler ve Milli Aile", *Tarih ve Toplum*, Mart 1988, no. 51, s. 36-37.

29. Bu fabrikaların hangi bölümlerinde, kaç kadın çalıştırılacağına ilişkin ayrıntılı bilgi için bkz. Tülin Sümer, *a.g.y.*, s. 60.

30. "Kadınları Çalıştırma Cemiyeti'nden", *Vakit*, 8 Şubat 1918, s. 2. Alıntı için bkz. Zafer Toprak, *a.g.y.*, s. 35.

çesini göstererek, bünyesinde çalışanlar için zorunlu evlilik ilkesini getirmiş; evliliği özendirici politikaları uygulamaya koymuştu. Bu yönüyle, devletin ilk kez gündeme aldığı özendirici nüfus politikasının yürütülmesini de üstlenmiş oluyordu.[31]

3. *Kültür amaçlı dernekler:*

Her alanda, özellikle kültürel açıdan kadınları bilgilendirmek, geliştirmek amacıyla kadınlar tarafından çeşitli dernekler kurulmuştu. Bu dernekler arasında yer alan "Asri Kadın Cemiyeti", "Türk kadınını asri ihtiyaçlarla silahlandırmayı" amaçladığını belirtmişti: "Bu cemiyetin maksadı, kadınların bedenen, fikren terbiyesine çalışarak ictimaen mevkisini yükseltmekti. Bu gayeye vusul için teşkil ve kütüphane, müzehane, laboratuvar, atelyeler tesis eyleyecektir."[32] Selanik'te kurulup konferanslar veren "Tefeyyüz Cemiyeti"ni[33], musikisever hanımların musiki toplantıları düzenlemek, musiki üstatlarının yaşam ve eserlerini tanıtmak amacıyla kurdukları "Musiki Muhibbi Hanımlar Cemiyeti"ni[34]; "Osmanlı Kadınları Terrakiperver Cemiyeti"ni[35]; "Osmanlı Kadınlar Cemiyeti"ni[36]; bir kadın ede-

31. "Birinci Kadın İşçi Taburu", *Vakit*, 11 Şubat 1918, s. 1. Alıntı için bkz. Zafer Toprak, *Türkiye'de Milli İktisat*, Yurt, Ankara, 1982, s. 414. "Kadın İşçi Taburları" hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Zafer Toprak, *a.g.y.*, s. 35-38. Evliliğe aday gençlerin tanıştırılması için günlük gazetelerin başsayfalarında adayların özgeçmişini yayımlayan dernek, gençleri evliliğe özendirmek için evlenme törenleri de düzenlemişti. "İlk İzdivaç Talepleri", *Vakit*, 21 Mart 1918, s. 1.

32. "Asri Kadın Cemiyeti", *İnci*, 1 Şubat 1919, no. 1, s. 2. Ayrıca bkz. "Asri Kadın Cemiyeti", *Genç Kadın*, 27 Mart 1335, no. 6, s. 84.

33. "Selanik'te Müteşekkil Tefeyyüz Cemiyeti Azasından Meliha Zekeriya", *Kadınlar Dünyası*, 7 Nisan 1329, no. 4, s. 3. Meliha Zekeriya, mektubunda İstanbul'a geldiğinde Selanik'teki derneğin şubesini açmak istediğini, ancak katılım olmadığı için bu düşüncesini gerçekleştiremediğini söylüyordu. "Kadınların seviye-i ictimaiyesini yükseltecek, kadınlık gayesine çalışacak pek çok münevver kadın olduğu halde" bu gücün harekete geçirilmediğini, *Kadınlar Dünyası*'nın bu açıdan önemli işlev gördüğünü belirterek, dergiyi tebrik ediyordu.

34. "Musiki Muhibbi Hanımlar Cemiyeti", *Türk Kadını*, 20 Haziran 1334, no. 3, s. 47.

35. "Osmanlı Kadınlar Terakkiperver Cemiyeti"nin müdürü Fatma Pakize Hanım'dı. *Sabah* gazetesi, 12 Mayıs 1909, no. 7050, s. 4.

36. "Osmanlı Kadınlar Cemiyeti" ile ilgili haber için bkz. "Osmanlı Kadınlar Cemiyeti", *Sabah* gazetesi, no. 6946, 27 Ocak 1909, s. 4.

biyat heyeti olan İstanbul'daki "Nisvan-ı Hey'et-i Edebiyesi"ni[37]; "Osmanlı İttihad-ı Nisvan Cemiyeti"ni[38]; "Çerkez İttihat ve Teavün Cemiyeti"ni, "Teali-i Nisvan Cemiyeti"ni ve Selanik'teki "Kırmızı-Beyaz Kulübü"nü sayabiliriz.

Hayriye Melek Hunç tarafından kurulan "Çerkez İttihad ve Teavün Cemiyeti" *Diyane* isimli bir dergi de yayımlamıştı. Amaç Çerkezler hakkında araştırma yapmak, milliyet hissi vererek kadınları bilgilendirmekti.[39]

"Teali-i Nisvan Cemiyeti", Halide Edib ve arkadaşları tarafından kurulmuştu.[40] Derneğe üye olmak için Türkçeyi çok iyi okuyup yazma ve İngilizce derslerine devam etme gibi bazı koşullar vardı. Cemiyetin amacı, ulusal geleneklerden vazgeçmeden kadınları irfanen yükseltmekti. Bu amaç, dernek programında şöyle açıklanmıştı: "Husûsât ve âdat-ı milliyemizin halelden [bozulma] masun kalmasına [korunmak] riayet edilmek şartıyla kadınlarımızda seviye-i irfanımızın itilasına hizmet etmektir."[41] Dernek bu amaçla Gedikpaşa'da, Ali Bey Yokuşu'nda bir dershane açmıştı. Burada kadınların fikri açıdan gelişmelerine çalışılıyordu. Ayda 5 kuruş karşılığı, kadınlar haftada iki kez "Mekteb-i İbtidaiye" eğitimi alıyorlardı. Bir diğer kursta ise; Türk işi, hesap işi, beyaz iş ve çamaşır imalâtı gösteriliyordu.[42] Derslere devam eden kadınlar, on beş günde bir düzenlenen konferansları da dinleyebiliyorlardı. Dernek merkezinde, İngilizce kursu veren bir dershane de açılmıştı. İngilizceye verilen bu önem, derneğin İngiltere'de kurulmuş olan "Türk Kadınları Mühibbi Cemiyeti"yle paralel çalışmasından kaynaklanmış olabilir. Kadınla ilgili yazılar, tarih, edebiyat ve sosyal eserler Türkçeye çevrilmiş,

37. Dernek bir gazete çıkarmayı planlamıştı. Bkz. "Şuun-ı Nisvan", *Kadın*, 22 Kanun-i Sani 1324, no. 11, s. 15.

38. "Osmanlı İttihad-ı Nisvan Cemiyeti"nin varlığı *Kadınlar Dünyası* dergisinde yer alan bir teşekkür mektubundan öğrenilmiştir. Mektupta Bab-ı Âli'de Halil Bey'e cemiyetin fahri avukatlığını üstlendiği için teşekkür ediliyordu.

39. Dernek programı için, bkz. Sefer E. Berzeğ, *Gurbetteki Kafkasya'dan Belgeler*, Şafak Matbaası, Ankara, 1985, s. 29-31. Hayriye Melek Hunç, "Diyane'nin Mesleği ve Gayesi", *Diyane*, 10 Mart 1336, no. 1, s. 1.

40. Ruşen Zeki, "Bizde Hareket-i Nisvan", *Nevsal-i Milli*, 1332, s. 343-52.

41. Bkz. Ruşen Zeki, *a.g.y.*, s. 345.

42. "Teali-i Nisvan Cemiyeti'nde Kadın Dersleri", *Mektep Müzesi*, 1 Haziran 1329, s. 29.

Halide Edip (Adıvar) (1884-1964)

dersler verilmiş, konferanslar düzenlenmişti.[43] Dernek üyelerinden Nezihe Muhiddin, dernek hakkında şu bilgileri vermektedir: "Halide Hanım, cemiyeti kurarak hepimizi etrafına davet etti... Bu kadın cemiyeti birçok iş yapmaktan ziyade, hanımlar arasında ictimai bir hayat tesisine matuftu [yönelik]. Güzel ve kibar bir salonda birleşen, zamanın en şık ve monden [sosyetik] hanımları, Amerikan usulü sindire sindire çay sohbetleri yaparlar; sâmileri [dinleyiciler] mahdûd [sınırlı], küçük musahabe [sohbet] ve konferanslar tertib ederlerdi." Dernek ayrıca, Sultanahmet'te bir hastane açmıştı.[44]

Selanikli genç kızlar tarafından kurulmuş olan Kırmızı-Beyaz Kulübü de Teali-i Nisvan Cemiyeti'yle aynı amaçları benimsemişti: "Bu muhterem kulübün maksad-ı teşkili, terakkiyat-ı edebiyye, fenniye ve ictimaiyeden, muhadderât-ı Osmaniyyeyi [Müslüman Osmanlı kadınları] lâyıkıyla nasibdar eylemek ve bu suretle mensub oldukları millete, üzerinde yaşadıkları aziz vatana fâzıl bir kuvvet, fâzıl bir mevki-i bülend [yüksek mevki] hazırlamakdır ve yine öyledir."[45]

Geniş bir dairesi ve kütüphanesi olan kulüpte, resim ve nakış üzerinde çalışılmış; toplantılar düzenlenerek, kadınlar tarafından konferanslar verilmiştir. Ayrıca dönemin kadın dergilerine yazılar gönderilmiş, yabancı dildeki yazı ve öykülerden çeviriler yapılmış; bu çeviriler dergilerde yayımlanmıştır.[46]

Osmanlı kadınının kültürel faaliyetlerine örnek oluşturan bir diğer girişim de 1918'de düzenlenmeye başlayan resim sergileriydi.[47]

43. Halide Edib Adıvar, *Türkiye'de Şark, Garp ve Amerikan Tesirleri*, Doğan Kardeş, İstanbul, 1955, s. 184.

44. Nezihe Muhiddin, *Türk Kadını*, İstanbul, Numune Matbaası, 1931, s. 36. Teali-i Nisvan Cemiyeti'nin düzenlediği konferanslar çeşitli ilanlarla kamuoyuna duyurulmuştu. İlanlar için bkz. *Kadınlar Dünyası*, no. 35, 55, 57.

45. Pakize Sünni, "Kırmızı-Beyaz Kulübü", *Kadın*, 9 Şubat 1324, no. 18.

46. Örnek için bkz. Kırmızı-Beyaz Kulübü: "Kadın Bir Şemş-i Marifettir. Bir Küçük Feminist Lisanından Sesleniş", *Kadın*, 10 Teşrin-i Sani 1324, no. 6, s. 6-8. *Demet*'in ilk sayısına yollanan bir mektupla, kulübün Fransız muharrir Marcel Prevo'dan "Fransuvaz'a Mektuplar" adlı eseri çevirmek istediği, eğer kabul edilirse bu çeviriyi *Demet* dergisine gönderebilecekleri belirtilmiş, teklif kabul edilerek yapılan çeviri *Demet*'in 4-6-7. sayılarında yayımlanmıştı.

47. "Mihri Hanım'ın Resim Müşheri", *Türk Kadını*, Teşrin-i Sani 1334, no. 11, s. 176; "Şişli'de Resim Sergisi", *Genç Kadın*, 24 Teşrin-i Evvel 1334, no. 1, s. 16.

İnas Sanayi-i Nefise muallimlerinden ressam Mihri Hanım (Mihri Müşfik) Beyoğlu'nda ve Şişli'de resim sergileri açmıştı.

4. *Ülke sorunlarına çözüm bulmayı amaçlayan dernekler:*

Yerli üretimi yaymak, yerli malı kullanımını teşvik için 1913'te Melek Hanım tarafından kurulan "Ma'mûlât-ı Dahiliyye İstihlâkı Kadınlar Cemiyet-i Hayriyyesi" bu grubun önemli örneklerinden biridir. Ekonomik bağımlılığın dile getirildiği, Osmanlı ekonomisinin gelişememe nedenlerinin açıklandığı dernek beyannamesinde, bu durumun giderilmesi için Osmanlı kadınlarına görev düştüğü belirtilmiş; derneğin bu görevi üstlenerek yerli malı kullanımını teşvik edeceği vurgulanmıştı.[48] Bu amaçla dernek bir terzihane açacak, bu terzihaneden sırf yerli ürünlerden oluşan her tür malzeme ve giysi çeşitleri sağlanabilecekti. Ayrıca terzihanede yoksul genç kız ve kadınlara ücret karşılığında dikiş diktirilecek, böylelikle kadınlığın "terakki ve tealisi"ne de çalışılmış olunacaktı.

Dernek, Hereke Fabrikası'yla işbirliği sonucu Bab-ı Âli Caddesi'nde açılan mağazada bir sergi düzenlemiş, yerli malların tanıtımı yapılmıştı.[49] Taşrada bulunun kadınlara çağrıda bulunulmuş; sergiye katılmaları, yerli malları tanımaları istenmişti. Gerektiğinde sipariş alınabileceği, sergi ve terzihaneyle ilişkiye geçebilecekleri hatırlatılmıştı. Ayrıca Şirket-i Hayriye'den bir vapur kiralanarak Hereke'ye bir gezi düzenlenmiş; fabrika ziyaret edilmişti.[50] 30 kadının çalıştığı terzihaneden birçok terzi ustası yetişti.

Derneğin *Siyanet* adlı bir de yayın organı vardı. Dergide yerli malı kullanımı özendirildiği gibi dönemin kadın dergilerinde ele alınan toplumsal yaşam, eğitim, çalışma, edebiyat konuları da yer almıştı. Dernek, savaş yıllarında (1916) İstanbul'un çeşitli semtleri-

48. Derneğin programı bugünün Türkçesine çevrilmiştir: Serpil Çakır, "XX. Yüzyılın Başında Kadın ve Aile Dernekleri ve Nizamnâmeleri", *Sosyo-Kültürel Değişim Sürecinde Türk Ailesi*, Ülkü, İstanbul, 1993.

49. "Taşrada Bulunan Umum Hanımlara", *Mektep Müzesi*, 15 Teşrin-i Sani 1329.

50. Fatma Mükerrem'in bu gezideki duygularını açıkladığı yazı için bkz. Fatma Mükerrem, "İstihlâk-ı Milli Kadınlar Cemiyet-i Hayriyesi'nin Hereke'yi Ziyareti", *Kadınlar Dünyası*, 14 Eylül 1329, no. 109, s. 6-7.

ne dağılmış terzi atölyelerinde, asker çamaşırı dikme işlevini de üstlenmişti.[51]

5. *Ülke savunmasına yönelik kadın dernekleri:*

"Nisvan-ı Osmaniye İmdad Cemiyeti", "Hilâl-i Ahmer Cemiyeti Hanımlar Heyeti", "Müdâfaa-i Milliye Hanımlar Heyeti", "Anadolu Kadınları Müdâfaa-i Vatan Cemiyeti" kadınların ülke savunması için bir araya gelerek birleştikleri derneklerdi.

"Nisvan-ı Osmaniye İmdad Cemiyeti" 1908 yılında Fatma Aliye tarafından kurulmuştu.[52] Fatma Aliye daha önce 1897 Osmanlı-Yunan Savaşı'nda da bu tür bir girişim başlatmış; arkadaşlarıyla birlikte askeriye için battaniye, bandaj ve iç çamaşırı gibi eşyaların toplanmasını sağlamıştı.[53]

1911'de kurulan "Hilâl-i Ahmer Cemiyeti Hanımlar Heyeti" ise, özellikle Balkan Savaşı'ndan sonra Rumeli'den gelen kimsesiz göçmen kadınlara yardım edip onların geçim problemlerini "iş evleri" açarak çözmeye çalıştı. Derneğin kurucusu Dr. Besim Ömer Paşa, özellikle Darülfünun Konferans Salonu'nda verdiği konferanslarla büyük ilgi görmüş; sağlık konusu başta olmak üzere, pek çok konuda kadınları bilgilendirmişti.[54] 1914'te derneğin üye sayısı on bini aşıyordu. Dernek üyeleri I. Dünya Savaşı'nda sadece cephe gerisinde kurulan seyyar hastanelerde değil, İstanbul'da sayıları 14 olan çeşitli hastanelerde de fahri olarak hemşirelik yapıyorlardı.[55] Yar-

51. *İktisadiyat Mecmuası*, 12 Eylül 1332, no. 29, s. 7.

52. Cemiyetin kuruluşu *Sabah* gazetesinde 29 Aralık 1908'de ilan edilmişti. Bkz. *Sabah* gazetesi, 29 Aralık 1908, no. 6889, s. 3. Ayrıca bkz. "Şuun-ı Nisvan", *Kadın*, 24 Teşrin-i Sani 1324, no. 7, s. 15-16.

53. Bilgi için bkz. Nezihe Muhiddin, *Türk Kadını*, İstanbul, Numune Matbaası, 1931, s. 82.

54. Derneğin düzenlediği konferans basında ilan edilmişti. "Konferans", *Kadınlar Dünyaşı*, no. 126. Yazıda, Besim Ömer'in Darülfünun Konferans Salonu'nda vereceği toplantının tarihi ve saati açıklanmış, tüm kadınlar davet edilmişti.

55. Bu bilgileri Madam de Loney'e cevaben yazdığı makalesinde belirten Mes'adet Bedirhan, Hilâl-i Ahmer'de çalışan kadınların ne kadar ve ne tür yardım topladıklarını açıklayarak, derneğin faaliyetlerinden söz etmişti. Mes'adet Bedirhan, değişik mahallelerde kadınlar tarafından kurulan ve yönetilen çok sayıda hastanenin olduğunu belirtmişti. Mes'adet Bedirhan, "La Femme et l'hygiène", *Kadinlar Dunyassi*, (Derginin Fransızca ekinden) 4-17 Ocak 1914, no. 126, s. 2.

dım kampanyalarıyla,[56] toplantılarla ordu için her türlü maddi yardım da toplamışlardı.[57] Savaş sonrasında Halide Edib, adı Hilâl-i Ahmer'le aynı anlama gelen ve aynı işlevi üstlenen bir dernek kurmuştur: "Kırmızı Ay."[58]

"Donanma Cemiyeti"yle, "Müdâfaa-i Milliye Cemiyeti" de Balkan Savaşı sonrasında kurulmuştur. "Donanma Cemiyeti"nin kolu olan "Hanımlar Heyeti", ülke donanması için yardım toplayıp bu amaçla konferanslar, müsamereler ve piyangolar düzenlenmişti.[59] "Müdâfaa-i Milliye Kadınlar Heyeti" ise, orduya yardım için Darülfünun Konferans Salonu'nda 1912 yılında iki toplantı yapmıştı. Toplantıda reise Nimet Hanım, Fatma Aliye, Fehime Nüzhet, Nakiye, Halide Edib, Nigâr bint-i Osman, İhsan Raif, Gülsüm Kemalova, Nezihe Muhlis gibi dönemin ünlü kadınları, vatan sevgisini konu alan nutuklar vermişler; toplantı sonrasında salondaki kadınlar kürk, mücevher ve para gibi değerli eşyalarını orduya bağışlamışlardı. Toplantı sonunda Hindistan, Rusya, Türkistan gibi ülkelerdeki İslam kadınları "Müdâfaa-i Milliye"ye katılmaya çağrılmış, Rumeli' deki olaylardan ötürü Avrupa ülkelerinde yönetimdeki kadınlar olan kraliçelere, protesto telgrafları çekilmesi kararlaştırılmıştı.[60]

56. Ancak kadınların yardım toplarken zorluklarla karşılaştıkları anlaşılmaktadır. *Türk Yurdu*'nda "Türklük Şuunu" adı altında Kazan'dan gelen bir mektupta İstanbul'da Hilâl-i Ahmer'e yardım toplayan iki kadının polisler tarafından tartaklandığı belirtilmiş, bu durumun kınandığı, olayın protesto edildiği ifade edilmişti. "Türklük Şuunu", *Türk Yurdu*, c. 1, 1329, no. 9, s. 286-7.

57. Hilâl-i Ahmer'in faaliyetlerini çeşitli gazetelerden izlemek mümkün. Örnek: "Hilâl-i Ahmer'de Kadınlar", *Tanin*, 1912, no. 1583. Dernek, 1918-28 tarihleri arasında faaliyetlerini anlatan takvimler de çıkarmıştı. Bkz. *Hilâl-i Ahmer*, Hilâl-i Ahmer Cemiyeti, Türkiye Hilâl-i Ahmer Cemiyet-i Merkezi Umumiyesi, İstanbul, Vakit Matbaası (1918). Cemiyet kadınlar için de bir takvim çıkarmıştı. Bkz. *Osmanlı Hilâl-i Ahmer Hanımları Merkezi Hey'eti Takvimi*, 1919.

58. *Kadınlar Dünyası*'nda "Havadis-i Dünya", no. 194/6, s. 14'te yer alan haberde Halide Edib'in Anadolu'yu dolaşarak konferanslar verdiği, "Kırmızı Ay" isimli derneğe gelir ve üye kaydettirdiği belirtilmiştir. Kastamonu esnafından Abdülhamid Bey'e derneğe 30.000 lira bağışladığı için bir kalem hediye edildiği de haberde belirtilmişti.

59. Donanma Cemiyeti'nin faaliyetlerini çoğunluğu bürokrat eşi olan kadınlar mücevherlerini vererek, eşya ve para toplayarak desteklemişlerdi.

60. Toplantı için bkz. *Darülfünun Konferans Salonu'nda Kadınlarımızın İctimaları*, İstanbul, Tanin Matbaası, 1328. Orduya yardıma sadece, İstanbul kadınla-

Türk kadını bağımsızlık savaşında da rol almıştır. Kurulan "Anadolu Müdâfaa-i Vatan Cemiyeti" İtilaf Devletleri yöneticileri ve padişahın desteklediği İstanbul Hükümeti'ne protestolar çekerek tepkilerini dile getirmiş, millî orduya para ve mal yardımı için kampanyalar açmıştır.[61]

6. *Farklı etnik grupların kadın dernekleri:*

Osmanlı imparatorluğunda farklı etnik ve dinsel gruplardan kadınlar da kendi sorunlarının çözümü için çeşitli faaliyetlerde bulunmuşlar, dergiler çıkarıp dernekler kurmuşlardır. Ancak bu faaliyetlerin sayısı ve içeriği hakkında yeterli bilgiye henüz sahip değiliz. Bu alan, ilgili dilleri bilen araştırmacılarla ve onların soracağı sorularla yapacakları araştırmalarla günışığına çıkarılmayı ve zenginleşmeyi hâlâ bekliyor.[62]

Ermeni kadınlar özellikle eğitim alanında faaliyet gösterdiler. 1879 yılında Üsküdar'da Matmazel Zabel Hancıyan ile arkadaşları tarafından kurulan "Azkaniver Hayuhyaç İngerutyan", genç kızlara ait özel okullar açmayı ve Anadolu'daki Ermeni kadınlarının eğitimine yardım etmeyi amaçlamıştı. 15 yıllık bir faaliyetten sonra kapanan dernek, 1908'de yeniden işlerlik kazanmış, yardım toplamak suretiyle Anadolu'da 23 okul açmıştı.[63]

Aktuniyadis adlı bir Ermeni kadın tarafından Samsun'da kurulan bir dernek, yoksul ve kimsesiz kadınlara ve onların 13 yaşından

---

rı değil, Anadolu'daki kadınlar da katılmışlardır. Ordulu kadınların yardımı için, bkz. "Ordulu Hanımların Cemiyeti", *Kadınlar Dünyası*, no. 37.

61. Derneğin faaliyetleri Hey'et-i Temsiliye ve Mustafa Kemal ile ilgili belgeler için bkz. Bekir Sıtkı Baykal, *Milli Mücadele'de Anadolu Kadınları Müdâfaa-i Vatan Cemiyeti*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, t.y.

62. Farklı dilleri bilen kadın tarihçilerin sayısının artması ile bu alandaki eksiklik giderilecektir hiç kuşkusuz. Örnek çalışmalar için bkz. Lerna Ekmekçioğlu (haz.), *Bir Adalet Feryadı, Osmanlıdan Türkiye'ye Beş Ermeni Feminist Yazar*, çev. Melissa Bilal, Aras, İstanbul, 2006; Melissa Bilal, Lerna Ekmekçioğlu ve Belinda Mumcu, "Hayganuş Mark'ın (1885-1996) Hayatı, Düşünceleri ve Etkinlikleri" [1885-1996], *Toplumsal Tarih*, no. 87, Mart 2001, s. 48-56; "Tarihte Ermeni Kadını", çev. Vartanuş A. Çerme, *Tarih-Toplum*, no. 195, Mart 2000, s. 59-67.

63. Osman Nuri Ergin, *Türk Maarif Tarihi*, Osmanbey Matbaası, İstanbul, c. 1, 1939, s. 632-3.

büyük kız çocuklarına bir meslek öğrettiği gibi, üç yüzden fazla kişiye, açılan fabrikada mesleklerini uygulatarak maaşa bağlamıştı.[64]

Bir yardım derneği olan "Beyoğlu Rum Cemiyet-i Hayriye-i Nisvaniyesi", 1887'de Kasımpaşa'da yangın felaketine uğrayanlara 360 takım elbise dağıtmıştı.[65] Türk ve Ermeni Kadınlar İttihat Cemiyet-i Hayriyesi gibi dernekler Müslüman ve gayrimüslim kadınların işbirliğine somut örneklerdi.[66] Osmanlı Müdafaa-i Hukuk-i Nisvan Cemiyeti, mezhep farkı gözetmeksizin tüm kadınlara seslenmeyi amaç edinen bir dernekti.[67]

Çerkez Kadınları Teavün Cemiyeti ve Kürt Kadınları Teali Cemiyeti gibi dernekler ise, kadınlık ve milliyetçiliğin eklemlendiği örneklerdir. Çerkez Kadınları Teavün Cemiyeti 1918 yılında İstanbul'da kuruldu. Kurucuları, Hayriye Melek Hunç (Xunç), Makbule Berzek, Emine Reşit Zalique, Seza Polar-Üçer (Pooh) ve Faika hanımdır. Derneğin en önemli amacı, Çerkez çocuklarının ulusal dil ve gelenekleri ile yetişmelerini sağlamaktı. Çerkez çocukların kendi dillerini bilmesi, sürgün geldikleri anayurtlarının gelenek ve kültürlerinin tanıtılması için altı sınıflı özel bir okul açıldı: Çerkez Numune Okulu. Kız ve erkek öğrencilerin bir arada eğitim gördükleri okulda, ana sınıfı da vardı. Müdürlüğe dernek üyelerinden Seza Polar (Pooh) getirilmişti. Okulun dili ağırlıklı olarak Çerkezceydi. Okulun tiyatro yeri ve sahnesi vardı. Burada "Kafkas'a Doğru" adlı piyes oynanmış ve çok beğeni toplamıştı. Derneğin 1920 yılında Çerkezçe ve Osmanlıca olarak çıkarılan *Diyane* (Annemiz) adlı bir dergisi vardı. Dernek ve okul 1923 yılında, Lozan Anlaşması'nda Çerkezlere azınlık hakları tanınmaması üzerine Çerkez Teavün Cemiyeti ile birlikte kapattırıldı. Okul da aynı akibeti paylaşmıştır.[68]

64. "Samsun'da Şayan-ı İmtisal Bir Müessese-i Hayriye", *Kadın*, 11 Mayıs 1325, no. 28, s. 12-13.

65. "Havadis-i Dahiliyye", *Mürüvvet*, 21 Receb 1305/21 Mart 1303, no. 6, s. 115.

66. Bilgi için bkz. "Türk-Ermeni Kadınlar Cemiyet-i Hayriyesi", *Sabah* gazetesi, no. 6814, 13.9.1908, s. 3. Ermeni kadınların Osmanlı toplumundaki konumu ve Ermeni kadın dernekleri hakkında bkz. Halil Hamid, "Âlem-i Nisvan: Ermeni Kadınları", *Siyanet*, 22 Mayıs 1330/4 Haziran 1914, no. 11, s. 9-12.

67. Derneğe ilişkin bilgi, feminist kadın dernekleri bahsinde verilecektir.

68. Sefer E. Berzeğ, *Gurbetteki Kafkasya'dan Belgeler*, Şafak Matbaası, An-

Kürt Kadınları Teali Cemiyeti 1919 yılında İstanbul'da kurulmuştur. Kurucuların adları dernek tüzüğünde yer almasa da, 1898-1908' de İsveç büyükelçiliğinde bulunmuş olan Şerif Paşa'nın ilk eşi Emine Hanım ve Mustafa Paşa'nın kızı Encüm Yamulki'nin dernekle ilgisi vardır. 46 maddeden oluşan dernek tüzükte, başlıca amaç Kürt kadınlarının fikri ve maddi gelişimlerini sağlamaktır. Hedef kitle göçmenler, yetimler ve dul kadınlardır. İkinci maddede bu amaç şöyle açıklanmıştır: "Kürt kadınlığının çağdaş anlayışla yükseltilip geliştirilmesini sağlamak, aile yaşamında köklü sosyal reformlar gerçekleştirmek, göç ettirme ve kitle halinde öldürmeler dolayısıyla sefalet içine düşen Kürt öksüz ve dullarına iş bulmak ve nakti yardımda bulunmak suretiyle yoksulluktan kurtarmaktır."

Tüzüğün üçüncü maddesinde derneğin faaliyetlerinin gazete, dergi, kitap gibi yayınlarla ve konferanslarla, okul ve kütüphanelerle yürütüleceği açıklanmıştır. Dördüncü ve altıncı maddelerde Kürt milliyetçiliğine vurgu yapılmış, Kürt kadınları dışında Kürtlere saygılı olan başka milletlerden kadınların da derneğe üye olabilecekleri belirtilmiştir. Şişli Çocuk Hastanesinde Kürt çocuklarının parasız sünnet ettirilmesi için bir tiyatro gösterisinin düzenlenmiştir. Çerkez kadınlarının derneği gibi aynı tarihlerde kapattırılmıştır.[69]

7. *Siyasal partilerin kadın dernekleri:*

İttihat ve Terakki Cemiyeti, kendi ideolojisi doğrultusunda kadın şubeleri ve dernekleri açmış, konferanslar düzenlemişti. Örneğin İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Selanik'teki kadınlar şubesi, başkan yardımcısı Emine Semiye, II. Meşrutiyet'in ilan edilmesi üzerine Hürriyet Meydanı'nda "Yaşasın vatan, yaşasın millet, yaşasın hürriyet!" diye seslenerek coşkulu bir nutuk vermişti.[70]

---

kara, 1985. Vasfi Güsar, "Çerkez Kadınları Teavün Cemiyeti", *Kafkasya* dergisi, 1975, no. 48.

69. Ruhat Alakom, "Kürt Kadınları Teavün Cemiyeti", *Tarih ve Toplum* no. 171, Mart 1998, s. 36-40. Emine hanım, İsveç'te bulunduğu yıllarda İsveç kadın hareketinden ve özellikle bu hareketin iki önemli isminden Fredrika Bremer ve Ann-Margret Holmgren'den etkilenmiştir.

70. Emine Semiye'nin Nutku'ndan bahseden yazı için, bkz. *Sabah* gazetesi, 9 Ağustos 1908, no. 6779.

İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin ileri gelenlerinden Dr. Bahaettin Şakir, cemiyette o sırada bulunan 40 kadın üyenin, özellikle gazeteler ile mektupların gizlice dağıtılmasında önemli sorumluluklar yüklendiğini belirtmişti.[71]

Müslüman ve gayrimüslim kadınların katıldığı ilk toplantı, 1 Ağustos'ta, Selanik'te düzenlendi.[72] Toplantıda Fevziye Mektebi Müdürü Cavid Bey siyasi, ahlaki ve ictimai konuları ele aldığı bir konferans vermiş; ardından Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti Kadınlar Şubesi adına konuşan Emine Semiye Hanım, "Osmanlı Hemşirelerim!" diye başlayan konuşmasında: "Gayrimüslim vatandaş hanımların pek çoktan nail oldukları hürriyeti, meşru bir surette kazanarak kürre-i arz üzerindeki mevcudiyetimizi ve hakk-ı beşeriyedeki hakk-ı iştirakımızı tanımak istiyoruz... Erkeklerimizden âlim ve hakşinas olanlar, İslam kadınının terakkisi için şer'-i şerifin ne derece müsait bulunduğunu teslim ediyorlar. Biz de bu teslimlerini suistimal etmemek şartıyla, hakkımız bulunan hürriyet-i şahsiyemizin tamamını istihsala son derece sa'y ve gayret ediyoruz" diyerek isteklerini sıralamıştı.[73]

Selanik'te olduğu gibi, İstanbul'da da toplantı düzenleyen kadınlar ilk toplantıyı 12 Ağustos 1908'de Göztepe'de Rıfat Hüsamettin Paşa'nın eşinin başkanlığında gerçekleştirerek, hür bir rejimde kadının konumunu tartışmışlardı.[74]

İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin, kadınlara yönelik olarak kurduğu, İttihat ve Terakki, Kadınlar Şubesi, Teâli-i Vatan Osmanlı Hanımlar Cemiyeti, Osmanlı Kadınları Terakkiperver Cemiyeti gibi dernekler dışında Türk Ocakları, düzenlediği konferanslarla kadınlara seslenmeye çalışmıştı. İttihat Terakki'nin kurduğu diğer kadın derneklerinde olduğu gibi, Teali-i Vatan Osmanlı Hanımlar Cemi-

71. Bilgiyi, Bahaddin Şakir'in 1934'te *Milliyet* gazetesine anlattığı anılardan aktaran Ömer Sami Coşar'dır. Ömer Sami Coşar, *Atatürk Ansiklopedisi*, c. 2, s. 59.

72. Benoist Mechin, *Die Turkei 1908-1938 Das Ende des Osmanischen Reiches/ Eine Historische Foto-Reportage*, Swan Verlag-Eric Verlag, Kehl Am Rein, Deutsch Ausgabe, 1980, s. 237'de, "Devrim Sonrası Türk ve Yabancı Kadınların Dinlediği Konferans" açıklamasıyla verilmiş olan 10 no.lu fotoğrafın, bu konferansı kastetmesi olasıdır.

73. *Sabah* gazetesi, 7 Ağustos 1908'den akt. Ömer Sami Coşar, *a.g.y.*, s. 59.

74. *Le Moniteur Oriental* gazetesinden akt. Ömer Sami Coşar, *a.g.y.*, s. 59.

yeti'nde de kurucu olarak Nesime Yusuf Hanım'ın ismi geçse de, derneği oluşturanlar erkeklerdi. Derneğin amaçları arasında yetim ve yoksul kızlar için işyerleri açmak, doğumevleri açmak, Hilâl-i Ahmer'e yardım etmek, cins ve mezhep ayrımı gözetmeksizin yoksulluk içinde bulunanların ihtiyaçlarını sağlamak yer alıyordu.[75]

8. *Feminist kadın dernekleri:*

II. Meşrutiyet dönemi kadın dernekleri içinde, feminist olarak tanımlayabileceğimiz belki de tek dernek, *Kadınlar Dünyası* adlı yayın organı da olan[76] "Osmanlı Müdâfaa-i Hukuk-ı Nisvan Cemiyeti'ydi [Osmanlı Kadınının Hukukunu Savunma Derneği]". Mezhep ayrımı gözetmeksizin her Osmanlı kadınını asli, isteyen ecnebi kadınları da yardımcı üye olarak kabul eden dernek, 28 Mayıs 1913'te kuruldu. Kadınların bir kimlikle müracaat edebilecekleri, adlarını ve adreslerini dernek defterine kaydettikten sonra kendilerine bir belge verileceği, giriş ücreti olarak bir defaya mahsus olmak üzere 20 kuruş, aylık ise en az 5 kuruş aidat ödeneceği belirtilmişti. Derneğe girmede aranan bir diğer koşul kadınlık hakkının müdafaa ve yükseltilmesi yolunda çalışılmasıydı. Derneğin idare heyeti her hafta toplanacak, ayrıca olağanüstü hâllerde ve yılsonlarında da bu toplantılar tekrarlanacaktı. Bu toplantıların duyurusu dergi kanalıyla yapılıyordu. *Kadınlar Dünyası* dergisiyle dernek kendini kamuoyuna duyurarak harekete destek veren kadınların sözcülüğünü üstlenmişti. Bilinçlendirme ve yol gösterme işlevleriyle Osmanlı kadınına yeni bir rol kazandırmaya çalıştığı gibi, kadınların harekete geçmesini de sağlamıştı. Bu yönü, dergiye yazı gönderen kadınların yazılarında gözlemek mümkündür. Cemiyetin amacı şöyle açıklanmıştı:

"Osmanlı muhiti kadınlığında hayat-ı ictimai-i nisvanı tanzim ve hayat-ı mesâiyi uyandırmak, münevver bir nesl-i âti [aydın bir gelecek nesil] yetiştirecek malumatlı valideler ihzâr eylemek [ha-

75. Zafer Toprak, "İttihad Terakki ve Teali-i Vatan Osmanlı Hanımlar Cemiyeti", *Toplum ve Bilim*, Güz 1989, no. 43-44, s. 184. Yazıda derneğin programı da verilmiştir.

76. Dernek hakkında bilgi için bkz. Serpil Çakır, "Bir Osmanlı Kadın Örgütü: Osmanlı Müdâfaa-i Hukuk-ı Nisvan Cemiyeti", *Tarih ve Toplum*, Temmuz 1989, s. 16-21. Yazıda derneğin programı günümüz Türkçesiyle verilmiştir.

zırlamak], evvela kıyafet-i hariciye-i nisvanın ıslahına, saniyen [ikinci olarak] işçiliğe müteallik müesseselerin vücuduna ve bunlarda kadınların kızların istihdamına, sâlisen [üçüncü olarak] kadınlıkta ilmin, irfanın yükseltilmesine mütevakıfdır."[77] Vurgulanmak istenen, kadının toplumsal yaşamla bütünleştirilmesi, çalışma yaşamına katılımının gerçekleştirilmesiydi. Bu doğrultuda yapılması düşünülen çalışmalar, maddeler hâlinde sunuluyordu. O yıllarda Batılı kadının gündeminde olan siyasal hak istemi, cemiyetin kuruluş programında yer almıyordu. (Siyasal hak isteği 1921 yılında dernek programına girecekti.) Zira Osmanlı kadını siyasallaşmak bir yana, toplumsallaşmamıştı bile... Tek isteği, öncelikle bu zinciri kırabilmekti. Bu nedenle Osmanlı kadınından o yıllarda siyasal hak mücadelesi yapması beklenemezdi. Cemiyetin programında "Biz Osmanlı kadınları erkeklerimizin siyasiyyâtına henüz akıl erdiremeyiz. Karışamayız, fakat bir hayat-ı ictimaiye sahip olmak itibariyle ittihad edip terakki yoluna girerek hayat-ı mesaimizi tanzime, irfan ve seviyemizi i'lâya [yükseltme] çalışabiliriz. Bu hakk-ı meşru'muzu ta'kib eder mevcudiyet gösterebilirsek, biz de memleketimizin bir uzv-i nafi' [yararlı bir üyesi] ve mühimmi olmuş oluruz" derken bu gerçeği dile getiriyorlardı.

Cemiyet, kadını sımsıkı kuşatan geleneklere, kısıtlamalara, kadın-erkek eşitsizliğine, hukuksuzluğa, eğitimsizliğe karşı bir mücadele başlattı. Bu amaçla gerek aile yaşamında, gerekse toplumsal yaşamdaki ilişkiler ağında yeni bir düzenlemeye gitmenin gereği üzerinde duruldu. Kadının her alanda, hatta siyasette bile başarılı olabilecek yetenekte olduğu ileri sürüldü. "Kadınların sanayide olsun, ticarette olsun, hatta idare-i umur-ı cumhurda olsun erkeklerden dûn [aşağı] kabiliyette olmadıklarını teslim etmek lazımdır. Fi'lvaki muhit-i Osmanîmizde [mevcut duruma göre Osmanlı çevresinde/toplumunda] kadınlık henüz inkişaf edememiştir. Fakat buna sebeb biz Osmanlı kadınlarının istidatsızlığı değil, tarz-ı tabiyemiz suret-i maişet [hayat tarzı] ü hayatımızdır"[78] denerek bu durumu

77. "Osmanlı Müdâfaa-i Hukuk-ı Nisvan Cemiyeti Programı", *Kadınlar Dünyası*, 28 Mayıs 1329, no. 55, s. 1-2.

78. "Kadınlar Dünyası" imzasıyla, "Erkekler, Kadınlık Yalnız Meyve Değildir", *Kadınlar Dünyası*, 11 Mayıs 1329, no. 38, s. 1.

düzeltecek bir "toplumsal inkılap" yapmanın artık sırasının geldiği belirtildi. Aile yaşamında esaslı değişime gidilerek, kadın ile erkeğin "seviye-i irfanının" mümkün mertebe birleştirilmesi, eşler arasında uyumun sağlanması istendi. Boşanma hakkının kadına tanınması, çok kadınla evliliğin önlenmesi, evlenme biçiminde değişikliğe gidilerek, görücülük yerine eşlerin birbirini görmesi, tanıması gereği ileri sürüldü. Toplum içinde ama ondan ayrı yaşamak zorunda kalan kadının toplumsal yaşama katılımı, kadın ile erkeğin daimi bir ilişkiye girmesi gereği üzerinde duruldu. Bu konular daha sonra *Kadınlar Dünyası* dergisinin incelenmesi sırasında ayrıntılarıyla verilecektir.

Cemiyetin programında ilkin, kadının ev dışında giydiği giysilerin düzenlenmesi kararlaştırıldı. Amaç, bir millî kıyafet oluşturmaktı: "Evvelâ: Ahkâm-ı celile-i şer'iyemize muvafık [şeriatımızın yüksek hükümlerine uygun], sâde, süsten âzâde, iş görebilmeyi sâlih, kadınlarımıza mahsus bir kaç nevi kıyafet-i hariciye icad edip numuneleri hükümete ba'de-l-arz [sunulduktan sonra] a'zası üzerinde tatbikine başlamak suretiyle ta'mimini [herkese bildirilmesini] temin eyleyecektir."

İkinci olarak, kadının çalışma yaşamına katılımını kolaylaştıracak çeşitli işyerleri açılması planlandı. Böylece hem kadının içinde bulunduğu sefalet azaltılacak, hem de ülke sanayisinin gelişimine katkıda bulunulacaktı. Nitekim "Saniyen; cemiyet iktidar-ı maliyesi nisbetinde mütenevvi-i sanayiye müteallik [çeşitli işkollarına bağlı] işevleri tesis edip bunlarda kadınları, kızları istihdâm ile sefaletlerini tahfif [azaltma], cihazlarını [çeyiz] ihzar ve bu suretle de sanayi-i maliyenin inkişaf ve terakkisine gayret edecektir" deniliyordu.

Bu doğrultuda, geçim kaynağından yoksun kadınlar için işevleri açılması önerildi, kadınlardan bu konuda yardım etmeleri, çaba göstermeleri istendi. Örnek olarak, dernek bir terzievi açtı, terzilik öğreterek, dışarıya siparişle iş yaptırmaya başladı. Çalışma yaşamında kadının erkekle beraber teşrik-i mesâi etmesi gerektiği belirtildi. Derneğin bu uğurda yaptığı yayın başarılı oldu ve kadınlar tarafından çeşitli ticarethaneler açıldı. Ama dernek asıl başarısını, Osmanlı-Türk kadınının ilk kez bir kamu kuruluşuna girmesini sağlayarak gösterdi. Derneğin teşviki ve verdiği mücadele sonucu başvuruları önce kabul edilmeyen Bedra Osman Hanım ve arkadaşları,

sonunda Osmanlı Dersaadet Telefon Anonim Şirketi'ne kabul edildiler. Bedra Hanım aynı zamanda iş müfettişi olarak tayin edildi. Bu kadınlar arasında ileride Türk sinema ve tiyatrosunun en önemli oyuncularından biri olan Bedia (Muvahhid) Hanım da vardı.

Demek, Türk kadınının ilmin ilerlemesine seyirci kalmadığını göstermek için üyelerinden birinin bir pilot eşliğinde uçmasını düşünmüştü. Belkıs Şevket Hanım üstlendi bu vazifeyi.

Yetkililerden izin alındıktan sonra, üyelerden Belkıs Şevket Hanım, 18 Teşrin-i Sani 1329'da (1 Aralık 1913) Tayyare Okulu'nda pilot eğitmeni Fethi Bey'in kullandığı tek motorlu, üstü açık askeri bir teyyareyle uçtu. Babası ve dernekten arkadaşları onu bu uçuşta yalnız bırakmamışlar, uğurlamaya gelmişlerdi. Belkıs Şevket, bu uçuş hakkında *Kadınlar Dünyası*'na şunları yazmıştı:

"(...) Avrupa'da edilen tecrübelerden, yapılan müsabakalardan günü gününe haberdar oluyorduk. Bittabi efkâr-ı umûmiye-i Osmaniye'de [Osmanlı kamuoyunda] tayyare merakı artıyordu. Kadınlık buna bîgâne [kayıtsız] kalamazdı ve kalmadı. Bu sıralarda idi. Pilot zabitanımız Edirne'ye tarik-i hava [hava yolu] ile gidip gelmişlerdi. Mensubiyetiyle müftehir ve mübahi olduğum [öğündüğüm] Hukuk-ı Nisvan Cemiyeti'nde bu meseleye dair mübahâsât [karşılıklı görüşme] yürütülüyordu. Ben derhal söz alarak muhadderât-ı İslamiyye namına ilk defa Şark kadınlarının da Garplı hemcinslerinden geri kalmıyacaklarını isbat için tayerân [uçma] edeceğimi arz ettim. Herkes alkışladı.

"(...) Ve muhterem cemiyetimiz tavassut buyuracak [aracılık edecek] olursa hemen hazır olduğumu da ilâve ettim. Müessis-i muhterememiz Ulviye Mevlan Hanımefendi arzumu, daha doğrusu cemiyetin kararını vekâleten Mevlanzade Rıfat Beyefendi ile Bedirhanzade Süreyya Bey'i tevkilen vatanperver erkân-ı hükümetimize arz ve iblağ [ulaştırma] ettireceklerini kendilerine mahsus nezahet ve nezaket üslublarıyle beyan buyurdular. Heyet-i umumiye teşekkür etti. Ben çocuk çılgınlığı ile seviniyor ve memnun oluyordum. Cemiyetimizin mukarrerâtı [alınan kararlar] her tarafta ve bahusus Birinci Kolordu-yı Humayun kumandan vekili vatanperver Cemal Beyefendi Hazretlerinin nezdinde memnuniyetle karşılandı. Ve derhal tayyare mektebi müdir-i gayyuru [çalışkan müdür] Veli Beyefendi haberdar edildi ve yevm-i suud [uçuş günü] pazar günü olmak üzere ihtihap buyuruldu.

"(...) Sabırsızlıkla pazar gününü bekliyor ve daima yazı odamdaki barometreye bakıyordum. Oooff!.. Barometre düşüyordu. Evet, bir kaç saatler sonra şiddetli lodosla yağmur yağıyordu. Artık hüznümü sual etmeyiniz.

"(...) Sabah ezanı lâhûtiyâne fecrin nesim-i ihtizâzatında semalara doğ-

Belkıs Şevket (doğumu ve ölümü belirsiz), öğretmen, OMHNC üyesi. 1 Aralık 1913'te uçakla İstanbul semalarında dolaşan ilk Müslüman kadın. Fotoğraf İstanbul'daki askeri müzede bulunmaktadır.

ru yükselirken kalktım [ilahi âlemlere benzeyen sabah aydınlığının titreyen rüzgârında sabah ezanı göğe yükselirken kaktım]. Biraz sonra lâtif ve mülâyim bir sonbahar gününü müjdeleyen hurşîd-i âlem-tâbın [dünyayı aydınlatan güneş] inkisâr-ı şuaâtı [ışık kırılmaları] odamın pencerelerini yaldızlıyordu. Oooh!.. Ne kadar güzel gün, tam manâsıyle bir tayyare havası!..

"Ba'de-z-zevâl [öğleden sonra] saat birde mukaddes cemiyetimizin bayrağını ve azâlarını hâmil ve kırmızı rozetlerle müzeyyen otomobillerle Ayastafanos'taki tayyare mektebine azimet edildi. Mekteb heyet-i erkânı beyefendiler tarafından, mazhar-ı iltifât buyurulduk. Ve bu esnada tayyare

mektebi müdürü Veli Beyefendi'nin harem-i ismetpenâhîleri [ismetli eşi] tarafından tayyare resmini havi bir göğüs iğnesi ihdası ile ayrıca taltif edildim. Lütfen trenle buyuran hemşirelerimle musâfaha [tokalaşma] ve istirahâtla bir saat mürûrundan [geçtikten] sonra esnayı tayerânda şiddetle çarpan rüzgâra mukavemet için pilot beylere mahsus yeni ve güzel tayyareci muşamma'ını [muşamba üstlük] ve başıma da yün bir başlık giydim; gözlerimi siyaneten takılması lüzumlu gözlüğü taktım. Beni bu hâlimle gören muhterem refikalarım gülüyorlardı.

"Vakt-i suud takarrüb ettiğinden [yükselme zamanı geldiğinden] muhterem askerlerimiz tayyarenin etrafında muntazam dizildiler. Vallahi 'Türklerde kabiliyet yoktur' diyenler en alçak müfteridirler. Bir kumanda ile âlet-i mezkûrun ciheteyninde [adı geçen aletin her iki tarafında] posta teşkil ettiler. Gayyur ve cesur pilot Fethi Bey kardeşimiz bir çâlâkî [çevik bir hareket] ile mevkiine çıktı. Âlet yerden yüksekçe olduğundan bir iskemle vasıtasıyle ben de hemen pervanenin arkasında mutarassıt-ı zabitâna [gözlem yapan subaylar] mahsûs mahalde, örme olarak ağaçtan imâl edilmiş, ufak bir iskemleye ayaklarımı ileri doğru uzatarak ve kart dolu sepeti de alarak oturdum. Tayyaremizin suudu için muhterem bir neferimiz pervaneyi eliyle ve Fethi Bey'in kumandasıyle çeviriyordu. Fakat burada şunu arz etmek istiyorum ki, acaba tayyare makinası meyanında, gemilerde olduğu gibi pervaneyi bizatihi hareket ettirecek husûsi bir tertibat yapmak gayri mümkün müdür?

"Fethi Bey, oturduğum yerin arkasında ve benden yüksekçe olan mahallinden tayyarenin yanında ve önünde bulunan derece tertibatını havi aletlere bakıyor ve elinde otomobillerde olduğu gibi, daireviyü'ş-şekl [daire şeklindeki] kumanda aletini tutuyordu. Bir anda şiddetli gürültülerle pervane müthiş bir surette deverana başladı. Alet sabırsızlandı, olduğu yerde fırlamak, hareket etmek istiyordu. Askerler etrafından tutuyorlardı. Lüzumu olan kuvvet istikmâl edildiğine kani olan gayyûr [gayretli] pilot beyin kumandasıyle efrâd bıraktılar. Ve biz otomobil gibi yirmi, otuz metre kadar yerde bir müddet gittikten sonra alkışlar arasında yavaş yavaş tereffu' etmeye [yükselmek] başladık.

"Suud evvelâ hafif bir meyl-i mürtefile oluyor ve gittikçe yükseliyor, Makrıköy [Bakırköy] üzerinden tebdil-i istikametle mektebe doğru hareket ve tayerân dakika dakika artıyordu. Altımızda kalan bir kısım arz müstevî-i ufkî vaziyette görünüyordu.

"Yeşil tarlalar, ufak köyler, derecikler hakikaten güzel manzaralar irâe [göstermek] ediyordu. İstanbul'umuzun üstünden uçarken sepetten kartları aşağı atıyordum. Tayyareden şakulen bakılan yerler, arz ve beyândan müstağni olduğu üzere daha büyükçe görünüyordu. Harbiye Nezaretini, harik [yangın] kulesini ve daha bazı büyük emâkinimizi [mekânlar] gördükçe bilmem neden gülüyordum. Semalara doğru nûr-i hidayetle parlıyan hilâlli mi-

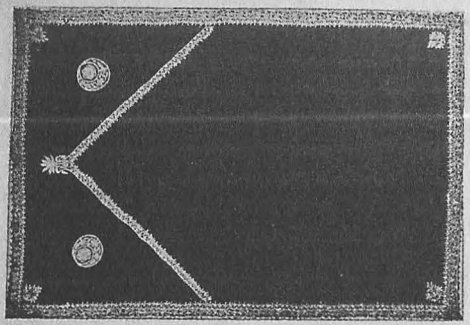
Kadınlar Dünyası, no. 120.
Fotoğraf: Dernek üyeleri Belkıs Şevket'in babasıyla Yeşilköy'de uçuşun yapılacağı yere giderken.

عرض وتبيات تركيانك خانمى اولدقلرى كبى شرف وتعجبده ... مى اولدقلرى تخمين اولنان تجاردر

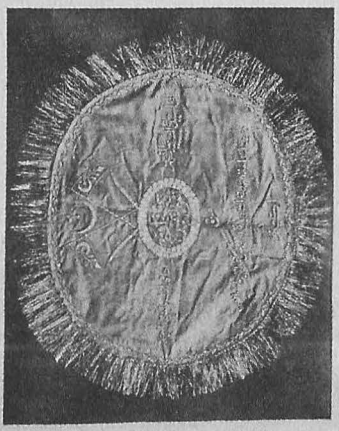
قضى كوينده ـ كودلى جنمه جذبسنده ـ (صالح نجاتى) بكك ايلك بهار مغازه سى حنام ١٩٤٨

موسم مناسبتله موداية موافق بلرجه ايچ چرشافاق الصالشه يوكلى وابيكلى قوماشلر باصمه ، قره يولر يوسه ، ديونو ، قايم قهسك الو ظريف طاقى قلطى صاچ وبروشلر واحاصل بحالده ومأيوسانه نظره ماكرتك هوسطرى استانبولهكيسنك كلمتى استيار اكثريتى تدوكه تابل اولديغى محترم مشترى كرامه اعلان ايلر.

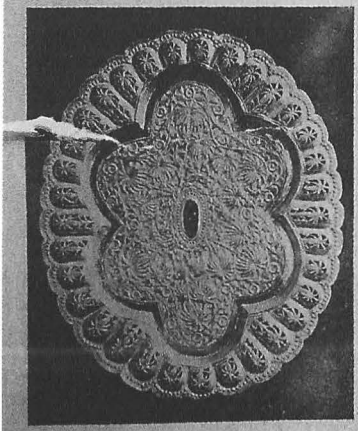
هند اسلام قادينلرينك تشكيل ايتدكلرى « انجمن خواتين اسلام جمعيت محترمه سى جابندن بلقيس شوكت خانم افندى يه كوندريلان قيمتدار هديه لرك رسمدرى

پشيل نديفه اوزرينه صيرمه ايشلمش نماز سجاده سى

پنبه اوزرينه كوش ايشلمه ـ بر اورتو

كوش بر تپسى

خانملرمزه : قوشوم طاوور وچارشف ايچون الك سوك موداه طايالغى يوكلى بر دمر توع ابيكلى وكتيبلى قديفه لر ويورطه ، محالل بتون بارانى وايدانى اولو قوماشلرمن

استانبولده مشهور مغازه لرمزدن « نسترن » مانيفاطور مغازه سى حنام

اعتبارا ايكنجى توصه ايلرز مالللرينك ظريف واوجوزلغى شايان دقتدر

Uçuşun yankıları: Hindistan'daki Müslüman kadınlardan gelen altın işlemeli örtü hediyeler, dergi sayfasından.

nareler, şamdanlar içindeki mumlar gibi müşahede olunuyor, ebniye [binalar] ve emâkin fenni çocuk eğlencelerindeki küçük evler gibi nazara çarpıyordu. Koyu mai canfes atlaslar gibi kıvranarak uzanan Bosfor [Boğaziçi] ve iki tarafındaki zümürrüdi kaliçelerle müzeyyen Anadolu ve Rumeli, behişt-âsâ [cennet gibi] menazır [manzaralar] idi. Sevimli payıtahtımızın semadan kuşbakışı görünüşü hakikaten pek dil-firîbdi [alımlı]. Beyoğlu'nun Cadde-i Kebir'i üzerinde akıb giden insan kitlelerinin karıncalara müşebbeh irtifaları olur güzelliklerden değildi.

"O kadar süratle tayerân ediyorduk ki, kartları attıkça kolumu tekrar yanıma getirmek için epeyce müşkilât çekiyordum. Bazan pervanenin hareketini temin eden benzin gözlüklerimin üstüne sıçrıyor, etrafımı görmek için bunları temizliyor idim. Çünkü oturduğum yer, makinaya pek yakın idi. Vücudumu muhafazaten giydiğim dört tane yün fanila ile üşüyordum. Başım daha çok üşüyordu. Gerçi keçe külah gibi bir başlık giymiş isem de sonra pilot beylerde gördüğüm üzere bir yün başlık sarmamıştım.

"Sefîne-i havaiyyemiz [hava gemisi] bazan cevv-i semâda istikamet-i seyeranında iniş ve çıkışlar yapıyordu. Bu zamanda muvazeneyi bozmamak ehemmiyetlidir. İstanbul'dan ayrıldıktan beş, on dakika sonra karargâha muvasalat olundu. Fakat yere nüzûl ettiğimiz zaman gönlümde bir mahzunluk vardı. Kalbim, ruhum daha çok gezmek, hatta uzaklara, ötelere gitmek istiyordu. Evet, hemşirelerim bu seyahat keşke pek çok devam etseydi..."[79]

Uçuştan sonra orduya "Kadınlar Dünyası" isimli bir uçak hediye etmek için Belkıs Şevket'in önderliğinde bir yardım kampanyası başlatıldı. Yardım edenlerin adları dergide yayımlandı;[80] ancak bu girişim başarıya ulaşamadı. Bu olay yurtiçinde olduğu kadar, yurtdışında da önemli yankılar uyandırdı. Hatta Hindistan'dan "Hind Havatın-i İslam Cemiyeti", gösterdiği kahramanlıktan ötürü Belkıs Şevket'e tebrik yazısı gönderdi. Belkıs Şevket'in *Kadınlar Dünyası*'nda yer alan fotoğrafı dönemin marka kolonyalarından birinin şişelerine basılarak, "Belkıs Kolanya Suyu" adıyla satışa sunuldu. Aynı fotoğraf İstanbul, Harbiye'deki Askeri Müze'de halen sergilenmektedir. (Bu fotoğrafa s. 111'de yer verilmiştir.)

Programdaki 3. madde, cemiyet kadınlığını yükseltecek ve bunu tüm topluma yayacak bir dizi ilke edinmişti: özel okulların açılması, gazete ve kitapların yayımlanması, konferanslar düzenlenmesi...

79. Belkıs Şevket, "Uçarken", *Kadınlar Dünyası*, 30 Teşrin-i Sani 1329, no. 120, s. 2-3.

80. "İane Cetveli", *Kadınlar Dünyası*, no. 119, no. 120.

Bu yolda ülkedeki en önemli sorun eğitimsizlik olarak belirlenmiş; okullarda köklü bir değişime gitmenin zorunluluğuna dikkat çekilmişti. Dernek yöneticilerinin savlarına göre, ilköğretim zorunlu ve tek tip olmalı, kızların eğitimine gereken önem verilmeli, yurdun her tarafında kız liseleri açılmalıydı. Kızlara yükseköğrenim hakkı da verilmeliydi. Bu hakkın hem insanlık hakkı, hem de vatanın ihtiyacı açısından bir an önce kazanılması gereğine işaret edilerek, hükümetten ve Maarif Nezareti'nden bu konuya yönelik girişimde bulunmaları istendi. Dahası, yükseköğrenim için kızlar Avrupa'ya gönderilmeliydi. Dernek üyelerinden eğitimci Aziz Haydar Hanım, okul açma konusunda önderlik ederek tüm maddi desteğini kendisinin sağladığı bir okul açmış ve okulun yönetimini de üstlenmişti. Genel kitaplık kadınlara kapalı olduğundan, bu ihtiyacı karşılamak için dernek üyelerinden Cazibe Hakkı Hanım da bir kitaplık oluşturmak çabasına girişmişti.

Derneğin bir doktoru vardı: Doktor Ahmed Vicdani. Dergide yer alan ilanlarda, dernek merkezine pazartesi ve perşembe günü gelindiği takdirde kadınların ücretsiz muayene edilebileceği belirtilmişti. Gerekirse evlere bile gidilebilecekti.

Birinci yılın sonunda yapılan seçimle dernek başkanlığına Ulviye Mevlan tekrar getirilmiş, sekreterliğe Pakize Sadri, muhasebeciliğe Aziz Haydar Hanım seçilmişti. İdare heyetinin üyeleri Fatma Pakize, Süreyya Lütfü, Sıdıka Ali Rıza, Aziz Haydar, Belkıs Şevket, Yaşar Nezihe, Sara Arif, Nimet Cemil, Şükûfe Nihal olarak saptanmıştır. Derneğin diğer üyelerinden bazıları şöyle sıralanabilir: Naciye Fehim, Rabia Edhem, Makbule Es'ad, Cazibe Hakkı, Fatma Nafise, Asiye Cahid, Bedra Osman, Mes'adet Bedirhan, Saide Nizameddin, Saliha Nazım, Tal'at Hulusi.[81]

Dernek yaptığı işler, ileri sürdüğü, savunduğu fikirlerle Osmanlı kadınlığında önemli etkiler yaratırken yurtdışında da ilgi uyandırmış, Alman, İngiliz, Fransız, İtalyan, Romen, Rus ve Amerikan basınında yer almıştı. Bu ilgide *Kadınlar Dünyası*'nın bazı sayılarının Fransızca ekli çıkmasının yanı sıra, çeşitli milletlerden kadın gazeteci ve yazarların cemiyete üye olmalarının payı büyüktür. *Time*

81. "Osmanlı Müdâfaa-i Hukuk-ı Nisvan Cemiyeti – Umumi İntihabat", *Kadınlar Dünyası*, 23 Mayıs 1330, no. 144, s. 5-6.

gazetesinden Grace Ellison, Alman *Berliner Tageblatt*'tan Odette Feldmann, Fransız Kontes Berthe de Launay (Ressam Robert Launay'ın annesi), Berthe Dangeness, Rus Fahrülbenat Süleymanova, Romen Lia Hurşi, Frieda Oscar yazı ve fotoğraflarını *Kadınlar Dünyası*'na göndermişler, kendi ülkelerinde Osmanlı kadınlığı hakkında yazı yazmışlardı.

"Fransız Kadınları Hakk-ı İntihab Cemiyeti"yle ilişki kurulmuş; bu derneğin üyelerinden bazıları "Müdâfaa-i Hukuk-ı Nisvan Cemiyeti"ne yardımcı üye olmuşlar, ülkelerinde Osmanlı kadını hakkında konferanslar vermişlerdi.

"Müdâfaa-i Hukuk-ı Nisvan Cemiyeti", tüm bu mücadele ve faaliyetlerine karşın, diğer kadın dernekleri gibi, toplumun ileri gelen tanınmış kişilerinden maddi manevi hiçbir yardım alamamıştı. Radikal olmakla, aşırıya gitmekle suçlanan dernek, daha çok orta hâlli halk kadınından destek görmüştü. Bu durum, tüm gelirini giriş ücretleri ile bağışlardan karşılayan dernek için, amaçlarının tümünü gerçekleştirememek demekti. Buna karşın dernek, verdiği mücadele ve yaptığı yayınla etkili olmuş, Osmanlı kadınının toplumsal yaşama girmesi konusunda önemli adımlar atmıştı. Böylece, sadece ev içinde anne ve eş rolleriyle sınırlanan kadın için, "sosyal kadın", "meslek kadını" gibi yeni kimlikler oluşacaktı.

Hakkını istemek ve kendisini ifade etmek için Osmanlı Müdâfaa-i Hukuk-ı Nisvan Cemiyeti'nden başka, dernek düzeyinde olmasa da Osmanlı kadınları bir araya gelmiş, toplantılar düzenlemişti. Bu toplantıların başlangıcı, II. Meşrutiyet sonrasına rastlar. Bunlar arasında İstanbul'da, katılanların beyaz başörtü takmaları ve salon duvarlarının beyaz olması nedeniyle "Beyaz Konferanslar" diye anılan, paşa ya da üst düzey bir bürokrat kızı olduğu anlaşılan P. B.'nin (kimliği tespit edilemedi) çabasıyla, yaşadığı konakta düzenlediği toplantıların özel bir yeri vardı. Erkekleri açıkça düşman ilan edebilen Fatma Nesibe Hanım'ın verdiği konferansları, üç yüze yakın kadın izlemişti. Katılım talebinin artması, salonun büyütülmesi düşüncesini doğurmuşsa da konuşmacının sesinin duyulmayacağı gerçeği yüzünden, bu uygulanamamıştı. Toplantılar ve toplantılarda verilen konferanslar 1912 yılında İstanbul'da çıkan "Kadınların Fikri ve İctimai Terakkisine Çalışır Risale" ibaresiyle yayımlanan *Kadın* dergisinde P. B. imzasıyla anlatılmıştır. Yazıların sonunda P.B.'

nin yazısını derginin edebi müdürü Süleyman Bahri'nin düzelttiğini, "Müstensihi: Süleyman Bahri" şeklindeki nottan anlıyoruz. Elimizdeki dergilerden "Beyaz Konferans"ların on kez yapıldığı anlaşılıyor. Ancak bu konferansların ne kadar devam ettiği bilinmemekte...

Meşrutiyette kadının hak ve özgürlük taleplerini gösteren, konumunu sorgulayan konferansların niteliğini göstermek için uzun da olsa *Kadın* dergisinde yer alan "Beyaz Konferans" başlıklı yazı aşağıda verilecektir:

"Ah şu Şark evleri!.. Hiç renklerinde vahdet yoktur ki... Şu yedi renkli salona beyaz, tamamen beyaz bir renk verebilmek için ne kadar çalıştım. Düşününüz, o maileri, sarıları, yeşilleri, kırmızıları, morları, vişneleri, siyahları, bütün bu terkibât-ı şemsiyyeyi, kırılmaz usanmaz bir menşur-ı sa'y ile tahlil etmek; sonra, onun bütün aksâmına karışan beyazları toplayarak buraya, hem böyle mu'tenâ bir ictimâ [özenli bir toplantı] için zarif olması icâb eden bir salona girmek ne kadar tahammülsüzdür.

"Nihayet.. Son bir nazarla bakdığım zaman, yorgunluktan solan dudaklarım her neşve-i muvaffakiyetle kızardı. Şimdi ta cebhede beyaz kürsü, beyaz iskemleler, beyaz perdeler, beyaz pencereler, beyaz tavan döşemesiyle bütün beyaz bir salon tertib edilebilmişdi.

"İlk arabanın getirdiği beyaz kadın kalbime uçucu bir heyecan verdi ve sonuncu sadâ-yı vürud [gelenin sesi], son iskemlenin işgâliyle tecessüm ettiği zaman iki yüz elli kişilik beyaz bir ictimâın teksif ettiği izdihâm ile şaşırdım.

"Bugün, tarihi bir gündü. Memleketin muhtelif cihetlerinden, kadınlığın altı bin yıllık zulmetine, hiç olsa da, bir mum ziyâsı vermek azmiyle buraya kadar koşup gelen ilk tarihî şikâyeti izhâr olunacak, şarkın ilk celse-i nisvânı in'ikâd edecekti [toplanmak].

"Erkeklerin, hele şu dakikada hakkını teslim etmekten nefret etmekle beraber, itiraâfa mecburum ki, salon ilk anlarda iki yüz elli ağzın, iki yüz elli ipek fistanın çıkardığı sesle inledi. Fakat cebhedeki kapının açılmasıyla, bir hayâl kadar beyaz, bir hayâl kadar hafif ve seyyâl, genççe, soluk bir sima, ince bir vücud içeriye duhul olduğu zaman bütün sesler birden durdu ve validen titrek, beceriksiz bir ifâde ile: 'Fatma Nesibe Hanımefendi' diye hatibeyi takdim etti.

"Hanımlar, evvelâ, müteredddid [tereddüdlü], mütehayyir [şaşırmış] kaldılar. Sonra ön safta bukleleri, beyaz ince boynunu örtemeyen bir genç, ellerini birbirine çarpmağa başlar başlamaz, iki yüz elli çift elin velvelesi pencereleri sarstı.

"Fatma Nesibe Hanım, çehresinde acı bir tebessüm, sağ kolunun bütün vüs'atiyle [en yükseğe uzatma] huzârı [huzurunda olanlar] selâmladı, ağır

ağır kürsüye çıktı. İki yüz elli çift göz ona teveccüh etmiş ve zannederim, o da biraz sıkılmış, biraz şaşırmıştı.

"Bu, genç, ancak otuz yaşlarında kadar bir kadındı. Beyaz elbisesi üzerinde daha kesb-i vakar [ağırbaşlılık kazanma] eden, bir İngiliz gibi örülerek toplanmış gür, koyu kumral saçlarıyla gölgelenen çehresinde kudsi morozların, kudsi elemlerin rengi, durgun, uhrevi bir ifade vardı.

"Salon derin bir sükût içinde, sanki teneffüs etmiyordu. Beyaz, sessiz, köpürmüş karlar arasından, kışın soluk mevtâ ziyâlarına karşı boyunlarını uzatan krizantemler gibi başları kımıldamıyor, yine beyaz bir sütunun fevkinde, şimdi garib bir istihâle [başkalaşma] ile bir renk, bir buy-ı ruhâni oluveren hatibeyi dinliyordu.

"Evet, hatibemiz, bir buy-ı ruhâni gibi hafif ve müteredditd başlamışdı:

"'Hanımlar'! diyordu, 'size, bütün kadınlık, hatta topraklarında müebbeden susan dudaklar nâmına teşekkürler ederim. Görüyorum ki, hiçbir iskemle boş kalmamış. Demek ki iki kat, üç kat davete icâbet edecek münevver dimağlarımız, hemşirelerimiz var. Oh! Bu ne kadar mes'ud beşâretdir [müjde]. Demek, takibettiğimiz kararlı yol için, hiç olmazsa meydandaki hesabla iki yüz elli meş'ale var. Fakat ah! Arkamızda mecbur ve bi-haber, hatta gülmeyen, kadın kitlelerini, kadınları tahattur ediniz [hatırlamak]! Bir kelime ile, çelik makine gibi beşeriyyetin iyi ve fena tesirlerini ören kadınlar!.. Hissiz ve sessiz!

"Şüphesiz bu, bu kimsesiz yoksul mesâ'imiz, 'asâb-ı tahammülümüzü paralıyor: Fakat size sabır, metânet tavsiye ederim. Gayr-endîş [başkalarını düşünen] burçlarını şimdi müsterih [rahatça koruma altına alan] tahsin [takdir] eden erkeklere karşı tesisâtımız henüz âciz bir temel hâlinde bulunuyor. Buna rağmen, şimdiki nesil, bu muhterem nesil değil mi, hep fedâkârız. Biz uzun bir ısrar ile çalışacağız; yakın bir istikbâl bu müessese-i nisvânın ilk katını teşkil edecek... İşte o zamanın kadınları müsterih olacak; hatta ufak bir gürültü ile şimdiden bir tılsımlı duvar gibi sıvaları dökülen tegallübler [üstün gelme], tahakkümler, cinayetler, hep bitecek! Bugün hiç utanmayarak silahlarını bırakub kaçan Don Kişotlar, yarın bir daha avdet etmeyecek!

"Hanımlar, işte bütün kanâatimle bağırıyorum! İçinde bir hodbin, katı erkek kalbi çarpmayan şu ictimai, temin ederim ki müessesât-ı hâzıra [var olan kurumlar] yalancıdır, boşdur ve hamdır, hatâdır!

"Şimdiki esâretimizin şu mazlum, kanlı esaretin tahammüllerini evâilde [ilk zamanlar], o meşum, eski zamanlarda aramalıdır. Ah! Evet diyorlar, diyorlar ki: 'Kadınlar, hangi hakdan bahs ediyorlar? Hakları varsa hilkatten istesinler! Ondan şikâyet etsinler!.. Onları ma'nen, maddeten za'if ve kâbiliyetsiz yaradan biz değiliz a!.. Kuvvetlinin za'ife galebesi! Bu, pek tabiidir. Ve muvâzene, kâinâtın en büyük kanunudur'. Fakat aldanıyorlar; sizi temin ederim ki aldanıyorlar, hanımlar! 'Maddeten..' kaydıya, itirâf edelim, inan-

مدیر مسئول : نظام‌الدین حسیب
مدیر ادبی : سلیمان لبحری

آبونه‌سی : عثمانلی مملکتلری
ایچین سنه‌لکی ٤٨ ، آلتی
آیلغی ۳۰ غروش ؛ اجنبی
مملکتلری ایچین سنه‌لکی ۱۵ ،
آلتی آیلغی ۹ فرانق‌در .
Le No : 2 piastres

هر خصوص ایچین مدیر
ادبیه مراجعت اولنور .
نسخه‌سی ۲ غروش
Kadyne
Féminade des Dames
Turques

قادین

قادینلرك فکری واجتماعی ترقیلرینه جالیشیر رساله .
اون بش کونده بر نشر اولونور .

۱ نجی سنه | پنجشنبه | ۱۷ شباط ۱۳۲۷

بیاضه قونفرانس

دکلی ، بو شرف قسماً بکاده راجعدر . اساساً بن بونده بر آزده مشارکت ، حتی وفکری بر مشارکت بولوبورم : واقعا ، بن بویله ، اوچیوزمنورقادین قارشیسنده اجتماعیاتك او ایچه‌حلزونلرندن ، هله بوقدر سربستانه، اختلالکارانه بحث ایده‌مزدم ؛ فقط بوتون بو دوشونجه‌لر بنده‌ده یوقی ایدی ؟ فاطمه‌نسیبه خانم، مساعد برمحیط، فریادرسایشیده‌رجه‌ك، دقتله‌دیکله‌مه‌جك برجوق قلب بولدی . صوکرا، بوتون بونلردن اول ، فکرلرینی الك جانلی ، الك مؤثر برصورتده افاده ایده‌جك بر طلاقته مالکدی . طبقی بن‌ده بویله ، بن‌ده انفعالاتمی حاقیقرا بیله‌جك قدر سربست برقدرت بیسانه مظهر اولسیدم ... فقط نه‌ه‌لازم ، تأسیسنه موفق اولدیغم ؛ قادینلغك ، آتیلرك حریم حساسیته قدر سوروکله‌جك فریادینه ایلك منبع اولان شو بیاض صالون بنم دکلیدی ؟ وفاطمه نسیبه خانم بر نفیر اضطراب ایدی ، بن اونی اوفله‌مش ، سسلر یاراتمش دکیدم ؟

ایشته، بزم مشهوربیاض صالون یکرمی کون صوکرا ، تکراراوچیوزبیاض قادینله عصرلرك حمل اضطرابنی ایکلرکن ، چوق شکرکه یالکز فضیلت ایچین یوکسه‌لن مغرور برآلله بن بویله دوشونیوردم .

اعترافی ایده‌رم، بزم خطیبه‌یی قیصقانیوردم، برکره، محاکه‌لرمك تسلسل واسابته رغماً، بزم عجز افاده‌م اوزده‌تکمل ایتمشدی؛ صوکرا ، سیاسنده

İstanbul'da çıkarılan *Kadın* dergisi, "Beyaz Konferans" metniyle. 17 Şubat 1327 (1 Mart 1912).

maya mecburuz. Bu, böyle. Ah, şu za'if kollarımda kuvvet olsaydı, hilkat bana da bir demir pençe, sert bir kalb verseydi, yapacağım ilk iş, birçok erkeğin kafasını paralamak olacakdı!.. Fakat, 'Ma'nen?...' bunu kabul edemeyiz, hanımlar! İçinizde saçlarımın uzunluğuna rağmen, en akılsızı ben olduğum hâlde... Her asrı tedkik ediniz; erkeklerin hep fenâ, meş'um hatalarla tesis etdikleri avâkıbı [sonuçlar] işhâd ediyorum [şahitlik etmek], herhalde onların yüzde doksan dokuzundan akıllıyım.

"Bir kere, yine kâinâtın en büyük kanunu olan sabrın, tahammülün bizde bitmez, tükenmez hazineleri var! Fakat onlarda? Biz mütehassıs, ince, rakîkiz! Fakat onlar?.. Zekâmız birçok siyasetin –çünkü yaptıklarını gördük– mürebbisi olacak kadar metindir, nâfizdir [etkileyici]. Fakat onların? Fedâkâr, cesur, müteşebbis, mukaddim, medeniyyet ve terakkiye daha munis, daha fikr-i ta'kib sahibi, daha ehil, daha az ziyankâr, daha durendiş [ileri görüşlü] biziz! Peki, fakat onlar?

"Sonra, muvâzene kâinâtın en büyük kanunu imiş; pek güzel. Fakat bu nasıl muvâzenedir? Nasıl muvazenedir ki: Birinde nâ-mütenâhi bir sıklet ve kuvvet, diğerinde yine nâ-mütenahi bir za'af ve sükût... Muvâzene; tevâzün [denklik] demekse, bizi bağlayan zincirleri çözsünler... Zindanları açsınlar... O zaman... Ah, o zaman, kâinâtın bu kânun-i bülendine biz de boyun eğeriz.

"Evet, felaketlerimizin esâsını eski zamanlarda o zehirli günlerde, o budala validelerimizde aramalıyız. Onlar merhamet etmişler; şefik [şefkatli, merhamet eden] olmuşlar; sulhperver olmuşlar; gürültüden hoşlanmamışlar! Ah, bu ne kadar kör bir siyâsettir! Basdıkları yerlerin bir uçuruma müntehî [sonuç] olacağını takdir edememişler; bir an zevk için, âdi, mülevves [kirli] bir zevk hâtırı için ibzal [savrulma, bol bol harcanma] olunuveren riya ve müdâhaneler [dalkavukluk] ile avunmuşlar! Fakat yârabbi, buna mukabil, ne kadar tahammül edilemez meşakkatler, hiçbir hakka tekâbül etmeyen ne kadar vezâifle mecbur olmuşlar; ve bugünkü şu elim vaziyeti teyid etmişler!

"Bugün kadın nedir? Erkeklerin kadınlara karşı meşhur-ı âlem olan nezâketlerine rağmen, sorarım, bir 'alet-i zevk', bir 'çocuk makinesi', 'tatlı bir et'den başka birşey mi?

"Keşke! Hayır, bu da değil, hanımlar! Hiçbir ifrata, hiçbir garaza tâbı' olmayarak söylüyorum, keşke böyle olsaydı; bari bu namla bir mevki-i hürmet ve ehemmiyet kazansaydık!

"Bilmem, içinizde bu cerihayı, bu cerihanın daha müellim şekillerini tamamiyle anlayan yokdur, zannederim. Sizler nisbeten, kaba, çirkin olsa da oldukça tahammül edilir bir hayata maliksiniz; muhitinizden biraz daha aşağıya baksanız, gözleriniz kararır, tüyleriniz ürperir, hanımlar! Oralarda ah, oralarda kadın, öyle murdar, siyah paçavralardır ki, en âdi, en müstekreh [iğrenç] işler için saklanır, kıskanılır.

"Akşam bir okka ekmekle hayatı, mukaddesiyatı, satın alınan bu biçâreler, herşeylerini mülevves bıyıklarını burarak emreden erkeklere medyundurlar. Onların dini, vicdanı, izzet-i nefsi, namusu, fikri, hissi yokdur; bir köpek gibi vahşi, ağır tekmeler altında inler; ayaklar öper; namusuna söğülür, sükût eder; izzet-i nefsi, bir kadın için herşeyi demek olan izzet-i nefsi ayaklar altına alınır, ağlamakla mukabele eyler. Hele, ses çıkarsın, Allah'ın söylemek için yarattığı dilini biraz tahrik etsin, bütün bu hakaretlerle, dayaklarla teskin edilemeyen vahşetin son şekli 'Boşsun mel'un!' istifra'ı olur.

"Bu anda, böyle bir dakikada siz şübhesiz hiç olmazsa şeklen omuzlarınızı silker, 'ne mutlu!' diyebilirsiniz: Fakat onlar, onlar yarabbi; gözler derhal kanlanır, mecnun, nâdim, dudaklar büzülür, gerilir, bir âlet-i teabbüd, bir mezar taşı gibi yerlere secdelere kapanırlar; 'öldür, öldür, fakat yapma çocuklarım var, bana değil onlara acı... Merhamet, merhamet... Kulunum esirinim!' diye haykırırlar."

"Fatma Nesibe Hanım bir lahza sükût etti. Solda bir hanım, beyaz mendiliyle yaşlarını teskine çalışıyor; diğer eliyle kalbini tazyik ediyor; diğer biri işitmemek için kulaklarını tıkıyordu. Salon derin bir sükût içinde idi. Sanki havayı tazyik eden geniş beyaz bir kanad vardı. Dikkat edilse iki yüz elli kalbin darban-ı ızdırabı işidilebilirdi. Artık şimdi bütün âhenklerini idare eden hatfi [alıp götüren] ve mütehakkim ses, hatibenin sesi tekrar yükseldi; bazen bir feryâd oluyor inliyor; bazen ısırıcı bir tekellümle sırıtıyor, bir ıslık gibi ötüyordu:

"'Bununla beraber hanımlar!'diye başladı, 'Yine ben yüksek bir hayat, temiz bir maiyyetten [birliktelik] bahsediyorum. Daha neler, neler var; bilseniz! Bilseniz ki Anadolu kocaları, sizi teessürlerinizden öldürür. Orada bahusus hayat-ı izdivaciyye meşumdur; canhıraştır. Kirli; mütaaffin [fena kokan] bir suya bakınız; İşte ora kadınlarının hayatı!

"Kadın, orada ölen öküzlerin halefi, topallayan katırların muavini, zaruretin, sefâletin timsâlidir. Kadın çift sürer; odun keser; en iğrenç teferru'atına kadar ev işlerini görür; erkekse, yakında kendisine müdhiş bir düşman kesilecek çocuklarını büyütür; hele kadın mütemâdiyen dayak yer ve güler; hanımlar!

"Erkeklere gelince: Bazı yerlerde besiye konulan kazlar gibi, kımıldamakdan korkarlar; kahve köşelerinde; ocak başlarında uzun çubuklarını tüttürürler. Ha, tekmelerler, söğerler; koğarlar; hatta öldürürler.

"Hele bazı yerlerde açıkça söylemekden teeddüb [utanma] ederim. Erkekler ahlaksızlıklarını o kadar ileri götürmüşlerdir ki... Müdhiş bir tefsire uğratılan zavallı şeri'at onlara yardım eder, hayvan alır gibi tedarik etdiklerini âdetâ bir para damızlığı haline getirirler, sefâlethâneleri bir namus mezbahasıdır.

"Ah, bu pek elim, pek vicdansızdır. Yirminci asır, beşeriyete ikinci, belki birinciden daha müsmir [verimli] bir kuvvet, bir kadın unsuru ilâve eder-

ken kadınların bu sükut-ı alili insaniyet namına bir zuldür, bir şübhedir. Bu, böyle! Fakat hani imdâd? Yollar kapalı, zulmet kesif!..

"Karşımızda şımarmış, semizlemiş bir kuvvet; hodbin, riyâkâr bir kuvvet var. Ve biz, dimağ yerine çürümüş bir uzvla; kalb yerine gözyaşları, hastalıklarla; her şeyin, hilkatin, insaniyetin, o mevhum-i insaniyyetin esiri bulunuyoruz.

"Sonra nemiz var? Kanun, a'dât, zevk, sefâhat, mal, kuvvet, azamet, takdir, tahakküm.. Hep onların lehine! Biz, siyah bir gölge, bir leke halindeyiz. Altıncı bir parmak gibi mevki'imiz olsa da çirkiniz. Saçımız uzun, aklımız kısa... Velveleci, şımarık, faziletsiz... Evet, 'Kadın âridir [çıplak]; kadın arı [namus] yokdur' diyen darb-ı meselleriне varıncaya kadar bir feryâd-ı tezlil [alçaltıcı haykırış] kesilen bir milletden ne umulur?

"Sonra, itirâf etmelidir, kadınlar, bir cemiyetin en büyük tehlikesi yahud en büyük kuvvetidir. Kadın sanki bir anahtardır: Hem sa'âdet, hem felaket kapısına uyar. Bugün eski kuvvetlerinden sükût eden milletlerin sebeb-i izmihlâlini arayınız, kadını bulursunuz. Meselâ: Fransızların bugünkü inhitât-ı ictimailerini hazırlayan dinsizlikten ziyade kadınlar olmuştur. Buna mukabil, Almanlar, İngilizler bütün teali ve metanetlerini kadınlara medyundurlar.

"Uzaklara gitmeğe ne hâcet: 'Kadın hiçdir' diyen budalalara rağmen, Abdülhamid'e bütün o kudretlerini veren, emin olun ki, kadınlardı. O kadınlar ki za'if, ahlaksız, sefil çocuklar yetişdirdiler; onları Abdülhamid'in kanlı elleri hâline koydular. O casuslar, katiller, hayırsızlar, zanneder misiniz ki, birçok rezil kadınların mahsulü olmasınlar?

"Sonra, bugünkü nakş-ı hürriyeti, hangi muhterem kadınlar işlemişdir. Bugünkü kahramanları yetiştirenler kadınlar olmadı mı?

"Fakat kime ne? Yarabbi! Bugünkü itikâda göre, mademki bizim ehemmiyetimiz yokdu; mademki biz erkeklerin bâzıçesi [oyuncak], kuklası idik, bizi iyi veya fena yapan mesuller kimler olmak lazım gelir? Kadınların ma'neviyetini, mevcudiyetini tenzil edenler, öldürenler kimlerdir? Mademki kadınlar yarınki cem'iyeti tevlid ve terbiye edeceklerdi, niçin onlara bu vazifelerin mahareti, kuvveti, fazileti verilmedi? Niçin kadınlar bir âlet-i zevk, bir vasıta-i rezâlet haline getirildi? Zannederim, hâşâ, iddia ederim ki onlar da erkekler kadar, onlardan fazla kudret ve fazilet tahammüllerini hâvidirler [kapsamak]; niçin şayan-ı ihmâl oldular? Niçin mahvlarına yürünüldü?

"Maârif herşey iken daha dün, hepimiz biliriz, leyli [yatılı] bir kız mektebi için söylenmedik söz, edilmedik bühtan [iftira] kalmadı. Niçin?.. Din mi müsâid değildi? Hâşâ, dinimiz, o din-i muhterem, noksan kabul etmez. 'Kadınları câhil bırakınız, okutmayınız', diyen bir din bence münkerdir [caiz olmamak].

"O hâlde!.. Bu en kuvvetli mâni'adan sonra, anlıyorsunuz ki, hanımlar, bunda yine erkeklerin, o hodbin mahlûkların bayağı bir rolü ta'assubdan zi-

yâde bir müdhikesi [gülünçlük] var. Maksad pek açık, pek âşikâr: Bizi mazlum, küflü, sefil bırakmak istiyorlar. Tenevvür [aydınlanma] onların işine gelmez. Çünkü zulmetler, haydutların hem-râzıdır. Çünkü şu gece açılsın, onların bütün ictima'ı sirkatlerini, cinâyetlerini göreceğiz. Şimdiye kadar topraklara gömülen kadınlık dirilecek; onlarla beraber birçok da hukuk dirilecek; artık ne muştalayacakları sine, ne kıracakları kafa kalacak; artık, 'Seni boşarım, mel'un!' diyen mülevves diller kuruyacak, tekmelemek için kalkan ayaklar kırılacak.

"O halde hanımlar! Anlıyoruz ki, kadınlar bütün ithâmâtâ rağmen, bigünâh, ma'sum, mağdurdurlar.

"Evet, kadınlar öyle bir âyinedir ki dâima bir erkeğin aksiyle gölgelenir. 'Kadın arsızdır, âridir' diyorlar; o hâlde erkek mesul! Kadın 'züldür, sefildir, ahlaksızdır, adidir, yalancıdır, vefâsızdır, hiyanetkârdır, riyâkardır' deniliyor. Evet, fakat, hep, hep erkek mesul! 'Her hadisede bir kadın parmağı' derler. Olabilir. Fakat o parmağın adelesi erkekdir.

"Hâlbuki kadınlar... Ah! Takdir edilmiyor, anlaşılmıyor ki... Beşeriyyetin özü, esâsı, ruhudur! Kadın hayat demekdir, memât [ölüm] demekdir; mazi, hâl, istikbâl demekdir. Bir milletin nisvanı, derece-i terakkisinin mizânıdır. Kadın sefil olursa, beşeriyyet alçalır.

"Size, metânet tavsiye ederim, hanımlar! Bugünkü ictima'ı yapanlar, düşünülsün ki, kadınlardır. Demek ciddi, sâbit bir adım atılıyor. Bu ilk adım!.. Şüphesiz ikincisi de atılacak ve mademki yürünüyor, bunu diğerleri ta'kip edecekdir.

"Ah, yirminci asır! Ey muhterem ânât [zamanlar]!.. Ey kadın asrı, seni takdir ederim. Sen, ilk mes'ud, mebde'sin [başlangıç noktası]! Seni ta'kib edecek zamanlardan artık eminiz!

"Evet, hanımlar, emin olun biz böyle kalmayacağız. Bir gün, büyük bir gün gelecek ki yükseklerde gördüğümüz ve korktuğumuz her şey, basdığımız yerlerde sürünecek; bütün bu müessesât bir vehimdir, bir dumandır; kırılacak ve uçacak. Yerine, o zaman asıl bir güneş, bir ziyâ, bir harâret başlayacak. Sönenler hep hayaldir ve hakikat ebedi bir şu'ledir [alev].

"Dünyanın her köşesine dikkat ediniz, bir inkılabın bidayetinde [başlangıç] bulunuyoruz. Emin olunuz, bu inkılap, bir erkek ihtilâli gibi kanlı ve vahşi olmayacak. Bilakis nezih ve nisbeten sessiz, lâkin mutlaka semeredâr olacak; buna itikâd ediniz hanımlar!

"Avrupa'daki hemşirelerimiz tabii, bizden müterakkidirler. Fakat bizi onların peyrevi [takipçi] olmakdan hiçbir kuvvet men' edemez.

"Gazeteleri okuyunuz, oralarda neler, ne vak'alar cereyan ediyor. İleride temin edecekleri vaziyyet, –sufrajetlerin velvele-i ikâzıyla– artık nazarı hürmet ve ehemmiyete alınıyor. Hatta bir kısım rical, mutlaka istikbâldeki sukûtdan korkarak, kadınların müdhiş birer tarafdârı kesiliyorlar; meziyetlerini, kudretlerini, haklarını teslim ediyorlar. Bu az bir muvaffakiyet

değildir hanımlar! Zaten dünyada siyasi ve ictimai cereyanlara karşı durmak kadar belâhet olamaz. Bu cereyân, isterse hafif olsun, yine bir cereyândır. Bugün, ilk hayret, endişeye münkalib oldu, yarın hürmetler ve muvaffakiyetlerle doludur.

"Biz... biz maa-teessüf daha hal-i ibtidâideyiz. Fakat çalışmanın, ısrarın nihayeti var mıdır? Ciddi düşünürsek elimizde birçok kuvvetlerin mevcud olduğunu buluruz. Bunları hiss-i isti'mâl edelim. Bugünkü müessesât cebin [alçak], bozuk telâkkilere, köhne, âdi tesellilere istinâd ederken mesâi'mizin semere-dâr olacağına inanmak safdillik olur. Biraz haris olalım, herşey bizim olacakdır.

"Fatma Nesibe Hanım, artık susdu. Sesindeki musiki ve tahakkümle, ifâdesindeki samimiyet o kadar müessirdi ki ruhlarımızı uyuşdurmuşdu. Yine ön safdaki hanım, bu acemi ictima'ı ikâz etti. Ve o zaman tannan [çınlayan] bir el şakırtısı mağdur, biçâre kadınlara sanki teselliler götürdü."[82]

9. *Siyasal amaçlı kadın dernekleri:*

Toplumsal yaşamdan soyutlanmış, 1882'ye dek nüfus sayımına alınmamış olsalar da, 1900'lerin başındaki Osmanlı kadınının siyasetle ilişkisi hayli gelişmişti. 1900'lerin çok öncesinde de kadınlar siyasetle ilgilenmişlerdi. Eski Türk devletlerinde naibeler olduğu gibi, İslam devletlerinde kadın hükümdarlar vardı.[83] II. Meşrutiyet'in ilanından sonra tehditkâr ve eylemci tavırlarıyla kadınların siyasete olan ilgilerini somutlaştırdıklarına tanık olundu. Bunlardan biri, meclisin açılış görüşmelerini izlemeye yönelik taleptir ve 17 Aralık 1908 tarihli *Servet-i Fünun* dergisinde haber olarak şöyle verilmiştir:

"Geçen gün İslam kadınları İttihat Terakki Cemiyeti merkezine müracaatle Meclis-i Mebusan'ın resmi küşadıyla [açılış] ictima'a-

82. P. B., Müstensihi: Süleyman Bahri, "Beyaz Konferans", *Kadın*, 7 Kanun-i Sani, 1327, no. 14, s. 13-19. Dergide yer alan konferans metinlerinin günümüz Türkçesine çevirisi için bkz. Serpil Çakır, "Osmanlı Kadını Bilinçlenme Yolunda: Beyaz Konferanslar", *Tarih ve Toplum*, Mart 1994; Serpil Çakır, "Kadınlığın İlk Tarihi Şikâyeti: Beyaz Konferanslar", *Tarih-Toplum*, Mart 2003, s. 40-47.

83. Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. Bahriye Üçok, *İslam Devletlerinde Kadın Hükümdarlar*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, t.y. Bahriye Üçok, *İslam Devletlerinde Türk Naibeler ve Kadın Hükümdarlar*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1981.

tında hazır bulunmak istediklerini söylemişler ve eğer Hıristiyan kadınlarının bulunmasına müsaade edilirse kendilerinin de behemehâl [ister istemez] kafes arkasında müzakerâtı isti'mallerine [kullanmak/faydalanmak] müsaade edilmesini Hıristiyan kadınlarına müsaade verilip de kendilerine verilmezse, geçenlerde İngiliz Parlamentosu önünde İngiliz kadınlarının yaptığı gibi, nümayişler icrâ' edeceklerini der-miyân eylemişlerdir [ileri sürmek]."[84]

II. Meşrutiyet'in dergi ve derneklerinde aktif olarak rol alan kadınlar, bağımsızlık savaşı sonrasında doğrudan siyasal amaçlı bir parti de kurdular. *Süs* dergisinde yer alan bir haberde, 15 Haziran 1923 tarihinde Darülfünun'da Kadınlar Şürası İctimaiyyesi'nde "Kadınlar Halk Fırkası"nın kurulduğu, başkanlığa Nezihe Muhiddin'in seçildiği duyurulmuştu.

Partinin kuruluş gerekçesi, hükümete verilen beyannamede özetle şöyle açıklanmıştır: "Kadın, ülkenin her yerinde yaşanan siyasi, sosyal ve ekonomik sorunların içinde olmasına ve bu sorunlardan etkilenmesine karşın, bu alanlarda gözle görülür biçimde çalışamamaktadır. Amaç, yer yer ortaya çıkan kadın varlığının ve kişiliğinin bir kitle hareketine dönüştürülmesidir."[85]

Siyasal akımlara katılma arzusunun benimsenmeyeceği, kadınlık âleminin kitlevi harekete muktedir kılınacak bir dereceye getirilmesi ve özellikle ülkenin sosyal ve ekonomik ilerleme gayesinin güdüleceği belirtilmişti. Bir yandan kadınları aydınlatmak, onları müstakbel görevler olarak tanımlanan analık ve aile kadınlığı görevlerine hazırlamak amaçlanırken, bir yandan da kadının askerlik yapması istenmişti.[86]

Partinin amaçları şöyle ifade ediliyordu:

84. *Servet-i Fünun*, 4 Kanun-i Evvel 1324 [17 Aralık 1908], no. 916, s. 45.

85. "Kadınlar Halk Fırkası", *Süs* dergisi, 23 Haziran 1339, no. 2, s. 3. Bu konuda bkz. Serpil Çakır, "Siyasal Yaşama Katılım Mücadelesinde Türk Kadını", 5-6 Aralık 1989 tarihinde İstanbul'da "Çağdaş Yaşamı Destekleme Derneği" tarafından düzenlenen "Kadınların Siyasal Yaşama ve Karar Mekanizmalarına Katılımı" isimli uluslararası seminerde sunulan tebliğ. Tebliğ, *Kadınlar ve Siyasal Yaşam* (haz. Necla Arat, Cem, İstanbul, 1991) içinde yayımlanmıştır. Partinin kuruluş tarihi ile ilgili farklı bir görüş için bkz. Zafer Toprak, "Cumhuriyet Halk Fırkası'ndan Önce Kurulan Kadınlar Halk Fırkası", *Tarih ve Toplum*, Mart 1988, no. 51.

86. "Kadınlar Halk Fırkası", *Süs* dergisi, no. 2, s. 3.

Kadınlar Halk Fırkası'nın başkan ve üyeleri.

"Kadınlar Halk Fırkası'nın programı, şimdiye kadar her fırsatta izaha çalıştığımız gibi kadının sosyal, iktisadi ve bilahare siyasi sahalarda haklarını, gelişmelerini sağlamaktır."[87]

Parti genel sekreteri Şükûfe Nihal, partinin er geç kendi temsilcilerini meclise göndereceğini belirttiği konuşmasında, kadının seçme ve seçilme hakkını gündeme taşır: "Kadınlar Halk Fırkası, bugünkü mebusları kendileri tarafından seçilen mebuslar gibi düşünmekte ve kendilerine hürmet ve itimad beslemektedir. Lâkin benliğini daha ziyade idrak eden bir kadın ekseriyeti hazırlandığı vakit, elbet bu münevver kitle kendi mukadderatını idare edecek olanlara kendi itimadını ihtiyariyle vermeyi ve hatta kendisiyle ilgili olan meselelerin müdâfaasında kendisini bizzat temsil etmeyi bir hak bilecektir."[88]

87. "Kadınlar Halk Fırkası", *Süs* dergisi, no. 2, s. 3.

88. Şükûfe Nihal, "Fırkamızın Mefküresi", *Süs* dergisi, 30 Haziran 1339, no. 3, s. 3.

Şükûfe Nihal (1896-1973). Şair, Kadınlar Halk Fırkası ve Türk Kadınlar Birliği Kurucu üyesi.

Partinin açıklamasında, "İlim ve irfana sahip olan kadınların, böyle bir parti kurmadaki amaçları; cahil, bitkin ve esir olan kadın kitlesine varlıklarını tanıttırmak, haklarını huzur ve mutluluklarını sağlamak" olarak ifade edilmiştir.[89]

Kadınlar Halk Fırkası, nasıl bir terbiye ve eğitime gerek duyulduğunun araştırılması ve izlenecek programın saptanması için bir Talim ve Terbiye Kongresi düzenlenmesini kararlaştırdı. İstanbul içindeki yetim ve öksüzlerin durumları saptandı, istatistikler tutuldu. Çeşitli konularda kadınlara konferanslar verildi.

Partinin yasal geçerlilik kazanması için vilâyetten izin alması gerekiyordu; ancak uzun süre geçmesine karşın, valilikten bir yanıt gelmedi. Parti kurucuları, siyasal haklarını elde edememiş olan kadının, siyasal parti kurmasına izin verilmeyeceğini düşünememişlerdi.[90] Hilafet yıkılmış, cumhuriyetin ilanına ramak kalmış bir süreç yaşanmasına karşın, Nisan 1923'te kabul edilen seçim kanunu da 1909'dakinden farklı değildi. Her "erkek" Türk vatandaşı, seçme ve seçilme hakkına sahipti. Bu anlayış 1924 Anayasası'nda da değişmeyecekti.

Bu kez parti programı daha ılımlı bir hale getirildi ve 5 Şubat 1924'te izin alındı. Ancak bu izin parti için değil, dernek içindi ve bu amaçla "Türk Kadınlar Birliği" adıyla yeni bir dernek kuruldu. Programındaki tüm siyasal içerikli maddeler çıkarıldı. Dernek, Türk kadınını sosyal ve siyasal haklar karşısında her türlü sorumluluğa sahip kılacak düzeye eriştirmek amacını taşıyordu.[91]

Ancak siyasal hak isteği çok geçmeden yeniden gündeme getirilecek, kadın hareketi ve kadınların siyasal hak talepleri şu sözlerle açıklanacaktı: "Bu kuvvetli dünya cereyanından şüphesiz bizler de nasibdar olacağız. Yirmi sene evvel uzak diyarların bazı hareketlerini gazete havadisleri verirken, bizler bunları gulyabani efsanesi gibi dinlerdik, fakat bugün müdrik-i rey sahibi olmayan tufeylidir [asalaktır]."[92]

89. Şükûfe Nihal, *a.g.y.*

90. Nezihe Muhiddin, "Türk Kadını", *Türk Kadın Yolu*, 16 Temmuz 1341, no. 1, s. 2.

91. *Türk Kadınlar Birliği Nizamnamesidir*, Matbaa-ı İhsan ve Şürekası, 1340 (1924).

92. Nezihe Muhiddin, "Kadın Yolunun Şiarı", *a.g.y.*

Dernek çerçevesinde yoksul kadınlara yardım edildi, fakir çocukların eğitilmesi yönünde çaba gösterildi. Kadınları iş yaşamına yöneltmek için girişimlerde bulunuldu. Daha sonra adı *Türk Kadın Yolu* olarak değişen *Kadın Yolu* adlı dergiyle, kamuoyu derneğin faaliyetlerinden haberdar edildi. Yurt geneline yayılmak için il ve ilçelerde derneğin şubelerinin açılmasına çalışıldı.

"Kadınlar Halk Fırkası"nın ve aynı zamanda "Türk Kadınlar Birliği"nin başkanı olan Nezihe Muhiddin, tüm kanunlara uymaya, her vatandaş gibi vergi vermeye zorunlu olan Türk kadınına seçim hakkının verilmemesinin anlamsızlığını belirterek şöyle demişti: "Öğretim cins ayırmaksızın bir mecburiyet hükmünde genişletilmiş olmasına binaen Türk kadınının maduniyyeti [alt konumda oluşu] mevzu bahis olamaz. Hâlbuki seçim meselesinde seçmenin mutlaka okuma bilmesi de mecburi değildir. Kahvehane köşelerinde miskinâne esrar çeken birine verilen bu hak, kendini müdrik, tahsili mükemmel bir kadından esirgenebilir mi?"[93]

Mart 1927'de bu yönde tüzük değişikliğine gidilmişti. Ancak İstanbul Valisi Süleyman Sami Bey, kadınların asli görevini çocuk doğurmak ve yetiştirmek olarak gördüğünden, bu yöndeki bir değişikliği onaylama niyetinde değildi. Sorun ancak hükümetin müdahalesiyle çözümlendi. Siyasal hak isteği derneğin tüzüğüne girdi. "Kadınlar Birliği", İstanbul'da düzenlediği kongrede kadınlar için oy hakkı istemiş; gelecek yerel seçimlere katılım için girişimde bulunulmasını kararlaştırmıştı. Mecliste bu yönde bir hakkın tanınması için görüş birliği sağlanamamasına karşın, dernek üyeleri yılmadı. Ancak "Kadınlar Birliği"nin tüm bu çabaları bazı kesimlerce eleştiriliyor, özellikle basın, derneğe ölçülü olmayı ve isteklerini ılımlılaştırmayı öğütlüyordu. Dernek başkanı Nezihe Muhiddin, yine de haklarını elde etmek konusunda umutsuz değildi. Yasama dönemi sona ermeden bu hakkın elde edileceği inancındaydı. Seçimlere katılma hakkının verilmeyeceği anlaşılınca, bu kez dernek adına, bir erkek aday –İstanbul Valiliği Hukuk İşleri Müdürü Kenan Bey– gösterildi. Bu teklif de reddedilince bu girişimden vazgeçildi; ancak kadınlar bu amaçtan vazgeçmeyeceklerini, bunu kadınların geleceği için sürdüreceklerini belirtmişlerdi: "Biz, seçim haklarımızı elde et-

93. Nezihe Muhiddin, *a.g.y.*

meye dayalı idealimizden vazgeçmiş değiliz. Zira bundan vazgeçersek derneğimizin hiçbir varoluş nedeni kalmaz. Davamızın zaferi için ölünceye kadar çalışacağız. Bizim yaşamımız buna yetmezse hiç olmazsa bizden sonra gelenler için ortalığı temizlemiş oluruz."[94]

Bazı çevrelerin özellikle basının derneğe olumsuz bakışı ve Eylül 1927'de dernek içinde yaşanan bunalım ve anlaşmazlığa, bir de polisin dernek merkezinde arama yapması ve usulsüzlük kararı vermesi eklenince, derneğin kurucusu ve başkanı Nezihe Muhiddin ve yönetim kurulu görevden uzaklaştırıldı. Ancak Nezihe Muhiddin bu tarihten sonra da siyasetten uzak kalmadı. 1930 yılında programında kadınlara seçme ve seçilme hakkını tanıyacağını ilan eden Serbest Cumhuriyet Fırkası'na katıldı. Evlere dek giderek parti adına kadınlarla ilişki kurdu. Partiye bağlı "Kadın Varlığı" isimli bir derneği kurmak için yazar Suat Derviş ile birlikte çalıştı. 1930 yerel seçimlerinde İstanbul'un Beyoğlu ilçesinden Serbest Cumhuriyet Fırkası tarafından aday gösterildi. Suat Derviş ise Sultanahmet ilçesinin adayıydı. Nezihe Muhiddin 1934 genel seçimlerine de katıldı. Ancak herhangi bir parti ile katılmak yerine bağımsız aday olarak katılmayı tercih etmiştir.[95] Nezihe Muhiddin'den sonraki süreçte derneğin politikası farklılaşacak, yerine gelen yönetim ise, derneğin tavrını yumuşatacak, daha çok kültür, ekonomi ve hayır işlerine önem verecekti. Bu tavır belki de 1930'da yerel seçimler ve 1935'te genel seçimlerde aday gösterilen ve seçilen kadınların büyük kısmının "Kadınlar Birliği Derneği" üyeleri arasından çıkmasını sağlayacaktı.[96]

94. 20 Temmuz 1927 tarihli *İstanbul* gazetesinde yer alan açıklamalar için, bkz. Bernard Caporal, *Kemalizm'de ve Kemalizm Sonrasında Türk Kadını*, Türkiye İş Bankası Kültür, Ankara, 1982, s. 693.

95. Nezihe Muhiddin'in yaşamı ve siyasal hak uğruna verdiği mücadelede ayrıntılı bilgi için bkz. Serpil Çakır, "Kadın Tarihinden İki İsim: Ulviye Mevlan, Nezihe Muhiddin", *Osmanlıdan Cumhuriyete: Problemler, Araştırmalar, Tartışmalar*", Tarih Vakfı Yurt, İstanbul, 1998, s. 288-99; Yaprak Zihnioğlu, *Kadınsız İnkılap*, İstanbul: Metis, 2003; Serpil Çakır, "Nezihe Muhiddin (1889-1958)", *A Biographical Dictionary of Women's Movements and Feminisms. Central, Eastern, and South Eastern Europe, 19th and 20th Centuries*, s. 356-9.

96. Yerel ve genel seçimlerde Kadınlar Birliği'nin tavrı ve Kadınlar Birliği hakkında bilgi için bkz. Serpil Çakır, "Kadın Tarihinden İki İsim: Ulviye Mevlan, Nezihe Muhiddin", Kadınlar Birliği için ayrıca bkz. Yaprak Zihnioğlu, *Kadınsız İnkılap*, s. 150-219.

Kadınlar Dünyası kapağı, no. 139.
Fotoğraf: Aziz Haydar (1881), OMHNC üyesi. Derginin yazarlarından.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

Osmanlı Kadın Hareketine Somut Bir Örnek:

Kadınlar Dünyası Dergisi

OSMANLI KADIN HAREKETİ *Kadınlar Dünyası* dergisiyle daha özel bir biçimde incelenecek, kadının statüsündeki, rolündeki, kimliğindeki değişimlerin ne gibi talepleri gündeme getirdiği, ne gibi siyasal talepler yarattığı araştırma konusu edilecek. Çünkü dergi, Osmanlı kadınının hakkını aramada, değişmesini istediği değerleri sorgulamada etkin bir role sahiptir. *Kadınlar Dünyası* aynı zamanda Osmanlı kadınının hukukunu savunan, hakkını arayan, bu yolda bir hareket başlatan önemli bir dernek olan Müdâfaa-ı Hukuk-ı Nisvan Cemiyeti'nin (Osmanlı Kadınlarının Hukukunu Savunma Derneği) de yayın organıdır.

Kadınlar Dünyası dergisi toplumun farklı kesimlerindeki kadınlardan gelen yazı ve mektupları yayımlaması dolayısıyla da önemli bir kaynaktır. İçeriği ve anlatımıyla dergi, o günkü değişen ve değişmek isteyen kadınla ilgili önemli ipuçları vermektedir. Bu nedenle, önce derginin temel özellikleri vurgulanacak; daha sonra derginin kadın sorunlarını ele alışı çeşitli boyutlarıyla –dergi sayfalarında yayımlanmış fotoğraf örnekleriyle de– incelenecektir. Bu tür bir incelemeyle kadınların Osmanlı toplum yapısına, siyasaya, eğitim ve hukuk sistemine, çalışma ve aile hayatına getirdikleri eleştiri ve öneriler de saptanabilir. Yeri geldiğinde bu oluşumlardan da söz edilecektir.

Bu bölümde, dergiyi çıkaranların kimlikleri, derginin amacı, hedef kitlesi, ele alıp incelediği çeşitli fikirler, bu fikirlerin savunucu-

ları, uyandırdığı etkiler ve eyleme yansıması da anlatılacaktır. Bunun yanı sıra toplumun temel sorunlarının nasıl sıralandığı, kadınların kurtuluşu için ileri sürülen tezler ve bu tezlerin Türk siyasal düşüncesiyle gösterdiği benzerlik ya da farklılıklar, derginin üslubu, kısaca, yeni bir toplum yaratılırken kadın tarafından oluşturulan tüm talep ve öneriler verilmeye çalışılacaktır.

KADINLAR DÜNYASI DERGİSİ

Balkan Savaşı ertesinde 4 Nisan 1913'te (1329) yayımlanmaya başlayan *Kadınlar Dünyası*, kapağındaki "cins ve mezhep tefrik [ayırma] etmeksizin kadınlık hukuk ve menafiini [menfaatini] müdâfaa eder musavver [resimli] gazetedir" ifadesine karşın, gerek içeriği, gerek boyutları, gerekse üslubu bakımından bir gazeteden çok, dergi niteliği taşımaktadır. Günlük olarak çıkarılması ve kendisini gazete olarak tanıtması, *Kadınlar Dünyası*'nın gazete sayılmasında etken olsa gerek... Ancak günlük yayımı pek uzun sürmemiş; üç ay sonra haftalığa dönmüştür. Bu nedenle bu çalışmada, *Kadınlar Dünyası* dergi olarak ele alınacaktır. İlk 100 sayı günlük, sonraki sayılar haftalık olmak üzere 1921'e dek çıkan dergi, bu süre içinde yayınını üç kez kesmek zorunda kalmıştır. İlk ara verme, kâğıt sıkıntısı yüzünden 153. sayıdan sonra olmuş ve 3 ay sürmüştür.[1] Dört yıl gibi uzun süren ikinci araya, Birinci Dünya Savaşı neden olmuştur. Bu duruma, derginin yazı kadrosunu oluşturan kadınların gönüllü olarak savaşta görev almak istemeleri yol açmış; hatta Enver Paşa' ya telgraf çekilerek, "Kadınların harbde dahi erkekler gibi ifayı vazifeye hazır oldukları, emre amade oldukları" bu nedenle yayına ara verecekleri belirtilmiştir.[2] Dergiyi çıkaranların çoğu, savaşta hemşire olarak cephe gerisinde görev almışlardır.

Savaş boyunca, 1914-18 yılları arasında çıkmayan dergi, 2 Mart 1918'de 163. sayı başlığı ile üçüncü aranın verileceği 194. sayıya dek yayımını sürdürmüştür. 1918-21 arasında muhtemelen Kurtu-

1. "İki Söz", Kadınlar Dünyası, Teşrin-i Sani 1330, no. 154, s. 2.
2. Telgraf için bkz. "Harb-ı Umumi ve Kadınlar", 17 Kanun-i Sani 1330, no. 161, s. 2.

luş Savaşı yüzünden yayımlanamayan dergi 1921'de 194. sayıdan itibaren 194/15'e kadar yayınına devam etmiştir.[3]

Kadınlar Dünyası'nın tirajı konusunda kesin bir bilgiye sahip değiliz. Ancak, 165. sayıda kâğıt sıkıntısı nedeniyle 3000 adet basım yapılacağı açıklanmış, okurların dergiyi bulmakta güçlük çekmemeleri için abone olmaları önerilmiştir.[4]

Kadınlar Dünyası'nın 4 sayfa ve resimsiz olan günlük nüshaları, haftalığa dönüştükten sonra resimli ve 16 sayfa olmuş, dergi kapakları fotoğraflı olarak çıkmıştır. Dergi, Türk kadınının fotoğrafını ilk kez yayımlayarak, bu konuda da bir çığır açmıştır.

Derginin ismi üstbaşlıkta Arap harfleriyle yazılmış, altbaşlıkta ise Latin harfleriyle Türkçe (KADINLAR DUNYASSI) ve Fransızca (MONDE FEMININ) olarak geçmiştir. Altbaşlığın en sağında "Constantinople" ibaresi yer almıştır. 121'den 128'e kadarki sayılarda, Batılı kadını Osmanlı kadınından haberdar etmek ve karşılıklı iletişim kurmak amacıyla, Fransızca bir ek de çıkarılmıştı. *Kadınlar Dünyası*'nın Fransızca olarak yayımlanmasının gerekçesi şöyle açıklanmıştır: "Avrupa'daki kardeşlerimizin ve Müslüman kardeşlerimizin karşılıklı diyaloglarını sağlayabilmek için bu gazetenin zaman zaman Fransızca ek çıkartılmasını öngördük."[5]

3. Derginin nüshaları İstanbul kütüphanelerinde toplam 208 sayı olarak bulunmaktadır. Millet Kütüphanesi'nde 438-40'ta 1-62; Hakkı Tarık Us Kütüphanesi'nde 8/12'de 101-29; 131-4, 138, 140, 141, 163-84, 194/4, 194/5, 194/6, 194/8, 194/9, 194/10, 194/12, 194/14, 194/15; Atatürk Kitaplığı'nda B.36'da 1-10, B.264'te 168; Kadın Eserleri Kütüphanesi'nde koleksiyonun tümü fotokopi olarak (1-194\15) bulunmaktadır. Dergi koleksiyonuna ayrıca dijital ortamda, Tokyo University of Foreign Studies'in web sitesinden erişilebilir: http:// www.tufs.ac.jplindex.html. Bu siteye Beyazıt Devlet Kütüphanesi'nin web sitesinden de erişmek mümkün.

Derginin kapağının sol üst kısmında yazılan tarihler yayın süresinin belirtilmesi açısından bir fikir verebilir. Şöyle ki no. 1, 4 Nisan 1329 (1913): Birinci sene; no. 138, 4 Nisan 1330 (1914): İkinci sene; no. 163, 2 Mart 1918: Beşinci sene; no. 171, 27 Nisan 1918: Altıncı sene; no. 194, 1 Kanun-i Sani 1921: Dokuzuncu sene. Derginin ilk yüz sayısı Türkçeye çevrilerek çok yakında yayımlandı: *Yeni Harflerle Kadınlar Dünyası*, Fatma Büyükkarcı Yılmaz, Tülay Gençtürk Demircioğlu (haz.), Kadın Eserleri Kütüphanesi ve Bilgi Merkezi Vakfı Yayınları, İstanbul, 2009.

4. "Açık Muhabere - İhtar", 12 Mart 1918, no. 165, s. 16.

5. "Kadinlar Dunyassi", "Deux mots" (derginin Fransızca ekinden), 7-20 Decembre 1913, no. 121, s. 1. Fransızca nüshalardan birinde, Fransa'dan bir erkek

Première année N° 126 — SAMEDI — 11 24 Janvier 1914

LE NUMERO 60 PARAS

RÉDACTION ET ADMINISTRATION Nour-Osmanié Serviti-Mesdjid N° 11 CONSTANTINOPLE

Propriétaire et Directrice : N. OULVYÉ MEVLAN

Kadinlar Dunyassi

Monde féminin

ABONNEMENT
SIX MOIS
Turquie . . . 10 Piastres
Etranger . . . 20 Francs

UN AN
Turquie . . . 180 Piastres
Etranger . . . 360 Francs

Les articles non insérés ne sont pas rendus

Journal bebdomadaire illustré, paraissant les Samedis et consacré aux droits et au bien féminin. Deux pages sont réservées aux articles des dames sans distinction.

L'égalité des sexes

I

Les hommes prétendent que les femmes étant inférieures à l'homme et ne pouvant supporter les devoirs que supportent les hommes, toutes leurs réclamations sont absurdes et que l'égalité absolue du Homme et de la femme ne peut-être, jamais même discutée et qu'on ne pourrait mettre la femme au même pied que l'homme que pour des questions purement judiciaires et matrimoniales.

Mais ces prétentions des hommes sont tout à fait fantaisistes. Nous prétendons formellement que la femme est égale en toutes manières à l'homme, elle est capable au même degré que l'homme et pour les travaux intellectuels et pour les travaux physiques. Pour prouver cette égalité, il nous suffit de prouver que l'encéphale masculin et féminin sont égal l'un à l'autre.

On nous dira peut-être qu'actuellement l'encéphale féminin est plus petit que l'encéphale masculin. Oui, nous sommes d'accord, mais cela ne prouve rien. Aujourd'hui la force physique d'un champion est de beaucoup supérieur à celle de beaucoup d'hommes; est-ce-que cela prouve quelque chose: On bien n'est-ce pas tout simplement un simple fait d'exercice.

La femme russe, en général, peut avoir actuellement l'encéphale moins développé que l'homme, c'est un simple fait de l'éloignement de la femme de tout exercice mental. L'encéphale de la femme exercée mentalement est tout à fait l'égal de celui de l'homme. Donc si nous exerçons la femme, comme l'homme, mentalement; son encéphale aura les mêmes dimensions.

Et pour prouver, ce que nous avançons, nous aurons recours à l'éloquence des chiffres.

Dimension du crâne des races (1)

Proportion des dimensions des crânes	Les nouveaux Parisiens	Parisiens du douzième siècle	Anciens Egyptiens	Les nègres	Les Australiens
1900 : 1700 c. m. c.	. . .	. . .	. . .	7,4	3,5
1800 : 1400 « « «	10,4	7,5	21,1	35,2	35,0
1600 : 1500 « « «	14,3	37,3	42,5	35,4	20,0
1500 : 1400 « « «	46,7	29,8	27,4	14,7	10,0
1400 : 1300 « « «	16,9	20,9	9,0	9,3	0,0
1700 : 1800 « « «	6,5	4,5	0,0	0,0	0,0
1800 : 1900 « « «	5,2	0,0	0,0	0,0	0,0
	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

(1) Statistique tirée des crânes du musée d'Anthropologie et d'histoire naturelle de la Docteur Lebon.

L'anthropologiste Broka a fait des études, dans les catacombes de Paris, sur les crânes des gens de divers emplois du douzième siècle et a trouvé que la dimension des crânes des hommes d'aisance est 1,485 c. m. c. tandisque les crânes des autres représentent une dimension de 1,462 c. m. c.

Les crânes des moines du quatorzième siècle dans ceux des lettrés donnent comme dimension 1,434 et dans les autres 1,461 c. m. c. Donc entre les crânes des lettrés et des prêtres, il y a une différence de 36 c. m. c. qui nous prouve que s'il existe une différence entre les encéphales, ça ne provient point d'incapacité, mais du manque d'exercice et de culture.

KADINLAR DUNYASSI

A propos de l'article de Madame DELAUNAY

(suite)

Madame Delaunay est prise d'une indignation pitié « envers les boîtes recluses orientales, traitées en esclaves sans pensée, en bêtes à plaisir ». Il est bien sûr que la position actuelle de la femme chez l'Islam laisse beaucoup à désirer, mais il y a longtemps que la femme musulmane a cessé d'être esclave sans pensée, bête à plaisir. Si la polygamie est en décroissance c'est que la femme ne se livre plus en proie pour l'homme comme bon lui semble; qu'elle ne réclame contre des actes ou pensées qui porteraient atteintes à sa dignité, à son prestige et à son Devoir.

C'était dans le temps que l'homme ne voyait sa épouse que huit heures, dans vingt quatre heures et que celle-ci refrignée, restait à l'attendre chez-elle en pleurant son sort. Aujourd'hui la grande majorité des femmes musulmanes exigent de leur mari plus de tact, plus de respect et plus d'équité.

Elles ne souffrent point de rester entre les quatre murs de leur maison, mais fréquentent des cinémas, des théâtres, des cafés-concert — il est vrai que dans tous ces milieux il n'y a que les femmes, mais est-ce que le reste ne viendra pas tout seul avec le temps? — organisent des réunions musicales et dansantes; dans 70 °/₀ des ménages, c'est la femme qui dirige, qui décide et qui règne. Mais nous ne sommes point contentes de tout ce que nous avons conquis; nous travaillerons et posséderons les mêmes droits que l'homme, ni plus ni moins.

Madame Delaunay croit que le Coran oblige les musulmans à avoir plusieurs femmes puisqu'elle dit: «les musulmans enfreignent depuis quelques années la loi du Prophète en restant monogames...» mais la polygamie n'est point EXIGÉE par l'Islam, elle n'est seulement que TOLÉRÉE et encore avec des

Kadınlar Dünyası'nın Fransızca çıkarılan eklerinden.
24 Ocak 1914 tarihli kapak.

Derginin idari bölümü ilkin Sultanahmet Binbirdirek'teyken daha sonra Divan Yolu'na taşındı. Günlük sayıların posta ücretiyle fiyatı 10 para, haftalıklar 20 para, abone yıllık 100, altı aylık 60 kuruş, yabancı ülkeler için yıllık 38, altı aylık 20 franktı. 1918'de nüshası 4 kuruş, abone yıllık 250, altı aylık 175 kuruşa yükselmişti. Yabancı ülkeler için de yıllık 100, altı aylık 500 frank olarak belirtilmişti. *Kadınlar Dünyası* ayrıca, fiyatı 5 kuruş olan bir salon albümü yayımlamıştı. Derginin 164. sayısında, Ayasofya'da tramvay yolundaki işkembecinin yakınında Tütüncü Abbas Efendi'ye ait dükkânda dergiye abone kaydı yapıldığı ilan edilmişti. Bu dükkân, *Kadınlar Dünyası*'nın dağıtım yeri olarak da kullanılıyordu. Aboneden sorumlu memurun Sabri Bey olduğu belirtilmişti. Bu açıklamadan abone olayının hayli yaygın olduğunu anlıyoruz. Ayrıca, dergiler zamanında postaneye teslim edildiği hâlde abonelere geç ulaştığı öğrenilmiş, İstanbul Merkez Postanesi şikâyet konusu edilerek durumun düzeltilmesi istenmiştir.[6]

Kadınlar Dünyası, sahibi ve yazı kadrosuyla, hatta dergiye gelen yazı ve mektuplarıyla tümüyle kadınlara ait olan, Osmanlı kadınının sesini dile getiren ilk yayındı. Kendi adını taşıyan Kadınlar Dünyası Matbaası'nda basılan derginin mürettipleri bile kadındı. Sahibi Nuriye Ulviye'ydi (1893-1964). 108. sayıdan sonra bu isim N. Ulviye Mevlan olarak değişmiştir. Bu değişiklik, Nuriye Ulviye'nin, dönemin Kürt aydınlarından olan gazeteci Rıfat Mevlan (Mevlanzade Rıfat, 1869-1930)[7] ile yaptığı evliliğin sonucudur. Yazı işleri müdürlüğünü 108. sayıya kadar Emine Seher Ali yürütmüş; 108-118 arasındaki sayılarda ise bu görevi "müdür-i mesul" olarak ilk

---

gazeteci olan Gil Blas'ın dönemin kadın hareketi öncülerinden Marguerite Durand'ın fikirlerini alıntıladığı bir yazısı yer almış, feminizmin kadınlara ve dolayısıyla erkeklere özgürlüğü getirecek, insanlığı mutlu edecek bir düşünce olduğundan bahsedilmiştir. (*Kadınlar Dünyası*, no 128, 1914, s. 4.)

6. "İstanbul Postahanesi Müdüriyet-i Aliyesi'nin Nazar-ı Dikkatine", 9 Mart 1918, no. 164.

7. *Serbesti* gazetesinin sahibi olan Rıfat Mevlan, 1913 yılında çok kısa süreli de olsa, kadınları destekleyen *Erkekler Dünyası* adlı dergiyi çıkarmıştır. Kürt milliyetçiliği hakkındaki görüşlerinden dolayı 1922 yılında, 150'likler olarak anılan listede yer aldığından 1930'da Suriye'de ölene dek yurtdışında yaşamaya zorlanmıştır: Mevlanzade Rıfat, *Sürgün Hatıralarım*, Mithat Kutlar (haz.), Avesta, İstanbul, 2009.

kez bir erkek, Ruşen Bey üstlenmiş, 163'ten sonraki sayılarda müdürlük Ulviye Mevlan'ın eşi Mevlanzade Rıfat Bey'e geçmiştir.

Yazı kadrosunu kadınların oluşturduğu dergide yalnızca kadınların yazılarına yer verileceği ilke olarak benimsenmişti. Böyle bir karara neden gerek duyulduğu ise şöyle açıklanıyordu: "Hukukumuz, hukuk-ı umumiye arasında tanınmadıkça, kadın-erkek her nevi mesaide iştirak kabul olunmadıkça, *Kadınlar Dünyası* sayfalarını erkeklere açamaz."[8] Üstelik, kadınlığın yükselmesiyle ilgilenen erkeklerin, bu konuya kayıtsız kalan erkek gazetelerinde yazılarını yayımlamaları, daha yararlı olacaktı.[9] Bu karara karşın yine de dergide (son zamanlarda da künyede) erkek imzalı yazılara rastlanır. Bunlar mektup ya da makale olmaktan çok ya bir konuda yapılan bir açıklama ya da gazete ve dergilerden yapılan alıntılardır.

Kadınlar Dünyası'nın yazı kadrosunu gösteren bir fotoğraf dergide yayımlanmışsa da, resim altı verilmediğinden kadro hakkında kesin bilgimiz yok. Ancak, yazı sıklığına, hitap ve üslup tarzına bakarak, bazı adları saptamak mümkün: Ulviye Mevlan, Aziz Haydar, Emine Seher Ali, Mükerrem Belkıs, Atiye Şükran, Aliye Cevad, Sıdıka Ali Rıza, Safiye Biran, Yaşar Nezihe, Nimet Cemil, Sacide, Nebile Akif, Meliha Cenan... Liste daha da uzatılabilir. Ulviye Mevlan, Aziz Haydar, Mükerrem Belkıs, Nimet Cemil kadın hakları, feminizm, sosyal sorunlar ve eğitim, Nebile Akif, Atiye Şükran donanma ve sanayi konularına ağırlık vermişlerdi. Mes'adet Bedirhan sosyal içerikli piyes yazmış; şair Yaşar Nezihe de şiirlerinde aynı temayı işlemişti. Kadrodaki bir diğer şair, Meliha Cenan'dı.

Dergide yayımlanan yazı ve mektuplarda yazar adıyla birlikte semt ya da vilayet, yani kadınların oturdukları yer de belirtiliyordu.

Osmanlı kadını hakkında birkaç ünlü kadın hariç, ne yazık ki bilgi bulmak çok zor olduğundan, bu kadınların özgeçmişleri hakkında ayrıntılı bilgi bulunamamıştır. Ancak tesadüf eseri olsa da bazı ka-

8. Sacide, Cihangir, "Dünyamız İçin", 21 Eylül 1329, no. 110'da, *Kadınlar Dünyası* sütunlarının kadınlığın yararına, gelişmesine çalışan erkeklere açılmasını isteyen yazıya dergi yönetiminin verdiği cevaptan: Derginin 4. sayısında benzer yanıt yer almıştı: "Sayfalarımız münevver hanımefendilerimize hasr edilmiştir."

9. "Kadınlığımızın tealisiyle alakadar olmak isteyen erkeklerin mütaalatını ve irşadını bize karşı ebkem [ilgisiz] olan erkek gazetelerinde görmek isteriz." "Açık Muhabere", 3 Temmuz 1329, no. 91.

Kadınlar Dünyası dergisi yazı kurulu.

dınların geçmişi hakkında bilgi edinebilmiştir. *Kadınlar Dünyası*'nı çıkaran, Osmanlı Müdâfaa-i Hukuk-ı Nisvan Cemiyeti'ni kuran Ulviye Mevlan (Civelek)'e ait bilgilerin çoğu bu yolla sağlandı. Ulviye hanım, 1893'te Gönen'in Hacı Oba köyünde Nuriye adıyla dünyaya geldi. Babası Mahmut Yediç, annesi Safiye Hanımdı. Çerkez asıllı bir aileye mensuptu. Aile 1864'te Kafkasya'dan Ruslar tarafından sürülen Yediç adıyla tanınmış bir Çerkez ailesinden geliyordu. Sürgünde epeyce sıkıntı çeken ağır kayıplar veren Çerkezler genellikle limanlardan girmişlerdi çeşitli ülkelere. Örneğin Trabzon limanı onun dedelerin geldiği ilk yerdi. Çerkezler gerek eğitim ve görgü, gerekse maddi açıdan iyi durumdaydı. Osmanlı padişahları onlara Batı Anadolu'da Balıkesir taraflarında özellikle Göreme'de yer gösterdi. Bir diğer kol da güneye Hatay taraflarına yerleştirilmişti. Nuriye'nin ailesi önce Göremeye geldi. Daha sonra Hatay'a yerleşti. Yediç ailesi, kızlarının kaçırılma tehlikesi belirince kızlarının saraya getirilmesini istedi. Zaten saray genellikle bilgi ve görgülü hallerinden dolayı Çerkez kızların tercih edildiği bir yerdi. Belki de bu yüzden 6 yaşında Yıldız Sarayına getirildi. Kız kardeşi Makbule, Hatice Sultan Sarayına yerleştirildi. Saray adı olarak kendine Ulviye adı verildi. 13 yaşında (1906) saray âdeti olduğu üzere kendisinden oldukça yaşlı biriyle, Abdulhamit'in süt kardeşi olan Hulisi Beyle evlendirildi.

Hulisi Beyin vefatından sonra, kocasından kalan malvarlığını da kullanarak 4 Nisan 1913'te *Kadınlar Dünyası* dergisini çıkardı. Derginin sahibi olarak künyedeki ismi gazeteci Rıfat Mevlan'la evlenene dek Nuriye Ulviye'ydi.

Ulviye Hanım sadece dergiyi çıkarmakla kalmadı, tüm olumsuz koşullara karşın yayının devamı için maddi-manevi gücünü sonuna dek kullandı. Kadın sorununu bilen, bunun çözümlerini araştıran, bu uğurda kadınları harekete geçirmek için dernek kuran Ulviye Hanım, Türk kadınının bulunduğu kötü durumdan bahsederek "muhitimizin erkekleri, kadınları 'kadın' değil, bir dişi mahlûk olarak tanıyor ve bu zavallı mahlûk ailede olduğu gibi erkeklerle beraber bulunmaya mecbur oldukları her yerde, trende, vapurda, tramvayda, tiyatroda, lokantalarda, ticaret ve sanayi gibi umumi müessesatda [genel kurumlarda], velhasıl her yerde tahkir [hakaret] ve tezyiften [alay] kurtulamıyorlar" diyerek kendisinin bu durumu değiştirmek için çalıştığını, hatta tüm vaktini kadının kurtuluşuna adadığını belirtiyordu.[11] *Kadınlar Dünyası* imzasıyla yayımlanan ikinci sayfadaki başmakaleyi de onun yazdığı üslubundan anlaşılmaktadır. 166. sayıdan itibaren ikinci sayfadaki "Düşünüyorum" başlıklı makaleye ilk kez imzasını koymuş ve bunu böyle sürdürmüştür. Yazılarındaki ifade ve kullandığı bilgiden iyi eğitim görmüş olduğunu anladığımız Nuriye Ulviye'nin 108. sayıdan, 19 Eylül 1913'ten itibaren ismi Ulviye Mevlan oldu. Gazeteci Rıfat Mevlan ile evlenmişti.[10]

10. Otuz yaşındayken Atatürk'e muhalif düşen Rıfat Mevlan 1923 yılında sürgüne gönderilince, Ulviye Mevlan'ın kocasından boşanma durumu hasıl oldu. Rıfat Mevlan da kadın haklarını savunmuş, bu amaçla *Erkekler Dünyası* adıyla bir dergi çıkarmıştı. Muhtemelen 1925'te 32 yaşındayken kendinden 11 yaş küçük olan Ali Civelek (1904-1985) ile evlendi. Tanışmaları tıp tahsili görmek üzere Ali Beyin Antakya'dan İstanbul'a gelişiyle gerçekleşti. Hiç çocukları olmadı. Ama 1925 doğumlu, Lütfiye'yi daha çocukken Diyarbakır'da evlatlık olarak almışlardı. Ulviye Mevlan 71 yaşında öldüğünde, anısını yaşatmak isteyen kocası, Antakya Kırkhan'da bir sokak ve sokakta bulunan bir kiliseyi restore ederek bir kütüphane açtı, kütüphaneye karısının ismini vererek, belediyeye bağışladı. Ulviye Mevlan-Civelek'in yaşamını, yeğeni Nezihe Civelek sayesinde öğrenebildim. Gösterdiği ilgi ve yardımdan ötürü kendilerine teşekkür borçluyum. Nezihe Hanıma ulaşmamda ise, Nezihe Hanımın akrabası (Prof. Dr.) Jale Civelek'in öğrencisi olmam rol oynadı. Ulviye Hanım, ölümünden bir sene sonra, kamuoyuna tanıtıldı aslında. 29 Kasım 1965 tarihli 896 numaralı *Kadın Gazetesi*'nde Ulviye Hanım hakkında bir yazı ve fotoğrafı yer aldı. 4 Aralık 1965'te Kadınlar Dayanışma Derneği Genel

Aziz Haydar, 188l'de Mora Yarımadası'nda bulunan Tırhala'da doğmuştur. Babası yöre zenginlerinden, belediye başkanı Haydar Beydir. Babasının Selanik'e atanması nedeniyle, çocukluğu Selanik'te geçmiştir. Çocukluk arkadaşlarından biri, kapı komşuları olan Mustafa Kemal'dir. Ailenin yaşayan tek çocuğu olduğu için, baba soyadını değiştirmeyeceği önkoşuluyla yaptığı evlilikten bir oğlu olmuş; ancak evliliği uzun sürmemiştir. Boşanmasının ardından babasını kaybetmiş; İstanbul'a gelmiş, kendini kadınlığın yükseltilmesine, kadın sorunlarının çözümüne adamış, çeşitli dernek ve dergilerde aktif görev almıştır. 1914 yılında bugünkü Erenköy Kız Lisesi'nin çekirdeğini oluşturan okulun ilk ve orta kısımlarını tamamen kendi imkânlarıyla kurmuştur. Bu doğrultudaki ilk girişimi Sultanahmet'te "Ana" adıyla açtığı, kadınlara, annelere yönelik okuldur. Ancak okul, çıkan yangın sonucu kapanmıştır. Osmanlı Müdâfaa-i Nisvan Cemiyeti, Donanma Cemiyeti, Hilâl-i Ahmer Hanımlar Heyeti gibi çeşitli derneklerde çalışan Aziz Haydar, Balkan, I. Dünya ve Kurtuluş savaşlarında cephe gerisinde hemşirelik yapmıştır.[12]

Emine Seher Ali: Dergide 107. sayıya kadar yazı işleri müdürlüğü yapmıştır. Daha sonra müdürlüğünü üstlendiği *Kadınlık Hayatı* isimli bir kadın dergisi çıkarmışsa da, bu dergi uzun ömürlü olmamıştır.

Merkezi tarafından Ankara Bulvar Palas'ta Ulviye Hanımı anma toplantısı da düzenlendi ve bunun haberi aynı yayında 13 Aralık 1965'te 898 numaralı nüshada yer aldı. Bir başka yazı için bkz. Ümit Eker, "Ulviye Civelek", *Kadın* gazetesi, Mayıs 1971, no. 25, s. 10-11. Ancak tüm bu yazılarda Ulviye Hanım, gazeteciliğinde kullandığı Ulviye Mevlan soyadıyla değil, üçüncü kocasının soyadıyla yani Ulviye Civelek olarak anılıyordu. Hiç kuşkusuz, soyadının değişmesi onun unutulmasında, izinin sürülememesinde başlıca rolü oynayacaktı. Bu açıdan internet yoluyla da erişilebilen bir biyografik sözlükte yer alan yaşamöyküsü, Ulviye Hanımın kaybettiği kimliğe tekrar kavuşması olarak yorumlanabilir. Bkz. Serpil Çakır, "Ulviye Mevlan Civelek (1893-1964)", *A Biographical Dictionary of Women's Movements and Feminisms. Central, Eastern, and South Eastern Europe, 19th and 20th Centuries*, s. 336-9. Ayrıca bkz. Serpil Çakır, "Kadın Tarihinden İki İsim: Ulviye Mevlan, Nezihe Muhiddin", *Osmanlıdan Cumhuriyete: Problemler, Araştırmalar, Tartışmalar*", Tarih Vakfı Yurt, İstanbul, 1998, s. 288-99.

11. Ulviye Mevlan, "Feride Mağmum Hanımefendi'ye Cevabım", 6 Mart 1921, no. 194/10, s. 6.

12. Aziz Haydar ile ilgili bilgileri Belkıs Onur'dan ve Akhisar'daki yaşamına tanıklık eden Hıfzı Gündem'den elde ettim. Kendilerine teşekkür etmek isterim.

Yaşar Nezihe, 1880'de Şehremini'de doğdu, hayatı boyunca güçlüklerle mücadele etmek zorunda kaldı. Aşağıdaki satırlar onun ifadesi: "Silivrikapı'nın fakir bir sokağında, fırtınanın çatıları titrettiği bir kış gecesinde doğmuşum. Doğduğum gece evimizde damla gaz yokmuş! Annemi altı yaşında kaybettim. Dört kızı ölmüş bir ailenin tek kızıydım. Yoksulluk içinde büyüdüm. Ailemiz, belediyede kantar memuru olan babam sarhoş Kadri Efendi, kötürüm ve yaşlı bir amca ile zalim bir teyzeden müteşekkildi. Mahalle mektebine gizlice başladım. Babam işitmiş: 'Bab-ı Âli'ye kâtip mi olacaksın?' diye saçlarımdan sürükledi ve evden kovdu! Vefâlı bir komşuya sığındım. İçimdeki okuma hırsını yenemiyordum. Beş param yoktu. Dere kenarlarında papatya, ebegümeci tohumları toplayarak aktarlara satardım. Kazancımın 40 parasını hoca hanıma, 40 parasını kalfaya verirdim. Gördüğüm bütün tahsil budur. Edebiyatı, şiiri, hele aruzla şiir yazmayı kendi kendime öğrendim."[13] Dönemin çeşitli kadın dergilerinde şiirleri yayımlanan, *Bir Deste Menekşe* (1913), *Feryadlarım* (1924) adlı şiir kitapları olan Yaşar Nezihe, şiirlerinde toplumsal konuları işleyen ilk kadın şairimizdir. 1 Mayıs ve grev konularını şiirlerine konu ettiği için Cumhuriyetin ilk yıllarında gözaltına alınmış, şiirlerine el konulmuştur. Eserleri ne yazık ki Latin harflerle basılmamıştır.

Mes'adet Bedirhan, profesyonel olarak yazarlık yapmış, daha çok piyes yazmıştır. *Hasbihal* adlı bir komedisi vardır.[14]

Mükerrem Belkıs, kadın sorunu için mücadele veren, bunu yazılarında gösteren, kadınları inkılâba davet eden, dergide adresini verip kadınların kendisiyle ilişkiye geçmesini isteyen, güçlü kaleme sahip bir kadındır. Yaşamı hakkında ayrıntılı bilgi edinilememiştir. Yazılarında hayatını anlatan bölümlerin ışığında çok yönlü, tarih, hatta coğrafyaya ilgi duyan bir kadın olduğunu anlıyoruz. Babasının ona iyi bir eğitim sağladığını, "Yavrum! İnşallah vatanın en bü-

13. Taha Toros, *Mazi Cenneti*, İletişim, İstanbul, 1992, s. 125-42. Ayrıca bkz. Taha Ay (Toros), *Türk Kadın Şairleri*, Universum Matbaası, İstanbul, 1934, s. 77-78; "Nezihe Yaşar", Nevsal-i Milli, s. 322; Murat Uraz, *Kadın Şair ve Muharrirlerimiz*, İstanbul, 1941.

14. Mes'adet Bedirhan'ın piyes yazarlığı hakkında bkz. Metin And, *Meşrutiyet Döneminde Türk Tiyatrosu 1908-1923*, İş Bankası Kültür, Ankara, 1971, s. 115.

yük kadını olacaksın" dediğini, kendisinin bu güçten destek aldığını, *Kadınlar Dünyası* çıkınca da tüm düşüncelerini, isteklerini ifade edebilme olanağına kavuştuğu için sevinçli olduğunu ifade etmiştir. Yazılarında feminizm, kadın inkılâbı, toplumsal inkılâp gibi konuları işleyen[15] Mükerrem Belkıs, dergide kadınların yazılarında en çok hitap ettikleri kişi olmuştur.

Belkıs Şevket, eğitimci. İngilizce, müzik ve tarih öğretmenidir. Belkıs Şevket, Müslüman kadın olarak uçağa ilk binen kadın olması ötesinde, fotoğrafı da yayımlanan ilk kadındır.[16] Dergide çeviri yapan kadınlar arasında Aliye Cevad Asım, Leman Cezmi, Nadire Nazmi, Rabia Selahaddin (Karmen Silva müstearıyla romanlar yazan Romanya Kraliçesi Elizabet'i Türk okuruyla tanıştırmıştır), Siyret Tevfik, Sabahat Faik, Mihrinur Hanımın adlarına sıkça rastlanmıştır. Aynı zamanda Osmanlı Müdâfaa-i Hukuk-ı Nisvan Cemiyeti'nin üyesi olan çeşitli milletlerden çoğu gazeteci-yazar olan kadınların yazılarına da dergide yer verilmiştir. Lia Hurşi, Lucy Tomayan, Madam Berthe Dangeness, Madam Dugué de la Fauconnerie, Dr. Frieda Oscar, Madame Berthe de Launay, Fahr-ül Benat Süleymanova, Odette Feldmann, Grace Ellison, Dr. Amelie Frisch bu kadınlardan bazılarıdır.

Odette Feldman, *Berliner Tageblatt* gazetesi muhabiriydi. Bir süre İstanbul'da yaşayan, saray ve konaklara girerek Türk kadınını inceleyen, gözlemlerini kitaplarına konu eden[17] Grace Ellison, *Kadınlar Dünyası*'nda şöyle tanıtılmıştı: "Times gazetesi muhabiri, İngiltere'nin en ateşli sufrajetlerinden." Pangaltı'daki Avusturya-Macaristan Hastanesi'nin kadın doktoru (sonradan başhekimi) olan Doktor Amelie Frisch ise, gösterdiği yararlıklardan dolayı Avusturya-Macaristan İmparatoru'ndan hizmet nişanı almıştır. Bu kadınların

15. Mükerrem Belkıs, "F. Saralı Hanımefendi Kardeşime", 27 Temmuz 1329, no. 102, s. 12; Mükerrem Belkıs, "F. Saralı Hanımefendi Hemşireme", 31 Ağustos 1329, no. 107, s. 5.

16. Belkıs Şevket için bkz. Azize Véliyeddine, "Le vol de Belkis Hanym et l'Etranger", (Derginin Fransızca ekinden), 7-20 Aralık 1913, no. 121, s. 2-3. "Belkıs Şevket Hanım", Nevsal-i Milli, s. 437-40.

17. Grace Ellison, *II. Abdülhamid'in Kızı*, çev. İrfan Konur Gürgen, Hilmi Kitabevi, İstanbul, 1938; *An English Women in a Turkish Harem*, Londra, 1915; Turkey Today, Mutchinson Co. Publishers Ltd, Londra, 1928.

Kadınlar Dünyası kapağı, no. 121. Fotoğraf: İngiliz gazeteci Grace Ellison (?-1935). OMHNC üyesi. 1905'ten itibaren geldiği İstanbul'da Osmanlı kadınlarıyla ilişki kurmuş, *Abdülhamit'in Kızı* ve *Zeynep Hanım* gibi kitapları yazmıştır.

yazılarıyla birlikte fotoğrafları da *Kadınlar Dünyası*'nda yayımlanmıştır. Tanınmış simalardan –Osmanlı kadın yazarlar dahil olmak üzere– katılım istenmiş; ancak bu çağrıya olumlu yanıt pek alınamamamıştır.[18]

Kadınlar Dünyası, amacı, üslubu, içeriği, faaliyetleri ve okur düzeyiyle, kendisinden önce çıkmış kadın dergilerinden farklı bir yere sahiptir. Onu bu ayrıcalıklı konuma getiren en önemli özellik, kadın hakları mücadelesini başlatması, bir kadın hareketine zemin sağlamış olması ve Osmanlı kadınıyla ilgili önemli bilgiler vermesidir. Öyle ki eski nafia (bayındırlık) nazırlarından Batzariya Efendi, *Jön Türk* dergisinde yayımlanan makalesinde, bu çabaya destek verirken, *Kadınlar Dünyası*'nı, feminist talepleri mücadele silahı olarak kullanan bir kadın dergisi olarak nitelendirir.[19]

Kadınlar Dünyası'nın ilk sayısında, derginin Batılı kadınların açtığı yoldan yürümek niyetinde olduğu, kadınlık ve kadının hukuku konusunda yayın yapılacağı açıklanmıştır:

"Avrupa ve Amerika kadınları; mahiyet-i nisvana dair mütteadid kitaplar, risaleler neşrediyorlar. Hukuk-ı nisvana dair mühim mühim mübâhisler [tartışmalar] yürütüyorlar. Cemiyet-i medeniye içinde, muhit-i insaniyet dahilinde kadınların dahi bir mevkii, bir hakk-ı hayatı olabileceğini anlatmak istiyorlar. Velhasıl, kadınların erkeklerden cismen farkları olduğu gibi, hukuken dahi farkları olup olamayacağını hal ve ta'yin gayretindedirler."[20]

Kadınların "bir dergi çıkarma fikrini hangi etkenler doğurdu" ya da "dergi nasıl bir ortamda doğdu" sorularına yanıt, yine dergi sayfalarındadır. Kendi sorunlarının bilincinde olan kadınlar, bu sorunları çözme sorumluluğunu da üstleniyor, derginin bu amaca hizmet edeceğini açıklıyorlardı:

"Mateme bir inkiyad-ı esiraneye [matemli bir boyun eğmeye] mahkûm bi-sûd [boş, faydasız] hayatımızın taayyün [meydana çıkma] ve tenevvür [aydınlanma] etmesi lüzumu, fikrimizin en mühim

18. Bu konudaki açıklama için bkz. "Kadınlar Dünyası" imzasıyla, "Terakkiye Doğru", 8 Nisan 1329, no. 5, s. 1.

19. Batzariya Efendi'nin *Jön Türk* dergisinde çıkan makalesi için bkz. "S.E. Batzaria Effendi et la Kadinlar Dunyassi" (*Kadınlar Dünyası*'nın Fransızca nüshasında), 18 Decembre 1914, no. 127, s. 4.

20. "Kadınlar Dünyası" imzasıyla, "Hukuk-ı Nisvan", 4 Nisan, 1329, no. 1, s. 1.

mevkilerini işgal ediyordu. Terakki ve teali için cesaret-i maddiye ve maneviyyenin, ta'bir-i diğerle [başka bir deyişle] şahsiye-i medeniyenin derece-i vücûbu [önem derecesi] nazarlarımızda gereği gibi büyüdü. Yaşadığımız devr-i intibahı, teşekkül eden cemiyetleri tertib edilen ictimaatı nazar-ı dikkate alarak iktisab-ı cür'etle, ihtiyacımıza muvaffak bir gazete neşrine teşebbüs ettik. Yegâne bir maksadımız var; terakkimiz, hayatımızın muayyen bir gayeye, bir maksada müteveccih olması. Çünkü bu mesleksiz hayat-ı pür-merâret [acı dolu hayat], bizi felaketten felakete koşturuyor, mevcudiyetimizde bir ızdırab-ı müzmin var. İzâlesine gayret icab etmez mi?"[21]

Derginin sahibi ve Osmanlı Müdâfaa-i Hukuk-ı Nisvan Cemiyeti'nin kurucusu Ulviye Mevlan için en önemli sorun; kadının üretici değil, tüketici olmasıydı. Mevlan, *Kadınlar Dünyası*'nı çıkarırken ve cemiyeti kurarken temel düşüncesinin kadınlığı uyandırıp bilinçlendirerek, üretken hâle getirmek olduğunu vurguluyordu.[22]

Derginin çıkışı, kadınlar arasında büyük sevinç yaratmış; bu sevinç, dergiye gönderilen mektup ve yazılarla gösterilmişti. Bu yazılarda kadınların övgüleriyle birlikte, düşünce ve önerileri de vardı:

"Bizim de teneffüs etmeye, yaşamaya, yükselmeye selahiyatdar ve muhtaç olduğumuzu isbat ettiniz" denerek tebrik ediliyor, kadının sesi olarak görülüyor, yayının devamı için herkese görev düştüğü mesajı veriliyordu: "Gazetemizi sinemizde yaşatalım. Onun idare-i hayatı bizim elimizdedir. Onu layık olduğu mertebeye irtisad edelim [yerleştirmek]. Kendi hukuk ve menafiimizi erkeklerden ziyade gözetmek azminde olduğumuzu gösterelim."[23] "Beni bir ümidle titreten Kadınlar Dünyası'na" hitabıyla başlayan "İştirak Etmek Vazifemdir" adlı yazıda ise, derginin bilinçlendirme işlevi üzerinde duruluyordu. Aynı yazıda derginin okurda bir alışkanlık yarattığı, kadınlara ait çeşitli konularda düşünmeye sevk ettiği ifade ediliyordu. Geleceğe artık umutla bakılabilecekti.[24]

21. "Kadınlar Dünyası" imzasıyla, "Terakkiye Doğru", 8 Nisan 1329, no. 5, s. 2-3.

22. Ulviye Mevlan, "Düşünüyorum", 2 Mart 1918, no. 163, s. 2.

23. F. G., Beşiktaş, "Sevgili Gazetemizin Muazzez Müessislerine Sahife-i Şükran", 17 Nisan 1329, no. 14, s. 3.

24. Nazife İclal, Göztepe, "İştirak Etmek Vazifemdir", 2 Nisan 1329, no. 18, s. 4.

Kadınlar Dünyası'nda da yazan Berthe Delaunay.

Bir başka mektupta, "Azizem; ailenin ve nihayet cemiyet-i beşeriyenin en mühim rüknleri bulunan biçare kadınların öteden beri nazar-ı ehemmiyet ve insafa alınmayan hukukunu müdâfaa ile beraber, onların istihsal-i liyâkatlerini te'min için seviye-i irfan ve terbiyelerini i'lâya çalışmak üzere intişara başlayan muteber gazetenizin birinci nüshasını kemal-i şevkle mütalaa ettim" denerek, *Kadınlar Dünyası*, bir mücadele ve eğitim aracı olarak görülüyor, yapacaklarından dolayı destek verilerek, kutlanıyordu.[25]

Dergi yazılarından kadınların içinde bulundukları durumdan rahatsız oldukları, bu konuda bir an önce bir şeyler yapılması için ça-

25. Sıdıka Ali Rıza, "Evrak-ı Vâride: Azizem", 7 Nisan 1329, no. 4, s. 3-4.

reler aradıkları anlaşılıyor. Kadınlar dergi aracılığıyla makaleler yazacaklar; böylelikle dergiyi birbirlerini aydınlatmada önemli bir araç olarak kullanabileceklerdi.[26]

Dergi yayınıyla, sadece kadınların hak ve hukukunu kazandırmakla kalınmayacağı, ülkenin de yükseltileceği böylece ikili bir görev yerine getirileceği ifade ediliyordu. Haydarpaşa'dan Halise Hanım bu konuya dikkat çekerken, "Cemiyet-i beşeriyede mevkimizi temin edecek, bize bir siyaset-i medeniye bahşeyleyecek bir müessesenin icra-i faaliyete başlamasından, büyük memnuniyet" duyduğunu, böylelikle ülkenin ilerlemesinin de sağlanabileceği belirtiliyordu: "Zira nisviyeti [kadınları] (yalnız nisviyeti değil, âdemiyeti beşeriyeti) terakkiden men, onları daima esir, zelil [ezilen, aşağılanan] olarak tasavvur etmek isteyenlere gönlümün arzusu hilafına, ettiğim ithamatta ne kadar isabetim olup olmadığını erbab-ı takdirin insafına terk eyler ve Osmanlılığın medar-ı iftiharı Abdülhak Hamid Bey'in adeta vird-i zebânı [dillere dolanmış] olan meşhur bir sözünü zikr ile başka bir maksatla başlayan yazımın ilk kısmına nihayet vermek isterim. 'Bir milletin nisvanı, derece-i terakkisinin mizanıdır' [Bir milletin kadınları, o ülkenin ilerleme derecesinin ölçüsüdür]."[27]

"Bir milletin terakki ve teali-i hakikiyesi ancak kadınlığın ilerlemesine vabestedir [bağlı]. Çünkü kadınlar medar-ı insaniyet, medar-ı medeniyettirler" diyen Adana Bingazi'den öğretmen Azize Hanım, kadın için, vatan için artık karamsarlık, ümitsizlik duymayacağını, çünkü kadınlığın hukukunu savunan bir derginin çıktığını, kadını yaşadığı esir hayattan kurtarmak için büyük bir şevkle çalıştığını, böylelikle milletin de ilerleyebileceğini belirtirken yazısına, dergiyi konu alan bir de şiir eklemişti:[28]

"Yaşa ey dehr-i cedid-i nisa [Kadınların yeni zamanı] / Çünkü saçıyorsun zülmetlere ziya / Var olun ey gayretli hemşireler / İlave ediniz tarihimize şanlı sahifeler / Demek artık kırılacak zincir-i esaret / Kadınlık yükselecek mevk-i lâyıkına beşaret / Kadınlar da erkek gibi çalışırsak / Çalışmaya biz de artık alışırsak / Eminim ki Osmanlılık yaşayacak / Cehl artık önümüzden kaçışacak."

26. Zekiye, Keçeciler, "Evrak-ı Vâride: Efendim", 12 Nisan 1329, no. 9, s. 4.
27. Halise Hanım, Haydarpaşa, "Hukukumuz", 22 Nisan 1329, no. 19, s. 4.
28. Azize, "Muhterem Hemşireler", 2 Mayıs 1329, no. 29, s. 4.

"Bugün hissiyât-ı milletin tercümanı şüphesiz matbuat olduğu için bizler için de, mevcudiyetimizi gösterecek, hissiyatımıza rehber olabilecek bir gazete intişar etti."[29] "Matbuat bir milletin aynası olduğu gibi, hemcinslerimizin mir'at-ı hakikisi olacağına hiç şüphe etmeyelim,"[30] sözlerinden kadınların bir iletişim ve mücadele aracı olarak basının sahip olduğu gücün farkında oldukları, bu güçten olabildiğince yararlanmak istedikleri anlaşılıyordu.

Dergi, kadınların yazı yazmak konusundaki arzularının gerçekleşmesini, kendilerine güven duymalarını da sağlıyordu. Bundan dolayı da kadın okurlardan sürekli teşekkür alıyordu. Erkeklerin çıkardıkları yayınlarda "saçı uzun aklı kısa" diyerek kadın yazılarına önem ve yer vermedikleri, kadın yazısına yer veren dergilerin ise ilgi görmeden kapandığı bir dönemde çıkan *Kadınlar Dünyası*, kadınları erkeklere müdahene etmekten (dalkavukluk etme) kurtararak önemli bir işlev üstlenmişti.[31] Yazı yazma isteği, fazla tahsili olmayan kadınlar için de geçerliydi. Bu kadınlar makale düzeyinde olmasa da en azından yazdıkları mektuplarla düşüncelerini açıklama yolunu seçiyorlardı.[32] Okur mektuplarının sayıca çokluğu nedeniyle dergide "evrak-ı varide" (gelen evraklar) başlıklı bir köşe oluşturulmuştu.

Dergiye gösterilen ilgi, yurtiçindeki kadınlarla da sınırlı kalmamıştır. Yurtdışında, Fransa'da yaşayan Türk kadınları da dergiyi yakından izlemiştir.[33] *Kadınlar Dünyası*'na gösterilen bu ilgi gün geçtikçe daha da artmış, giderek alışkanlık yaratmıştır. Her kesinti sonrasında derginin yeniden çıkışından duyulan sevinç, bu ilginin belirgin bir göstergesidir. Örneğin, 1921 yılındaki yeniden çıkışta gelen okur mektuplarından, derginin yayımlanmadığı süre içinde ka-

29. Mehpare Osman, Beşiktaş, "Hukuk-ı Nisvan", 19 Haziran 1329, no. 77, s. 2-3.

30. Sabriye Muzaffer, Fatih, "Mirat-ı Hakikat", 14 Kanun-i Evvel 1329, no. 122, s. 14-15.

31. Cahidė, Cihangir, "Bir Hasbihal", 23 Nisan 1329, no. 20, s. 3-4.

32. Derginin yayımlanmasından dolayı göğsünün kabardığını belirten, tahsili ve güçlü kalemi olmadığı için makale yazmasa da bir mektupla düşüncelerini açıklamayı yeğleyen yazı için bkz. Bergüzar, Aksaray: Murat Paşa, Sofular cad., "Muhterem Hanımefendi Hazretleri", 9 Nisan 1329, no. 6, s. 3-4.

33. Kudsizade Rabia Safiye, Hadice, Marsilya, Fransa, "Kadınlar Dünyası Gazetesi'ne", 15 Mayıs 1329, no. 42, s. 2-3.

dınlığın hiçbir şekilde telafi edilmeyen bir eksiklik hissettiği açıklanmıştı. Yayının devamıyla artık kadınlar müdâfaasız kalmaktan kurtulmuşlardı.[34]

Bir yıl içinde derginin başardığı işlerin anlatıldığı bir yazıda "Zalim ve bi-hiss [hissiz] erkeklerin pençeleri altında çiğnenen nisviyete [kadınlığa] bir sene zarfında verdiği yararlıktan dolayı" *Kadınlar Dünyası*'na Osmanlı kadını adına teşekkür ediliyordu. Dergi, hem kadınlara, hem de topluma kadın varlığını tanıtmasının yanı sıra, kadınların hislerine tercüman olarak hak mücadelesi başlatıp onları sefaletten kurtarmaya çalıştığı için de övülüyordu:

"Bedbaht yurdunda yaşayan fakat esir bir kadınlığın mevcudiyetini, o kadınlığın yaşamak ve yaşatmak istediğini en evvel siz ilan ederek, muhterem nisviyetimizin pâ-mal edilmiş [çiğnenmiş] hukukunu istirdada [geri almak] çalıştınız... Eğer siz, Osmanlı kadınlığının kalbinde kanayan yarayı görmemiş veya görmek istememiş olsaydınız; zavallı İslam kadınlığı, ensâl-i maziyenin tefessüh [bozulma] eylemiş an'anelerini bir emr-i vaki' telakki edecek bir girdabı mezellet [hakirlik] ve sefaletde inleyecekti."[35]

Kadınlar, dergi ile birbirleriyle iletişim kurma olanağına da kavuşmuşlar, birlikte hareket için çağrıda bulunmaya başlamışlardı. Bu çağrıyı yapanlardan biri yazılarına sıkça rastlanılan Mükerrem Belkıs'tır. Mükerrem Belkıs, kadınların ezildiği bu dünyada tek başına hiçbir şey yapılamayacağını, kadınların ancak hemcinsleriyle dayanışma içerisinde sorunlarına çare bulacağı inancındaydı. Kendisiyle bu inancı paylaşanlarla yazışmak için ev adresini vererek şöyle diyordu: "Beraber düşünelim, artık bu öldürücü hayattan kurtulmak için çareler arayalım, bulalım. Bu surette vazife-i insaniyetimizi ifa etmiş oluruz. Zaten biz inkılâp yapmak için geldik... Çalışalım, beraber çalışalım... Bütün münevver hemşirelerimizle sâkim âdâta ve kavânine [yanlış âdetler ve kanunlar] yıldırımlar indirelim."[36]

Kadınlar Dünyası'nın Osmanlı kadınını uyandırdığı, harekete geçirdiği, sözcülüğünü yaptığı söylenebilir. Kadınlar dergide, dergi

34. Feride Mağmum, "Cesaret Gerek", 5 Şubat 1921, no. 194-6, s. 4.

35. Feride İzzet Selim, "Muhterem Kadınlar Dünyası Heyet-i Tahririyesine", 18 Nisan 1330, no. 139, s. 8-9.

36. Mükerrem Belkıs, Aksaray, "Açık Muhabere: F. Sarah Hanımefendi'ye", 3 Temmuz 1329, no. 91, s. 4.

çıkmadan önceki umutsuzluklarını açıklıyorlar; bu durumu da kadınların varlığını gösterecek, birbirleriyle iletişim kurmalarını sağlayacak bir yayın organının olmayışına bağlıyorlardı:

"Bir müddetten beri kadınlarda da bir hayat görülmeye başlandı. Öyle bir hayat ki; pek yeni, fakat teâli ve terakkiye meyyal [eğimli]. Bu hayat şimdiye kadar bizde hemen mefkud [kayıp, yok] bir derecede idi. Herbirimiz bir köşeye çekilmiş, asude ve nevmid [ümitsiz] bir hâlde yaşıyordu. Daha doğrusu uyuyorduk. Uyumuyorduk ama âlem öyle biliyordu. Âlem-i terakki ve medeniyetten hemen bi-behre [mahrum] bir hâlde idik. Acaba neden? Onlarla alâka ve münasebetimiz yok idi de ondan mı? Yoksa vardı da biz mi bilmiyor, takdir edemiyorduk? Hayır, hayır! Her şeyi biliyorduk, takdir ediyor idik ki, bütün âlem gibi biz de, biz Osmanlı nisvanı da teali ve terakkiye muhtacız. Birçoğumuz anlıyor idik ki terakki için medeniyet lazımdır. Medeniyet ise; okumak yazmak ile hâsıl olur. Bunun için ekserimiz okuyor, yazıyor, kendimizi tarîk-ı medeniyete sokmağa çalışıyorduk ve sokuyorduk da! O hâlde neden Osmanlı nisvanının, âlem-i medeniyetde bir mevki'i, bir payı yok idi. Bir kavmin tealisine vasıta olan şeylerin en mühim ve esaslarından biri de gazeteler ve risalelerdir ki, maa't-teessüf biz kadınlar ona malik değildik. Yekdiğerimizi irşad ve ikaz edemiyor idik. Etmek için vasıtamız yok idi? Kendimizin yazdığını yine kendimiz okuyor, nihayet bir refikamıza okutabiliyor idik. Şimdi ise her ne kadar derece-i kâfiyede değilse de bir yevmî [günlük] gazeteye, yeni bir dünyaya malik olduk. Onu hergün kemal-i şevk ile okuyor, iftihar ediyoruz. Fakat kadarla kafiyet etmemeliyiz. Henüz pek gerideyiz. Asıl devre-i sâ'yımız bundan itibaren başlıyor. Herbirimiz gücümüz yettiği kadar elbirliğiyle çalışmalıyız."[37]

Derginin ismi bilinçli olarak seçilmişti. Amaç, kadınların bir dünyası olduğunu göstermek ve nasıl bir dünya istediklerini her yönüyle ortaya koymaktı. Nitekim verilmek istenen mesaj yerine ulaşmış, "Kadınlar Dünyası" ismi çeşitli değerlendirmelere yol açmıştı. Bu konuyla ilgili olarak dergiye çok sayıda yazı gönderilmişti. Yazılardan birinde, bu ifadeyle artık kadınların da bir dünyası olduğu,

37. Fahriye Şerafeddin, Paşabahçe, "Kadınlar Dünyası Gazetesi'ne", 27 Mayıs 1329, no. 54, s. 4.

onların birer canlı makine değil, toplumsal yaşamda bir konum edinme hakkına sahip varlıklar olduğu yorumu yapılıyordu.[38] Başka bir yazıda da konuya farklı bir açıdan bakılıyor; kadınların kendilerine ait bir dünyasının olmadığı bir toplumda böyle bir ada neden gerek duyulduğu sorularak, bunun yanlış anlaşılmalara neden olabileceği ileri sürülüyordu:

"Çünkü kadınlar dünyada değil, bu kadar senedir cehennemde yaşıyorduk. Bu dünya ile alâkamız değil, zerre kadar münasebetimiz yoktu. Kadın cehenneminin bizim için intihab ve icad edilmiş kuyuları, ateşleri, feryadları, katranlı gömlekleri, her şey ve her şey vardı. Biz zavallı kadınlar bu hayatımızda bir ömr-ü dünyevi değil, bir hayat-ı cehennemi yaşıyorduk. Hiçbir kimsenin bize insaf edib de bu cehennem yaşayışından kurtarmak hatırına gelmiyordu. Fakat dedim, belki hemşirelerimizden bir hayır sahibi bu vazife-i ahlakiyeyi düşünmüş ve cesaret edib böyle bir şey vücuda getirmek istemiş; hemcinslerinin hürriyetini istirdad [geri alma] etmeyi kendisine bir vazife-i medeniye bir gaye-i insaniye addetmiştir de bu *Kadınlar Dünyası*'nı meydana vaz' eylemiş ve bizi kendisine minnetdar etmeyi düşünmüştür. 'Teşekkür ederiz' dedim; fakat bunun için mevcud bir kadınlık dünyası olması lazım geleceğini düşündüm. O; yok oldukça, mevcud olmadıkça 'kadınlar dünyası' sözünde büyük bir garabet olacağını düşünmek istesem de, müessislerinin ulviyetlerine bir delil teşkil eden bu ism-i âti [geleceğin adı] için bir faal-ı hayır ad eyledim." Bu nedenle *Kadınlar Dünyası*'nın tuhaf kaçmaması için bir an önce kadınlar için bir dünya yaratılması gereğine dikkat çekiliyor ve tüm kadınların bu amaçla var güçleriyle çaba göstermeleri isteniyordu.[39]

Kadınlar Dünyası sadece Türk kadınına değil, din ve mezhep ayrımı gözetmeksizin herkese, hatta Türkçe bilmeyen ecnebi kadınlara bile sesleniyordu. Bu kadınların her Perşembe, saat 13:00 ile 16:00 arasında derginin idarehanesine gelebilecekleri belirtiliyordu. Bunda başlıca etken, yayın amacının belirtildiği nüsha kapaklarındaki ibare olsa gerek. Ayrıca, Türkçe bilmeyen ecnebi kadınlarla

38. Hikmet Hafızî Süleymaniye, "Bizde Modacılık", 28 Nisan 1329, no. 25, s. 4.

39. Nedime İhsan, "Ati için Ümidvar Olalım", 15 Nisan 1329, no. 12, s. 3-4.

ve çeşitli etnik gruptan kadınlarla bağlantı kurulması için yer ve zaman belirten açıklamalar yapılmıştı.

Dergi, toplumun çeşitli kesimlerinden farklı din ve milletten kadınlarca, büyük bir ilgi gördü. Kumkapı'dan Nadya Kantarciyan, Ermeni kadınları adına, *Kadınlar Dünyası*'nın Osmanlı muhitinde yarattığı etkilerden dolayı duyduğu memnuniyeti belirtirken,[40] Beyoğlu'ndan Matmazel Eliz "Her gün mesainizi *Kadınlar Dünyası*'nda, büyük bir hararetle takib ediyorum. Bütün Osmanlılığın terakkisi, tealisi nâmına izhar edilen bu mesai-i muhteremenin müteşebbislerine, faillerine en yüksek şükranlarımı izhar ederken, bu mübeccel sa'yın mütevazı bir hademesi olmak arzusunu izhar etmekliğime müsaadenizi talep edeceğim" diyerek Rum kadınlarının da dergiye ilgisiz kalmadığını göstermişti.[41]

Derginin okur kitlesi, yalnızca eğitimli kadınlardan oluşmuyor, hemen her düzeyde kadın dergiye ilgi gösteriyordu. Derginin yazı diliyle ilgili olarak okurlardan gelen mektuplarda, bu düzey farkını görmek mümkündü.

Kabataş'tan yazan Sabriye Kemal, derginin yazı diline eleştiri getiriyor, bazı makaleleri iyi tahsil göremediği için anlayamadığını, anlamak için daha iyi okuma yazma bilen kadınlar aradığını, yazıyordu. Eğer sade bir dil kullanılırsa, hem derginin amacı daha iyi anlaşılacak, hem de ana lisan olan Türkçe korunacaktı: "Uzun yollu tahsil görmemişlerin fikirlerini uyandırmak ve kadınlığın ne olduğunu bildirmek için pek büyük fedakârlıkla vücude getirilen 'güzel dünyamızı' bundan sonra bu gibi anlaşılması güç makale ve yazılarla beyhude doldurmayıp herkesin anlayacağı bir lisanla yayımlanmasını rica ederim."[42]

Aslında zaman zaman bunun dışına çıkılsa da, yazı dilinin anlaşılır olması ilkesi dergi tarafından da benimsenmişti. Gazete ve kon-

40. Nadya Kantarciyan, Kumkapı, "Kadınlar Dünyası Müdüriyet-i Aliyesine", 7 Eylül 1329, no. 108, s. 14.

41. Mademoiselle Elise, Beyoğlu, "Evrak-ı Vâride: Muhterem Hanımefendiler", 12 Nisan 1329, no. 9, s. 3. Ayrıca bkz. Gedikpaşa sakinlerinden Rum milleti efradından Devlet-i Osmaniye'de Fransızca muallimesi Loksandra Aslanidi, "Kadınlar Dünyası Muharrirelerine", 4 Haziran 1329, no. 62, s. 4.

42. Sabriye Kemal, Kabataş, "Yazacaklarımızı Türkçe Yazalım", 14 Haziran 1329, no. 72, s. 4.

feransların, kamuoyunu etkileyen en önemli araçlar olduğunun vurgulandığı bir yazıda, okuduğunu ve dinlediğini anlayan kesimin, ancak yüzde yirmi oranında olduğu bir ülkede, dilin anlaşılırlığının önemine dikkat çekilmişti. Üstelik dili sadece Türklerin değil, ülke sorunlarından aynı payı alan Osmanlı Hıristiyanlarının da anlaması önemliydi.[43] Hatta, "Açık Yazalım" başlıklı yazıda, anlaşılır dille okura ulaşamama, ülkenin gerikalmışlığının başlıca nedeni olarak gösterilmişti.[44]

Kadınlar Dünyası, Osmanlı toprakları haricinde de ses getirmişti. Çeşitli ülkelerden kadınlar, derginin çıkışından duydukları sevinci mektup aracılığıyla ileterek, dergiye güç verdiler. Örneğin, Kafkasya'dan Halidzade Cennet, Osmanlı Türkçesini iyi bilmediğinden Kafkas diliyle yazdığı mektubunda, *Kadınlar Dünyası*'nın yayımlanmasından büyük memnuniyet duyduğunu, bu memnuniyeti Kafkasyalı hemşirelerinin de paylaştığını belirtiyordu. Lucy Tomayon (kendisi Merzifon'da hastane yaptırmak için Londra'da para toplamıştı) Londra'dan gönderdiği ve içinde fotoğrafının da olduğu mektubunda, derginin çıkışını kutlayarak, Osmanlı kadınının iş yaşamına katılmasını istiyordu.[45]

Dergiye ilgi gösteren kesimlerden biri de yabancı basındı. Çeşitli gazetelerde *Kadınlar Dünyası*'nı anlatan yazılar yayımlandı. Hatta Paris'te çıkan *Le Matin*, Berlin'de çıkan *Berliner Tageblatt* gazeteleri İstanbul'a, *Kadınlar Dünyası*'na bir muhabir gönderdi; dergi hakkında bilgi alındı.[46] Ayrıca Rusya'nın Tatar bölgesi olan Orenburg'da çıkan *Vakit* gazetesinin başyazarı Fatih (Kerimî) Bey de,

43. "Kadınlar Dünyası" imzasıyla "Vasıta-i Tenevvür", 16 Nisan 1329, no. 13, s. 1. İslah-ı Hatf Cemiyeti'nin kurulduğu böylece okuma yazmanın kolay öğrenileceği belirtilmişti. Fatma Hacer, "Yeni Yazı Nasıl Olacak", 9 Mayıs 1329, no. 36, s. 4. Açık ve anlaşılır bir ifade kullanmanın gerekliliğinin vurgulandığı bir yazıda Arapça ve Farsça terkipler yüzünden dilin tamamen Türkçeleşemeyeceği belirtiliyordu. M. K., "Lisanımız Tamamen Türkçe Olabilir mi?", 6 Mart 1921, no. 194/10, s. 9.

44. "Kadınlar Dünyası" imzasıyla, "Açık Yazalım", 1 Mayıs 1329, no. 28, s. 1.

45. Kafkasyalı Halidzade Cennet, "Evrak-ı Varide: Müdire Hanım Hemşiremize", 11 Nisan 1329, no. 8, s. 4. Lucy Tomayon, Londra, "Türkiye'deki Hemşirelerime Birkaç Söz", 8 Şubat 1329, no. 130, s. 3-4.

46. "Kadınlar Dünyası" imzasıyla, "Avrupa Matbuatı Sebebiyle", 17 Nisan 1329, no. 14, s. 1.

dergide yayımlanması için Doğu'daki İslam kadınlarını anlatan bir yazı ile Pekin'de bulunan üç İslam kız mektebinin fotoğraflarını gönderdi. Tüm bunlar *Kadınlar Dünyası*'nın çok geniş bir coğrafyada etkili olduğunun göstergesidir.[47]

Dışarıdan gelen tüm bu ilgiye karşın yerli basından hiç ses çıkmadı. Bab-ı Âli'de yıllardır faaliyet gösteren "erkek gazeteleri" olarak nitelenen basından ses gelmemesi dergide şöyle yorumlanmıştı:

"Her halde bi-n-nisbe (nispeten) uzak Avrupa matbuatının bize bu derece alaka göstermeleri, takdir ve teşvik etmeleri şüphesizdir ki memnuniyetimize bâis [sebep] oldu. Memnuniyetimize saik olan başlıca nokta: Avrupa matbuatının biz Osmanlılara her hususda öteden beri ders verdiklerini bilmekliğimizdir.

"Şüphesiz ki münevver olmadığımız iddiasında bulunan erkeklerin takdirinde izhar-ı acz ettikleri bu teşebbüsün, hem sınıfımız tarafından alkışlarla telakki edilmesi, kadınlığımızın, hayat-ı siyasiye namına bir sürü safsataya dalmış olan erkeklerimizden yüksek, hem pek yüksek bir seviye-i irfan ve zekâya sahib ve malik olduklarını isbat ederek ta'kib-i istiklal esaslarına mübtenî [dayanan] fikirlerimize istinâd-gâh [sığınak] olur. Hata etmişiz! Kadınlığımızın, erkeklerden dûn [aşağı] bir seviye-i irfan içinde bulundukları zannında bulunmakla hataya sapmışız. Kendimizi techile [cahil gibi görünme] mahal yokmuş. En acizelerimizin, en münevver itibar olunan erkek gazetecilere, muharrirlere ders-i medeniyet verebilecek iktidarda bulunduklarını ayıb değil ya, me'mûl [ümit] edemezdik.

"Teşebbüsatımızdan malûmat alan, kendilerini efkâr-ı umumiye tercümanı farz eden *Sabah, İkdam* gibi gazeteler bizi ya takdir yahut tahtıe [hatalarını bulma] etmeleri lazım gelirdi. Muhitimiz matbuatının nasıl bir şey olduğuna henüz layıkıyla vakıf olmuş değiliz; fakat bu sukût-i mevtanî [ölüm sessizliği], erkekler matbuatında 'hayat' olmadığını bize acı acı ihtar etti. Yazık!..

"Matbuat, diplomat cüzdanına dönmüş. Mürebbi-i enam olması lazım geldiğini işite işite kulaklarımıza gelen uğulduya acıyoruz. Böyle matbuata malikiyet bedbahtlığına duçar olan bir milletin erkekleri nasıl terakki eder? Biz bunu anlamakta izhar-ı acz ediyoruz.

47. K. Bahaddin, "Kadınlar Dünyası Müdiriyet-i Aliyesi'ne", 21 Kanun-i Evvel 1329, no. 123, s. 7.

"Kimsesizliğimizin bu derin hicranları bizi pek müteessir etti. İsterdik ki, hemsınıfımızın alkışlarına erkeklerimiz de gazeteleriyle iştirak etsinler, teşvikleriyle intibahımızın inkişafına çalışsınlar."[48]

Yerli basının ilgisizliği yanında, erkeklerin dergiye karşı takındıkları tutum da eleştiriye hedef oluyordu:

"Birkaç aydır kadın dünyamız, yüzlerimizi güldürdü. İçimizdeki acılarımızı döktürdü. Bağırdık, avazımız çıktığı kadar bağırdık. Mamafih sesimiz pek de yükselmiyordu: Erkeklerimiz ufacık gazetemize velev cüz'i olsun bir göz gezdirmek tenezzülünde bulunmuyordu. Bizim muhakkak sözlerimiz buradan ziyade muhite tesir etti. Mısır'dan, Garb'den, gazetemiz şuradan buradan tebriklerle, alkışlarla mukabeleye mazhar oldu. Hevesimiz artdı. İbtidada bu bir teşebbüs idi. Bir teşebbüs-ü şahsi idi. Tabii bu teşebbüs kadının zade-i fikri idi."[49]

Kadınlar Dünyası ismi geçince, erkeklerin lakayt bir tavır takındıkları, "aman sende, iş kadınlara mı kaldı?" türünden cümlelerle dergiyi küçümsedikleri belirtiliyor, "birkaç tane daha bu gibi gazete açılsın" diye düşünen olmadığı, bir yazının bile kadınlara çok görüldüğü söylenerek, durumun yanlışlığına dikkat çekiliyordu.[50]

Kadınları küçümser bu tür yargıların kamuoyunu yanıltabileceği de açıklanıyordu.[51] Bu bağlamda Darülfünun Konferans Salonu'nda bir şairin yaptığı konuşmaya değiniliyordu. Bu konuşmada şair, *Kadınlar Dünyası, Erkekler Dünyası, Türk Yurdu* gibi, piyasada üç yüze yakın mecmua bulunduğunu, bunların hiçbir maksada hizmet etmediğini ve çok kısa süre sonra kapandığını söylemişti. Kadınlar bu tutumu eleştiriyorlar ve *Kadınlar Dünyası*'nın üç aydan beri yayımlandığını, üstelik kadınların hakkını savunma ve geliştirme konusunda büyük uğraş verdiğini belirtiyorlardı.

Kadınlar, derginin olumsuz tutum ve yorumlardan etkilenmeyeceğini, bu tür suçlamaları önemsemediklerini, ifade ediyorlardı:

48. "Kadınlar Dünyası" imzasıyla, "Terakkiye Doğru", 8 Nisan 1329, no. 5, s. 1.

49. Atiye Şükran, Kadıköy, "Teşebbüs, Teşebbüs-i Şahsi, Tesebbüs-i Müşterek", 24 Ağustos 1329, no. 106, s. 12-13.

50. Atiye Şükran, "Türkiye'de Bir Kadın Gazetesi Çok mu Görülüyor?", 19 Mayıs 1329, no. 46, s. 1-2.

51. Sacide, Cihangir, "Dünyamız İçin", 21 Eylül 1329, no. 110, s. 6-7.

"İctimai bir maksad-ı ciddiyi hedef-i mesai ittihaz edenlerin bu gibi süfliyat [bayağılıklar] ile uğraşmayı maksad-ı ulviyelerine yakışdıramayacakları der-kârdır [malum]."[52]

Bu arada az sayıda olsa da, bazı erkekler *Kadınlar Dünyası*'na destek vermişlerdi. *Kadınlar Dünyası*'na yollanan bu yazılar, dergide yayımlanmıştı. S. E. Batzariya Efendi, daha önce 19. dipnotta sözü edilen (*JönTürk* dergisinde "Kadınlar Dünyası" başlıklı çıkan yazısı) makalesinde, Türk kadınlarının entelektüel bir girişimi olarak nitelediği *Kadınlar Dünyası*'ndan övgüyle bahsediyordu: "Ülkemizdeki kadınların entelektüel uyanışı bize gerçek bir zevk vermektedir. Bundan çok çok memnunuz. Çünkü entelijans, zekâ, akıl; erkeklerin tekelinde olan bir hadise değildir. Yerküremizde öyle ülkeler vardır ki, İngiltere gibi, Amerika gibi buralarda tıpkı dikiş ve moda gibi edebiyat özellikle bir kadın mesleği hâline gelmiştir." Ayrıca Darülfünun heyet-i tertibesi Umumi Katibi Mehmed Bahaddin *Kadınlar Dünyası*'na telgraf çekmişti: "Bu yevm-i mübeccel şerefine biz evladınız, siz analarımızı bütün kalbimizle tebrik ederiz."[53]

Kadınlar Dünyası; kısım-ı ictimai, kısım-ı edebî, terbiye-i etfal (çocuk terbiyesi), evrak-ı vâride, kadın tefrikası bölümlerinden oluşuyordu. Bu bölümlerde kadın hukuku ve hakları, çalışma, eğitim, aile ve toplumsal yaşamın kadına ilişkin yönleri sorgulanıyor, yerli malı ve vatan sevgisi gibi çeşitli konular işleniyor, ansiklopedik bilgilere yer veriliyordu.

100. sayıda yeni bir yayın politikası çizildi. Dergi belli başlı makalelerden başka, iki kısımda düşünüldü: Hem kadınların sosyal ve hukuki konumlarına ait "lehte ve aleyhte"ki tartışmalar yer alacaktı, hem de her türlü konuyu yazmak ve yayımlatmak isteyenlerin yazılarına olanaklar ölçüsünde yer verilecekti. Bunlardan başka, okurları "imal-i fikriye"ye yöneltmek için bilmeceler ve yarışmaların düzenleneceği bildiriliyor; kazananlara armağanlar dağıtılacağı açıklanıyordu.[54] Dergide tüm bunların yanı sıra, giyim, ev eşyası, temizlik ve makyaj malzemeleri ile kadını ilgilendiren her tür duyuru ve reklamlar da yer alıyordu.

52. "Kadınlar Dünyası" imzasıyla, "Helahil", 23 Haziran 1329, no. 81, s. 1.
53. Telgraf için bkz. Mehmed Bahaddin, "Telgraf", no. 123, s 2.
54. "Kadınlar Dünyası" imzasıyla, 14 Temmuz 1329, no. 100, s. 2.

Derginin sahibi ve başyazarı Ulviye Mevlan, *Kadınlar Dünyası*'nın Osmanlı toplumunda eksikliği hissedilen bir açığı kapatacağını ve kadınların sözcülüğünü yapacağını belirttiği bir yazısında, *Kadınlar Dünyası*'nın teorik ve pratik olmak üzere iki bölümden oluşması gerektiğini ve derginin 1918'deki yeniden çıkışında, üzerinde temelleneceği ilkeleri açıklamıştı.[55] Buna göre, edebi, felsefi, tarihi, terbiyevi, ictimai makalelerden oluşan teorik bölümde Avrupa'da yayımlanmış ve yayımlanmakta olan yapıtların tahlilini, tenkidini, tercümesini verecek; ayrıca romanlara da bir bölüm ayrılacaktı. Pratik bölümde iş, çocuk, nakış, ev idaresi, anne ve çocuk sağlığı konuları olacaktı. Dergide, Avrupalı ilim kadınlarının yaşamlarının, eserlerinin, yarattıkları etki ve eylemlerin verildiği "Büyük Kadınlar" adlı bir bölüme yer verilecekti. "Zekâsı, fazileti, iktidarı, kabiliyeti, cesareti ile bir şeref temin edebilmiş bütün kadınlara" yer verileceği söylenen bu bölümde amaç, "erkeklerin isbat-ı meziyet ettikleri her sahada, kadınların da kudret sahibi olduklarını göstermek" olarak açıklanmıştı. Georges Sand, Sarah Bernard, Madam Curie gibi çeşitli alanlarda başarılı olmuş kadınların yaşamöyküleri bu tanıtımlara örnek olarak verilebilir.

Derginin bir diğer bölümü olan "Havadis-i Dünya"; "ilim, görmek, işitmek ve başkalarının görüp işittikleri şeyleri ihzar eden evrak-ı havadisi okumakla istihsal olunur" ifadesiyle açıklanmıştı. Özellikle dünyadaki kadın hareketinin gelişimini izlemenin, Osmanlı kadın hareketinin başarıya ulaşmasındaki önemi vurgulanmıştı:

"İngiltere'de sufrajetlerin, Avrupa'da feministlerin takib etmekde oldukları yolları, her gün ihdas eyledikleri [meydana getirdikleri] vekayi ve bu vekayi'nin istinad etdiği siyaset-i umumiye bilinmelidir, takib olunmalıdır. Zira her anâsırın [eleman] kendine mahsus edvâr-ı inkılâbiyesi [inkılâp devirleri] vardır. Bunu ilim ile geçirmesi için ihâtaya [geniş bilgi] ihtiyacı der-kârdır [açıktır]."[56]

Dergideki makalelerin konusu yalnızca kadın değildir. Vatan-millet duyguları, vatandaşlık bilinci, tarih ve sağlık da önemli ölçüde yer almıştır.

55. Ulviye Mevlan, "Düşünüyorum", 9 Mart 1918, no. 164, s. 2.
56. "Havadis-i Dünya", 20 Temmuz 1329, no. 101, s. 15.

Savaş yenilgilerinin, özellikle Balkan Savaşı yenilgisinin vatan ve millet duygularının eksikliğinden kaynaklandığı savunulmuştu: "Milliyetini muhafaza edemeyen akvâm [kavimler, milletler] mustakilen yaşayamazlar, izmihale mahkûmdurlar... Fakat hiçbir vakit mevcudiyetimizi milliyetimizi unutmayalım, unutturmayalım."[57]

"Millî Hikâye" başlıklı bölümde yer alan hikâyelerde görülebileceği gibi vatan ve millet duyguları da sıkça işlenmişti.[58] Tarihle ilgili yazılarda en çok Emine Seher Ali'nin adı dikkat çekmektedir.[59] Geçmişin bilinmesinin önemine işaret eden Emine Seher Ali, derginin "Tarih Kırıntıları" başlıklı bölümünde Mal Hatun, Barbaros gibi tarihteki ünlü simalar hakkında bilgi vermiş; Osmanlı kadınlarından vatanları için fedakârlık etmelerini istemişti.

Donanma, önem verilen bir diğer konuydu. Nazife İclâl'ın dergideki makaleleri, bu konuya ayrılmıştı. "Donanmayı Unutmamalıyız" başlıklı yazıda, donanması olmayan bir ülkenin yenilgiye uğrayacağı belirtilerek, şöyle deniyordu: "Herşey damla damla olur... Evvela Kadınlar Dünyası İdarehanesi'nde bir donanma şubesi tesis etmeli. Gazetemize makale gönderen hemşirelerimiz, makaleleriyle birlikte zarfın içine yirmilik yahut kuruşluk pul koyup göndersinler."[60]

57. Nazife Mehmed Ali, Kasımpaşa, "Milliyetimizi Muhafaza Edelim", 4 Mayıs 1329, no. 31. Ayrıca bkz. Feride İzzet Selim, "Neden Mağlub Olduk", 2 Mart 1330, no. 141, s. 11. Aliye Cevad Asım, Kabataş, "Hiss-i Vatan, Gayreti Milliye Vatan ve Millet Terbiyeleri", 28 Eylül 1329, no. 111, s. 10. "Milliyetçilik" teması çeşitli ülkelerden örneklerle vurgulanmıştı. Atiye Şükran, Kadıköy, "Hanımlar Nazarı Dikkatinizi Şiddetle Celb Ederim", 25 Mayıs 1329, no. 52. "Muharebe-i Hazırade Alman Kadınları", *Sabah* gazetesinden iktibas, 6 Kanun-i Evvel 1330, no. 155, s. 6-7.

58. Milli Hikâye: Şükûfe'nin Sergüzeşti. Mercan'dan Mevhibe Fatma bint-i Mustafa, 17 Mayıs 1329-18 Mayıs 1329, no. 44-45; Milli Hikâye: Binbaşı'nın Güzel Hanımı, Fehamet Handan, Şehzadebaşı, 27 Mayıs 1329, no. 54. Piyeslerde bu konunun işlenmesine örnek için: "Harb ve Kadın", Üç perdelik piyes, Fatma Handan, İzmir, 29 Teşrin-i Sani 1330, no. 154, s. 5-7. Kadınların "çocuklarının ruhlarına vatan muhabbetini nakşetmeleri" gereği vurgulanır. Nuriye İsmet, "Vatan Hissi ve Kadınlar", Fatih, 7 Kanun-i Evvel 1329, no. 121, s. 6-7.

59. Emine Seher Ali, "Tarih", 1 Mart 1330, no. 133. Ayrıca bkz. Fatma Nesip, "Tarihte Kadın", 20 Temmuz 1329, no. 101, s. 3.

60. Nazife İclal, "Donanmayı Unutmamalıyız", no. 76, 18 Haziran 1329, s. 2-3. "Donanmayı Unutmamalıyız", 28 Haziran 1329, no. 86, s. 2-3. Aynı yazarın 76, 77, 81, 86, 87, 95. sayılardaki yazılarına da bakılabilir. Bu konuda ayrıca bkz. Re-

"Bedia'nın İmtihanı", "Bedia'nın Dersi" başlığıyla dergide yer alan sürekli yazılarda tıbbi bilgiler, 12 yaşındaki Bedia ile ağabeyi arasında geçen konuşmalarla, soru-cevap şeklinde okura aktarılmıştı. Çabuk yaşlanmamak, sağlıklı olmak için, temizliğe, diş sağlığına, beden eğitimine, uyku ve yemek alışkanlığına dikkat edilmesi önerilmişti.[61]

Derginin 1918'den sonra çıkan sayılarında, tiyatroyla ilgili "Temaşa Hayatı" başlığı altında açılan bir bölümde çeşitli oyunlardan örnekler verilmiş, kritikler yapılmıştı.

Müzik[62] ve tiyatro, işlenen konular arasındaydı. Tiyatroya ve tiyatro sanatçılığına önem verilmesi istenmiş,[63] tiyatro eserleri eleştirilmişti. Örneğin Nimet Cemil, Aka Gündüz'ün, *Yarım Türkler* adlı piyesinde, kadın karakterleri küçülttüğünü, tahsil görmüş kadınlarla alay ettiğini belirterek, bu tutumundan ötürü yazarı kınamıştır. Aka Gündüz bu konuyla ilgili görüşlerini *Kadınlar Dünyası*'na bir yazıyla ileterek, yanlış anlaşıldığını, amacının öykünmeci sefirlerin alafranga yaşamlarını eleştirmek olduğunu açıklamıştır.[64] Nimet Cemil, "Türk Kadınlığını müdâfaa için bizde herkes bir had tayin etmek ister. Meselâ, 'Türk kadını tahsil etmelidir, teali etmelidir' diye istediğiniz kadar yazınız, kimse bir şey demez. Fakat Türk kadınının hukukuna gerek doğrudan doğruya, gerek dolayısıyla vaki olan taarruzu açık ve serbest bir lisanla def' etmeye teşebbüs eylediniz

---

miha Güzin, Tophane, "Kadınlar Dünyası Vasıtasıyla, Muhterem Nazife İclal Hanımefendiye", 10 Temmuz 1329, no. 98, s. 3; Aliye Cevad, Kabataş, "Donanma Ruhu Milletdir", 11 Temmuz 1329, no. 99.

61. Atiye Şükran, Kadıköy, "İnsanların Çabuk İhtiyarlamaması için Çare Varmış", 24 Mayıs 1329, no. 51, s. 2. Sağlıkla ilgili olarak eczane ve doktor ilanlarına da rastlanır. Örnek için bkz. Kadıköy Eczanesi, no. 194/8, s. 16. Ahmed Şevki Diş Mütehassısı, no. 29. Aile Tabebatı: Doktor Ahmed Vicdan, no. 43. Hijyen ve sağlık konusundaki tarihi gelişme anlatılır, okurların bu konulara dikkat etmeleri istenir. Açıklamalar için bkz. Pangaltı, Avusturya-Macaristan Hastanesi kadın doktorlarından Amelie Frisch, "Hijyen ve Kadın", 11 Kanun-i Sani 1329, no. 126, s. 2.

62. Pakize Sadri, "Musiki Bahsi Avrupa ve Biz", 3 Haziran 1329, no. 61, s. 3; Muhlise, "Kadınlar ve Musiki", 18 Kanun-i Sani 1329, no. 127, s. 11; Saadet R, Mahmud Paşa Yokuşu, "Musiki", 31 Mayıs 1329, no. 58, s. 3-4.

63. "Bizde Tiyatro Meselesi", 2 Mart 1330, no. 141, s. 11-12.

64. Bu konuda bkz. Nimet Cemil, "Temaşa", 29 Teşrin-i Sani 1330, no. 154, s. 2-3. Aka Gündüz, "Bil-vasıta Bir Cevab", 6 Kanun-i Evvel 1330, no. 155, s. 4-6. Nimet Cemil, "İtirazlara Cevab", 20 Kanun-i Evvel 1330, no. 157, s. 2-3.

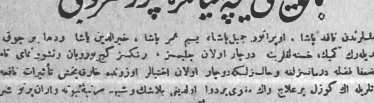
ادهم پرتو اجزاخانه‌سی مستحضراتی

پارس، بوردو، مارسیلیا شربورغ، بروکسل، ژنه‌وه، بکوش، تورقووان، تورن، آنتمسرک، عموماً ندهآلتون وگوش مدالیه‌لری ایله مظهر تقدیر اولمشدر

بالتیاغی ایچه‌میانلره پرتو شروبی

طبابت عنایه‌سنك الك ایلری گلن معاونلرندن نافله پاشا، امریه‌نور جیل پاشا، بسی عمر پاشا، خیرالدین پاشا ودها بر چوق اطبای مشهوره ایله پارس بلده‌سنه عائدری طرفندن دخی استعمال و تجویه ایدیلرك "کیك، خسته‌لقلرینه دوچار اولان چیلیمز، ونکسز کی بوردیان وتنیوز نامی کامی بولدیغی چوچلر ایله خسته‌لقلرندن قالقان اکثریتله مافیقی تأثر ایلیان نفوذ، ضعفا فضله دوشمانلره وحالسزلکه دوچار اولان اشخاص ایچون خارق‌العاده بخش تأثیرات نافعه گوستردیکندن بوکره خسته‌لك عمومی وشفاعی شهادتلریله الك کوزل برعلاج والك مؤثری بولدیغی جهتله جمعیتمیزه وارانلر پرتو شروبندن استفاده ایتکری محض عمومیه برخدمت نافعه اعلق کرامه تومیه اولنور.

فیاتی اون غروشدر

سنبل، لیلای، یاسمین، شب بوی، آقاقیا، منکشه قوقولی قرەم پرتو

اقرانه‌کی چاتلاقلری یوزه‌کی سیویلمه وچیلری ازاله وتنقیه ایچك خصوصنده مکملات استعجاریه و تأثیرات نافعه‌یه کسب شهرت ایدن قرەم پرتو اوروبادن وتدارکیه دکی یاقلر ایله‌خطوط الوانیه‌یی کلاتسیه‌یاقلرملرك وتوالت لوازملرینك کافه‌سنه فائق اولوب کال‌منتهاه فولانیلور. دائما ولین، لاکولین، غلیسرین کبی یاپدقلق ومرهم مخصوص پودره استعمالندن مقدم اولانیاورت وجهه طبیعی برپاقلق ولطافت ویرەرك سلطه طراوت بخش ایدر. قوقولری صورت مخصوصیه‌دهاستعمالندن اولدیغندن الك مکمل لوازملرك قرەم پرتو قدر قوقوسنی محافظه ایدەمز. اناسل قرەم پرتو صحت جلد وطراوت بدنه ایجون اعالیترین مستحضر در. فیاتی اوچ غروشدر

بیاضه منکشه قوقولی
پرتوتوالت پودره‌سی

پرتو توالت پودره‌سی وجهی بیاضلاتوب جلده‌نهایان خیوت پر طراوت بخش ایدوب جلدی لطیف برمنکشه قوقوسی ایله تعطیر ایدر. غایت ظریف فولولر دوشنده اولان بو پودره‌لرك فیاتی بدی غروشدر.

پرتوقولونیا صولری

قولونیا صولرك الك مکمليدر. لیلای، سنبل قوقولی توعلری دخی اولوب صورت خصوصیه‌ده استعمال ایدلدن اولدیغندن لواحله استعمالندن وارسته ایلار.

بیر شیشه‌سی فیاتی بش غروشدر.

یارم لیتره‌لی برنجی نوع پرتو قولونیا صولرینك فیاتی بدی غروشدر.

یارم لیتره‌لی ایکنجی نوع پرتو قولونیا صولرینك فیاتی بش غروشدر.

دیشلری تیز و بیاض برحالده بولندیرمق جیروك وتقیل دیشلردن قورتولمق ایچون پرتو دیش توزلرندن قوالاحظه اولور. پرتو دیش توزلری دیشلری بیاضلاتدیغی کبی دیش اتلرینك قانامه‌سینی دخی منع و آغزی قوقوسنی دفع ایدر. فیاتی بش غروشدر

قولونیا وبسکوه تولی وسیر جلدلری جلده‌نه کوزل وطرفه‌کاملر بشیك وسیر جیلسی بدیکی کون طرفه‌کاملر دفع وازاله ایدر.

محل اعلان ودیوجی: اقتسایه مالصم پرتو اجزاخانه‌سیه باطیره اجزاخانه‌لرله وسیر ودیوجی اولنور.

پرتو مستحضراتنك عل اعمال عمومی ودیوجی — اسرایدن ادهم پرتو اجزاخانه‌سی اولوب باجمله اجزاخانه‌لرله آمیزاخانه‌لرده مشهور وعمله و پروکار دکانلرنده بولنور.

عموی دیوجی تکی پوسته‌خانه قادیقوی‌نده اکرم عجب‌اغزا دیوجیدر. شهزاده باشنده حافظه‌ین افندینك استلامنه تعاقب مقابلنده دخی بولنور.

Dergide yer alan reklamlar.

mi, kadın erkek bunu hoşgörenler pek az bulunur. Bunu bu sütunlardaki neşriyatım, bana pek iyi anlattı" diyerek Aka Gündüz'ün cevabından pek tatmin olmadığını göstermiştir. "Bu memleketde açıkdan açığa kadınlara taarruz eden kimse yoktur. Tabii ki vapurlardan çıkarken atılan gizli çimdik gibi neşriyatda da muttasıl [biteviye], Türk kadınına, avamın göremeyeceği gizli çimdikler atılır ve sonra çimdiği zahire ihraç [açık] etdiniz mi 'A! kolunu açub çimdiği gösteriyor. Bu ne ayıp şey! Hiç biz öyle şey yapar mıyız, onu şeytan çimdiklemişdir!' diyorlar. Affınıza sığınarak ben bu ananeye riayet edemeyeceğim. Nereden çimdik gelir ise, ânı zuhura ihraç edeceğim. Ta ki maddiyatda olduğu gibi, maneviyatda da bu çimdik ortadan kalksın."

Dergide milli hikâye, küçük hikâyeler bölümlerinin yanı sıra, "Kadınlar Dünyası'nın Tefrikası" isimli çeviri öykü ve romanlar da yayımlanmıştır. Çeşitlilik gösteren edebi türler arasında, anılar ve gezi notları da vardır. Şiirlerdeki konu zenginliği dikkat çekicidir.

"Açık Muhabere" derginin okurlarla ilgili yaptığı açıklamaların başlığıdır. Bu bölümde okurdan, derginin yayın ilkelerine uyulması istenerek, yazıların niteliği ve konusu hakkında bilgi verilmiştir.

Yeni çıkan kitap, gazete ve mecmualar, ilanlarla okurlara duyurulmuş,[65] çeşitli yayınlar tanıtılarak alıntılar yapılmış, yanı sıra, giyim ve kozmetik konularını da içeren geniş bir yelpaze oluşturulmuştur.

Kadın derneklerinden bahsedilmiş, dernek programları ve faaliyetleri hakkında tanıtıcı bilgiler verilmiştir. Yeni açılan okulların ders programları yayımlanmış, gerek yurtiçi, gerekse yurtdışında kadınlar için verilen konferansların haber ve metinleri de dergide yer almıştır.[66]

Kadınlar Dünyası, oturmuş bir yayın politikası izliyordu ve okurlarından olumlu tepkiler alıyordu; ancak içeriği hakkında za-

65. *Kırım* mecmuası ve *Küçükler* gazetesinin çıkarılacağı ilan edilmişti. Bkz. 4 Mayıs 1918, no. 172, s. 15. *Küçükler* gazetesinin, *Kadınlar Dünyası* tarafından ayrı bir yayın olarak yayımlanacağı belirtilmişti.

66. Örneğin Paris Pijye Ticaret Mektebi'nde profesör Şarkiyatçı Alfred Dorand'ın 24 Nisan'da verdiği konferanstan bahsedilmiş, Dorand'a Türk kadını hakkındaki olumlu düşüncelerinden ve ilgisinden dolayı teşekkür edilmişti. Bkz. Alfred Dorand'ın Mektubu, 21 Mayıs 1329, no. 48, s. 1.

man zaman okur talepleriyle de karşılaşıyordu. Gazete ve dergilerin işlevsel-faydacı bir anlam yüklenmesi görüşünü paylaşan bir kesim, ülkede bu denli sorun varken dergide oyun ve öykülere yer verilmesini gereksiz buluyordu.[67] Sade bir dille ev kadınlığına yönelik yazılar yazılması ve özellikle beden sağlığı üzerinde durulması da bu talepler arasındaydı.[68] Ayrıca, ilim ve fen konusuna da dikkat çekilmiş, hatta kadınlığın fen eğitimi yapacağı dershanelerin açılması için, cemiyetin desteği istenmişti.[69]

Derginin sadece İstanbul kadınlarına değil, Anadolu kadınına da yönelik olması, onların sorunlarına çözümler önermesi de beklentiler arasındaydı.[70]

Derginin içeriğinde özellikle üzerinde durulması istenen nokta, kadınların erkeklerle eşit olmasına çalışmasıdır. Zaten bu, derginin yayın ilkesidir. Tamamına yakını erkeklerden gelen eleştiri mektuplarının bazılarında temelde ortaya çıkan zıtlık ise, o mektuplara hiç yer vermemekle yok edilmiştir (!).[71]

~

67. Atiye Şükran imzalı, "Ne Güzel" başlıklı yazıda (no.13) tüm basın eleştirilir, daha ciddi, ülke sorunları ile ilgili yazılar yazılması istenerek bu konuya dikkat çektiği için *Kadınlar Dünyası*'na teşekkür edilir.

68. Kevser Emir, "Efendim", 9 Mayıs 1329, no. 36, s. 4.

69. Nesibe Mükerrem, "Fen ve Kadınlık", 21 Eylül 1329, no. 110, s. 10.

70. Sacide, Cihangir, "Bir Hasbihal", 23 Nisan 1329, no.20, s. 3-4. Bu konuyu ele alan yazılar için bkz. Atiye Şükran, Kadıköy, "Anadolu Kadınları Ne Diyorlar?", 15 Mayıs 1329, no. 42, s. 2. Pakize Sadri, Beşiktaş, "Anadolu İhtisasatı: Akhisar'da Kadınlar", 13 Nisan 1919, no. 169, s. 2. Naciye Şerif, Beylerbeyi, "Müfit Tedbirler", 17 Teşrin-i Sani 1329, no. 118, s. 5-7. Yaşar Nezihe, "Anadolu' da Hayat-ı Nisvan", 20 Haziran 1330, no. 148, s. 6. Örneğin, Mesadet Bedirhan, "İstanbul'un İki yüz Senelik Bir Müslüman Ailesi'ne Mensup Emine Hanımefendiye Cevabımız" [kastedilen Cevdet Paşa'nın kızı Emine Semiye olabilir] başlıklı yazıda şöyle yazılıyordu. "Azizem, siz yalnız konakları, onların geniş bahçelerini, yüksek duvarlarını tasvir edeceğinize biraz da, bahçelerin koruklarında, civarlarının sayelerinde oynanan o fecia-i vahşihaneyi, cinayet-i insaniyeti şakihaneyi tedkik zahmetini ihtiyar buyursanız, bana hem ictihatla hak vermeseniz bile elbette ki bizleri ma'zur görürdünüz." 11 Kanun-i Sani 1329, no. 126, s. 8-9.

71. Açıklama için bkz. "Açık Muhabere", 13 Haziran 1330, no. 147, s. 16.

OSMANLI KADIN HAREKETİNİN KADINLAR DÜNYASI'NDA BİÇİMLENİŞİ

Kadınlar Dünyası dergisini çıkaran Osmanlı kadınlarının, kadın sorunlarına yaklaşımı, getirdiği çözümler, önerilen talep ve eylemler, kısaca, Osmanlı kadın hareketinin kendini nasıl formüle ettiğini verebilmek için dergi, konu başlıklarıyla ele alınmayacaktır. Burada yapılacak olan, kadın sorunlarının dergideki yorumlanış tarzını çeşitli boyutlarıyla değerlendirmektir.

Dergi başlıca üç bölümde incelenecektir. İlk bölümde *Kadınlar Dünyası*'nın kadın sorunlarına bakışı; ikinci bölümde kadın sorunlarının çözümünde benimsenen yol ve yöntemler; üçüncü bölümde de kadın sorunlarında çözülmesi gerekli görülen başlıca sorunlar, "kadın inkılâbı"nın boyutları olarak verilecektir. Bu bölüm, ilk iki bölümün ayrıntılı bir açıklaması olacaktır. Gerek dil sorunu, gerekse dergiye ulaşabilme güçlüğü göz önüne alınarak *Kadınlar Dünyası*'ndan yapılan alıntılar özellikle uzun tutulacaktır.

Derginin Kadın Sorunlarına Bakışı

Osmanlı toplumunda kadınların büyük sorunları olduğu, egemen görüş olarak *Kadınlar Dünyası*'nda yayımlanan yazıların tümünde yer almıştı. Kadınlar yazılarında yaşadıkları sorunlardan yakınıyorlar, eleştiriler getiriyorlardı. Kadınlar içinde bulundukları durumu anlatırken tüm geleneksel toplumlarda olduğu gibi, yakınmacı bir üslup kullanmışlardı. Yakınmaların şekli ne olursa olsun, bu, kadının kendini ifade ediş yollarından biriydi ve önemi inkâr edilemezdi. Kaldı ki, sadece yakınılmakla kalınmamış, kadınların sorunları çeşitli yönleriyle ortaya konarak irdelenmiş, somut çözümler ileri sürülmüştü. Dergide toplumdaki "kadın" imajının sorgulaması yapılıyordu:

"Bu memlekette kadın muhterem ve mesud değildir, hakkına ve mevkiine mâlik [hakkına ve konumuna sahip] değildir. Hakkına ve mevkiine sahip olmayan saadet ve hürmet görmeyen kadın, tabiatıyla bedbaht olduğu muhiti içinde mucib-i bedbaht [zorunlu olarak

bahtsız] oluyor."[1] "Bizde kadınlık, siyah bir kefen içindedir. Bizim kadınlarımız, bir Fransız edibinin dediği gibi 'şekl-i gayb-i mevcud'dan [şekli kaybolmuş varlık] ibarettir. Bizde kadınlar dünyanın bütün kadınları, bütün insanları gibi yaşayıb ölmezler; sürüklendikleri hayat-ı zahfane [sürünülerek geçirilen hayat] içinde ölü gibi yaşamaya mahkûmdurlar. Ben aksi ve yeknesak çarşaflarımızla kendimizi Şark'a aid bir tablonun kenarına sıkışdırılmış bir 'siluete' teşbih [benzetme] ediyorum. Simsiyah bir gölge... İşte bizde kadının kısaca tarifi bundan ibarettir."[2]

16-23 Mart 1914'te Roma'da toplanan Uluslararası Kadınlar Kongresi'ne hiçbir Türk kadınının katılmamasıyla ilgili olarak yazılan yazıda da, Türk kadınının içinde bulunduğu olumsuz koşullar ve toplumdaki ikincil konumu dile getiriliyordu. Yazıda konferansa katılmamalarını pek tabii buldukları belirtilerek, bu durumun nedenleri, "O kongreye giden bir Türk kadını ne diyecek?" sorusundan hareketle verilmeye çalışılmıştı:

"Düşününüz o kongreye giden bir Türk kadını ne diyecek? Her millete mensub kadınlar memleketlerinde kadınlar hakkında revâ görülen bazı haksızlıkları, kendilerinden henüz dirîg [esirgeme] edilmekte bulunan bazı hukukun dahi istirdâdına [geri alma] nasıl çalışmakta olduklarını anlatmayacaklar mı? Pekâlâ, bizim hanım da derdini dökmeye başlayacak, şüphesiz şöyle bir nutuk îrâdı [söyleme] mecburiyetinde kalacaktır:

"Hanımlar; sizin nutuklarınızı dinledikçe ben hayret ediyorum. Sizin haiz olduğunuz hukukun nısfı [yarısı] biz kadınlara bahşedilmiş olsa, biz kendimizi bahtiyar addeder [sayma] ve şikâyeti hatırımıza bile getirmeyiz. Hâlbuki siz bu kadar hukuk ile beraber kendinizi bedbaht addediyorsunuz. Bu hukukun da tevsî'ine [genişletme] çalışıyorsunuz. Öyle ise dinleyiniz; ben de size bizdeki kadınların hâlini anlatayım da, hayret nöbeti size gelsin: Bizde kız mektebleri, erkek mekteblerinin onda biri nisbetindedir. Bizdeki kadınların yüzde doksanı hiç tahsil görmemiştir, belki okuma yazma da bilmez. Bizde kadın, köylerde hayvanla beraber çift sürer; şehirlerde erkeklere yalnız alet-i zevc ve hizmetçi olur... Bizde kadın, erkeksiz yaşa-

1. Feride Mağmum, "Bir Hasbihal", 9 Mart 1918, no. 164, s. 14.
2. Nesibe Ferda, "Bizde Kadın", 24 Ağustos 1329, no. 106, s. 14.

yamaz, bir hâne bile isticar [kiralama] edemez. Bizde kadın, erkeği ölür ve maaş bırakmaz ise aç kalır; çünkü hiçbir vechile temin-i maişet [geçimini temin] etmesi imkânı yoktur. Hizmetçilik de kolay bulamaz. Zira ekser evlerde kadınlar hizmetçidir. Hariçten hizmetçi almazlar, ecnebi veya Hıristiyan evine gidip hizmetçilik edilemez. Bizde kadını kocası istediği zaman bilâ-sebeb tatlîk [sebepsiz yere boşama] eder. Kapı dışarı atar. Bizde kadının erkeğinden şikâyetini kimse dinlemez. Hânede erkek karısına bildiği, istediği gibi muamele eder. Bizde kadın şarkı söylemez, dans etmez, saz çalsa bile gizli çalar. Bizde kadın, umûmî mahallere girebilmek şöyle dursun, hızlı lakırdı bile edemez, herkesin nazar-ı ta'yîbi [ayıplayan bakış] altında ezilir. Bizde kadın, sokaklarda, mesirelerde bile peçe altında hüviyeti meçhul koyun sürüsü gibi gezer. Bizde kadın, rast gelecek harf-endâzlığa [onur kırıcı laf atma], kol çarpmasına, nazar-ı muhakkeranesine [tahkir edici bakış] ma-rûzdur. Hatta o derece ki, hükûmet 'muhadderât-ı islamiyeye taaruz' [Müslüman kadınlara taarruz] cürümüne mahsus ceza ihdasına mecbur oldu. Bizde kadın, zevciyle bir lokantaya oturub yemek yiyemez. Bizde kadın, ecnebi kadınlarının gezdikleri bahçelerde gezemez. Bizde kadın, erkeğiyle beraber ziyafetlere iştirak edemez. Bizde kadın... Lâkin nutuk buraya geldiği vakit kongre a'zâsı, şüphesiz ayağa kalkacaklar; hiddet ve nefretle 'be hey kadın! Senin burada ne işin var? Siz daha insan hukukunu istirdad etmemişsiniz. Bizimle müzakereye nasıl geliyorsunuz?' diyecekler ve hanımı kemâl-i nezâketle dışarı atacaklardır."[3]

Kadınlar yazılarında, koşulları ne olursa olsun, kadın cinsinin her tür haktan mahrum olduğunu, cins olarak ezildiğini vurgulamışlardı: "Bizim hakkımız gasb edilmiş. Her yerde her şeyde makhuruz

3. Nimet Cemil, "Roma'da Kadınlar Kongresi", 16 Mayıs 1330, no. 143, s. 4-5. Yazı Roma'daki Kadınlar Kongresi'ne katılmama olayının *İkdam*'da belirtilmesi üzerine konuya açıklık getirmek amacıyla yazılmıştır. Kadının kötü durumunun hayatın her alanında görülebileceği bir başka yerde şöyle verilir: "Şekli ictimaiyemize göre biz herşeyden mahrumeyiz. Beşeriyetin bir ferdi olduğumuz halde huk-ı beşerden müstefid olamıyoruz [yararlanamıyoruz]. İnsaniyetin, dehanın, faziletin müvellidganesi bulunduğumuz müsellem iken [kabul edilmiş] mesuliyetler içinde zelil, sefil sürünüb gidiyoruz. Halbuki, bizim de bir hissimiz, bir ruhumuz, bir dimağımız bir mevcudiyetimiz, bir insaniyetimiz var." Nadya Kantarcıyan, "Vaziyet-i İctimaiye", 28 Eylül 1329, no. 111, s. 5-6.

[kahrolmuş]. Dünyada hayvanlar kadar mevkiimiz yok. Hatta bütün felaketlerin müsebbibi olarak telâkki ediliyoruz. İnsanlık saadetinden hiç nasibimiz yok. İnsanlara bahş edilen bütün nimetlerden mahrumuz. İşte bizim bedbahtlığımız. ... Hepsini yazarsak cildler dolar. Kahır işkence altında inliyoruz. Bizim hâlimiz bir fakirin hayatından daha müdhiştir. Çünkü hiç olmazsa o esir, bâzîçe [oyuncak] değildir."[4]

Bunun dışında dergide, Anadolu kadınının sorunları da gündeme getirilmiş, Anadolu köylü kadınının erkeğin işlerini de üstlendiği, kentteki kadından iki kat daha fazla ezildiği anlatılmıştı:

"Tarlada çalışan, kocasının çorabını ören, tarla dönüşü çorbasını pişiren, ve-l-hâsıl [kısaca] her hususta erkeğe ait vezaifini ifa eden kadındır. Oralarda erkeklerin vazifesi, benî İsrail [İsrailoğulları] zamanından kalma köhne kahvelerde çan çan etmekten başka bir şey değildir. Oralardaki erkeklerin nazarında bir kadının mevkii, sarı öküzün mevkiinden daha ziyade değildir. Erkek isterse çamaşır değiştirir gibi boşar. Oralarda; erkek çocuk olursa babasının ilk işi, kadına tahakküm hislerini vermek en büyük terbiyedir. Bu sözlerde mübalağa yoktur. Ben gözlerimle gördüm, kulaklarımla işittim."[5]

Kadınlar erkeklerin kendilerine saygı göstermemelerinden ve kendilerine yapılan tecavüzlerden şikâyetçiydiler. Kadının göreceği saygının, onun konumunu belirlemede önemli olacağını savunuyorlardı: "Memâlik-i mütemeddine-i sâirede [diğer medeni ülkeler] kadınların da erkekler arasında bir mevki-i mümtaz işgal etmesi, erkekleri tarafından hakk-ı ihtirama [saygıdeğerlik] mâlik olmaları sebebindedir. Hâlbuki biz Osmanlı kadınları, erkeklerimizden ihtiram ve riayet görmedikten başka, enzâr-ı mütecâvizâne ve müntakimâneleri [saldırgan ve intikam alıcı bakışlar] altında eziliyoruz."[6]

4. Muhlise Fuad, "Merhamet İstememeliyiz", 10 Teşrin-i Sani 1329, no. 117, s. 4-5.

5. Nilüfer Mazlum, Makrıköy (Bakırköy), "Düşünebildiğim", 21 Eylül 1329, no. 110, s. 12-13.

6. Belkıs Ferid, Beşiktaş, Yıldız, "Mevki-i İctimaimiz", 21 Mayıs 1329, no. 48, s. 3. Kadınlara yapılan sarkıntılık olayı şikâyet konusudur. "Bizim muhitimizde maateessüf tesadüf olunur ki [üzülerek rastlanılmaktadır ki], kadınların terakkilerini bile ekseriyat müstehzi [alaycı] handelerle istikbal ediyorlar. Erkeklerimiz feminist bir fikre sahip olmaktan ziyade kısm-ı a'zamı kadınları bir eğlence

"Tedennimizin [gerileme] en büyük sebeplerinden biri de, erkeklerimizin bize karşı olan cehl ve taassubudur. Şimdiye kadar çalışmamıza erkeklerimiz mâni olmuştur" diyen kadınlar, mahalle kahvelerinde iki, üç tutucunun bir araya gelince sadece kadın konusu üzerinde konuştukları, kızlarının okula gitme istemlerinden yakınan bu kişilerin, sokakta gördükleri ciddi, temiz giyinmiş kadınları rahatsız etmekten de geri kalmadıkları ifade ediliyordu.

Kadınlar kendilerinin, "erkeğin gözünden, erkek bakış açısıyla, erkeğe göre tanımlanmaları"na itiraz etmişler; kadını sadece bir zevk aracı olarak gören erkekleri eleştirmişlerdi:

"Kadın bizde sırf, bir âlet-i zevk-i ricaldir [erkeğin zevk aracı]."[7] "Kadın denince erkekler nazarında ne gibi bir mana ifade ediyoruz. Şüphesiz onlar, bizi kendi hevesat-ı şehvanilerinin teskinine hâdim [hademe, hizmet eden] birer âlet, birer bâzîçe-i nefâset [nefis oyuncağı] olarak telakki ediyor ve bizi o surette kullanıyorlar."[8] "Türk erkeklerinin felsefesince, kadınlar dünyaya erkeklerin rahatını temin için gelmiştir... Bu memlekette kadınlığın hayat hakkı yoktur. Kadınlar erkekler için yaşarlar, hürriyetleri yokdur. Erkeklerin esiridirler."[9] Erkeklerin kadınları, "salon kadınları", "orta hâlliler" ve "hâli vakti yerine olmayanlar" olarak üçlü bir tasnife tâbi tuttukları; salon kadınlarının "tatlı bir meyve", orta hâlli kadınların "hizmetçi", hâli vakti yerinde olmayanların "esir" olarak görüldüğü iddia edilmişti.[10]

Kadın ve erkek arasında yetenek bakımından hiçbir fark olmadığı, kadın sorunlarının temel nedeninin, kadının yaşam biçiminde, yetiştirilme koşullarında aranması gerektiği de vurgulanmıştı.[11] Bu yaşam biçimini belirleyen en önemli etken, kadının bir erkeğe bağımlı olması, kendi geçimini temin edecek iktidara sahip olamama-

---

zannediyor. Bunun da en sarih bir misalini köprü başında ve İstanbul sokaklarında kemal-i tesadüfle görebilirsiniz. Bir hanım giderken mutlak birkaç kişi ona çarpar, iz'aç eder. Diğer tarafta bir ecnebi yol verir, riayetkâr bir vaziyetle çekilir."

7. Şakire Mahinur, "Erkek-Kadın", 31 Ağustos 1329, no. 107, s. 6.

8. Fatına Bedia Adil, Kasımpaşa, "Mevkiimiz", 15 Nisan 1329, no. 12, s. 2-3.

9. Fatına Zerrin, Kadıköy, "Derdlerimiz", 21 Mayıs 1329, no. 48, s. 2-3.

10. *A.g.y.*

11. "Kadınlar Dünyası" imzasıyla, "Erkekler! Kadınlık Yalnız Meyva Değildir", 11 Mayıs 1329, no. 38, s. 1.

sı olarak açıklanmış; çözümü, kadının toplumsal yaşama katılması, "teşrîk-i mesâî" (işbirliği) edebilmesinde görmüşlerdi:

"Kadının zulüm görmesine, esaretine kendisini yalnız olarak yaşatabilecek bir iktidarı olamaması sebep oluyor. Yani kadının hariçte maişetini temin edebilecek bir hâlde bulunmamasıdır..." Bu durum aile hayatındaki dengeyi kadının aleyhine bozmuştur: "Bakınız hemşirelerim, aile hayatında muvazene nasıl bozuluyor? Kadının karnını doyurmak, yaşamak için erkeğe ihtiyacı vardır. Yalnız başına kendisini yaşatamaz. Hâl-i hazırda böyle. İşte bunun için korkuyor. 'Ayrılırsam ölürüm' der. Yaşamak için çâr-nâ-çâr [çaresiz] erkeğin her bir hareketine boyun eğmek lüzumu olduğuna hüküm verir. Dikkat ediniz. İki şahıstan biri son derece korkak olursa, diğeri ona tegallüb [zorbalık] tahakküm etmez mi?"[12]

Kadına atfedilen değerlerin onu ikincil konuma düşürdüğü, bu değerlerin onun konumunun belirlenmesinde belirleyici olduğu da önemle vurgulanıyordu:

"Evvelâ kadın dünyayı göremez. Çünkü o dört duvar içinde oturmak, yemek pişirmek, evi silmek, erkeğin huzuzatını [hazlar] temin etmek için yaratılmıştır. Hârice [dışarı] çıkmak onun için haramdır. Sâniyen [ikinci olarak], kadın dilsizdir. Erkeğin zulümlerine, gayr-i mantıkî hareketlerine karşı hiçbir şey söylemeye hakkı yoktur. Çünkü saçı uzun, aklı kısadır. Erkek düşünebilir; kadın düşünemez. Düşünemediği için, düşünebilene karşı müddeayâta [iddiada bulunmak] hakkı olamaz! İşte bütün aileler, bu sakim [yanlış] kaideler üzerinde kurulmuştur. Bî-çâre kadınlar! Onların inledikleri bile kabahattir. Evet, hisleri bile istenmez. Bir taş gibi hissiz olmaları istenir."[13]

Kadını ikincil duruma düşüren değerlerin oluşmasında, erkeklerin kadına karşı olan tutumlarının da etkili olduğu açıklanıyor, bu durumdan erkekler sorumlu tutuluyordu. Çünkü erkekler kadınları anne, eş, ev kadını haricinde başka bir rolde görmek istemiyorlardı.

"Bu hususda kabahatimiz olduğunu itiraf etmekle beraber, bunun da mesuliyeti sırf erkeklerimize râci'dir [ait]. İstediler ki kadın

12. Mükerrem Belkıs, "Kadınlıkda Esaretin Müvellidi", 8 Temmuz 1329, no. 96, s. 1.

13. *A.g.y.*

hiçbir şeye karışmasın. Yalnız evdeki işleriyle meşgul olsun. Çamaşır yıkasın, ortalık süpürsün, yemek pişirsin, çocuklarına baksın ve mümasil [benzeri] hizmetleri yapsın. Neden ve ne mecburiyet?" diyen kadınlar, kendilerine zorla kabul ettirilmek istenen bu yaşam biçimini reddediyor, bu rol kalıbını kıracaklarını belirtiyorlardı. İnsan haklarından yoksun bırakılmalarına bir türlü anlam verememişlerdi: "Kadın, erkeklerin hiçbir zaman tahammül edemeyecekleri yalnız böyle ağır külfetli vezaif için yaradılmamıştır. Belki bunlar olsa olsa ikinci, üçüncü derecede kalır. İşte bu sebebledir ki erkeklerimiz, biz zavallı kadınlar için bir mevki-i ictimai düşünmeye ve kendileri gibi birçok hürriyete nailiyetimizi tasavvur etmeye tenezzül etmediler. Hâlbuki bizim de bir ruhumuz, bir hissimiz, bir düşüncemiz, bir mevcudiyetimiz, bir dimağımız, bir insanlığımız var. Böyle olduğu hâlde, niçin biz de yaşamak hakkından, hey'et-i ictimaiyedeki mevkimizden hukuk-ı tabiiye ve insaniyemizden mahrum bırakılalım? Niçin ve neden?"[14]

Kadınların kendi haklarının neler olduğunu bilmedikleri, hatta hakların farkında bile olmadıkları ifade ediliyordu. Kadınlardaki bilinç eksikliği sorunlara kaynaklık eden en önemli faktördü: "Biz (ilan-ı meşrutiyetten sonra) bir saha-i sa'y ve mücadeleye atılarak yorulmak bilmez bir azim ve metanetle hukuk-ı nisviyemizi tanıtdırmak, hakk-ı meşru'muzu aramak istemedik."[15] "Kadın o derece giriftar cehl [cehalete düşmek] olmuş idi ki, bizzat kendisine 'kadın nedir?' diye soracak olursanız 'saçı uzun, aklı kısa' bir mahlûk diyeceği şüphesizdi. Çünkü kendisi de bu tefevvühât-ı cahilaneye [cahilce yapılan dedikodular] inandırılmış idi."[16]

Sorunun sürekliliğinin, değişmezliğinin sosyalleşme süreci içinde kadınlara ve dolayısıyla topluma benimsetilen amaç-değerler aracılığıyla sağlandığı, eğitim ve sosyalleşmede kadınlara verilen değerlerle kadınların dış çevreden soyutlandığı, sadece eve yönelik yetiştirildiği belirtiliyordu: "Bugün hem ki az, çok herkesde vardır. Kadın dendi mi hükm-ü kat'i. Kadın küçük iken bebek oynar, mek-

14. E. Süreyya, Üsküdar, Açık Türbe, "Bir Milletin Nisvanı Derece-i Terakkisinin Mizanıdır", 19 Şubat 1921, no. 194/8, s. 4.

15. *A.g.y.*

16. Bint-i Pertev Hediye, "Kadınlığın İ'tilası", 25 Mayıs 1918, no. 175, s. 6-8.

tebe gider, bir az büyüdü mü nakış işler, dikiş diker, icab ederse ev işi öğrenir. Hîn-i hâcette [gerektiği zaman] annesinin yardımcısı olur. Evlendikten sonra çocuk doğurur, büyüdür, terbiye eder. Genç iken bütün muhitinin emrine baş eğer, orta yaşlılıkta az çok hayatın imtiyazlarına nail olur, ihtiyarlığı zamanında da... Söyleyeyim mi? Çenesi düşük, hırçın, asabî bir hanım şekline girer."[17] "Kadını cansız, süslü bir bebek, eğlendirici bir oyuncak, düşüncesiz, maksadsız bir ev bekçisi telâkki ederler."[18]

Bu şartlar altında yaşayan kadınlar kişisel özgürlüğün ne olduğunu ya da başka bir yaşam biçimi olabileceğini bilmiyorlardı. Bunların farkına varıp, çeşitli talepleri gündeme getirseler bile fikirlerinden vazgeçirilmeye çalışılıyorlardı: "Bizde nisviyet, henüz hürriyet-i şahsiyesinden bî-haber, ilim ve maarifden bî-behre [mahrum], fikri terakkiden bî-nasib, a'mâl ve hayat-ı ailede bî-his; yalnız bir baziçe-i şehvet olarak yaşamakdan başka bir şeye yaramamıştır. Hatta ilim ve fünun için kalbinde his-i teali [yüce duygu] besleyen kadınlara karşı, 'size ilmin lüzumu yok. Ancak siz evlerinizin hizmet-i yevmiyesinden mes'ûlsunuz' demektedirler."[19]

Sosyalleşme sürecinin cinsiyete göre biçim aldığı, kadın ve erkeğe farklı yaşam biçimleri sunulduğu ifade edilmişti. Çünkü toplum, kadın ve erkekten farklı davranış kalıpları bekliyor; bu farklılık, ailede verilen terbiye ve eğitimle yerleştirilmeye çalışılıyor, erkeklere tahakküm hissi veriliyor, kadın çocukluğundan itibaren erkeğe muhtaç hâle getirilmeye çalışılıyordu.[20] Kadının eğitimi önemsenmediği için bu haktan mahrum bırakılıyordu.[21] Onun çalışıp kendi

17. Aziz Haydar, "Kadının Yaradılışı, İstidadı, Vazifesi", 29 Kanun-i Sani 1921, no. 194/5, s. 2.

18. Safiye Ali, "Kadın", 22 Kanun-i Sani 1921, no. 194/4, s. 3.

19. Nuriye Selahaddin, Topkapı, "Kadınlıkta Esbab-ı Tedenni", 8 Haziran 1329, no. 66, s. 2-3.

20. Çocuk terbiyesinde erkek çocuklara tahakküm hissinin verildiğini, bunun hürmet, saygı duygularını önleyeceğini belirten Nilüfer Mazlum'a göre, terbiye aile içinde uyumun sağlanmasına yönelik olmalıydı. Nilüfer Mazlum, Makrıköy, "Düşünebildiğim", 21 Eylül 1329, no. 110, s. 12-13.

21. "Bugün felaketlerimizin en büyük amilini fikr-i terakkinin fikdan-ı maarifsizliğimizin müterakki olmaması bize büyük bir ders-i ihtibah vermiş oluyor." Nuriye Salahaddin, Topkapı, "Kadınlıkta Esbab-ı Tedenni", 11 Haziran 1329, no. 69, s. 3.

hayatını temin etmesine izin verilmiyor; sadece eş ve anne olarak düşünülüyordu. Kadınların, saydıkları tüm bu haklardan yoksun olması, kadını toplumdan soyutluyor ve "kadınsız bir toplum"a yol açıyordu.

Kadın Sorunlarının Çözümünde Benimsenen Yol ve Yöntemler

Kadın sorununun çözümünde önerilen yol, feminizmin öncülük edeceği bir kadın inkılabı düşüncesidir. Düşünülen "kadın inkılâbı", "ictimai inkılâp"tan bağımsız değildir. Yeni bir kadın tipinin yaratılması ve benimsenmesi, toplumsal yapıda, yaşam biçiminde, dünyaya bakış tarzında gerçekleştirilecek temel dönüşümlerle oluşacaktır. "Kadın inkılâbı", insanlığın mutluluğu için gerçekleştirilecek inkılâplar içinde, en önemlisidir:

"Ta ibtida-yı beşerden şimdiye kadar bütün sa'yler, bütün mücadeleler, bütün ölümler bir maksada vusul için olmuş. Hep insanlar bir gaye, bir müntahab-ı emel [seçkin arzu] tâkib etmişler. O da insanların saadeti. İşte şimdi de bu gaye, olanca şiddetiyle insanları işgal ediyor. Bir tarafta müsavat-ı beşeriye taraftarları insanların küçük tabakalarında hükümran olan acı sefaletleri kaldırmaya uğraşıyor. Bir taraftan beşeri insanlar, akan kanları durdurmaya uğraşıyorlar, bir inkılâb bütün hayata yapılarak bir taraftan da vesaitin daha mükemmel olmasını temin için çalışıyorlar, tayyareler, mükemmel evler ilh.* vücuda getiriyorlar. Saadet-i beşeriye yolunda bu kadar efkâr ve inkılâbın içinde en ziyade haiz-i ehemmiyet olan, kadın meselesidir."[22]

* "Sonuna kadar" anlamına gelen "ilâ âhirihi" sözünün kısaltması.

22. Mükerrem Belkıs, "Kadınlık Meselesi: Cereyan-ı Umumi ve Muvazenet-i İctimaiye", 2 Mart 1330, no. 141, s. 6-7: "Kadın hürriyeti fikirde doğduğu gün birçok mücadele içinde yuvarlandı. Hatta bunun pek boş bir iddia olduğu zan edilirdi. Fakat az zaman sonra bu fikrin, bu yeni fikrin gittikçe tevessü'ü pek de insanları, alimleri lakayd bırakmadı. Bir zaman dünyanın en büyük alimi, en büyük filosofu bile yürüttüğü bir fikir, istidatsız bir muhakeme üzerine ne büyük bir hataya düşerek, 'kadının saçının uzun aklının kısa olduğu'nu iddia ediyordu. Bu Schopenhauer'dır."

Gerekli tüm düşünsel ve teknik değişimlere dikkat çekiliyor, sorunun "insanların hürriyete muhtaç oldukları gibi, kadınların da hürriyete ihtiyacı olduğu ve hürriyet insanların nasıl bir hakkı ise, kadınların da bu haktan yararlanmaları gerektiği" düşüncesinin kabul edilmek istenmemesinden ve bu düşünceyi harekete dönüştüren kadınlık cereyanına –feminizm– itiraz edilmesinden kaynaklandığı ileri sürülüyordu:

"'Kadınlık cereyanı'na karşı bu ilk muhalefet pek tabii idi. Çünkü ibtida-yı beşerde her nasılsa erkekler kadınları mağlub etmişler ve bir hayat-ı ictimaiye ile yalnız onlar yaşamışlar, yalnız onlar insanlığın nimetlerinden müstefid olmuşlar [istifade etmek]. Ta bu zamana kadar bu hayat hiçbir arızaya uğramaksızın gelmiş. Ve bu bütün büyük dimağlara, kadının erkeklerden noksan olduğu fikrini ilka' [telkin] etmiş."[23]

Kadınlar, bu ataerkil yapının ve onun ideolojisinin değişmesinin önemine dikkat çekiyorlar, bunun ancak kadınlar tarafından gerçekleştirilecek inkılapla mümkün olacağını açıklıyorlardı:

"Ancak... Hayat yalnız eski hayatı tekrar eden davadan, 'işte geldim, gidiyorum'dan ibaret bir teselli-i atılane ve miskinane değildir. Hayat ancak, yaşadığı devre-i temeddün [medeniyet] ve tenevvürün [aydınlanma] sahibi olmaktır."[24]

"Osmanlı muhiti; bu muhit içinde bilhassa kadınlık; hayat-ı esaretini tahlis [kurtarma] edecek, kendi kendini yaşatacak bir inkılâb-ı ictimaiyeye muhtacdır. Bunu herkes, kadın-erkek düşünmesini bilen herkes idrak etmiştir."[25]

Osmanlı toplumunun, özellikle de Osmanlı kadınının bir inkılaba muhtaç olduğu vurgulanıyordu. "Bugünkü hayat yenilik istiyor. Kadın erkek yeniliğe susamıştır."[26] Kadının toplumsal yaşamının başka bir safhaya, başka bir devreye giriyor olması, inkılabı gerekli kılıyordu. Üstelik kadınlara göre bu inkılap, Osmanlı toplumunda başlamıştı. Kadınların uyanması ve toplumsal yapıdaki görünürlük-

23. Mükerrem Belkıs, *a.g.y.*

24. Pakize Sadri, Beşiktaş, Çıngıraklı Bostan, "Şikâyetlerim", 29 Mayıs 1329, no. 56, s. 2-3.

25. "Kadınlar Dünyası" imzasıyla, "Lâf mı, Maruzat mı?", 27 Haziran 1329, no. 85, s. 1.

26. *A.g.y.*

leriyle paralel gelişecek olan hak mücadeleleri, inkılabın itici gücünü ve gerekliliğini sağlayacaktı:

"Bir müddettir ki hayat-ı nisviyemizde başka bir faaliyet, başka bir hayat tecelli ediyor. Bunu zannederiz ki kimse inkâr edemez. Nisvanımızdaki eski atâlet, eski miskiniyet kalmadı. Bir faaliyet, bir hareket his olunuyor oldu. Hayat-ı ictimai-i nisvan başka bir safhaya, başka bir devreye giriyor."[27] "Memleketimizde dahi kadınlık uyanmaya, görünmeye başladı. Ne mesudiyet! Memleketimizde kadınlık, hakk-ı hayatını, hakk-ı ictimaiyesini düşünüyor, arıyor. Buna kim ne diyebilir. Kadınlık müzmin bir devr-i esareti, bir devr-i hürriyet ve insaniyete kalbe [değiştirme] çalışıyor. Tebrik edilmelidir, teşvik olunmalıdır. Medeniyet, ademiyet bunu böyle emreder. Evet, kadınlık takib etmekte olduğu bu mes'ûd yolda âdât ve teamül gibi avarız ve müessirata tabii tesadüfden hâli kalmayacaktır. Bunları, iktihama [göğüs germe] mecbur olacaktır. Kadınlık bunu pekâlâ biliyor, görüyor. Kadınlığın uyanması, görünmesi, hayat-ı ictima-i inkılabını vücuda getiriyor, en mühim bir amil ve müessir oluyor."[28]

Kadın inkılabının amacı, kadın-erkek eşitliğinin sağlandığı yeni ve insani bir dünya meydana getirmek, kadınların bu dünyada oynayacakları rollerle insanlığı mutluluğa ulaştırmaktır:

"Haksızlığı, bî-çâreliği, müsavatsızlığı kaldırarak, ahlâkın, vicdanın muhakemesiyle vücuda getirilecek yeni ve insani bir teşkîlât. Bu teşkîlât içinde, insaniyeti yükseltecek, âdemiyeti mesud edecek ancak kadın ve erkeğin hukukta müsavatıdır... Mesudiyet, umumiye-i beşeriye, hukuk-ı umumiyede görülecek müsavat sayesinde tecelli edecektir. Hukukta olsun, mesaide olsun müsavat-ı umumiye kabul edilmez ise, insaniyet kemalini âdemiyet mevkiini bulamayacaktır... Erkeklerin hukuku derecesinde kadınların dahi hüviyeti kavanîn-i umumiyede [genel kanunlar] tanınınca, işte o dakikadan itibaren beşeriyetin mesud olacağına iman etmelidir."[29]

Kadınlar, inkılabı çağın gerekleri doğrultusunda "ihtiyaç-ı zamaniye"nin doğal bir sonucu olarak görüyorlar, bu konuda ilkin

27. "Kadınlar Dünyası" imzasıyla, "Kadınlık Canlanıyor", 26 Mayıs 1329, no. 53, s. 1.

28. "Kadınlar Dünyası" imzasıyla, "Müsavat-ı Hukuk", 3 Mayıs 1329, no. 30, s. 1.

29. Ulviye Mevlan, "Düşünüyorum", 1 Haziran 1918, no. 176, s. 2.

kendilerine görev yüklüyorlardı: "Bundan elli veya yüz sene evvelisi ile bugünün ihtiyacatı bir tutulamaz. Bugünün veya asrın terakkiyat-ı fikriye ve ilmiyesine kendimizi kapdırmak veya kapılmak mecburiyeti bütün şiddetiyle tezahür etmektedir. Mademki zaman bizi de o terakkiyat-ı fikriye ve ilmiyeye dahil etmek mecburiyetini ihsas ediyor, şu halde bizim çalışarak öteden beri sönmüş, paslanmış, ihtiyarlanmış beyinlerimizi alevlendirmek, cilalamak, gençleştirmek icab eder."[30]

Toplumsal ve siyasal inkılapların, milletlerin gelişmişlik düzeyine göre yapılacağı temel düşüncedir.[31] Bu düşünceden hareketle inkılabın aşamalı olarak gerçekleşmesi fikri benimseniyordu: "Tebdilat ve ıslahatın tedrici olması esas itibarıyla şarttır."

Dergiye kadınlık hareketinde aşırıya varılmamasını isteyen mektuplar da gelmişti. Radikal feministlerle, ılımlı feministler arasında karşılaştırma yapılmış, Fransa ve İsviçre'deki feminist harekete destek verilmiş, mücadele yöntemleri yüzünden radikal feministlerin tarafı tutulmamıştı. Radikal feministlerin kadın hareketini sekteye uğratacağı, bunun ilk örneğinin İngiliz sufrajetlerinde görülebileceği, İngiltere'den etkilenen Çin'deki kadınların da durumlarının farklı olmadığı, Çin hükümetinin bütün kadın derneklerini kapadığı gibi kız okullarını da kaldırmak istediği, açıklanmıştı.[32] Bu nedenle değişimin aşama aşama yapılması, öncelikle eğitim sorununun halledilmesi, cehaletin ortadan kaldırılması isteniyordu:

"Biz Osmanlı kadınları; erkeklerimizin cehl ve taassubuna, âdet ve ülfetine karşı birdenbire isyan etmek arzusunda değiliz. Biz, tedrici bir tekamül ile hayat-ı ictimaiyemizi temin ettirmek fikrindeyiz. Evvela seviye-i irfanımızı –erkeklerimiz ile beraber– yükseltmek isteriz. Bu süratle cehalet ve taassubu üzerimizden def' eder isek matlabı [talep edilen] kolayca istihsal edebiliriz."[33]

30. Hadice Hasib, Makrıköy, "Kadınlıkta İnkılâb Fikri", 12 Teşrin-i Evvel 1329, no. 112, s. 7.

31. Safiye Biran, "Fatma Zerrin Hanımefendi'ye", 7 Temmuz 1329, no. 95, s. 2.

32. Odette Feldman, "Feministen Feministe Fark Var", 21 Kanun-i Evvel, 1329, no. 123, s. 3-4. Bir Fransız kadının yazmış olduğu "İki Feminizm" adlı eserin çevirisi için ayrıca bkz. Pakize Sadri, "Feminizm", 13 Haziran 1329, no. 71, s. 3-4.

33. "Kadınlar Dünyası" imzasıyla, "Avrupa Matbuatı Münasebetiyle", 15 Ni-

"Terakki etmek, tealiye doğru yürümek için maneviyata mütealliik olsun, âdata merbut olsun, ne kadar mevani' ve müşkülat varsa def' etmek, kırmak, mahvetmek lazımdır" denerek, kadının zamana uygun bir eğitim düzeyine kavuşturulması gereği üzerinde durulmuştu.[34]

Osmanlı kadını, cinsine ait sorunları çözerken Osmanlı düşün akımlarında[35] da temel alınan "devlet nasıl kurtarılabilir?" sorusunu da beraberinde taşımış, çözümler aramıştı: "Kadınlıkta inkılab-ı fikriyenin lüzum ve şiddetini bu memleketin teali ve terakkisi için elzem addeder ve terbiye-i diniye ve milliyemiz dairesinde her türlü serbesti-i terakkiyatı elzem addederiz."[36]

"Biz inkılâb yapmak için geldik. Biz inkılâbcıyız. Vazifemiz ağır, mesuliyetimiz büyüktür"[37] diyen kadınlar, inkılap sayesinde hem kadının hem de vatanın kurtarılacağını, insaniyetin yükseltileceğini açıklamışlardı. Derginin sahibi Ulviye Mevlan'a hitaben yazılan bir

---

sarı 1329, no. 14, s. 1. *Kadınlar Dünyası*'nın bu gaye yolunda günlük olarak yayımlandığı ifade edilir. Ayrıca bkz. "Kadınlar Dünyası" imzasıyla, "Dinleyiniz, Usanmayınız Azizelerim", 28 Nisan 1329, no. 25, s. 1. Dergiye gelen mektuplarda kadınlık hareketinde aşırıya varılmaması isteniyordu. Sıdıka Ali Rıza, "Evrak-ı Varide", 7 Nisan 1329, no. 4, s. 3.

34. "Kadınlar Dünyası" imzasıyla, "Lâf mı, Maruzat mı?", 27 Haziran 1329, no. 85, s. 1.

35. İslamcılık, Batıcılık ve Türkçülük olarak gruplanabilen Osmanlı düşün akımlarında yer alan entelektüellerin kadına ilişkin görüşlerinin ayrıntılı bir incelemesi için bkz. Serpil Çakır, "II. Meşrutiyet'te Osmanlı Kadın Hareketi ve Kadınlar Dünyası Dergisi", İstanbul Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi Doktora Tezi, İstanbul, 1991, s. 104-50.

36. Hadice Hasib, Makrıköy, "Kadınlıkta İnkılâb Fikri", 5 Teşrin-i Evvel 1329, no. 111, s. 7: İnkılabın tedrici olarak gerçekleşeceği belirtilmişti.

37. Fatma Zerrin, "Tiz-reftar, Fakat Mantıkla", 4 Temmuz 1329, no. 92, s. 3-4. "İnkılâb fikri, bunun için durmayarak çalışmak, bize nafi olan asarı daima tetebbu' etmek [bilgi edinme], nefislerimizi hurafelerden kurtarmak icabeder. Biz bu suretle yükselmekle hayatta çok şey kazanırız. Teşkil edeceğimiz ailelerde iyi bir ahenk-i imtizac husule gelecektir. Yetişdireceğimiz nesilde bir başka kudret-i fikriye, bir başka metanet-i ahlakiye doğacaktır. İyi bilinmelidir ki, hürmetin, muhabbetin ma'tufu kemalat-ı fikriyedir... Tekâmülat-ı fikriye ihtiyacat-ı zamaneye ihata edecek malûmatı hamil olmak demektir. Cehalete veda etmekle, o kara düşmanı ezmekle hakka, hakikata doğru ilerleyeceğiz. Bu ilerlemek inkılab-ı fikriyeden başka bir şey değildir." Mediha Hasib, Makrıköy, "Kadınlıkta İnkılâb Fikri", 19 Teşrin-i Evvel 1329, no. 114, s. 12.

mektupta, "Kadınlar ve kadınları kurtarmak... bu iki kelimeden birşey anlamayanlar henüz eksik değil. Fakat onların anlamak kabiliyetinde olduklarını tasdik etmek çok güçdür. İnkılabı bulutların üstünde değil, kafaların içinde yapmak mucizesini gösterdiniz, bizi uyandırdınız"[38] denerek teşekkür ediliyordu. Derginin yanıtı şöyleydi: "Kadınlık izhar-ı mevcudiyet ettikten sonra, kendisini kurtardıktan sonra bir vazife karşısında bulunur: kurtarmak. Gayemiz yalnız kadınlığın terakkisi, tealisi değildir. Milletimizin terakkisi, tealisidir. Bu da itikadımıza göre kadınlık hayatının uyanmasıyla, kadınlıkda faaliyet görülmesiyle müyesser [mümkün] olabilecektir."[39]

Tevfik Fikret'in "Elbet sefil olursa kadın, alçalır beşer" sözünden yapılan örnekleme, kadınların yaşam düzeyiyle ülkenin gelişim düzeyi arasında kurulan paralelliğe destek gösteriliyordu: "Kadın, milletlerin mukadderatını ağuşunda [kaderlerini kucağında] tutan yegane bir vücuddur. İstikbal, ancak onun ihtisasat-ı aliyesiyle tesevvü' ve tezahür eder. Kadın ihmal edildikçe istikbal kararır, kadın köşe-i nisyanda paslandıkça vatan bir izmihlal-ı kat'iyeye doğru sürüklenir."[40]

Kadınların siyasal ve toplumsal yaşama girmesiyle toplumsal ve siyasal yapı yepyeni bir biçim alacak, toplumun görünümü değişecek, ona daha yumuşak, daha medeni bir karakter kazandırılacak, böylelikle insanlık daha mutlu olacaktı:

"Kadınlığın ıslah olunacak, tekamül edecek hayatı, erkekleri de ıslah ve terakki ettirecek, vezaif-i müştereke gibi en mühim bir amil-i medeniyeyi canlandıracaktır. Kadın, erkek bu suretle had ve hudud-ı medeniyeti bellemiş olacaktır. Kadınlığın uyanması, görünmesi ictimaiyatı; hatta siyasiyatı başka bir rengi medeniyete tahvil edecekdir. İnsaniyeti yükseltecek, ademiyeti mesud edecek ancak, kadınlıktır."[41] "İnkılâpta hangi yol izlenecek?" sorusuna verilen yanıt, kadınlık cereyanı, feminizm olmuştur. Avrupa ve Amerika kadınlarının

38. Feride Mağmum, "Hasbihalname", 26 Şubat 1921, no. 194, s. 2.

39. "Kadınlar Dünyası" imzasıyla, "Gayemiz Milletimizin Tealisidir", 16 Mayıs 1329, no. 43, s. 1.

40. Naciye Şerif, Beylerbeyi, "Kadınlık", 24 Ocak 1914, no. 126, s. 11-12.

41. "Kadınlar Dünyası" imzasıyla, "Müsavat-ı Hukuk", 3 Mayıs 1329, no. 30, s. 1.

kadın hukukuna ait çeşitli kitaplar, risaleler yayımlayarak başlattıkları harekete Osmanlı kadınları da dahil olmak istemektedir:

"Biz Osmanlı kadınları hem-sınıfımızın bu gayretine, açmış oldukları bu çığıra; terbiye-i ictimaiyemiz, adab ve adatımız dairesinde girmek istiyoruz."[42]

Dergide kadınlık cereyanı, çağın ideolojik değişimine ve kadınların bilinç düzeylerinin yükselmesine paralel, doğal bir aşama olarak görülüyordu.[43] Dünyanın neresinde olursa olsun, ne isimle adlandırılırsa adlandırılsın; kadınların bu harekete katıldıkları, sorunlarını ifade ederek, çözümler, modeller önerdikleri vurgulanıyordu. Bu bağlamda, Osmanlı kadın hareketi taklitçilik olarak görülmemeliydi:

"Biz şimdi Avrupa'yı taklid etmiyoruz. Eğer istediklerimiz ve yapacaklarımız onların hareketine benzerse onları taklid etmiş gibi telakki edilmemeliyiz. Bu mesele, kadınlık meselesi, şu asrın yetiştirdiği yeni zihniyetlere, doğru düşüncelere göre en birinci mesele olmalıdır. Artık hepimiz anlamalıyız ki kadın bir hey'et-i ictimaiyenin ruhudur. Kadın tealisi [yükselme], tenmiyesi [gelişme], o ruhun tealisi, tenmiyesi demektir."[44]

Kadınlar kendi hareketlerini belirleyen kavramlara da açıklık getirmişlerdi. Bu, birçok yeni toplumsal, siyasal, kültürel hareketlerde görülen, üstelik sık görülen bir tavır alıştır. Böylelikle hareketin amacı daha iyi anlaşılabilecek, kavramların gerçek anlamını bil-

42. "Kadınlar Dünyası" imzasıyla, "Hukuk-ı Nisvan", 4 Nisan 1329, no. 1, s. 1.

43. "Kadınlar Dünyası" imzasıyla, "Cereyan-ı Tekâmül", 18 Haziran 1329, no. 76, s. 1: "Bugün cihan-ı medeniyetin her tarafında kadınlarda bir arzu-ı tekâmül, tekâmül-ı fikir tezahüratı müşahede olunuyor. Kadınlığın seviye-i fikriye ve ruhiyesi teâli ediyor. Bittabi bunlarla beraber seviye-i ictimâiyesi de teali etmek lazım geliyor. İşte bu gibi kâvanin-i tabiyenin sevaik ve tesirat-ı mahsusası bugün meşhud olan kadınlık cereyan-ı tabiyesini tevlid ediyor."

44. Mükerrem Belkıs, "Tayyeran Münasebetiyle İki Cereyan: Teceddüdperverler, İskolastikler", 17 Teşrin-i Sani 1329, no. 119, s. 4-5. Erkeklerin kadının bu yolda gösterdiği çabaları küçümsediği, azim ve irade kuvvetlerinin yalnızca kendilerine has olduklarına inandıkları belirtilerek, bu görüşün çok kısa zamanda değişeceği açıklanmıştır: "... Bu daimi tesirlerinizi, bu tabii hırçınlıklarınızı ne vakit, nasıl bırakacaksınız? 'Ne vakit mi? Nasıl mı?' diyorsunuz. İşte makalemiz, işte sevgili gazetemiz." Bedia Fethi, Ortaköy, Küçük Fıstıklı, "Kadınlıkta İrade ve Sebat", 26 Mart 1918, no. 166, s. 8-9.

memekten doğan yalnış kanılar önlenebilecekti. "Feminizm", "kadınlık", "nisaiyyun", "hukuk-ı nisvan" gibi kavramlar kadın hareketinde kullanılan başlıca kavramlardı. Kadınlık ve nisaiyyun, feminizmle eşanlamlı kelimeler olarak kullanılıyordu. Feminizmin ne anlama geldiği, feminizmle nelerin talep edilebileceği ise şöyle ifade ediliyordu:

"Feminizmin istediği şeyler şunlardır: Kadın, hayata kavuşacaktır. Kadın, bir erkeğin olduğu gibi bir aile kadını olabilmekle beraber, bir işçi, bir memur, bir mühendis, bir doktor, bir mebus, bir nazır olabilecektir."[45]

Bu hakları istemesi nedeniyle feminist hareketin "bazılarınca fena bir tarzda telakki edildiği görülse de bunun muzır bir hareket olmadığı" ısrarla belirtiliyor, hareketin niteliğine açıklık getiriliyordu:

"Hayır, bu muzır bir hareket değil. Bilakis pek tabii bir hareket, son terakkiyatın tevlid ettiği ihtiyaçları tatmin ve temin edebilecek bir harekettir. Gitdikçe hayat-ı ictimaiyede bozulan ahengi yeni teşkilatla düzeltecek, bir muvazenet-i ictimaiye vücuda getirecektir."[46]

Edinilen yanlış kanıların "feminizm" kelimesinin anlamını bilmemekten kaynaklandığı açıklanıyordu. Feminizmin aileyi yıkmak gibi bir niyeti yoktu; bilakis aile saadetini, insanlık saadetini sağlayacaktı:

"Feminizm, ahlakı yıkan, aileyi yıkan bir cereyan değildir. Saadeti mahveden bir cereyan değildir. Bilakis feminizm ahlak esaslarına ibtina ederek [dayanarak] daha iyi bir saadetin idrakını temin eden bir yoldur: Feminizm haksızlığı, biçareliği ve müsavatsızlığı kaldırarak yerine ahlakın, vicdanın muhakemesiyle vücuda getirilecek yeni ve insani bir teşkilat kurmak ve hey'et-i ictimaiyelerde, ailelerde samimi bir muvazenet tesis etmek emelindedir."[47]

Feminizmin bazılarının zannettiği gibi aile düşmanı olmadığı belirtilmiştir. "Böyle olsaydı, ilk feministler erkekler olur muydu?" sorusundan hareketle, "çünkü valide ile evlâd, zevc ile zevce bey-

45. Mükerrem Belkıs, Beşiktaş, "Kadınların Hayata Karışmasının Sebepleri", 9 Mart 1918, no. 164, s. 3-4.

46. *A.g.y.*

47. Mükerrem Belkıs, Beşiktaş, "Kız Mekteplerinde Ahlak ve Terbiye-i Ahlakiye", 1 Haziran 1918, no. 176, s. 3.

ninde [arasında] en tabii, en meşru', en genel vasıtaları tesis eden feminizmdir" yargısına varılmıştır. Konunun daha iyi anlaşılması açısından Fransa'da ilk feminist gazeteyi, *La Fronde*'u çıkaran Madam Marguerite Durand'dan şu alıntı yapılmıştır: "Kadınların merkez mektebine, sanayi-i nefise mektebine ve ale-l-umum [genel olarak] meslek mekteplerine duhulü [girişi], feminizmin en parlak muvaffakıyetini teşkil eder. Kadınlar her meslekde erkeklerle bila-mana [manasız] müsabakalara girişebilirler. Öyle olduktan sonra hukuk nokta-i nazarından insanları kadın ve erkek diye iki sınıfa tefrik etmek doğru mudur? Kadınların terakkileri umumileşti; şimdi en kibar en nazik kadınlar bile hayata atılmaya hazırlanıyorlar, herşeyi öğrenmek istiyorlar. Aile hayatı kadının terakkisi sayesinde daha ziyade mesud bir şekil alacaktır. Kadın şimdi kendi iradesine hâkim oluyor ve aileye, cemiyete, insaniyete karşı yalnız bir muhabbet değil, fakat aynı zamanda bir mesuliyet besliyor."[48]

Feminizm sadece kadını değil, toplumsal yaşamı da değiştirecek, ona yeni bir biçim verecek, yaşamın tüm yönleriyle ilişkili olacaktı: "Bu cereyanın gayesi pek de o kadar basit değildir. Herkesin bunu düşünmek hakkı vardır. Çünkü kadın hürriyetiyle yalnız kadınlara hak vermekle kalınmıyor, bütün hey'et-i ictimaiyelerin şekl-i hayatını da tebdil ediyor [değiştiriyor]. Düşünülecek olursa bu cereyan sayesinde bütün hayatı, bütün kevniyyeyi [evren] değiştirecektir. Görülüyor ki müdhiş bir inkılâbın mebde'indeyiz [başında]."[49]

48. "Seniye Baha, "İctimaî Meseleler: Feminizmin Terakkiyatı", 6 Mart 1921, no. 194/10, s. 5-6.

49. Mükerrem Belkıs, "Kadınlık Meselesi", 2 Mayıs 1330, no. 141, s. 6-7: Feminizmin bir ihtiyaç, bir hak cereyanı olduğu belirtilmiştir: "Her şeyden evvel şunu bilmek lâzımdır ki, asır bir tenvir-i umumî [genel aydınlanma] asrıdır. Bu hakikat bu ihtiyaç önünde, kadınların da tenevvürü lüzumu baş göstermiştir. Beşerin asırlardan sonra nihayet vasıl olduğu [ulaştığı] birtakım hakikatler var: 'Beşiği sallayan el cihana hükmeder', 'iyi ve yüksek insan iyi ve yüksek anadan doğar', 'bir milleti kadınlar yetiştirir', 'milleti kadınlar terbiye eder'..." denerek kadının nesil yetiştiriciliğindeki önemine dikkat çekilmiştir: "Eğer mazide kadınlar da tenevvür etmiş [aydınlanmış] olsaydı şüphe yok ki bugün kadınları, daha medenî, daha yüksek ve daha mesud görecektik." "Her ihtiyaç bir hak yaratır. İşte bunun içindir ki kadınlık, bu hak yolunda hareket ediyor. Medeniyetin, ilim ve sanatın hakkını istiyor." Mükerrem Belkıs, "Kadınlığın Hayata Karışmasının Sebepleri", 9 Mart 1918, no. 164, s. 3-4.

Feminizmin gayesi ile ahlak arasında amaç birliği vardı. İkisi de insanlığın mutluluğunu sağlamak için gerekliydi: "Feminizm ahlâk esaslarına, ahlâk kaidelerine istinad eder. Ahlâk da feminizmin gayelerini temine çalışır. Zaten ahlâk asırlardan beri insanlara hak ve müsavatı, iyiliği haykırıyordu. Fakat zalim ihtiraslar insanların gözlerini, kulaklarını kamaşdırdı. Feminizm ise bu ihtirasları izaleye çalışacak kulakları, vicdanları ahlâkın gösterdiği insani hisler, faziletkâr duygularla ikaz edecektir."[50]

O dönemde, tıpkı günümüzde olduğu gibi, "feminizm" sözcüğünün Türkçede bulunmamasını, feminizmin yokluğuna delil sayanlar vardı. Aksi görüşte olan kadınlar, bu görüşü benimseyen Yakub Kadri'nin iddiasına yanıt vermekten de kaçınmıyorlardı: "Yakub Kadri Bey, feminizm kelimesinin mukabili bile lisanımızda bulunmamasını feminizmin adem-i mevcûdiyyetine [yokluk] bir delil addediyor. Bu sözü kabul etmezsek ma'zûr görsünler. Çünkü birçok mühim şeyler vardır ki her millette mevcud olduğu halde birçok milletlerde ismi hatta tercümesi bile yoktur (telgraf, otomobil, vapur, ilh.). Binaenaleyh nisâilik, nisaiyûn tabirlerine hiçbir ihtiyaç his etmiyoruz. Feminizm kelimesini aynen kullanmayı tercih ederiz. Varsın lisanımıza bir ecnebi kelime daha girmiş olsun, ne zararı var. Yalnız feminizmin vücudu ve vücûbu [vacip olma, gereklilik] kabil-i inkâr değildir."[51]

50. Mükerrem Belkıs, Beşiktaş, "Kız Mekteblerinde Ahlâk ve Terbiye-i Ahlâkiye", 8 Haziran 1918, no. 177, s. 2-3.

51. Nimet Cemil, "Yine Feminizm, Dâima Feminizm", 19 Şubat 1921, no. 194/8, s. 2. 12 Kanun-i Sani 1921 tarihli *İkdam* gazetesinde Yakub Kadri'nin bir makalesine dikkat çekilir, İstanbul'a gelen bir Fransız kadın ile Türk kadınının on sene önceki ve sonraki durumlarının tartışıldığı yazıda, Fransız kadını Türk kadınının hiç terakki etmediği fikrindedir. Nimet Cemil, bu fikre katılmadığını belirtmiştir. II. Meşrutiyet'in ilanından beri Türk kadınının durumunun çok değiştiğini, İstanbul'da hiçbir hususta bu denli büyük gelişme olmadığını ifade ederek şöyle demiştir: "İnsaf edilsin! Avrupa modasını takip ve tasdik edebilmek, katibe, tüccar, gazeteci olabilmek, on sene evvel sokakda yüzünü bile açmaya cesaret edemeyen aciz, cahil bir kadın için azim bir terakki değil de, nedir? Hayat-ı umumiyeye iştirak ile temin-i maişet kolay bir iş adolunuyor. Müslüman kadının on sene evvel önünde bulunan engeller bugün hâlâ mevcud olsa idi, acaba biçarenin hali neye varır idi? Eski ve yeni Türk hayatını bilmesi lazım gelen Yakub Kadri Beyefendi bu sualleri madamdan sorabilir idi." Nimet Cemil, "Kadınlığın Terakkisi", 22 Kanun-i Sani 1921, no. 194/4, s. 2-3.

Kadınlar feminizmin, bazılarınca iddia edildiği gibi dar kapsamlı olmaktan öte, hayli yaygın ve geniş taraftara sahip bir akım olduğunu belirtiyor, feminizm karşıtlarına sitemler gönderiyorlardı:

"Feminizm cereyanı sizin zannettiğiniz gibi birkaç kişinin tahayyülünden ibaret değildir. Asla hayır. O esaslı ve metin bir cereyandır; bu milletin hakiki münevverleri bu cereyana taraftardır."

Bu doğrultuda sosyalizm ile feminizm arasında, ezilen kesimlerin ideolojisi olmaları bağlamında paralellik de kuruluyordu. Ancak, feminizm Osmanlı toplumunda daha yaygın taraftar bulmuştu: "Hâl-i hâzırda bundan daha vasi' [geniş] bir cereyan yoktur. Sosyalizm cereyanını bile geçti. Bizim memleketimizde sosyalizm henüz inkişaf edemediği hâlde, feminizm oldukça yaygındır." Feminizm, insanlığı yükselten, sefil hayattan ızdıraptan kurtaran başlıca iki kanattan biri olarak görülür: "İnsaniyetin hayatını tedkik edersek medeniyetin birçok defalar beşeriyete kanadlar ihda ettiğini ve bu kanadların beşeriyeti daha mesud hayatlara isal ettiğini görürüz. İşte Fransa İhtilal-i Kebiri. İşte hürriyetin kanadları (...) O kanadlarla, hürriyet kanadlarıyla beşeriyet bütün kal'aleri, bütün zincirleri kırdı. Bütün eskileri çiğnedi. Bütün fırtınaları, kasırgaları yıktı. Yürüdü uçtu. İnsaniyeti daha medenî hür âlemlere isal etti." Ancak insanların mutluluğa tam anlamıyla ulaşamadıkları, oraya uçmak için, daha ilmî, daha büyük kanatlara gerek duyulduğu, bu iki kanattan birinin sosyalizm, diğerinin feminizm olduğu açıklanıyor, bu iki kanat iki "rehâ-kâr [kurtarıcı]" olarak tanımlanıyordu.[52]

Ulviye Mevlan, feminizmin önem ve gereğine dikkat çektiği yazısında, toplumda yaygın olan boş vermişliğin anlamsızlığını, bir kıyas getirerek vurgularken, "Bence kadın meselesi yokdur. Zira bizde kadın, zevcelikten başka bir işe yaramaz. Ben ise evlenecek değilim. İlan-ı meşrutiyetten beri ortaya çıkarılan feminizm cereyanı, birkaç kişinin tahayyülâtından ibarettir" şeklindeki sözlerin "Benim geçinecek iradını vardır. Bence vatan meselesi yokdur"[53] demek kadar saçma olduğunu söylüyordu.

52. Mükerrem Belkıs, "Kadınlık Meselesi", 2 Mart 1330, no. 141, s. 6-7. M. Belkıs, "İnsaniyetin İki Kanadı: Feminizm Sosyalizm", 13 Nisan 1919, no. 169, s. 3-4.

53. Ulviye Mevlan, "Geçinmek İhtiyacı", 10 Kanun-i Sani 1330, no. 160, s. 2.

Kadınlar Dünyası kapağı, no. 142. Fotoğraf: Nimet Cemil, *Kadınlar Dünyası* yazarlarından, OMHNC üyesi.

Kadın hukuku anlamına gelen "hukuk-ı nisvan" kavramına da açıklama getiriliyor, yanlış anlaşılmalara dikkat çekiliyordu. Başkalarının ne dediği ya da nasıl yorum yaptığı değil, kadınların gerçekten ne istediklerinin anlaşılması gerektiği önemle vurgulanıyordu:

"Kadınlık, hakkını kazanınca çarşaflarını atıp sokağa çıkacaklar, kadınlar çalışacak denirse evini barkını terkedip sokaklara fırlayacak, zevcini babasını dinlemeyecek, istediği gibi hareket edecek deniyor. İşte verilen hükümler, hep bu gibi düşünceler üzerine binâ' ettiği içindir ki bilen, bilmeyen bir tufan itiraz yağdırıyorlar." "Kadınlık ne istiyor biliyor musunuz? Kadınlık; mevcudiyetine sahib ve hâkim olmayı, esaretten kurtulmayı, insanca yaşamayı, izzet-i nefsini muhafaza yolunu öğrenmeyi, müsahharelikten [boyun eğmek] kurtulmayı, insan ne demek, çocuk ne demek, peder, valide, zevc, aile, hayat ne demek öğrenmek istiyor... Biz erkeklere ne diyoruz? Biz de mesai-i umumiyeye karışalım, hak sahibi, iş sahibi olalım. Erkeklerin pek ağır olan yüklerini tahfif edelim, müşterek sa'y ile daha mesud daha medeni bir hayat yaşayalım ve yaşatalım."[54]

Kadın hareketi, erkekler tarafından görmezden geliniyor,[55] küçümseniyor, böyle bir hareketin gerekli olmadığını ispata çalışan

54. Kadınlığın takip ettiği, etmek azminde bulunduğu yolun kimsenin farkında olmadığı; kadının ne ipekler, elmaslar için kadife koltuklara gömülmüş bir kedi gibi soba başında uyuklayan veya masal dinleyen biri olmak istediği, ne de paçavralar içerisinde dört duvarın rutubetli, zehirli havasında yaşamayı istediği, amacının, "hayat-ı hazıranın icabettirdiği muvaffakiyeti istihsal ve menafi-i milliye-i iktisadiyeyi temin için hayati telakkileri, insani telakkileri bütün manalarıyla idrak ederek meydan-ı ictimaiyeye atılmak arzu ve maksadında" olduğu belirtilmiştir: "Kadın hayat-ı mesudiyenin sağ kolu olmak azminde... Çünkü o şu kanaatteki erkeklerin bütün hasailini [hasletler] kadınlar kendilerinde toplamışlardır, nezaket, incelik, fazilet..." Müzeyyen Kemal, Beşiktaş, "Mübayenet-i Efkâr", 5 Şubat 1921, no. 194/6, s. 2-3.

55. İstisna da olsa dergide, kadın hareketini destekleyen erkeklere rastlanmaktadır: "Türk kadınlığı zincir-i esareti kırmış, muhitdeki sehab-ı muzlimeyi parçalamış, hakk-ı hürriyeti almış, yükselmeye azim etmiştir (...) Evet, muhterem kadın! Âlem ne derse desin, sen azminde devam et. Bugün bu kıyametleri koparanlar, bu tufanları yağdıranlar, yarın huzur-ı ihtiramında büyük bir hicab ile istifay-ı kusur için secde edecekdir. Çünkü sen tül kanadların başka bir cihan, başka bir sema-i kemalat ve ulviyatın na-kabil-i vusul görünen ikliminde bir güşane-i ikbal istihsal edeceksin: Bunun için koş ve tarihin zahm-i sahifelerine mecbul [yaratılmış] olduğun hassa-i irfan ile inka'-i nam et." Mehmed Zeki, "Kadınlar Dünyası Müdüriyeti'ne", 11 Temmuz 1330, no. 151, s. 9-11.

yazılar yazılıyordu. Erkekler bu doğrultudaki düşüncelerini, dönemin gazetelerinde –ki bu gazeteler, kadınlara göre "erkek gazeteleri"dir– "tek doğruymuşlar" gibi yazıyor; kamuoyunu tek yönlü olarak "feminizmin" aleyhine yönlendiriyorlardı. Bu yazıların "mağrur ve fakat muhakemeleri basit bir kısım erkekleri memnun edeceği, belki de yazarın gayesinin bu olduğu" yorumunu yapan kadınlar, "erkeklerin muteber bir gazetesinde" (kullanılan ifade aynen alınmıştır) yer alan bir yazıyı bu doğrultuda değerlendiriyorlardı[56]:

"Muharrir diyor ki: Kadınlık meselesi bir istatistik meselesi imiş, bunu da 'belagat-ı erkam [doğru rakamlar]' hal edermiş. Çünkü dünyada her erkeğe bir kadın düşmüş olsa, 'feminizm' bugünkü aldığı şekli almazmış (!) Harbden sonra şimdiki 2/1 veya 3/1 nisbeti takriben 4/1, 5/1 derecesini bulacak imiş ve işte bu nisbet neticesi kadın meselesinin şeklini, sebeb-ı tahaddüs'ünü [ortaya çıkma sebebi] açık bir suretle, erkeklere ve muharrir-i muhtereme göstermiş. Bundan başka da yanlış bir telakki, bilhassa 'hayat-ı sa'ya atılan kadınlar ekseriyetle hodpesend ve aile düşmanı olan kadınlarmış (!) İşte bütün açıklığı ile kadın meselesi, muharrir-i muhteremin zu' munca [batıl inanç] bundan ibaret imiş! Her kadının bir kocası olabilse imiş, kadınlar hayatlarını kazanmak için erkeklerin gördükleri işleri yapmağa, erkeklere en müşkül mesaide bir rakip olmaya elbet kalkışamazlarmış (!) Kadınlar, hayatta kendilerini yaşatacak bir erkek bulamadıkları içindir ki, kendi başlarının –açıkça tabir ile boğazlarının– çaresine bakıyorlarmış ve bakmak istiyorlarmış. Ve-l-hâsıl bu, bir mücadele-i hayatmış (!) (...) Bu nedenle hayat-ı ictimaimizde kadın, bir valide, bir zevce olarak değil; belki bir rakip olmak üzere erkeklerin önüne çıkıyormuş (!) Kadınlığın bu yeni yola dökülmek istemesi erkeklerin ictimaiyetini tabii şimdilik fazla sarsıyor ve bu mesele ile iştigale sevk ediyormuş (!) Kadınlık 'arz ve talep kaidesi'nin bi-aman ellerine düşüyor ve bundan 'talak-ı serbesti' âlihesi kazanıyormuş. Çünkü kadınlar, saadet verecek kocaların adedini çoğaltamayınca tabii talakların [boşanmış] adedini artırmaya yahut serbest kalmaya, yani serbest hayat yaşamaya koyulurlarmış (!) Ve-l-hâsıl, 'arz ve talep' kaidesinin kadınlığa tatbikinde kadınlık, aile ve ictimaiyet, aynı derecede zarar görüyormuş (!) Bu acı

56. Ulviye Mevlan, "Düşünüyorum", 16 Mart 1918, no. 165, s. 2-3.

ve korkunç hakikat karşısında erkekler kadınlığın yeni şeklini tasavvur ediyor ve halâs [kurtulma] tedbirleri düşünüyorlarmış."

Kadın hareketini, istatistik ya da arz talep meselesine indirgeyen yukarıdaki görüşlere *Kadınlar Dünyası*'nda verilen yanıt şöyleydi: "Kadın meselesi muharririn dediği gibi belâgat-ı erkam meselesi değildir. Arz ve talep meselesi de değildir. Kadın meselesi hak meselesi, müsavat meselesi, hürriyet ve ademiyet meselesidir. Kadınlık zelil, esir olarak yaşamayacak; hür ve müstakil olarak kendini yaşatacak ve kendini mesud edecek. Asırlardan beri yaşadığı esirane ve zelilaneden bıkmıştır, usanmışdır, kadın bugün tenevvür etmiştir."

Bu sözlerdeki "son senelerde kadınlığa ait çok şeyler söylendiği, bu meseleyle Türk kadını yani İslam kadınının ilgilenmediği, âdetâ sükût ettiği, sözü erkeklere bıraktıkları" şeklindeki ifadenin doğru olmadığı vurgulanırken; başlattıkları ve inançla yürüttükleri hak mücadelesinde karşılaştıkları sorunlara da dikkat çekiliyordu: "Kadınlık tenevvür edinceye, hakkını, hakk-ı hayatını tanıyıp tanıtmaya çalıştıktan, bu hakları kazanmak için en gür sesiyle bağırmaya başladıktan sonra; ancak ondan sonra ictimaî ve medenî nedenlerden dolayı erkekler, karşılarında çözülmesi gereken bir kadın meselesi görmüşlerdir."[57]

Kadınlar için öncelik kendi sorunlarını ortaya koymak, başkalarının kendileri hakkında fikir yürütmelerini, hak istemelerini değil, kendilerinin ne istediklerinin önemli olduğunu belirtmekti. Bu bağlamda, erkeklerin kadın hareketi karşısındaki tutumları eleştiriye hedef oluyor,[58] "kadınlar kendi haklarını istemekte geciktikleri gibi, erkekler böyle bir bahis açıldığı zaman fena hâlde telaşa düşüyorlar, evhamlanıyorlar. Acaba kadınları kendilerine rakîb mi zannediyorlar? Yoksa kadınlık inkılâbını kendi zararlarına mı telakki addedi-

57. Ulviye Mevlan, *a.g.y.*

58. Aile yaşamındaki ahenksizliği, uyuşmazlığı, eşler arasındaki iletişim kopukluğunu gidereceği için kadınlığın gelişmesinin erkeklerin de yararına olacağı belirtilmişti: "Yekdiğerine tamamen yabancı iki ruhu ömürlük birbirine bağlamak kadar haksızlık olamaz. Erkekler bu cihetleri epeyce düşünürlerse, kendi gibi mevcudiyetlere sahip olan kadınların kendilerine müsavi olmasını hüsn-ü telâkki etmelidirler." Aziz Haydar, "Kadının Yaradılışı, İstidadı, Vazifesi", 5 Şubat 1921, no. 194/6, s. 2.

yorlar?" sorularına yanıt istiyorlar, erkeklerin itirazlarının nasıl bir söylem içerisinde, hangi noktalarda toplandığını açıklıyorlardı:

"Uzun seneler geçtikçe ve kadınlar bu nihayetsiz senelerde mütemadi zayıf kaldıkça, kadını hep aynı mevkîde ayrıca acz içinde görmeye o kadar alışdılar, o kadar benimsediler ki, kadın kendileriyle müsavi olacak erkeklerle aynı hukuka nail olacak diye asabiyetlerine dokunuyor. Kimisi kadınlar zerafetlerini kaybediyorlar, kimisi nezaketlerinde tecerrüd ediyorlar, bir sportmen gibi haşinleşiyorlar. Bir başkası: 'kadına erkek vaziyeti yakışır mı? Kadın vazifesi başka, erkek vazifesi yine başkadır' diye bir parça yaygara eder gibi oluyorlar.

"Acaba şimdiye kadar kadınlarını sıkı sıkıya kapayan, onları hep şiir ve hayal tasavvur eden veyahud kuluçka makinesi gibi farz eyleyen, yahud kadın hür ve serbest olursa hoş görülmeyecek hâllerin meydana gelmesinden tevahhuş eden [ürkme], müvesvis [vesveseli] tabiatlılar ne kazandılar? Erkekler asırlardan beri kadınları tahakkümleri, keyfi istibdadları altında ezdiler, kasdılar, kavurdular, diledikleri zaman aldılar, diledikleri zaman bırakdılar; emirleri altında tasavvur ettikleri gibi hükm yürüddüler. Acaba fenalığa mani olabildiler mi? Ben aksini iddia ederim. Değil mani olmak, hatta birçok fenalıkların menşeini hazırladılar. Cahil ve istibdadın fazilet tevlid ettiğini hiç kimse iddia edemez... İnsanlar ne kadar hür ve serbest olurlarsa o nisbette yükselirler."[59]

Kadın hareketi engellenemezdi. Pek tabii olan bu hareketi engellemekte ısrar edilirse bilinmeliydi ki, sonuç kötü olacaktı:

"Hayat-ı ictimaimizin tebdili lazım gelüb ve hey'et-i ictimaiyedeki mevkiimiz bize bütün manasıyla nâ-kâfî [kâfi değil, yetersiz] olub meşru', ma'kul, fenni bir düstür-u ictimai arıyoruz. Ve bizde de müzayaka [sıkıntı] baş göstermeye başlayınca feminizmin meydana çıkmasını erkeklerimiz pek tabiî görmelidirler. Ve ihtiyac-ı beşer Fransa'da ihtilali mucib olduğu gibi hâl-i hazır ihtiyacımıza kâfî ol-

59. Aziz Haydar, "Kadının Yaradılışı, İstidadı, Vazifesi", *a.g.y.* Bir yabancı gazeteci, inkılâb sonrası değişimler için "Eyvah! Şark'ın şiir ve hayâli mahvoldu" diyerek İstanbul'un dar sokaklı, cumbalı, kafesli evlerinin güzelliğini yazmıştı. Bunun üzerine *Kadınlar Dünyası*'nda, bu manzaranın gerisinde bulunan kadının mutsuz olduğu, asıl bu soruna üzüntü duyulması gerektiği, şeklinde bir yorum yayımlanmıştı.

mayub şerait-i ictimaîye ve hayatımızı tevzi' ederek çalışacağız. Ve erkekler bu usulü muhafazada inad ve ısrar edecek olurlarsa –Celal Nuri Bey'in pek doğru söylemiş olduğu üzere– kadınlık âleminde başlayan 'kangren'i durduramayacaklar ve maa't-teessüf [ne yazık ki] bir ihtilâle sebep vereceklerdir."[60]

"Kadın inkılâbını kim yapacak?" Bu soruya yanıt, bu inkılabı bizzat kadının kendisinin yapacağı, kendi hakkını savunacağı, kadınların kurtuluşunun kendi eserleri olacağıydı:

"Ağlamayan çocuğa süt vermezler. İstiyor isek, hakikaten bir gayemiz varsa –ki meşruiyyeti şarttır– yalnız kendi kuvvetimizle, kendiliğimizle, hiçbir muavenete [yardım], bilhassa erkek muavenetine arz-ı ihtiyaç etmeden yapmak, yaptırmak lazımdır. Bu hususda hükümete, öteberiye seng-i ta'riz [imayla taş atma] fırlatmakdan hiçbir maksad, tahassul [hâsıl olma, sonuçlanma] etmez."[61] Bu bağlamda, erkeklerin kadınları kurtarma sevdasından vazgeçmeleri isteniyordu. Zaten erkekler, isteseler de bu konuda başarılı olamazlardı:

"Evet, Osmanlı erkeklerimizden bazıları bizi, biz kadınları müdâfaa ediyorlar, görüyoruz, teşekkürler ediyoruz! Hatta Doktor Abdullah Cevdet Bey gibi kendisini sınıfımızın bir vekil-i müdafii zan edenlere dahi tesadüf ediyoruz. İfrâd-ı zahmetine [ferdî sıkıntı] acıyoruz. Biz Osmanlı kadınları kendimize mahsûs inceliğimiz, kendimize mahsûs adat ve adabımız vardır; onu erkek muharrirler, bir kadının anlayacağı ruhla anlamazlar. Lütfen bizi kendimize bıraksın-

60. Fatma Mükerrem, Makrıköy, "Kadınlık Hakkı, Müsavat-ı Tamme", 10 Teşrin-i Sani 1329, no. 117, s. 2-3. Dergiye gelen "Ana Sesi" başlıklı bir yazıda, bir annenin doğumdan yetişkin hale gelene değin oğlu için katlandığı fedakârlıklar anlatılarak, "Oğlum! Bana şimdiden söyle, şimdiden cevab ver: Maksadınız ne? Gayeniz ne? Şu iki günlük hayatımızı bize zehir etmekten ne lezzet alıyorsunuz? Bizim terakkimize, tealimize engel kesilmekde ne kârınız var? Söyle oğlum! Bu kafaları, bu taş kafaları ne zaman yontacaksınız? Bir kadınla daire-i nezâhetde görüşmenin ne derecelerde bais-i saadet olduğunu, birlikde çalışmak, teali etmek esbabına gayret etmenin mucib-i refah ve terakki bulunduğunu hangi gün idrak edeceksiniz! Kadınlığın, bu anneliğin yükselmesi demek, sizin, evet sizin ey benim alık evladım! Sizin terakkiniz, sizin yükselmeniz demek olduğunu Basra'yı harab ettikden sonra mı anlayacaksınız?" deniyordu. Bint-ül-Halim Seyhan, "Ana sesi", 7 Eylül 1329, no. 108, s. 2-3.

61. Nilüfer Mazlum, Makrıköy, "Düşündüklerim", 28 Haziran 1329, no. 86, s. 2.

lar. Hayâllerine bâzîçe buyurmasınlar. Biz kadınlar hukukumuzu bizzat kendi 'içtihad'ımızla müdâfaa edebiliriz. Biz kadınlar; milel-i kadîme ve hazıra [eski ve kentli milletler] medeniyetleri arasında bambaşka mevkiler tutmuşuz. Erkekler bizi daima mahkûm, daima esir etmişlerdir. Erkekler yüzünden asırlarca, hatta dünya dünya olalı çekmekte olduğumuz zulmün def'ini [def etmek, ortadan kaldırmak] bugün biz, erkeklerin mürüvvetinden istemeye tenezzül eder miyiz?"[62]

Erkeklerin, özellikle erkek yazarların kadın sorunlarını çözmede samimi olmadıklarını belirten kadınlar, kadınları oyalayan, kandıran bu sözlere artık kanmamakta kararlıydılar:

"Biz, bizi iğfâl eden [gaflete düşürüp yanıltıp yanlış bir iş yaptırma] muharrirlerin sözlerine artık ehemmiyet vermeyeceğiz. Kadınlar erkeklerin enis-i canı [can yoldaşı] imiş, refik-i ömrü imiş, aklın, iz'ânın [zihin] mütemmimi [tamamlayıcısı] yuvanın nâzımı [nizama koyan, düzenleyen], idarenin nazırı ve-l-hâsıl şerik-i hayatı imiş. Daha bilmem ne imiş. Bunların hepsi yalan. Yalan olmakla beraber, ince olan hissiyatımızı ihtizaza getiriyor, bizi aldatıyor. Bu aldanma yüzündendir ki hukukumuzu müdâfaa edemiyor. Daima erkeklere atıl bir esir kalmışız, insanların dünyada şüyu' bulunduğu [duyulduğu] zamandan beri hal, bu minval üzeredir. Erkek, kadın daima ayrı ayrı hayat takip etmiştir. (...) Biz zavallı kadınlar, erkeklerin nazarında daima bir meyve bir meta' halindeyiz, emelimiz, hakk-ı hayatımız tahdid edilmiştir [sınırlandırılmıştır]. Hem de hiçbir zaman tam manasıyla erkeklere enis-i can [kalp dostu, can yoldaşı], refik-i ömür [hayat arkadaşı], şerik-i hayat [hayat ortağı] olamadık. Yuvamızın nâzımı, idaremizin nâzırı dahi değiliz. Biz kadınları daima ayrı bir idare-i hayat için sıkmışlar, erkeklere esir, mahkûm etmişlerdir."[63]

Erkeklerin kadınlarla ilgili konularda samimi olmadıkları şöyle dile getiriliyordu:

62. "Kadınlar Dünyası" imzasıyla, "Hukuk-ı Nisvan", 4 Nisan 1329, no. 1, s. 1. Bu görüşte ne denli haklı oldukları, Telefon İdaresi'ne girmek için verilen mücadele sırasında hatırlatıldı. Bkz. "Kadınlar Dünyası" imzasıyla, "İctihat" Kâfi Değil, İzahat İster, Tarziye Bekleriz, 6 Mayıs 1329, n: 33, s.1.

63. "Kadınlar Dünyası" imzasıyla, *a.g.y.*

"Bizim hayatımız, elinde vasıtaları olan bir fakirin hayatına benziyor. O fakirin merhamet dilenmesi kendisi için ne kadar büyük günah ise, ne kadar büyük ayıb ise bizim de erkeklerden merhamet istememiz o kadar günahtır. O kadar ayıpdır. Zaten bu fikirden vazgeçmeliyiz. Çünkü erkekler bu kalbleriyle, bu hisleriyle, bu düşünceleriyle bize yardım etmekten pek uzaktırlar. Bu hayatımız onlar için pek iyidir. Bizi bir oyuncak telakki ederek bizimle oynuyorlar... Bize merhamet etmemelidirler. Çünkü biz kendi kendimizi mesud edebiliriz. Evet, erkeklerden merhamet istemiyoruz. Biz çalışıyoruz. Kendi kendimizi bu sefil hayattan kurtaracağız. Fakat onların bizim harekâtımıza karşı akli düşünmelerini isteriz. İşte yalnız istediğimiz budur. Yoksa merhamet değil. Artık ağlamayacağız. Metin olacağız ve çalışacağız. Kendi sa'yımızla, hakkımıza ve saadete mazhar olacağız. Bütün hemşirelerimin bu fikrime iştirak edeceğine eminim."[64]

Kadınlar, yapmaya çalıştıkları inkılabın pek kolay gerçekleşemeyeceğinin bilincindeydiler. Ancak umutsuz değillerdi. İnkılap, amacının, sebep ve sonuçlarının anlatılmasıyla başarıya ulaşacak, yararlı sonuçlar, gelecek nesile emanet edilebilecekti:

"Evet, biz Osmanlı kadınları, bir inkılâb yapıyoruz. Bunda şüpheye mahal yok. Fakat bir inkılâbı temin ve idame etmek, onu vücuda getirmekten pek güçtür. Maksad-ı esası onu avamil [sebepler] ve müessiratıyla [etkenleriyle] idame etmek ve netayic-i müfide [faydalı sonuçlar] göstererek kökleştirmek nesil-i müstakbele numune olarak tevdi' [emanet] etmektir."[65]

Bu nedenle öncelikle tedavi yöntemlerinin bulunması, kurtarıcı yolların gösterilmesi isteniyordu: "Sahib-i hak ve mevki' değiliz. İşte biz bu haklarımızın iadesini taleb ediyoruz. Hastalığı görmek ve ızdırabatını saymak ve söylemek, o kadar kolay değildir. Asıl şayan-ı tebcil-i hareket tedavi yollarını bulmak ve göstermekdir. Bunun için bu kurtarıcı yolları bulmak için hepimiz aynı hülus [samimiyet] ve gayretle çalışmalıyız. Muhterem dünyamız bu hüda-i pesendâne sa'yımıza vasi ve feyzli bir zemindir."[66]

64. Muhlise Fuad, "Merhamet İstememeliyiz", 10 Teşrin-i Sani 1329, no. 117, s. 4-5.

65. Fatma Galib, Beşiktaş, "Derdlerimiz Hakkında", 30 Nisan 1329, no. 29, s. 3.

Kadın hareketinin, kadın inkılabının hangi araçlarla gerçekleştirileceği konusuna da açıklık getiriliyordu:

"İttihad ve ictimai efkara vasıtalar, gazeteler, cemiyetler lazımdır. Zira müzaherat-ı umumiye bizzat terakkiye hâhiş-kâr [istekli] olmayınca bir şey yapılmaz, yapılamaz." Böylece basın ve örgütlü birliklerin kamuoyunu değiştirmedeki rollerine dikkat çekiliyor,[67] çizilecek plan doğrultusunda bu araçlardan yararlanılması isteniyordu.[68]

İnkılabın gerçekleşmesinde gazete ve dergilerin gördüğü işlevi ihmal etmeyen kadınlar, bu kadarla yetinmiyor, "düşünce ve iş orduları" olarak niteledikleri başka araçlara gerek duyduklarını açıklıyorlardı:

"Kadınlarımızı cemiyetlerle, konferanslarla tenvir etmek, iş ordularıyla, çalışma mahalleriyle meşgul etmek ve onları maddi şeylerle saha-ı terakkiye isal eylemek lazımdır."[69] "Şimdi biz bir inkılâb yapacağız, terakki edeceğiz. Neşr-i maariften her şeyden evvel erbab-ı maarifet yetiştirmek lazımdır. Bu ihtiyac-ı kat'idir."[70]

66. Feride Mağmum, Gedikpaşa, "Bir Hasbihal", 9 Mart 1918, no. 164, s. 14.

67. "Kadınlar Dünyası" imzasıyla, "Lâf mı, Marûzat mı?", 27 Haziran 1329, no. 85, s. 1: "İnkılâblar, tereddüt edilmesin ki, müzaheret-i umumiye neticesi tevhid-i mesai mahsulüdür. Efkâr-ı münevvere bir noktada ictima eder, ittihad eder, maddi-manevi birbirini mezç [katma, karıştırma] ve tevhid ederekden, zahir kılarakdan matlub olan [taleb edilen] gaye-i inkılâb tecelli eder."

68. Hareketin ancak böyle yapılırsa başarıya ulaşabileceği, sadece istemekle sorunun çözülmeyeceği şöyle ifade edilmiştir: "... Biz yalnız istemekle iktifa ediyoruz. Armud piş, ağzıma düş! Bu mümkün mü? Mademki muvaffak olmak istiyoruz. O hâlde gayemiz ne ise ve yürüyeceğimiz yollar neden ibaret ise bunların krokilerini çizmeliyiz. Ve elbirliği ile birbirimize zahir olmalıyız. Bundan sonra yola çıkmalıyız. Yoksa yalnız isteriz demekle bir netice-i kat'iye elde edilemez." Bint-ül Halim Seyhan, "İzah-ı Hakikat", 19 Teşrin-i Evvel 1329, no. 114, s. 4-5.

69. Semiha Peyami, "Şime-i Teşebbüs", 26 Haziran 1329, no. 84, s. 4.

70. Mükerrem Belkıs, " İnkılâb ve Terakki İçin", 12 Temmuz 1329, no. 99, s. 1. "Şüphesiz muhitimiz kadınlığı, erkeklerimiz gibi büyük bir inkılâb devresi geçirmektedir. Senelerden beri kökleşmiş olan adat ve an'anatın hal'i ve ref'i bir 'haydi' demekle mümkün olamayacakdır. 'Haydi' diyebilmek için lazım olan istidadı hem kadınlığa, hem de erkekliğe verebilecek dimağların, inkişafı lazımdır" sözleriyle eğitimin inkılâbın gerçekleşmesinde oynadığı önem vurgulanıyordu. "Kadınlar Dünyası" imzasıyla, "Avamil-i İnkılâb ", 26 Haziran 1329, no. 84, s. 1. Bu konuda ayrıntılı bilgi için kitabın "*Kadınlar Dünyası*'nda Eğitim" bölümüne bakılabilir.

Okuryazar oranının çok düşük olduğu Osmanlı toplumunda toplantı, konferans ve yüz yüze görüşmelerin inkılabın benimsetilmesinde, gazetelerden çok daha etkin olacağına inanılıyordu. İtici güç olarak aydın kadınlara, bilinçlendirme işlevi yükleniyor, tüm kadınların dayanışma içinde, işbirliğiyle hareket etmeleri isteniyordu:

"Bir inkılâb yapacağız bunun için münevver hanımlar çalışıyor. Fakat düşünelim, 'kaç münevver hanımımız var?' 'Mahdut' değil mi? Hâlbuki inkılâbı yapabilmek için efkâr-ı umumiye-i nisvanın [kadınların düşüncelerinin], müzaheret-ı maddiye ve maneviyeleri [maddi manevi korunması] lazımdır. Birkaç şahıs ne yapabilecek? Ancak bizim yapacağımız şeyler külde kalabilir. Herkese böyle bir inkılâbın lüzumunu anlatalım. Diyeceksiniz ki, 'Dünyamız da efkâr-ı umumiyeyi tenvir için birçok şeyler yazıyor'. Fakat rica ederim, kaçı okuyor? Hatta okuyanların bile bir kısmı aleyhimizde. Zaten bizim kadınlarımızda, erkeklerimizde mütalaa hevesi hiç yokdur. Bize en güç gelen bir şeydir. Birisine bir kitabı okutmak için mutlaka icbâr etmek [cebretmek, zorlamak] lazımdır. (...) Birçok emr-i hayra teşebbüs edeceğiz. Esaslı iş görebilmek için çok para lazımdır. Bu ise büyük bir kuvvetin muavenetiyle olabilir. Saniyen vücuda getireceğimiz yeni ve makbûl şeyleri umuma kabul ettirmek için yine onların bize evvelden yakın, müzahir [yardımcı] olmaları lazımdır. Ve-l-hâsıl muhitimizde bulunan nisvanı toplayalım, büyük bir kuvvet teşkil edelim. Bazılarından muavenat-ı maddiye, bazılarından muavenat-ı maneviye temin ederek dünyada insaniyetimizle yaşamak için ne yapmak lazımsa yapalım.

"Bunun temini için bir çare var. Yalnız şu fikrimin bütün hemşirelerim tarafından üzerimize bir farz olarak kabul edilmesini ve bunu ehemmiyetle telakki ederek ellerinden gelen fedakârlığı yapmalarını bütün mevcudiyetimle istirham ederim. Söyleyeceğim şey gayet basit. Âlim, cahil bütün nisvanımızı bilfiil teşvikten ibarettir. Aman kardeşlerim cahil deyub geçmeyelim, cahil olsun, o bile bizim için büyük bir kuvvetdir. Şu süfli hayatdan kurtulmak için elimizden gelen fedakârlıkdan çekinmeyelim.

"Her birimiz İstanbul'un bir mahallesinde oturuyoruz. Üşenmeyelim. Muhitimizde bulunan bilcümle ailelere gidelim. Onlara yeni cereyanların iyi olduğunu gösterelim, öğredelim. Onları cemiyete rabt edelim. (...) Mektuplarımızda, mülakatlarımızda hep bundan

bahsedelim. Her gün oralarda dedikodulardan geçilmez. Bu dedikoduların içine böyle bir emr-i hayrı sokalım. İyi olduğunu görsünler ve cemiyete iştirak için bir mecburiyet-i vicdaniye hissetsinler. Eğer bazı ailelerde bu planı tatbik kabil olmazsa, yine çalışalım. Oralara gizli gizli nüfuz edelim. Hepimiz biliriz ki bütün inkılâblar, hep bu suretle olmuşdur." Fransız İnkılabı'nın da böyle olduğu, filozofların aile nezdinde propaganda yaptıkları, Osmanlı fırkaları arasında da böyle olduğu açıklanmıştı. Önerileri şuydu: "Biz de inkılâb yapacağız; bu usulü takip edelim. Lâ-kayd kalmayalım, uğraşalım. Bu herbirimizin üzerine borçdur."[71]

Kadın sorunları ancak birleşerek, dayanışma içine girilerek çözülebilecekti. Bu amacı, Osmanlı kadınları en önemli görev olarak algılamalıydılar:

"Bu muhterem memlekette yaşayan muhterem hemşirelerimizin de herşeyden evvel ve mühim bir vazifeleri vardır: Hulus-i niyet ve itimadla bir arada ittihad etmek, kendi dünyamızın manevi genişliğinde birleşmektir. Biz muvaffak olabilmek için birbirimizden kuvvet ve hararet alacağız. Bazı muhterem hanımlarımızın bize bî-gâne bulunduklarını maa'l-esef görüyoruz. Bu feyzli mücadelemizde bî-gâne bulunanlara şunu arz etmek istiyorum. Bizim azim ve sa'yımız bütün Türk kadınlarının temin-i saadetine müteveccihtir ve öyle zan ediyorum ki hiçbir Türk kadını bugün bana 'ben mesudum ve bahtiyarım' diyemez. İşte biz i'tila yolundayız. Yükselecek ve yükselteceğiz."[72]

Kadın hareketinin başarısı, kadınların kendi kurtuluşları için elbirliğiyle hareket etmelerine bağlanıyor, kadınlar eyleme çağrılıyor, özellikle kadınlardan oluşan derneklerin rolü vurgulanıyordu:

"Kadınlığın bugünkü inkılâbıyla her kadın alâka-dâr olmalıdır. Ve bu bütün kadınların insânî ve vatanî en büyük vazifeleridir... Artık toplanmalıyız. Hepimiz, atılan şu adımlardan haberdar olmalı-

71. Mükerrem Belkıs, "Bilfiil Teşvik Lazım", 14 Haziran 1329, no. 172, s. 2. "Muhterem Belkıs Şevket Hanımefendi'yle ben anladık ki efkâr-ı umumiyye hitab suretiyle makale yazarak bir iş görülmeyecek, kadınlık mesail-i ictimâiyyesini biribirimizle münakaşa suretiyle hal edersek gaye-i emele daha faydalı ve daha çabuk vasıl olacağız", Fatma Zerrin, "Fatma Canan Hanımefendi'ye, Lütfen Vazife", 8 Temmuz 1329, no. 96, s. 4.

72. Feride Mağmum, Gedikpaşa, "Bir Hasbihal", no. 164, s. 14.

yız. Bütün kadınlar artık toplanınız ve elele tutarak yürüyünüz."[73]

"Erkekler mecbur-ı inkılâb olduğu gibi, kadınlar da mecbur-ı inkılâbdır. Kadınların memleketimizde zerre kadar bir mevki-i ictimaî sahibesi bulunmaması onların bu inkılâb-ı tealiye nailiyetleri taht-ı elzemiyetde bulunduğuna bir burhân-ı celidir [açık delil]. Bu inkılâbı meydana getirecek, şübhe yokdur ki, kadınlardan müteşekkil cemiyetlerdir."[74]

Kadınlar Dünyası kadınlardan destek görmesine gördü; ama bunun tersi de oldu. Bazı kadınlar bu harekete katılmadıkları gibi, karşı da çıktılar. Kurulmak istenilen birliğe yanaşmayan kadınlar, dergi sayfaları aracılığıyla eleştirildi. "Erkeklerden Ziyade Erkekler" başlıklı yazıda, Aliye Esad adlı bir kadının, bir "erkek" gazetesinde "bir erkek, hatta yalnız erkek değil, mutaassıp ve kadın hakkını inkâr eden bir erkek lisanı"yla yazı yazdığı, kadınlar ve *Kadınlar Dünyası* dergisi aleyhtarlığı yaptığı, eleştirel bir dille açıklanıyordu:

"Artık tehlike kalmamış demektir. Çünkü tenkid çarpışması içine sokulabilecek sözlerin hepsi söylendi. Biz şimdi Aliye Esad Hanımefendi'yi son mermisini kullandıktan sonra kollarını kavuşdurub oturan bir topçu çavuşuna benzetiyoruz... Hanımefendiyi aleyhimizde bu kadar coşturan saik acaba nedir? Kadınlığı müdâfaa ve siyaneti mi? Hiç zannetmiyoruz. Çünkü kendileri bu hususda şimdiye kadar küçük bir zahmete katlanmak fedakârlığını bile göstermediler. Filvaka' kendileri –yanılmıyorsak– bir mektebde muallimedirler. Fakat bilmeyiz bu vazife ile, büyük kadın mücadelesine feyyaz bir suretde iştirak etdiklerini iddia edebilirler mi? *Kadınlar Dünyası*, dokuz seneden beri ismini taşıdığı zümrenin hakkını ve menafi'ini o zümreye yakışacak vakar ve metanetle yapıyor."

Aliye Hanım'ın *Kadınlar Dünyası*'nda çıkan makalelerin erkek yazıları olduğu şeklindeki iddiası da reddedilmiştir. Bu açıklama, aynı zamanda, kadınların yazı yazma yeteneği olmadığı, haklarını kendilerinin savunamadığı, erkeklerin kadın imzası kullanarak yazı

73. "Kadınlar Dünyası" imzasıyla, "Bir İkaz", 21 Aralık 1913, no. 123, s. 3. Bir başka yazıda "Tek el ses çıkarmaz" sözü hatırlatılarak şu ifade kullanılıyordu: "Dünyada büyük olsun, küçük olsun herbir iş teavün ile elbirliği ile hâsıl olur", Fatime-üz Zehra, "Teali-i Millet, Fikr-i Milliyi Takib ile Olur", 9 Mayıs 1329, no. 36, s. 2-3.

74. Meliha Cenan, Fatih, "Kadın ve Cemiyetler", 10 Haziran 1329, no. 68, s. 3.

yazdıkları gibi devrin yaygın inancına da bir yanıttı. Buradaki en önemli çelişki, Aliye Esad'ın yazısını eğer bir erkek yazmadıysa, yazma yeteneği olmayan kadınlardan biri olarak, kendisinin nasıl yazmış olduğuydu:

"*Kadınlar Dünyası*'nın heyet-i tahrîriyyesinde [yazı işleri heyeti] erkeklerin bulunmasına imkân yokdur. Posta ile gelen makaleler arasında, sahibleri böyle kadınlaşmış olanları varsa Kadınlar Dünyası bunları hüsn-i kabûlden başka ne yapabilir? Mesela Aliye Esad Hanım pek yakışık aldığı bu tenkidnamelerini herhangi bir erkek imzasıyla göndermiş olsalardı, neşredenlere ne diyebilirdik? Münderecatın kıymet-i vaziyetleri hakkındaki tenkidlerde, bu tarzda yapılamayacağını hanımefendi hemşiremiz herhâlde bilirler... Bu görüş ve düşünüş farkıdır ki Aliye Esad Hanımefendi'ye yazılarında kadınlıklarını unutdurmuşdur. Eğer Aliye Esad Hanım kalemlerini ellerine aldıkları vakit bir kadın olduklarını unutmamış ve hissiyatlarını muhafazakâr bir erkek taassubuyla bulandırmamış olsalardı; tenkidlerinde belki de bilmeyerek erkeklerden fazla erkeklik göstermezlerdi." Bir kadın yayını varken Aliye Esad'ın bir erkek gazetesini yeğlemesine anlam verilemiyor, bu durumun kadınlık cereyanının aleyhine olacağı belirtiliyordu.[75]

Kadınlar bu harekete ilgisiz kalmamalı, konumlarını değiştirmek, haklarını elde etmek için çalışmalıydılar. Aksi bir durum, kadınların felâketine yol açabilecekti:

"Bu asr-ı terakkiyat medeniyet-i şeriat-ı islamiye ve ictimâiyyemiz müsaid olduğu kadar, bizim de erkekler derecesinde alâkadar ve heyet-i ictimâiyyede müşterek sa'y olacağımız bir devirdir. Ufkumuzu kaplayan cahil zulmeti yırtarak, enzarımızı [bakışlarımızı] medenî memleketlere çevirub terakkiyat-ı nisviyeden gayret alalım. Yoksa derd-i ictimaimize böyle lâ-kayd kalacak ve kadınlığımızın hakkı tanınmayacak olursa, günün birinde maâz'Allah [Allah korusun], felaket fırtınalarına kapılacağımız muhakkakdır. Böylece üzerinde bulunduğumuz dalı, kendimiz baltalamış olacağız."[76]

75. "Kadınlar Dünyası" imzasıyla, "Erkeklerden Ziyade Erkekler", 6 Mayıs 1921, no. 194/10, s. 2.

76. E. Süreyya, Üsküdar, Açık Türbe, "Bir Milletin Nisvanı, Derece-i Terakkisinin Mizanıdır", 19 Şubat 1921, no. 194/8, s. 4. Kadınların bu harekete ilgisiz kalmaları ve kadınlığın hakkının tanınmamasının, hareketi başka bir biçime dö-

Bu arada bir dernek kurulması konusundaki görüşler, kadınlar arasında yaygınlık kazanmaya başlamıştı. Bu konuda bir an olsun beklenilmemesi, bir program yapılıp bir başkan seçilerek hemen harekete geçilmesi,[77] kurulacak derneğin üye sayısının yüz binlere ulaşmasının amaçlanması; bu derneğin şubelerinin vilayetlere, sancaklara hatta kazalara yayılması, talepler arasındaydı.[78]

Kadınlar Dünyası, bu yazıları yanıtlarken çok yakında bir dernek kurulacağını, programın hazırlanması bittiğinde bunun dergide ilan edileceğini belirtmişti. Bu dernekle kadınların mesaisi "teşrîk-i umûmî" kılınacaktı. Başlıca üç temel amaç belirlenmişti: Dış kıyafetin ıslahı; işçilik hayatının iyileştirilmesi; eğitimin yaygınlaştırılması.[79]

Dernek, *Kadınlar Dünyası*'nın 55. sayısında ilan edilmiş; dernek programı yayımlanarak, "Osmanlı Müdâfaa-ı Hukuk-ı Nisvan Cemiyeti" kurulmuştu.[80] *Kadınlar Dünyası* dergisi ve Osmanlı Müdâfaa-i Hukuk-ı Nisvan Cemiyeti, kadın inkılâbında atılan iki önemli adıma somut örnek olarak alınmalı, dergi ve dernek vasıtasıyla inkılâbın gerçekleştirilmesi yolunda çalışılmalıydı:

"Bu gaye-i inkılaba vüsul için düşündük: Evvela kadınlık namına saha-i matbuatta ilk hatve-i inkılâb olmak üzere Kadınlar Dünyası'nı attık. Lüzum-ı inkılâb, arzû-yi terakki ile mütehassıs olanların maddî manevî müzaheretlerini [yardım, arka çıkma] birleştirerek nevakısımızı [noksanlarımızı] ikmal ve itmam edeceğimizi zan ve ümid eyledik. Bu hareketimizin körler mabedinde ayna tutmağa

---

nüştürebileceği, "kadınların günün birinde felaket fırtınalarına kapılacağı" belirtilir. Bu ifadeyle herhalde o yıllarda İngiltere'de tüm şiddetiyle yaşanmış Sufrajet Hareket'in benimsediği yöntemler kastedilmektedir.

77. Leman Aziz, "Muhterem Hocacığım", 7 Mayıs 1329, no. 34, s. 2-3.

78. Emine Seher Ali, "İş Görebiliriz", 29 Nisan 1329, no. 26, s. 1-2. Bir başka öneri bir kadın derneğinin kurulması, bu derneğin konferanslar düzenlemesi, Anadolu'ya konuşmacılar ve dergi nüshaları yollaması biçiminde ifade edilmişti. Pakize Sadri, Beşiktaş, Çıngıraklı Bostan, "Evrak-ı Varide: Acı İtiraflar", 27 Nisan 1329, no. 24, s. 3.

79. "Kadınlar Dünyası" imzasıyla, "Başlıca İhtiyacımız Nedir?", 24 Mayıs 1329, no. 51, s. 1.

80. Daha önce "Kadın Faaliyetleri: Dernekler" bölümünde anlatılan Osmanlı Müdâfaa-i Hukuk-ı Nisvan Cemiyeti hakkındaki bilgilere "kadın inkılabının boyutları" verilirken yeri geldiğinde değinilecektir.

benzeyeceğini asla me'mûl [ümit] etmiyorduk, edemezdik.

"Gazetemize birçok feryadlar aksetti; haklı haksız itirazat yağdı; sevindik, tahammül etdik, sebat eyledik... İnkılâbcıların lâf tufanından sonra fiili müzaheretlerini göreceğimizi zan etdik, hâlâ da ediyoruz. Bu zan ile tenvir-i efkâra hâdim bir nokta-i ictima' ve istinad daha düşündük. Münevver ül-efkâr olanları 'Müdâfaa-i Hukuk-ı Nisvan Cemiyeti' ile birleşdirmek istedik. Elbirliği ile zavallı kadınlığı düşmüş olduğu sefaletden, yoklukdan kurtarmak istedik."[81]

Kadınlar nelere başkaldırdıklarını, neleri istediklerini, benimsedikleri amaçları ve bunları nasıl gerçekleştireceklerini tekrardan kaçınmıyorlardı:

"Biz Osmanlı kadınları, kadınlık dairesinde göstereceğimiz teâlî ve mevcudiyet sayesinde erkeklerimizi vazife-i medeniye ve insaniyelerine icra-i mecbur etmek isteriz. Biz artık esir, atıl yaşamak istemiyoruz. Erkeklerimizle adâb-ı diniyemiz dairesinde teşrik-i mesai etmek ve-l-hâsıl bir hakk-ı hayata sahip olmak istiyoruz.

"Bugün herkes bilmelidir ki, Türk kadını artık uyumuyor. Uyanmıştır. Düşünüyor, his ediyor, yükselmek ve yükseltmek istiyor. Allah'ının, dininin ve insaniyetin kendisine bahşeylemiş olduğu hakkı sarih ve meşru'unu istiyor.

"Umum kadınlığı tenvir ile cehaletten tahlis eylemek, sefil ve muzdarib kadınlığı çalışdırarak zilletten kurtarmak; kadınlar hakkında evvelden beri cari olub akıl ve mantıkla kabil-i telif olmayan bir takım itikadat-ı batıla ve efkâr-ı sakimeye [hastalıklı, yanlış fikirler] bir nihayet vermek, kadınlığa bî-hakkın lâyık olduğu mevki-i ihtiramı ihraz eylemek, kadınlığa bi-l-umûm hey'et-i ictimâiyye ve sınıf-ı medeniye arasında bir hak ve makam kazandırmak."[82]

Kadınları harekete geçirmeyi amaçlayan *Kadınlar Dünyası*, bu işlevinde başarıya ulaşmıştı. Düşüncelerini ifadelendirmeye başlayan kadınlardan sürekli, hareketin gerekliliğini vurgulayan yazılar geliyordu:

"Son zamanlarda Osmanlı kadınlığı can sahibi olduğunu, var ol-

81. "Kadınlar Dünyası" imzasıyla, "Lâf mı, Müzaheret mı?", 27 Haziran 1329, no. 85, s. 1.

82. Bint-i Pertev Hadiye, "Kadınlığın İ'tilâ'sı", 30 Mart 1918, no. 167, s. 10-11.

duğunu gösterdi. Onun her an iniltiler içinde kopup gelen sadâsını işitiyoruz. 'Biz varız, uyanıyoruz, kalkacağız, kalkınız, yol gösteriniz' diyor. Bu hareketi kadınlığın bütün tabakalarında müşahede ediyoruz. Düşünenler eski hayattan bıktı, düşünemeyenler de bıktı. Artık başka bir hayata girmek ihtiyacı, hemen kadınlığın her tarafında his olundu... Artık şimdi yaşayışımızın yanlışlıklarını bulup ortaya koyuyoruz. Muharrire ve hemşirelerimiz, her birisi bir derdimizi açmış, onun deva'sına çalışıyor, kimisi tahsilden, kimisi terbiye-i ictimâiyeden ve-l-hâsıl bütün ihtiyaçlarımızdan bahsediliyor. Artık iman ettik ki hayatımız iyi bir hayat değildir... Artık kadınlık böyle yaşamayacaktır ve yaşayamaz. Buna katiyen emin olunuz."[83]

Öyle ki 75 yaşında olduğunu belirten bir kadın, gönderdiği mektubunda kadınların başlatmış oldukları hareketten büyük memnuniyet duyduğunu açıklıyordu. Tanık olduğu mutsuzlukların ortadan kaldırılması için çok düşündüğünü, az buçuk okumaklığı sayesinde kadınlar hakkında çıkan risaleleri okuduğunu belirterek şöyle diyordu: "Fakat biliyorum ki bizim koca kavuklular (!) var iken, bizim için çâre-i muvaffakiyet yok! Kadınların yaptığı faaliyetleri gördükçe Allah'tan biraz daha ömür isterim, aman yâ-Rabbim derim. Şu aciz cariyeni, biraz daha yaşat! Ta ki şu kadınlığımızın inkişaf ve teâlîsini, refah ve saadetini görsün. Ve böylece hiç olmazsa hayatda bir katre-i saadetin varlığına ka'il [inanmış] ve kani [kanmış] olsun da, bu âlemden göçsün!" Allah'ın dualarını kabul ettiğini, çünkü *Kadınlar Dünyası*'nın çıktığını, burada kadınların yazdığı ve yaptığı işleri öğrendiğini, okuduğunu, pek mükemmel olmasa da bir yazı yazmaya karar verdiğini söylüyor, yazısında doğrudan erkekleri hedef alarak, erkeklerin kadınlara karşı tutumunu eleştiriyordu: "Gazetemizde hanım kızlarımın faaliyetlerini Allah için şayan-ı takdir görüyorum. Rica ederim ey kalbleri kör erkekler! Geliniz, görünüz. Hayatımızın derece-i safiyet ve nezahatını görünüz de mahcub olu-

83. "Kadınlar Dünyası" imzasıyla, "Eser-i Hayat-ı Azmimiz", 27 Temmuz 1329, no. 102, s. 2. Bir başka ifadeyle şöyle denir: "Türk ve İslam kadınlığı tarihe gözlerini dikmiş (...) Hayatın bu şimdiki manilerini anlatmak için karşısına çıkanlarla nasıl çarpışmak lâzım geldiğini düşünüyor, araşdırıyor. Yavaş yavaş durduğu noktadan ayrılıyor. Arkasına baktığı zaman epeyce bir mesafe kat' eylediğini epeyce his ediyor." Naciye Şerif, Beylerbeyi, "Kadınlık", 28 Kanun-i Sani 1329, no. 125, s. 5-6.

nuz. Vasıl olmak istediğiniz gayenin derece-i ulviyetini anlayınız da şerm-sâr [mahcup] olunuz. Ve böylece kadınlığa karşı kaldırdığınız metin pazularınızı, o acımak bilmeyen kahhar [kahredici] tesirlerinizi tahfif ediniz [hafifletme]. Ve geliniz insaf ediniz... Kadınlara hürmet ve muavenet [yardım] ediniz. Ve bütün odunluklarınızdan vazgeçiniz!.. Öyle taş yoğurdu gibi süzülerek abus cehre [asık yüz] göstermeyiniz."[84]

Artık kadınlar çevrelerini algılamaya başladıklarını, bilinç kazanmaya başladıklarını ifade edebiliyorlardı:

"Biz Osmanlı kadınları şimdiye kadar derin bir uykuda idik. O uykuda müdhiş, muzlim, korkunç rüyalar görerek muztarib oluyor idik. Bu uykumuz senelerden beri devam ediyordu. Fakat edemezdi. Nihayet başımıza gelen felaketler, nur-u maarifetin gözümüzü yakarcasına şiddeti bizi uyandırdı. Bu uyanmamız pek tabiidir. Kanun-u tabiat iktizasıdır" denerek, Osmanlı kadınının halini üç kelime ile ifade ediyorlarlardı: "Uyanmak, görmek, istemek."[85]

Kadınların bir an önce harekete geçmesi, hatta isyan etmesi düşüncesi de savunuluyordu:

"Evet!... Artık biz kadınlar isyan edelim. Elele verelim. Çalışalım. Bizi dûçar-ı hezimet eden ataleti yıkalım. Kadınlar âleminde bir nur-u teşebbüs bir neyyir-i sebat parlasın. Ve milletin nisvanı derece-i terakkisinin mizanı olduğunu cihana gösterelim. İnşallah şu mecra-yı teşebbüse bütün hanım hemşirelerimizin de iştirakını görmekle müftehir ve müteselli olacağımız gün gelecek."[86]

Dernek ve onun yayın organı olan dergi, kadının sesini duyurmada, sorunları saptamada ve kurtarıcı yolları bulmada etkili iki araçtı. Elinizdeki kitabın kadın dernekleri bölümünde, feminist kadın dernekleri altbaşlığında ayrıntısıyla gösterildiği üzere, Osmanlı

84. Bint-ül Halim Süleyman, Parmakkapı, "Yazmış Bulundum, Mükerrem Belkıs Hanım'a", 10 Ağustos 1329, no. 104, s. 2-3.

85. "Kadınlar Dünyası" imzasıyla, "Osmanlı Kadınlığının İstediği", 3 Teşrin-i Evvel 1329, no. 112, s. 2. Osmanlı kadınının uyanması ihtiyacını sadece kadınların hissetmediği, erkeklerin de bunu bir gereklilik olarak gördükleri, Halil Hamid'in "Bir milletin nisvanı derece-i terakkisinin mizanıdır" ve Tevfik Fikret'in "Elbet sefil olursa kadın, alçalır beşer" sözleriyle örneklenerek açıklanmıştır.

86. E. Naciye, "Semiha Peyami Hanım Hemşireme", 30 Haziran 1329, no. 88, s. 2. (*Kadınlar Dünyası*, Naciye Hanım'ı cemiyete katılmaya çağırır.)

Müdafaa-i Hukuk-ı Nisvan adlı dernekle, bu yolda uçağa binme eyleminden, Telefon İdaresinde çalışma hakkını elde etmeye değin çeşitli kampanyalar yürüttüler.

Dergiye gelen yazılarda kadınlar, dergiyi düşüncelerini açıklayabilecekleri, birbirleriyle ilişkiye geçebilecekleri bir alan olarak görüyorlardı.[87] Kadınlığın içinde bulunduğu kötü durumun içini parçaladığı, kendisini geceler boyu düşündürdüğü, *Kadınlar Dünyası* çıkınca istek ve düşüncelerini ifade edebilecek bir ortam bulduğu için rahatladığını, artık kadınlarla ilişkiye geçebileceğini belirten; hatta bu amaçla adresini bile veren Mükerrem Belkıs gibi, Feride Mağmum da şöyle diyordu:

"Ben naçiz kalemimi, melûl [mahzun] ruhumu kadınlığımızın ve muhterem dünyamızın aciz bir hizmetkârı addetmek suretiyle mübâhîyim [övünme]. Düşündüklerimi yazacak ve yazdıklarımı size arz edeceğim." [88]

Gerek dernek üyesi olan, gerekse yazılarıyla görüşlerini açıklayan kadınlar, bu mücadelenin içeriğini ve yönünü belirliyorlardı. *Kadınlar Dünyası*'nda yer alan yazılar gündemin belirlenmesini sağlarken, dernek, gündeme getirilen konu ve taleplerin uygulamaya geçirilmesine çalışıyordu.

~

87. Mükerrem Belkıs, "F. Sarah Hanımefendi Kardeşime", no. 102, s. 12.

88. Feride Mağmum, Gedikpaşa, "Bir Hasbihal", 9 Mart 1918, no. 164; Saciide, Kuruçeşme, "Aziz Hemşirelerim", 14 Nisan 1329, no. 11, s. 2-3.

KADIN İNKILABININ BOYUTLARI

Kadınlar Dünyası'nda kadın inkılabının boyutları, hak-hukuk, eğitim, toplumsal yaşam, aile hayatı, giyim, çalışma yaşamı ve siyaset ana başlıklarıyla detaylı olarak incelenecektir.

HUKUK

Osmanlı Hukuk Yapısı ve Kadın

Tüm geleneksel toplumlarda olduğu gibi, Osmanlı toplumunda da standart bir hukuk sistemi yoktu. Osmanlı'da, kişinin statüsünü belirleyen bir hukuk anlayışı egemendi. Yani ülkenin her tarafında genel ve eşit kurallar yoktu. Hukuk birliği sağlanamamış, bu durum Tanzimat'a dek sürmüştü. Dolayısıyla bu eşitsizlik, uygulamada da kendisini gösteriyor, sorunlara yol açıyordu. Kişinin özelliklerine, cinsiyetine, iş konumuna, dinine ve mezhebine göre farklı kurallar uygulanıyordu. Hukuk, statüyü temsil ediyordu.[1] Dağınık, parçalı bir hukuk sistemi vardı. Standardizasyon oluşmamıştı. Hukuku biçimlendiren, uygulandığı cemaat içindeki din ve geleneklerden kaynaklanan yasalardı.

Özel hukuka ait sorunlar, ait olunan cemaat içinde çözümleniyordu. Bu durum, çeşitli milletlerden oluşan Osmanlı kadınının, neden farklı konuma sahip olduğunun da bir açıklamasıydı. Bu doğrultuda, Müslüman kadının konumunu belirleyen aile hukukunun kaynağı Kuran'dı. Aile oluşumunun ilk adımı sayılan evlilik, devlet kontrolünden uzaktı, hiçbir resmi yetkilinin karışmadığı özel bir akitle kuruluyordu. Erkek ve kadının ya doğrudan doğruya, ya da vekilleri aracılığıyla evlenmek istediklerini iki tanık önünde belirtmeleri yeterliydi. Evlilik sözleşmesinin kesinlik kazanması için, imam veya kadı gibi bir din veya devlet adamının veya özel bir me-

1. Statüye ve sözleşmeye dayalı toplumlar arasındaki farklılıklarla ilgili olarak 1861'de Sir Henry Maine tarafından yapılmış tasnif için bkz. Metin Heper, *Modernleşme ve Bürokrasi: Karşılaştırmalı Kamu Yönetimine Giriş*, Sosyal Bilimler Derneği Yayını, Ankara, 1973, s. 24.

murun önünde ve onların da katılımıyla yapılması gerekmiyordu.[2] Ancak evliliğe verilen önemden ötürü hiçbir hukuksal gereklilik olmadığı hâlde, kadı ve imamın töreni yönlendirmeleri âdet olmuştu.[3]

Evlenme yaşında sınır yoktu. Evlilik sözleşmesi, erkek ile kadın; fakat daha çok kadının velisi tarafından yapılıyordu. Ancak kadının ve erkeğin rızası gerekliydi;[4] erkek bir "mehir" vermiş olmalı veya bir mehir vereceğine söz vermeliydi.[5] Kadın, tamamen kocasının insafına bırakılmıştı.

Evliliğin sona erdirilmesi[6] yani boşanma olayı, özel durumlar dışında, tek taraflı olarak erkeğe tanınmıştı. Erkek bu hakkı dilediği biçimde kullanabilirdi. Üç aylık kanuni iddetini –gebeliğin olup olmadığının belirlenme süresi– bekledikten sonra, kadını baba evine gönderebilirdi. Boşanma, hukuki bir gerekçeye dayanmak zorunda değildi. Kadının rızasını almak zorunluluğu ya da boşanmanın geçerli olması için hâkim kararına gerek yoktu.[7] Kadın ayrılırken ço-

2. H. V. Velidedeoğlu, *Türk Medeni Hukuku*, 3. Basım, Nurgök Matbaası, İstanbul, s. 313.

3. Coşkun Üçok, Ahmet Mumcu, *Türk Hukuk Tarihi*, A.Ü. Hukuk Fakültesi Yayınları, Ankara, 1982, s. 87.

4. Biçimsel olan bu koşullardan başka erkeğin sosyal konumu, kadınınkinden aşağı olmamalıydı. Yani bir erkek kendisinden aşağı sosyal düzeyde bir kadınla evlenebilirdi; ancak bir kadın kendisinden aşağı düzeyde bir erkekle evlenemezdi. Kadınlar Müslüman olmayanlarla evlenemez, erkekler yalnız ehl-i kitap –tek tanrılı dinlere mensup– kadınlarla evlenebilirlerdi. Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. M. Akif Aydın, *İslam Osmanlı Aile Hukuku*, M. Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul, 1985, s. 18.

5. Evlilik akdinin açık şartlarından biri olan mehir o evlilik akdi ile birlikte, erkeğin kadına vermeyi taahhüt ettiği bir miktar mal veya mal olarak değerlendirilebilen kıymetli eşyadır. Ömer Ferruh, *İslam-Aile Hukuku*, çev. Yusuf Ziya Kavakçı, Sebil, İstanbul, 1969, s. 118.

6. Evliliğin sona ermesi iki yolla oluyordu. Talak ve fesih. Talak kelimesi genel olarak hem kocanın tek taraflı bir irade beyanıyla yaptığı boşanmayı hem de karısıyla bir bedel karşılığında anlaşarak yapmış olduğu boşanmayı içine alıyordu. Hâkim kararıyla meydana gelen boşanmalara da rastlanıyordu. Fesih, akit anında veyahut sonradan meydana gelen bir eksiklik, bozukluk veya sorun vesilesiyle evliliğin bozulmasıdır. Bu durumda kadının talebi de dikkate alınır. M.Akif Aydın, *a.g.y.*, s. 35-36.

7. Boşanma, erkeğin karısına "sen boşsun, seni boşadım" sözleriyle olabileceği gibi, "iddet tut, rahmini temiz tut, seni kendime haram kıldım, sen bana haramsın" gibi kinaye sözlerle de vuku bulabilirdi. Yazı ve mektupla da talak olurdu. Dilsizin talakı işaretlerle gerçekleşirdi. Ömer Ferruh, *a.g.y.*, s. 180-1.

cukları beraberinde götüremezdi. Zira çocuklar üzerindeki tüm haklar, babaya aitti.

Bu şartlar haricinde boşanma konusunda, İslam hukukunda halk arasında bilinmeyen bir kural daha vardı ki bu, erkek tarafından onaylanan ve evlenirken kadına da boşanma hakkı tanıyan, "tefvizi talâk"tı. Bu kural daha çok padişah kızlarının evlenmesinde konulurdu ki, ileride hanım sultanlar beğenmedikleri ya da anlaşamadıkları eşlerden yasalara uygun olarak rahatça boşanabilsinler.[8]

Malını dilediği gibi kullanma hakkına prensipte sahip olan kadın, uygulamada genellikle kocasının vesayeti altındaymış gibi muamele görürdü. Kadın miras hakkına sahip olmakla birlikte, bu hakkı erkeğe oranla daha azdı. Kadın kocası ölünce, çocuğu yoksa mirasın dörtte birini; çocuğu varsa sekizde birini alırdı. Mirastan oğullara iki, kızlara bir hisse verilirdi.[9]

"Kadınlar unutkandır, olayları akıllarında tutamazlar" gerekçesiyle tanıklık yapmak için bir kadın yetmez, iki kadının tanıklığı bir erkekle eşdeğerde sayılırdı. Kadın, bir olayda tek tanık olsa bile, bu geçerli değildi. Osmanlı toplumunda hukuk alanında önemli değişimler Tanzimat Fermanı'yla başladı. Bu dönemde hukuk standardize edilmeye ve düzenlenmeye başladı, hukuk birliği sağlanmaya çalışıldı, sınırlı da olsa kadının konumu yeni baştan ele alındı. "Temel haklar fermanı" olarak nitelenen, keyfi cezaya son veren ve eşitlik ilkesine dayanan Tanzimat Fermanı, Osmanlı Devleti sınırları içinde yaşayan tüm vatandaşları, ayrıcalıksız olarak kapsamına almış gibi görünse de, Ceza Kanunu'nda[10] olduğu gibi kadının statüsünde bir değişiklik yapılmadı. Üstelik bu eşitsiz tutum, Ceza Kanunu'nun 1. Fasıl, 1. Madde'sinde yer alan, "Dağdaki çoban ile vezirin eşit tutulacağı" ilkesine karşın sürdü.

8. H. V. Velidedeoğlu, "Türk Kadınının Hukuki ve Sosyal Gerçek Durumu", 4.12.1966'da İlerici Kadınlar Derneği, Kadınlar Dayanışma Derneği ve Kadın Haklarını Koruma Derneği'nin Galatasaray Lisesi'nde düzenledikleri "Kadın Hakları Günü" toplantısındaki metinden, s. 14.

9. Kadının dini, hukuki ve sosyal durumunu düzenleyen hükümler için Kur'ân-ı Kerim'in "Nisa", "Talak", "Bakara" surelerine bakılabilir. Ayrıca bkz. Bekir Topaloğlu, *İslamda Kadın*, Yağmur, İstanbul, 1975.

10. 1840 yılında çıkarılan Ceza Kanunu için bkz. "Ceza Kanunname-i Hümayunu", *Düstur*, Cild-i Evvel, 1. Tertip, Dersaadet, Matbaa-ı Amire, 1289, s. 587-96.

Kadının konumunu ev içi yaşamla sınırlayan padişah iradelerine (fermanlar) Tanzimat Dönemi'nde de rastlandı. Toplum içinde çeşitli yerlerde alışverişte, dükkânlarda, mesire yerlerinde kadın-erkek birlikteliğine izin verilmediği gibi, hangi milletten olursa olsun kadınların geceleri sokakta dolaşmaları, yasalar çerçevesinde men edilmişti.[11]

Medeni hukukun kodlaştırılması amacıyla 1868-1888 tarihleri arasında yazılan Mecelle'de de kadının eşitliği söz konusu edilmedi. Zaten sadece borçlar, eşya ve yargı hukukunu kapsayan, aile hukukuna dokunmayan Mecelle'den de farklı bir tutum beklenemezdi.

Mecelle'deki çevreyle ilgili maddeler kadının ve hanenin toplumda nasıl değerlendirildiği konusunda önemli ve ilginç ipuçları veriyordu. Şöyle ki, kadınlara ait yerler olarak bilinen makarr-ı nisvan'ın (mutfak, kuyu başı ve avlular) bir başka yerden görülmesi "zarar-ı fahiş" sayılıyordu. Bir kimsenin yeni yaptırdığı binadan veya var olan evinde açtığı pencereden, komşu evlerin "makarr-ı nisvan" olan yerleri görünür ise, bu durum bir zarar kabul edilip tazmini istenebilirdi. O kişi, kadınların bulunduğu yerleri kapatacak biçimde duvar ya da tahta perde yaptırmaya zorunluydu. Yine bir kişinin, bahçesindeki tahta perdenin aralığından, komşu evin makarr-ı nisvan olan bölümleri görünüyorsa, o aralıkların da kapatılması zorunluydu. Namahrem bir kişi, bahçesinde meyve ağacına çıktığında, komşu evin makarr-ı nisvan bölümleri görüş alanının içinde kalıyorsa, ağaca çıkmadan önce, komşusuna, kadınları tesettür ettirmesi için haber vermek zorundaydı. Eğer bir uyarı yapmadan ağaca çıkarsa, kadı, onun o ağaca çıkmasını yasaklayabilirdi.[12]

Tüm bunlara karşın bu dönemde, kadının lehine bazı hukuksal düzenlemeler de yapıldı. Örneğin, II. Mahmut döneminde tımarların kaldırılmasından doğan boşluğu doldurmayı amaçlayan toprak mülkiyetiyle ilgili 1858 Arazi Kanunnamesi'nde, mirasın kız ve erkek kardeşler arasında eşit olarak paylaştırılacağı hükmü yer alıyor-

11. Ayrıntı için bkz. Mehmet Alkan, "Tanzimat'tan Sonra Kadının Hukuki Statüsü ve Devletin Evlilik Sürecine Müdahalesi Üzerine", *Toplum ve Bilim*, Güz 1990, s. 85-95.

12. Bkz. "Mecelle-i Malumat-ı Civariye Hakkındadır", *Düstur*, Cild-i Salise, 1.Tertip, 1293, s. 83-85. Alıntı için bkz. Mehmet Alkan, *a.g.y.*

du.[13] Ayrıca köleliğin kaldırılmasına yönelik düzenlemeler de yapıldı. Pek bilinmese de, Osmanlı'da köleliğe karşı mücadele, dünyada görülen kölelik aleyhtarı hareketle paralel gitmiştir. I. Abdülmecid döneminde çıkarılan 1857 tarihli ferman "üserâ'yı zenciyenin [zenci esirler] men'i ile tüccar ve mütecâsirlerin [cesaret edenler] cezalandırılması" hakkındaydı. II. Abdülhamit döneminde çıkarılan 1891 tarihli ferman ise "üserâ'yı zenciye ticaretinin men'i"ne dairdir. Çerkez köle ve cariyelerin, zenci esirlerin alım satımının yasaklanmasına dair ferman, gerçekte Sultan Mehmed Reşad'ın tahta çıktığı 1909 tarihini taşıyan bir iradeydi.[14]

1874'te Sicill-i Nüfus Nizamnamesi'nin hazırlanmasından sonra 1882'de yapılan genel sayımın sonuçları 1890'da tamamlanmış, sonuçlar üç yıl sonra açıklanmıştı. Kadının ilk kez kayıt kapsamına alındığı sayımda, yaş, fiziksel özellikler, medeni ve sosyal durumu açıklayan bilgiler de yer alıyordu. Daha sonraki nüfus sayımı 1903'te başlayıp 1907'de tamamlanmıştı.[15]

Bu arada, 1911'de Ceza Kanunu'nda yapılan değişiklik de gözardı edilmemelidir. Zina yapan koca, eskiden sadece para cezasına çarptırılırken, yeni maddeyle erkek de kadın gibi hapis ve aynı derecede cezaya çarptırılmıştı.

1917'de çıkan Hukuk-ı Aile Kararnamesi evlilik birliğinin kurulmasıyla ilgili modern uygulamaları başlatıp kadına kısıtlı bazı haklar tanımışsa da,[16] yürürlükte ancak iki yıl kaldı. Kadının, hukuki anlamda eşitliğe kavuşması için Cumhuriyet Türkiyesi'nde Medeni Kanun'un kabul edildiği 1926'ya dek beklemek gerekecekti.

13. "Kanunname-i Arazi", *Düstur*, Cild-i Evvel, 1.Tertip, İstanbul, Matbaa-ı Amire, 1289.

14. Bülent Tahiroğlu, "Tanzimat'tan Sonra Kanunlaştırma Hareketleri", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, c. 3, s. 588.

15. Bundan sonraki nüfus sayımı Cumhuriyet döneminde gerçekleşecekti. Nuri Akbayar, "Tanzimat'tan Sonra Osmanlı Devleti Nüfusu", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, c. 5, s. 1241.

16. Kararname ile evlenme akdine devlet müdahale ediyor, nikâh akdinin icrasından evvel ilan edilmesi zorunluluğu getiriliyordu. Kararname ile bazı şartlarda kadına da boşanma hakkı tanınmıştı. Bkz. F. Z. Fındıkoğlu, *İctimaiyat, Hukuk Sosyolojisi*, İktisat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1958, s. 253-5. Ayrıca bkz. Mehmet Akif Aydın, *a.g.y.*

Kadınlar Dünyası'nda Kadının Hak ve Hukuku

Toplumsal yaşam, eğitim, çalışma, siyaset gibi haklar, daha sonraki bölümlerde ayrıntılı olarak inceleneceğinden burada, kadınların hak talepleri genel çizgileriyle verilecektir.

Kadınlar öncelikle kadın ve erkek yaşamını, hak ve özgürlüklerini sorgulamış, saptamalarda bulunmuşlardı. İnsanlığın özgürlük için verdiği bunca mücadele ve devrime karşın, konumu değişmeyen, haklarını elde edemeyen tek büyük kitle, "kitle-i muazzama", kadınlardır. Erkekler hak ve özgürlükleri sadece kendileri için istemiş, kadınları kasıtlı olarak bu hakların dışında tutmuşlardır. Bırakın siyasal hakları, kadınlara insanlık hakları bile tanınmamıştır. Sultanahmet'ten Naciye Hanım'ın yazdığı mektup bu türden bir farkındalığın sonucu olarak kaleme alınmıştır:

"Cemiyet-i beşeriyenin bidâyet-i teşekkülünden [oluşumunun başlangıcı] bu ana kadar pek çok zaman geçti... Erkekler on beşinci asrı müteakib, hürriyetlerini gasb eden müessesâta [müesseseler] karşı isyana başladılar. İbtidâ' [ilkin], papazlardan hürriyetlerini almak için asırlarca uğraşdılar. Mezheb muhârebeleri, engizisyon mahkemeleri faide vermedi. Voltaire'in meydana koyduğu hakaiki [hakikatler] tatbik için hepsine göğüs gerdiler. Nihayet hürriyet-i mezhebiyeleri temin edildi. Sonra hükümdar ve krallara sıra geldi. Onlara daha ziyade şiddetli davrandılar, azîm [büyük] inkılâblarla hürriyetlerini ilan etdiler. Yalnız bu esnada hürriyetleri te'mîn edilmemiş bir kitle, bir kitle-i muazzama kaldı; o da biz zavallı kadınlar... Evet, erkekler zahiren bu kadar hürriyetperver göründükleri hâlde, hakikatda bir küçük müstebidden [despot] başka bir şey değillerdir. Hürriyet, hürriyet sadâlarıyla koca kıt'aları kanlara boğdukları esnada bile kendilerinden daha büyük, daha mühim olan âlem-i nisvanı gözleri görmedi. Onlara hukuk-ı siyasiye değil, hukuk-ı insaniye bile bahşetmekden çekindiler. İçlerinde hukukumuzu müdâfaa etmek arzu edenleri bile 'feminist' diye tahkir ve tezyif [alay] etmeye başladılar. (...) Bu hâl maa't-teessüf [esefle, ne yazık ki] bugüne kadar devam etdi. Meselâ; şu dakikada ulûm-ı ictimâiyyede isbat olunmuş bir kaide vardır. Dünyada en büyük hak, 'hakk-ı hayat'dır. Cenab-ı Hâlik-i Kâinat'ın [evreni yaratmış olan Allah] yaratmış olduğu her

bir mahlûk, yaşamak ister. Bütün âlem buna kani'dir. Lâkin erkekler maa't-teessüf bizim bu hukukumuzu henüz tasdik etmemişlerdir."[17]

Fransız Devrimi sonrası ilan edilen, içinde kişi hak ve özgürlüklerinin yer aldığı "İnsan Hakları Beyannamesi" ilkelerinin Osmanlı Anayasası'nda yer alması, kadınlar için hiçbir anlam ifade etmiyordu. Bu ilkeler göstermelik olmaktan ileri gitmiyor, kadınların hukuku yine açıkça gasp ediliyordu: "Fransızların Hukuk-i Beşer Beyannamesi'nde, 'insanlar hür olarak doğarlar' denildiği ve Kanun-ı Esasimiz de buradan muktebes [aynen alınmış] olduğundan, bu esas kabul edildiği cihetle bütün Osmanlıların hür olarak doğduğu ve sâha-i hayatında bu hürriyetten istifade edeceği tahd-ı vücûbdedir. O hâlde niçin bizi hür yaşatmıyorlar? Kanun ile temin edilen hukukumuz neden gasb ve dirîg [men] olunuyor? Yoksa 'insanlar' kelimesinin mana-i meşmülünden [içerdiği anlam] kadınlar hariç midir? Yok, yok... Bu açıktan açığa zulüm, tecavüz, gasbdır."[18]

"Erkeklerimizin Millî Bayramı, Osmanlı Erkeklerine" başlığıyla dergide yayımlanan bir başka yazıda, haklarının gasp edilmesine karşı duydukları tepkiyi dile getiren kadınlar, erkeklerin II. Meşrutiyet'le kavuştukları haklara kadınların ne zaman kavuşacaklarını soruyorlardı.[19] Bir diğer yazıda, hakları kendilerine hatırlatılan kadınlar başkaldırıya çağrılıyordu. Kadınlar bulunduğu konumu görmeli, haklarını elde etmeli, gerekirse bu uğurda zora başvurmalıydılar:

"10 Temmuz'da erkeklerimiz hakk-ı hâkimiyyetlerine hakk-ı medeni ve insaniyetlerine nail oldular. Tam manasıyla insan olduklarını idrak etdiler. Zulmün, esaretin, istibdadın acı zahmetlerinden kurtuldular, hürriyeti, âdemiyyete aşkın lüzumunu anladılar" (...) "Ah kadınlık! Sen hâlâ zulmet içinde kalacak mısın? Senin de bir nûrun, bir hakkın, bir insanlığın vardır, teslim olunmayacak mıdır?... Kadınlık!? Ne vakit sen, sen olduğunu görecek idrak edeceksin? Ne vakit sen de hür olarak yaşıyacaksın? Ne vakit, hakkın hu-

17. Y. Naciye, Sultan Ahmed'de Üçlerde, "Evrak-ı Varide: Erkekler Hakikaten Hürriyetperver midirler? Kadınlar Ne İstiyor?", 10 Nisan 1329, no. 7, s. 3.

18. Nebile Akif, Üsküdar, Menzilhane Yokuşu, "Hikmet-i İctimâiye ve Nisvan", 5 Temmuz 1329, no. 93, s. 1.

19. Mehpare Osman, "Erkeklerimizin Milli Bayramı", 10 Temmuz 1329, no. 98, s. 1.

kuk-ı umumiye arasında tanınmış bulunacakdır? Sen de bu milletin, hürriyetini takdis ve tebcil eden bu milletin validesisin. Adatın, taassubun, cehlin böyle esiri kalub gidecek misin? Sen de insansın, sen de bir hak sahibisin!... Kadınlar, kadınlar!... Hürriyeti erkeklerimize vermediler, onlar cebren aldılar. 'Hak verilmez alınır' diyorlar.. Biz kadınlar da hukuk-ı tabiiye ve medeniyemizi isteyelim, vermezlerse biz de cebren alalım. Yaşasın hürriyet!"[20]

Kişi hak ve özgürlükleri sadece Osmanlı toplumunda değil, en medeni ülkelerde bile kadınlara tanınmamıştı. Bu noktaya dikkat çeken kadınlar, en belirgin örnek olarak Fransa'yı gösteriyorlardı. Devrim sonrasında ilan edilen haklar sadece erkekler için düşünülmüş, uygulamada kadınlar kapsam dışı bırakılmışlardı:[21] "... Ulûm ve fünûnun müzâhir olduğu [görünür kılmak] bunca terakkiyata, efkârın bu derece tekâmülüne rağmen en müterakki ve medeni cemiyetlerde bile nisviyetin alenen zincir-bend-i esâret olması hukuk-ı medeniyetden mahrum bulunması şayan-ı taaccübdür [hayret edici]. Bütün zincirleri kırarak hukuk-ı beşeri yalnız erkekler için istihsâl eden Fransa İhtilâli bile, kadını esarette bıraktı. Fransa kanunu, kadında hiçbir hak ve liyâkat-ı medeni tanımaz; zevcenin zevcine her hususda itaat etmesini, aile ocağında riyâsetin zevce âidiyyetini taleb ve emreder. Bu esaretin hâl-i meşru' [yasal durum] olarak kabulü demekdir."[22]

20. "Kadınlar Dünyası" imzasıyla, "10 Temmuz İd-ı Ekber-i Hürriyetdir – 1324", 10 Temmuz 1329, no. 98, s. 1. "Erkeklerin Bayramı" deyişine derginin 131. sayısında da rastlanıyordu. Dergi, erkeklerin hürriyetlerine kavuştukları bu günü Türk kadınlığı namına tebrik ettiğini belirtir. "İd-ı Milli 10 Temmuz", 12 Temmuz 1330, no. 131.

21. Safiye Biran, Ayasofya, "Rüyada Kadınlığım", 7 Temmuz 1329, no. 95, s. 2-3. Dergi tarafından yapılan açıklamada "Erkeklerimizin sınıfımız hakkındaki telkinlerini bir dereceye kadar sarih etmiş, milel-i kadime ve hazıra medeniyetleri arasında biz kadınların bambaşka; fakat esirane bir hayat yaşadılmış olduğumuzu iddia etmişdik. İddiamız bir hakk-ı isbat içinde milel-i kadime ve hazıra nisvanı hukuku hakkında tedkikat yapacağız" denerek, İsrail, Hint, Arap, Çin, Mısır, Atina, Isparta kadınlarının yaşam şekilleri ve tâbi oldukları haksızlıklar –öncesi de belirtilerek– örneklerle açıklanmıştı. "Kadınlar Dünyası" imzasıyla, "Hukuk-ı Nisvan", 4-14 Nisan 1329, no. 1-11.

22. "Edvar-ı Müteahhire İctimaiyatında Kadın", Fransızca yayımlanan *İstanbul* gazetesinden yapılan alıntıdan, 2 Mart 1330, no. 141, s. 5-6. Bir diğer yazıda "yıllar geçtikçe zulümlerin söndüğü, fikirlerin tenvir edildiği, beşeriyetin yüksel-

Özgür olmak, özgürlük kelimesinin anlam kazanmasına bağlıydı. Kadın ve erkeğin hukuki anlamda eşitliği sağlanmadıkça kadınlar özgür olamayacak ve özgürlük kavramını hiçbir zaman anlayamayacaklardı: "Nisvan hukuku, hukuk-i umûmiyyede ricâl [erkekler] derecesinde tasdik edilmedikçe kadınlık âlemi ne hürriyetden, ne de âdemiyyetten birşey anlamayacakdır. Dâima esir, daimâ âtıl, daimâ meyve olarak kalacakdır."[23]

"Bir istikbâl-i karîbde [yakın gelecek] kadınlık âleminde tam manasıyla tecelli edeceği tahakkuk eden hürriyet-i asliyeye karşı biz Osmanlı kadınlığı bî-gâne duramayacağız. Şimdiden hürriyetin ne demek olduğunu anlamak, dimağları bu mübarek kelimenin esasatı hakkında işba' etmek [doyurmak] lâzımdır. Milletimize beş seneden beri güya ahrâr-âne [hür olanlara yakışacak surette] ders veren erkeklerimizin gazeteleri bu kelime hakkında, hürriyetin esâsâtı hakkında ne ma'lûmat verebilir? Bize, bizim anlayacağımız gibi bu kelimeyi kim tarif ve tasvir edebilir?"

Kadınlar özgürlükten ne anladıklarını, bir konu üzerinde düşünme, karar verme ve uygulama serbestliği olarak ifade etmişlerdi: "Hürriyet demek; kadın erkek 'insan'ın kendine sahib olan insanın, her madde üzerine istediği gibi düşünmesi demekdir. Hürriyet; kendisine sahip olub her madde üzere istediği gibi düşünen insanın düşünüb, düşünüb de istediği gibi karar vermesi demekdir. Hürriyet kendisine sahib olub da her madde üzerine düşünüb düşünüb de istediği gibi icra' edebilmesi demekdir. Hürriyet; kendisine sahib olub da her madde üzerine istediği gibi düşünerek istediği gibi icra eden âdemin, o yapmış olduğu işin hüsn ü kubhunu [güzellik ve çirkinlik] istediği gibi muhâkeme edebilmesi demekdir. İşte hürriyet bu-

---

diği buna karşın kadınlığın bedbaht olduğu" açıklanıyor, sorunun erkeklerden kaynaklandığı, kendilerini doğuran kadınlara nankörlük ettikleri ifade edilerek, şu sonuca varılıyordu: "Erkeğin elinde oyuncak olmaktan kurtulup da insanlığa karşı mükellef olduğumuz zaman, saadete ereceğiz." Feriha İclal, Erenköy, "Kadınlıkda İrfan", 26 Nisan 1329, no. 23, s. 3.

23. "Kadınlar Dünyası" imzasıyla, "Kadınlar da Hürdür, İnsandır", 13 Mayıs 1329, no. 40, s. 1. Maddi bağımlılık ve geçim zorunluluğu yüzünden aslında erkeğin de hür olmadığı ifade edilmişti: "Hükümet maaş verecek, nazır, mebus para alacak, doktora hasta, avukata davalı gelecek; tüccar, san'atkar müşteri görecek." Fatma Muammer Bahaddin, "İstihsal-i Hukuk-ı Nisvan", 22 Kanun-i Sani 1329, no. 194/4, s. 5.

dur. Cumhur-ı hükemanın [bilgeler topluluğu] kabul ettiği ta'rîf budur. Hürriyetin ne kadar teferruatı var ise, bu esas üzerine bina olunmuşdur. Kanunlar dahi bu esâsâta göre tanzim edilmişlerdir."[24]

Oysa Türk kadını manen ve madden esirdi.[25] Baba, koca, amca, dayı gibi, bir erkeğin egemenliği altında yaşıyor; bu nedenle değil özgürlüğe, yaşama hakkına bile sahip çıkamıyordu:

"Çünkü o daima bir erkeğin arzu veya menfaati için ihmal ve feda edilebilecek olan, edilmesi lazım gelen 'saçı uzun, aklı kısa' ve Anadolu'da nâm-ı ta'bîrle 'eksikli' olmakdan başka birşey olmak telakki edilememişdir. Hakk-ı hayatını isti'mâl etmeyi [yaşama hakkını kullanma] düşünen kadın; evvelâ akrabası, saniyen ehibbası [dostlar], salisen de muhiti tarafından hemen mahkûm edilir ve o zavallı hayatı, Kurûn-ı vustâ'da [ortaçağ] papalar tarafından aforoz edilmiş olanların hayatı gibi cehennemi bir hayat yaşar. Hâlbuki erkekler ki, onlar da kadın gibi bir ferd-i insânîdirler; hayatlarını tanzim ve tertibde 'hürriyet-i tâmmeye [eksiksiz özgürlük] seviye-i irfanlarının müsâadesi nisbetinde mâlikdirler. Ve bu haklarını daima kadını ezerek mutazarrır edecek bir tarzda isti'mâl ederler. Kadın hakk-ı teneffüse de mâlik değildir... Evet, bizde kadın hürriyet-i şahsiyesine dahi mâlik değildir... Çünkü hakk-ı hayatı, hakk-ı teneffüsü yokdur. Çünkü cemiyetden kovulmuştur."

Kadınlar her an denetim altında tutulmaya ve kendilerine müdahale edilmesine karşıydılar. Evde, sokakta maruz kaldıkları durumdan yakınıyorlar, gezmelerine, giyimlerine karışılmasına tepki gösteriyorlardı:

"Çünkü o hiçbir vakit ferd-i insani gibi hava ile temasda bulunamıyor. Evde kafes, tahta perde, yüksek duvarlar... Sokakda erkeklerin mutaarrız [saldırgan] nazarları, onu daimâ ta'zib, daimâ ta'kib eder. Havanın güzelliğinden istifade için umûmî yerlerden birine giden bir kadın, daimâ ya kıyafet-i hariciyesine taarruz veya şahsına taarruz edilmek suretiyle rahatsız edilir. Vapurlarda, şimendiferlerde, tramvaylarda daimâ en fena, en bed mevkiler ona mahsûsdur. Kışın karlı, boralı havalarda sokağa çıkarsanız 'A kadın! Mangalı-

24. "Kadınlar Dünyası" imzasıyla, "Kadınlar da Hürdür, İnsandır", *a.g.y.*, s. 1.

25. Feride Mağmum, Gedikpaşa, "Nur İhtiyacı", 25 Temmuz 1918, no. 184, s. 5-6.

nın başında otursana; bu kışda kıyametde sokakda işin ne?' sualine; yazın çıksanız 'Şu kadına bak! Bu sıcakda, bu tarzda evinde oturacağına sokağa çıkmış!' hitabına ma'rûz kalır. Bu mutaarrızlar, hiç düşünmezler, düşünmek istemezler ki kadın, kadın olmakla insanlıkdan çıkmamış; gezmek, teneffüs etmek, hava ve mevki' değiştirmek ihtiyacından vâreste [yoksun] bulunmamışdır."[26]

Kadınların yaşamına karışmayı bir başkasının hak olarak görmesinin kökeninin, toplum ya da erkeğin kadına yüklediği değerlerde aranması gerektiğini düşünüyorlardı.

"Kadın sözü ile hareket edenler ancak kadındır, insan değil" tarzı atasözlerinin kadının insan yerine konulmadığına ilişkin örnekler olduğunu belirten kadınlar, şöyle diyorlardı: "İnsan yerine konulmayan bir mahlûk, hiç şüphe yok ki hakk-ı insâniyyetine nâil olamaz. İnsanca yaşayamaz. Kadınların bu yoldaki hayatında insanlık yoktur ki, insanca mesudiyyet arayalım."[27]

Kendileri hakkında yanlış yargıları sıralayan kadınlar, hak ve hürriyetlerine en büyük engel olarak erkekleri gösteriyorlar; erkek gözüyle, yanlış tanımlanmaya karşı çıkıyorlardı. Erkeklerin kadınlar hakkındaki görüşleri şöyle sıralanıyordu:

"Bizim erkeklerimizde kadınlık hakkında o kadar mütenevvi, o kadar muhtelif fikir ve nazariyeler vardır ki, saymakla bitmez. Faraza bir takım genç münevver erkeklerimiz, kadınların teâlisini cidden arzu ederler. Diğer bir kısım erkekler, kadınların bir parça okuyub yazma öğrenmelerini âciz ve zayıf oldukları için hırpalanmamalarını ve biraz daha hukuk-ı beşeriyelerine mâlik olmalarını, mesela bazı eşyalar almak için çarşıya veya temiz hava teneffüs etmek üzere refakatlerinde kıra götürecek kadar insaf gösterirler! Bazıları kadınların her hususda noksan yaratıldığını zan ederek onlara nim [yarı] hayvan nazarıyla bakub ehemmiyet bile vermezler. Hatta sırasında 'kadın milleti adam olur mu?' derler.

"Diğer bir kısım erkeklerimiz de kadınlara hayvânât-ı müfterise [yırtıcı hayvanlar] ve noksan-ı akıl ile muttasıf [sıfatlanmış] olduk-

26. "Kadınlar Dünyası" imzasıyla, "Kadın ve Hürriyet-i Şahsiye", 15 Mart 1330, no. 135, s. 2.

27. "Kadınlar Dünyası" imzasıyla, "Osmanlı Kadınlığında Saadet", 14 Eylül 1329, no. 109, s. 2.

larını itikad eder. Binâen aleyh [bundan dolayı] kadını pençe-i kahırları altında ezmeyi bir tedbir addederler. İşte emsaline küsuratla tesadüf olunan bu kısım erkeklerimiz, kadınlık âlemi için bir musibet teşkil ederler. Böyleleri yalnız kendilerine aid olan kadınları değil, dünyanın ne kadar dişi mahlûku varsa hepsini hôd-serânelerine [dikbaşlılıkla] esir etmek isterler. Bu gibilerin itikadınca, en evvel kadınlar evlerinde kapalı oturmak, hulâsa, 'kalk' dediği zaman kalkmalı, 'otur' dediği zaman oturmalı imiş. Ve işte kadınlık da bundan ibaretmiş!.. Meselâ erkek eve yalnız uyumak için gelir, sair zamanları şurada burada gezmekde, eğlenmekde geçirir; hem de canı isterse gelir, canı istemezse gelmez. Bu sûretle, hareket eden kadının 'Nerede kaldın, ne için geç kaldın?' demeye hakkı yokmuş. O erkekdir. Nerede isterse kalırmış!...Yalnız kadın müsâade almadan komşuya bile gidemez. Çünkü o kadındır, hıyanete müstaiddir [yetenekli]; erkeklere bakmayın, onlar hıyanet etmez ki! (...) İşte size bir sürü şeyler ki, birbirine bağlanub bir zincir teşkil ederek kadınlığı boğuyor. Zavallı kadınlık öyle zayıf, öyle âciz ki elini kımıldadub gırtlağını sıkan bu zinciri azıcık gevşetmeye bile muktedir değil."

Açıklama, bu durumun, sadece kadını değil, erkeği de olumsuz etkilediği, etkileyeceği şeklinde sürdürülüyordu:

"Fakat bizi boğan erkekler bunu iyi bilmelidirler ki, bizimle beraber onlar da fena mahkûm olurlar ve mahkûmdurlar. Allah insana iki kol verdi. İkisi müştereken çalışıp vücudu beslerler, kadınla erkek de cemiyet-i beşeriyyenin iki koludur. Eğer müştereken çalışırsa kazanırlar. Biri âtıl kalırsa sefâlete mahkûm olurlar. Nasıl ki tek kol ile kalan insanlar sefîl olur... Tek el sadaka istemeğe yarar, başka bir şeye değil."[28]

Kendilerini aşağılayan bu tür tutumların hesabını soran kadınlar, toplumdaki konumlarına başkaldırmış, bu başkaldırının tüm kadınlar tarafından benimsenmesini istemişlerdi:

"Cihanda herşey bütün erkeklere aid midir? Biz kadınlar da artık kendimize gelelim, benliğimizden istifade edelim. Kabahat bizdedir, hakk-ı meşru'muzun istirdadına [yasal hakları almak] çalışmıyoruz. Hukuk-ı medeniyyeden nasibimizi aramak için hiçbir teşeb-

28. Aziz Haydar, "Ailede Kadınların Mevkii", 7 Kanun-i Evvel 1329, no. 121, s. 3-4.

büsde bulunmuyoruz. Her türlü hakarete miskinane tahammül gösteriyoruz."[29]

Hakların kazanılması konusunda da somut örnekler verilmiş, örneğin "Beyn-el-milel Kadınlar Cemiyeti" tanıtılmış, derneğin kimlerden oluştuğu, hangi ülkelerin katıldığı ve amaçları konusunda açıklamalar yapılmıştı.[30]

Dergi, kadınların haklarını kazanmak için neler yapabileceğiyle ilgili olarak bir anket düzenlemiş; bütün kadınlara, bu ankete katılmaları yönünde çağrı yapmıştı. Anketin amacı, "Kadınlarımızın haklarını istihsâl için hangi esasları ta'kîbetmek lâzım geldiğini araşdırmak ve bu hususda hemşirelerimizin ne düşündüklerini öğrenmek" ti. Ankette şu sorular yer alıyordu:

1. Kadınlarımız haklarını hangi vesaite müracaatle daha çabuk elde edebilirler?
2. Kadının ailedeki bugünkü vaziyeti hakkında düşünceleri nelerdir?
3. Kadınlarımız hangi mesleği seçmelidir?
4. Kadınların cemiyet hayatına iştirakleri hakkındaki fikirleri nelerdir?
5. Kadınlarımız çocuklarını nasıl terbiye etmelidir?
6. Kadınlarımız hangi kitapları okumalıdır?[31]

Ankete gelen yanıtlarda, Amerikalı feministlerin yöntemlerinin izlenmesi isteniyor; *Ladies' Home Journal* dergisinin nüshaları sunularak, derginin tercüme edilmesinin yararına dikkat çekiliyordu. Kadının aile içindeki durumu, okulda verilecek terbiye ve eğitime bağlı görüldüğü için kadınlarda mesleki sınırlandırmaya gidilmemeliydi. Böyle bir sınırlama hiçbir şekilde kabul edilmiyordu: "Kadınlara insan olmak hasebiyle, meslek tahdidini hiç anlamam. Her ferd kendine meyil göreceği mesleği almakda hür olmalı. Erkeklerin meslek hududu var mı ki kadınınkini tayin edip yeniden bir hudud içine alalım. Bu hususda dikkatinizi son derece celb ederim. Menafi'imize sedd [engel] geliyor. Her tabakada herkesin kudreti neye yeterse onu yapabilmeli ve yapmalı."

29. Melika Rıfat, Çubuklu, "Esir Değiliz", 14 Nisan 1329, no. 11, s. 2.
30. Odette Feldmann, "Kadınların Beynelminel İctimaatı", 1 Mart 1330, no. 133, s. 3-4.
31. "Hemşirelerimiz Ne Düşünüyorlar?", 22 Kanun-i Sani 1921, no. 194/4, s. 13.

Kadınların cemiyete katılımı konusunda, "Kadınların da insan olmak hasebiyle herşeye hakkı vardır. Tabîatiyle cemiyete dâhil olmalıdır" düşüncesi ön plana çıkmıştır. "Kadınlar çocukları nasıl terbiye etmelidir?" sorusuna karşılık olarak ise, çocukların "vazifeşinas, azimkâr, kendinden mes'ul ve intizamperver" yetiştirilmesi gerektiği söylenmiş, kız-oğlan ayrımı gözetilmemesi istenmişti.[32]

Okurlardan Faika Hikmet'in yanıtı şöyleydi: "Herhangi bir meslek olursa olsun, en evvel nazar-ı i'tibâra alınacak şey, şübhesiz kabiliyet meselesidir. Bununla beraber her hâlde bir kadının terbiye ilmiyle alâka-dâr olması lâzımdır. Çünkü memleketimizin böyle feci anlar geçirmesine sebep nedir? Vatanımızın manevi çirkinlikleriyle en evvel alâka-dâr olan kadınlarımız, terbiye ilmiyle uğraşırlarsa evladlarını, kendilerini hakkıyla tanıyabilecek bir mefkure ile yetiştirmiş olacaklarından, müstakbel nesil artık hayatını taht-ı tesirinde olamayarak doğruluğu ve doğruları takdir ve seciyesine mâlik olur. Saniyen, kadınlar tıb ile meşgul olmalıdır." Burada önerilen, sadece çocuk doktorluğuydu.

Aynı sorulara Feride Mağmum şu cevapları veriyordu: "1. El birliği ile, dil birliği ile gayemiz etrafından uzak bir kadın bile kalmamak üzere bir araya gelerek. 2. Bugün cariye değil, evin reisesi ve hanımı olmaya çalışmalıyız. 3. Neye muktedirseler; doktorluğu, avukatlığı, muallimeliği tercih ederim. Ben mebus olmayı düşünüyorum. 4. Kör ve topal yaşamak isteyenler bunu istemezler. Bu kaçgöç hayatından birşey anlamıyorum. Milletin iki cinsi birbirine bu kadar yabancı kalmasa ahlâksızlık çok azalır. 5. Müteşebbis, izzet-i nefs ve vakar sahibi, doğruluğa mukallib [yönelmiş], ahlâklı ve sağlam sıhhatli mükemmel bir evlâd yetiştiren bir kadın, milletin en büyük fedakâr kahramanıdır. 6. Her kadın bi-t-tab' [tabiatıyla] mesleğine aid eserleri okur. Bence umûr-ı beytiyyeye [ev işleri], çocuk terbiyesine, hıfzısıhhaya dair kitablar, biraz ilm-i rûh [psikoloji]. Beni edebiyat ve temâşâya müteallik [dair] kitaplar çok mahzuz eder [hoşa gitmek]."[33]

Özgürlük gibi eşitlik kavramına da açıklık getirilmişti: "Erkek ve kadın hilkat [yaratılış] i'tibârîyle tamamiyle müsavi, hür, ikisi de

32. Naziktar Fehmi, "Anketinize Cevab", 5 Şubat 1921, no. 194/6, s. 4.
33. "Hemşirelerimiz Ne Düşünüyorlar?", 15 Kanun-i Sani 1921, no.194/3.

birbirinin tam ve mütemmimidir [tamamlayan]."[34]

"Müsavat-ı Tamme" [tam eşitlik] başlıklı bir yazıda Voltaire'in "Biz neye muktedir isek, kadınlar da ona muktedirler; onlarla bizim aramızdaki fark ise onların daha sevimli olduklarıdır" ifadesi yer alarak, ünlü bir erkek düşünürün de aynı inancı paylaştığı gösteriliyordu.[35]

İnsanlar arasında cins ayrımı nedeniyle yaratılan eşitsizlik sürmekteydi. Ancak, kadınlar mantığa aykırı olan bu eşitsizliğin bir gün biteceğine inanıyorlardı.[36] Kadınların bir "mertebe-i kemâle" ermesiyle kadın ile erkek arasında olan tek fark da ortadan kalkacaktı. Hatta kadınlık ismi bile kalkacaktı. İnsanlık "insan-ı müzekker [eril]" ve "insan-ı müennes [dişil]" olmak üzere iki bölüme ayrılacaktı. Üzerinde önemle durulması gereken nokta, bu iki kısmın aynı görevlere sahip olacakları düşüncesiydi: "Bunların dünyadaki vezâifi yekdiğerinin aynı olacakdır. Ne biri diğerinin vezâifine bîgâne kalacak, ne de diğeri berikinin vezâifine! Esasen erkekler ile kadınların vezâifleri de ayrı değildir."[37]

Kadınlar Dünyası'nda Semin Hanım ile Bedia Leman Hanım arasında başlayan tartışmada cinsiyet kavramı ele alınmıştı. Semin Hanım'ın "Cins başka nev' başka şeydir; cinsiyet vardır, insan ile koyunun cinsi değil nev'i ayrıdır. Nev'-i beşerde [insan soyu] iki cins vardır", ifadesine karşılık; Bedia Leman, beşeriyetin vasıtasının his olduğunu, cinsiyetin insanlar arasında farklılık gösteren bir kavram olmayacağını, çünkü bu kavramı insanların uydurduğunu, savunuyordu.[38] Buradaki cinsiyet ifadesiyle büyük olasılıkla, feminist literatürde *gender* kavramıyla ifade edilen "toplumsal cinsiyet" kavramı kastedilmektedir. Kadınların hak ve hukuk mücadelesine karşı olan aleyhte fikirler, çeşitli yönleriyle gündeme getirilerek sorgu-

34. Muhibbe Kamuran, "Tavuk mu Yumurtadan Çıkmış, Yumurta mı Tavuktan Çıkmış?", 13 Haziran 1330, no. 147, s. 8.

35. Mükerrem Belkıs, "Müsavat-ı Tamme", 17 Teşrin-i Sani 1329, no. 118, s. 2-3.

36. Semin, "Bedia Leman Hanım'a", 22 Nisan 1329, no. 19, s. 2-3.

37. Nazife İclal, Göztepe, "Faaliyet-i Nisvan", 3 Haziran 1329, no. 61, s. 2-3.

38. Semin, "Bedia Leman Hanım'a", 22 Nisan 1329, no. 19; Bedia Leman, Şehzadebaşı, "Felsefe: Hakikat, Semin Hanım'a", 17 Nisan 1329, no. 14; Bedia Leman, "Felsefe: İzah", 23 Nisan 1329, no. 20, s. 3.

lanmıştır. Tutarsız olarak nitelenen bu görüşlerden hareketle, kadınların erkeklerle eşit haklar elde etmesine engel olunamayacaktır:

"Nasıl erkekler bir hakka mâlik iseler kadınlar da o hakka mâlik olmalıdırlar."[39]

"Bugün medeniyetin kabul ettiği tesâvi-i hukuk [hukuk eşitliği] neden, ne hakla beşeriyetin bir nısfını [yarısı] ve belki nısfından ziyadesini teşkil eden kadından mahrûm bırakılmışdır? Kadın kayd-ı esaretden ıtlakı [salıverme], yani kadın ile erkek müsavat-ı siyasiye ve ictimâiyyesi neden bu kadar telâşlara, gürültülere mûcib oluyor? Bu vahşî âdetleri bir taassub-ı câhil-âne ile muhafaza etmek isteyenler zannederiz ki medeniyeti, âdemiyeti lâyıkıyla anlayub idrâk edemeyenlerdir. Zaten bunların serd etmekde oldukları [devamında söylemek] itirazlar o kadar mantıksız, o kadar manasız ve esassızdır ki müdâfaaya bile değmez."

Bunun bir örneği zayıf yaratıldıkları gerekçesiyle "kadınlar, erkeklerin gördükleri işler derecesinde iyi iş göremezlermiş" ifadesinde bulunabilirdi. Oysa bu ifade insanı geliştiren önemli bir faktörü, eğitim ve terbiyeyi gözardı ediyordu:

"Hakikaten kadının mizâc ve fıtratı iddiasıyla mütenâsib değil ise telâşa ne hâcet? Mademki kadın hayatda erkekle müsavi bir mevki temini iktidarına hilkaten mâlik değildir. Alacağı bütün hürriyetler mevkii ictimâiyyesini değiştirmeyecek. Bütün uryanlığıyla inkisâr-ı hayâle [düş kırıklığı] uğrayacak ve bugünkü mevki-i pesti [aşağı mevki] ictimâiyyesini değiştirmeyecek demekdir. (...)

"Kadın bir kere, erkekler derecesinde tahsil ve terbiye görsün ve erkek derecesinde siyasi, ictimâî hukuka da mâlik olub hür bir hayat sahasında kendini görsün. Bakalım o vakit kadınlar ne yapmaya kadir olabileceklerdir?.. Kadının mizâc ve fıtratını bahane ederek, kadını birçok mesâlik-i nafiadan [yararlı, kârlı meslek] ve hukuk-ı umûmiyyeden mahrûm bırakmak mantıkı; aynıyla esaret-i mürevviclerinin [taraflılarının] 'esirde, hür olmağı kabiliyeti yokdur' demelerine benzer." Bu önyargının geçerliliğinin kanıtlanması için, eğitim ve terbiye yolları tıpkı erkekler gibi kadınlara da açılmalıdır: "Kadın hür, erkek derecesinde hür, erkek derecesinde hukuka sahib

39. Mehpare Osman, Beşiktaş, "Hukuk-ı Nisvan", 19 Haziran 1329, no. 77, s. 2-3.

olunca tabiatıyla daha faal olur ve daha şedîd [şiddetli] bir rekabet, her iki tarafı kadın ve erkeği daha ziyade çalışdırır ve cemiyet, akim [üretimsiz, kısır] kalan kuvvetlerinden bu suretle de istifade etmiş olur."[40]

Kadının özgür olması, eğitimden yararlanması, onu toplumsal yaşama katacak, bu da ilerlemeyi getirecektir. Bu görüş *Kadınlar Dünyası*'nda çeşitli yazılarla ele alınmıştır: "İnsaniyete has fezailden uzak bulunuyoruz. Beşeriyyeti ne gibi hassalar yaşatıyor, insaniyeti ne gibi fezail [erdemler] i'lâ eder [yüceltme], buralara lâyıkıyla vâkıf değiliz, takdir edemiyoruz. Milliyet namına, iddia-ı hürriyet ediyoruz. 'Hür bir milletiz' diyoruz. Diyoruz da nisviyeti esaretten kurtaramıyoruz. Bunun için ne topa, ne tüfeğe, ne de kılınca lüzûm var. Müdhiş silahlardan ziyade fikir ordusuna muhtacız... Artık uyanalım. Bugünkü sükûn ve lâ-kaydîyi terk edelim."[41]

Bir diğer yazıda, kadın ile erkeğin dimağı arasında bazılarının sandığı gibi fark olmadığı, sorunun eğitim ve deneyim eksikliğinden kaynaklandığı belirtiliyordu: "... Onlara lâzım gelen terbiyeyi versinler ve onların siyasi ve ictimâî nokta-i nazardan erkeklerle müsavatını tasdik etsinler. O zaman kadınların neye kabiliyetli oldukları anlaşılacakdır."[42]

Önemli olan ilim ve irfanla donatılmış olmaktı.[43] "Şiddetle Red" başlıklı yazısında Mükerrem Belkıs, Fatma Hasena Hanım'a şöyle hitap ediyordu: "Bana hitaben yazdığınız mektubda kadınların nok-

40. Ulviye Mevlan, "Düşünüyorum", 4 Mayıs 1918, no. 172, s. 2.

41. "Kadınlar Dünyası" imzasıyla, "Hukukumuzu Arayalım", 21 Haz. 1329, no. 79, s. 1.

42. Fatma Mükerrem, Makrıköy, "Kadınlık Hakk-ı Müsavat-ı Tamme", 10 Teşrin-i Sani 1329, no. 117, s. 2-3.

43. Berika Süeda, Aksaray, "Hazz-ı Azam", 10 Ağustos 1329, no. 104, s. 8. Yazıda şu ifade yer alıyordu: "Erkeklerden hak istediğimiz ve fakat tahsilin her an duçar-ı işgal edildiğimiz mesailik, hukukun iktisabını temin edebilmek içun vesair ulûm ve irfan ile mükemmelen mücehhez bulunmaklığımız katiyen derece-i vücubdadır. Binâen aleyh genç kızlarımız, hanımlarımız ala kaderi'l-imkân istidatları dahilinde en müfid ve müsmir suretlerde tetebbu ve mütalaa ile bunların tatbikatıyla iştigal etsinler ve bu sahai cidalde pek çok rolleri kemal ve maharet ve istihkakla ifa edebilecek bir hale gelsinler ki, bilahare hukuk-ı sariha ve meşruamızı isteyecek, vermezlerse cebren alacak bir vaziyette bulunalım. Çünkü birçok haklar vardır ki arzu ile verilmez, fakat zorla alınır."

sarı-ı akıl olduğunu iddia ediyorsunuz. Bu; kadınlığa büyük bir darbe, büyük bir tecavüzdür. İddianızı âlem-i nisvan adına red ediyorum. Erkeklerin sırf müstebiddâne bir his ile ortaya sürdükleri; ilmî hayat namı altındaki efsunlarına mağlub oluşunuza cidden müteessifim. Sizi münevver görüyorum. Nasıl olmuş da siz de kanmışsınız." Kadınların mühendislik yapabilecekleri, mühendis olmak için matematikle uğraşmak gerektiği, avukat da olabilecekleri, hatta kadınların en çok avukatlık mesleğiyle uğraştıkları –İslam kadınlarının bile– örneklerle açıklanarak şu sonuca varılıyordu: "Kardeşim nazar-ı dikkatinizi celb edeceğim, bunlar erkekler bize mütehakkim, mütegallib oldukları hâlde vücuda geliyor. Ya serbest bir muhit bulunsa kimbilir ne kadar büyük muvaffakiyet gösterilir."[44]

Kadınlar yalnızca çocuk doğurmakla görevlendirilmeyi kabul etmek istemiyorlardı: "Fikrimce biz yalnız zürriyetin teksirine [soyun çoğaltılmasına] çalışmak diye addedemeyiz. Hayat-ı kemâle, mechulatın daire-i ma'lumiyyete duhulüne bütün manasıyla faaliyettir diye addederiz. Binâen aleyh faaliyet konusunda tahdidi kabul etmek istemeyiz" görüşünü savunan Nilüfer Mazlum, sözlerinin "Kadınlar evlâd yetiştirmekle, vezaif-i umur-ı beytiyyesini hüsnü suretle ifa etmekle [evlerinin genel işlere ait görevlerini iyi şekilde yerine getirerek] beşeriyete daha çok yardım etmiş olurlar" şeklinde eleştirileceğini biliyor; ancak kadından sadece çocuk yetiştirmesinin istenmemesi görüşünden vazgeçmiyordu: "Esasen beşeriyetin hepsi birden eczacı, avukat, makinist, ilh. olamazlar... İnsanlar içerisinde pek az kimse bu dürlü san'atlarını kesb-i liyâkat [liyakat kazanmak] ederler. Bunun gibi kadınların hepsi birden zürriyet yetiştirmeyi, umur-ı beytiyyeyi ifa etmeyi bir tarafa bırakarak bu türlü işlere karışacak değiller ki... O da ayrı iş... Kadınlara 'hiçbir suretle bu işlere karışmayacaksınız' diyorlarsa biz bu fikri kabulde ma'zûruz. Çünkü asır böyle istiyor ve yaptırıyor." Kadınlar hayatlarını sürdürmek için baba ve koca gibi bir başkasına bağımlı olma görü-

44. Mükerrem Belkıs, Aksaray, "Şiddetle Red, Kadınlar Nakısatü'l akl [aklı kısa olanlar] imiş!", 7 Temmuz 1329, no. 85, s. 1-2. Mükerrem Belkıs, kadınların her konuyla ilgilenebileceğini, her şeyi başarabileceğini, kendisini örnek göstererek şu sıralar coğrafya ile uğraştığını belirtiyordu. Mükerrem Belkıs, "F. Sarah Hanımefendi Hemşireme", 31 Ağustos 1329, no. 107, s. 5.

şünü kabul etmeye niyetli değillerdi: "Ne acı hayat, bir insan şahsında kudret görsün, meziyet görsün ve buna iman etsin sonra hayatını idame için hür olmayarak başkasının –velev ki pederinin, zevcinin– lütfuna, ianesine [yardımına] muhtaç bulundurulsun. Bu ne kadar acı bir hayatdır. Ne kadar acı bir zilletdir. Bugünkü kadınlık Kurûn-ı vustâ'da [ortaçağda] yaşayan kadınlık değildir ki bunu idrak etmesin. Bu zillete karşı hukukunu hukuk-ı umûmiyye arasında tanıtmağa çalışmasın ve buna azim etmesin."[45]

Erkeklerin ortaya çıkarak, "kendilerinin kadınlara hak verdikleri" şeklinde açıklama yapmalarını aldatmaca olarak tanımlayan kadınlar, gerçek amacın, kadınların haklarını almalarını engellemek olduğunu düşünüyorlardı: "Zaman ilerledikçe insanlar kendi hayatlarını, hakları dahilinde sahib olmak isteyecekler ve alacaklar. Bu hususda erkekler ilk adımı attılar. Onlar bugün istedikleri gibi yaşamak, istedikleri mesleği ihtiyâr etmek [seçmek] ve daha doğrusu şâhsî varlıklarının tamamiyle sahibi, aynı zamanda kânunî haklarına mâlikdirler. Bize gelince mesele hem nazikleşiyor, hem de biraz çatallaşıyor. İnsan birçok revâbıtların [usul, bağlantı], birçok nazariyelerin karşısında kalıyor. (...) Bir kere bir yerde münevver gençden işitmişdim. 'Daha ne istiyorsunuz! İşte sizi devâir-i resmiyyede [resmi daireler] ve müesseselerde mevki ve memuriyet sahibi ediyoruz. San'atlar öğrediyoruz, tiyatro ve sinemalara gidiyorsunuz ilh... Bu az şey midir?' demişdi. Dikkat buyuruluyor mu? 'Ediyoruz, yapıyoruz' kelimeleri biraz ağırca değil mi? Hani 'size bu kadar lütuf ettik. Fazlasını istemesenize' demek gibi birşey. Kendisine sormuştum: –Bunları siz mi verdiniz, yoksa bunlar bizim hakkımız mıydı? Eğer biz devâir-i resmiyyede bir mevki sahibi olabilir isek, o hâlde bu bizim kendi kazandığımız hakdır. Çünkü işi erbabına havale ederler. Müessesât-ı sınâiyye ve ticâriyyede de öyle değil mi? Demek bir kadın da çalışırsa iyi bir memur veya amir; iyi bir tacir ve-yâhûd san'atkâr olabilirmiş. Öyle ise bu hak verilmiş değil, alınmışdır. Hak sadaka yâhûd ihsan olamaz ki."[46]

45. Nilüfer Mazlum, "Fatma Mükerrem Hanımefendi'ye; Daima Düşünebildiğim", 19 Teşrin-i Evvel 1329, no. 114, s. 8-10.

46. Aziz Haydar, "Kadının Yaradılışı, İstidadı, Vazifesi", 29 Kanun-i Sani 1921, no. 194/5, s. 2.

Kadınlar, kendilerinin erkeklerle eşit olmadığını savunan erkek iddialarının da fanteziden öteye gidemeyeceğini savunuyorlardı. Eşitsizlikte ölçüt olarak kafatası büyüklüğü alınamazdı. Önemli olan beyni kullanma yeteneğiydi. Kadına da erkek kadar eğitim tanındığında bu yetenek gelişebilirdi.[47] Hasan Fehmi imzasıyla, *Kadınlar Dünyası*'na gönderilen bir mektup, kadın-erkek eşitliğinin olanaksızlığı üzerineydi. Dergi, bu mektubu kadın hareketine karşı erkeklerin hangi esaslarla muhalefet ettiklerini göstermek amacıyla yayımlamıştı.

Hasan Fehmi, kadının erkekle eşit olamayacağına gerekçe olarak askerliği göstermişti. Çünkü erkekler askerlik yapıyordu. Mektupta, kadının erkeklerin yaptığı, kullandığı herşeyi istediği belirtilerek "eğer erkeklerin nail olduğu füyûzâta [feyzlere] siz kadınlar da mazhar olmak arzu ederseniz, Haydi askere!" dendikten sonra, otuz kiloluk tüfek, cephane, üç günlük yiyecek gibi ağır bir yük ve savaş koşullarının güçlüğünden söz edilmişti. Üstelik "Nasıl ki muallimelik, kâtibelik gibi memuriyetlerde bi-l-fi'l [gerçekten] vazife başında bulunuyorlar ise askerlikde de öylece isbat-ı vücud etmelidir" denmiştir. Bugüne dek Avrupa'da bile kadınlardan oluşan orduya rastlanmadığı, kadınların itidali elden bırakmamaları, şu gerekçeyle ileri sürülmüştü:

"Kadınlar, erkeklerin her bir şube-i mesaisinde beraber çalışmaları kabil olamayacağı anlaşılmış, erkeklerin seviyesine yükselemeyeceği ve binâen aleyh kadınların hayat-ı ictimâiyyede hizmeti başka olduğu tezahür etmiş; aksi takdirde kadınlar her hususda erkekler derecesinde bulunmuş olsa –hâşâ– cenâb-ı hakkın insanları böyle iki nev'i mahlûklar yaratması abes olmuş olur. Şu hâlde insanların böyle iki kısma ayrılması tabii bulununca her sınıfın vazifesi de aynı derecede olmayub yekdiğerinden farklı olacağı biz-zaruret sabit olur. Bu sebeble hayat-ı ictimâiyyenin idamesinde erkeklerin vazifesi erkekliğe, kadınların yapması lâzım gelen iş kadınlığa mahsusdur."[48]

Bu mektuba kadınlar şiddetle tepki göstermiştir. Derginin ertesi

47. "Légalité des Sexes" (Cinslerin Eşitliği), 11-24 Ocak 1914, no. 126, s. 1.

48. Mektubun verildiği yazı için bkz. Hasan Fehmi, "İtidali Elden Bırakmamak; Bu da Bir Vazifedir, Ancak?", 30 Mart 1918, no. 167, s. 6-7.

"Kadın bil-fi'l asker de olur, olmuştur."

günkü sayısının hemen hemen tümü bu konuya ayrılmıştır. Techîzâtıyla asker giysili kadın resmi basılmış, resmin altında ise "Kadın bil-fi'l asker de olur, olmuştur" ifadesi yer almıştır. Başmakalede Ulviye Mevlan, "Hasan Fehmi Bey, biz hangi devirdeyiz, hangi günde yaşıyoruz? Bir asır evvelki zamanda değiliz; hatta on sene evvelki zamanda da değiliz. Avrupa hükümetleri bu yolda, kadınların hakkı yolunda ne kadar yürüdüler ve yürümektedirler. Bu hususda biraz tedkikatda bulunmanızı tavsiye ederiz" diyerek itiraz etmiş, Çanakkale'de ateş yağmuru altında çalışan Türk kadınlarının, Hilâl-i Ahmer'deki vazifelerini, kadın taburlarını hatırlatarak kadınların haklılığını vurgulamıştı: "Kadınların bir işçi, bir meb'ûs, hatta bir nazır

olabilmesi, heyet-i ictimâiyyelerin kadına, kadının sa'yına ihtiyacdan tevlid eden bir neticedir, bir hakdır."[49]

Feride Nihal adlı bir okur, erkekleri kadınların haklarını tanımaya davet etmişti. Aksi tutumu benimseyenlere insan olarak değer verilmeyecekti: "Kadınların hukukuna hürmet ve riayet etmeyenler, kendi ailesine muhabbeti olmayanlardır. Çünkü ailesine muhabbeti olan bir adam onların izzet-i nefs, namus ve haysiyetini düşünür, başka kadınlara lâyık gördüğü o rezilane tasallut ve tecavüzün kendi ailesine yapıldığını farz ederse, nasıl müteessir [üzülmek] olamaz ve utanmaz. Her düşünen ve düşünmek isteyen bir adam bu hakikati teslim eder. (...) İşte bütün bu hakaika [gerçeklere] rağmen kadınları adi bir maksatla süfli bir emelle taciz etmekten kendini alamayan kimselere diyebiliriz ki valide ve ailemizin namus ve haysiyetini kendi adi emelleriniz için düşünmüyor ve düşünmek istemiyorsanız, kendi ailesinin haysiyetini adi hissiyatı için feda edenlere insan nazarıyla bakmakda mazuruz."[50]

İnsanlara tanındığı belirtilen, ancak uygulamada sadece erkeklerin kullandığı hakları elde etmek, iddia edildiği gibi ahlaksızlığa yol açmayacaktı. Bu görüş gülünç ve anlamsız bulunuyordu. Bilakis ahlaksızlığı doğuran yasalardaki eşitsizlikti: "Acaba kadınların hukukunu iddia etmek, ne gibi ahlâksızlığa mucib [yol açmak] olabilir? Ya Rab! Buna cevab-ı müsbet verebilmek içün her türlü muhakemeden, her türlü hisden mahrum olmak lazımdır. Hukukun bahusus hukuk-ı insaniyenin ahlâksızlıkla müterâdif olduğunu [birbirine bağlı olmak] iddia etmek, yeryüzünde insanların âdem-i mevcudiyetini iddia etmek kadar gülünç ve bi-mana değil midir? (...) Mademki asıl olan herkesin hukuk-ı meşrûasını [şerîat hukuku] temin eylemekdir; herkesin hürriyeti ise aherin hürriyetiyle mahdud ve mukayyeddir [başkalarının özgürlüğüyle sınırlanmış ve bağlıdır]. Ahlâksızlığı saha-i hukuk içinde aramamalıdır. Bil-akis hukuk ahlâksızlığı mani ve tahdid eder."[51]

49. Ulviye Mevlan, "Düşünüyorum", 6 Nisan 1918, no. 168, s. 2. Hasan Fehmi'nin mektubu ile ilgili bir diğer eleştiri için, bkz. Nimet Nazmi, Kadıköy, "Hasan Fehmi İmzalı Mektup Münasebetiyle", 13 Nisan 1919, no.169, s. 3-4.

50. Feride Nihal, "Hukuk-ı Nisvan", 5 Teşrin-i Evvel 1329, no. 112, s. 12.

51. Nebile Akif, Üsküdar, Menzilhane Yokuşu, "Su-i Tefehhümler", 3 Temmuz 1329, no. 91, s. 1-2.

Kadınların haklarını elde etmelerini engellemek isteyenlerin sıkça ifade ettiklerinin aksine İslam dini, kadının haklarını elde etmesine engel değildi. Sorun Kur'ân'ın kötü tefsir edilmesinden kaynaklanmaktaydı. Bu görüş, derginin çeşitli bölümlerini incelerken göreceğimiz gibi, hakların talebinde meşrulaştırıcı faktör olarak sıkça vurgulanmıştır. Kadınlar; İslamiyetin kadını eve kapattığı, onu toplumdan dışladığı görüşüne katılmıyorlardı. Bu yanlışı düzeltmek için, "Müslüman kadının asıl cellâdının bulunması gereklidir. Eğer gerçekten İslamiyet kadının böyle kapatılmasını istemiş olsaydı, peygamber böyle bir emre karşı davranırdı" denilmiş, oysa peygamber zamanında kadınların yönetime katıldıkları, erkek gibi mutlak özgürlüğe sahip oldukları savunulmuştur.

Üstelik zamanın değişen koşullarında yalnızca şer'i hükümler yeterli olamazdı. Erkeklerin yaşamında gerçekleştirildiği gibi, yeni yasalara gerek vardı: "Şübhesiz şeriat-ı islamiye yalnız kadınlara değil, bil-cümle ibâdın [kullar] hukukunu temin etmişdir. Bununla beraber ezmâna tevfikan [zamana bağlı] erkekler her gün kendileri için birçok kavânîn-i neşr [yazılan kanunlar] ediyorlar. Niçun bir kanun da kadınlar için neşr olunmuyor? Acaba kadınların tagayyür-i ezmâna [zaman değişmesi] tabi hiçbir ihtiyaçları yok mudur? Erkeklerin hayatı mütemadiyen değişiyor da, kadınlarınki değişmiyor mu?"[52]

Kadının hak ve hukukunun tanınması, erkekler derecesinde hak ve hukukla donatılması görüşü savunulurken, yalnızca karşıt görüşler ve bunlara verilen yanıtlar dile getirilmemiş, bu hakların gerekliliği, gerekçelere dayanarak açıklanmıştı. Kadının çeşitli haklarla donatılması insanlığın topyekûn mutlu olması için vazgeçilmez koşuldu: "Mesudiyet-i umumiye-i beşeriye hukuk-ı umûmiyyede görülecek müsavat sayesinde tecelli eder. Hukukda olsun, mesaide olsun, müsavat-ı umûmiyye [genel eşitlik] kabul edilmez ise insaniyet kemalini, âdemiyet mevki'ini bulmamış olur. Erkeklerin hukuku derecesinde kadınların dahi hukuk sahibi olduklarını, bu hukuk dahi hukuk-ı umûmiyye arasında kabul edilmiş bulunduğunu görürsek o dakikadan itibaren beşeriyetin mesud olacağına inanabiliriz."[53]

52. *Kadınlar Dünyası* muhabirinin bir kadınla yaptığı mülakattan, 19 Temmuz 1330, no. 152, s. 2-3.

53. "Kadınlar Dünyası" imzasıyla, "Müsavat-ı Hukuk", 3 Mayıs 1329, no. 30, s. 1.

İleri sürülen bir diğer koşul, toplumsal ve ekonomik yaşamın gelişimi ile kadının konumu arasında kurulan bağlantıydı. Nesil yetiştiriciliğinde en önemli rolü üstlenen kadın, bu gelişimin yönünü belirleyecekti: "Kadınları hayat-ı iktisadiden, hayat-ı ictimâîden [toplumsal hayattan], hayat-ı muaşeretten [birlikte yaşamdan] ve hatta hayat-ı siyasiden hariç yaşatmakda devam edilirse ne kazanılacak? Hayat-ı umûmiyyenin şu'bâtından [şubeler] bî-haber olan valideleri yetişdirip hayat dağdağasına [telaş, patırtı] atacakları evlâddan ne beklenir? Bu yolda yetiştirilen evlâdların şübhe edilmesin, daimâ gözleri kör, fikirleri boş olur. Kadın yalnız beşeriyet validesi değildir, medeniyetin anası ve temelidir. İlk terbiyeyi çocuğa kadın veriyor (...) Ciddi terakkiye azm etmiş, medeni bir millet gibi yaşamaya gaye edinmiş isek, bilâ-tereddüd her şeyden evvel kadın hukukunu, hukuk-ı umûmiyye arasında tanımak lazımdır."[54]

Dergide tüm dünya kadınları için geçerli olan eşitsizlik ve haklara sahip olamamanın Osmanlı kadınları için daha da belirgin olduğu; bu durumun kadın yaşamının her alanında, ailede, toplumsal yaşamda, siyasette görülebileceği ifade ediliyordu. Aynı zamanda bu alanlar kadın inkılabının da birer boyutuydu. Kadın kendini bir birey olarak algılamaya da başlamıştı:

"Bir zevce kocasının evini, namusunu bekleyen bir bekçi değildir. Zevcenin kendi haysiyeti, namusu vardır. Faraza ben zevcimin namusunu muhafaza ile kendimi mükellef gördüğüm için değil, kendi şeref ve haysiyetimin kıymetini bildiğim için ona hıyanet etmem."[55]

"Biz kadınların her iki mevkide de gasb edilmiş hakkımız vardır. Evvela hayat-ı ailedeki hakkımızı istirdad ederek muvazeneti tesis ve bu suretle saadeti tevlid edeceğiz. Saniyen hey'et-i ictimâî hukukumuzu istirdad ederek hey'et-i ictimâiyeyi saadete ilka' edeceğiz [bırakma]. Mamafih [bununla birlikte] bu iki gaye de beraber gidiyor. Her ikisi de aynı zamanda olacakdır."[56] "Biz bî-çâre kadınlar şu

54. Ulviye Mevlan, "Düşünüyorum", 20 Nisan 1918, no. 170, s. 2. Bu konuda ayrıca bkz. M. Hıfzı, Soma, "Kadın", 6 Temmuz 1918, no. 181, s. 8.

55. Rayegan Nihad, "İmtizacsızlıkların Sebebi", 21 Mayıs 1921, no. 194/15, s. 5.

56. Mükerrem Belkıs, "Kadınlık Meselesi", 2 Mart 1330, no. 141, s. 6-7.

asr-ı medeniyyede hakkı görmek istiyoruz."[57] "Biz ancak bir ferd-i insani olan kadınlıkda, erkek gibi hakk-ı hayata, hakk-ı teneffüse mâlikiyetini; hürriyet-i şahsiyeye müzaheretini temenni edeceğiz."[58] "Hakk-ı insaniyelerinden vazgeçen ve-yâhûd haklarımızın, ihtiyaçlarımızın bir kısmı verilmiyor' diye hepsini bırakan, hiçbir şey istemeyen hemşirelerimiz varmış! Zararı yok ben yine vazife-i vataniye-i insaniyemi kemal-i metanetle ifa edeceğim. Hiç kimse istemesin, yalnız başıma ben isteyeceğim. Onu istememek insanlığıma bence bir hıyanettir."[59]

~

57. Kısrıye'den Bint-ül Melahad, "Anadolu Nisvanının Feryadı", 12 Teşrin-i Evvel 1329, no. 113, s. 14.

58. "Kadınlar Dünyası" imzasıyla, "Kadın ve Hürriyet-i Şahsiye", 15 Mart 1330, no. 135, s. 2.

59. Mükerrem Belkıs, "Cevab, Nebahat Hanımefendi'ye", 14 Mayıs 1329, no. 93, s. 2.

TOPLUMSAL YAŞAM

Osmanlı Toplum Yapısı ve Kadın

Karşıt cinsler arasındaki sosyal ilişkinin kontrol altında tutulduğu Osmanlı toplumunda, kadın ve erkeğe iki ayrı dünya sunulmuştu. Erkeğin dünyası kamusal, kadınınki ise özel ve mahremdi. Bu iki ayrı dünyada kadın içerinin, erkek dışarının insanıydı. Dinsel ve toplumsal kurallar tarafından belirlenen bu yapılanmada, kadın ve erkeğin rolleri kesin olarak birbirinden ayrılmış; dışarıya ait roller erkeğe bırakılmış, eve ait roller de kadına kalmıştı. Yaşamın her alanında izleri görülebilen bu yapılanma, cinsler arasında her tür yakınlaşmayı önleyen toplumsal ve dinsel sansürle kendini gösteriyordu. Kadın-erkek ayrımının üzerinde oturduğu sosyal yapı, kadınlar için değişmez kuralları da beraberinde getiriyordu ki; bu kuralların izleri, aile içi yaşamdan ev mimarisine, kadının giyisisinden eğlence türüne, seyahat biçimine, evlenme törenlerine dek yaşamın her alanında görülüyordu. Bu durum, var olanın sürdürülmesine dayalı olan geleneksel kültürün özelliklerini tam anlamıyla yansıtıyordu.

Osmanlı-Türk sivil konutlarının başlıca özelliği, pencere kafesleri ya da yüksek duvarlarla çevrili, kapalı mekânlar olmasıydı. İster saray, ister konaklarda olsun, kadınların oturduğu yer, erkeklerinkinden ayrılmış; kadın ve erkeğin birbirini görmesi, her türlü söz alışverişinde bulunması yasaklanmıştı. Saray ve konaklar, harem[1]

1. Yabancıların girmesi yasak olduğundan uzun seneler ilgi odağı olan harem ve haremde kadın üzerine Batılı yazarlar tarafından abartıya kaçan kitaplar yazıldı. Harem, hareme giren kadınların kaynakları, geliş biçimleri, eğitimleri, saray kadınları arasında hiyerarşi, sosyal yaşam, eğitim, evlilik, doğum törenleri hakkında, arşivdeki belgelere dayalı incelemeler için bkz. Çağatay Uluçay, *Harem*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1985; Leslie Peirce, *Harem-i Hümayun*, çev. Ayşe Berktay, Tarih Vakfı Yurt Yay., 4. basım, İstanbul, 2002. Harem yaşamına tanıklık için bkz. Leyla Saz, *Harem Hayatının İçyüzü*, Sadi Borak (haz.), Milliyet, İstanbul, 1974; Safiye Ünüvar, *Saray Hatıralarım*, İstanbul, 1964; Sara Ertuğrul Korle, *Geçmiş Zaman Olur ki* (Prenses Mevhibe Celaleddin'in Anıları), Çağdaş, İstanbul, 1987.

ve selamlık olarak bölümlere ayrılmıştı. Konaklarda sadece harem dairesindeki pencereler kafesli olurken, zaten küçük olan halk evlerinde hareme rastlanmaz,[2] ancak evin tüm pencereleri kafesli olurdu. Evlerde balkona Tanzimat'tan sonra rastlanmaya başlamış ve Batı taklitçiliğinin simgelerinden biri sayılarak muhafazakârlar tarafından tepkiyle karşılanmıştı. Kişinin kendi bahçesini gördüğü gerekçesiyle, komşu evin balkonu hakkında kadıya yaptığı bir şikâyet sonucu balkon kaldırılabiliyordu. Kadınların kapalı yaşamına önemli bir gösterge de Osmanlı mahallelerinin temel özelliği olan "çıkmaz sokak" olgusuydu.

Kadının gideceği ve gezeceği yerler, devlet tarafından sınırlanmıştı.[3] Hangi araçlara bineceği, araçların hangi bölümlerinde oturacağı, nerelerden alışveriş yapacağı, hangi camilerde ibadet edeceği en ince noktasına kadar fermanlarla düzenlenmişti. Toplum içinde kadın-erkek birlikteliğinin yasak oluşu, iki cins için farklı uygula-

2. "Zenginlik ayırır, fakirlik birleştirir" diyen Amicis 19. yüzyıl sonlarında geldiği İstanbul'u bir kitabına konu etmiştir. Edmonde Amicis, *İstanbul*, Kültür ve Turizm Bakanlığı, Ankara, 1986, s. 245.

3. İslam kadınlarının ancak seyir yerlerine gidebilecekleri, o da cuma günleri kendilerine ayrılan yerlerde, erkeklerden ayrı bulunacakları, seyir yeri olmayan Maslak, Şişli, Levent, Pangaltı gibi yerlerde, ne suretle olursa olsun İslam kadınlarının araba ile durması ve oturmalarının yasaklandığı belirtilmiştir. Bilgi için bkz. Balıkhane Nazırı Ali Bey, *Bir Zamanlar İstanbul*, Tercüman 1001 Temel Eser, İstanbul, 1978, s. 218-22. 1751 yılında yayımlanan bir fermanda şöyle deniliyordu. "Bahar mevsimi geldi. Kadınların bazıları gezme bahanesiyle Üsküdar' dan Kısıklı, Bulgurlu, Çamlıca, Merdivenköy ve Beykoz çevresinde arabalarla gidip açık saçık dolaştıkları ve çeşitli rezaletlere yol açtıkları sözlerine inanılır kimselerden haber alındı... Bundan böyle kadınların oralara arabalarla gitmeleri yasaktır. Giden kadınlar ve kadınları götüren arabacılar şiddetle cezalandırılacaklardır." Pars Tuğlacı, *Osmanlı Döneminde İstanbul Kadınları*, c. 1, Cem, İstanbul, 1984, s. 12. Kadınların Şehzadebaşı, Beyazıt gibi şehrin işlek yerlerine gitmelerinin yasaklandığı da oluyordu. Kapalıçarşı'da dolaşmaktan da men edilmişlerdi. Afet İnan, *Atatürk ve Kadın Haklarının Kazanılması*, M.E.B. Basımevi, İstanbul, 1968, s. 85-86. Kadınlar dini vazifelerini sadece Sultanahmet ve Şehzadebaşı gibi camilerde yapacak; bu camilerden başka büyük camilere gidemeyeceklerdi. Kadınların eşya almak için çarşı içinde dükkân ve mağazalardan içeri girip alışveriş yapamayacaklarının belirtildiği de olmuştu. Kadınlar dükkân önünde alacağı şeyi söyleyecek, aldıktan sonra hemen evine döneceklerdi. Bilgi için bkz. Balıkhane Nazırı Ali Bey, *a.g.y.*, s. 128-9. Ayrıca bkz. Serpil Çakır, "Osmanlı'da Kadınların Mekânı, Sınırlar ve İhlaller", *Cins Cins Mekân*, Ayten Alkan (haz.), Varlık, İstanbul, 2009, s. 76-101.

maları getirmiş,[4] iletişim için simgesel konuşma vasıtaları ortaya çıkmış,[5] kadının giysi, kumaş gibi ihtiyaçlarını karşılayan bohçacı kadınlara cinsler arasında arabuluculuk etme görevi yüklenmişti.[6]

Kadınların başlıca eğlencesi, komşularını ziyaret etmek, hamama ve mesire yerlerine gitmekti.[7] Ancak tüm bunlar yapılırken cinsiyet ayrımcılığı gözetilirdi. Bu ayrımın izleri yaşamla sınırlı kalmayıp ölümden sonra da devam eder; kadınlar ve erkekler için, cinsiyet ve statü belirleyen ayrı mezar taşları yaptırılırdı.[8]

4. Kadınların erkekler gibi hayvana binmeleri yasak olduğundan, öteden beri arabaya binerlerdi. Harem-i Hümayun, vezirlerin ve devletin ileri gelenlerinin eşleri büyük dört tekerli, yüksekçe, etrafı tahtadan yapılmış ve üzeri eğri tabir olunan bir çemberle çevrili, pencereleri kafesli, yaysız koçu denilen arabalara binerlerdi. Daha sonra yaylı arabalar, kupa ve londa gibi arabaları kullanmışlardır. Balıkhane Nazırı Ali Bey, *a.g.y.*, s. 194-5. Ulaşım araçlarında kadın ve erkeğin birlikte oturmaları da yasaktı. "Erkeklerle kadınların birlikte peremelere binmemelerine dair ferman" için bkz. Ahmed Refik Altınay, *Hicri Onüçüncü Asır'da İstanbul Hayatı (1786-1882)*, Enderun Kitabevi, İstanbul, 1988, s. 41.

5. İnci, gül, karanfil, sabun gibi çeşitli nesneler, karşıt cinsler arasında iletişimi sağlayan araçlardı. Her birinin birer anlamı olan bu nesneler "muhabbetname" adı altında toplanmışlardı. Lady Mary Wortley Montegu, *Türkiye'den Mektuplar (1717-1718)*, çev. Aysel Kurdoğlu, Tercüman 1001 Temel Eser, İstanbul, s. 119-20. Musahipzade Celal, *Eski İstanbul Yaşayışı*, Türkiye, İstanbul, 1946.

6. "Bohçacı kadın, ev ev, konak konak dolaşıp kumaş, dantelâ ve bu kabil öteberi satana denir. Yanında bir de, yükünü taşıttığı hamalı vardır; o, dışarda kalır, kendisi yukarı kata çıkar, bohçaları açar. Büyük hanımı bir lâkırdı, ortanca hanımı bir oya, halayık ve hizmetçi makulesini basma toplarıyla oyalarken, küçük hanımın eline usulcacık mektubu sıkıştırır. Giderken de yüksek sesle şöyle bir şey söyler: 'Gümrüğe yeni kumaşlar geldi, apiko [şık, zarif] şeyler... Yarın çıkaracağız; haftaya çarşamba günü getireceğim; almazsanız da bir görünüz, hanımefendiciğim!' Bunun manası: 'Küçük Hanım! Cevabı çarşamba günü hazırla ve o gün sakın bir yere gitme, evde bulun!' demektir." Refik Halid, *Üç Nesil Üç Hayat*, Semih Lütfi Kitabevi, s. 37.

7. Sultan Abdülmecid'in kızı, Sultan II. Abdülhamid'in kız kardeşi Seniha Sultan, 1909'da İstanbul'da bir yıl kalmış olan diplomat M. de la Charte'ın eşi Madam Simone de la Charte'a yolladığı mektubunda, mesire yerlerine gitmenin kadınlar için önemini şöyle vurguluyordu: "Benim haftam bir tek günden ibaretti. Diğer altı gün ise, o bir tek günü beklemekle geçti. Sokağa çıkmadım. Misafirim gelmedi. Ne okudum, ne yazdım, ne de piyanoya dokundum. Hep pencereden havaya baktım! 15 Cemaziyelevvel [Arabî ayların altıncısı], cuma günü hava bozar da bulutlanır mı diye... Çünkü bu benim ilk Kâğıthane günüm olacaktı." "Prenses Seniha'nın Yedi Mektubu", çev. Orhan Yüksel, *Hayat-Tarih Mecmuası*, 1971, Ekim, IV. Mektup, s. 48-49. Bu konuda ayrıca bkz. Dorina Neave, *Eski İstanbul' da Hayat*, çev. Osman Öndeş, Tercüman 1001 Temel Eser, İstanbul, 1978.

Klasik dönem Osmanlı toplumu hakkında vurgulanan bu temel özellikler, zaman içinde değişmeye başlamış; bir yapısal dönüşüm çağı olan 19. yüzyılda hızını giderek artırmıştır. Bunda Osmanlı toplumunda gündelik yaşam biçimini ve yönünü belirleyen mahalle ölçeğinin kırılması,[9] dünyada görülen teknolojik devrimin ürünlerinin ülkeye girmeye başlaması önemli rol oynamıştır. Fayton, tramvay, tren, uzun (atlı) araba, vapur seferleri gündelik yaşamın zaman ve mekân değiştirme temposunu hızlandırırken, posta ve telgraf, insanların birbirleriyle ilişki kurmasını, gazete ve dergiler ise, bilgilendirme ve dünyayı tanıtma işlevlerini yüklenmişlerdir.

Bu noktada eğlence kültürü de değişmeye başlamış, geleneksel kültürün ürünü olan kahvehanelerin, kıraathanelerin yerini tiyatro, pastane gibi mekânlar, Boğaziçi, Adalar gibi yeni yaşam alanları ve üslupları almıştır.[10] Mutlak otoritenin babada olduğu geniş aile tipi değişmeye başlamış; çekirdek aileye doğru gidiş gözlenirken otoritenin paylaşımı da gündeme gelmiştir. Başlayan sosyal hareketlilik beraberinde bireyselleşmeyi de getirmiştir.

8. Erkeklerin mezar taşları sarıklı olur. Sarık, erkeğin mevkiini, sanatını gösterirdi. Kadınların mezar taşları ise ince uzun olup üzerlerinde altın yaldızla çizilmiş yaprak desenleri bulunur, yapraklar arasında görülen çiçekler, evlat sayısını gösterirdi. Max Müller, *İstanbul'dan Mektuplar*, çev. Afife Buğra, Tercüman 1001 Temel Eser, İstanbul, 1978, s. 39. Montegu, *a.g.y.*, s. 93-94.

9. Ekrem Işın, "19. Yüzyılda Modernleşme ve Gündelik Hayat", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, s. 546-56.

10. Boğaziçi, Adalar, Yeşilköy gibi sahil yerlerinde yeni yaşam tarzları ortaya çıkar. Bu konuda bkz. Ali Kemal Aksüt, *Sultan Aziz'in Mısır ve Avrupa Seyahati*, Tarihi Eserler Serisi, Ahmet Saitoğlu Kitaphanesi, İstanbul, 1944, s. 207-9. Boğaziçi ve mesire yerleri, kadınların sıkça görüldüğü yerlerdi. Cevdet Paşa bu duruma alışverişin çoğalması, esnafın ve tüccarın zengin olması ve özellikle Mehmet Ali Paşa hanedanından pek çok paşa, bey ve hanımların İstanbul'da yarattığı etkilerin yol açtığını, saraylılar ve İstanbul kadınlarının da onları taklit ettiğini, böylelikle Boğaziçi'nde bir sefahat dünyası oluştuğunu belirtir. Cevdet Paşa, *Tezakir*, Cavit Baysun (haz.), Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1986, s. 20. Dönemin ünlü kadın şairlerinden Nigâr Hanım da 1908'lerdeki hayatını anlatırken şöyle der: "Göksu'da her akşam ya çift şandalla veya erhamlı bir kayıkla dolaşırdım. Ve o da o zamanlar 'high life' idi. Bütün kibarlar oradaydı. Hakikatten bir baştan bir başa şiirlerimin okunduğunu işitirdim." Ruşen Eşref, *Diyorlar ki, Dersaadet*, Kanaat Matbaası, 1334 [1918], s. 23. Nigâr Hanım'ın biyografisi için bkz. Şair Nigâr, *Hayatımın Hikâyesi*, Ekin Basımevi, İstanbul, 1959.

Kadınlar Dünyası'nda Toplumsal Yaşam

Bütün bu değişimler ağır aksak ilerlerken kadınlar bu hareketten nasiplerini almak istiyor, öncelikle soyutlandıkları toplumsal yaşama katılma çabasına giriyorlardı. Dergiye gelen yazılarda, bu konunun kendileri için taşıdığı öneme dikkat çekiyor; katılımın nasıl olması gerektiği, toplumsal yaşama girerken karşılaştıkları güçlükler, toplumsallaşmanın yeni biçiminde hangi kurallara gerek duyulduğu gibi, çeşitli konuları ele alıyor, ayrıca toplumsal yapıdaki kusurları saptıyorlardı.

Toplumsal yaşamın dışında tutulma kadınların gelişmesini, toplumda etken güç olmasını engellemişti. Bu konu çeşitli yazılarla işleniyor; bugüne dek kadının tâbi olduğu durum sorgulanıyordu: "Muhitimiz kadınlığında hayat yoktur. Mevki-i ictimâi yoktur. Vaktiyle kadınlığa lâyık olan bir terbiye verilmiş olsa idi, hayat-ı mesailerinin inkişafına çalışılmış olsa idi, acaba hâlimiz bu merkezde olur muydu?"[11]

"Tarih bize âlim, san'atkâr, hatib-i siyasi bazı kadın simalarını tanıtmıştır. Fakat bunların adetleri, erkeklere nisbeten azdır. Bu azlığa sebep nedir? (...) Şübhesiz hayat-ı cemiyetde kadının erkeğe nisbetle mahdud bir daire-i faaliyet içinde sıkıştırılmış, terbiye ve tahsilde gayet dar bir çenber içine alınmış olmasıdır."[12]

Kendilerini her türlü hak ve özgürlükten mahrum bırakan düzenin değişmesini isteyen kadınlar, bunun eski yaşam tarzının zamanın değişen koşullarına göre biçimlenmesiyle mümkün olabileceği düşüncesindeydiler: "Kadınlığın bu şerait-i hayatiyesi esasından değiştikçe hiç şüphesiz hissî, rûhî kabiliyetimiz de daha başka bir mecrâ tutacak, daha erkeklerinkine yakın bir surette inkişâf edecektir. İşte o zaman belki erkeklerden daha azimkâr, daha metin, daha iradeli kadınlar yetişecektir."[13]

11. "Kadınlar Dünyası" imzasıyla, "Mütenebbih Olalım, Nesl-i Atimizi Düşünelim", 20 Mayıs 1329, no. 47, s. 1.

12. Ulviye Mevlan, "Düşünüyorum", 11 Mayıs 1918, no. 173, s. 2.

13. "Kadınlar Dünyası" imzasıyla, "Hikmet-i İctimaiye ve Nisvan", 5 Temmuz 1329, no. 93, s. 1. Ayrıca bkz. Naciye Şerif, Beylerbeyi, "Kadınlık", 29 Mart 1330, no. 137, s. 8-10.

Toplumun yarısını oluşturan kadınları özgürlük ve faaliyetten yoksun bırakmak, sosyo-ekonomik yaşama da zarar vermek demekti. Bu düşünce şöyle açıklanıyordu: "Bugün şüphesizdir ki bizi terakkiden uzak bulunduran, tedenniye [gerilemeye], harabeye, izmihlâle iten sebep, erkeklerimizle teşrik-i hayat ve mesai edememekliğimizdir."[14]

Abdülhak Hamid'in "Bir milletin nisvanı, derece-i terakkisinin mîzânıdır" ve Tevfik Fikret'in "Elbet sefil olursa kadın, alçalır beşer" sözlerine işaret edilerek, bir ülkenin gelişim düzeyi ile kadının durumu arasında doğrudan bağlantı kurulmuştur. "Diyebilirim ki, mukaddes vatanımızın şu hâl-i felâketi kadınsızlıkdır"[15] diyen Nilüfer Mazlum gibi, Meclis-i Mebusan Başkâtibi Mustafa Asım Bey de aynı konuya dikkat çekiyorlardı. Mustafa Asım Bey, *Kadınlar Dünyası*'na gönderdiği mektubu, kadın sorunlarıyla uğraşan dernek üyesi kadınları takdir etmek amacıyla kaleme almıştı:

"Eğer bugünkü gazetelerde okuduğum Osmanlı Müdâfaa-i Hukuk-ı Nisvan Cemiyeti'mizle sizler bu zavallı vatanın bu azim marazını [dert] deşmek, onu mağlub etmekle cidden uğraşmak istiyorsanız, ey mukaddes ve büyük kadınlar, müsaade ediniz de huzurunuzda diz çökeyim ve sizlere en samimi ve har [sıcak] tebrikatımla hisseme düşecek hizmet ve yardıma hazır olduğumu arz edeyim. Ben ve refikam size yardım yapabilirsek bahtiyarız. Onun için lütuf buyurunuz da bizi tenvir ediniz [aydınlatınız]."

"Biz kadınsız milletiz" diyen Mustafa Asım Bey, Osmanlı toplumunda yaşanan sorunların ve felaketlerin kökenini tek bir nedene, "kadınsızlığa" bağlamıştı:

"Muhterem Hanımefendiler! Memleketimizde, kadınları uyandırmaktan başka çare-i necat bulamadığına kani' olanların, her kim en birincisi benim derse 'zavallı beni tanımadan söylüyor; tanısa birinci ben olduğumu teslim ederdi' derim. Terakki-i nisvanın o kadar mutaassıb [aşırılıkla tutan], o derece yaman bir taraftarıyım: Kırda kurumuş bir ağacın, köyde sönmüş bir ocağın, şehirde dilenen bir

14. "Kadınlar Dünyası" imzasıyla, "Gayemiz Milletimizin Tealisidir", 16 Mayıs 1329, no. 43, s. 1. Ayrıca bkz. "Kadınlar Dünyası" imzasıyla, "Hikmet-i İctimaiye ve Nisvan", *a.g.y.*

15. Nilüfer Mazlum, Makrıköy, "Düşündüklerim", 28 Haziran 1329, no. 86, s. 2.

çocuğun, toza bürünmüş sefil ve metruk evciklerin sıralandığı ıssız bir sokağın, terakki etmeyen ticarethanelerin, boş kalan denizlerin, şekavet [eşkiyalık] dolan dağların, üç yüz senedir aynı akdi kullanan san'atların, dayakla çocukların dimağını boğan hocamsı heriflerin, vazife hissi duymayan memurların, askerin pirincinden bir avucunu, etinden bir okkayı alub evine gönderen insafsız zabitin, beşikde kundak, mektebde dayak, gençlikte rakı ile çürümüş babaların, gece hırka ile yatan yazın palto ile gezen kansız adalesiz ve dermansız, midesi bozuk, zihni perişan gençlerin, hükümet kapularında, sokak kenarlarında, altmış yedi buçuk (!) kuruşluk maaş cüzdanı dolaşdıran gözü yaşlı, göğsü hafakanlı, dilinde dua ve beddua dolu validelerin... Hasılı hanımefendiler, memleketimizdeki maddi, manevi bütün harabelerin, bütün çirkinliklerin arkasında ben yalnız, tek bir şey görüyorum: Kadınsızlığımız... Kadınlarımızın cehaleti, esareti falan demiyorum, dikkat buyuruluyor mu? 'Kadınsızlığımız' diyorum. Çünkü Allah başka milletin başına vermesin, biz öyle hâldeyiz ki, onu tarif için 'kadınsız milletiz' demekden başka çare yokdur. Ah! Hanımefendiler, Bulgar kadınları da cahil, Sırb kadınları da cahil, Rus kadınları da cahil... Daha çok! Fakat biz, ah, biz o türlü cahiliz ki, cehaleti, nasıl diyeyim, hırz-i cân ediyoruz [canı gibi saklama]. Cehaletimize dokunan, en büyük düşmanımız oluyor. Cehaletimiz gider, hatta bir nebze eksilir diye, nerede bizden farklı insanlar varsa onlardan uzak kaçar, mahallelerin içlerine, evlerin içlerine, en içlerine çekiliriz. Evlerimizin etrafını duvarla örter, perdelerin, kafeslerin, kepenklerin önlerine tahta havâleler [tahta perde] çeker, kapanırız; evet hep örtünürüz, kapanırız, saklanırız, gizleniriz. Fakat kimden? Neden?.. Emin olunuz öğrenmekden, bilmekden; yani nûrdan ve ziyadan kaçarız. Çünkü yalnız erkek cinsine karşı kadın cinsinin örtülü görünmesi, yani kocasına, babasına göründüğü gibi herkese görünmemesi icab etse idi, onun için hey'et-i umumiyemizle insanların hey'et-i umumiyesinden kaçmak icab etmezdi. Hayat-ı milliye ve ictimaiye namına her ne varsa onun tatili hatta sa'y-ı milliyenin, irfan ve gayret-i milliyenin ortadan kalkması icab etmezdi. O zaman kocası muharebede vatana kurban gitmiş bir zabitin haremi, dininin, şeriatın emr ettiği gibi mestur bir kıyafetle hiç olmazsa Şehzadebaşı'nda küçük bir tütüncü dükkanı açar, kendini ve çocuklarını geçindirir, insanlığının zevkini, izzet-i nefs tadını duyar, kızı-

Müzeyyen Hüzni Hanımefendi.
OMHNC üyesi ve tanbur muallimesi.

na oğluna numune olurdu. Fakat kabil mi? (...) İster ki dul kalan o kadın hükümet kapularında yalvarsun, sürünsün; sokak diblerinde, yol kenarlarında eteğini toplasın, yerlere otursun. Akşam komşularda çak çak etsun. Sonra ya hizmetçilikde, ya hastanede, ya birinin bir sarhoşun dayağı, tahakkümü altında ölsün gitsin. Kızı varsa kendisinin bir nüsha-i saniyesi [ikinci bir sureti, kopyası] olsun..."[16]

16. Mustafa Asım Bey'in yazısı için bkz. "Kadınlar Dünyası" imzasıyla "Meclis-i Mebusan Başkâtibi Mustafa Asım Beyefendi'ye", 25 Haziran 1329, no. 83, s. 1. (Meclis-i Mebusan Başkâtibi Mustafa Asım Bey'in eşi, kadınlar için etkin faaliyetlerde bulunmuştu. Selanik'te kurulmuş olan Şefkat Cemiyeti'nin üyesiydi.)

Kadınların toplumsal yaşamdan dışlanması, beraberinde birçok sorun getirmiş; bunlar yaşamlarını olumsuz yönde etkileyerek, onları isyana varan bir tavıra sürüklemişti: "Bu yaşayışdan, daha doğru bir tabir ile bu sürünmek şeklindeki yaşamakdan, bu atalet-i hayatdan bıkdık, usandık. Biz de milel-i mütemedine nisvanı [medeni milletler] gibi terakki etmek, teâlî etmek, mesud yaşamak isteriz. Her şeyi görmek, anlamak ve öğrenmek isteriz. Ve-l-hâsıl hayatımızı medenî bir hayata, ataletimizi mesaiye kalb etmek istiyoruz. Bu da ancak cemiyet hayatına karışmaklığımıza, erkekler derecesinde hukuka nail olmaklığımıza vasıtadır."[17]

Kadınların, toplumsal yaşama katılımla kastettikleri, hem özel, hem de kamusal yaşamda belirleyici olmaktır: "Acaba bu mevki-i ictimâi nedir? Ve bizde nedir? Vapurlarda, tramvaylarda, mesirelerde ayrılan mevkileri mi murâd ediyorlar? Her halde bundan bir şey anlamadığımızı ve büyük bir fâide beklemediğimizi itiraf eyleriz. Şüphesiz tiyatro da, konferans da, ders de tenvîre [aydınlatma] hizmet eder; lâkin bu da nakıs [eksik], yarım bir tedbirdir. (...) Bizim muhtaç olduğumuz ve anladığımız mevki-i ictimâi büsbütün başkadır. Ve onun istihsali için hemen bir hatve [adım] bile ileri atılmamışdır. Bizim fikrimize göre, mevki-i ictimâiyye mâlik olmak demek hayatına sahip olmak, hürriyet ve mesuliyet-i iktisadiyyeyi ihraç eylemek, izdivaca, ne yaptığını bilerek ve kime vardığını anlayarak muvafakat etmek, kocasının evine çarşudan ısmarlanmış koyun gibi götürülmemektir."[18]

Bu nedenle öncelikle kadınların toplumsal özgürlüğüne kavuşturulmasının gereği vurgulanmış; bu özgürlüğün sağlanması için gerekli görülen noktalar, "Osmanlı Kadınlığının İstediği" başlıklı makalede sıralanmıştı:

"1. Mektebler tesisiyle ve tesis edilmiş mekteblerin ıslahıyla kadınlığın seviye-i irfanını yükseltmek,

2. Kadınlıkdaki sefaletin ref'i [kaldırılması] için kadınları hayat-ı sanâyi'ye ithal etmek,

3. Bu esasları temin edebilmek için kıyafet-i hariciyeyi ıslah etmek,

4. Kavaid-i izdivacı [izdivaç kuralları] teshil etmek [kolaylaştırmak] ve

17. Ulviye Mevlan, "Düşünüyorum", 6 Temmuz 1918, no. 181, s. 2.

18. Nimet Cemil, "Yarım Tedbirler", 19 Temmuz 1330, no. 132, s. 3-4.

bundaki an'anat-ı sakimeyi [yanlış âdetler] yıkmak,

5. Kadının ailedeki mevki'ini takviye etmek,

6. Çocuklarımıza terbiye-i ibtidaiyeyi fenn-i hazıra mutabık olarak verebilecek valideler yetişdirmek,

7. Kadınları cemiyet hayatına karışdırmak."[19]

Aynı konu bir başka yazıda da işleniyordu: "Her şeyden evvel kadının cemiyet hayatında mühim rol sahibi, hak sahibi, mutlak bir kuvvet sahibi olduğunu bilerek hukukunu, hukuk-ı umumiyye arasında tanımalı, her şubede erkek derecesinde çalışabilmesine yol verilmeli. İstikbalin kalbi, hayatı kadındır. Buna erkeklerin her sınıfı, artık iman etmeli. An'anat ve adat-ı kadime ve sakimenin mani terakki olduğu teslim etmeli, cehelenin laklaklarına itibar etmemeli, muhrib cereyanlara karşı durmalı."[20]

Hak ve talepler zamanla öğrenilecek, toplumsal haklardan sonra, siyasal haklara sıra gelecekti. Tüm bunlar için toplumsal yapının değişmesi, her yönüyle topyekûn bir dönüşüm geçirmesi, bu yapının "ictimâi inkılâba" sahne olması gerekiyordu.[21]

Eski âdetler, gelenekler, yasalar atılarak "yenileşme" sağlanmalıydı: "Milletimizin terakki ve teâlisini istiyorsak, mutlaka yenileşmeliyiz. Eğer o eski âdetin, kuvvenin [güçler] altında daha uzun zaman yaşarsak, mahvımız muhakkakdır."[22]

19. "Kadınlar Dünyası" imzasıyla, "Osmanlı Kadınlığının İstediği", 15 Teşrin-i Evvel 1329, no. 112, s. 2.

20. Ulviye Mevlan, "Düşünüyorum", 6 Temmuz 1918, no. 181, s. 2. Ayrıca bkz. Nezihe Hamdi, Cevizlik, "Kadın ve Cemiyet Hayatı", 29 Haziran 1918, no. 180, s. 2-3. "İstihsal-i Hukuk-ı Nisvan: Cemiyette Kadın", 21 Mayıs 1921, no. 14-15, s. 2-3.

21. Mükerrem Belkıs, "Hayat-ı Beşerde Islahat ihtiyacı", 4 Aralık 1914, no. 125, s. 13; Meliha Cenan, Fatih, "Kadın ve Cemiyetler", 10 Haziran 1329, no. 68. Kantarcıyan Nayda, Kumkapı, "Vaziyet-i İctimaiyemiz", 28 Eylül 1329, no. 111, s. 5-6.

22. Mükerrem Belkıs, Aksaray, "Teceddüd İhtiyacı", 29 Mayıs 1329, no. 56, s. 3. "Nasıl bir insanın yaşamak için gıdaya ihtiyacı varsa, beşeriyet için, bir hey'et-i ictimaiye için de teceddüd bir gıdadır." "Kadınlar Dünyası" imzasıyla, "Teceddüd İnsanlar İçin Bir Gıdadır", 12 Teşrin-i Evvel 1329, no. 113, s. 2. Bu konuda ayrıca bkz. Nezihe Hamdi, Kadıköy, Cevizlik, "Kızlarımızın Terbiyesi, Mükerrem Belkıs Hanım'a", no. 178, s. 6-7. "Hey'et-i ictimaiyede teceddüdün en büyük âmili kadındır. Milletlerin tealisinde, idbarında en büyük rolü oynayan daima kadındır." Ulviye Mevlan, "Düşünüyorum", no. 172, s. 9. F. Nihal, "Teceddüd Nasıl Olmalı?", 3 Teşrin-i Sani 1329, no. 116, s. 5-6.

Kadınlar toplumsal değişimi, çağın gereği olarak görüyorlardı. İnsanların hayatlarını sürekli olarak değiştiren bu yenilikler, toplumsal yaşamda olduğu gibi, siyasette de önemli yapısal değişimleri gündeme getirecekti: "Ta asırlardan beri beşeri, zîr-i tahakkümde tutan hayat, kavânîn [kanunlar] oldukça eskidir. Bu hayat, bu kavânîn daha ziyade hükmünü icrâ edemez. Hayat-ı ictimaiye ve idariyede bir tahvil ihtiyacı baş gösteriyor. Dünyanın her tarafında kavânîn-i ictimâiyye ve tarz-ı idareye karşı bir âdem-i hoşnudî hatta bir fikr-i isyan bilirim ki başladı. Bu şerait-i hayatiye dar geliyor. Şimdi insanlar, bu dürlü hayat ile zincirlerle bağlanmış bir esire benziyor. Bütün hey'et-i ictimâiyye, bu zincirleri koparmak, başka, daha mükemmel, daha müreffeh bir hayata dahil olmak istiyor. Mesela eskiden hürriyet-i ictimâiyye yokdu. Sonradan insanlar için hürriyetin tabii bir ihtiyaç olduğu ve onunla daha müreffeh yaşayacakları idrak edildi. Eski hayata darbeler indirildi. Nihayet mümkün olduğu ve idrak olduğu mertebede bir hürriyet istirdad edildi. Bundan bir iki asır evvel, bittabi o insanlar ihtiyacat-ı beşeriyyeyi bundan ziyade düşünmezlerdi, göremezlerdi. Hâlbuki bugün, onların idrak edebildikleri hayat yaşandı ve eskidi. (...)

"Şimdi daha ziyade ihtiyaçlar görünüyor, idrak olunuyor ve yeni bir ıslahat, hem de esaslı bir ıslahat lüzûmu baş gösteriyor. Bu lüzûmu, bu ihtiyacı en sathi düşünenler bile beşeriyetin tecelliyat-ı ictimâiyye ve ruhiyesine bakdıkları zaman görebilirler... Bu ıslahat düşünceleri, eski hayata isyan fikirleri, ruhları o kadar çoğaldı ki, değil medenî memleketlerde, en geri kalmış milletlerde bile âşikâr olarak görülüyor. Bu tezahürat şimdilik birkaç noktada cem'olunabilir: 1. Kadınların hayatda erkekler gibi bulunması, aynı hukuka aynı şerait-i hayatiyeye malikiyetleri, 2. Gerek ictimâi, gerek idari kavanine isyan eden sosyalizm fikri; ki bu fikir beşeriyeti yerinden sarsacak bir mahiyeti haiz bulunuyor. 3. Milliyet düşünceleri.

"(...) Beşeriyetin yalnız bu kadarcık bir şeyle tahvile maruz kalacağını zannetmesin. Mamafih bunlar pek büyük inkılâblara badi [sebep] olacaktır. (...) Saniyen ilim ve fünundaki esaslar vücuda geliyor. Hatta birkaç zaman sonra insanların vesait-i hayâtiyyeleri olan fen dünyada pek başka şeyler vücuda getirecekdir. (...)

"Siyasi idareler de bittabi böyle kalmayacakdır. Zaten son zamanın birçok hareketleri de buna karşıdır. Hulâsa hayat-ı beşer ıslaha

muhtaç bir hâldedir ve bu ıslahata yavaş yavaş başlanıyor."[23]

Kadın inkılâbı, toplumsal inkılâbla doğrudan bağlantılıdır. Eğitim, hukuk, çalışma, aile yaşamı gibi konular, toplumsal yaşama katılım konusunda temel olarak kabul edilmiştir. Bu konular *Kadınlar Dünyası* dergisinin ilgili bölümlerinde ayrıntılarıyla incelenecektir.

Dergide kadınlar, toplumsal yaşama katılımda önemine inandıkları araçları sıralamışlardı. "Kadın cemiyet hayatına nasıl girmelidir?" başlıklı bir yazıda bu konu tartışılmıştı. Yazıda kadının toplumsal yaşama katılımına karşı çıkanlar (ki bunlar "umumi ve ferdi muhalefet" olarak belirtilmiştir), okullardaki eğitimin, konferansların, gazetelerin telkinleriyle değiştirilebileceklerdi. Bu doğrultuda bir heyet oluşturulmalı, bu heyete yalnız kadınlar değil, aynı kanıyı paylaşan erkekler de katılmalıydı. Düzenli ve belirli aralıklarla konferanslar düzenlenmeli, günlük bir gazete çıkarılmalıydı.[24]

Bu yazının sonunda yer alan *Kadınlar Dünyası*'nın notunda yukarıda önerilen noktaların altı yıl önce dikkate alındığı, Osmanlı Müdâfaa-i Hukuk-ı Nisvan Cemiyeti'nin bu amaçla kurulduğu, *Kadınlar Dünyası*'nın çıkarıldığı, büyük fedakârlıkla çeşitli hücumlara göğüs gerdikten sonra, "kulakları, kadınlık cereyanına oldukça alıştırdıktan sonra" gazetenin haftalık bir dergiye dönüştürülerek, bu bilimsel akıma daha çok destek verildiği belirtilmişti.

Dergideki ilan ve yazılarda, kadının toplumsal yaşama büyük bir hızla katıldığı, eğlence dünyasına da girdiği, dahası, sinema, tiyatro ve gazinolara gittikleri görülmektedir. Divan Yolu Sinema Salonu'nun ilanında, kadınlara ait tuvalet salonlarının olduğu ifade edilerek, kadın-erkek herkes, bu gösterimleri izlemeye davet ediliyordu. Kadıköy'de Kuşdili Gazinosu'nun ilanında ise, tüm kadınlar çay bahçesine çağrılarak; bahçede kanto ve ince saz programının da olduğu belirtiliyordu. Kadınlar, musiki cemiyetlerinin faaliyetlerine de katılıyorlar, öğrendiklerini, konserler aracılığıyla göstermek fırsatını buluyorlardı.[25]

23. Mükerrem Belkıs, "Hayat-ı Beşerde Islahat İhtiyacı", *a.g.y.*

24. Nezihe Hamdi, Kadıköy, Cevizlik,"Cemiyet Hayatına Nasıl Girmelidir?", no. 183, s. 2.

25. Müjde, Divan Yolu Sinema Palası, no. 147, s. 15. "Hamdi Bey'in Bahçesi", 9 Nisan 1921, no. 194/13, s. 7. "Kadıköy Musıki Cemiyeti, Apollon Tiyatrosu'nda iki konser verdi" haberi için bkz. 26 Mart 1921, no. 194/12, s. 12.

Bu bağlamda, kadın derneklerine de önemli işlevler yüklenmişti. Dernek üyelerinin verecekleri aidatlarla kitaplar, romanlar alınabilmeli, sinemalar açılabilmeli, bu yolla kadınlık aydınlatılmalıydı. Ayrıca, içinde çamaşır makinelerinin bulunduğu çamaşırhaneler, ticarethaneler, lokantalar açılmalıydı. Böylelikle hem kadınlara yeni iş alanları yaratılacak, hem de çalışan kadınların ev işleri yüzünden yorulmaları önlenecekti.[26]

Dul kalmış, hiçbir sosyal güvencesi olmayan kadınların da toplumsal yaşama katılması isteniyordu. Hükümetin Darülaceze civarında dul kadınlar için bir mahalle kuracağı haberi üzerine yazılan bir yazıda, Avrupa'da ve Osmanlı toplumundaki "dulhâne"ler karşılaştırılmıştı. Avrupa'daki dulhanelerde kadınlar maddi-manevi silahlarla donatılmış, toplumsal yaşama sokulmuştu. Bunlar geniş bahçeleri, tenis sahaları, okulları, hastaneleri, banyoları, işyerleri, konferans ve tiyatro salonlarıyla yaşamdan umudunu kesmiş kadınları yaşama döndüren, ufak fakat mükemmel kasabacıklar, köylerdi. Oysa Osmanlı toplumundaki dulhaneler birer "sefalethâne" hâlinde olduğundan, çağa ayak uydurmak için bir an önce Avrupa'daki örneklerine benzetilmeliydiler.[27]

Toplumsal yaşama katılmaya başlayan kadınların en çok yakındıkları konular, ulaşım araçlarından eğlence yerlerine dek, cinsiyet ayrımının korunmasına yönelik uygulamalar ve kendilerine yapılan sarkıntılıklardı. Bu durum, kadına yüklenen değer ve konumdan kaynaklanıyor; değişimden yana olmayanlar, hiç de geçerli olmayan gerekçelerle kadının yaşamını zehir etmeye çalışıyorlardı. Kadınların eğitilmesi gereksiz bulunuyordu. Kadın her şeye boyun eğmeli, kocasının her sözünü, her yumruğunu tevekkülle karşılamalıydı. Kadınlar sabahtan akşama dek duvarlar arasında oturacak, kocaları eve sarhoş ve hırçın geldiği zaman onun sitemlerini, kötü muamelesini hoşgöreceklerdi. Bu durumda kadının mutluluğu hiç düşünülmüyor; kalın bir peçe, siyah mâtemî bir çarşaf altında hiçbir yere bırakılmıyorlardı. "Her terakkiyi inhitat [gerileme] addeden bunlar

26. Bint-i Pertev Hatice, "Maddi-Manevi Kuvvetler", 22 Haziran 1918, no. 179, s. 10-12.

27. "Kadınlar Dünyası" imzasıyla, "Dul Kadınlar Meselesi", 22 Mart 1330, no. 136, s. 2.

'muhafaza edelim' sözü altında sadık birer kahramandırlar" tanımlamasını yapan kadınlar, muhatap oldukları önyargılı tutumlara da dikkat çekiyorlardı: "Bir parça iyi giyinen bir kadın, bir parça serbest olan bir hanım ve iyi söz söyleyen, hakkı müdâfaa etmesini bilen bir genç kız, onlarca namussuz ve ahlâksızdır. Fakat asıl tuhaf; ahlâkı, namusu, dini bilmeyen fakat en âlim geçinen bu kısım, en çok kadınlara tecavüz ve taarruz edenlerdir. Hatta zevciyle ve biraderiyle giden kadın, bunların dillerinden, taarruzlarından kurtulamaz. Attığınız her hatvede [adım] bunlardan birine muhakkak tesadüf edeceksiniz. Hele yalnız veya refikalarınızdan birisiyle bulunduğunuz dakikada kabil değil, bunların tecavüzlerinden masun [korunmuş] kalabilesiniz. Vapur iskelelerinde, tünelde, şimendifer bekleme mahallerinde, çarşıda, her yerde... Yalnız lisanı tahkir ve taarruzlarına değil, ellerinin pisi ve adi tecavüzlerine de tahammül edeceksiniz. Bunlara bir parça terbiyelerini, ahlâksızlıklarını göstermek için durdunuz mu? Artık bütün suç ve kabahat sizdedir. Çünkü terbiyesiz, çünkü zelîl ve âdîsiniz; çünkü siz hakkınızı müdâfaa ediyorsunuz. Bir polise de söyleyemezsiniz. O da birkaç kelimeyle bu halkı dağıtmakdan başka birşey bilemez, çünkü polis de (...) tenhâ gördüğü bir yerde, vazifesini unutacak derecede taşkınlıklarda bulunur."[28]

Kadına yönelik tacizler derginin "Havâdis-i Dünya" bölümünde yer alıyor, kadınların başlarından geçen olaylar anlatılıyordu. Tacizlerin kadını canından bezdirdiği, tünelde, vapurda kadının çarşafını kesmeye kadar vardığı açıklanıyor,[29] tacizin önlenmesi için Nafia Nezareti'nden yardım bile isteniyordu.[30] Bu olaydan öylesine bıkılmıştı ki, nefs-i müdafaa için kırbaç taşımayı düşünen kadınlar ol-

28. Nesrin Salih, Cihangir, "Türk Kızları", 25 Mayıs 1329, no. 52, s. 2-3. Yazıda şimdiki polis müdürünün, polisin kadınlara yaptığı taşkınlıkları engellemeye çalıştığı anlatılmıştır.

29. "Havadis-i Dünya: Kadınlarımıza Menfur Tecavüzler", 23 Temmuz 1329, no. 102, s. 13. "Havadis-i Dünya: Kadıköy Vapuru'nda Kadınlara Tecavüz", 15 Teşrin-i Evvel 1329, no. 113, s. 14; "Havadis-i Dünya: Tünelde Kadınlara Tecavüz", 3 Ağustos 1329, no. 103, s. 14; "Havadis-i Dünya: Çirkin Bir Taarruz", 17 Teşrin-i Sani 1329, no. 118, s. 14.

30. "Nafıa Nezareti'nin Nazar-ı Dikkatine", no. 142, s. 6-7; Nimet Cemil, "Geri Gitmemek", 13 Haziran 1330, no. 147, s. 5-6.

muştu. Konuya ilişkin haber, Fransızca olarak yayımlanan bir gazeteden şöyle aktarılıyordu: "Tanıdığım muteber ecnebi madamlarından birinin büyük bir mağazaya girdiğini gördüm. 'Acaba zarif madam buradan ne alacak?' diye düşündüm... Saika-i merakla bakıyordum, dikkat ediyordum... Orada hüsn-ü tabiatın hüsn-ü intihab [güzel seçim] edeceğine şübhe olmayan kıymetdar eşya-yı nefiseden birkaç parça mı alacak, yoksa tuvalet-i levâzimenin en güzel ve en pahalılarından bir iki şey mi ayıracak? Hayır, kibar madam bunlardan hiçbirini yapmadı. Kalın, dayanıklı, darbesi kuvvetli, kısa bir kırbaç aldı. Merakım arttı, madamın yanına sokuldum, selamladım, güstâhlık [küstahlık] ederek sordum: – Madam, af buyurunuz, benim için pek ziyade merak-ı mucib oldu. Bu kırbacı ne yapacaksınız? Şöyle cevab verdi: – Beyoğlu Caddesi'nde rahat yürümek için daima elimde bir kırbaç bulundurmaya muhtaç olduğumu anladım... Bu caddede yılışık, terbiyesinden çıkar, gelip geçen kadınlara sarkıntılık eder öyle erkekler var ki, bunlara bir kırbaç ile mukabeleden başka çare yok. Bakalım ilk tecrübe hangisine kısmet olacak?" *Kadınlar Dünyası*'nın bu cevaba yorumu ilginçti: "Ecnebi madam böyle derse, bu tedbire müracaat ederse, biz Osmanlı hanımları mitralyözle mi sokağa çıkalım?"[31]

Kadınların toplumsal yaşamda yakındıkları bir diğer konu tramvay, tünel, vapur, lokanta, tiyatro gibi kamuya açık yerlerde cinsiyet ayrımı gözetilerek, kadının ayrı bölümlere konulması ya da tahta bir perdeyle erkeklerden ayrı tutulmasıydı.[32] Devlet dairelerine kadınların alınmasına, kadın ile erkeğin yan yana çalışmasına izin verilmesine karşın, bu tür uygulamaların işyeri dışında sürmesi anlamsız geliyordu.[33]

Medeni olma iddiasını taşıyan, buna uğraşan bir ülkede, öncelikle bu tür engellerin ortadan kaldırılmasını isteyen kadınlar, me-

31. "Havadis-i Dünya: Madamın Kırbacı", 17 Teşrin-i Sani 1329, no. 118, s. 14.

32. "Havadis-i Dünya: Şehrimizde Cevelan", no. 159, s. 7-8. Tramvayda kadınlara ait yerlere perde konulması eleştirilmiş, perdenin kalkması istenmiştir. 17 Ağustos 1329, no. 105, s. 16; Müslüman kadınların kocalarıyla birlikte tiyatroya gitmelerine ve birlikte oturmalarına "İslamiyete aykırı" gerekçesiyle izin verilmemesine karşın, yabancı bir kadına kocasıyla birlikte oturma hakkının tanınması eleştiri konusu olmuştu. Konu, "Dünküler – Bugünküler" başlığıyla dergide yayımlanan bölümde, öykü biçiminde işlenmişti. Bkz. 5 Şubat 1921, no. 194/6, s. 10.

deniyetin yalnızca Avrupai birtakım nesneleri, eşyaları kullanmak demek değil, bilimiyle, sanatıyla, insan ilişkisiyle, yaşam biçimiyle, zihniyetiyle farklı bir yapılanma olduğunu açıklıyorlardı:

"Münevver gençlere göre, biz Osmanlılar Tanzimat'dan beri medeniyetin kapusundan içeriye girmiş sayılmaz isek de, güya penceresinden bakmağa başlamışız. Zira şalvarı, pabucu, erkekkadın atalı çok olmuş; maişet ve muaşeret itibarıyla da Avrupalılara benzemişiz. Hele hükümet, hükümet-i avam olalı, hürriyet ve müsavatı kabul edeli bütün bütün medenileşmişiz!

"Ah! Bir de bize, biz İslam kadınlarına sorunuz. Bu yaldızların altından o eski zihniyetin pasları ne kadar çirkin sırıtıyor. Ve işte bunun içündür ki, zahirî tuvaletimiz, göstermekde olduğumuz 'zarâfet'e uymuyor. Memleketimizde görünen elim tereddi ve tedenninin [gerileme ve aşağı bir dereceye düşme] başlıca sebebi de budur. Biz medeniyeti elbiseden, boya ve kozmetikden ibaret sayıyor ve o köhne âdetlerimizden ayrılamıyoruz. Hâlbuki medeniyet, ma'neviyatın, ilmin, fennin, bediatın inkişafı [ilerletilmesi] demekdir. Medeni milletlerde bizde olduğu gibi adi meseleler, kadınlar insanlardan ma'dud [insandan sayılmak] olup olmadıkları münakaşaları kalmamışdır... Rica ederiz; tramvayda perde, vapurda perde, tünelde perde, tiyatroda perde icad eden bir zihniyetin hükümrân olduğu bir memleketde, tiyatro ve temsilin ne hükmü olabilir? Bu hâli gören medeniler bize: 'Mademki kadınlarla erkeklerinizi bir arada bulundurmayacak kadar ciddi bir terbiyeden mahrumsunuz, tiyatro sizin nenize gerek?' derseler, ne cevab verebiliriz?"

Kadınların gideceği, gezeceği yerlere getirilen sınırlama ve yasaklar da bir başka eleştiri hedefiydi: "Kadınları, Şehzadebaşı gibi aydınlık ve inzibat memurlarının taht-ı nezaretinde bulunan bir caddeden geçmekden men ederek, arka ve karanlık sokaklardan tiyatrolara gitmekde mecbur etmek; tasavvur edilen tehlikeleri def' değil, teshil [kolaylaştırma] etmekde olduğu kanaatindeyiz. Bu mem-

33. "Mesela, Posta ve Telgraf Nezareti'nde bir kadınla bir erkek yanyana çalışıyor. Bunda hiçbir mahzur-ı şer'i görülmüyor, fakat bir kadın lokantada bir erkekle aynı masada yemek yiyemez; yer bulamazsa vapurda, tramvayda erkeklerin mahaline oturamaz. Sebeb? Hiç!" Fatma Muammer Bahaddin, "İstihlak-ı Hukuk-ı Nisvan, Cemiyetde Kadın", 21 Mayıs 1921, no. 194-15, s. 2-3.

nu'iyet olmasa, kadınlar zevcleriyle, biraderleriyle veya birer kurbu [arkadaş] ile gezseler acaba daha iyi olmaz mı? Esasen kadınları ve erkekleri iki sürüye ayırıb tenha sokaklarda birbirinin peşine saldırmak, zan ederiz ki edebi değil, aksini tevlid eder."[34]

Toplumsal kurallar ve davranışlardaki gelişigüzellik gündeme getiriliyor, toplumun Batı medeniyeti kuralları örnek alınarak yapısallaşması isteniyordu. Bir toplulukta, bir salonda, bir müsamerede, bir ziyafette, arabada, vapurda, kayıkta, nihayet toplumsal ilişki itibariyle temas edilen bütün mevkilerde en mutena yer, Batı'da kadına veriliyordu. Bu kurallar Osmanlı toplumunda da benimsenmeliydi.[35]

Daha önce düşünülmesi bile istenmeyen kadın erkek selamlaşmasının nasıl olacağı[36] konusunda bilgi veriliyor, hatta kadının elinin –Batı tarzında– öpülmesinin istendiği bile oluyordu.[37] Sofrada nasıl davranılacağı, konukların nasıl karşılanacağı,[38] ziyaretlerin zamansız yapılmayacağı[39] gibi hususlar da, "adab-ı muaşeret-i milliye" yaratılması talebiyle gündeme getiriliyordu. "Daima çalışmak ve asla dinlenmemek hiç kimseye yaramaz" diyen kadınlar, spor yapmanın önemini vurguluyor; bu amaçla bir kadınlar kulübünün kurulmasını öneriyorlardı. 1921'lerde kadınlara jimnastik dersleri veren; kadınlar için ideal spor olarak tenis, kürek çekme, yüzme, bisiklet, binicilik ve eskrimi gören Selim Sırrı'nın (Tarcan) adresi dergide yayımlanıyor; hangi gün ve saatte ders vereceği açıklanıyordu.

34. Ulviye Mevlan, "Pek Gülünç Oluyoruz", 21 Mayıs 1921, no. 194/15, s. 2.

35. Fatma Zerrin, Kadıköy, "Terbiye-i Medeniye", 13 Haziran 1330, no. 147, s. 6-7: Biri ecnebi, diğeri Müslüman, iki kadının başından geçen olaylar anlatılarak karşılaştırma yapılmıştı. İlk örnekte, vapurda seyahat eden ecnebi bir kadının giysisi oğlunun kusması sonucu berbat olmuş, bu durumu gören bir mösyö, mendili ile kadının temizlenmesine yardım etmiş, çocuğunu da vapurdan iskeleye dek taşımıştı. Şehzadebaşı'nda geçen bir olayda ise, atlar arasında kalan bir Müslüman kadın, ezilmemek için bir erkeğin yardımını istediğinde, erkeğin kaba bir dille "ben senin uşağın mıyım?" şeklindeki cevabıyla karşılaşmıştı.

36. Bahire Tevfik, Eyüb Sultan, "Kadınlarla Nasıl Selamlaşmalı?", 24 Ağustos 1329, no. 106, s. 14.

37. Nimet Cemil, "Güzel Yaşamak Sanatı", 22 Kanun-i Sani 1921, no. 194-4, s. 14.

38. F. Samiha, "Misafirlik", no. 138, s. 5.

39. Emine Seher Ali, "Ziyaret Meselesi", 14 Haziran 1329, no. 72.

Selim Sırrı bu duyurularda, kadın erkek, hasta sağlam, büyük küçük herkesin, her gün yarım saatlik jimnastiğe ihtiyacı olduğuna dikkat çekiyordu.[40]

Toplumdaki âdet ve gelenekler de eleştiri konusu oluyor; izlerini bugün de görebileceğimiz başkasının yaşamına karışma hakkının yanlışlığına dikkat çekiliyordu: "Bizde herkes, herkesin kâhyasıdır. Tutunuz hanımninelerden, arabacılara, hamallara kadar herkes, herkese karışmak hakkını kendinde bulur. Bunun için herkes, herkesin hayatını ihlâl [bozma] ederler."[41]

Hurâfeler atılmalı, yerine yeni fikirler yerleştirilmeli,[42] özellikle masallardaki korku ve hurâfe bir an önce kaldırılmalıydı.[43] Evlenmemiş kızlara, iyi bir evlilik için, bir kadın evliya'nın dergâhına gidip adak adamalarının yanlışlığı anlatılmalıydı. Eşlerin evlenmeden önce birbirlerini görmelerine, tanımalarına izin verilse, pek çok sorun zaten ortadan kalkacaktı.[44]

Dergide ayrıca cadde ve sokakların pisliği, düzensizliği[45] gündeme getiriliyor; dilencilik olayı,[46] israf[47] gibi konular da derginin geniş ilgi yelpazesinde yer alıyordu.

~

40. Bu konudaki açıklamalar için bkz. Madam Erodi Tüllü, "Türk Kadınları ve Spor", 6 Haziran 1330, no. 146, s. 5-6; "Selim Sırrı Bey", 22 Kanun-i Sani 1921, no. 194/4, s. 9; Selim Sırrı, "Kadın Jimnastikleri", 7 Mayıs 1921, no. 194/14, s. 4; Mükerrem Belkıs, "Tanze [dinlenme, eğlenme] İhtiyacı", 3 Temmuz 1329, no. 91, s. 3.

41. Aziz Haydar, "Hayat-ı Aile Baislerinden; Hayata Nasıl Hazırlanıyoruz?", 14 Aralık 1918, no. 122, s. 2-3. Aziz Haydar, yazısında gözlük taktığı için kendisini eleştiren kadınlardan da söz etmişti.

42. Aziz Haydar, "Biz ve Saadet", no. 139, s. 5.

43. Nilüfer Mazlum, Gelibolu, "Derdler ve Devalar", no. 126, s. 6-9.

44. Jale Necim, "An'anatı Sakime", 5 Şubat 1921, no. 194/6, s. 5-6.

45. Atiye Şükran, Kadıköy, "Nazar-ı Dikkate", 3 Mayıs 1329, no. 30, s. 3.

46. Bint-ül Halim Seyhan, "Kadın-Dilencilik", no. 130, s. 2-3: Dilenciliğin nedeni olarak, ülkede çalışacak, çalıştırılacak bir ortamın olmayışı gösterilmiştir.

47. Aziz Haydar, "İctimai Derdlerimizden: İsraf", 12 Teşrin-i Evvel 1329, no. 114, s. 7-8.

GİYİM

Osmanlı Toplumunda Giyim ve Kadın

Kadını toplumdan soyutlayan en önemli unsurlardan biri "tesettür" olgusuydu.[1] Kadınlar ev dışında vücutlarını ve yüzlerini gizleyen yeldirme, ferace ya da çarşaf giyerlerdi.[2] Bir dinsel kural olan örtünme koca tarafından istendiği gibi, devlet tarafından da uygulanan karar ve yasaklarla denetim altına alınmıştı. Çünkü, İslam toplumlarında kadın, giyimiyle de, toplumsal ve siyasal projeye dahil edilmişti. "Tesettür"le biçimlenen giyimden sadece mahremliğin, cin-

1. Örtünmeyle ilgili olarak Kur'an'da Nur Suresi, 31. ayette şöyle bir bölüm vardır: "Mümin kadınlara da söyle: Bakışlarını yere indirsinler. Irzlarını / etek-lerini korusunlar. Süslerini / zînetlerini, görünen kısımlar müstesna, açmasınlar. Örtülerini / başörtülerini göğüs yırtmaçlarının üzerine vursunlar. Süslerini şu kişilerden başkasına göstermesinler: Kocaları yahut babaları yahut kocalarının babaları yahut oğulları yahut kocalarının oğulları yahut kardeşleri yahut kardeşlerinin oğulları yahut kendi kadınları yahut ellerinin altında bulunanlar yahut kadına ihtiyaç duymaz olmuş erkeklerden kendilerinin hizmetinde bulunanlar yahut kadınların mahrem yerlerini henüz anlayacak yaşa gelmemiş çocuklar. Süslerinden, gizlemiş olduklarının bilinmesi için ayaklarını yere vurmasınlar." Etem Çalışkan, *Kur'an-ı Kerim ve Türkçe Meali*, Hürriyet, İstanbul, 1994, s. 322.

2. Kadının dış giysisi başlangıçta ferace ve yaşmaktan ibaretti. Feraceler vücut ve göğsü örten geniş yakalara sahip, bol kollu, geniş ve uzun bir cübbeye benzerdi. Yaşmak iki parçadan oluşmaktaydı. Biri baş etrafına sarılarak, alnı kaşlara dek örter; ötekisi yüzün alt kısmını tamamen kapatan ve birincisi ile tek parça teşkil edecek şekilde birleşen iki büyük beyaz örtüdür. Musahipzade Celal, *Eski İstanbul Yaşayışı*, Türkiye Yayın Evi, İstanbul, s. 131-9. Bu konuda Balıkhane Nazırı Ali Bey şu bilgiyi verir: "Vaktiyle kadınlarımız ferace ve yaşmak giyerlerdi. Elbiseleri kışın çuha, yazın ipekli ince kumaştan veya içleri de sandal denilen bir nevi beyaz atlastan yapılırdı. Ayaklarına sarı sahtiyan'dan papuç giyerlerdi. Bu papuçlar ökçesiz, altı düz ve koncu olan ön tarafı daha uzun bir nevi mest olup, mercan terliklerine benzerdi. Sonraları feraceleri Merinos, Lahurdaki, Şalaki, Atlas ve bunlara benzer kumaşlardan yapılmaya başlandı. Papuçların içine işlemeli astarlar kondu. Bunları ince beyaz çoraplarla giymeye başladılar. Yaşmaklar için daha ince tülbentler kullanıldı. Hatta 'Gençliğim var isterim / Elbette bir al ferace, ince yaşmak, eldiven' şarkısı da o zamanlar çıkmıştı. Kadınlarımız yaşmakları yüzü örtmekten ziyade bir süs olarak kullanırdı. O, ince yaşmaklar yüzlerinin güzelliğini gizlemezdi. O renk renk feraceler ne hoş görünürdü." Balıkhane Nazırı Ali Bey, *Bir Zamanlar İstanbul*, Tercüman 1001 Temel Eser, İstanbul, 1978, s. 197.

selliğin korunması, gösterilmemesi değil, toplumsal düzenin de korunması amaçlanmıştı.

Osmanlı-Türk kadınının giysisinde iki farklı özellik göze çarpıyordu: ev içi giysi,[3] ev dışı giysi. Ev içinde giyilen giysi, gösterişli ve şatafatlı olmasına karşın, ev dışında bu şatafatı tamamiyle örten ferace ya da son dönemde giyilmeye başlanan çarşaf gibi giysiler vardı. Ev içi giysi ailenin zenginliğini yakın çevredeki kadınlara gösterirken, ev dışı giysiye kadının daha doğrusu erkeğin, hatta devletin namusunu korumaya yönelik bir işlev yüklenmişti.[4]

Ayrıca bkz. Muhaddere Taşcıoğlu, *Türk Osmanlı Cemiyeti'nde Kadının Sosyal Durumu ve Kadın Kıyafetleri*, Kadının Sosyal Hayatını Tetkik Kurumu Yayınları, Ankara, 1958, s. 53-55. Kadın giyimindeki değişimin, özellikle moda olgusunun mizah basınında yer alışına ilişkin olarak bkz. Nora Şeni, "XIX. Yüzyıl Sonunda İstanbul Mizah Basınında Moda ve Kadın Kıyafetleri", *Kadın Bakış Açısından 1980'ler Türkiye'sinde Kadın*, Şirin Tekeli (haz.), İletişim, İstanbul, 1993.

3. "Türk kadınının ev içi giysisi şu özellikleri taşır: XVI. yüzyılda entariler ayak bileklerine dek uzun olmak üzere iki kattır, önleri çoğunlukla bir yeldirme gibi açıktır. Düğmeler yarıya dek kapalı, yakalar açık, beller kuşaklıdır. Boyuna gerdanlık takılır, saçlar uzun ve arkadan omuzlar üstüne dökük bırakılır. Tepeye önce sert ve işlemeli hotoz kondurulur, ince bir örtü hotozun üstünden ve ortasından arkaya doğru alınırak, çenenin altına düğümlenir, bunun da üstüne kurdela sarılırdı. Tül ise birkaç kez boyunda dolanırdı." Pars Tuğlacı, *Osmanlı Döneminde İstanbul Kadınları*, c. I, Cem, İstanbul, 1984, s. 8. 18. yüzyıla gelindiğinde Lale Devri'nin de etkisiyle kadın giyiminde bir incelik, sadelik göze çarpar. O yıllarda İstanbul'a gelen Lady Montegu, saray ve konak kadınlarının giysisi hakkında şöyle yazar. "Evvela çok geniş bir şalvarım var. Bu şalvar çok ince gül pembesi, kenarları sırmalı, Demisko'dan yapılmış. Terliklerim beyaz deriden ve sırma işlemeli. Şalvarın üzerinde beyaz ipekliden çevresi tamamen işlemeli bir tül gömlek sarkıyor. Gömleğin kolları geniş ve kolun yarısına kadar geliyor. Yakası elmas bir düğme ile ilikli gömlekten göğsün renk ve şekli tamamen görünüyor. Entari sanki vücuda göre biçilmiş bir ceket gibi, kenarları çok kalın sırma işlemeli, düğmeler elmas ve inci olmalı. Mintan ve şalvar aynı kumaştan olup, uzunluğu ayaklarına kadar ve üzerine dört parmak eninde kuşak bağlanıyor. Evde giyilen kürkler kakım ve samur. Başa kalpak denilen bir başlık giyiliyor. Bunlar kışın inci, elmas işlenmiş kadifeden, yazın ise bol sırmalı kumaşlardan yapılıyor." Lady Mary Wortley Montegu, *Türkiye'den Mektuplar (1717-1718)*, çev. Aysel Kurdoğlu, Tercüman 1001 Temel Eser, İstanbul, 1973, s. 40-70.

4. "Kadınların ırzından yalnız kocaları, ana babaları, sorumlu değillerdi. Bütün mahalle halkı aile yaşamını kontrol ederdi. Bir eve kadın alındığı haberi duyuldu mu, imam, bekçi ve belli başlı mahalle eşrafı gider, o evi basardı. Çarşaf arasına ve kümese kadar aranılmayan yer bırakılmazdı. Sokakta herkes kadın kıyafetine karışmak hakkını kendinde görürdü." Falih Rıfkı Atay, *Çankaya*, Doğan Kardeş Matbaası, İstanbul, 1969, s. 408.

هزم وثبات تروياك خادى اولديغى كبى تعرف ورفيقنده منعى اولديغى غيرقابل انكاردر

قاضى كوينده سكوطلى جشمه جاده سنده (صالح نجاتى) بكك ايلك بهار مغازه سى حناهه: ١

موسم مناسبتيله موداية موافق بهرسهك چارشافنى البسهك بوكلى وابيكلى لوماشلر يامسلر ، قره وطنلر پوسده مشهور ، دونو ، فابريقه سنك اك ظريف اقمشى قابلرك ساج وبرو قلر والماسلى تحافيه وسايفاطوره مالرينك هونلرى استانبولده كيمسك كلتنى اختيار ايتكسزين تماركى قابل اولديغى مخزنمزدن كرامه اعلان اولنور

سوك موده بولوز موده لرى

خانم مرزه : لوستوم طايور وچارشف اتيكون اك سوك موده طايايقل بوكلى لر ومرتوع ابيكلى وكتيس قديفه لر وبولره نمالى بتون يازلق وقيشلق لوزماطريى

«نشتن» مانيفاطور امغازه سى ندن

انترا ايتارنى توصيه ايدر مالللرينك ظريف واوجوزلغى شايان دقتدر

آدرس: بايزيد جامع جاده سى مصر چارشوسى قارشوسنده مشاسكى حمام سوقاغنده خانم ٤٦٥٣٥

"Son moda buluz modelleri."

Bu konuda çıkarılan fermanların çokluğu, aslında kadınların bu yasakları deldiğinin işaretidir. Örneğin 1791'de yayımlanan bir fermanda, önceden de bu konuda yasaklama getirildiği ancak kadınların bu yasağı çiğnedikleri belirtiliyor; hem kadınların ince kumaştan ferace giymeleri, hem de terzilerin bu tür feraceler dikmeleri yasaklanıyordu: "(...) Nisa taifesinin Engürü şâlîsinden [Ankara tiftiğinden yapılan sof kumaşı] ferace kesdirüb giyinmeleri ve derziler dahi badezin o makule [kategori] şâlîsinden, bir ferde ferace kesüb dikmemeleri hususunda irade-i âliyye-i hazreti cihandari taalluk idüb ol babda [padişahın konuyla ilgilenerek bu hususta] hattı hümayunı şevketmakrun şerefbahş-i sudur [şereflendirmesini meydana getirme/sadır olma] olmağın imdi bu hususu iktiza edenlere [gerektirenlere] şimdiden takbih [kabahatli bulma] ve te'kid [üsteleme, takrar söyleme] ve mahallat imamlarına dahi ifade ve bayan birle taife-i nisayı Engürü şâlîsinden ferace kesüb dikmekden men'ü tahzire [ferace kesip dikmeye hazırlanmaktan alıkoyma] ihtimam ve dikkat ve bu hususa daima, siz dahi nezaret eyleyesiz." Bu tembihten sonra, "Engürü şâlîsi"nden kumaş dikmeye devam edecek terzilerin çalışma ruhsatlarına el konduktan sonra dükkanlarının kapısına asılarak şiddetle cezalandırılacakları belirtiliyordu.[5]

Türk kadınının giyimine, Müslüman kadın tipini[6] bozmaması, Hıristiyan kadınlara benzememesi için giysi biçiminden, renklerine değin sınırlama getirilmişti. İnce kumaş ve alıcı renkler kullanılmayacaktı. Sadece Müslüman kadınların kıyafetlerine karışılmamış, Hıristiyan kadınların kıyafetleri de kısıtlamalardan payını almıştı.[7] Onlar da Müslüman kadının giyim tarzını kullanamazdı. Müdahale o denli ileri boyuttaydı ki, zaman zaman çelişkilerden kurtulamıyor,

5. "İstanbul Kadınlarının İnce Kumaştan Ferace Giymemelerine Dair" başlıklı ferman için bkz. Ahmet Refik Altınay, *a.g.y.*, s. 4.

6. "İstanbul Kadınlarının Kıyafetlerine Dair", ferman için bkz. Ahmet Refik Altınay, *a.g.y.*, s. 87-88.

7. Hıristiyan kadınlar sokağa çıktıklarında yaşmak yerine ince tülbentten başörtüsü takarlardı. Ayaklarına Ermeniler kırmızı, Rumlar siyah, Museviler mavi terlik giyerlerdi. Balıkhane Nazırı Ali Bey, *a.g.y.*, s. 199. Ayrıca bu konuda açıklama getiren fermanlar için bkz. Ahmet Refik Altınay, *a.g.y.*, "Gayrimüslimlerin Giyecekleri Şeylerin Cinslerine Dair", s. 47-48; "İstanbul'da Oturan Gayrimüslimlerin Kılıklarına Dair", s. 47, "İstanbul'da Oturan Hıristiyanların Kıyafetlerine Dair", s. 52.

Dış mekân giysisi.

kural olarak belirlenen giysilere bile yasaklar getirilebiliyordu. Kimi zaman feraceler, kimi zaman da çarşaflar yasak giysi kapsamına alınıyordu. Üstelik bu yasakların temeli, her zaman tesettür değildi. Örneğin II. Abdülhamit Yıldız Sarayı'na çarşaf giyerek giren erkeklerin varlığını öğrenince, bir suikaste uğrar evhamıyla, çarşafın yasaklanmasını istemişti.[8] Çarşaf, hem insanların kimliğini, hem de silahlarını gizleyebilirdi. Çarşaf yasağı pek uzun sürmese de, II. Abdülhamit tarihe "çarşafı yasaklayan Osmanlı padişahı" olarak geçmiştir.

Kadınlar Dünyası'nda Giyim

Osmanlı toplumunda kadının giyim biçimi, kadının toplumsal yaşamdan soyutlandığının bir göstergesi olduğu gibi, aynı zamanda onun statüsünü ve statüsündeki değişimi de belirliyordu. Toplumsal yaşama girerek görünürlük kazanmaya, çalışmaya, meslek sahibi olmaya başlayan Osmanlı kadınının giyimi de yeni konumuna uygun olarak biçimlenmişti. Bu, doğal bir gelişimin sonucuydu. Başlayan sosyal hareketlilik, bireyselleşmeyi gündeme getirecek; ferace ve yaşmak gibi "tesettür" öğeleri giderek bir süs ve moda malzemesine dönüşecekti.

Giysinin, özellikle dışarıda giyilen giysinin yeni bir biçim alması, *Kadınlar Dünyası*'nda tartışmaya açılmış, bu konuda çok sayıda görüş ve öneri açıklanmıştır. Giysinin millileştirilmesi istenmiş; bu doğrultuda bir dernek kurulması bile düşünülmüştü.

Kurulacak dernek, şu aşamalardan sonra faaliyete geçecekti: Tarihçilerden kadın giysisi hakkında bilgi edinilecek, modelistlikten

8. 1889 yılında II. Sultan Abdülhamid giyimlerinden dolayı kadınların tecavüze uğraması, giysilerin yırtılması üzerine ferace ve yaşmağı yasaklamıştı. Ayrıntılı bilgi için bkz. Mehmet Zeki Pakalın, *Tarih Deyimleri ve Terimleri*, M.E.B., İstanbul, 1946, Birinci Fasikül, s. 327-9. 1890'da II. Abdülhamid, Hıristiyan kadınlarla Müslüman kadınların birbirlerine benzemelerini önlemek ve o sıralarda bazı erkeklerin çarşaf giyerek hırsızlık gibi türlü maksatlarla her yere hatta saraya bile girdiklerini haber aldığı için gerek din, gerekse maslahat gereği çarşafın yasaklanmasını emretmişti. R. Bulut, "İstanbul Kadınlarının Kıyafetleri ve II. Abdülhamid'in Çarşafı Yasaklaması", *Belgelerle Türk Tarihi*, 1968, no. 8, s. 34-36.

anlayan zevk sahibi hanımlar, bu bilgilerden yeni modeller çıkaracak; sağlığa uygun olduklarına dair doktorlardan onay alındıktan sonra bu giysiler, mağazaların salonlarında, kadınların olduğu yerlerde tanıtılacaktı. Terzilere dağıtılacak olan yeni moda giysilerin tanıtımı basın yoluyla yapılacak, resimlerle desteklenecekti. Yalnız dış kıyafet --çarşaf– değil, iç kıyafet, ayakkabı ve başlıklar da gözden geçirilecekti.[9]

Milli kıyafette kolalı yaşmak, ferace, yeldirme, maşlah, çarşaf gibi semtten semte, kentten kente görülen farklılıklar önlenecek; böylece moda yüzünden her an değişen giyimin yol açtığı masraflar ortadan kalkmış olacaktı.[10] Bir başka öneri, İstanbul'da da aynen Amerika'da olduğu gibi, kadınların sokak giysilerini elbiseden çoraba dek tanımlayan bir yasanın çıkartılmasıydı. Eğer böyle bir yasa çıkartılmazsa "kıyafet-i millî" hiçbir zaman düzeltilemeyecekti. Dergi kadın giysisi konusunda bilgi vererek önayak olacak; okurların fikirleri alınarak, bu konuda bir kamuoyu oluşturulacaktı.[11]

Sonuçta, yalnızca bu konuyu amaçlayan bir derneğin kurulması sözde kaldı; ama bu fikir, Osmanlı Müdâfaa-i Hukuk-ı Nisvan Cemiyeti'nin programında "1. Madde" olarak biçimlendi: "Evvela; ahkâm-ı celile-i şer'iyyemize muvafık, sâde, süsden âzâde iş görebilmeye sâlih [uygun] kadınlarımıza mahsus birkaç nev'i kıyafet-i hariciye icad edüb numûneleri hükümete ba'de-l-arz [sunduktan sonra] âzâsı üzerinde tatbikine başlamak suretiyle ta'mimini [yaygınlaştırma] temin eyleyecektir."[12]

Buna göre, İstanbul ve taşrada yaşayan, kadın-erkek herkesten alınacak bilgi ve önerilerin ışığında değerlendirmeler yapılacak; bu incelemeler dergide yayımlanacaktı. Kamuoyunun katılımı sağlan-

9. C. H., Üsküdar, Açıktürbe, "Millî Moda", 29 Nisan 1329, no. 26, s. 4.

10. Belkıs Şevket, "Kıyafet-i Millimizi Nasıl Düzeltmeli", 25 Mayıs 1329, no. 52, s. 4. Belkıs Şevket, "Şer'i şerif an'anat-ı milliyemize muvafık olarak kıyafet-i milliyemizi nasıl düzeltelim" sorusunu yanıtladığı yazısında şöyle diyordu: "Geçenlerde siyasi gazetenin birinde Amerika Cumhuriyeti dahilinde bulunan kadınlara sokakda gezdikleri vakit giyecekleri elbise ve çoraba varıncaya dek tarifatı meşhur bir kanun yapıldığını gördüm."

11. "Kadınlar Dünyası" imzasıyla, "Osmanlı Müdâfaa-i Hukuk-ı Nisvan Cemiyeti Programı", 28 Mayıs 1329, no. 55, s. 1.

12. "Kadınlar Dünyası" imzasıyla, "Kıyafetimizin Islahı", 30 Mayıs 1329, no. 57, s. 1.

حقیقی وطن مالی یالکز شاملی موسی افندی مغازه سنده صاتیلور.
چاتلاماز چارشافلر، قیشلق پرده لر وآژورلی مشلحلر

کردستانده قیافت نسوان

احمد شوقی دیش متخصصی
دیوان یولنده سلطان محمود تربه‌سی قارشوسنده النوده بلاطرن آکوپیوم داروسیدر
سلاوتید «طاقه دیشلرك اواغی فی الحین» تطبیق اولنور . قطعیاً آغری طویدیرمز
دیش ودیش کوکلرینی اخراج ایدر .

Kürt kadın kıyafetleri.

dığından yeni giysilere itiraz edilemeyecek, böylece dedikodular da önlenmiş olacaktı. Bu giysi biçimi İslamiyetin yanı sıra, zevk-i selime ve çalışmaya da uygun olacaktı.[13]

Kadınların yakın ilgisini çeken "moda" olgusu, *Kadınlar Dünyası*'nda çeşitli yönleriyle ele alınmıştı. Çarşafın yeni bir biçim alması istenmiş,[14] İngiliz kadınlarının ciddi, yürümeye elverişli zarif ceketleri önerilmişti.[15] Batı usulü giysi fotoğrafları, derginin çeşitli sayılarında akşam kıyafeti, gündüz kıyafeti gibi açıklamalarla yer almış; kadının saçı, makyajı ve giyimiyle ilgili ürünler tanıtılmıştı.

Ancak, moda düşkünlüğünün –cehalet ve taassubun yoğun olduğu toplum yapısında– kadınların verdiği mücadeleye olumsuz etki yapabileceği endişesini taşıyan kadınlar da vardı. Bu arada, dergide çıkan yazılardan da anlaşıldığı üzere, İslami kurallara değil de modaya uygun giyinen kadınlara tepki, yine kadınlar tarafından gelebiliyordu.[16]

Sürekli değişen dış kıyafetlerin hem aileye külfet vererek karı-koca kavgalarına yol açtığı, hem de ülke ekonomisine olumsuz etki yaptığı düşünülüyordu: "Süsde ifrât hangi milletde görülmüş ise, o millet fakr-ü zarurete duçâr olmuşdur."[17] "Bizim ziynet, süs için ecnebilere verdiğimiz etek dolusu paraları, onlar bize top, tüfek, kurşun olarak iade ediyorlar."[18]

Avrupa'da icat edilen modelleri ve Avrupa malı kumaşları kullanmak eleştirilmiş, bunun yerine kumaşıyla, modeliyle, her şeyiyle yerli, milli bir moda oluşturulması istenmişti: "(...) İlk evvel modayı kendi aramızda, kendimize çıkaralım (...) Elbisemizi bu pek acâib hâlinden ıslah edelim de, sonra şıklığımızı düşünelim."[19] "Yaşamak, yükselmek istesek –ki hepimiz istemekdeyiz– millî bir kıya-

13. Aziz Haydar, Erenköy, "Çok Düşünmek", 29 Mayıs 1329, no. 56, s. 1.

14. Bilgi için bkz. Nebile Kamuran, Fındıklı, "Kıyafetimiz", 23 Nisan 1329, no. 20, s. 3-4. Moda olayını halktan kadınlar bile izler. Aziz Haydar, "Vapurda", no. 31.

15. Nebile Kamuran, Fındıklı, "Kıyafetimiz", *a.g.y.*, s. 3.

16. Semiha Nihal, "Moda Nedir?", 4 Nisan 1329, no. 1, s. 3.

17. Sıdıka Ali Rıza, "Evrak-ı Varide: Ben de Aynı Fikirdeyim", 27 Nisan 1329, no. 24, s. 3.

18. Atiye Şükran, Kadıköy, "Acıdım", 11 Haziran 1329, no. 69, s. 1-2; Hadiye İzzet, "Moda Sevdasını Bırakalım", 13 Mayıs 1329, no. 40, s. 2-3.

19. F. Şerafeddin, Paşabahçesi, "Modacılık", 31 Mayıs 1329, no. 58, s. 4.

fet îcâd edelim ve yerli mallarından intihab eyleyelim." Yerli malı kullanımını teşvik için yapılan açıklamada, Batı için gayet sert bir dil kullanılıyordu: "Artık eşarpları, manşonları ve sâireleri, Avrupa'nın bize gülen yüzüne atalım. Bizi hafîf ve hakir gören gözlerine sokalım ve onlara haykırarak diyelim ki, bizim de aklımız fikrimiz var. Biz de çalışmasını biliriz. Biz, kendi kendimizi yaşatacağız. Sizin bizi zehirleyen, bizi mahkûm eden her şeyinizi size iade ediyoruz. Rica ederiz, bize bir daha böyle şeyleri göndermeyiniz; gönderirseniz çürüyüp mahvolacağına emin olunuz."[20]

Giyim biçiminde düzeltime gitmek, özellikle peçenin kaldırılması, kadının kendi varlığı açısından çözülmesi gereken en önemli sorunlardan biri olarak görülmüştü.

Kıyafetin ıslahında ilk önce peçe ele alınarak kaldırılmalıydı:[21] "Şimdi kıyafetimizde bir şey var; o da dünya ile yüzümüzün arasındaki perde... Islah-ı tesettürde, bizi gûl-i beyâbânîye (gulyabani) benzetmekten ve memlekete ahlâksızlığın sirayetine vasıta olmaktan başka bir faidesi olmayan bu peçenin nazar-ı itibara alınarak kaldırılacağını ümid ederim. Buna mecburuz."

Kadının ev dışına çıkacağı, annelik, eşlik dışında yeni roller üstleneceği, çeşitli kurumlarda görev alacağı da açıklanmış; bu yeni yaşamda peçe, engelleyici bir unsur olarak ele alınmıştı: "Çünkü biz de erkekler gibi muhit-i haricî ile münâsebet-dâr [ilişkili] olacağız. Mesela iş evlerinde, mağazalarda ve ileride dahil olacağımız mevkilerde peçe bize bir engel olacakdır."

Kadınların giysilerle ilgili talepleri vardı. Peçe atılacak, çarşaf modernize edilerek, rahat çalışmaya uygun hâle getirilecekti: "Cemiyet diyor ki; îcâd edilecek kıyafet-i hariciye-i nisvan, herhâlde iş görebilmeye sâlih bir şekilde olacakdır. Demek oluyor ki; kıyafet-i hariciye-i nisvanımızı ıslah etmekle beraber, hayat-ı mesainin dahi esasât-ı mühimmesini temin ediyor; erkeklerle teşrik-i faaliyet mani'alarını kaldırıyor; hayat-ı mesai sayesinde hâlet-i rûhiyyemiz, an'anat ve adat-ı cahilemiz üzerinde büyük bir inkılab-ı ictimâi vücuda getiriyor. Hayat-ı mesai, hayat-ı ictimâiyyemizi başka bir şekl-i müs-

20. Pakize Sadri, "Tesettür-i Nisvan", 21 Haziran 1329, no. 79, s. 3.

21. Mükerrem Belkıs, Aksaray, "Kıyafet-i Hariciye-i Nisvan", 12 Haziran 1329, no. 70, s. 1-2.

İlan sayfası

tahsene [beğenilen biçim] kalb edince şikâyet etmekde olduğumuz aile facialarına hitam [son] verilmiş olacaktır."[22]

Peçe, kadınları aşağılayıcı bir faktördü. Çünkü bu, bir ayıbı gizlemek olarak nitelenebilirdi. Aynı zamanda evlenmek isteyen gençlerin birbirlerini tanımalarına engeldi. Bu bilinmezlik, ileride mutsuz yuvaların kurulacağına da işaretti: "(...) Buna mani olan bir şey var. Bence kızlarda zerre kadar hissiyat, iffet, safiyyet bırakmayan, o yırtılmaya lâyık olan peçelerdir... Bir kız peçe örtüyor mu? Emin olunuz peçe, onun kıymetini pek düşürmüşdür... Kızla erkeğin izdivaç etmeden birbirini görmelerinin lâzım olduğunu ve hatta zarûrî olduğunu anladık. Fakat peçe, bu konuda son derece mani teşkil ediyor. Kız erkeği görebilir; fakat erkek kızı göremez... Zerre kadar aklımız yok mu ki, onu yüzümüze ayıblı, kabahatli gibi örtüyoruz? Ah! Bilseniz! Peçe bizi ne kadar mutazarrır ediyor [zarara uğramak]. Ah, bilseniz! Onu ayaklarımız altında çiğnediğimiz zaman, ne kadar menfaatler elde edeceğiz. Çünkü bu suretle, erkeklerle münasebet daha yakınlaşmış olacak ve bu yakınlık izdivâcı teksir [çoğaltma] edecek; saniyen teşkil edeceğimiz aileler yalan olmayacak, sönmeyecek, kavi [güçlü] olarak teşkil edecek."[23]

Görüldüğü üzere, eleştirinin odağı peçeydi. Tesettürün kaldırılması doğrudan gündeme getirilmiyor, peçenin bir an önce atılması isteniyor; bunun insanlık onuru için şart olduğu vurgulanıyordu: "(Peçe) bizi daha ziyade bozmadan, biz onu bozalım. Yırtalım, çiğneyelim. İslam kadınlarına hitap ediyorum. Menfaatlerimizi kesr eden [bozma], hissiyatımızı ihlâl eden, bizde masumiyet bırakmayan ve hiçbir faidesi olmayan, yanlış izdivaçlar yapdıran o peçeyi, yüzümüze örttüğümüz siyah örtüyü kaldıralım, yırtalım. Artık bu hakikati anlamak zamanımız gelmişdir. Cansız, kansız olmayalım... Onu yırtacak kadar da ellerimizde kuvvet yok mu? Yoksa, yazık!.. Yazık!.."[24]

Gerçekte peçe, din, ahlak ve sağlık açısından da hiçbir dayanağa sahip değildi:

22. "Kadınlar Dünyası" imzasıyla, "Kuvvet-i Mevcudiyetimizle Müzâheret Edelim", 15 Haziran 1329, no. 73, s. 1.

23. Mükerrem Belkıs, "İzdivaç ve Usul-ı İzdivaç", 5 Teşrin-i Evvel 1329, no. 112, s. 4-5.

24. Mükerrem Belkıs, *a.g.y.*

"Şeriat-ı Muhammediye'de peçe yokdur. 'Vardır' diyenler, isbat etsin. Eğer şeriatda peçe olsa hîn-i şahâdetde [şahitlik ânı] hâkim, 'yüzünüzü açın' teklifinde bulunmazdı.. Demek bir mesele hakkında bir kadın şahâdet edecek olursa, yüzünü açık bulundurmak mecburiyetindedir ve kadının şehadeti dinen makbuldur. Peçe, ahlâkî de değildir. Çünkü kalın bir peçenin, bol bir çarşafın içinde ne muthikeler [komediler] döner. Bir kere peçe örtüldü mü, ister babanın yanından kaç, ister kocanın; şeytan bile tanıyamaz. Peçe, sıhhî de değildir." Peçe ve çarşafın, inceliğinden ötürü nezleyle başlayan rahatsızlığın vereme dönüşebileceği; bu hastalığa yakalananların sayısının sürekli artış gösterdiği de kayda değer konular arasındaydı.[25]

Kadınlar, tesettürün Anadolu'da başka, İstanbul'da başka olmasının yanı sıra, kent içinde de semtlere göre farklılık gösterdiğine dikkat çekmişlerdi. Müslüman kadın Anadolu'da peçe takmadığı gibi, İstanbul'da Kadıköy, Tarabya gibi yerlerde de bu serbestiye, özgürlüğe sahipti. Oysa İstanbul'a, Beyoğlu'na giden bir kadın peçe takmak zorundaydı. Kadınlar bu tutarsızlığı eleştiriyorlardı: "Kur'ân bu farklılıkları öngörüyor mu? Tüm bu soruları, bu 'niçin'leri beylere, beyzadelere sormaya hiç gerek yok. 'Ama', 'çünkü' diye cevap vereceklerdir. Başka da bir şey söyleyemeyeceklerdir. Onlara göre haklı olan güçlü olandır."[26]

Derginin Fransızca bölümündeki bir yazıda, peçenin iptalinin, tesettürün kalkmasının artık bir zaman sorunu olduğunu açıklıyor; inandırıcı olmak için Kuran'dan destek alıyor, hatta daha da ileri giderek Kuran'ı değiştirmeden –halifenin de onayıyla– farklı yorumlar getirmek istiyorlardı: "Kur'ân, Müslümanların kutsal kitabı olarak iki bölümde mütâlâa edilebilir. Birincisi, daha çok ibadeti içeren hükümlerdir. İkincisi ise, muamelâtı içeren hükümlerdir... Kur'ân bize bildirmektedir ki, ibadete ilişkin hükümler yaradılışın sonuna dek devam edecekdir. Bunlar değiştirilemez hükümlerdir. Ne var ki muamelâta ilişkin hükümler, zamanın değişmesiyle tefsirleri, uygulamaları değişecek olan hükümlerdir. Bunun için de halifenin bu değişmeyi onaylaması, tasdik etmesi gerekmektedir. Bunun için de ha-

25. Aziz Haydar, "Biraz Dedikodu", 25 Kanun-i Sani 1329, no. 128, s. 3-4.

26. "Kadınlar Dünyası" imzasıyla, "La logique des Fanatiques" (Fanatiklerin Mantığı], 28 Decembre-10 Janvier 1914, no. 124, s. 3 (Fransızca nüshasından).

life ulemayı toplayıp değişmesini, değişime ihtiyacı ortaya çıkmış olan ayetler hakkında yeni tefsirlerin resmen oluşmasını sağlamalıdır. Değişiklikler sağlandıktan sonra halife yeni yorumları resmen yayınlamalı, bundan sonra Müslümanlar bu yeni tefsire göre hareket etmek zorunda olmalıdırlar. Bir örnek vermek gerekirse, 1899 tarihine kadar faiz almak-vermek günah olarak görülüyordu. Fakat çağımızın ekonomik gerekleri Müslümanları bankalarla ilişki kurmaya itiyor, faiz almasalar bile faiz ödüyorlardı. Bunun üzerine sözünü ettiğimiz türden bir heyet toplanarak Müslümanların faiz ödeyebileceklerini, faiz kazanabileceklerini ilan etdiler... Hatta faiz haddi %9 olarak tespit edildi. Şeyhülislamlık Dairesi bile sözünü ettiğimiz faiz oranlarıyla borç para aldı.

"Tesettür meselesine gelince, Kur'ân hiçbir âyetinde bu konuda bir belirleme bulunmamaktadır. Sadece söylemektedir ki, kadınlar, erkekleri tahrik edecek vücud parçalarını örtmek zorundadırlar. Ancak bu âyet o şekilde tefsir edildi ki, kadın yüzü dışında her tarafını örtmek zorundadır. Sonuç olarak kadının toplumdan tecrit edilmesi vakası ortaya çıktı. Belki o zaman için böyle bir yaklaşım, ülkenin toplumsal koşullarına uymuş olabilir; ama bugün günümüzde kadın bu şekilde aşağılanamaz, bu insanlığı adeta şoke etmektedir. Hatta dindarlar bile bugünkü uygulamadan rahatsızdır. Bugün binlerce kadının insanlığın refahı için, mutluluğu için sergilenen gayretlerin dışında bırakılmasına kimse razı gelemez. Yüzyılımızın ekonomik ve toplumsal koşulları, buna müsaade etmez. Bir taraftan çağın gerekleri, diğer taraftan Müslüman kadınların ve erkeklerin ortaya koydukları gayretler, er veya geç kadının konumunda önemli bir revizyonu gündeme getirecektir. Bu yorum bizim isteklerimize uygun bir yorum olacaktır. Çağımızın insani ilkelerine uygun olacaktır. Günümüzün ekonomik ve toplumsal zorunluluklarına uygun olacaktır. Bunun için açıkça söyleyebiliriz ki, tesettürün ortadan kalkması, artık bir zaman meselesidir."[27]

27. "Kadınlar Dünyası" imzasıyla, "L'abolition du voile n'est qu'une question de temps" (Peçenin İlgası Zaman Sorunudur), 21 Decembre-3 Janvier 1914, no. 123, s. 1 (derginin Fransızca nüshasından). Aynı konuyu vurgulayan bir başka yazıda tesettürün sabit olmadığı, nisbi olduğu belirtilerek, "çarşaf, terakki ve temeddün ve tahsil ve terbiye ile istihale ediyor [dönüştürüyor] ve edecekdir" deniyor-

علی نظامی تجارتگاهی

انواع تحفیه، عطریات، ساعت و سائره

ویرلی مالی اولان

علی نظامی قولونیاسی

فوق العاده کوزل و مشتری کرامنز ایچون

شایان توصیه‌در. مغازه‌مزده طلوبدن ویرلکنده

صاتیلدیغی کبی بالعموم تحفیه مغازه‌لرنده دخی

بولنور.

دپوسی: اسکدارده اسکله جاده‌سنده

نومرو (۱۳) ختام ۵۱

له‌توالی

خانم واصیرولره یکانه قورسه مغازه‌سی

۴۳۷ . بك اوغلی جاده‌سی

مفتی‌زاده محمد وهبی تجارتخانه‌سی

قادینلره مخصوص

پوستیش

ختام نومروسی ۶۶

یالکز خانملره مخصوصدر

خانملر باشتخانه‌سی

لوانطه دپوسی

سلطان حمامی – ایکنجی وقف خانی

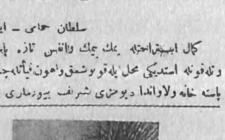
دیش طبیب و متخصصی

عزیز غارح

اوپراتور نجم الدین عارف

یمن و حیاتی

خانملره کوزللك

İlan sayfası (korse, saç, postiş reklamları)

Dergide tesettürle ilgili olarak leyhte ve aleyhte çeşitli yazılar yayımlanmıştır. Müslüman kadın için tesettüre uymanın şart olduğunu belirten, bu konu aleyhinde düşünenleri dinsizlikle suçlayan bir yazıda, tesettür şöyle savunulmuştur: "Kadınların tesettürü fena imiş, lüzumsuz imiş, daha bilmem ne imiş! Bunların hepsi boş... Biz tesettürden ziyade, bu sözlerin lüzumsuzluğuna kani'iz. ... Tesettür aleyhinde bulunanlara, evvela maksad-ı tesettürün ne olduğunu öğrenmelerini tavsiyeyi kendimize vazife biliriz. Tesettür, dinî bir meseledir. Binâen aleyh, dinsizlerin bu meseleye burunlarını sokmaları, kendilerini mutazarrır eder. Biz dinin, şeraitin bahşettiği mevki-i örf ve âdata kurban etmek fikrinde değiliz. Şeriat-ı garrâ-yı muhammedide [şeriatın yaşandığı dönem] mevkiimiz neresi ise bize onu versinler."[28]

Buna karşılık kadınların çoğunun görüşü, tesettürün daha doğrusu peçenin kalkması doğrultusundaydı. Öncelikle peçe olgusu gündeme getiriliyor, kaldırılması isteniyordu. Bu istek, İslamiyete uygunluğuyla da meşrulaştırılmaya çalışılıyordu. "Fikirler birbiri ile çarpıştıkça, doğruluk kendini gösterir" sözü hatırlatılıyor, şeriatın yüzün açılmasına izin verdiği,[29] tesettür kalkmadıkça çalışma hürriyetinin olamayacağı ifade ediliyordu.[30]

İslamiyet öncesinde kadın hükümdar, kâhin, edibe, şaire olurken, tesettür ve hacr (yasaklar) sonrasında gerileme başlamış; kadın gitgide toplumsal yaşamın dışına itilmişti. Üstelik kadın, sadece tesettürle ahlâklı kılınamazdı:[31] "Kadını hacr etmek [yasaklamak], kadın hakkında sû-i zannda [kötü sanı] bulunmak, onun ahlâkını te-

---

du. Saniha, Küçük Mustafa Paşa, "Kıyafet-i Nisvanın Hayat-ı Faalaneye Tesiri", 7 Haziran 1329, no. 65, s. 3.

28. Emine Seher Ali, "Tesettür Meselesi", 12 Mayıs 1329, no. 39, s. 1-2. Tesettürün lehinde olan yazılar için bkz. Memnune bint-i Hasan, Eskişehir, "Fazile Nabile Kamuran Hanımefendi Hemşiremize 23 Nisan 1329 tarihli ve 20 numaralı makaleye cevab", 29 Nisan 1329, no. 26, s. 3; Mehpare Osman, Beşiktaş, "Bizde Tesettür-i Nisvan", 16 Haziran 1329, no. 74, s. 3-4.

29. Semiha Peyami, "Mehpare Osman Hanım'a", 18 Haziran 1329, no. 76, s. 4.

30. Mahmure Fuad, Üsküdar, Nuh Kapısı, "Maksada Vusul Tevhid-i Hedef", 10 Temmuz 1329, no. 98, s. 2-3.

31. "Kadınlar Dünyası" imzasıyla, "Şarkda Kadın: Tesettürden Evvel ve Sonra", 28 Ocak 1914, no. 124, s. 2-6.

rakki ettirmez, bilâkis ifsât [fesada uğratma] eder. İşte onun için Şark kadını inhitat etdi [güçten düştü]."

Tesettürün sorgulandığı yazıda, "Kadının hacr ve tazyikinde maksad, mefâsidi [fesatlık] mani ise bu hayaldir. Kadın, kendi iradesi ile nefsinin büyüklüğünden, iffetin kadir ve kıymetini bilmesinden başka hiçbir şey ma'sum edemez, bu ise hacr ve şiddetle olamaz. Kadını hacr etmek, kadın hakkında sû-i zanında bulunmak kadınları kendi erkeklerinden veya velilerinden havf [korku] ve ihtiraz [çekinme] sebebiyle mefasidden men' etmek hayaldir" yorumu getiriliyordu.

~

AİLE YAŞAMI

Osmanlı Toplumunda Aile

Klasik dönem Osmanlı toplumunda aileye ilişkin bilgilere tam olarak sahip değiliz. Çünkü "Aileye ilişkin sorunlar, gerçek yaşamdan kaynaklanan gözlemlere bağlı olarak tanımlanmış, aile düzenine ilişkin yasal kurallardaki sakatlıklar, ailenin gerçek sorunları olarak görülmüştür. Bunların toplum yaşamına ne ölçüde, nasıl yansıdığı, yeterince bilinmemektedir. Örneğin, çok kadınlı ailelerin ne kadar yaygın olduğu, nerelerde yoğunlaştığı ve hangi toplumsal ve ekonomik gerekleri karşıladığı ya da ne tür sorunlar yarattığı konusunda doyurucu bilgiler yoktur. Kısaca, aile ve aileye ilişkin sorunlar konusundaki görüşler ampirik verilere değil, şeriat kurallarının tam olarak uygulandığı varsayımına dayanmaktadır."[1]

Ancak yine de belli temel özellikler saptanabilir. Klasik dönemde aile, anne, baba, çocuklar, evlenmemiş, dul kalmış ya da "boş kâğıdı" alarak eve geri dönmüş kadınlar ile erkeğin anne ve babasından oluşmuştur. Kişi sayısı, evlenen erkek evlatlar ve onların çocuklarıyla daha da artar. Mutlak otoritenin yaşlı erkeğe ait olduğu ataerkil, geniş aile tipi vardır. Kararların alınmasından, çocukların velayetine değin, tüm haklar babanın ya da onun yokluğunda aile büyüğü başka bir erkeğin tekelindedir. Eşlerin seçiminden, evlenme biçimine, çocukların yetiştirilmesinden eğitimine dek her şey cins ayrımı temeline oturtulmuştur.

Evlilikten amaç, çoğalmak, yeni kuşaklar oluşturmaktı. Nüfusun artması, savaşçı bir toplum olan Osmanlı İmparatorluğu için çok önemliydi. Evlilik, dinsel açıdan da destekleniyordu. Toplumun

1. Necat Erder, "Türkiye'de Ailenin Değişimi", *Türkiye'de Ailenin Değişimi, Toplumbilimsel İncelemeler*, Türk Sosyal Bilimler Derneği, Ankara, 1984, s. 7. Kadının aile içi konumunun incelenebileceği ilk elden belgelere, özellikle şeriyye sicillerini ele alan çalışmalara gerek vardır. Ortaylı'nın belirttiği gibi, aileyi incelerken İslam toplumu-modern toplum gibi kutuplaşmalardan değil, az gelişmiş metropoliten toplum ve metropoliten toplum kutuplaşmasından hareket etmek daha anlamlı olacaktır. İlber Ortaylı, "Osmanlı Toplumunda Aile", *a.g.y.*, s. 88-89.

sürekliliği ve düzenin dengesi açısından, ister kadında, ister erkekte olsun, bekârlık hoş karşılanmazdı.[2] Kadın, evlenerek ve anne olarak değer görür, saygınlık kazanır ve geleceğini güvence altına alırdı. Çocuksuz kadın işe yaramaz olarak nitelenir; ya baba evine geri yollanır ya da üzerine ikinci bir kadın, "kuma" alınırdı. Bir kadın eğer evlenmeden ölürse, kendisine yüklenen görevi yerine getirmemiş sayılırdı.

Aile içi yaşam, kocanın maddi olanaklarına göre farklılık gösteriyordu. Zenginlik, ihtiyaçların karşılanmasında önemli olsa da ailede içtenliği azaltan bir faktördü. Büyük bir evi ya da başka bir ev açma gücü olan erkeğin, karısından ayrı yaşama hakkı vardı. Çok nüfusa bakamayacak kadar yoksul olan erkek ise, –istemese de– tek kadınla yaşamak zorundaydı.[3]

Aile ilişkilerini tartışan dönem yazarları, ailede içtenliğin olmadığı konusunda hemfikirdirler. Ahmed Cevad bu durumu bir yazısında şöyle belirtmişti: "Erkek en samîmî musahabetlerini [sohbetlerini] –varsa– en ciddi düşüncelerini, tasavvurlarını, tertiplerini yine erkeklere saklıyor(du)... Pek cüz'i istisnâât [istisnalar] haricinde hemen umûmiyyetle erkekler; ancak akşam yemeklerinde aileleriyle beraber bulunurlar. Hatta bunlarda da çok defa intizamsızlık görülür(dü)... Akşam yemekleri! Bari bu yegâne aile ictimâ'ları epeyi bir zaman imtidat etse [uzama], sofra başında konuşulup görüşülse, aile efradı arasında bir samimiyet, hakikî bir dostluk münasebeti hüküm sürse! Heyhat, dünyada en süratle taam eden [yemek yiyen] millet hiç şüphe yok ki biziz. Adeta atıştırırız. Ramazan akşamları ezanı yirmi dakika geçe kahvehanelere bir nazar-ı teftiş gezdiririz. Her tarafı hınca hınç bulursunuz. Bu manidar hadise gösteriyor ki,

2. Bu konudaki dinsel hükümlerle ilgili olarak bkz. Bekir Topaloğlu, *İslamda Kadın*, Yağmur, İstanbul, 1975, s. 36-37.

3. Amicis 19. yüzyıl sonlarında geldiği İstanbul'da aile yaşamı ile ilgili şu saptamayı yapmıştır: "Evlilik hayatının şartları kocanın para imkânlarına göre değişir... Zengin erkek evini de zihnini de karısından ayırmış olarak yaşar. Çünkü ona bir daire hatta ev verebilir... Orta sınıftan bir Türk erkeği iktisat sebebiyle karısına daha yakındır, onu daha sık görür ve daha teklifsizce yaşar. Daracık bir yerde mümkün olan en az masrafla yaşamaya mecbur olan fakir Türk erkeği ise, karısı ve çocuklarıyla yer içer, yatar uyur, boş vakitlerini geçirir." Edmondo de Amicis, *İstanbul*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1986, s. 245.

bizde aile muhabbeti, kadın dostluğu, kadın refakati hiç neşv ü nevâ [yetişip büyüme] bulmamış hissiyattandır." Kadın kocayı tanımadığı gibi, koca da kadını eş olarak pek tanımaz. "Nazarımızda kadın, valide lâkırdısı dinlemez, gevezeliği çekilmez bir koca karı, hemşire, siparişleriyle can sıkan bir hoppa, bir müzic [rahatsızlık veren, usandıran], zevce ise ücretsiz istifrâş [yatağa alma] edilen bir ahmak, aylıksız istihdam olunan bir sütnine, bir aşçı! İşte bizde aile rabıtalarını temin eden hissiyat, aşağı yukarı, mahdut istisnalarıyla, bu merkezdedir."[4]

Aile hayatındaki tüm bu özellikler zamanla değişmeye başlamış, çekirdek aileye[5] doğru gidiş 19. yüzyılda hızla artmış, aile içindeki ilişkiler ve tutumlar değişmeye başlamıştır.

Kadınlar Dünyası'nda Aile

Aile içindeki konumları hakkında durum saptaması yapan, şikâyet ve eleştirilerini dergi kanalıyla ileten kadınlar, genel olarak ailenin, özel olarak da kendi konumlarının iyileştirilmesi yönünde çeşitli önerilerde bulunmuşlardı. Sorunlar ortaya konarak çözümler aranmış; aile kavramının içerdiği çok boyutluluk, belli başlıklar altında toplanmıştı: Aile yapısı, ailenin oluşum biçimi, evlilikte aranılan koşullar, kullanılan araçlar, özellikle görücülük olgusu, eşlerin birbirini tanımaması, tahaddüd-ü zevcat [çok kadınla evlenme], aile içi ilişkiler, karıkoca ve çocukların birbirlerine karşı davranışları, eşlerin rolleri ve görevleri, ailedeki geçim sorunu, bu sorunun paylaşılma biçimi, ailenin ülke için önemi, boşanma olayı, bunun bir hak olarak kadına tanınması... Bu konu başlıkları, daha da detaya inilerek çoğaltılabilir.

Kadınların dergi sayfalarında yer alan ifadeleri sayesinde, 1910' larda yaşanan tüm bu ailevî sorunlar göz önüne serilmiş, kadınların

4. Ahmet Cevad, *Bizde Kadın*, çev. Hayrünisa Köni, Tarih Toplum Kitaplığı, Mart 1988'deki *Tarih Toplum* eki, s. 6-7.

5. Çekirdek Aile konusunda bkz. Alan Duben, "Osmanlı İstanbul'unda Evlilik ve Hane Kurma", *Toplum ve Bilim*, 1988, no. 42, s. 27-42. Aile hayatının Tanzimat'la birlikte geçirdiği değişim için bkz. Z. Fahri Fındıkoğlu, *Aile ve Kadın Telakkisinde Tebeddül*, Tanzimat'tan ayrı basım, Maarif Matbaası, İstanbul, 1940, s. 31-41.

istediği aile modeli[6] belirmeye başlamıştı: "Aile milletin, cemiyet-i beşeriyenin, küçülmüş ufak bir mikyasıdır [ölçü]" görüşünden hareketle,[7] bir milletin gelişmişlik düzeyi ve yaşam biçiminin saptanmasında en önemli göstergenin aile yaşamı olduğu saptaması yapılıyordu. Aile yaşamının incelenmesiyle, o toplumun uygarlık düzeyi hakkında önemli ipuçları elde edilebilecekti: "Bir milletin ahval ve âdâtını tedkik etmek için, o milletin bir kaç ailesini tedkik etmekle terâcim-i ahvâlına [hal tercümeleri] vukuf peyda edilmiş olur... Demek ki, bir milletin tanzim ve teşekkülündeki mükemmeliyet, seviye-i irfanın muallâ [yüksek] olabilmesi; aile ocaklarının tanzim ve teşekkülündeki mükemmeliyetle olur."[8]

Kadınlar, Osmanlı toplumunda aile yaşamının tam anlamıyla oluşmadığını, aile mutluluğunun gelişmediğini düşünüyorlardı: "... Kısm-ı ahalide, taklid ve sefâhattan; kısm-ı ahalide, cehl ve taassubdan aile hayatı teşekkül edememiştir. Aile kelimesinden beklenen maddî ve manevî ittihad ve iştirak hâsıl olmamıştır."[9] Oysa "hayat-ı ictimâiyyenin esası, ailedir". Önce aile yaşamı düzeltilmelidir: "Bir aile efradı mes'ud olamamış ise mutlaka aile, iyi kurulmamıştır. Eğer bir millet iyi kurulmamış ise, o milleti teşkil eden aileler fena bir hâldedir."[10]

Aile kavramından ne anlaşıldığı anlatılıyor; onun ülkenin geleceğinde oynayacağı rol üzerinde duruluyordu: "(...) Ailenin daha

6. Kadınların aile modeli hakkında düşündüklerine ilişkin olarak bkz. Serpil Çakır, "Meşrutiyet Kadınları Nasıl Bir Aile İstiyorlar?", *Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi*, Ülkü, İstanbul, 1993.

7. Feride Mağmum, Gedikpaşa, "Aile Hayatımız", 13 Temmuz 1918, no. 182, s. 9.

8. Mukadder İrfan, "Bizde Aile Teşekkülü", 7 Haziran 1329, no. 65, s. 4.

9. "Kadınlar Dünyası" imzasıyla, "Aile Hayatı, Teavün-i Umumi", 18 Mayıs 1329, no. 45, s. 1. Bazı Batılı yazarların Türk Aile Hayatı hakkında gerçeği yansıtmayan, hayal ürünü, adeta masalımsı kitaplar yazdıkları, ampirik gözleme dayanmayan bu kitapların bir örneğinin, kendisini Türk âdetlerinin bir aynası olarak tanımlayan Demetra Vaka'nın *Harem* adlı romanı olduğu; ancak kitabını okuduğunda yazarın bir Türk hanesinin eşiğinden içeri adımını bile atmadığının anlaşıldığı, bu tür kitapların yanlış bilgi verdikleri belirtilir. Djelilé [Celile] Hikmet, "La Femme turque par une femme turque" (Bir Türk Kadınının Gözünde Türk Kadını), *Kadınlar Dünyası*'nın Fransızca çıkan eki, 14/27 Aralık 1914, no. 122, s. 2-3.

10. Mükerrem Belkıs, "İnkılab-ı İctimâiyyede Esaslar", 14 Kanun-i Evvel 1329, no. 122, s. 3-4.

doğrusu vücûd-ı müstakbelin basit şekli bir erkekle bir kadının izdivâcından ibarettir. Demek ki hayat-ı aile, bir erkeğe bir kadının vücud ve maişetlerini birbirine rişte-i samimiyetle bend etmelidir... Aileden maksad, istikbaldir: Bir aile de elinde manevî iplerle istikbale merbuttur. Onun hayatı yalnız istikbalden ibarettir. Fakat istikbali parlak bir suretde hazırlamalı ki matlubun, gayenin, mana-i hakikisi tezahür etsin. Yoksa öyle yarı istikbal hazırlattıktan sonra, maksad-ı asli-i aile istihsâl edilemez... Efrad-ı beşerin hayatı nasıl istikbalden ibaret ise, milletlerin de aynıdır. Aile hayat-ı millîyeyi de temin etmiş oluyor. Esasen aileler olmasaydı milletler de vücûd bulamazdı. Milletlerin ruh-ı hayatı, ailedir. Milletlerin hacer-i ibtidaiyyesi [temel taşı], ailedir. O halde aile demek, millet demekdir. Millet demek, aile demekdir. Bu iki şey, yek-dîgeri ile tev'emdir [eş]."[11]

Kadınlar, toplumdaki kötü konumlarını, aile yaşamının iyi olmamasına bağlıyorlardı. Sorun, aile yaşamının değişmesi, yeni esaslar üzerinde temellenmesiyle çözülecekti:

"Türkiye'de hiçbir şey yok demiyorum... Her şey var. Mektebler de var, cemiyetler de var. Tenevvür etmiş [aydın] efendiler, hanımlar da çok... Fakat hayat-ı aile yok. Bir millette en evvel aranılacak şey, aile hayatıdır. Ne kadar hanımlara mahsus sultaniler, sanayi mektebleri, darülfünunlar açılsun. Hanımlar Avrupa'ya gidib de tahsil etsinler. Aile hayatını esasından ıslah etmedikçe, kadınlar hayat-ı ictimâiyye, hürriyet-i ictimâiyye tahsil edemeyeceklerdir. Ne vakit hayat-ı aile teşekkül ederse hürriyet-i ictimâiyye, hürriyet-i şahsiye ile beraber kendiliğinden husule gelecektir."[12]

Kadının toplum ve ailedeki konumunu tartışan kadınlar, toplumdaki konumlarını pek iç açıcı bulmuyorlardı. Kadınların çoğunluğuna göre bu duruma sebep, kendilerini daha üstün göstermeye çalışan erkeklerdi: "Bütün milletler kadınlarına bir mevki ayırıp önem verirken, biz zavallı Türkler, hele Türk erkekleri güya kendilerini

11. Aliye Cevad, Kabataş, "Aile", 19 Mayıs 1329, no. 37, s. 2. Dergide çeşitli ülkelerin aile yaşamları da tartışılmıştı. Rusyalı bir Türk kızı dergide yayımlanan yazısında Rusya'daki aile yaşamını anlatmış, aile içinde samimiyetin, birlikteliğin olduğunu belirterek, kızlara gerek ev içinde, gerekse okulda ev idaresi hakkında dersler verildiğini ifade etmişti. Fahr-ül Benat Süleymanova, "Düşüncelerim", 17 Teşrin-i Sani 1329, no. 118, s. 4-5.

12. *A.g.y.*

yükseltmek emeliyle kadınları ayakları altına alıyorlar ki; bu suretle yine kendileri mütezarrır olarak günden güne felaket girdabına yuvarlanıyorlar." Osmanlı toplumunda en çok zarar gören kesim kadınlardı. Bu zararın sonuçları ise, sadece kadını değil, erkeği de etkiliyordu: "Kadınlara ehemmiyet vermeyerek onları daima âciz, daima zebun, daima hakir bir hâlde görmek isteyen erkekler bilmiyorlar ki kendi hayatlarını, kendi refahlarını, kendileri mahvediyorlar. Tahsil ve terbiyeden mahrum, kendi mevcudiyetinden bî-haber bir kadının teşkil edeceği ailenin nasıl olabileceğini hiç düşünemiyorlar."[13]

Eğitim düzeyleri ne olursa olsun bazı istisnalar dışında, Türk erkeklerinin ortak görüşü, kadınların onlardan aşağı olduğu şeklindeydi. Kadınlar bu kanıyı değiştirmenin hiç de kolay olmayacağının bilincindeydiler: "Bizim Türk erkeklerinde kadınlara karşı anûd [inatçı] bir fikr-i tahakküm var! Hatta bazen münevver erkeklerimiz bile kadınları kendilerinin madunu [aşağı, alt] addeder, kadınlığın zahiren terakkisini arzu eder görünmekle beraber, fiilen, kendine aid kadınları ezmekten geri kalmazlar."[14] (Aslında bu ifadede, "kendine ait kadın" tanımlaması, kadının da erkeğe aidiyet duygusundan arınamadığını gösteren bir çelişkiye işarettir.)

Osmanlı erkeği, kadını hiçbir zaman anlamamış, anlamaya, tanımaya çaba göstermemişti: "Terbiyenin aile ve mektebde olduğunu söyleyenler, bu iki hayatın da bizde olmadığını bilmiyorlar mı? Anlamalıyız ki; kadın bir heves, bir makine, çocuk doğurmak için yaratılmış bir vasıta değildir... Küçük ve basit bir aile, şüphesiz ki bir erkek ve kadından teşekkül eder. Burada iki uzuvdan biri, her türlü hürriyet-i tabiiden mahrum bulunacak olursa, diğerinde nasıl bir saadet, nasıl hissiyata karşı bir memnuniyet kalır. Yahut vardır: Bir nefret..."[15]

"Erkeklerimize, kadınların yalnız zevk ve eğlence için değil, beşeriyeti ibka [sürekli kılma] için yaratılmış mükerrem bir mahlûk olduğunu anlatmalıyız" derken, bunun sadece erkeklere anlatılmak-

13. Aziz Haydar, Erenköy, "Ailede Kadının Mevkii", 7 Kanun-i Evvel 1329, no. 121, s. 3-4.

14. *A.g.y.*

15. Nesrin Salih, Cihangir, "Türk Kızları", 20 Mayıs 1329, no. 47, s. 3.

la kalınmayıp kadınlara da anlatılması gereğine dikkat çekiliyordu: "İşte bize teveccüh eden vazife de bugün kadınlarımızı bu meseleden, yani hayat-ı ictimâiyye ve ailede bir mevki' sahibi olduklarından haberdar etmekdir."[16]

Erkeklerin, özellikle ülkeyi yönetenlerin, Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu güç duruma çözüm arayışlarının yüzeysel olduğu, saplantıları nedeniyle gerçeği göremedikleri ileri sürülüyordu. Dergide, Türkçülük ve İslamcılık akımlarına da değinilerek, kimi erkeklerin Türklüğü ihya etmeyi düşündükleri hâlde başarısız oldukları; kimilerinin de ahlakı düzeltmeye çalışırken, aileyi, özellikle kadını gözardı ettikleri saptaması yapılıyordu. Oysa bir inkılap, önce aileden başlamalıydı: "Bugün bir milleti çoğaltan, buna kuvvet veren ailedir. O milletin maziye doğru akan şerefli senelerini istikbalde yaşatan aileleridir. Kuvvetli bir ordu, faal bir donanma vücuda getiren, ailedir. Bir milleti zengin, mesud, müreffeh yapan yine aile ocaklarıdır... Fakir, tembel, çürük bir millet husule getiren de aileleridir. Mazisini unutmuş, şerefini kaybetmiş, ne olduğunu zihninden silmiş bir milletin bu bozukluğuna sebeb, yine ailesidir." Önemle üzerinde durulan ailede, en önemli rol kadına yükleniyordu: "Milletin temel taşları olan aile yurdları; bu ihmal edilmiş, âmil değil esir derekesine indirilmiş, tahsili noksan kadınlardan teşekkül ederse, o milletin istinad ettiği noktanın mukavemet derecesi o kadar çürük olur. Çürük olunca da felâketden felâkete yuvarlanır. Nasıl ki biz olduk..."[17]

Kadınlar, aile buhranının kökenini Tanzimat'ın ilan edildiği yıllara dek götürüyorlardı. O zamana dek Osmanlı Devleti topraklarında tekdüze bir ortaçağ yaşamı sürmekteydi. Hiç kimse, başka bir yaşam biçimi olabileceğini hayal bile edemezdi. Kadınlar bu durumu Osmanlı toplumuna egemen olan geleneksel düşünceye bağlıyorlardı: "Devletin mütemadiyen istila-i ecanibe [yabancı istilası-

16. Muallime Hatice, Konya, "Kadınlar Dünyası vasıtasıyla Rodoslu Nafize Hanım Hemşireme", 12 Haziran 1329, no. 70, s. 4. Bu konuda en önemli rolü eğitimin üstleneceği, kadınların, özellikle köylü kadınların eğitilmeleri gerektiği dile getirilmişti. Bu uğurda İstanbul kadınının hiçbir yardımdan çekinmemesi isteniyordu.

17. Saniye Ata, Anadolu Hisarı, "Türk Kadınında Aile", 12 Haziran 1329, no. 70, s. 3-4.

na] uğraması, inkiraza [tükenme] doğru gitmesi, milletin ulûm ve fününun terakkiyatını ta'kib etmemesi; hiçbir hususta teceddüd [yenilik] ve tekâmüle meyyal olmamasına değil, ananeye halel gelmesine atfedilebilir. Devlet de bittabi izmihlale doğru yol almakta devam ediyordu."[18]

Bu durum, yenilikçi bir padişah olan III. Selim'le son bulmuş, yenilik ve ilerleme için temel taşı kurma görevi ise "Tanzimat-ı Hayriye" gibi bir kararnameyi yürürlüğe koyan Reşit Paşa'ya düşmüştü. Ancak bu yeni dönem, başlangıçtan itibaren izlediği yanlış tutum yüzünden, toplum ve aile düzeninde yeni bunalımlara yol açmıştı. Çünkü başlatılan yenilikler, yalnızca toplumun bir kesimini, erkekleri kapsamına almış, kadın bahsi, kasıtlı ya da kasıtsız, dışlanmıştı: "Milletlerin ailelerden ve ailelerin erkek ve kadınlardan oluştuğunu ve aileler yetiştirilmedikçe milletlerin yetişmeyeceği ve erkek tebeddül edip [değişip] de kadın tebeddül etmez ise ailenin şirazeden [düzenden] çıkacağını anlamadılar... Erkek çocuklar, ilim ve fünunu cedide ile ihtilât [karışma] ettiler. Dünya hakkında nazarları büsbütün değişti. Medeniyet-i garbiyeyi memlekete ithal etmek, tarz-ı hayatıyyemizi değiştirmek lüzumunu his ettiler. Bedbaht kız çocuklar ise, yine eski hâlde cahil ve hanelerde mahbus bırakıldı. On, on beş sene sonra tahsil gören erkekler tahsil görmeyen kadınlar ile imtizaç [uyum] edemeyecek hâle geldiler. Zira birbirlerine yabancı olmaya başladılar."[19]

Aile içindeki en önemli sorun olarak görülen uyumsuzluk, ülke geneline de yansımış ve yönetimden doğan yanlışlıkların temelinde, bu etkinin yattığı görüşü ağırlık kazanmıştı: "Aile arasında hüsn-ü imtizaç, hüsn-ü idare olmazsa hükümette de olamaz."[20] Aile içi uyumsuzluğa yol açan nedenler şu şekilde sıralanıyordu: Kadının aile içindeki eşitsiz konumu, eşlerin birbirlerini tanımadan yaptıkları evlilikler, özellikle kız çocukların yetersiz eğitimi, aile içinde terbiyenin çocukların cinsiyetine göre farklılık göstermesi. Bu et-

18. "Kadınlar Dünyası" imzasıyla, "Ailede İmtizaç", 12 Temmuz 1330, no. 151, s. 2.

19. *A.g.y.*

20. "Kadınlar Dünyası" imzasıyla, "Teşebbüsde Azim Lazımdır", 17 Mayıs 1329, no. 44, s. 1.

kenler aynı zamanda, ailenin ıslahı için ele alınması gereken madde başlıklarıydı.

"Mademki izdivâc bir akid, mademki her akid tarafın rıza ve muvaffakiyeti şarttır. O halde izdivâcda da rıza tarafın olmalı, yani müstakbel zevc zevce yek-dîgerini uzun müddet görerek tanımalı ve onların rızaları istihsal edilmeli, yoksa görücü hanımların takdiri ile değil..."[21] Kadınlar, adi iş sözleşmelerinde dahi taraflar arasında mali uygunluk aranılırken, yıllar boyu sürmesi beklenen bir sözleşme olarak görülen evlilik olayında bırakın uygunluk, tarafların birbirlerini seçme hakkından bile mahrum olmalarına, anlam veremiyorlardı: "İzdivâcda iki hayat birleşiyor, iki ruh birleşiyor. Adi kontratlarda gözedilen yalnız menafi-i maliye ve mülkiye olduğu halde, izdivâcda sonuna dek beraber bulunacak iki ömrün bilcümle mukadderat-ı hayatiyyesi bağlanıyor. Bu iki vücud birleşecekler, aile teşkil edecekler... Kendi hayatını bir başkasınınkine böyle kanuni ve vicdani bir akid ile ebediyen rabıt edecek kimse, nasıl olur da hakk-ı intihabında serbest bulunmaz."[22]

"O hâlde ne yapılmalıdır?" Bu soruya verilen yanıt, siyasal inkılap gibi bir de sosyal inkılap yapma zorunluluğudur: "Memleketimizde bir inkılâb geçiriyoruz. İnkılâb-ı siyâsiyyeyi yaptık fakat bir de inkılâb-ı ictimâiyye lazım. İşte bu inkılâb-ı ictimâiyyeyi ancak aile hayatını ıslah etmekle yapabiliriz."[23] Böylece milli hayat oluşabilecekti.[24]

Değişimlerin, yeniliklerin kabul edilmesini sağlamak, bunları halkın gözünde meşrulaştırmak için, konuya özellikle dinsel açıdan yaklaşan kadınlar, her fırsatta yapılan hareketlerin şeriata uygunluğunu belirtmişlerdi. Üstelik bu yenilikler, vatanın geleceği için de

21. Fatma Nesib, "Aile Hayatı", Şehzadebaşı, 17 Ağustos 1329, no. 105; s. 7-8.

22. Safiye Biran, Ayasofya, "Biraz Daha Derine: Mükerrem Belkıs Hanım'a", 9 Haziran 1329, no. 67, s. 3-4.

23. Mükerrem Belkıs, "İnkılab-ı İctimaiyede Esaslar", 14 Kanun-i Evvel, no. 122, s. 3-4.

24. Milli hayatın oluşumuna verilen önem şöyle ifade ediliyordu: "Hayat-ı aile intizama girmez ise, hayat-ı milli dahi intizam bulamaz. Hayat-ı milli intizam bulamayınca da bu millet payidar olamaz." "Kadınlar Dünyası" imzasıyla, "Aile Hayatı, Teavün-i Umumi", *a.g.y.*

gerekliydi: "Vatanın selameti için yapılacak bu teşebbüslerde evham, vatana hıyanetliktir."[25] Çünkü güçlü aile, güçlü milleti doğuracaktı. Güçlü aile ise ancak ailedeki uyumla gerçekleşebilirdi: "Hepimiz eminiz ki, bir millet kavî [güçlü] ailelere malik olursa kavî olur. Milletimiz kavî olmuyor. Çünkü ailelerimiz kavî değil. Zevc ile zevcenin hisleri, fikirleri, emelleri seviye-i irfanları arasında bir rabıta, bir münasebet olmasa, o aile nasıl hastalığa mahkûm olmaz, nasıl korkmaz, nasıl ölmez? O hâlde ölülerden teşkil olunan bir millet, diri olur mu? Elbette ölü olur."[26]

Evlenme ahlaki ve toplumsal yasalara tâbi olmalıydı: "İzdivacı meşru ve mukaddes tanıyoruz diye her kimsenin akd-i izdivâc etmesi de lazım değildir. Her şeyde olduğu gibi izdivâc da bir kanun-ı ahlakiye, bir kanun-ı ictimaiyeye tâbidir ki semeresi saadetle bahtiyarlığı tevlit etsin, beşeriyetin intizamına iras-ı halel [sebep verme] etmesin. Yoksa herkes keyfe mâ yeşâ [istediği gibi] talib-i izdivâc olursa o vakit menfaat yerine mazarrattan başka birşey hâsıl olamaz."[27]

Evlilikle ilgili tartışılan en önemli konulardan biri de evlenme yaşıydı. Henüz vücut gelişimini tamamlamamış gençler evlendiriliyor; bu durum gerek evli çiftler için, gerekse doğacak çocuklar için büyük sakıncalar yaratıyordu. Aile mutluluğuna engel olacak bu durumun, yasal yönden müdahale edilerek önlenmesi, talep ediliyordu. Evlenme yaşına bir ölçüt getiriliyor, kadın için 19-25, erkek içinse 23-30 yaşları arası ideal yaş olarak açıklanıyordu.[28]

Ayrıca evlenecek gençler, evlenmelerinde bir sakınca olmadığına ilişkin doktordan bir sağlık raporu almalı ve evlilik kararını bir-

25. Mükerrem Belkıs, Aksaray, "Görücülüğün Yerine", 4 Haziran 1329, no. 62, s. 3.

26. Mükerrem Belkıs, Aksaray, "Muzır Âdetleri Yıkmak Farzdır", 25 Haziran 1329, no. 83, s. 2.

27. Aliye Cevad, Kabataş, "Aile", 13 Mayıs 1329, no. 40, s. 3-4.

28. Laima Hikmet, "İzdivaç Etrafında", 5 Teşrin-i Evvel 1329, no. 112, s. 7-8. Aliye Cevad, *a.g.y.*; Nazife İclal, Göztepe, "Aile", 19 Mayıs 1329, no. 46, s. 2-3. Ayrıca İbn-ül Hakkı Mahmud Tahir'in "İzdivacın Şerait-i Esasiyesi" adlı risalesi de özetlenerek yayımlanmış, risalede evlenme yaşı, sıhhi şartlar, ahlaki terbiye, güzellik, servet gibi hususlar tartışılmıştı. Ayrıntı için bkz. İbn-ül Hakkı Mahmud Tahir, "İzdivaç Ne İçindir?", 20 Kanun-i Evvel 1330, no. 157, s. 5-7.

likte vermeliydiler: "Evlenecek iki genç, herşeyden evvel doktordan mizaçlarının, bünyelerinin tevaffukuna [uygunluğuna] dair bir rapor almalıdır. Bunu müteakib, iyice anlaşdıktan sonra birkaç zat huzurunda elele vererek birbirlerini zevc ve zevceliğe kabul ettiklerini söylemelidirler."[29]

Kadınlar için aileyi yok olmaya sürükleyen bir başka etken, akraba evlilikleriydi. Bu tür evliliklerin, sağlık açısından sakıncaları anlatılarak gençler ve aileler uyarılmalıydı: "Böyle akraba beynindeki [arasında] izdivâcın netice-i tabiiyesi olarak tevellüd edecek [doğmak] çocuklar, emraz-ı dimağıyeden [zihni hastalık] biriyle malûl ve-yâhûd akim [kısır] kalırlar. Zaten akraba beynindeki izdivâcları hem kanun-ı ahlak, hem kanun-ı ictimâî ve hem de kanun-ı tabiî men'etmişdir. O hâlde nasıl oluyor da, kanuna nazar-ı lakaydı atfediliyor? Lakayd kalınıyor? (...) Ef'al ve harekat-ı beşeriyye bir kanuna tabi bulunmazsa neticede semerat-ı nafia iktitaf edilemez [gerekli fayda sağlanamaz]."[30]

Sağlam bir evlilik yapmak için birbiriyle bağlantılı iki temel ilke öne sürülmüştü: kadınlar ile erkeklerin doğrudan doğruya ilişki içinde olmalarını doğal hâle getirmek ve bu ilişkinin ülke düzeyinde iyi bir eğitim ve terbiye verilmesinden sonra sağlanması. "Bu iki temel ilkeden hangisi uygulandığında amaca daha çabuk ulaşılır?" sorusunun tartışıldığı bir yazıda, erkek ile kadının ayrı yaşadığı bir muhitte ne kadar eğitilmiş ve terbiye edilmiş olurlarsa olsunlar, karşı karşıya geldiklerinde her iki tarafın hislerine mağlup olacakları, kendilerini aldatacakları ileri sürülmüştü:

"Milleti ne kadar tenvir etsek [aydınlatmak], ne kadar terbiye etsek, istediğimiz suretde izdivâc ve aile yapamayacağız. Bunun için ilk evvel kadınlarla erkekleri münasebetde bulundurmalıyız... Öyle hâle getirelim ki, onlar birbirlerini gördükleri zaman hârik-ül-âde bir vak'a karşısında bulunmasınlar, bunu tabiî görsünler... Dikkat ediniz, bir hârik-ül-âde hâdise gördüğümüz zaman hayretde kalırız. Onun şerait ve kavanini falan tedkik edemez, gözlerimiz kamaşır... Bir kızın erkekler karşısında (kendini) bir kız gibi görüb konuşma-

29. Sacide, Cihangir, "Kızlarımızın Cihazı Ne Olmalıdır", 17 Ağustos 1329, no. 105, s. 4-6.

30. Aliye Cevad, Kabataş, "Aile", 16 Mayıs 1329, no. 43, s. 2-3.

sı, bir erkeğin kızlar karşısında (kendini) bir erkek gibi görmesi ve görüşmesi." Bundan daha iyi terbiye verilmeyeceği, kadınlar ile erkeklerin sağlam aileler kurmallar isteniyorsa, cinslerin karşılıklı ilişki içinde birbirlerini tanımaları, birbirlerine alışmaları gerektiği önemle vurgulanmıştı. Böylece "bir erkek, bir kızla görüşmeyi hârik-ül-âde görmeyecek, görüşdükleri vakit gözleri kamaşmayacak, kör olmayacak, hissiyat gittikçe izole edilecektir". Bu amaç doğrultusunda yitirilecek zaman yoktu; bir an önce uygulamaya geçilmeliydi:

"Bu meselede milleti tenvir etmek demek milletin yırtıklarını yamamak demektir... Biz şimdi bir inkılâb devresindeyiz. Bu zamanda yalnız bir vazifemiz vardır: Tahrip edilmeyince hiçbir şey imar edilmez." Bu durum kargaşaya yol açabilir, yaşamı alt-üst edebilirdi. Ancak iyi bir devreye geçmek için doğa kanununun gereği olarak, böyle fena bir devreden geçmek zorunluydu: "Güneşteki herc ü merci [karmakarışık] düşününüz; seyyaret [gezegenler] güneşten koptukdan sonra bu muvazenet hâsıl olmuştur (...) Hûlasa gayemize erkekler ile kadınların arasında daimi bir münasebeti tesis etmek suretiyle varabiliriz. Korkmayalım, yıkalım."[31]

Osmanlı toplumunda eş seçimi, cins ayrımcılığının bir göstergesi olan "görücülük" usulüyle yapılıyor, eşler birbirlerini görmeden, tanımadan evlendiriliyorlardı. Evlenmesi istenen erkeğin eşi, anne, teyze, hala gibi aile büyüğü bir kadın tarafından seçiliyordu. "Görücülük" usulüyle yapılan bu seçimde, eşlerin birbirini görmesi, tanıması, kurallar içerisinde mümkün değildi. Bu durum dergide, sık sık gündeme gelerek, ağır eleştirilere yol açıyordu: "Ne garib, garib değil hazin, hazin değil, ne elim adat-ı ictimâiyyemizdendir ki, birbirlerini hiçbir zaman görmedikleri, anlamadıkları halde günün birinde iki genç, yabancı ellerin delaletiyle nikâhlanmış bulunurlar. Sonra da, bu nikâhta keramet varmış... Bu kadar milyon nüfus içinde kaç evde saadet-i ictimâiyye vardır, olamaz. Çünkü asırlardan beri kökleşmiş o meş'ûm [uğursuz] âdetlerimizi bir türlü kırmayız, korkarız!"[32]

31. Mükerrem Belkıs, Beşiktaş, "İzdivaç, Usul-ı İzdivaç", 12 Teşrin-i Evvel 1329, no. 113, s. 2-3.

Bir gelenek olan görücülüğün kaldırılmasını yazılarıyla ilk kez Mükerrem Belkıs gündeme getirmiştir. Mükerrem Belkıs, bu fikre tutucuların katılmayacağını, şiddetle karşı çıkabileceğini bildiği hâlde, evlilikte tarafların birbirlerini iyice tanımaları gerektiğine dikkat çekiyor; günümüze göre demode ancak dönemine göre radikal sayılabilecek önerilerde bulunuyordu:

"Bakınız, bu da nasıl olabilir: Kızın ebeveyni ile erkeğin ebeveyni birbirleriyle görüşmeye başlar. Anneleri, pederleri ile birlikte mesirelere giderler, gezerler konuşurlar, sanki bir aile gibi hareket ederler." Ancak Mükerrem Belkıs bu yakınlaşmayı sınırlamaktan geri durmuyor, iki olgunun karşılarına duvar gibi çıkacağı konusunda adayları uyarıyordu: "Birisi din, diğeri efkâr-ı cahile." Ancak bu durum dine aykırı sayılamazdı. Kızın mahrem yerleri görünmeyeceğinden tesettüre uygundu.[33] Bir bakkal ya da bir tüccar ile bir ihtiyaç üzerine konuşulmasına şeriat cevaz verdiğine göre, evliliğe aday kişilerin de birbirleriyle konuşmaları engellenmemeliydi. Böylece cahil kişilerin itirazları anlamsız kalacaktı.[34]

32. Fatma Zerrin, Kadıköy, "Kardeş Mektubları", 9 Mart 1330, no. 142, s. 10-11. Evlilik biçimi Batı'yla, özellikle İngiltere'yle kıyas edilmişti. İngiltere'deki evliliklerin nasıl yapıldığı konusunda *İkdam*'dan alınan bir yazıda, İngiliz gençlerinin ancak severek evlendikleri, evlenmeden önce dört sene nişanlı kaldıkları, özellikle cumartesileri birlikte eğlendikleri, gezdikleri açıklanmıştı. Oysa Osmanlı toplumunda 20 yaşındaki kızın 60 yaşındaki erkekle adi alım satım muamelesi gibi bir işlem sonucu evlenmeye zorlanabildiği belirtilerek, aradaki uçuruma dikkat çekilmişti. Ayrıca Londra'daki "Boşanma mahkemeleri"nden bahsedilerek kadın ve erkeğin boşanma hakkına sahip olduğu, İngiliz mahkemelerinin kadınların hukukuna karşı saygılı oldukları anlatılarak, Türkiye'de bir hukuk inkılâbı yapılarak, Şark kadınlarının erkeklerin zevk oyuncağı olmaktan kurtarılmaları istenmişti. *İkdam*'dan alınan yazı için bkz. Mahmud Sadi, "Bizde, Avrupa'da Mane'vî İzdivaç", 8 Mart 1330, no. 134.

33. Tesettür bahsi için bkz. "Kadınlar Dünyası'nda Giyim" bölümü.

34. Mükerrem Belkıs, Aksaray, "Görücülüğün Yerine", 4 Haziran 1329, no. 62, s. 3. Bu konuda açıklama yaptığı bir başka yazıda Mükerrem Belkıs şöyle diyordu: "(...) 'Bizde bu kabil olmaz' diyenlere şiddetle itiraz edeceğim!.. Niçin olmaz? İslam mı, diyeceksiniz? Dinimiz esasen yukarıda söylediklerini emrediyor. Evet, şimdi kaidemiz sıkıdır. Çünkü bizi bed-baht ediyor. En can alacak yerimizden vuruyor. Hayır, hayır! Mukaddes dinimiz böyle sakim bir kaideyi emir değil nehy [yasak] etmişdir. O halde başka ne sebep var. Hiçbir sebep yok, varsa söyleyiniz." Mükerrem Belkıs, Aksaray, "Bizde Usul-ı İzdivaç", 3 Ağustos 1329, no. 103, s. 3.

"Görücülüğün Yerine" başlıklı makalede kadınların bu konuda bir şeyler yapması, tartışmaya katılması isteniyor, başkaldırı çağrısı yapılıyordu: "Bütün münevver nisvanın nazar-ı dikkatlerini celb ediyorum. Konuşalım, münakaşa edelim."[35] "Bizim usul-ı izdivâcımız, kanun-ı tabiata katiyen muhalifdir. (...) Erkeğin annesi sokak sokak, dilenci gibi geziyor. Kapı kapı dolaşıyor. Bir kız beğeniyor. O kızı oğluna, kendi beğenerek alıyor. Hâl-bu-ki erkek kızı bilmez, kız erkeği bilmez. Bu usulü değil insanlara, hayvanlara tatbik etseniz yine maksad-ı izdivâc hâsıl olamaz...

"Görmemiş biri gelse, kızla erkeğin ilk defa zifaf gecesinde birbirlerini gördüğünü söyleseniz, size güler. Yarab! Nedir bu düşüncesizlik, nedir bu hissizlik?.. Hâlâ mı akıllar başa gelmedi? Hâlâ mı isyan yok?!.. Bî-çâre kızlar... Mağazadaki mal gibidirler. Hayvandan daha aşağı bir derekeye [basamak] tenzil ediliyorlar. Hem yaşayacağı adamı bilmez, hem de hakk-ı reyi yokdur... Yaşayacağı adamı bilmeden onunla izdivâc etmek, işte aileleri bozan, bedbaht eden en birinci sebeb budur. Görülmeden, konuşulmadan hayatda asıl rolü oynayan hisler, ruhlar mizaçlar belli olmaz. Hem az konuşmak, buluşmak da kifayet etmez. Nişanlı kaldıkları müddetçe yek-dîgerini daima görmeli. Bizde görülmediği için o iki genç hissiyatda, ruhda, emelde bir olmuyor. Daha ilk günde siyah günler baş gösteriyor. Ne olur bırakılsa idi de bu iki ferd birbirinin hayatını zehirleyeceklerini anlasalar da izdivâc etmeselerdi. Fakat artık iş işten geçmiştir. Bir kız o boyunduruğa girdi mi, artık kurtulmak yokdur. Aynı bir ölüme benzer; mezara giden dünyayı göremez, bu suretle izdivâc edenler de saadeti göremez. (...) Kardeşler, artık bu çirkin adatı, görücülüğü katiyen bırakmalıyız. Kalbinizde ıstırab his etmiyor musunuz? Daha ne kadar devam edecek? Hayır, etmesin, ettirmeyelim."[36]

Bu görüş, çok geçmeden etkisini göstermiş; konuyla ilgili olarak dergiye mektup ve makaleler gelmeye başlamıştı. Bu mektupla-

35. Mükerrem Belkıs, Aksaray, "Görücülüğün Yerine", *a.g.y.* Eşler arasındaki ruh uygunluğunun sağlanabilmesi için Amerika'da olduğu gibi bir "cemiyet-i hayriye" kurulması da tartışılmıştı. Ancak ruh uygunluğunu ölçme mümkün olmadığı için bu fikir tutulmadı. (Burada bu fikrin 1918'lerde "Cemiyet-i Hayriye-i İslamiye Cemiyeti" ile uygulamaya geçtiğini belirtmekte yarar var.) Mükerrem Belkıs, "Muzır Âdetleri Yıkmak Farzdır", *a.g.y.*

36. Mükerrem Belkıs, "Bizde Usul-ı İzdivaç", 3 Ağustos 1929, no. 103, s. 3.

rın birinde, ilk kez bu konuyu düşündüğü için Mükerrem Belkıs kutlanıyor; girişimin başarıya ulaşması hâlinde genç kızların ona çok şey borçlu olacakları ifade ediliyordu.[37]

Bir diğer mektupta, evlilikte eşlerin eğitim, yaş, ahlak, zekâ düzeylerinin göz önüne alınması ve yine, eşlerin birbirlerini seçebilme hakkına sahip olmaları konularına dikkat çekiliyordu: "(...) 'Bir kızı kendi hâline bırakırsak ya davulcuya ya zurnacıya varır' gibi ahmakçasına sözlerle kendimizi aldatmamalıyız. Bir de kızının istemediği zevc-i müstakbel için 'nikâhta keramet vardır' diyerek ısrar edilmemelidir."[38]

Görücülük olgusunu eleştiren genç kızların bu konudaki düşünceleri, *Kadınlar Dünyası* sayfalarında yer buluyordu. Kendisine görücü gelen bir genç kız, görücülüğü sorguladığı mektubunda, başından geçenleri şu sözlerle anlatıyordu:

"Bugün benim için bir geçid resmi vardı. Ben kendisini görmediğim, hatta tahayyül bile edemediğim bir erkeğe, kederli ve saadetli günlerin müştereken anlamı bir refik-i hayata, kendimi sevdirmek ve beğendirebilmek için şu kesif ve fani iki gölgenin huzur-u haşininden geçmeye, saatlerce gülmeden, sevilmeden, kıpırdamadan oturmaya mecburdum. Mecbur değildim, fakat ah! Mecbur ediliyorum. Köşede sandalye ve kanape dururken yerde minderin üzerine bağdaş kurarak oturan bu iki ihtiyar kadının sabit ve fersiz gözleri önünde geçen yarım, belki bir saatlik ömrümün mürur-u bisûduna [boş, faydasız geçişine] hâlâ acırım. Fazlalı şapırdılarla kahve içme talimi icra eden buruşuk dudakların fevk-i meş'ûmunda [uğursuzluğunun üzerinde] saklanan nursuz ve siyah iki gözün üzerimden ayrılmayan manasızlıklarına hâlâ şaşarım. (...) Ben o gün, her şeyi

37. Güzin Nadir, Bab-ı Âli'den, "Sevgili Kadınlar Dünyası Vasıtasıyla Mükerrem Belkıs Hanımefendi Hazretleri'ne", 6 Haziran 1329, no. 64, s. 4.

38. Mukadder İrfan, "Bizde Aile Teşekkülü", 7 Haziran 1329, no. 65, s. 4. Aynı doğrultuda yazılmış bir yazıda şöyle deniyordu: "Ruhen sevişmeyen, fikren, ahlaken tanışmayan iki gencin izdivâcından hiçbir hayır gelmez. 'Kızı keyfine bırakırsak davulcuya varır' diyorlar. Pekâlâ davulcuyu severse onu alsın, sevmek zahirle [görünüşle] değil, kalb iledir. Zaten bizde fena olarak yerleşmiş, hurafatın yadigârı bir itikat vardır ki, herkes kızını bir efendiye, beye, paşaya vermek ister. 'Eli bostanlı, beli kılıçlı, başı sarıklı' diye seçerler de san'atlarla, esnafa ehemmiyet verilmez ve meslek-i erbab tahkir edilir." Sacide, "Kızlarımızın Cihazı Ne Olmalıdır", 3 Ağustos 1329, no. 103, s. 10.

görmek kabiliyetinden mahrum bu iki görücü kadına lâ-kayd davrandımdı. Şöyle konuştum: 'Efendim, müsâade buyurursanız beni isteyen efendi kimdir? Kaç yaşındadır? Tahsili nedir? Nelerden zevk alır? Ne ile meşguldür? Hiç evlenmiş midir? İzdivaçda ne gibi şartların vücudunu elzem addediyor?' Ben bu sözleri söylerken, onlar alık alık yüzüme bakıyorlar, yüzlerinde manalı çizgiler hâsıl ediyorlardı. Belki de kalblerinde izzet-i nefsimi parçalayacak keskin bir intikam baltasının an-ı isti'mâlini [kullanma ânı] bekliyorlardı. Birisi, elindeki fincanın müterakim [birikmiş] telvesindeki son katre-i siyahı da emdikden sonra başparmağının kaba etiyle ağzını burnunu temizleyerek; 'A!.. İlahi kızım' dedi. 'Böyle şeyler ayıb değil mi? Bunları kız anası bile zor sorar'. Hızlı bir hareketle dışarı fırladım, geride bir mırıltı hâsıl oldu. Ne diyorlardı, pek iyi anlayamadım. Fakat o kadar hiddetlenmiştim ki... Sokak başını dolaşan bu iki kesif karanlığın eza-yı hayalisi ile masanın başına geçtiğim zaman hâlâ titriyordum... Zavallı kadınlık! Kendi mevki'i şerefini, cahilane adatlarla yıkmak için erkeklerle müsabaka mı ediyor bilmem ki..."[39]

"Yedi Türk Kızı" imzasıyla gelen bir mektup da aynı konuyu ele alıyor, görücülük eleştiriliyordu: "Biz de insanız. Bu yirminci asr-ı medeniyyette yaşıyoruz. (...) Fakat hayır, hayır! Biz bu mesuliyetimizi yüklenemeyiz. Ve işte tekrar ediyor ve en gür sesimizle bağırıyoruz. Esaret zincirlerini kırdık, emel-i mukaddesimiz, izdivâcda hedefimiz; tedkik etmeden birisini körü körüne refik-i hayat [hayat arkadaşı] edinmeyi kabul etmemekdir. Biz şimdi bu gaye arkasında koşan birçok hemfikir hemşirelerimiz bulunduğuna emin olarak müteselliyiz [teselli bulmuş]."[40]

Başka bir mektupta, bir genç kızın geleceğinin, iki ihtiyar kadına bağlı olmaması gerektiği fikrinden yola çıkarak, eski Türklerin birbirlerini görüp evlendikleri, aslında İslamiyetin iyi bilinmediği, orada da görücülük kuralının olmadığı açıklanıyordu.[41]

Görücülük usulü sürdükçe hem kadın, hem de erkek kolay evlenemeyecek, evlilik kararı veremeyeceklerdi. Erkekler görücülerin tercihlerine itimat etmeyerek evliliğe yanaşamayacak, kadınlar da

39. Aliye Hasan, Fatih, "Görücüler", 10 Ağustos 1329, no. 104, s. 14-15.

40. Yedi Türk Kızı Namına Laima Zeyna, "İsyan", (Mükerrem Belkıs Hanım'a hitaben), 10 Ağustos 1329, no. 104, s. 15.

talip olan erkek hakkında hiçbir bilgiye sahip olmadıkları için, gelecek evlenme tekliflerine uzak duracaklardı:[42] "Eğer kızlar ve erkekler arasında eski usul baki kalırsa bittabi kızlar evde kalır, ahlaksızlık temadi eder [sürmek], izdivâc az vukua gelir... Münasebet... Münasebet... Daima bu iki kısım insanları yek-dîgeri ile münasebetde bulundurmalı. Başka çare yok."

Evlenmek için batıl inançlara kapılarak, türbe ziyaretleri yapmak yerine, bu sorunun çözümü için daha köktenci çözümler aranması öneriliyordu: "O türbede yatan kadın, kendisine şefaat etsin... Ondan imdat beklemeyelim. Bu hususda ebeveyn pek büyük cinayetler işliyorlar... Kızlarımızı evde oturmaya mahkûm etmeyelim. Onu dışarı bırakalım. Fakat kendisine iffeti, namusu, ve-l-hâsıl kendisine lazım olacak şeyleri öğretdikten sonra dışarı cemiyet hayatına karışdıralım. O kız cemiyet hayatında hem kendi hayatını kazansın,[43] kendi hayatını bizzat idare edecek bir hâle gelsin, hem de şerik-i hayatını [hayat arkadaşı] intihab [seçmek] etsin. Eğer bunları yapmayacak olursak her zaman emin olunuz, kızlarımızı zavallı olarak göreceğiz."[44]

Görücülük konusunda kadınlar çeşitli görüşler ileri sürüyorlardı. Görücülüğün koşulsuz olarak kalkması,[45] gençlerin sağlam bir

41. Semiha Peyami, "Şime-i Teşebbüs", 26 Haziran 1329, no. 84, s. 3-4. Görücülük, çeyiz, yüzgörümlüğü gibi âdetlere annelerin de tepki duydukları, bu âdetlerin kadını küçülttüğü, henüz gençken kızların "evde kalmış" unvanıyla nitelenmelerine yol açtığı belirtilerek, bu âdetlerin terk edilmesi isteniyordu. Lem'an Faik, "Sakim Adatı Ananatı Islah Edelim", 2 Mart 1918, no. 163, s. 10.

42. Saniye Ata, Anadolu Hisarı, "Türk Kadınlarına Aile", 14 Haziran 1329, no. 72, s. 2-4.

43. Kadının iş yaşamına atılması, derginin "Çalışma Yaşamı ve Kadın" bölümünde ayrıntılarıyla incelenecektir.

44. Mükerrem Belkıs, Beşiktaş, "İzdivaç, Usul-ı İzdivaç", 21 Eylül 1329, no. 110, s. 3-4. Dergide "Görücülük, Safha-ı Teehhül" başlığı altında görücülüğü konu eden bir karikatür yayımlanmıştı. Karikatürün altında şunlar yazılıydı:

> Zevce: Erkenden bu tuvalet nedir? Ala gözlerin mi bekliyor?
> Zevc: .....
> Zevce: Hiç olmazsa hasta iken bana acı.
> Zevc: Sus be!... Ben seni görüb de mi aldım?!!!

Bkz. Resimli fıkra, 29 Haziran 1329, no. 87, s. 4.

45. Aliye Cevad, Kabataş, "Görücülük", 30 Haziran 1329, no. 88, s. 3-4.

ahlakla donatılmasının gerekliliği savunuluyordu.[46] Ancak görücülüğün kaldırılmasına taraf olduğu hâlde, böyle bir durumun berabe-rinde başka sorunlar getireceğini düşünenler de vardı. Birbirini sevmenin, âşık olmanın önlenmesini isteyenler olduğu gibi,[47] bu durumu doğal karşılayarak, aşka geçit verenler de çıkıyordu.[48]

Tüm bu görüşlere karşın, yolda yürürken bile rahat etmenin mümkün olmadığı bir toplumda, görücülüğün kalkmasının bazı sorunlar doğuracağı, evlenme talebiyle eve gelen damat adayının eve kabulünün cesaret işi olduğu, gerçekten samimi olan gençlerle, samimi olmayanların nasıl ayırt edileceği gibi önemli bir sorun vardı. Bu yüzden dedikodu çıkabileceği yolundaki şüpheler gözardı edilemiyordu: "Biz evladımızı bile birçok genç delikanlılarımızın haksız tecavüz ve taarruzlarından muhafaza edemiyoruz. Sonra o delikanlının hüsniniyet ve safvet-i kalbine girebilecek miyiz? Bir de o delikanlının yarın gidib de 'filanın evine şöyle gitdim, kızını böyle gördüm, öyle idi, böyle idi' demeyeceğini nereden bileceğiz."[49]

Görücülük kalkmalıydı. Ancak gençler sağlam bir terbiyeyle donatıldıktan, bu işin meşruiyetine alıştırıldıktan sonra... Çoğunluk tarafından paylaşılan bu fikir, Aziz Haydar'ın görüşlerinde şöyle ifade buluyordu: "Kızları delikanlılara delikanlıları kızlara gösterelim, onlar da birbirlerini beğenip alsınlar. Mesele de hal olsun, bitsin!.. Fakat acaba iş bu kadarla bitecek mi? Yek-dîgerini beğenip alanların hepsi mes'ud olabilecek mi?"

Sorun bu denli basit değildi, görüp beğenmek önemli olmakla birlikte aile mutluluğunu sağlamakta tek başına yetersiz kalıyordu: "Bence yek-dîgerini beğenenler vardır ki, pek az zaman içinde bir-

46. Rasime, Haydarpaşa, "İctimai Derdlerimizden: Mesele-i İzdivaç", 29 Haziran 1329, no. 87, s. 3.

47. Görücülüğün yerine ileri sürülen tanışıp, anlaşma konusundaki teklifi sevişmeyi doğuracağı gerekçesiyle uygun bulmayan bir kadın şöyle yazıyordu: "Bizler gayet lakaydı ile evladlarımıza 'haydi gidin, muaşaka [sevişin] edin de kendinize zevc arayın' diyemeyiz." Ayşe Sıdıka, "Aliye Cevad Hanım'a", 10 Temmuz 1329, no. 98, s. 3-4.

48. Ayşe Sıdıka'nın yukarıdaki alıntıdaki sözlerine cevap veren Aliye Cevad, "Aşk ayıb değildir. Fıtrat-ı insaniye vezaif-i tenasüliyesini iyi ifa edebilmesi için aşka medyundur" diyordu. Aliye Cevad, Kabataş, "Var Efendim, Safiye Biran Hemşireme", 8 Temmuz 1329, no. 96, s. 4.

49. Rasiha, Haydarpaşa, "İctimai Derdlerimizden: Mesele-i İzdivaç", *a.g.y.*

birlerini hiç beğenmemeğe başlarlar. İşte bunu nazar-ı dikkate alırsak mes'ud ailelerin meydana gelmesi için yalnız görüp tanışmanın kifayet etmeyeceğini anlarız... Çünkü biz evladlarımızı hem vakitsiz evlendiririz; hem de onlara izdivâc hakkında bir fikir vermeyiz."

Gerek genç kızlar, gerekse genç erkeklerin aile yaşamı ve karşı cins olarak birbirleri hakkındaki bilgileri çok eksikti. Bunda kusur, her iki tarafta da aranmalıydı: "Ne erkeklerimiz kadınlarımızı, ne de kadınlarımız erkeklerimizi muaheze [tenkit] edebilir. Biz o kadınların erkeği ve o erkeklerin kadınıyız. Boş yere birbirimize kusur bulup durmayalım. Kadınlar ne kadar muhtac-ı terbiye ise, erkekler de o nisbetde şayan-ı ıslahtır. Yalnız kadınları kabahatli göstermek pek büyük haksızlık olur."[50]

Evliliğin gerçek amacını anlatmalı, mutlu evlilikler yapabilmek için okullara "izdivaç dersleri" konulmalıydı. Böylece sağlam aileler kurulacak, bu ailelerden yetişecek gençlerle, sağlam ve mutlu bir millet oluşturulacaktı.[51] Okullarda "izdivaç" derslerinin bugüne dek nasıl olup da konulmadığı ilginç bir tartışma konusuydu: "Fikrime göre bir milletde kaide-i izdivâc hangi kanunlara istinad ediyorsa ve neden ibaret ise mekteblerde bunlar çocuklara öğretilmelidir. Teşkil-i aile ve saadet-i aile hakkında mühim dersler verilmelidir."

İzdivaç dersleri aritmetik, geometri, ilâhiyat gibi derslerden daha önemli görülüyordu: "Kaidesiz, rabıtasız teşekkül eden aileler bozulur. Bir millet için bundan büyük felaket olamaz."[52] Eğitim, özellikle de aile içinde verilecek olan terbiye, ailedeki mutluluğun sağlanmasında özel önem taşıyordu: "Hayatın lezzetini kaçıran imtizaçsızlık, hiç şüphe yok eski zihniyetin kabul ettiği yanlış terbiyenin bir netice-i tabiiyesidir. Bu hastalığın tedavisi için ilmî tedkikat

50. Aziz Haydar, Erenköy, "Bizde İzdivaç", 5 Teşrin-i Evvel 1329, no. 112, s. 14-15. "Evlenecek gençlerin ebeveynleri huzurunda görüşdürülüb birbirlerine hürmet etmelerinin ictimai inkılabın adat-ı muaşeret-i milliye ilhal etmekle mümkün olacağı" belirtilmişti. Fatma Mükerrem, Makrıköy, "İctimai İnkılap Lazımdır", 28 Eylül 1329, no. 111, s. 13-14.

51. Mükerrem Belkıs'ın ("İzdivaç, Usul-ı İzdivaç", 14 Eylül 1329, no. 109, s. 4-5) gündeme getirdiği bu fikre, başka kadınlar da destek vermişti. Bkz. Leman Haydar, Beşiktaş, "Muhterem Hemşirem Mükerrem Belkıs Hanımefendi'ye", 21 Eylül 1329, no. 110, s. 14.

52. Mükerrem Belkıs, "İzdivaç, Usul-ı İzdivaç", 21 Eylül 1329, no. 110, s. 6-7.

ve telfikat [ayrıntılı incelemeler] lazımdır ki, benim fikrimce kız mekteblerinde genç hanımlarımıza muhabbet-i ictimâiyyemizde mütenasib yeni ve doğru terbiye usulleri öğretilmelidir. Bence inkılâb-ı ictimâiyyemizin nokta-i muvaffakiyeti budur. Mamafih mekteb muhitlerinden hariçde kalmış olanlar için de bu hususu takviye edecek neşriyatın çoğalması pek ziyade şayan-ı temennidir... Ben şu kanaatdeyim ki tarz-ı terbiyemizi değiştirmedikçe esaslı bir muvaffakiyet-i ictimâiyyeye mazhar olamayız." Kız çocuklarına cinsiyetleri farklı olduğu gerekçesiyle ayrı terbiye verilmemeliydi.[53] Eğitim ve öğrenimde bu nokta gözardı edilemezdi.

Ailenin verdiği terbiye "manevi çeyiz" olarak adlandırılıyor; evlenecek kızların ailelerinin onlara maddi çeyizden ziyade, manevi çeyiz vermeleri isteniyordu. Bu düşünceyi dergide yer alan bir dizi makalede işleyen Sacide Hanım, şöyle diyordu: "Ben bu milletin bugünkü ve yarınki felaketlerden kurtulması için yalnız bir çare görüyorum. O da saadet-i ailenin teşekkülüdür. Aile hayatı bozuk olan milletlerin, hükümet ve millet hayatı da berbat olur. Saadet-i aile için usul-ı izdivâcımız değişmeli, usul-ı izdivâcı değiştirmek için kızlarımızın çeyizi emin ve metin bir terbiye-i bedeniye ve ma'neviye olmalıdır."[54]

Böylece genç kızların zihni gelişmeleri sağlanacak, yetenekleri geliştirilecekti. Bu noktada, sorun yalnızca anne-baba sorunu olmaktan çıkıyor, toplumsal bir boyut kazanıyordu. Bunun için eğitim kurumları, özellikle kız okulları düzeltilmeli, yeni okullar açılmalıydı.[55]

Çeyiz sıkça tartışılan konulardan biriydi. Neden ve nereden çıktığına bir anlam verilemeyen, "kız beşikte, çeyiz sandıkta" atasözüyle de somutlaşan bu durumun, kökleşmiş geleneklerden kaynak-

53. Reyhan Nihad, "İmtizaçsızlıkların Sebebi", 6 Mart 1921, no. 194/10, s. 5; kız çocukların erkek kardeşlerinin hizmetçisi oldukları, orta tahsilini bitirdikten sonra eve alıkonan kızların annelerine yardım ettikleri gibi, erkek kardeşlerine de hizmet etmekle yükümlü tutuldukları açıklanıyor, bu tutumun değişmesi isteniyordu.

54. Sacide, "Kızlarımızın Cihazı Ne Olmalıdır?; Maddiyat Değil, Maneviyat Olmalıdır", 10 Ağustos 1329, no. 104, s. 6-7. Ayrıca aynı yazarın aynı başlıktaki makaleleri için derginin 102., 103., 104., 105. sayılarına bakılabilir.

55. Sacide, Cihangir, "Kızlarımızın Cihazı Ne Olmalıdır?", 3 Ağustos 1329, no. 103, s. 10.

landığı, doğumla birlikte başlayan sosyalleşme sürecinde benimsetilerek, uygulamaya konulduğu düşünülmekteydi.[56]

Kadının statüsünün göstergesi kabul edildiği için verilmesi zorunlu hâle getirilen çeyiz, ailelere maddi külfet yüklemekte, buna karşılık aile mutluluğunu sağlamaya yetmediği gibi[57] anne ve babanın da felaketine yol açmaktaydı.[58] Verilen çeyiz eskimekte, zamanla işe yaramadığı için atılmaktaydı. Bu nedenle mademki maddi bir şeyler yapılacak, o halde çeyiz yerine, para ya da ev, dükkân gibi gelir getiren mülklerin verilmesi görüşü ileri sürülüyordu.

Evlilik kurumunda tartışılan bir diğer konu da "çekirdek aileyi teşvik"ti. *Kadınlar Dünyası* dergisi, yeni evlenen çiftlerin ailelerinden bağımsız başka bir ev açmalarını savunuyordu. Böylece gelin, görümce, kayınvalide arasında ortaya çıkması olası anlaşmazlıklar da önlenebilecekti:[59]

"İzdivaçda aranılacak en mühim şey küfv [denk] olmaktır. Yani mevki-i ictimâî, servet ve menafi, seviye-i irfan, gaye-i hayal, meyl-i kalb, tevafuk-ı mizac [huy uygunluğu]... Herkes kendine hoş geleni intihab etmelidir. Hûlasa kızlarımızın cihazı [çeyiz] maddiyat, para değil, maneviyyat, ruhen ve fikren, ahlaken, bedenen yükselmekdir."[60] Evlilikte aranacak şartlar sıralanırken, evlenecek kişile-

56. "Kadınlar Dünyası" imzasıyla, "Manevi Cihaz", 24 Ağustos 1329, no. 106, s. 2.

57. Maddi çeyizin gereksizliği şöyle ifade bulmuştu: "Evet bütün kızlar maddi çeyizi bir ihtiyaç-ı tabii olmak üzere telakki ve bunun için de bütün mevcudiyetlerini çeyize sarf ediyorlar. Fakat ma'nevi çeyiz olmadığı için hepsi zayi' oluyor. Aileyi sefalet kaplıyor. Ah... hakikaten anneler babalar o mini mini yavrucaklarına ta o zamandan itibaren manevi çeyiz ihda etseler ne kadar iyi olur (....) Çocuğun kuvve-i akliyesini tekamül ettirmek için ne lazımsa hiçbirisini bırakmayarak icra etmek ilk zamanlar terbiye-i ibtidaiyeye ihtimam etmek... velhasıl kızı tam insan olarak yetiştirmek." Tam insandan "çalışıp maişetini kendisinin tedarik etmesi, hayatını yalnız başına idame edebilmesi" kastediliyor, kendisine manevi çeyiz verilmemiş kızların bundan yoksun olacağı belirtiliyordu. "Kadınlar Dünyası" imzasıyla, "Manevi Cihaz", *a.g.y.*; ayrıca bkz. Saniye Ata, Anadolu Hisarı, "Türk Kadınlarına Aile", 14 Haziran 1329, no. 72, s. 2-4.

58. Mükerrem Belkıs, Aksaray, "Cihaz Sebeb-i İntihar Oluyor", 15 Haziran 1329, no. 73, s. 3.

59. Aziz Haydar, "Yine Cihaz", 7 Haziran 1329, no. 65, s. 2.

60. Sacide, Cihangir, "Kızlarımızın Cihazı Ne Olmalıdır?; Maddiyat Değil, Maneviyat Olmalıdır", 17 Ağustos 1329, no. 105, s. 4-6.

rin meslektaş olmalarının yararına da dikkat çekiliyordu: "Bir muallime, bir muallimle, bir doktor hanım bir doktor beyle, bir terzi hanım bir terzi erkekle, bir tüccar kadın, bir tüccar erkekle izdivâc etmelidir (...) Çünkü hisleri rabıtaları tevlid etdiği gibi müşterek meşgaleler, müşterek mesleklerde daha kavi rabıtaların tevlidine sebep olur... Aynı mesleklerde bulunanlar birbirlerinin zahmetlerine, yorgunluklarına aşina olurlar. Birbirini daha yakın hislerle teselli edebilirler. Sa'ylarını [çabalar] daha ziyade salâhiyyetle takdir eder. Darülmesailerindeki meşguliyetlerini bir zevk olmak üzere evlerine naklederler. Meslekleriyle evde de meşgul olurlar. Zevc zevceyi yekdîgerine daha rabt ederek müşterek bir yolda yürürler."[61]

Erkeklerin evlenecekleri kızın zengin olmasını istemeye başlamaları, evlenirken servete sahip zengin kızları yeğlemeleri de bir sorun olarak gündeme geliyordu. Ancak bundan endişe edilmemeliydi. Çünkü maneviyat ile maddiyat birbirine bağlıydı; elde edilmeyen maddi servet, eğitim, sanat ve beceriyle kazanılabilirdi. Bu nedenle anneler boşuna telaş edecekleri yerde kızlarının eğitim görmesine, sanat ve beceri kazanmasına çalışmalıydı. "Sanat, altın bileziktir" atasözü örnek alınmalı, kadınlar kendi yaşamlarını kazanma yolunu seçmeliydiler: "İzdivâcda servet arayanlar iyi bilsinler ki izdivâc, kumar oyunu değildir. Zaman-ı hazırda servet, saadet, refah-ı hal, sıhhat ve afiyet hûlasa her arzu olunan şey şedid [sıkı] bir sa'y [çaba] ve gayretin bitmez tükenmez emeklerinin mahsulüdür."[62]

II. Meşrutiyet'le büyük bir inkılâb yaşanmış; getirilen yeniliklerle, aile yaşamı da büyük değişime uğramıştı. Kız okullarının kurulması, aileleri kızlarını okutmaya yönlendirmişti. Âdet ve gelenekler değişmeye başlamış; daha da önemlisi kadınlar her anlamda hayata farklı bakmaya başlamıştı. "Artık erkekler karşılarında her söze aldanır, herşeye tahammül eder, sâf-derûn [kolay aldatılabilen], cahil, dünyadan bî-haber kadınlar bulamayacaklar" diyen kadınlar, bu değişimden duydukları memnuniyeti açıklıyorlardı. Er-

61. Mükerrem Belkıs, "İzdivaçda Mesleklerin, Meşgalelerin Tevaffuk-ı Lüzumu", 24 Kanun-i Sani 1330, no. 162, s. 2.

62. Nimet Cemil, "İzdivaçda Servet Aramak", 3 Kanun-i Sani 1330, no. 159, s. 2-3; bu konuda ayrıca bkz. Mukadder İrfan, "Bizde Aile Teşekkülü", 7 Haziran 1329, no. 65, s. 4.

keklerin davranışları bu değişime paralel bir yön izlemeliydi; maddi-manevi çeyize sahip olan kadınlar, karşılarında kendilerine lâyık eşler istiyorlardı: "Biz Türk kadınları bu tebeddülden [değişim] çok memnunuz... Yalnız erkekler bizden ziyade bu teceddüdü nazar-ı itibare almalı ve bize karşı muamelelerini ta'dil [değiştirme] etmelidirler. İzdivâc için bizden servet, cihaz istiyorlar ise buna müstehâk olmağa gayret etmek lazımdır... Servetini kocasının eline teslim edip de kafesin arkasından bakmakla iktifa edecek zevce bulamayacaklarına emin olsunlar."[63]

Türk erkeklerinin evlilikte Hıristiyan kadınları yeğlemeleri de işlenen konular arasındaydı. Bunun nedenlerini Türk kadınlarının iyi eğitim görmemesinde bulan kadınlar, çok çalışarak kadınlığın yükseltilmesini istiyorlardı. Din farklılığı yüzünden, Türk erkeklerinin Hıristiyan ya da Musevi kadınlar ile Müslüman kadınlar arasında uyguladıkları "çifte standart"a dikkat çekiliyordu. Müslüman olmayan kadınların dil bilmesi, güzel giyinmesi, eğitimli olması, eğlence yerlerine gidebilmesi, gezebilmesi, güzelleşmek için makyaj yapması uygun görülürken; Müslüman kadınlara bunların yasaklanması eleştiriliyordu.[64] Çok kadınla evlenme (taaddüd-i zevcat) şiddetli eleştirilerin boy hedefiydi. Gerçi taaddüd-i zevcat yaygın değildi; ancak asıl karşı çıkılan, bir toplumsal kural olarak var olması ve bu durumun tüm kadınlar için tehdit unsuru oluşturmasıydı. Karısının üzerine ikinci bir kadın getiren kocaya karşı çıkmak olanaksızdı. Çünkü bu beraberinde, güvenceden yoksun olan kadının evden atılmasını da getirebilecekti.[65] Kadının başında Demokles'in kılıcı gibi duran bu tehdit, taaddüd-i zevcata yöneltilen eleştirilerin odak noktasıydı. Konu, toplumsal planda yaşanan örneklerle anlatılıyordu. "Bedbaht Kadınlar" başlıklı bir yazıda, kocasının eve ikinci bir eş getirmesinden duyduğu üzüntü komşu kadının sözleriyle dile getiriliyordu. Bu durum karşısında kadın çaresizdi; kocasının cezasının verilmesini öteki dünyaya havale etmekten başka yapacağı hiçbir şey yoktu:

63. Nimet Cemil, *a.g.y.*

64. Fatma Zerrin, Kadıköy, "Tehlikelerin Büyüğü", 5 Haziran 1329, no. 63.

65. Sitare Eşref, Şehzadebaşı, "Mağduriyet-i Nisvan", 20 Haziran 1329, no. 78, s. 3-4.

"Cenab-ı hâk, mahşerde haklarımı alsın... İki elim yakanda olsun. Yedi senedir ne kabahatimi gördün? Ah! Ne bedbahtım, gençliğim gitti... Herşeyim gitti. Artık yaşayamam! Öleyim... Benim senden izinsiz komşuya gitmekliğim, dağılmaya sebep teşkil ediyor... Ah, yarabbi! Kabahatim ne idi; günahım ne idi? Niçin böyle bî-çâre kaldım? Artık yaşayacak iktidarım yok... Canımı al öleyim..."[66]

Günün sosyolojik ve ekonomik koşulları, çok kadınla evliliği ortadan kaldıracaktı, hatta kaldırmıştı. Kadının ekonomik bağımsızlığına kavuşması da önemli etkenlerden biriydi. Mes'adet Bedirhan, *Kadınlar Dünyası*'nın Fransızca çıkan nüshasında bu konuya şöyle bir açıklama getiriyordu:

"Gerektiğinde Kur'ân, poligamiye izin vermektedir. Ne var ki günümüzde ne Türk kadını böyle bir hayat koşulunu kabul edecek düzeydedir; ne günümüzün sosyolojik ve ekonomik koşulları buna izin verecektir. İslamiyet aslında poligamiyi Müslümanlığı geliştirmek için kabul ediyordu; fakat kadın ve erkek açısından öyle ciddi koşullara bağlıyordu ki, Müslümanların çoğunluğu hemen hemen hiçbir zaman poligami kurumundan yararlanmamayı tercih etti. Yirminci yüzyılda yapılan istatistikler kanıtlamaktadır ki, var olan poligami uygulaması da giderek daralmaktadır. Bugün için iki-üç kadınla evlenerek poligami uygulamasını sürdüren erkekler, ne Hz. Muhammed'in İslamiyetin temel ilkeleri karşısında, ne de çağımızın modern ilkeleri konusunda herhangi bir bilgiye sahip değildirler. (...) Poligami içinde yaşayan zavallı kadına gelince... Onların bu tür bir yaşama rıza göstermeleri, ekonomik bağımsızlıklarına sahip olmamalarından, kendi iş güçleriyle yaşamlarını sürdürme olanaklarına sahip olamamaktan kaynaklanmaktadır. Şuna çok eminim ki, Müslüman kadın, erkeğin yardımına ihtiyacı olmadan yaşayacak vasıtalara sahip olduğu gün, poligami de kendiliğinden ortadan kalkacaktır. İşte bunun içindir ki, biz Müslüman kadınlara gereken şey, üzerimize düşen kutsal görev, hiç durmadan kendi hayatımızı, kendi çalışmamızla idare edecek imkânlara sahip olmamızdır."[67]

66. Mükerrem Belkıs, Aksaray, "Bedbaht Kadınlar", 18 Haziran 1329, no. 76, s. 4.

67. Mes'adet Bédir-Khane, "La Polygamie et l'İslam" [Poligami ve İslamiyet], 7/20 Decembre 1913, no. 121, s. 1-2.

Çok kadınla evlenmenin ötesinde cariyelik de, kadını bir esir yerine koyduğu gerekçesiyle tepki topluyordu. Cariyelik, cariye tutulan kadın ve alan erkek üzerinde maddi-manevi pek çok etki yaratıyordu. Kadının sosyal konumunu düşüren, aşağılayan cariyelik gibi bir olaya niçin gerek duyulduğuna mantıklı bir açıklama getirilemiyordu. Cariyenin yalnızca "teskin-i ihtirasat [ihtirasları teskin] ve istihsal-i huzuzat-ı nefsaniye [içinin istediği hazların elde edilmesi]" için alındığı, bu durumun insaniyet ve medeniyet açısından sakıncalar taşıdığı, mutlaka ortadan kaldırılması gerektiği vurgulanıyordu.[68] Ortadan kaldırılması gereken bir başka haksızlık da, cahil, esir kızların bir tür "ahiretlik" gibi kocaya verilerek, satılmasıydı. Bu kızlar "her emre amade bir hizmetçi olsun" denerek alınıyordu ve evlilikte statüden yoksundular.

Kadınlar Dünyası'nda aile içindeki ilişkiler ve tutumlar tartışılıyor, çocuğun tutum ve davranışlarının oluşumunda anne-babanın oynadığı role dikkat çekiliyordu. Öncelikle aile içi ilişkiler değişmeliydi. Yarının babası olacak erkek çocuk, öğrenme sürecinde örnek olarak babasını alacağı için, ondan gördüğü yanlış tutumları benimseyebilecekti. Çocukların olumsuz etkileşimi, aile, dolayısıyla toplum yaşamında bir kısırdöngü yaratarak mutsuzluğa yol açacağından, ebeveynler çocukların yanında davranışlarına dikkat etmeliydiler: "Gerek şer'an, gerek vicdanen bir erkek, en ziyade evinde nezaket ve terbiye göstermeye mecbur iken, maatteesüf en kaba, en fena hareketini evine saklar. Kadına hürmetsizliği, ekseriya söğüb saymayı, erkek çocuklar babalarından öğrenirler. Hatta pek çokları daha küçükken, babası evde bulunmadığı zamanlar anne ve hemşirelerine tahakküm ve su-i muamele etmeye başlarlar."

Toplumda kadına hükmetmenin ve saygısız davranmanın kökleri, aile içi davranışlarda aranmalıydı. Olumsuz etkileşim yalnızca erkek çocuklar için değil, kız çocukları için de geçerliydi. Kızlar annelerini taklit yoluyla dedikoduyu, bedbinliği öğreniyor; annelerinin kimliğini benimsiyorlardı. Tüm bu nedenler yüzünden eğer ailelerin mutluluğu isteniyorsa, cinsiyet ayrımı yapılmaksızın çocuklara sağlam bir terbiye ve eğitim verilmeliydi.[69] Ailede mutluluk ve

68. Meliha Cenan, Fatih, "Cariye Meselesi", 5 Mayıs 1329, no. 32, s. 2.
69. Aziz Haydar, Erenköy, "Bizde İzdivaç", 5 Teşrin-i Evvel 1329, no. 112, s.

refah aranıyorsa ilkin erkeklerin kadınlar hakkındaki görüşleri değişmeli, kadınlara saygı duymayı öğrenmeliydiler: "Erkeklerin zihinlerinde ebediyyen silinmesi icab eden bir hakikat vardır ki, o da kadınlara karşı tahakküm ve rüchaniyyeti [üstün olmak] icab ettiren hiçbir imtiyazları ve aklı, şer'i insani, tefevvukları [üstünlük] olmadığıdır... Erkeklere tahakküm hislerini veren taassubdur."[70]

Kadına karşı gösterilen saygısızlık, anne-oğul ilişkisinde bile gözlemlenebilirdi. Kadınlar bu duruma da dikkat çekiyorlardı: "On beş, yirmi yaşında, daha çok zaman validesinin şefkatine, irşadına muhtaç gençler, ikide bir de, 'valide sen karışma, sen kadınsın, senin aklın ermez' demeğe cür'et ediyor. Bir takım gençler de kendinden büyük hemşiresini ve zevcesini çocuk yerine koyarak 'bizim çocuklar' tâbiri altında kadınları hakir görüyorlar."[71] Ev dışında kadına rahat yüzü göstermeyen erkekler çoktu ve bunlar kadınların hareket alanını kısıtlıyordu: "Hele kendi ahlaksızlıklarını setr [örtme] etmek zihn-i bâtılı ile birçok erkekler, güya âdâb-ı umûmiyyeyi muhafaza ediyorlarmış gibi kadınlara, muhterem adamların zevcelerine hakaret ediyorlar. Zahirde pek terbiyeli, pek insaniyetli görülen zevat hanelerinde kadınlara karşı en galiz muamele icrasından çekinmiyorlar."[72]

Nesil yetiştiricisi olarak kadın, değerleri değiştirmede önemli bir role sahipti. Bu nedenle öncelikle kendi yanlış, boş inanç ve değerlerini sorgulamalıydı. Bu noktada kadının eşine hitap biçimi de eleştiri konusu olmuştu.[73] Kadının kendine saygısı açısından, "efendi" kelimesi kullanılmamalıydı:

14-15. Bu konu üzerinde *Sabah* ve *Servet-i Fünun* gibi çeşitli gazete ve dergilerden alıntılar yapılarak, kadına saygı gösterilerek önem verilmesi isteniyor, çalışması, teşrik-i mesai etmesi gibi konular gündeme getiriliyordu. "Kadınlar Dünyası" imzasıyla, "Erkekler Anaya, Hakka, Hürriyete Hürmet Ediniz", 18 Nisan 1330, no. 139, s. 2-3.

70. Nilüfer Mazlum, Makrıköy, "Yine Düşünebildiğim", 5 Teşrin-i Evvel 1329, no. 112, s. 6-7: Taassubun kaynakları açıklanmıştı: "İslamların bugünkü halleri bilhassa cahil kısmının itikadatı ekseriyetle hurafe olduğu gibi ahlak-ı islamiyenin tamamiyle bozulmasında cahil ulemanın tahakküm ve menfaat-i hususileri için ictihadatıdır."

71. Nimet Cemil, "İzdivaçda Servet Aramak", s. 2. 72. *A.g.y.*

73. Nesrin Salih, Cihangir, "Türk Kızları", 20 Mayıs 1329, no. 47, s. 1.

"Bir kere bizde her kadının zevcine hitabı 'efendi'dir. Hâl-bu-ki bu kelime, bir esirin mafevkine [üstüne], kendi amirine kullandığı bir hitabdır. Demek ki biz birer esiriz ki, bizden hiçbir farkları olmamaları lazım gelen zevclerimize 'efendi' kelimesini istimal [kullanma] ediyoruz. Bu kelimede bir hürmet ve samimiyet olmadığına kaniim. Fazla bir tevazu da yok. Böyle olduğu hâlde her türlü samimiyetten, nezaket ve hürmetden ari ve barid [soğuk] bir kelimeyi istimalden bilmem ki ne lezzet his ediyoruz. Bence bu lezzet, his edilmekten mütevellid değil; belki senelerin yavaş yavaş bizden gasb ettiği hürriyetimize mukabil, en atıl ve bayağı bir ihtiyadla sükût etmekliğimizin tabii bir neticesidir."

Ne yazık ki günümüzde de değişmeyen başka bir olgu, koca dayağı, Osmanlı'da kadınların da önemli sorunlarından biriydi. Anadolu'da, İstanbul'da pek çok evde kadınlar, gizli ya da alenen kocalarından dayak yiyor; bu durum karşısında sessiz kalıyorlardı. Hatta yine dayak yiyen kadınlar tarafından, kocalar haklı gösterilmeye çalışılıyordu: "Sağ olsun kardeş çok huylu, titiz... Ne yapalım?", "Benim de alnımın yazısı bu imiş, her güzelin bir huyu var", "Allah beterinden saklasın", "Bizimki yine falanların yanında bir melektir", "Hanım! Sen bizimkini genç iken görmeli idin, şimdi hacılık zamanıdır"... Bu sözlerle kadının kendisini teselli ettiği, zaten başka seçeneğin de olmadığı yorumu yapılıyordu. Çünkü çocukluğundan beri ondan, erkeğe itaat etmesi istenmişti: "Erkeğe cevab vermek, ondan istizahda bulunmak [açıklama beklemek] kimsenin haddi değildir. Mütecasirler [cesaret eden] hakkında teşdid edilir [şiddetlendirilir]; hatta kapı dışarı ederek 'boş ol' demesi zor bir şey değildir."[74] Kadınlar bu konuda kabahati tek bir tarafa, sadece erkeğe yüklemiyor; annenin oğlunu yetiştirirken ona bu yanlış değerleri verebileceğinin gözardı edilmemesini istiyorlardı: "Çünkü kadına

74. Sacide, Cihangir, "Kızlarımızın Cihazı Ne Olmalıdır?", 9 Temmuz 1329, no. 97, s. 3. Koca zulmünden, koca dayağından yakınılan mektuplarda, kadının çaresizliği, bu davranışlara karşı hiçbir şey yapamadığı, 'Kadına uzanan eller, kadını çiğneyen ayaklar mutlaka kırılır' denerek, cezanın Allah'a havale edildiği gözleniyordu. Kendisini terkedip, Hıristiyan bir kadınla evlenen kocasının Mısır'a giderken kaza geçirerek, gemi ile rıhtım arasına sıkışıp öldüğünü yazan bir kadında da aynı inancın izlerini görmek mümkündü. Hayriye Aliye, Beykoz, "Erkek Huzurunda Kadın", 3 Ağustos 1329, no. 103, s. 8.

istibdat eden erkek olduğu gibi, erkeği de o terbiye ile büyüten yine kadındır." Bu yetiştirme biçimi sürdükçe, durum "tavuk mu yumurtadan çıkar, yumurta mı tavuktan?" gibi sonuçsuz sorulardan farklı olamayacaktı.[75]

Koca zulmünden ve dayağından yakınan çok sayıda mektup, dergi sayfalarından okurlara ulaşıyordu. Örneğin, yazısını ablasına ithaf ettiğini belirten bir kadın, "Koca ne demek?" ana başlığı altında yayımlanan mektubunda sürdürdüğü yaşamdan ve kocasından şöyle yakınıyordu: "Erkekler, hain mahlûklar! Bize nail olmazdan evvel neler söylüyorlar! Fakat bize nail oldular mı, onların hiçbiri tatbik olunmaz... Artık yatakdan kalkıp kahvesini içinceye kadar o kopasıca çene söyler, söyler... Ama nasıl? Mütemadiyen ve kat'iyen durmaz. Sonra sıra giyinmeye gelir. O vakit de elbisenin her bir noktasında hâsıl olan ufak bir leke gözümüze ilişmemiş, yok bilmem yeleğin sallanmakta olan düğmesi neden vaktiyle dikilmemiş... Hay yeleğin düğmesi gibi başı da sallanası... Sonra yarım saat aynanın karşısında hem tuvaletini yapar, hem de talimatını verir; sonra ilave eder: 'Lakin hiçbirini unutma ha!' Ne ise böyle bin türlü bela ile def olub gitdikten sonra biraz dinlenmeye vakit bulmadan, beyefendinin evâmirini [emirler] icra edeceğim diye, uğraş babam uğraş, didin babam didin..." Bu durum akşam olunca başka bir boyut kazanıyor, eve gelen koca bu kez bir söz bile etmeden rakı sofrasına otururak, yine hizmet bekliyordu. "İşte böyle! Çıldırmak işten değil... Sabahleyin kalktın mı yine aynı terane. İşte hayat, böyle sürünüle sürünüle mezar kapusuna kadar getirilir."[76]

Aynı yazıda kocaların karılarını nasıl gördükleri konusunda yaşlı bir kadının görüşleri de yer alıyordu "Ah! Yavrularım, siz henüz hayatı, erkekleri bilmiyorsunuz! Onların nazarında hayat bir kemandır. Daima çalınmak için tellere muhtaçdır. O teller de kadınlardır. Fakat o tellerin her biriyle sekiz-on hava besteledikten sonra de-

75. Hayriye Aliye, *a.g.y.*

76. Mes'adet Bedirhan, Kadıköy, "Koca Ne Demek?", 17 Ağustos 1330, no. 137, s. 2-3. İçki tehlikesine dikkat çekilmişti. Osmanlı toplumunda Avrupa'da olduğu gibi içki içenlerin, meyhanelerin arttığı, bu durumun ailenin sefaletine yol açtığı, içki içen, geceyi dışarda başka kadınlarla geçiren kocaların madden ve manen aileyi felakete sürüklediği belirtilmişti. Atiye Şükran, "Kocalara İnsaf", 17 Mayıs 1329, no. 44, s. 2.

ğişdirip yerine yenisini getirmek lazım; zira aynı telin namesi daima dinlenmez, bıkılır. ... Yavrularım kocanın ne demek olduğunu, bunun ma'nasını henüz anlamamışsınız. Koca denilen şey, insanı kocatır. Eğer koca insanı kocatmayıp inkişaf ettirseydi, ona 'koca' demezler 'gonca' derlerdi."[77]

Fikri alınmadan evlendirildiği için ölen babasına gücendiğini açıklayan bir başka kadın, dergiye gönderdiği mektubunda kocasından gördüğü kötü muameleden yakınıyordu. Erkeğin kolları kabarıkça, efevari gezmesi inancında olan kocası, kadınlara değer verilmemesini, hatta onlara dayak atılmasını savunuyordu. Oysa ağabeyi aynı kanıda değildi; enişteşinin yaptıklarını onaylamadığı gibi, kadınlığın içinde bulunduğu duruma sebebiyet vermekten bir erkek olarak üzülüyordu. Yazıda genç kadın ağabeyinin sözlerini de aktarıyordu: "Zavallı hemşireler! Erkeklerin analık suretinde nazlarını çeker; hemşirelik hâlinde yaralarına merhem sarar; zevcelik zamanında arzularını ta'dil eder; ma'şukalık anında veremlerini teşfiye [şifa verme, iyileştirme] edersiniz. Ve fakat, biz hayvan herifler, bütün bu lütûfkâr halinizle mütenasib sizlere hizmetde bulunmayız ve tekmil hayvanlığımızla sizleri ezmek ister ve ezeriz!.. Bize karşı ettiğiniz iyiliklerin, sarf ettiğiniz şefkatlerin mukabilini, kaba bir fenalık suretinde görüyorsunuz! O halde hamisiz hemşirelerim; sizler, bizlere unf [şiddet, sertlik] ile muamele ediniz; nezahatinizden vazgeçiniz. Rikkat-i kalb biz erkeklerin, bâ-husus biz Türklerin kalbini yumuşatmaz. Türk'e 'ağam' dedikçe, kolunu kaldırır. Zaten bizim Türklerin daha meşhur darb-ı meselleri var... 'Aman efendim, zaman efendim', 'Bizim hâlimize merhamet edin efendim' dedikçe, ne oldum delisi olurlar. Siz çalışınız, metin ve esaslı müdâfaalarınızla kafalarımızı düzeltiniz. Ah hemşirelerim! Ben sizlerin, evet siz kadınların hâl-i pür-melâllerini görüyorum da, ne yapacağımı şaşırıyor ve bir Müslüman erkek olduğuma utanıyorum... Gözlerim, sizlerin saadetinizi görmeden ebediyen kapanacak! Bilmem, ben böyle hissediyorum. Mamafih ben öldüğüme acımıyorum... Vaesefa [Ah yazıklar olsun] ki; tabutum kadınlığın rakik ve nüvazişgar [yufka yürekli ve gönül okşayıcı] elleriyle kaldırılmış olmayacak! Vücudum ham-hum ederek gözleri körleşmiş, kalbleri kararmış bir

77. Atiye Şükran, *a.g.y.*

alay echel [cahil] heriflerin elleriyle, evet; haşin elleriyle yıkanacak ve defn olunacak. İşte ben bunun için me'yus oluyorum."[78]

Kadının ailede gördüğü kötü muamele, savaştaki yenilgilerin en önemli nedenlerinden biri olarak düşünülmeliydi. Oysa basın, toplumun en önemli ve başlıca unsurlarından birinin kadın olduğu gerçeğini gözden kaçırıyordu:

"Kadının esaret ve zillet-i hazıradan tahlisi [kurtarma] layık olduğu mevki'-i hürmetin temini, muhtaç olduğu tahsil ve terbiyenin ifası için bir satır bile yazılmadı; gazeteler yalnızca erkeklerin izzet-i nefs-i millînin yokluğundan söz ettiler. Düşünmek istemediler veya düşünmediler ki, her saat adi bir metres gibi zevcin evinden koğulmaya maruz, her gün bin türlü zulm ve tahkire [hakarete] hedef olan bir validenin yetiştireceği erkek, izzet-i nefs sahibi olamaz. Yine düşünmediler ki, 'ne yapalım, bir lokma ekmek verecek kimsem yok, Allah'ından bulsun, ölünceye kadar çekeceğim' diyen, evladlarının gözü önünde kocasının tekme ve tokatlarına boyun eğen, validesi böyle dayak yerken, babalarının bu zulmüne ancak ağlamakla iktifa ederek yetişen bir evlad, vatanı için eğer mütehassıs olabilir ise ağlar ve felaketlerine ancak ağlayacak evlada malik bir vatan da böyle çiğnenir."[79]

Bu durum, her şeye boyun eğen, sorgulamayan çocuk tiplerinin oluşmasına yol açacaktı. Aile içindeki sorunların, topluma olumsuz olarak yansıyacağı da unutulmamalıydı: "Evinde ailesine adalet göstermeyen insanlar, vazifelerinde de adil davranamazlar. Karısına, evladına acımayan bir erkek, memleketimize de acımaz. Kendi muhitinde olanları mes'ûd edemeyenlerden, vatanın saadetini temin etmelerini hiç beklemeyiniz. Eğer 'biz yaparız' derlerse yalandır, inanmayınız."[80]

78. Bint-ül Halim Seyhan, "Rüya-yı Zail", 17 Ağustos 1329, no. 105, s. 2-3: Seyhan Nehri kıyısında yaşayan gayretli kişilere benzemesi, hemcinslerine fikirleri ve gayretleriyle yararlı olması için babasının bu ismi kendisine koyduğu belirtilerek, şöyle deniyordu: "Heyhat babacığım! aldanmışsın. Gel gör zavallı kızından beklediğin hizmetleri gör de ağla." Yazı şu sözlerle bitirilmişti: "Aman kızlarım çalışınız."

79. Mes'adet Bedirhan, Yakacık, "Evde ve Cemiyette Kadın", 20 Temmuz 1329, no. 101, s. 8.

80. Aziz Haydar, Erenköy, "Kadınlık Ne İstiyor?", 11 Kanun-i Sani 1329, no. 126, s. 3-4.

"Ülkeye yön verecek siyasetin ilk nüvesi ailedir; siyaset, ailede biçimlenecektir" şeklinde düşüncelerini açıklayan kadınlar, demokratik bir kültürün gelişmemesini Osmanlı ailesindeki özgürlük eksikliğine bağlıyorlardı: "Biz ailelerimizde hür bir hayat yaşadamazsak, hey'et-i ictimâiyyelerde nasıl hürriyet bulabiliriz? Daha küçük iken peder ve validesinin ihtiraslarını, tahakkümlerini öğrenen yavrular, her gün şahidi ola ola, nihayet hayata karışdıkları, onlar da bir âmir oldukları zaman şüphesiz, muhteris ve mütehakkim olacaklardır... Binâen aleyh, cemiyette de hürriyet ve saadet tamamiyle mevcud bulmayacakdır. Bugünkü hey'et-i ictimâîlerin hürriyetden, hürriyetin feyzinden tamamiyle nasibdar olamamaları da zaten bu sebepden değil midir?"[81]

Kadınlar, aile içindeki kıskançlık olayına da dikkat çekiyor, kıskançlığı, "şüphesiz ailede saadetin ve refahın en büyük düşmanı, bîamân mikrobu kıskançlıktır" şeklinde yorumluyorlardı:

"Anlamıyorum; zevcesini bir çok kuyud [kayıdlar] ile bağlayan, ona tahakküm eden, onu tazyik eden bir zevc, artık nasıl samimi bir sevgiye malik olabilir... Tazyik gören, zevcinin ihtirasatı sebebiyle gayr-i makul esbaba müstenid tahakkümlere maruz kalan bir zevce, zevcini nasıl samimi bir aşk ile yaşadabilir? Nasıl bir hürmet besleyebilir? Ve bu gibi ihtirasat ve an'anevi kuyuda tevlid etdiği acı, zalim müessirat tahtında, o aile hangi selahiyetle 'mesudum' diyebilir ve nasıl mesud olur."[82]

Kadının evden dışarı çıkması kocasının iznine bağlıydı. Erkek istediği zaman dışarı çıkarken, kadına bunu yasaklaması, dışarda kendisini aldatacağı gibi boş bir düşünceye dayanıyordu. Erkek karısını evde oturmaya zorlayabiliyor, kadın kocasından hesap soramıyordu. Kadınlar böyle güvenden yoksun bir aile yapısının, yalnızca kadınlara değil erkeklere de mutluluk getirmeyeceği inancını taşıyorlardı.[83]

81. Mükerrem Belkıs, Beşiktaş, "Ailede Hürriyetin Mevkii", 4 Mayıs 1918, no. 172, s. 3-4.

82. *A.g.y.*

83. Kadının erkek gibi, istediği an evden dışarı çıkamaması, buna gerekçe olarak gösterilen kadınların güvenilmez oldukları yolundaki düşüncenin yanlışlığı, bu makalenin konusuydu. Aziz Haydar, "Ailede Kadının Mevkii", 7 Kanun-i Evvel 1329, no. 121, s. 3-4.

Bugün de süren sorunlardan biri olan gelin-kayınvalide anlaşmazlığı, yine okur mektuplarıyla örneklenerek dergide yer alıyordu: Evlendikten kısa bir süre sonra, kayınvalidesinin gözlerinden çıkan bir çift mızrağın her tarafını delmeye başladığını yazan bir kadın şöyle yakınıyordu: "Dünyada beğenilmeyecek, her hareketi hade-i tenkidden geçirilecek, günde laakal [en azından] on üç defa azarlanacak, hatta üç-dört defa ağlatılacak bir mahlûk varsa o da ben, yani kaynananın gelini!... Çirkinlikde çirkinmişim, lakin kendisine sorunuz. 'Neresi çirkindir?' deyiniz. Eminim bir kulb bulup da takar. Mesela boyuma bosuma itiraz eder. Hâl-bu-ki ne uzunluğumu anladım, ne kısalığımı...Kayınvalidesi tarafından sürekli başkalarına kötülendiği, birine süsle uğraşan, hiç iş yapmayan, ancak kitap okuyan bir kadın olarak tanıtılırken, bir başkasına akşama dek iş yapan, pasaklı, beslemelik bir kadın olduğu, kocasıyla ilgilenmediği, kocasının bu yüzden eve gelmediğinin söylendiğini belirten genç kadın, tüm kayınvalidelerin tek bir örnek olarak düşünülmesinin yanlış olmayacağı fikrindeydi.[84]

Kadınların aile hayatındaki yakınmaları, belli noktalarda toplanıyordu: Aileyi ilgilendiren konularda alınacak kararlara katılım, erkeğin eşine ve çocuklarına yeterli zaman ayırmaması, evi bir otel ve lokanta gibi kullanması, aile içi birlikteliğin yokluğu...

Bu sorunlara çözüm arayan kadınlar, eşleriyle her konuda tartışabilmek, fikir yürütmek istiyorlardı. Aile yaşamında içtenlik ve güven olmalı, bir şeyler paylaşılmalıydı: "Karı-koca birbirine ne kadar samimiyet gösterirse o kadar merbut [bağlı] ve müterakki olurlar, mes'ûd ve beraber kalırlar."[85] Oysa karıkoca, değil tartışmak, birbirlerini göremiyorlardı bile... Bu gerekli de değildi, çünkü "aile lâklâ-

84. H. Nihal, "Çeşm-i Mizaç", 17 Ağustos 1329, no. 105, s. 13. Bir başka yazıda, kayınvalidelerin başbelası gibi görülmemeleri, büyüklerin hele kayınvalidenin her zaman saygıya layık oldukları, kocayı memnun etmek için böyle davranmak gerektiği belirtiliyordu. Fatma Mükerrem, Makrıköy, "Haklı Bir Tenkid", 24 Ağustos 1329, no. 106, s. 5-6. Kayınvalide-gelin ilişkileri öykülerle de işlenmişti. Kayınpeder gelinini anlayan, onu koruyan biri olarak düşünülürken, kayınvalidenin kıskançlığı ve kavgacılığı öne çıkarılıyordu. Bedbaht bir kadının yaşamöyküsü de bu doğrultudaydı. Kaynananın gelinini oğlundan, hatta kocasından kıskanması, gelinini düşman gibi görmesi, kocasından boşatıp sokağa atması gibi. Bkz. Mediha Selahaddin Nazım, Nişantaşı, "Mezaristanın Yeni Bir Çiçeği", 12 Teşrin-i Evvel 1329, no. 113, s. 12-13.

kıyyâtı" (boş lakırdılar, konuşmalar) diye bir kavram doğmuştu. Bu gerekçeye sığınan erkekler, eşleriyle birlikte geçirebilecekleri boş zamanlarını, kahvehane ve meyhanelerde tüketiyorlardı. Sonuçta da "sosyal cinayet" olarak nitelendirilen içki,[86] ailelerde maddi-manevi, büyük yaralar açıyordu.

Kadınlara göre, öncelikle "aile lâklâkıyyâtı" yerini "aile edebiyatı" kavramına bırakmalıydı. Yani ciddi bir boyut kazanarak, bilimsel, edebi, güncel tartışmalar içermeliydi. Bu yelpaze geniş tutulmalı, hatta ailece moda bile tartışılabilmeliydi.

Aile içi birlikteliği eğlenceyle sağlayabilecek, bir başka araç, "aile fasılları"ydı. "Aile edebiyatının son mevzu'u, mûsikîdir"[87] fikrinden hareketle, ailece geçilen fasıllar destekleniyordu: Gerek zevc, gerekse zevce tarafından söylenen bir şarkıya, ut, keman ya da piyanoyla da eşlik edilebilecekti. Bu, her akşam–hiç olmazsa kısa bir zaman için olsun– verilmeliydi. Mûsikî meclisleri aileyle sınırlı kalmayıp akrabalar arasında da düzenlenmeli; böylece akrabalararası ilişkilerde sağlamlaştırılmalıydı. Mûsikî, ruhun gıdası olarak önemli bir işlev üstlenmeli, mûsikî bilmeyen aileler için mûsikî dersleri okulların programına alınmalıydı.[88]

Batı'da olduğu gibi, dini ve milli bayramlardan başka, doğum günleri, evlilik yıldönümleri gibi özel günler de kutlanmalıydı. Aile bireyleri arasındaki sevginin ve değer vermenin ifadesinde önemli bir gösterge olarak nitelenen bu tür kutlamaların diğer bayramlardan farkı, bireye verilen değerdi:

"Evet bayram-ı şerif; kandil-i mübarek, 10 Temmuz* vakı'a birer ıyd'dır [bayram]. Fakat bunlardan hiçbiri şahsî değildir. Dinî veya millî birer yevm-i mahsusdur ki, o günlerde ne muhatabı olacağımız

* 10 Temmuz, II. Meşrutiyet'in ilan edildiği gün olmasından dolayı bayram olarak kutlanmıştır.

85. Asiye Cahid, Acıbadem, "Ebeveyine ve Hanımkızlarımıza", 15 Haziran 1329, no. 73.

86. Fatma Zerrin, Kadıköy, "Aile Edebiyatı", 27 Kanun-i Evvel 1330, no. 158, s. 4-5.

87. Fatma Zerrin, Kadıköy, "Aile Edebiyatı", 10 Kanun-i Sani 1330, no. 160, s. 3-4: "Musiki insana, vatanı sevmeyi öğretir. Çünkü ruhu heyecana getiren vatanperane manzumelerin tercüman-ı beliği [mükemmel] musikidir."

88. Mükerrem Belkıs, "Aile Konserleri", 9 Teşrin-i Sani 1329, no. 117, s. 3-4.

tebrikler, ne de alacağımız hediyeler ruhumuzda şahsî bir tesir hâsıl etmezler. Çünkü bütün o tebrikat ve hediye, din ve millet namına beyan ve takdim edilmişdir. Hâl-bu-ki bir şahsın sene-i devriye-i tevellüdü [doğum günü] ve-yâhûd izdivâcı gibi şahsına münhasır bir yevm-i mahsusunda alacağı bütün tebrikat ve hediye, onu doğrudan doğruya müteessir eder. Çünkü o gün bütün Müslümanların veya Osmanlıların değil, ancak onun yevm-i mahsusudur. Bu yevm-i mahsusa iştirak edenler, diyanet veya milliyet gibi bir saikin taht-ı tesirinde kalarak değil; ancak ve ancak şahsı hakkında besledikleri hürmet ve muhabbetin şevkiyle o yevm-i mahsusa iştirak ederler."[89]

Evlilik, kadın ve erkek arasında yapılan bir sözleşme olarak görülüyordu. Üstelik toplumda yaşam boyu sürme beklentisini taşıyordu. Bu nedenle evliliğin başlatılması ve sona erdirilmesi, bir şirket gibi kurallara tâbi tutulmalı, iki tarafın ortak kararı olmalıydı:

"Esasen izdivâc nedir? İki şahsın mütekabil hizmet ve muavenet neticesinde yek-dîgerinin rahat ve saadetini istikmal etmesini [bütünlemek] temin eden bir mukavele, bir şirket değil midir? Hangi memleketin Kanun-i Ticarisi, bu şirketlerden bazılarına şirketi fesh etmek hakkını verdiği halde yek-dîgerlerini bundan mahrum etmiştir? İzdivâcda bir şirket olup tarafın bu şirketten görebilecekleri nef' [fayda] ve zarar da mütekabil olunca, şeriklerden birinin istediği suretle umur-u şirketi idare etmesi ve dilediği vakit şirketi fesh edebilmesi hangi insafa, hangi mantığa sığar?"[90]

Bu bağlamda, erkeğin aile reisi olarak görülmesine de karşı çıkılıyordu. Ulviye Mevlan bu konudaki görüşlerini şöyle açıklıyordu: "Bir ailenin müdür-ı mes'ûlu yalnız erkek ise, hayat-ı aile yok demektir. İşte feminizm, erkeklerin dimağlarında asırlardan beri yerleşmiş bu sakim nazariyeyi yıkmak istiyor. Gaye budur. Erkek ve kadının her hususta müsavatını istiyor."[91]

Evliliğin sona erdirilmesi yani boşanma yetkisi, tek taraflı olarak erkeğe tanınmıştı. Erkek bu hakkını dilediği biçimde kullanabi-

89. Mes'adet Bedirhan, "Evde ve Cemiyette Kadın", 17 Ağustos 1329, no. 105, s. 6-7.

90. "Kadınlar Dünyası" imzasıyla, "Kadın ve Hakk-ı Talak", 16 Mayıs 1330, no. 143, s. 2.

91. Ulviye Mevlan, "Düşünüyorum", 22 Mart 1918, no. 166, s. 2.

lirdi. Evliliğin sona erdirilmesi tek yönlü olarak erkeğin ağzından çıkabilecek bir söze bağlı olmamalıydı: "Heyhat! Devr-i intibaha girdiğimizi iddia ettiğimiz halde, henüz en mübrem [önemli] ihtiyacımızı düşünmüyoruz. Her gün ictimâî felaketlerin içinde yuvarlandığımız hâlde, bunların izalesine çalışanların adeti hiç tezayüd [çoğalma] etmiyor."[92] Bu konuda hiçbir şey yapılmamasına duyulan tepki dile getiriliyor, dergi okuru olan kadınlardan yardım isteniyordu: "Bizim kari'lerimizden ricamız, bu mühim derd-i ictimaiyeyi hanelerinde erkekleriyle mevzu bahis eylemeleri, öte beride laklakıyyat [boş laflar] ile vakit geçirecek yerde, ictimai noksanların devasını tahriye icbar etmeleridir. Zira, erkek-kadın bu mesailde şiddetle alâkadardır."[93]

Kadınlar, boşanmanın bir hak olarak erkek gibi kadına da tanınması gereğini vurgularken, aksi görüşlere örnek vermeyi de ihmal etmiyorlardı: "Derslerine çalışmadığı için izinsiz kaldığına hükmettiğimiz kardeşimize eve geldiği vakit hep birden hücuma hazırlanıyorduk. Beş hafta sonra gelen kardeşimiz, bize hiçbir şey söylemeğe meydan bırakmadan –hiç unutamayacağım– şu sözleri söylemiş idi: 'Pek iyi tahmin ediyorum ki siz, şimdi hep beni, derslerime çalışmamış olduğumdan dolayı izinsiz kalmış olmakla mahkûm ettiniz. Bana nasihata, beni tekdire hazırlandınız. Rica ederim, evvela beni dinleyin, sonra hükmünüzü verin. Dersde talakdan bahseden muallime, kadının bu hakka malik olmasının bir haksızlık teşkil edip etmeyeceğini ve kadına bence bu hakkın verilmesi lazım geldiğini söyledim. Muallim bana, bir tavr-ı felâtuni [Platon tarzı tavır] olarak; 'Oğlum! Vaktiyle evine avdet eden bir zevc, zevcesine kadınlara da zevclerini istedikleri zaman tatlîk etmek [boşama] hakkının verildiğini söyler... Zevcesinden, biraz sonra su vermesini rica eder. Zevcesi bu ısrara karşı, 'Aaa! Efendi, çok üstüme varma, şimdi seni boşarım ha' der. İşte oğlum! Kadına hakk-ı talak verilmeme-

92. Nimet Cemil, "Talak", 9 Mart 1330, no. 142, s. 4-5.

93. Nimet Cemil, *a.g.y.* Boşanma konusunda ayrıca bkz. Mes'adet Bedirhan, "Talak", no. 148. Nimet Cemil, erkek nasıl beğendiği kadın ile hayatını birleştirmek için karısını bırakabilir ise, kadının da başka bir erkeğe varmak için kocasından boşanabilmesi gerektiğini savunuyordu. Nimet Cemil, "Kadın Kuvveti", 6 Mart 1921, no. 194/10, s. 4-5.

sinin hikmeti' cevabını verdi. Bu cevap tabiî beni ikna etmedi. İtiraz etdim ve bu itirazım dört hafta izinsiz kalmaklığı intaç etti [sonuçlandı].' Biz bu cevapdan sonra kardeşimizi tekdir değil, teselli ve tebrik ettik."

Yazıda olay eleştirilerek böyle düşünenlere sesleniliyordu: "Biz kadına kadın olduğu için hakk-ı talak vermek istemeyenlere, kardeşimin hocasına dediğini diyoruz! Zavallı!.. Eğer kadının hâl-i hazırdaki seviye-i irfanını buna müsaid görmüyorlar ise –gölge etme başka ihsan istemez– yardımlarından vazgeçtik, bizim o seviyeyi istihsal için vâkı sa'yımıza [çalışmak] mani olmasınlar. Kadınlık çalışıyor ve eminim ki, onu her türlü hakk-ı ictimâiyeye liyakatsız add eden [sayma], erkekler muvacihesinde [karşısına] silah, ilim ve irfan ile mücehhez olarak çıkacağı, haklarını isteyeceği gün pek çok uzak değildir."[94]

Kadınların boşanma haklarını kazanmaları ancak, cumhuriyetten sonra, 1926 Medeni Kanunu'nun kabulüyle gerçekleşmiştir. Ancak aile içinde kadının konumu bütünüyle eşitlenmemiş; kanun maddeleri evin reisinin erkek olduğu hükmüne göre biçimlenmiştir. Böyle bir hiyerarşik yapılanmada kadın, "ev işlerini yürütmekle"le yükümlü kılınmıştır.

Nihayet 20. yüzyıl biterken, kadınlar devletin hep arkasını döndüğü bu sorunları deşmeye başladılar. 100 bini aşan imza kampanyaları, gösteri ve eylemler düzenlediler. Başarıya 1 Ocak 2002 yılında ulaşıldı. Değiştirilen Medeni Kanun'da, eşler arasındaki yükümlülüklerde, evlilik birliğini temsilde ve edinilen malların paylaşımında eşitlik sağlandı.

~

94. "Kadınlar Dünyası" imzasıyla, *a.g.y.*

EĞİTİM

Osmanlı Toplumunda Eğitim ve Kadın

Bir üstyapı kurumu olan eğitim, Tanzimat'la birlikte[1] Osmanlı toplumunun temel sorunu olarak ele alınmış, yeni yapının oluşturulmasında önemli bir araç olarak kullanılmıştı. Bu durum, Osmanlı eğitim sisteminde köklü değişimleri gündeme getirmişti.

Osmanlı toplumunda önemli değişimlerin başlangıç noktası olarak kabul edilen Tanzimat'a gelindiğinde eğitim; askeri, mahalli ve özel olmak üzere üç kategoride toplanmıştı. Bu bağlamda Osmanlı eğitiminde başlatılan reform çalışmaları; dinsel içerikli ilimden Batılı anlamdaki bilime (yani ulûm ve fünuna) geçiş; genel olarak toplumda, özel olarak da eğitim sisteminde dünyevileşme, merkezileşme, sistematikleşme gibi temel dönüşümlerin gerçekleşmesi doğrultusundaydı. Bu plan dahilinde 1848'de Darülmuallim (Erkek Öğretmen Okulu) açıldı. Kız çocuklarının gittikleri tek okul, cinsiyet ayrımı yapılmayan sıbyân mektepleriydi. Ergenlik çağına gelindiğinde kadın ve erkeğin dünyalarının ayrılması dinsel zorunluluk olduğundan, ilköğretim sonrası ayrı okulların açılması bir gereklilikti.

1856 Islahat Fermanı, Tanzimat Fermanı'ndan farklı olarak eğitime programında önemli bir yer verdi. "Her okul, herkese açık olacak, cemaatler kendi kültür ve yazılarına uygun okullar açabilecekler; fakat bütün okulların programları ile öğretmenleri Meclis-i Maarif'in denetiminde tutulacaktı."[2]

Böylece okul sayısı arttı; ancak, ilk kız rüşdiyesi, açılmak için 1858'i bekleyecekti. Bu okullarda pek arzulanmasa da nakış dışın-

1. Tanzimat'ın Maarif'te yarattığı etkiler için bkz. S. C. Antel, "Tanzimat Maarifi", *Tanzimat 1*, İstanbul, 1940, s. 450-61; Tezer Taşkıran, *Women in Turkey*, çev. Nida Tektaş, Redhouse, İstanbul, 1978, s. 32-33.

2. Necdet Sakaoğlu, "Eğitim Tartışmaları", *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, c. 2, no. 15, İletişim, 1985, s. 5. Kız rüşdiyelerinde şu dersler okutuluyordu: Elifba ve şifahi malumat, Kur'ân-ı Kerim maatecvid, ulûm-ı diniye, kıraat, imla, Farisi, hüsn-ü hat, darüseşya ve malumat-ı nafia, idare-i beytiye, ahlak, hıfz-ı sihhat, hesap, coğrafya, tarih, el hünerleri. Osman Nuri Ergin, *Türkiye Maarif Tarihi*, Osmanbey Matbaası, İstanbul, 1939, c. 3, s. 741-42.

daki dersler erkek öğretmenler tarafından veriliyordu. Bu durum, kadınlar için bir öğretmen okulu açılması gereğini doğurdu. Kadın öğretmenler yetiştirilinceye kadar, kız okullarında sadece yaşlı ve iyi ahlaklı erkek öğretmenler ders verebilecekti.

Kız rüşdiyeleri açılmasına açıldı, ancak gerek bina gerekse müfredat bakımından erkek rüşdiyelerinin çok gerisindeydi. Pencereleri kafesliydi, dar binalarda ders görülüyor, ders programı Osmanlı toplumunun kadından beklentileri doğrultusunda düzenleniyor, ev idaresi, ahlak, hıfz-üs-sıhha (sağlığı koruma) ve el hünerleri gibi konular öne çıkarılıyordu.

Hükümet bu okulların açılmasındaki amacını şöyle açıklamıştı: "Okuyup yazmanın erkek ve kadınlar için elzem olup geçinmek için ağır işler gören erkeklerin ev işlerinde rahat etmeleri; ancak kadınların dahi din ve dünyalarını bilerek kocalarının emirlerine itaat etmeleriyle ve istemediklerini yapmaktan sakınmalarıyla iffetlerini koruyup kanaat ehli olmalarıyla mümkün olacaktır."[3] Görüldüğü üzere amaç, iyi bir ev kadını yaratmaktı. Üstelik bu eğitim, imparatorluğun her yerine yayılmadı. Kız rüşdiyelerinin hemen hemen hepsi İstanbul'da açıldı ve sayıları da ihtiyacı tatmin etmekten uzaktı.[4]

1869 Maarif Nizamnamesi, kadının eğitimi için sınırlı da olsa önemli sonuçlar verecek çalışmalar başlattı. Aynı yıl ilk kez, kadınlar için mesleki eğitime yönelik bir kız sanayi mektebi olan Yedikule Kız Sanayi Mektebi açıldı. Bugünkü kız meslek liselerine benzetilebilecek olan bu okullarda kadın, çalışma hayatına hazır, kalifiye bir eleman hâline getiriliyordu.[5]

3. Osman Ergin, *a.g.y.*, c. 2, s. 382. Kız rüşdiyelerinin açılış gerekçesine benzer bir düşünce 1907 yılında nişanlı kızlar için bir okul açma fikrini doğuracaktı. Kızlara bir erkekle nişanlandıktan sonra ev kadını olmak için lazım gelen bilgiyi kazandırma amaçlanıyordu. *Sabah* gazetesi, 25.3.1907, no. 6276, s. 3.

4. Kız rüşdiyeleri hakkında bilgi için bkz. Osman Nuri Ergin, *a.g.y.*, s. 740-42.

5. İmparatorluk sınırları içinde, kız ve erkek çocuklara sanat öğretmek fikri Tuna Valisi Mithat Paşa tarafından Rumeli-Ruscuk'ta uygulamaya konuldu. Böylece hem kimsesiz çocuklara iş bulunacak, hem ülkeye gerekli olan el sanatları ürünleri karşılanarak ordu için kumaş yapımı ve dikişi sağlanacaktı. Bu nedenle önce ordunun giysi ihtiyacını karşılamak amacıyla, alet ve edavatını Avrupa'dan getirdiği bir fabrika açmış, ardından 1865'te Kız Sanayi Mektebi'ni devreye sokmuştu. Tuna'dan İstanbul'a geldiğinde, önce 1868'de Erkek Sanayi Mektebi'ni, bir

1887'de tarih, hukuk, ticaret ve sanâyi'-i nefise (güzel sanatlar) mektepleri niteliklerinden ötürü Maarif Nazareti'ne bağlanırken, İstanbul Kız Sanayi Mektebi de aynı nezaretin kapsamına alındı. Kız sanayi mektepleri için yeni bir program düzenlendi. İstanbul'da 1878'de Üsküdar,[6] 1879'da Aksaray ve Cağaloğlu'nda olmak üzere üç kız sanayi mektebi daha açıldı. Bu okullar iptidai ve rüşdi olmak üzere, yedi yıllık bir eğitim veriyordu. Uygulamalı dersler arasında nakış, dikiş, biçki, halı dokuma, makinede çorap ve fanila örme, aşçılık, tatlıcılık dersleri vardı.[7] 1884'te sanayi okulları için 23 maddelik bir nizamname yayımlanarak eğitim programına yeni bir yön verildi. Öğrenci sayısı arttırılarak eğitim süresi 8 yıla çıktı.[8]

Bu arada, kadınların mesleki eğitimlerine yönelik ilk çabaların "ebelik" alanında olduğunu unutmamak gerekir. 1826'da açılan Tıbbiye Mektebi'nde cerrahi dersi sırasında ebelik de gösterilmiş, erkek ebeler yetiştirilmeye başlanmıştı. Kadın ebelerin yetiştirilmesine ancak 1842'de izin verilmişti. 1843'te Tıbbiye Mektebi'nde başlayan 2 yıllık ebelik eğitimi sonucu, 10 İslam ve 26 Hıristiyan kadın ebe mezun olmuştu. 1862'de şimdiki Gülhane Parkı içinde bulunan bir bina doğum kliniği hâline getirilerek, o zamana dek teorik olarak verilen ebelik ve kadın hastalıkları dersleri, sınırlı da olsa pratiğe geçirilmişti. Okur-yazarlık koşulu aranmayan bu okullarda, uzun süre tatbikatlar, mankenler üzerinde yapılmıştı. 1895'ten sonra eğitim programına, hastabakıcı dersleri de katılmıştı. 1905'te de Kadırga'da Ebe Mektebi ve Doğumhanesi açılmıştır.[9]

---

yıl sonra da Yedikule fabrikalarında çalışmak ve askere sargı bezi, çamaşır sağlamak amacıyla, Kız Sanayi Mektebi'ni açmıştı. Ergin, *a.g.y.*, s. 572-3. Kız sanayi mekteplerinin Cumhuriyet döneminde uzantısı olan kız enstitüleri için bkz. Elif Ekin Akşit, *Kızların Sessizliği, Kız Enstitülerinin Uzun Tarihi*, İletişim, İstanbul, 2005.

6. Üsküdar Kız Sanayi Mektebi, 1878'de Ahmet Vefik Paşa tarafından Üsküdar Kız Mektebi olarak açılmış, 1881'de Suphi Paşa tarafından Kız Sanayi Mektebi haline getirilmişti. Okulda öğlene kadar zamanın rüşdiye mekteplerinin programı uygulanıyor, öğleden sonra atölyelerde çalışarak uygulama yapılıyordu. Okulun çalışmaları ülke dışında da ilgi görmüş, Avrupa'da sergiler açılmış, siparişler alınmıştı. O. N. Ergin, *a.g.y.*, s. 575-6.

7. N. A. Kansu, *Türkiye Maarif Tarihi*, Muallim Ahmed Halid Kütüphanesi, İstanbul, İkinci Kitap, 1931, s. 74.

8. Osman Nuri Ergin, *a.g.y.*, s. 574-5. 9. *A.g.y.*, s. 557-8.

1869 Maarif Nizamnamesi'nin kadınlar için bir başka önemi, kadın öğretmenlerin yetiştirilmesi, bu amaçla bir Dâr-ül-muallimât'ın (kız öğretmen okulu) açılmasını öngörmesiydi. Nizamnamenin 3. faslı öğretmen okullarını yüksekokullar arasında gösterirken, Dâr-ül-muallimât'ın kuruluş gerekçesini, sıbyân ve rüşdiye okullarına kadın öğretmen yetiştirmek olarak açıklamıştı. Bu nizamname 1,5 yıl sonra uygulamaya geçirildi. Gerekli hazırlıklar yapıldıktan sonra 8 Şubat 1870'te, sınavla 32 öğrenci alınarak okul açıldı. Okulun açılmasındaki gerekçe; kadınların erkekler gibi okumalarını, eğitilmelerini, meslek sahibi olmalarını teşvik olsa da, bunda dinsel hükümlerin etken olduğu açıktır. Bu durum, zamanın Maarif Nazırı Saffet Paşa'nın öğretmen okulunun açılışında verdiği söylevde belirgindir. Saffet Paşa, çocuk terbiyesinde annenin oynadığı role dikkat çekerek, kadınların da erkekler gibi ilim ve hüner tahsil etmeleri gerektiğini, Hz. Muhammed'in bir hadisiyle açıklamıştı. Nazıra göre, kadınların her türlü sanat ve meslekte geri kalmalarının nedeni, yeterli eğitim vasıtalarından yoksun olmalarıydı. Kız çocuklarının, dini bir kural olan örtünme nedeniyle 9-10 yaşından sonra erkeklerden ders alamayacağını belirten Saffet Paşa, kızların rüşdiyelerde okumaları için hocaların aynı cinsiyetten olmaları koşulu nedeniyle, kız öğretmen okullarına öncelik verdiklerini belirtmişti.[10] Dâr-ül-muallimât, ilk mezunlarını 1873'te verdi. 17 mezundan 6'sı inas rüştiyesine atandı.[11] Böylece bu mezunlar, dikiş ve nakış hocalığından sonra, Türk eğitim tarihine, mesleki eğitim almış ilk kadın öğretmenler sıfatıyla geçmiş oldular.

1879-80 öğrenim yılında, ilk kez bir kadın, Fatma Zehra Hanım, müdire oldu. 189l'de, bilimsel branş dersleri olan "Metod" ve "Pedogoji", Ayşe Sıdıka Hanım tarafından verilmeye başladı (Metod dersi daha önce, 1879'da Aristoklu Efendi tarafından ders olarak ve-

10. Osman Nuri Ergin, *a.g.y.*, s. 560-1. Saffet Paşa'nın işaret ettiği bu husus, nizamnameye konulan bir ek maddeyle "kadın öğretmen yetiştirilene kadar yaşlı ve edepli olmak koşuluyla erkek öğretmen tayin edilebileceği" şeklinde yer alıyordu.

11. Fahriye, Münire, Fatma, Nigâr, Zehra ve Hatice hanımlar tarihe ilk kadın öğretmenler olarak geçer. O. N. Ergin, *a.g.y.*, c. 3, s. 383. Darülmuallimat'ın programı ve okulun açılışı ile ilgili olarak bkz. Tevfik Temelkuran, "Türkiye'de Açılan İlk Kız Öğretmen Okulu", *Belgelerle Türk Tarih Dergisi*, Eylül 1970, s. 36.

rilmiş, ancak bu dersin ömrü bir yıl sürmüştü). Ayşe Sıdıka Hanım öğretmenliğinin yanı sıra *Usul-i Talim ve Terbiye* adlı bir kitap yazmıştı ve bu eseriyle de bu alandaki "ilk"ler arasındaydı.[12]

Okul sayısındaki artışa karşın, II. Abdülhamid döneminde dinsel ağırlıklı eğitim sürüyordu. 1895'te Kız Muallim Mektebi Talimatnamesi'nde yapılan değişiklik, cinsiyet ayrımcılığı olayını daha da belirginleştirdi. Bu talimatnameyle, kadın ve erkek öğretmenlerin aynı yerde bulunmalarına izin verilmediği gibi, birbirlerini görmeleri de engellendi.[13]

II. Meşrutiyet döneminde özellikle eğitimde amaçlanan değişimler, aşağı yukarı Cumhuriyet Türkiyesi'ndeki ideolojiye paraleldi: eğitimin yaygınlaştırılması, ilköğretimin zorunlu ve parasız olması, eğitim birliğinin sağlanması gibi.[14] Ders programlarında yapı-

12. Ulemadan Mustafa Efendi'nin kızı Ayşe Sıdıka Hanım, Beyoğlu'ndaki Rum Okulu Zapyon Kız Lisesi'nde okumuş, Darülmuallimat'ta coğrafya, ahlak ve el işleri dersleri vermişti. Rumca, Fransızca, İngilizce bilen Sıdıka Hanım, Ali Rıza Bey'le evlenmiş, mutluluğu bulamadığı evlilik genç yaşta ölümüyle sona ermişti. Bilgiyi Ferit Ragıp Tuncor'un "Kadın Gazetecilerimiz" isimli yayımlanmamış çalışmasından aldım. Ayrıca bkz. Munise Beşikçioğlu, "Babam Rıza Tevfik", *Tarih-Toplum*, Eylül 1988, no. 57, s. 14. Ayşe Sıdıka Hanım'ın *Usul-i Talim ve Terbiye* isimli kitabı *Servet-i Fünun* dergisinde (21 Teşrin-i Evvel 1315, no. 451, s. 138-40) tanıtılmıştı.

13. Talimatnamenin 12. Maddesi'nde şöyle denmişti: "Darülmuallimat binası içinde erkek müdür ve muallimlerden ve icab ettiği için Maarif Vekaleti'nden resmen gönderilen memurlardan başka, hiçbir erkeğin, hiçbir suretle girmesine müsaade olunamaz." Tezer Taşkıran, *Cumhuriyet'in 50. Yılında Türk Kadın Hakları*, Başbakanlık Kültür Müşteşarlığı, Cumhuriyetin 50. Yıldönümü Yayınları, Ankara, 1973, s. 28. 13. Madde: "Muallimler ve muallimeler mektebe gittiklerinde başka başka kendilerine tahsis edilmiş odalara girip daimi muallimlerden başka bilcümle erkek ve kadın muallimeler ders cetvellerinde tayin olunan ders zamanları hulul etmezden evvel katiyen dershanelere giremezler. Kezalik dersin hitamı ilan ve ihbar olunmadıkça ve dershaneye kadın müdür, muavin, mübassır veya hizmetçi gelmedikçe dersleri dahi terk edemezler." N. Atuf Kansu, *a.g.y.*, s. 72-73.

14. II. Meşrutiyet, eğitimde yoğun talep patlamasına ve bu amaçla girişimler başlatılmasına sahne oldu. Meşrutiyet'in hemen sonrasında açılan gece okulları bu ilgiye karşılık olarak düşünülmüş ve düzenlenmişti. Konferanslar halinde İstanbul'un çeşitli semtlerinde verilen gece derslerinin belli bir programı yoktu. (Şehzadebaşı'nda Leyli ve Nihari Revza-i Maarif Mektebi'nde gece dersleri düzenleneceği konusundaki haber için bkz. *Sabah* gazetesi, 13.11.1909, no. 6874, s. 4.) Bu okullarda başlıca amaç, okuma-yazma öğretmekti. Hesap, tarih, coğrafya, hatta Fransızca dersleri de programa dahildi. O.N. Ergin, *a.g.y.*, s. 1236-40. Özel

lan yeniliklerle de, eğitimin dinsel-geleneksel yüzü değiştirilmeye başlamıştı. 1910'da bu makama atanan ilk eğitimci olan Maarif Nazırı Emrullah Efendi tarafından hazırlanan ilk Tedrisat-ı İbtidaiye Kanunu, 15 Eylül 1913'te yürürlüğe girdi.[15] Bu kanunla ilköğretim zorunlu oluyor, kız rüştiyeleri 6 yıllık kız ilkokulları hâline getirilerek, kaza merkezlerine dek yaygınlaştırılması amaçlanıyordu. Bu arada 1911'de kızlar için, rüştiyeden sonra gelen idadi mektebi ve ardından da bazı il merkezlerinde 5 yıllık kız muallim mektepleri açılmıştı.

1913-14 öğrenim yılında İstanbul'da bulunan imparatorluğun tek inas idadisi, sultaniyeye, (bugünkü kız lisesi) dönüştürülmüş; Aksaray Redif Paşa Konağı'nda, 5 yıl ilk, 5 yıl da orta eğitim vermek üzere ilk kız lisesi açılmıştı.[16] Bu okul 1915'te, "Bezm-i Âlem Sultanisi" adını alarak, Aksaray'da Sultan Mahmut Türbesi yanındaki binaya taşınmıştı.[17] Kız liseleri; Bezm-i Âlem Valide Sultan, Çamlıca, Erenköy ve Kandilli olmak üzere, sadece İstanbul'da açılmıştır. Diğer illerde kızlara ait liselerin açılması, 1922 TBMM Hükümeti zamanında olmuştur. Bu tarihte önce İzmir Kız Lisesi, ardından Ankara Kız Lisesi eğitime başlamıştı.

2 Mart 1915'te çıkartılan bir nizamnameyle "Tedrisat-ı İptidaiye Kanunu"nda, iptidadi mekteplerin ilk basamağı olarak düşünülen "Ana Mektepleri"yle ilgili madde yürürlüğe girdi.[18] Darülmualli-

---

okullar da açılmıştı. Şirket-i Tedrisiyeyi Osmaniye, Osmanlı Mektebleri Tevhid-i Mesai Cemiyeti gibi çeşitli şirket ve dernekler bu amaçlar için seferber olmuşlardı. Çeşitli uluslar kendi okullarını açarak eğitim faaliyetini devam ettirmişlerdi. Yabancı okullar hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Ergin, *a.g.y.*, s. 1233-34. İttihat ve Terakki Cemiyet programında eğitime özel önem vererek, imparatorluğun çeşitli yerlerinde İttihat Terakki Mektebi adıyla okullar açtırdı. N. A. Kansu, *a.g.y.*, s. 23-24. Bu dönemde genç kızlara elişi öğretmek için mekteplerin açılması düşünülmüştü. Mekteb-i Sultani Cemil Bey'in bu girişime öncülük edeceği konusundaki haber için bkz. *Sabah* gazetesi, 28.2.1909, no. 6978, s. 4.

15. Tedrisat-ı İbdiadiye Kanunu'nun gerekçesi için bkz. O. N. Ergin, *a.g.y.*, s. 1079. Kanunla ilköğretimin parasız ve zorunlu olması amaçlansa da I. Dünya Savaşı'nın çıkışı yüzünden uygulamaya geçilememişti.

16. Kız Lisesi açılması için ilk teşebbüs Mebusan Meclisi Reisi, Ahmet Rıza Bey ve kız kardeşi Selma Hanım tarafından yapılmıştı. Bkz. *Sabah* gazetesi, 20.1.1909, no. 6939, s. 2. Ancak kapı kapı dolaşarak yardım toplamaya dek varan gayretleri başarıya ulaşamamıştı. T. Taşkıran, *a.g.y.*, s. 42.

17. N. Atuf Kansu, *a.g.y.*, s. 82-84. 18. O. N. Ergin, *a.g.y.*, s. 1172.

mat'ın ana muallim mektebinden yetişen öğretmenlerin görev aldığı bu okullarda, 4-6 yaş arasındaki kız ve erkek çocuklar, sıhhi ve ahlaki oyunlar, dini ve milli hikâyeler ve resim ve el işi dersleriyle eğitilerek, ilkokula hazırlanıyorlardı. Gerek kadınların yoğun talebi, gerekse sayıları artan kız idadileriyle kız öğretmen okulu ihtiyacının karşılanması düşüncesi, kadının yükseköğrenim hakkına kavuşturulması gereğini beraberinde getirdi. Bu amaçla ilkin, 7 Şubat 1914' te Darülfünun konferans salonunda, haftada dört gün olmak üzere, herkese açık dersler verilmeye başladı. Bu dersler, sayıları 600-700'e varan kadınlar tarafından büyük bir ilgiyle izlendi.[19] Bu girişim, 12 Eylül 1914'te bir kız üniversitesine (İnas Darülfünunu) dönüştürüldü. Tedrisat programına, edebiyat, riyaziyyat (matematik), tabiat ve sanâyi'-i nefise dersleri kondu. Kız üniversitesinde[20] dersler önceleri Darülfünun binalarında ayrı dersanelerde yapılırken, kız ve erkek öğrencilerin sınıfları ayrı da olsa, aynı binalarda karşılaşmaları uygun görülmediğinden, okul Cağaloğlu'na taşındı. Yükseköğrenimin karma hâle getirilmesi ancak 1921'de gerçekleşecekti.[21]

19. Uygulamanın başlatılmasında İsmail Hakkı Baltacıoğlu ve Süleyman Paşazade Sami Bey'in önayak olduğu açık dersler Besim Ömer Paşa, Salih Zeki Bey ve Selim Sırrı tarafından veriliyordu. Matematik, kozmoğrafya, fizik, hukuk-ı nisvan [kadın hukuku], terbiye-i bedeniye, hıfzı sıhha, tarih ve terbiye derslerini kapsıyordu. N. A. Kansu, *a.g.y.*, s. 84-85.

20. İnas Darülfünunu sadece yüksek öğrenim vermekle kalmamış, kısa dönemli meslek kurslarıyla umumi ticaret, daktilografi, defter tutma, Türkçe, rakamları ve harfleri anlayacak kadar Fransızca ve hesap dersleri de vermiş, çalışma hayatına atılmak isteyen kadınların eğitilmesinde önemli rol oynamıştı. O. N. Ergin, *a.g.y.*, s. 1293.

21. Karma eğitim Maarif Nazırı Ali Kemal'in üniversite rektörlüğüne gönderdiği yazılı emirle gerçekleşmişti. Ancak İstanbul Üniversitesi Rektörü Babanzade Ahmet Naim Bey, "Ben bunu tatbik edemem, kız ve erkek çocukların 'zânu be-zânu' [diz dize] oturmalarına razı olamam, bu benim dinime muhaliftir" diyerek bu emri uygulamak istememişti. Bu sözleri işiten üniversite öğrencilerinin protesto için Türk Ocağı'na toplanmasını, kendi güvenliği için tehlike gören rektör, öğrencilerin toplu olarak binaya girmelerini önlemek için üniversiteye polis çağırmış, üniversiteyi polis kordonu altına aldırmıştı. Olay Edebiyat Fakültesi Dekanı'nın araya girmesiyle çözümlenmişti. Emin Erişirgil, *İslamcı Bir Şairin Romanı: Mehmet Akif*, Aykut Kazancıgil-Cem Alper (haz.), İş Bankası Kültür, Ankara, 1986, s. 219-22. Emre Dölen bu konuda farklı görüş belirtmekte, herhangi bir kaynak vermediği yazısında, karma eğitimin kızların kendi derslerini boykot edip erkeklerin dershanelerine girmeleri sonucu gerçekleştiğini belirtmektedir. Emre Dölen, "Darülfünun", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, c. 2, s. 477.

Kadınlar Dünyası'nda Eğitim

Eğitimin yeni bir yapı ve biçim kazanmasında, gerek devlet politikasında, gerekse toplumsal bazda ileri sürülen görüş ve taleplerin önemi çok büyüktü. Eğitim alanında başlatılan tartışmalar, *Kadınlar Dünyası* dergisinde işlenmiş, konunun odak noktasını oluşturmuştu. Talepler, öneriler ve çözümler ileri sürülmüş, önerilerin uygulamaya konması için çalışmalar başlatılmıştı.

"Kadın devrimi"nin önemli bir boyutu olarak ele alınan "eğitim"de başlıca şu sorulara yanıt aranacaktır: *Kadınlar Dünyası*'nda kadının eğitimi hangi gerekçelere dayandırılmıştı; nasıl bir eğitim sistemi öneriliyordu; bunun için ileri sürülen öneri ve çözümler nelerdi; kadınların eğitimi konusunda hangi haklar, nasıl talep ediliyordu?

Kadınlar, cehalet ve taassubu ortadan kaldıracak tek aracın eğitim olduğunu vurgulamışlardı. Ancak bu sayede kendilerine yüklenen değerlerin doğru olup olmadığını sorgulayabilecek, kendilerini tanıyabileceklerdi:

"Bugünkü felaketlerimizin esbabı, bizde ilim ve terbiyenin noksanıdır. Bugün (kadın) yalnız erkeklerin huzuzat-ı nefsaniyyeleri [nefse hoş gelen şeyler] için halk olunmuş [yaratılmış] bir meyvadan veya bütün kuvvet ve kudretini zevcine sarf etmeye mecbur bir cariyeden başka birşey hükmünde değil. Bu esaretin üstüne bir de cehalet inzimâm etti [katılmak]..." Bu durumun nedenlerini anlamak için uğraşılsa da sonunda "Çünkü kadınım, hiçbir şeyi yapmaya muktedir değilim", "Saçım uzun, aklım kısa" gibi anlamsız deyişlerin kabullenildiği, bunda dünyayı görecek, olayları algılayacak dünya görüşüne sahip olamamanın önemli rol oynadığı belirtilmişti.[22] Bu ifade, geleneksel dünya kadınının temel özelliği olan boyun eğme, dayanma, her şeyi olduğu gibi kabul etme gibi anlayışların değiştiğine, yeni bir kadın tipinin oluşmaya başladığına önemli bir kanıttır.

Eğitim eksikliği, kadının kendini tanımasına en büyük engeldi. Üstelik eğitim sadece kadın için değil, toplumun gelişmesi için de

22. Perihan Arif, Sarıgüzel, "Azim ve Sebat", 7 Mayıs 1329, no. 34, s. 3-4.

önemli bir etkendi: "En büyük kusurlarımızdan biri de maarifsizliğimizdir."[23] "Kadınların ekserisi bilim ve irfandan bi-haberdirler. Hem de o derece bi-haberdirler; bunlar o kadar çokdurlar ki bütün Osmanlı kadınlığını umumi bir cehalet istila etmiştir."[24]

Kadınların cehaletlerinin kaynağı konusunda pek çok neden ileri sürülmüş; bunların içinde en önemlisi olarak, babaların taassubu gösterilmiştir:

"Bizim erkeklerimiz daima, biz kadınları kabahatli bulurlar. Her ne olursa 'efendim, kadınlar cahil' sözünü ileri sürerler. Kadınlarımız cahil! Evet, bu inkâr olunmaz. Fakat onları da cahil bırakan kim? Kız çocuklarının on iki yaşından sonra okumasına itiraz eden en ziyade pederler değil mi? Valideler cahil diyelim. Acaba erkeklerimiz bizim hakkımızda ne kadar hayır-hah davranıyorlar? Bize karşı ne fedakârlık ettiler, ne gibi bir gayret gösterdiler? Hiç! Değil mi? Sonra bizden ne beklerler? Ne beklemeye hakları olur?"[25]

On beşinci yüzyılda "fitneyi mucib kılacak" diye karısına yazı öğretmemeyi düşünenler[26] olduğu gibi, 19. yüzyılda da, ne yazık ki, kadının öğrenim görmesini "ahlakı bozulacak" diye engellemeye çalışan görüşler geçerliydi. *Kadınlar Dünyası*'nda bu görüşler, "asıl, kadının ahlaklı olması isteniyorsa, kadının eğitim görmesi şarttır" sözleriyle eleştiriliyordu:

"Cehalet, taassub ve esaret... İşte şu üç cehennemi hüküm bütün ruhumuzu ezmekte, öldürmektedir. Bugün kızlarımızın nısfından

23. "Osmanlılık yalnız kuvvet ve silah ile beka bulamaz. Buna bir de maarifi inzimam etmelidir" denerek maarifin Osmanlılık için taşıdığı önem belirtilmiştir. Leman Aziz, "Vazifelerimiz", 19 Mayıs 1329, no. 46, s. 3. Maarifsizlik, felaketlerin sebebi olarak görülür. "Bugünkü felaketlere musibetlere neden uğradık?" sorusu şöyle yanıtlanır: "Şunu iyi bilmek lazımdır ki felaketlerimizin sebeb-i asliyesi, cehalet ile fesad-ı ahlakımız ve bunlardan mev'üd eden hayat-ı âtılanemizdir. Bu halde bugün en ziyade düşünülecek cihetler bunların ıslahıdır. Cehaleti def' maarifi memleketimizde ta'ammün etmelidir, ahlakımızı dahi ıslaha çalışmalıdır. Hayat-ı mesayimizi de uyandırmalıdır." "Kadınlar Dünyası" imzasıyla, "Herkes Düşünmelidir", 25 Mayıs 1329, no. 52, s. 1.

24. F. Şerafeddin, Paşabahçe, "Kadınlarda Maarif", no. 62, s. 2-3.

25. Aziz Haydar, "Bizde Kız Evladlarının Tahsili", 16 Nisan 1329, no. 13, s. 2-3.

26. İbrahim Hakkı, *Marifetname*, s. 542-3'ten aktaran Tezer Taşkıran, *Cumhuriyet'in 50. Yılında Türk Kadın Hakları*, s. 24.

ziyadesi [yarısından fazlası], feyz-i tahsilden mahrumdurlar. Ve bu tahsile saik ebeveynleridir. Her zaman kemal-i hayret ve hicran ile işitmekteyiz ki 'kızları okutmak ne olacak, yazı öğretilirse sevda mektubları yazar, velhasıl ahlaksız olur'. Kulaklarımızı tırmalayan bu haşin sözleri işitmek, hakikaten pek acıdır. Şunun iyice anlaşılmasını şiddetle arzu ederiz ki, ahlaksızlık uçurumlarına yuvarlananların hepsi nur-u maarifden nasiblerini alamayanlardır. Maarifle perverişyab [terbiye edilen/eğitim gören] bir genç kız ismet ve iffet, hissiyat-ı vekarın ne kadar ulvi ve şayan-ı takdir olduğunu bilir ve bu kıymetdar cevherlerinin muhafazası uğruna icab ederse, hayatını bile feda etmekden çekinmez."[27]

Daha da ileri gidilerek, kadının öğrenim görmesini engelleyenler vatan haini olarak niteleniyordu: "Bence ilmi, hüner ve maarif tahsilini kadınlara lüzumsuz görenler, onları tahsilden mani edenler vatan hainidir, milletin düşmanıdır."[28]

Bu hakkın verilmesinin dinin gereği olduğu, İslam dininin toplumsal yaşama olan müdahalesinden yararlanılarak açıklanıyordu: "Hz. Peygamber ilmi, kadın-erkek her bir mümin ve mümineye farz buyurmuştur. Mademki beşeriyetin i'tilası [yükselmesi], ilim ve fen iledir. Mademki dinimiz, peygamberimiz dahi bize tahsili emrediyor. Neden böyle cehalet içinde boğulmuş kalalım?"[29]

Kadının eğitimine önem verilmiyordu. Çünkü kadın, erkeğe bağımlı bir varlık olarak görülüyordu. Kadınlar açısından öncelikle bu düşünceye dikkat çekilmeliydi:

"Bizde tahsil-i nisvana o kadar ehemmiyet verilmez. Biraz okudu, yazdı mı artık bir kadın için bu kadarı kâfi ad olunur. Bir kadın geçinmek için daima, erkeğin eline bakar, teşrik-i mesai edemez."[30] Böyle bir düşünce, kadının gerek aile, gerekse toplumsal yaşamdaki konumunu etkileyerek, aktif ve etken güç olmasını engelleyecek önemli sonuçlar doğuracaktı. Bu nedenle, yeterli eğitim alamama

27. Feride İzzet Selim, Gedikpaşa, "Kadınlarımızda Lüzum-ı Tahsil", 10 Kanun-i Sani 1330, no. 160, s. 4-5.

28. S. Lütfü, Üsküdar, "Muhterem Kadınlar Dünyası Vasıtasıyla", 16 Teşrin-i Evvel 1329, no. 115, s. 7.

29. "Kadınlar Dünyası" imzasıyla, "Avrupa'da Osmanlı Kızlarımızın Sadası", 15 Mayıs 1329, no. 42, s. 1.

30. Seniha Fuad, Göztepe, "Maarif", 1 Mayıs 1329, no. 28, s. 3.

İstanbul Kız Lisesi'nin ilk mezunları.

kadın-erkek eşitsizliğinin temel nedenlerinden biri olarak görülmeliydi.[31]

Eğitimin kadınlar için önemi çok büyüktü. Eğitim sayesinde kadınlar çeşitli bilgilerle donatılabileceği gibi, kendi gücünü ve değerini de anlayabilecek düzeye gelecekti.[32] Eğitim, kadın devriminin gerçekleşebilmesinde gerekli olan bilgi donanımını sağlayacaktı. Ancak eğitim hakkı, kadının kendisini tanıması, bilmesi yolunda bir araç olarak düşünülmesinin yanı sıra,[33] belki ondan da çok "toplumsal yararlılık" uğruna değer kazanıyordu. Bu inanç, insan haklarından, bireysellikten çok, insanların topluma karşı görevlerine önem

31. Hatice, "Kızlarımızın Lüzum-ı Tahsili", 30 Haziran 1329, no. 88, s. 3-4.

32. Feride Mağmum, "En Büyük Talebimiz", 25 Nisan 1329, no. 22, s. 3.

33. "Yükselmek için icab eden bütün silahlarınızı kullanınız. Devam ediniz. Mekteblerde lazım gelen malumatı iktisab ediniz. Adımlarınızı kuvvetlendiriniz ki, istikbal sizi göklere çıkarsın." Sıdıka Ali Rıza, "Mekteblerimiz", 20 Nisan 1329, s. 3.

veren bir 19. yüzyıl düşün akımı olan pozitivizmden kaynaklanıyordu. Dolayısıyla dönemin düşün yapısıyla aynı doğrultudaydı. Kadınlar, nesil yetiştiriciliğini topluma karşı yüklendikleri en önemli görev olarak görüyorlardı. Böylece kadın, ülke geleceğinde de belirleyici oluyordu:

"Bir millet kadınlarının malumat-ı ilmiye ve ictimaiyeleri ne kadar yüksek, ne derecede vasi olursa, o millet o nisbette terakki ve teali eder."[34] "Kadınlara mevki-i ictimai bahşetmeyen, onların hukuk ve serbesti-i talim ve taallümlerine [serbestçe eğitim görmek] lüzumu rütbe ehemmiyet veremeyen millet, bu hakaiki derk [gerçekleri idrak] edinceye kadar inhidamdan [yıkılma, harab olma] inhidama, sükûtdan sükûda yuvarlanarak akibet-i münkarız [sonu gelmiş] olur"[35] ifadeleriyle kadının konumu ile ülkenin durumu arasında birebir eşleme kurulmuştu. Milletin ve vatanın selameti için kadınların iyi eğitilmeleri gereğine, somut öneri ve örneklerle sürekli dikkat çekilmiştir.[36]

Eğitimin kadın sorunlarının, hatta ülke sorunlarının çözümünde en temel eksende olmasının nedeni, henüz yeterli nitelikte annenin yetişmemesiydi. Bir toplumda, değer taşıyıcısı ve bilgi aktarıcısı olarak okuldan başka bir araç yoksa, o eğitim her zaman eksik olacaktı: "Ana kucağında lazım gelen terbiyeyi hal-i hazırda öğretmeye muktedir olmadığımız için, bütün ümidlerimizi mekteblere bağlamak icab eder."[37]

Toplumsallaşmada kadına yeni bir misyon yüklenmişti: nesil yetiştiriciliği. Bu görevi aracılığıyla toplumsal yapıda amaçlanan değişim, en kestirme yoldan gerçekleştirebilecekti: "Hemşirelerim! Yetişecek millet bizim elimizdedir. Çocukları istediğimiz suretle

34. Nazife İclal, "Medeniyet-i Hakikiye Nereden Doğar?", 12 Teşrin-i Evvel 1329, no. 113, s. 4-5.

35. Ayşe Sabih, Kadıköy, "Düşüncelerim", 4 Mayıs 1329, no. 31, s. 3.

36. Bu konuda bir diğer açıklama şöyleydi: "Terbiye görmemiş bir kadın terbiye-i etfaline nasıl muvaffak olur, nasıl yavrusunu büyüdür? Zavallı kadınlarımız ruhlarıyla, dimağlarıyla, kalbleriyle diri diri bir karış yer içinde gömülmeye çalışıyor. Böyle bir mevt-i maneviyeye mahkûm olan hey'et-i insaniyemiz fikren, ruhen mefluç olarak yetişir." Fikri, Cihangir, "Mübazere-i Hayatta Kadınlar", 19 Temmuz 1330, no. 152, s. 6-8.

37. Feride Mağmum, "En Büyük Tehlike Etrafında", 25 Mayıs 1918, no. 175, s. 9-10.

yoğurarak istediğimiz milleti ihzar edebiliriz. Elverir ki emel edinelim. Çocuklarımızı buna alışdıralım. Her şey validenin elindedir. Valide çocuğun fıtratını [yaratılış] değiştirebilir."[38]

Değişim, feminist amaçlı olmalıydı. Bu yönde çocuklara verilecek eğitim ve terbiyeyle kadınlık, istenen düzeye ulaştırılabilecekti: "Kadınlık önündeki girdabı görmeli ve evladlarını olanca gayretiyle feminist olarak yetiştirmeli: ve ellerinde ileride sadalarını işidecek, kadın taraftarlığı terbiyesiyle büyüdülen milyonlarca küçük halk kadınlarımızın muhakkak feryadını işidecek ve ancak bu küçük halka, kadınların şikâyeti tasmim [kesin olarak niyetlenme] ruhlarını doldurarak tesir edecek ve kadınlığı layık olduğu mevki-i belende is'âd ve irtika' [yükseltme] ettirecekdir."[39]

Bu doğrultuda mahallelerde herhangi bir evin konferans salonu hâline getirilmesi ve bir doktorun buraya çağrılarak çocuk yetiştirilmesi hakkında kadın-erkek herkese bilgi vermesinin gerekliliği vurgulanmış, "çocuk yetiştirmek san'atı, kadınlar kadar erkekleri de alâkadar eder" savından yola çıkılarak, yine de ağırlığın kadının üzerinde olduğunda karar kılınmıştı. Toplum yapısında beklenen ve istenen değişim, önce ailede başlamalıydı: "Hayat-ı cemiyette istihsal-i hukuk davasında bulunan bizlerin evvela işe aileden başlamak mecburiyetinde olduğumuzu kabul zarureti var."[40]

Çocuğun yetiştirilmesinde başlıca iki kurum gösterilmişti: aile ve okul. Eğitim okulda, terbiye ise ailede verilecekti: "Daima çalışalım, ta ki ahalimizden bu taassub kalksın. Okumanın ahlaken olduğu

38. "Kadın filozofu, şairi yetiştirir, münevver malûmatlı bir valide çocuğunu iyi yetiştirir. Dimağ, küçüklükte tenevvür eder. Kuvve-i muhakemesi artar. Böylece fart-ı zekâ [zeka taşkınlığı] sahibi olur. Zekâ hassesi uyanmağa başlar. Müstakbelde sahibine büyük bir mevki ihraz ettirir. Filozof, şair, edip vesaire olur. Şunu da unutmamalı ki fıtrî olan zekâ terbiye sayesinde inkişaf eder, iyiliğe sevkedilir. İşte bu hasseyi ancak kadınların münevver kısmı verebilir", S. L. Şamlı, "Hayat-ı Nisviyemizde Fikdan-ı [yokluk] Maarif", 11 Nisan 1329, no. 8, s. 3-4.

39. Fatma Mükerrem, Makrıköy, "Kadınlığın Talebi: Nilüfer Mazlum Hanımefendi'nin 'Düşünebildiğim' adlı makalesine cevab", no. 113, s. 5-6.

40. Fatma Mükerrem, "İstihsal-i Hukuk-ı Nisvan", 19 Şubat 1921, no. 194/8, s. 2. Eserde terbiyede dikkat edilmesi gereken en önemli hususun erkek çocukların kız kardeşlerine karşı hürmetkâr olmalarına çalışmak olduğu belirtiliyordu. Fatma Mağmume Bahaddin, "İstihsal-i Hukuk-ı Nisvan", 6 Mayıs 1921, no. 194/10, s. 3-4.

gibi dünyada lazım olduğunu öğrensin. Çocukları yalnız terbiye için değil, tahsil için mektebe göndersin. Onun terbiyesini ıslah etmenin mekteb hocalarının değil, kendi vazifesi olduğunu öğrensin."[41]

Kadınlar Dünyası'nda eğitim konusundaki başlıca eleştiri konusu, terbiyenin ne anlama geldiğinin bilinmemesidir. Alışkanlıkla yapılan davranışlar, nedeni bilinmeyen yasaklamalar sorgulanmıştır. Büyükler sevilmeli, saygı gösterilmeli; ancak her dedikleri kabul edilmemelidir: "Çünkü ana babanın ve bilhassa büyüklerin fikirlerini körükörüne kabul etmek tarzında verdikleri terbiyenin, ne yaman bir istibdad fikri olduğu meydandadır. Çocuk herşeyi aile kucağında öğrenir: Fikr-i tenkid, fikr-i tahlil, fikr-i muhakeme, kabiliyet-i tefehhüm [idrak etme, anlama kabiliyeti] ilh... Bunlar hep aile içinde öğrenilecek şeylerdir. Söz, büyük bir kafadan çıkmakla büyük olmaz... Eğer onların bugünkü evsaf-ı maneviyeleri, terbiyeleri, huyları, âdetleri bulundukları asrın icabatına muvâfık olsaydı, bu felaketlere düşerler miydi? Bugünün felaketi mutlaka, evvelki günün mahsule-i ef'ali [geçmişte yapılan işlerin sonuçları] hazırlar. Eğer dün iyi olsaydı, bugün fena ve karanlık olmayacaktı. Biz artık dünün kötü ve pis huylarını, terbiyelerini istemiyoruz. Çünkü biz yarının insanlarının validesiyiz. Bize yarının terbiyesi lazım."[42]

Çocuğun kişiliğinin oluşmasında, özellikle demokratik bir kişilik kazandırmada ailede verilen terbiyenin önemi vurgulanmıştı: "Biz terbiyeyi yanlış telakki ediyoruz. Biz onu çocuğun yaramazlık etmemesinden, büyüklerinin yanında dilsiz gibi oturmasından ibaret zannediyoruz! Terbiyeli çocuk dediğimiz zaman, uslu, sükûti bir çocuk anlıyoruz ki bu ne kadar yanlış bir fikirdir. Halbuki terbiye, tam bir terbiye, çocuğun vücudu hıfzı's-sıhha kavaidine [sağlık kuralları] göre tenmiye [artırma] ve takviye ederek her türlü arızalara mukavemet edebilecek bir hâle getirmek ve zihnini nur-ı ilm ile parlatarak doğru muhakemelere alışdırmak ve kalbine iyilik aşkı, vazi-

41. F. Şerafeddin, "Kadınlıkta Maarif", 4 Haziran 1929, no. 62, s. 2-3.

42. Lütfü Paşa Aliye, "Büyük Sözü", 10 Teşrin-i Sani 1329, no. 117, s. 5. "Muallimeye ihtiyacımız olduğu kadar mürebbiyeye de ihtiyacımız var. Bu memlekette henüz terbiye-i ibtidai yok. Bunu vücuda getirecek mürebbiyelerdir." Maarif Nezareti bir "fen-i terbiye" mektebi açmalı, orada mürebbiye yetiştirmeliydi. Darülmuallimat'ta bir şube açılmasıyla bu sorun halledilebilecekti. Habibe Lem'an, "Maarif Nezareti'nin Nazar-ı Dikkatine", 28 Eylül 1329, no. 111, s. 7.

fe-i hakka riayet meyli ilka ederek onu âli bir vicdana malik eylemekdir."[43]

Çocuk terbiyesinin yalnızca nasıl olması gerektiği açıklanmamış, yapılan hatalara da değinilmiştir. Özellikle kullanılan yöntemler eleştirilmiş, çocuğun umacı, gulyabani gibi gerçekdışı olgularla korkutularak büyütülmesinin sakıncaları gösterilmiştir. Bu durum çocuğun kişiliğini etkileyecek, onu korkak yapacaktır.[44] Çocuğun hataları yüzüne vurulmamalı, örneğin çocuk yalan söylediği zaman "Senin maksadın yalan söylemek değildi, yanıldın da böyle söylüyorsun, doğruluğu seversin" diyerek iyiliğe yönlendirilmelidir.[45] Çocuk terbiyesinde anneler şu tavsiyelere uymalıdır: Çocuklara "hayır" denmemesi, denirse sonuna dek devam edilmesi; çocuklara kızgınlık duyulmaması, çocuğun bu hareketi zayıflık olarak göreceği; belli sınırlar içinde çocuğun kendi başına tecrübe yapabilmesine izin verilmesi; çocuğun sorularının cevapsız bırakılmaması; çocuğa zararlı olmayan isteklerin yerine getirilmesi; ne olursa olsun çocuğa şiddet gösterilmemesi, fikrine saygı duyulması; terbiyede ciddi olunması.[46]

Çocuğun meslek seçimine de karışılmamalıydı.[47] Çocuklara sorumluluk hissi verilmeli,[48] araştırıcı, muhakeme edici bir kişilik gelişimi sağlamak için, mütalaalarında serbest bırakılmalı, herşey hakkında bilgi verilerek onlarla ilgilenilmeli, katiyen sükûta mecbur edilmemeli, aile içindeki tartışmalara katılmalarına engel olunmamalıydı. "Sen sus, böyle işlere aklın ermez" şeklindeki bir tavır ha-

43. Leman Aziz, Mahmut Paşa, "Usul-ı Terbiye Nakiselerimizden: Aliye Cevad Hanımefendi'ye İthaf", 7 Mayıs 1329, no. 34, s. 2-3.

44. Nazife İclal, Göztepe, "Bir Çocuk İlk Terbiyeyi Ağuş-ı Mâdarde [ana kucağı]Alır", 24 Nisan 1329, no. 21, s. 3-4. "Terbiye-i Etfal", 25 Nisan 1329, no. 22, s. 4.

45. Leman Aziz, Mahmut Paşa, *a.g.y.*

46. Seniha Baha, "İlmi Mütaalalar: Çocuk Terbiyesine Dair", 26 Mart 1921, no. 194/12, s. 5-6.

47. Bu istek, anne ve babaların hükümet memurluğu yönündeki tercihlerini değiştirmeye, ticaret ve serbest meslek gibi işlere olan eğilimi artırmaya yöneliktir. Hatta bu uğurda ailenin yönlendirici olması istenmiş, böylelikle milli sanayinin gelişeceği belirtilmiştir. Aliye Cevad Asım, Kabataş, "Çocukları Hayata Hazırlamak", 19 Teşrin-i Evvel 1329, no. 114, s. 13-14; Nazife İclal, *a.g.y.*

48. Fatma Mağmume Bahaddin, "İstihsal-i Hukuk-ı Nisvan", 26 Mart 1921, no. 194/12, s. 3.

linde "iki sözü bir araya getiremeyen bizim gibi biri olacaktır"[49] benzetmesi yapılarak, her çocuğun bir kişiliği olduğunun unutulmaması isteniyordu. Ebeveynler çocuklarına karşı sabırlı ve hoşgörülü olmalı, çocuğun ters bir davranışı görüldüğü zaman hemen cezalandırmamalıydı. Özellikle dayak olayı, şiddetle eleştiriliyor, uslu durması için çocuğun dövülmesinin mantıksızlığına dikkat çekiliyordu.[50] Dayağın bir terbiye aracı olarak kullanılması ictimai ve manevi bir hastalık olarak nitelenmişti. Dayak çocuğun ruhunda kötü etkiler bırakabileceği gibi, onun sakat kalmasına da yol açabilecekti.[51] Çocuk eğer cezalandırılacaksa bunun ekonomik yönden yapılması daha etkin olacak, bu amaçla harçlığı kesilen çocuk daha dikkatli olacaktı.[52] Oysa dayak, terbiye etmek yerine terbiyesizliği sürdürmek demekti: "Çocuk cebre başvurulmadan yetiştirilmelidir, cebir ve tazyik altında yetiştirilen bir çocuk harabeye benzer."[53]

"Çocukların da müdâfaa edilecek hukukları vardır" görüşünden hareketle, çocuk haklarının gözetilmesi istenmiş, Osmanlı toplumundaki çocuğun konumu, Fransız Ceza Kanunu'ndaki maddelerle kıyaslanarak örneklenmişti.[54] Osmanlı Devleti'nde bırakın çocuk haklarına önemi, yoksul çocuklar küçük yaştan itibaren başka ailelere "besleme" olarak veriliyordu. Bu çocuklar, özellikle besleme kızlar kötü muamele görüyorlardı; bu tutum karşısında başvuracak-

49. Bedia Kamuran, Şehzadebaşı, "Osmanlı Kadınlığına Tealumak Eden Vazife-i Mühimme", 16 Mayıs 1330, no. 143, s. 7-8. Ayrıca bkz. Aliye Cevad, Kabataş, "Tereddiyat-ı Bedeniye: Validelere", 9 Temmuz 1329 (1913), no. 97, s. 3.

50. "Bütün validelere ve valide olacaklara söylüyorum: Bu sakim usül ile çocuk yetişdirmek, şu bedbaht milletimizin bir an evvel zevaline hizmet etmek demektir." Mükerrem Belkıs, Aksaray, "Terbiye-i İbtidaiyede Te'dibin Zararları", 3 Haziran 1329, no. 61, s. 4.

51. Rasime bint-i Ahmet Rasim, "Etfalimiz Nasıl Yetişecek?", 30 Teşrin-i Sani 1329, no. 120, s. 5-6. Çocuklara verilen öğütlerin yol gösterici, bilgilendirici olması isteniyordu.

52. Meliha Fehmi, Kasımpaşa, "Etfalimiz Nasıl Yetişecek?", 14 Kanun-i Evvel 1329, no. 122, s. 8.

53. Bedia Kamuran, Şehzadebaşı, "Osmanlı Kadınlığına Taalumak Eden Vezaif-i Mühimme", 16 Mayıs 1330, no. 143, s. 7-8.

54. Örnek gösterilen Fransız Ceza Kanunu'ndaki (19 Nisan 1898) 349. Madde'dir. Bilgi için bkz. Nimet Cemil, "Meclis-i Mebusan'ın Nazar-ı Dikkatine Çocuklarımızı Hırpalamayalım", 22 Mayıs 1330, no. 144, s. 4-5. Nimet Cemil yazısında Himaye-i Etfal Cemiyeti'nin kurulmasını öneriyor, bu tür cemiyetlerin ülkenin yararına olacağını belirtiyordu.

Belkıs Şevket'in (sağdan üçüncü) öğretmenlik yaptığı Beşiktaş Kız Mektebi.

ları hiçbir kurum ve onları koruyan hiçbir yasa yoktu. Dilenci çocukların da hâlleri içler acısıydı. Oysa Fransa'da çocuk satmak, çocuğu dilenmeye alet etmek yasal bir suçtu. Osmanlı Devleti'nde de bu tür yasalar yapılmalıydı ve ciddi olarak uygulanmalıydı. Aile içinde büyüyen çocukların, anne ve babaları tarafından hırpalanmaları da önlenmeliydi.[55]

Sakıncaları belirtilen tüm bu sorunlar, psikoloji ve pedagojiye uygun olarak verilecek terbiye sayesinde[56] ortadan kaldırılabilecek-

55. Çocuk haklarına değinen Nimet Cemil, bu makalesinden dolayı büyük ilgi görmüş, tebrik yazıları almıştı. Mehmed Zeki, bu konuyu erkeklerden önce bir kadının düşünmesinden dolayı duyduğu memnuniyeti açıklıyor, Osmanlı kadınlığının pek seri adımlarla ilerlediğini belirtiyordu. Mehmed Zeki, "Kadınlar Dünyası'na", 30 Mayıs 1330, no. 145, s. 11.

56. "... Evvela pedagojiyi, sonra psikolojiyi müfid bir suretde bilerek bu iki fenden istifade ederek çocuklarımızın ruhuna, seciyeyi sokalım." Aliye Cevad Asım, Kabataş, "Pedagoji-Psikoloji ve Karakter 1", 2 Haziran 1329, no. 60, s. 5. Annenin çocuk terbiyesinde belirleyici olması istenir. Fatma Zerrin, "Terbiye-i İbtidaiyede Validelerin Mevki", 12 Haziran 1329, no. 70, s. 2-3.

ti. Bu sayede "ruhi, ictimai, milli galibiyetlerin alınacağı" tartışmasız bir gerçek olarak kabul edilmişti.[57]

Vatan ve millet duygusu, çocuk terbiyesinde kazandırılması gereken önemli özellikler arasındaydı: "Eğer biz yaşamak istersek, eğer biz kendi kendimize acırsak, eğer biz kadınlar sahib-i iman isek, evladlarımıza bir milliyet duygusu vermeliyiz."[58] Savaşlardaki yenilgilerin, askerlere çocukken yeterince milli duygu aşılatılmadığından kaynaklandığı düşünülüyordu. Bu duygu önce mektepler aracılığıyla annelere verilecek; sonra onlar bu duyguları, yetiştirecekleri çocuklara aktaracaklardı:

"Bu memleketi, düştüğü dereke-i sefiliyeden ancak maarif kurtaracaktır. Biz mekteb idare eden, mekteb muallimeliğinde bulunan Osmanlı hanımları iyi bilmeliyiz ki, medar-ı vatanın sinesindeki o eski o müzmin yaraları, bizim yetiştireceğimiz çocuklar tedavi edecek. Osmanlı memleketlerinde saadet ve refahı onlar uyandıracak, düşman karşısında titremeyecek, arslan yürekli yavruları onlar yetişdirecek ve bu hissiyat-ı ulviyeyi bizim yetişdireceğimiz kızlar evladlarına telkin edecekdir."[59] Osmanlı toplumunda çocuklar, hocaların sopaları altında titrer ve esnerken, Balkanlar'da ilk olarak eğitim kurumlarının ıslah edildiği, milliyet duygusunun okullarda kazandırıldığı belirtiliyordu: "O zamana kadar Rumeli'nin Hıristiyan ahalisi ne Rumluk'tan, ne de Bulgarlık'tan haberdar idiler. Ekseri köylerde Bulgar ve Rum ahali, aynı kiliseye gidüb ibadet eder; aralarındaki farka ehemmiyet bile vermez idiler. Hele vatan namına, millet namına zerre kadar vâkıfları yoktu. Muallime ve muallimlerin telkinatı, Bulgar ve Rum çocukları üzerinde o kadar büyük bir hubb-ı millî [milli sevgi] uyandırdı ki, beş yaşındaki bir Bulgar çocuğu 'Bulgaristan' sözünü işittiği zaman haç çıkaracak kadar asar-ı ihtiram [saygı belirtisi] gösterirdi. Böyle on beş, yirmi sene içinde

57. "Bir çocuğun terbiyesi, bir nevzadın suret-i nevş ü neması vatan ve milletin istikbaliyle şediden haiz-i alakadardır. Bir çocuk ne kadar iyi büyütülmüş ise, ondan cemiyet-i beşeriye o kadar müstefid olur. Ve yine ne derecede fena ve âdemi dikkatle büyütülmüş ise o derecede maruzat görür." Aliye Cevad Asım, Kabataş, "Pedagoji-Psikoloji ve Karakter 2", 24 Kanun-i Sani 1330, no. 162, s. 5-6.

58. Aziz Haydar, Erenköy, "Kadın-Vatan", 17 Kanun-i Sani 1330, no. 161, s. 4-5.

59. Aziz Haydar, Erenköy, "Mektebler ve Mekteb Muallimeleri", 21 Kanun-i Evvel 1329, no. 123, s. 3.

Rumeli Bulgarlarının tamamen eski hâlleri değişdi. O miskin, o sersem, o cahil ahalinin yerine zeki, fedakâr, müteşebbis bir unsur kaim oldu. Öyle ki senelerce, koca bir Osmanlı Hükümeti bunlarla başa çıkamaz oldu. Senelerce, zavallı Rumeli ateşler içinde yandı. ... Eğer komitacılar işe büyüklerden başlayıb kart dimağlara telkinde bulunsalardı; emin olunuz yüzde beş muvaffak olmadıktan başka tesadüf edecekleri müşkülat onları nevmid [kötümser] edecek, yıldıracak, vazgeçirecekti. İşte bize numune-i ibret."[60]

O dönemde yaşanan Balkan Savaşı yenilgisi, kin ve intikam duygularının artmasına yol açmıştı. İmparatorluğun küçük devletlere, üstelik önceden kendisine ait olan devletlere yenilmesi; ülke genelinde, (tabii buna kadınlar da dahil) kabullenilmemişti. Bu nedenle, çocuklara vatan ve millet duygularının yanında, kin ve intikam duygularının da verilmesi isteniyordu. Milli duygular çocukların hikâyelerine, ninnilerine usulünce yerleştirilebilirdi: "Bizler evladlarımıza ninni söylerken eskisi gibi, 'oğlum paşa olsun, bey olsun' gibi sözleri söylemeyelim. Yalnız evladımıza, 'senin vatanın Rumeli'dir... Asker ol, bu yolda icab ederse vatanın için öl' diye ninni söyleyelim. Vazifemizi bilelim; evladımızı vatan muhabbetiyle terbiye edelim. Çünkü vatan aşkından, vatan muhabbetinden mahrum bir millet; ruhsuz bir cesede, tüfenksiz bir askere benzer."[61]

Vatan, millet ve Osmanlılık kavramları, bir annenin kızına verdiği öğütlerle örneklenmişti: "Bak kızım, insanın doğduğu büyüdüğü yere 'vatan' derler. Her insan vatanını sever. Sen evinden bir yere ayrıldığın vakit rahat edemiyorsun, herkes de böyledir. Yalnız kızım, bizim vatanımız, yalnız evimiz değildir. (...) Kızım; İtalyan, Bulgar diye bir takım milletler var biliyorsun. Bizde de Osmanlıların bulundukları yerlerin hepsi bizim vatanımızdır. Sen yalnız bizim evimizi, yerimizi değil, o yerlerin hepsini sev. Hem hiç birisini ayırmadan sev."[62]

60. Aziz Haydar, "Bize Herşeyden Evvel Mekteb Lazım", 14 Eylül 1329, no. 109, s. 5-6.

61. Bedia Kamuran, "Osmanlı Kadınlığının Ulvi Vazifeleri", Şehzadebaşı, 1 Mart 1330, no. 133, s. 5-6. Bu konuda şu makalelere bakılabilir: Naciye Şerif, "Kadınlık", Beylerbeyi, 22 Şubat 1329, no. 132, s. 6-8; Hayrünnisa Rüstem, Kızıltoprak, "Vazifelerim", 3 Ağustos 1329, no. 103, s. 16.

62. İmzasız, "Çocuk Terbiyesi", 24 Ağustos 1329, no. 106, s. 13.

Çocuğun beden sağlığı, gelecek açısından çok önemliydi: "Sağlam vücud, sağlam düşünce suretinde tecelli eder. Maateessüf, bizde ne sağlam bir vücuda malikiyet için itina-i sıhhi, ne hakbin bir kafaya nailiyet için [gerçekleri gören bir kafaya erişmek için] terbiye-i fikriye, ne faziletkâr irade için gayret, himmet yokdur."[63] Dimağı geliştirecek olan beden hareketlerinin önemi Avrupalı tarafından anlaşılmıştı. Sabah, akşam düzenli olarak vücutlarını çalıştırıyorlardı. Zayıf, ancak bakımlıydılar. Osmanlı toplumunda da bu konuya dikkat edilmeli, beden eğitimine temelden başlanmalı, çocuğun oyun oynamasına izin verilerek, çeşitli spor kulüplerine devam etmesi sağlanmalıydı.[64]

Kadınlar Dünyası'nda çocuk büyütme yöntemleri de tartışılmıştı. Doğum öncesi ve sonrasında gerek annenin, gerekse çocuğun bakımı için gerekli bilgiler verilmiş; hamile kadınların yeme, içme, gezme, giyim konusunda dikkat etmesi gereken noktalar açıklanmıştı.[65] Yeni doğan çocuğun göbeğinin kesiminden,[66] verilecek süt miktarına,[67] gıdasından,[68] giyimine,[69] banyosundan,[70] uykusuna[71] dek her konu ayrıntılarıyla anlatılmış; bilimsel yöntemlerden habersiz

63. Hadice Hasib, Makrıköy, "Evlad Büyütmek", 3 Ağustos 1329, no. 103, s. 5-6.

64. Aliye Cevad, Kabataş, "Tereddiyat-ı Bedeniye 1", 9 Temmuz 1329, no. 97, s. 3; Aliye Cevad, Kabataş, "Tereddiyat-ı Bedeniye 2", 27 Temmuz 1329, no. 102, s. 7.

65. Bu konuda yazılan yazılar genellikle imzasızdır ve derginin "Terbiye-i Etfal" köşesinde yer almışlardır.

66. Bir nevi ebelik öğretilir. "Terbiye-i Etfal", 6 Nisan 1329, no. 3, s. 2.

67. Çocuğu emzirme saatleri ile ilgili çizelge verilmişti. "Terbiye-i Etfal", 9 Nisan 1329, no. 6; 10 Nisan 1329, no. 7, s. 4. İkbal İsmail, "Çocuklarımıza Nasıl Bakmalı?", 5 Kanun-i Sani 1329, no. 125, s. 6-8; Sütannenin seçimi, vasfı belirtilir. "Terbiye-i Etfal", no. 9-10, s. 4; "Anne sütü mü, inek sütü mü?" tartışması yapılarak, anne sütünün yararları açıklanır. "Terbiye-i Etfal", 14 Nisan, 16 Nisan 1329, no. 11-13, s. 4.

68. İkbal İsmail, Cerrahpaşa, "Çocuklarımıza Nasıl Bakmalı?", 28 Kanun-i Sani 1329, no. 124, s. 11-12; Nestle Sütü hakkında ilan, 13 Haziran 1330, no. 147, s. 10; R. Muzaffer, Maltepe, "Çocuğun Gıdası ve Ruhu", 10 Haziran 1329, no. 68, s. 3-4; 15 Haziran 1329, no. 73, s. 4; 16 Haziran 1329, no. 74, s. 3-4.

69. R. Muzaffer, "Çocuğun Beden ve Ruhu", 7 Temmuz 1329, no. 95, s. 4; Atiye Şükran, Kadıköy, "Analara İhtar", 3 Mayıs 1329, no. 57, s. 2. Kundak çeşitleri anlatılmış, sıkı kundaklama eleştirilmişti. "Terbiye-i Etfal", 7 Nisan 1329, no. 4, s. 4.

olan kadınlar bilgilendirilmiştir. *Kadınlar Dünyası* bu yönüyle, günümüzdeki anne ve çocuk dergilerinin işlevini de üstlenmişti.

Kadınlar Dünyası, çok kapsamlı bir dergiydi. Tanıtımını yaptığı yayınlar arasında çocuklara yönelik dergiler de vardı ve verilen ilanlarla çocuk dergilerinin okunması özendiriliyordu. Dönemin çocuk dergileri olarak ilanları verilen dergiler şunlardı: *Çocuk Dünyası, Çocuk Duygusu, Çocuk Oyunları, Mini Mini.*

On dokuzuncu yüzyılda eski sosyal yapının yıkılmasında fikir üreticisi, değer aktarıcısı olarak aydınlara önemli görevler verilmişti. *Kadınlar Dünyası*'nda bu görev, dönemin aydın kadın kesimi olan kadın öğretmenlere yüklenmişti. Kadın öğretmenlerin üstlendiği bu görev, düşünce yapısıyla, kültürüyle, yeni bir dünya görüşünün oluşturulmasına ve bu görüşün yaygınlaştırılmasına dek uzayacaktı. Böylelikle kadın devrimi için amaçlanan topyekûn dönüşüm gerçekleşecekti:

"Mekteblerimiz bir inkılap geçirdi. Hürriyetini istirdad etdi. Bu inkılabın amillerini sorarsak mektebliler olduğunu göreceğiz. İstibdadda birçok mektebliler nefy [sürgün] edildi. Zindanlarda çürüdüldü. Türlü türlü cefalar edildi. Hep bunlar hürriyet içindi. (...) Bugünkü inkılap yalnız erkekleredir. Hey'et-i ictimâiyyemize dikkat edelim. Yalnız erkeklerin hayatı değişdi. Yalnız erkekler hakk-ı insanperverilerine malik oldular. Kadınlar yine eski hayatta, yine insanlık haklarından mahrum. Evet, benim sevgili mektebli hemşirelerim! Bu hususda son derece nazar-ı dikkatinizi celb ederim. Mesela bir okumamış adama 'efendi' denemezse, insanlık için lazım olacak şerait-i hayatiyyeye malik olamayanlara da insan denemez."

Kadınlık muhitinde bir hareket başlamış, kadın artık uyanmıştır: "Ah! Artık uyandık. İşte bizim için en büyük muvaffakiyet. Artık uyandıktan sonra herşey yapılır. Biz de yapacağız. Erkekler emellerine insanlık haklarına nail oldular. Şimdi sıra bize geldi. Bizde aynı süratle çalışarak, aynı süratle uğraşarak istediğimiz inkılaba nail

70. "Terbiye-i Etfal", "Banyo", 20 Nisan 1329, no. 17, s. 4; Mediha Hasib, Makrıköy, "Evlad Büyütmek", 20 Temmuz 1329, no. 101, s. 12.

71. "Terbiye-i Etfal, Çocukların Uykusu", 20 Nisan 1329, 22 Nisan 1329, no. 18- 20, s. 4. Her ağladığında çocuğun kucağa alınmaması istenmişti. "Terbiye-i Etfal", 23 Nisan 1329, no. 21, s. 4.

olacağız. Fakat mütefekkir hemşirelerim! Bu hususda bütün nazarlarımız size ma'tuf'dur [yönelmiş]. İnsanlıktan çıkmış bir nısf-ı beşeri insan edecek inkılab-ı azimde en çok vazifeleri, siz ifa edeceksiniz. Veyahut sizle beraber hepimiz bu mukaddes inkılabı yapacağız. Bunun için şimdiden hazırlanmaya başlamalısınız.

"Çalışınız, derslerinize çalışınız. Fakat bununla beraber hiçbir gün hatta hiçbir dakika kalbinizden ayrılmayacak bir emel, bir emel-i mukaddes arkasından koşunuz; ser'i adımlarla koşunuz. Çünkü daha ziyade ezilmeye vaktiniz kalmamıştır. Cahil valide lerimizin bize bıraktıkları hayat, insanlıktan gayrı hayat, artık sükût etmeli. Ve ilk evvel sizin münevver dimağlarınızdan sükût etmelidir. Bizi bedbaht eden an'anat-ı kadimeyi [eski gelenekler] devirecek ilk evvel sizsiniz. Vazifeniz büyük ve mukaddesdir (...) Hürriyete âşık olunuz. Bugün dünyada insanlar için hürriyet kadar lüzumlu gıda yokdur. Şimdiye kadar biz kızlar, bir takım vahi [boş, faydasız] şeylerle meşgul olurduk. İşte bize asıl bir meşgale: Hürriyet. Onu sevelim. İnsan oluncaya kadar yalnız onun için can verelim. Yalnız hürriyete âşık olunuz. İşte bu aşk, bizi insanca yaşamaya muvaffak eder. ... Bu hususda muallime hanımlara da tevcih-i hitap ediyorum. Kız fikir ordusunu onlar vücuda getirecekler; onlar teşkil edecekler. Herşey muallimlere muhavveldir [aktarılmış]. Eğer onlar iyi idare ederlerse, iyi şeylere nail oluruz. Genç hemşirelerimize hürriyet fikirlerini telkin etmelidirler. Korkmayalım. Bu mesele namus, hissiyat ve hayatımız meselesidir. Miskin korkak muallimeler, artık istemeyiz. Cevval, hürriyete âşık, mütefekkir muallimeler istiyoruz. Eğer mektebliler, âlem-i nisvanın istediği gibi, âlem-i nisvanı esaretten kurtaracak bir hâlde yetişmezlerse en büyük mesuliyet muallimelerde olacaktır."[72]

Öğretmen, çocuğun toplumsallaşmasında, davranış kural ve kültürünün oluşturulmasında en büyük etkenlerden biriydi. Toplumun yeni bir biçim almasında öğretmenin çocuğa vereceği bilgi ve terbiyenin önemi büyüktü. Dünyayı ve toplumu algılama, olayları kavrama yönünde yeni bir bakış açısı kazandırabilecek olan öğretmen, böylelikle yapısal bir dönüşümün gerçekleşmesini de sağlaya-

72. Mükerrem Belkıs, "Mekteblerde İnkılap Fikri; Mektebli Hemşirelerime", 16 Teşrin-i Evvel 1329, no. 115, s. 3.

caktı: "Muallimler ve muallimeler bugünkü ve yarınki inkılabın yegane amelleridir... Cereyan-ı ictimai, cereyan-ı iktisadi milletleri yeni bir hayata, yeni bir teşkilata sevk ediyor. Bu teşkilatda kadın da erkek gibi çalışacak ve hayatını kazanacakdır. Bunun için yavruların hayat-ı kudretlerini pek ziyade tenmiye etmek lazımdır:

"Muallimeler bir inkılap yapmak, bir inkılap yaptırmak vazifesiyle mükellefdirler. Hey'et-i ictimâiyyenin yanlış ve fena hayatını, yanlış kanaatlerini değişdirecek, hey'et-i ictimâiyyeyi daha mesud bir hayata isal edecek [ulaştırma], muallimler ve muallimelerin yetişdirdikleri yavrulardır.

"İnkılap, mekteblerde yapılır. Ve zaten mektebler, insanları daha iyi bir hayata sevk etmek, beşeriyetde arzu edilen eşgal-i hayatiyyeyi yavruların ruhlarına tersim etmek ve bu suretle o hayatı büyüyen yavrularla tatbik etmek ve yaşatmak içindir. (...) Muallimeler bugün insaniyetin gayelerini pek iyi bilmelidirler. Muallimeler bu gayeleri nesl-i atinin ruhlarına nakış etmelidirler. Öğretmek, terbiye etmenin gayesi budur: İnsanları daha iyi bir hayata isal etmek, daha iyi yaşatabilecek bir kuvvet vermek, daha ziyade mesud etmek içindir.

" Muallimler! Biliniz, şunu pek iyi biliniz ki, istikbalin en büyük kuvvetini elinizde tutuyorsunuz. Beşeriyetin manivelesi elinizdedir. Bu kuvveti, bu maniveleyi hüsn-i istimal [güzel, yerinde kullanma] ediniz... Nesl-i atiye istenilen şekl-i hayatı siz yaşatacaksınız."[73]

Kadınlar, toplumsal dönüşümde ve kadın inkılabında bu denli önemli görevlerle yükümlendirdikleri öğretmenlerin, sahip olmaları gereken niteliklere de dikkat çekmişlerdi:

"Çünkü dünyada en güç şey, muallimlik sanatıdır. Bir insanın pek çok şeyler bilmesi mümkündür, fakat öğretmesini bilmek başka bir meseledir." Bunun için her öğretmen, öğretim yöntemlerini bilmeli, öğrenciyi bilimsel yöntemlerle eğitmeliydi:[74] "Bir muallim okutacağı derse vâkıf olmalı; usûl-ı tedrisi bilmeli, ilmi çocuk terbiyesine aşina olmalı, fazilet ve ahlakiye sahibi olmalı, müşfik olmalı, fedakâr olmalı." Öğretmen yalnızca ders vermekle yükümlü olmamalı, öğrencilerine bir yaşam biçimi de kazandırmalı, bu neden-

73. Mükerrem Belkıs, Beşiktaş, "Muallimeler Ordusuna", 6 Nisan 1329, no. 168, s. 5-6.

74. Fatma Zerrin, Kadıköy, "Muallimelik Sanatı", 24 Kanun-i Sani, no. 162.

le fırsat buldukça öğrencileriyle ilgilenmeli, onları yaşama hazırlamalı, bu konuda velilerle bağlantı kurmalıydı:

"Muallimelerimiz, talebelerin mekteb içindeki bütün hayatlarına nüfuz etmelidir. Bahçede, teneffüs salonunda, yemekhanelerde, her yerde onlarla beraber bulunmalıdır. Muallimelerin vazifesi, yavrularını yetişdirmek, yavrularını yükseltmek, yavrularına hayatda düşmeyecek, mesud olacak esaslar vermekdir. Yalnız derse girip havanın terkibinden bahis edecek değildir. (...) Talebeleri yalnız mektebde değil, haricdeki hayatlarında da ebeveyni ile mesai ederek takib etmelidir."[75]

Öğretmenler, çocuk psikolojisini iyi bilmeli, tanımalı, çocuktaki başarısızlığın nedenlerini araştırmalıydı: "Bir çocuğun çalışmaması, elbet bir sebebe müsteniddir [dayanma]. Çocuğu çalıştırmayan yalnız haylazlık değildir. Çocuğu çalıştırmayan birçok sebep vardır. Çocuk bazen zeki olur; fakat verilen dersi anlamaz; zaif olur, çalışamaz."[76]

Öğretmenlerin sorunları tartışma konusu edilmişti. Eğitimin sistematize edilememesi, eğitimde usul ve yöntemlerin yokluğu, öğretmenle velinin karşı karşıya getirilmesi, buna velilerin cehaletinin eklenmesiyle öğretmenin görevini yapmasının engellenmesi, başlıca şikâyet konularındandı: "Memleketimiz hâl-i hazırda ağlanacak bir şekilde olduğu gibi, ahalimizdeki fikir-i tahsilin de ondan kalır yeri yok. İnsan öyle hâllere tesadüf ediyor ki, mesleğinden vazgeçeceği geliyor."[77]

Kadınlar, anne ve babaların eğitim üzerindeki olumsuz etkisini de gündeme getirmişti. Anne-babalar, eğitimin nasıl yapıldığı konusunda en ufak bir bilgiye sahip değildi. Çocuklarını okula yazdırırken "Eti senin, kemiği benim" gibi çağdışı bir ifade kullanıyorlardı. Bu, eğitimde dayağı doğal karşılamanın bir sonucuydu. Şımarık çocuklar anne ve babalarını arkalarına alarak sınıfın düzenini bozu-

75. Mükerrem Belkıs, Beşiktaş, "Kız Mekteblerinde Ahlak ve Terbiye-i Ahlakiye", 15 Haziran 1918, no. 178, s. 2-4.

76. Aziz Haydar, Göztepe, "Talim ve Terbiye Meselesi", 30 Mart 1918, no. 167, s. 5.

77. Aziz Haydar, Erenköy, "Bizde Tahsili Nasıl Telakki Ediyorlar?", 21 Eylül 1329, no. 110, s. 5-6.

yor; ebeveynler öğretmeni çocuğunu okuldan almakla tehdit ediyorlardı. Dört yaşındaki bir çocuktan 1-2 ay geçince hemen okumayazma öğrenmesi bekleniyor; çocukların teneffüste oyun oynamalarına, hareket etmelerine aileleri "hastalanır" gerekçesiyle izin vermiyorlardı.[78]

Osmanlı eğitiminde değişmesi amaçlanan ve bu yolda başlatılan reform tartışmalarına *Kadınlar Dünyası* dergisi de katılmıştı. Osmanlı eğitim sistemi tartışılarak, sistemin aksaklıkları, sorunları dile getirilmişti. Eğitime önem verilmediği ancak, sürekli yakınmak yerine, taassubun terk edilerek, kusurların ortaya konması, sorgulanması gereği, tartışmaların ana konusunu oluşturuyordu.[79] İlköğretimin verildiği yer olan mahalle mektepleri yetersizdi. Eğitim sorununun ardında yatan olumsuzluklar, eğitim ve öğretimin bir amaç olarak görülmemesi ve eğitim teknolojisindeki ilkellikti:

"... Bir odaya giriyorsunuz; yirmi, otuz, kırk, elli hatta bazen daha ziyade çocuk deve gibi yere çökmüşler, önlerinde ne olduğu belirsiz bir tahta... Güya sıra... Karşılarında dört köşe bir minderde oturmuş hoca efendi. Güya okuyorlar; bir mırıltı, bir ahenk: Kestane kestane, köprüde ilh... kelimeleri lastik gibi bozarak alabildiğine gidiyorlar. Bazen tek bir kelimenin, bir makam-ı mahsus ile saatlerce tekrar edildiği görülüyor: Üsküdarlı, Üsküdarlı..."[80]

İlköğretim tüm Anadolu'yu kapsayacak biçimde yaygınlaştırılmalıydı. Bu konudaki girişimler, dergi tarafından teşvik ediliyordu. Voltaire'in "Bir mekteb açan, bir hapishane kapatır" sözünden hareketle okulların bir ülke için önemi şöyle ifade edilmişti: "Mektebler, bir milletin ümid-i ikbali, şems-i istikbalidir."[81] Yeni bilgilerin aktarılmasında, "insan hukuku" gibi yeni değerlerin benimsetilmesinde eğitim çok önemli bir işlev üstlenmişti:

"Sevgili Anadolumuzun saf, lekesiz dimağına, mekteblerimizle bütün an'ane-i fikriyemizle gidelim... İbtidai mekteblerin aguş-u

78. Aziz Haydar, *a.g.y.*

79. Emine Seher Ali, "Terakki-i Maarif", 24 Mayıs 1329, no. 51, s. 1.

80. Safiye Biran, "Tahsil ve Terbiye Âleminde", 27 Temmuz 1329, no. 102, s. 1.

81. Nazife İclal, Göztepe, "Medeniyet-i Hakikiye Nereden Doğar?", 12 Teşrin-i Evvel 1329, no. 113, s. 4-5.

tertibinde küçükleri büyüdelim. Temizliği, çevikliği, hukuk-ı insaniyeyi öğretmekde ziraatın, fennin, san'atın vücudu olduğunu anlatmakta geç kalmayalım..."[82]

İlköğretimin yaygınlaştırılması kadınlar için de çok önemliydi: "Kanaatimizce her Türk kadını, ibtidaî tahsile mecburdur. Ve bu mecburiyet, hayatımızla kat'iyen alakadardır. Çünkü biz ilk evvela kendimizi, kadınlığımızı, etrafımızı mesud ve bahtiyar olmak yollarını, bu suretle bulmuş olacağız. Bu, yalnız bugün için değil. Hiçbir zaman nurdan, maarif ve ilim nurundan müstağni değiliz."[83] Eğitim, kadının toplumdaki konumunu yeniden belirleyecek, kadının kendini yeniden tanımlamasına yol açacaktı. Kadın bu sayede, etrafında olan biteni algılayabilecekti:

"Artık bugün kadınlık; âtıl ve bigâne [yabancı] durmak mevkiinden yükselmişdir. Etrafı bilmek, fikri ve hayatî cereyanları takib edebilmek, kadının cemiyetdeki mevkiini tayin ve müdâfaa etmek, ailenin ne demek olduğunu öğrenmek, hepimize farzdır. Ve biz bunları bilmek ve bu suretle mesud olabilmek için nur istiyoruz."[84]

Görüldüğü gibi sorunun boyutları o denli büyüktü ki, Fatma Aliye, Nigâr Hanım, Halide Hanım gibi özel eğitimle yetişmiş sınırlı sayıdaki kadın, çözüm getirmede yeterli olamayacaklardı. Kadının eğitimi konusunda kalıcı çözümlere ihtiyaç vardı. Eğitim toplumda yaygınlaştırılmalı, kadınlar kitlesel anlamda cehaletten uzaklaştırılmalı, haklarına kavuşturulabilmeli, ticaret kapıları onlara da açılabilmeliydi. Eğer hayat eski hâlde kalırsa, yeni değer ve bilgilerle donatılmış birkaç eğitimli kadın, çevrelerine yabancılaşacak; rahatsız ve mutsuz olacaklardı.[85] Zaman zaman, bu durumu somut olarak yaşayan kadınlara rastlanıyordu.

Dergiye gelen mektuplarda, kendini sorgulamaya başlayan kadının içinde bulunduğu çelişik duygular yansıtılmıştır. Bilinçlenme, kadının iç dünyasında çelişik duygular yaratıyordu. Bu kadınlar pek

82. Saide, Göztepe, "Türklüğün Maarifi", 11 Mayıs 1918, no. 173, s. 9.

83. Feride Mağmum, "Derdlerimizden: Cehalet", 16 Mart 1918, no. 165, s. 6.

84. Feride Mağmum, *a.g.y.* Kadının okuma taleplerinin geri çevrilmesi kadınlık âleminin felaketine yol açabilirdi. Fehime Çerkes Cemal, "Nisvanı Yetiştirmek", 8 Mayıs 1329, no. 34, s. 3.

85. Nimet Cemil, "Kadınların Hakkında Nikbinlik", 24 Kanun-i Sani 1330, no. 162, s. 2-3.

de mutlu değildi. Çünkü sorgulama, erkeğe nazaran kadının bulunduğu kötü konumun farkına varılmasına yol açmıştı. Bu gerçeğin farkına varılmasına pişmanlık duyanlar bile olmuştur: "Ne için gördüğüm terbiye ile iktifa etmedim? Ne için düşündüm? Ne için hakikati görmeye uğraşdım? Of, işte esbab-ı felaketim bu idi! Bilmem, düşünmek hissi bana nereden gelmiş idi? Sahaif-i âlemi okumak nereden hâsıl oldu. Bunlara kendim de hayret ediyor idim. Çünkü tahsilim ne âli, ne de tâli idi. Yalnız ibtidai tahsilimi, bir hanımnineden almış idim..."[86]

"Maarif Nezareti'nden Ricamız" başlıklı yazıda, kız çocuklarının eğitimi için devletin yaptığı çalışmaların yetersizliğine dikkat çekilmişti. Kız okullarının sadece İstanbul'da açılması, Anadolu'da yaşayan ve eğitim görmek isteyen kızlar için yatılı okullar alternatifini de beraberinde getirmeliydi. Böylece sınırlı olsa da Anadolu' dan gelecek genç kızlar öğretim görebileceklerdi.[87]

"Biz de maarif vergisi veriyoruz" diyen kadınlar, eğitimden yararlanmayı kadının en doğal hakkı olarak tanımlamışlardı. Yüklenen külfetin karşılığı olarak da, taleplerinin bir an önce karşılanmasını istiyorlardı.[88]

Görüldüğü üzere kadınlar çeşitli taleplerde bulunarak, bunları siyasal otoritelere ileterek siyasete yön vermeye çalışıyorlardı. Bu da katılımcı siyasal kültürün önemli bir göstergesiydi.

İmparatorluğun yaşadığı felaketlerin baş sorumlusu, eğitimin zamana ve ihtiyaca uygun hâle getirilmemesiydi. Kadınlar, bu durumun düzeltilmesi halinde, istenecek yeni maarif vergilerine karşı çıkmayacaklardı. İleri sürülen tek koşul, ilköğretimin zorunlu ve ücretsiz olmasıydı:

"Acaba kadınlar maksada hizmet edecek olan bir maarif vergisini derd mi edecek? Haşa!.. Şu şartla ki, böyle bir mükellefiyet, artık

86. Sadiye, Kuruçeşme, " Aziz Hemşirelerim", no. 11, s. 3.

87. Naciye Feham, "Maarif Nezareti'nden Ricamız", 5 Teşrin-i Evvel 1329, no. 112, s. 5-6. Anadolu'da özellikle kasabalardaki eğitimin yetersizliği, değil bir inas rüşdiyesi, tahsil-i ibtidaiden bile yoksun olunduğu belirtilmişti. Afife, Ceyhan, "Efendim", 7 Mayıs 1329, no. 34, s. 4; Azize, Atina, "Kadınlar Dünyası Hey' et-i Muhteremesi'ne", 3 Haziran 1329, no. 61, s. 3-4. Azize Hanım, öğretmen maaşlarının azlığına dikkat çekmişti.

88. N. F., "Hatice Hanımefendi'ye", 5 Temmuz 1329, no. 93, s. 3.

ıslah edilen maarif mekteblerine, umum vatan ve evladlarını bilaücret kabul etmeli ve maarif mecburi olmalı. İşte ne zaman ki ben verdiğim maarif vergisini semeredar göreceğim ve ne zaman ki maarif nezaretinin de bana irae [tayin] ettiği mektebler, ihtiyacata kafi olduğunu re'y-el-ayn [kendi gözüyle görerek] müşahade edeceğim ve ne zaman ki oğlumu veya kızımı tahsile sevke mecbur bulunacağım; işte o zaman belki felaha [kurtuluş] doğru bir adım atmış bulunacağız."[89]

Kadınlar Dünyası, bir yayım organı olarak kadınların eğitim sorununu çözme güvenini veriyor; yayınları ve talepleriyle bu güveni sürekli pekiştiriyordu. Eğitim için çalışan, maarif nişanıyla ödüllendirilen, lise ve öğretmen okullarından mezun olan kadınların isimleri yayımlanarak, başarıları anlatılıyordu. Eğitilmiş kadın tiplerine, kadınların eğitim ve bilim alanında göstermiş oldukları başarılara, çeşitli ülke örnekleriyle yer veriliyordu.[90] Madam Curie bilgin kadınlara, İsveç Akademi üyeliğine seçilmiş olan Selma Lagerlöf da yazar kadınlara örnek olarak gösterilmişti. (Lagerlöf aynı zamanda Nobel Edebiyat ödülünü [1909] almış ilk kadın yazardır.) Bu kadınlar aynı zamanda yeni kadın tiplerini oluşturuyorlardı. Rus Türklerinden eğitimci Fahrülbenat Süleymanova'nın yaşamöyküsü de ibret alınacak örneklerden biriydi. Böylece çok çalışmakla her şeyin başarılacağına olan inanç gösterilmek istenmişti.[91] Ayrıca güzellik kavramının önemli olmadığı, asıl önemli olanın eğitilmek, fikren terbiye edilmek olduğu açıklanmış; yeni bir değer olarak eğitimin, güzellik kavramının yerini almasına çalışılmıştı.[92]

Kadınlar eğitim konusunda sadece talep iletmekle kalmamışlar, siyasetin uygulayıcılarına çeşitli çözümler de önermişlerdi. Sorun ortaya konulduktan sonra, yapılması gerekenler serinkanlılıkla açık-

89. Mevhibe Mustafa, Makrıköy, Kartaltepe, "Maarifimiz", 20 Nisan 1329, no. 17, s. 3-4.

90. "Havadis-i Dünya", no. 132. "Şehadetname Alan Kızlar", 26 Şubat 1921, no. 194/9, s. 15. Kız Rüşdiyesi'nden bir öğrenci parkta nutuk vermişti. Fahrünnisa, Sultanahmet, "Parkda İlk Kadın Nutku", 25 Teşrin-i Evvel 1329, no. 112, s. 16.

91. "Şimal Türkleri'nden meşhur Muallime ve Muharrirlerinden Fahr-ül Benat Süleymanova Hanım'ın Tercüme-i Hali", 18 Kanun-i Sani 1329, no. 127, s. 4-5.

92. Fatma Mükerrem, Makrıköy, "Hitabe-i Şehire Aziz Haydar'a İthaf, Türklüğün Atisi", 18 Nisan 1330, no. 139, s. 9.

lanıyordu: "Evladlarımızı, fakat yalnız doğurduklarımızı değil, milletimizin bütün evladlarını elimizden geldiği kadar okutalım. Kadınlığa, hanımlığa yakışacak faideli sanatlar öğredelim. Artık hergün bir başka türlüsüne tesadüf olunan sefalet levhaları ortadan kalksın. Bunun için de bizim, kadınların gayreti lazım. Erkeklerden beklersek hiçbir şey yapacakları yokdur. Türklerin eski bir darb-ı meseli var: 'Öksüz olan keser göbeğini'..."[93]

"Maarif Nezareti'nden İstirham" başlıklı yazıda, ilköğretim sorununu halletmesi için Maarif Nezareti harekete geçmeye çağırılıyordu. Talepler arasında öncelik, muallimlere Darülfünun Salonu'nda ders verildiği gibi, muallimelere de bir dersane açılmasıydı. Kadınlar taleplerinin "başka dershane açmak mümkün değildir" gerekçesiyle reddedilmemesi için de hazırlıklıydılar. Kadın ile erkeğin birlikte aynı dershaneye gidip ders almalarında hiçbir sakınca görmüyorlardı.[94]

Kadınları eğitecek kurumların yetersizliği, binaların eğitime elverişsizliği, üzerinde önemle durulan konulardandı.[95] 25 milyonluk nüfusun 15 milyonunu kadınların oluşturduğu bir ülkede, kadın nüfusu gözardı edilebiliyordu. Yalnızca 50 kadın, lise öğrenimi görüyordu ve bu önemli soruna, Osmanlı topraklarında yaşayan herkes, devletle omuz omuza verip çözüm aramalıydı: "Maarif Nezareti'nden mektep istiyoruz. Allah emelimize muvaffak eylesin. Fakat Nezaret mekteb küşad edecek [okul açacak] diye ellerimizi böğrümüze

93. Aziz Haydar, "Bizde Kız Evladlarının Tahsili", 16 Nisan 1329, no. 13, s. 2-3. Ümitsizlik, kadere boyun eğme gibi duygular yerine, mücadeleci olma kadınların temel özelliği olmalıydı: "Hiç olmazsa şimdiden sonra hayatı daimi bir tulü' [doğma] halinde görelim. Me'yus olmayalım, çalışalım, yaşamağa, yaşatmaya çalışalım." Sorunun çözümü gösterilecek çabaya bağlıydı. Fahriye Bedirhan, "Kimlerle İttifak Etmeliyiz?", 10 Mayıs 1329, no. 37, s. 2.

94. Mükerrem Belkıs, "Maarif Nezaretinden İstirham: Darülfünun'da Usul-ı Tedris Dersleri", 27 Temmuz 1329, no. 102, s. 3.

95. Kız okullarına "mekteb" demenin uygun olmadığı belirtilerek şöyle denmişti: "Mekteb namına kızları dört duvar arasına ekseriya karanlık odalara tıkıyorlar. Hareket edecek, koşacak, oynayacak bağçeleri yok. Terbiye-i bedeniyeye ihtimam edilmez, sıralar talebatı kanbur yapacak bir haldedir. Sınıflara kokudan girilmez, talebat balık istifi gibi birbiri üstüne yığılmış birer kitle-i ecsaddır [cesetler]. Öğretmenlerin, çoğu çocuk terbiyesinden, ilim ve fünundan habersizdir." Sacide, Cihangir, "Kızlarımızın Cihazı Ne Olmalıdır", 27 Temmuz 1329, no. 102, s. 1.

dayayub istemeyelim. Haydi, Nezaret bir veya iki mekteb açdı. Bununla iktifa etmemeliyiz. Hayır... Eğer biz ilim ve irfanımızın tealisini asabi bir iştiyak ile bekliyorsak, bu kadar uyuşuk olamayız."[96]

Kız okulları, ailede mutluluğun sağlanmasında önemli bir araç olarak görülmüştü. Bu görüş, kız okullarının açılış gayesiyle de benzerlikler taşımaktadır. Kız rüştiyelerinin açılmasındaki gerekçe, "iyi anne"nin yetiştirilmesidir. *Kadınlar Dünyası*'nda da paylaşılan bu görüşte, annenin nesil yetiştiricisi olarak algılanmasının rolü büyüktür: "İyi bir kız mektebi tesis etmek, her ailenin kucağında bir mekteb açmak demekdir... Aklı başında olanlar takdir ediyorlar ki, bir milleti yükselten de alçaltan da kadındır... Millet analarını nasıl terbiye ederse öyle mahsuller alacak. Kız mekteblerini, muallimelerini ihmal eden bir millet, isterse Avrupa'nın ve Amerika'nın son sistem fabrikalarını açsın ve son kanunları tatbik etsin, en yeni zırhlıları tedarik etsin, hiçbir semere göremez. Çünkü yalnız başına fabrika, kanun, zırhlı temin-i servet ve adalet ve emniyet edemez. Onları idare edecek ve idame ettirecek adam lazım. Bunları da, ah o hergün tahkir edilen kadınlar büyüdecek."[97]

"Eğitilmiş bir kadın, tek başına bir ordu, bir meş'aledir,"[98] diyen kadınlar, onu yeni toplumsal yapılanmada temel taşlardan biri olarak görüyorlardı. Aile yaşamında istenen değişim, ıslah edilmiş, yeni amaçlarla donatılmış kız okullarında verilecek terbiye ve eğitimle gerçekleşebilecekti:

"Eğer biz iyi bir kız mektebi tesis edebilir ve lazım gelen terbiyeyi verebilirsek o terbiyeyi, o kızlar vasıtasıyla ailelere nakil ve teşmil [yayma] etmiş olacağız. Açdığımız bir mekteb bilahare yüzlerce, binlerce aile mektebleri tevlid edecek [meydana getirecek], o vakit çocuklarımız da aile hayatında iyi terbiye alarak mekteblere geçecekler ki, ondan sonra muallimlerin müşkülâtı azalır."

Osmanlı İmparatorluğu'ndaki kız idadileri (lise dengi okul) çoğaltılmalı, her ilde açılmalıydı: "Emin olalım ki kızların tahsili, er-

96. Safiye Biran, "Maarife İhtiyacımız Var Diyen Osmanlılara", 10 Temmuz 1329, no. 98, s. 2. Ayrıca bkz. Nazife Mahmud Ali, Kasımpaşa, "Biz Yalnız Bir Şeye Muhtacız", 1 Mayıs 1329, no. 28, s. 4.

97. Sacide, Cihangir, "Kızlarımızın Cihazı Ne Olmalıdır", 3 Ağustos 1329, no. 103, s. 10.

98. *A.g.y.*

kekler kadar hatta onlardan daha ziyade mühim ve elzemdir."[99] Kız liselerinin bulunduğu tek yer olan İstanbul ile Londra'daki kız okullarının sayısı karşılaştırılarak sorunun büyüklüğü anlatılmaya çalışılmıştı. İstanbul' da sadece iki kız idadisine karşılık Londra'da 20 kız okulu vardı.[100]

Balkan Savaşı yüzünden okul binaları hastaneye dönüştürülmüştü. Savaş sonrasında erkek okulları yeniden eğitime açılırken, kız okullarının açılması konusunda hiçbir girişim yapılmamıştı. Kadınlar bu yanlış tutuma tepki göstermiş, durumun düzeltilmesi için Maarif Nezareti'ne, İstanbul Vilayeti Maarif Müdürü'ne dilekçeler yazmış; ayrıca yetkililerle doğrudan görüşmeler yapmışlardı.[101] Eğitim konusunda hükümete iletilen bir diğer talep, Darülfünun'da düzenlenen kadınlara yönelik konferansların ders saatlerinin daha geç saate alınmasıydı. O saatlerde kadınların işlerinin yoğun olduğu gerekçesi ileri sürülerek, bu düzenlemenin hiç olmazsa "kadın hukuku" dersi için yapılması isteniyordu.[102] Bu çabalar *Kadınlar Dünyası*'nda gerek makaleler, gerekse mektuplarla ses getirmiş; sorunu tartışmaya çağıran yazılarla bilinçli bir kamuoyu oluşturulmuştu.

II. Meşrutiyet'te sıkça görüldüğü gibi, sayıca az olan devlet okullarına alternatif olarak özel okulların açılması da teşvik edilmişti.

99. Mükerrem Belkıs, "Maarif Nezaretinden Büyük Bir Temmenni", 4 Temmuz 1329, no. 92, s. 1.

100. Nebile Kâmuran, "Maarif", 27 Nisan 1329, no. 24, s. 3-4. Ayrıca bkz. B. F., Beşiktaş, "Mükerrem Belkıs Hanım", 1 Temmuz 1329, no. 89, s. 3-4. Kız liselerinin olmayışı yüzünden devlet çalışkan kız öğrencilerden bazılarının yabancı okullarda okutulmasına mali destek vermişti. 1910 yılında 6 kız öğrencinin Arnavutköy Kız Koleji'ne kaydedilmesiyle ilgili olarak bkz. Sacide, Cihangir, "Kolej Türk Talebatı", 28 Haziran 1329, no. 86, s. 3-4.

101. A. Celal, "Kırtasi Muamele, Halide Edip Hanımefendi'ye", 14 Eylül 1329, no. 109, s. 10. Savaş sırasında birçok kız okulu kapandığı gibi, öğrenimine ara verilen Kız Sanayi Okulu da açılmamıştı. Maarif Nezareti'nin bu konuda harekete geçmesi isteği için, bkz. Atiye Şükran, Kadıköy, "İşiddirebilecek miyiz?", 3 Mayıs 1329, no. 30, s. 2.

102. Ulviye Mevlan, "Mahmud Es'ad Efendi Hazretleri ve Hukuk-ı Nisvan Dersi", 22 Şubat 1329, no.132, s. 4. Yeterli sayıda ve nitelikte okul olmadığı için ecnebi okullara gidildiği, ancak bundan pek hoşnut olunmadığı anlaşılmaktadır: "Niçin kendi mekteblerimizde okumayub da, ecnebi mekteblerinde tahsil edelim? Bu bize pek fena gözüküyor." Adile Necati, Muradpaşa, "Cehalet Uykusu", 22 Nisan 1329, no. 19, s. 3-4.

Bu yöndeki çabaları, *Kadınlar Dünyası* da desteklemişti. Geçerliliğini günümüzde de koruyan bu teşviklerle devletin yükünün hafifletilmesine çalışılmış; henüz tam anlamıyla merkezi bir eğitim sisteminin kurulmadığı bir düzende, eğitimin yaygınlaştırılmasına katkıda bulunulmuştur. Bu konuda zenginlerden yardım istenmişti. Okul açan kişilerin isimleri ve fotoğrafları *Kadınlar Dünyası*'nda yayımlanmıştı. Bu hem bir ödüllendirme, hem de diğer insanlar için özendirme niteliği taşıyordu:

"Evet, mekteblerimiz yok, ne yapacağız? Biz herşeyi hazır bulmak istiyoruz. Fikr-i ittihad bulunmayacak mı? Çalışmayacak mıyız? Rica ederim, artık bu hâlimizden vazgeçelim de işe başlayalım. Üç-beş kişi bir araya gelerek mekteb açmak için müzakere edelim. Neticesini Maarif Nezareti'ne bildirelim." Maarif Nezareti'nin bu teklifi gözardı etmeyeceğinden emin olan kadınlar, bir an önce işe başlamak için istekliydiler. Nitekim ilk girişim, Osmanlı Müdâfaa-i Hukuk-ı Nisvan Cemiyeti üyelerinden Aziz Haydar'dan gelmiş, kızlar için özel bir okul açmıştır. Dergide yalnızca okul açmak teşvik edilmemiş, açılan okulların programları da eleştirilmiştir. Özel okulların programlarını yayımlayan[103] *Kadınlar Dünyası*, bu konuda da önemli bir işlev yüklenmiş, uyarıcı ve yol gösterici olmuştur.

Kadınların eğitimi için ileri sürülen bir başka çözüm, özel dersanelerin açılmasıydı. Aydın kadınlar bir araya gelerek dersane açmalı; bu dersanelerde verilecek konferanslarla kadınlara çeşitli bilgiler iletilmeliydi. Konferans programının saptanması ve hazırlanmasına katkıda bulunması için, Osmanlı Müdâfaa-i Hukuk-ı Nisvan Cemiyeti'nden yardım istenmişti.[104]

Kimsesiz kız çocuklarının eğitimi için, erkek çocuklara yapıldığı gibi, bir Darüşşafaka açılması talebi gündeme getirilmiş ve bu konuda somut adımlar atılmıştır.[105] Yeni öğretmen okullarının açıl-

103. Emine Seher Ali, "Ahlak-Maarif", 5 Nisan 1329, no. 2, s. 3; Naciye Mudani, "Kadınlar Hakkında Birkaç Söz", 9 Mart 1918, no. 164, s. 7-8. Aziz Haydar Hanım'ın açtığı Ana Mektebi programının eleştirisi için, bkz. Sıdıka Ali Rıza, "Ana Mektebi Münasebetiyle", 4 Mayıs 1329, no. 31, s. 2-3. Özel okulların sorunları da gündeme getirilmişti. Velinin okula karşı olan itimatsızlığı ve kararsızlığı çocuğun başarısını da engelliyordu. Aziz Haydar, "Yeni Mekteblerimiz", 25 Nisan 1329, no. 22, s. 1.

104. Safiye Biran, Ayasofya, "Bir Teklif", 30 Haziran 1329, no. 88, s. 1-2.

ması, var olan tek öğretmen okulundaki öğrenci sayısının artırılması isteği, Maarif Nezareti'ne doğrudan iletilmişti. 1913 yılında, imparatorlukta kadın öğretmen yetiştiren tek kurum olan Darülmuallimat'ın kontenjanı 9'u taşraya ait olmak üzere 28 kişiydi. Oysa başvuru 300'ün üzerindeydi. Üstelik okula başvuru ve kayıt olayı tam bir keşmekeşti:

"Kabul günü Darülmuallimat, bir mahşer halini aldı. Bütün o biçare talebat; kimi ebeveynleri ile, kimi yalnız olarak gelmişlerdi. Ah, ne acıklı manzara! O validelerin müdirelerin, muallimelerin ayaklarına kapanması, yalvarması ne hazin bir manzara teşkil ediyordu; ne çirkin an'ane devam ediyordu (...) Evet, Darülmuallimat'ın kayd ve kabul günü, bir mahşer gününü andırıyordu. Bu hareketden anladık ki millet uyanmıştır; tahsilin kadir ve kıymetini takdir etmiştir. Artık müessesat-ı ilmiyyeye akın ediyor, hücum ediyor, okumak istiyor..."[106]

Eğitim sorununa tüm yönleriyle yaklaşılıyordu. Öğretmen azlığı konusunu gündeme getiren kadınlar,[107] boş geçen derslere öğretmen olmasalar da okumuş kadınların girebileceği yolunda çözümler öneriyorlardı. Dergiye gelen yazılardan görüldüğü üzere, öğretmen okulu mezunu genç kızlar, Anadolu'ya gitmek istemiyorlardı ve bu durum şikâyetlere yol açıyordu. Dergiye göre bunun temelin-

105. Kız Darüşşafakası'nın açılması ile ilgili olarak yapılan girişim ve çabalar için, bkz. Mükerrem Belkıs, "Kız Darüşşafakası", 7 Temmuz 1329, no. 95, s. l; Mükerrem Belkıs, "Sevgili Padişahımızın Şefkatı: Şefkat Evleri", 20 Temmuz 1329, no. 101, s. 2-3; Atiye Şükran, Kadıköy, "Teklifin Var Olsun, Mükerrem Belkıs Hanım'a", 20 Temmuz 1329, no. 101, s. 7-8; "Kadınlar Dünyası" imzasıyla, "Şefkat Evi", 7 Eylül 1329, no. 108, s. 2; "Kadınlar Dünyası" imzasıyla, "Bir Rüya", 28 Eylül 1329, no. 114, s. 2-3. Bedia Cemile, Fatih, "Rüya Değil Hakikat İmiş: Kız Darüşşafakası", 14 Kanun-i Evvel 1329, no. 122, s. 13-14. "Kadınlar Dünyası" imzasıyla, "Veliaht-ı Saltanat Yusuf İzzeddin Efendi Hazretleri'nin Beyanatı Münasebetiyle", 19 Teşrin-i Evvel 1329, no. 114, s. 2. Mükerrem Belkıs, "Osmanlı Müdâfaa-ı Hukuk-ı Nisvan Cemiyeti'ne", 3 Ağustos 1329, no. 103, s. 16; Nimet Cemil, "Yetimhanenin Lüzumu", 12 Temmuz 1330, no. 151, s. 4. "Yetim Kızlara Şefkat Evleri", 18 Nisan 1330, no. 139, s. 4-5. Ulviye Mevlan, "Darüleytam", 6 Kanun-i Evvel 1330, no. 155, s. 2.

106. Habibe Cemaleddin, "Maarif Nezareti", 28 Eylül 1329, no. 111, s. 7. Darülmuallimat'tan gereğince yararlanılması isteniyor, anne ve babaların öğretmenin öğretim-eğitim usüllerine karışmaları eleştiriliyordu. Nebile Kamuran, Fındıklı, "Maarif", 27 Nisan 1329, no. 24, s. 3-4.

107. Atiye Şükran, Kadıköy, "Mektebler", 19 Nisan 1329, no. 16, s. 1-2.

de, yeterince görev aşkı verilmemesi yatıyordu. Öğretmenlerin eğitimine gereken önem verilseydi, bu durumlar ortaya çıkmazdı: "Onlara bu mukaddes vazifeleri anlatılmalı, memleketin karanlık köşeleri tanıtılmalı, onlara nur ve saadet kahramanları olarak, esaslar ve aşklar vermelidir." Bu yolda motive edilen genç kızlar, daha sonra Anadolu'ya gitmek için adeta yarışır hâle gelebileceklerdi.[108]

Osmanlı Devleti'nde reform çabaları Tanzimat'la başlamış, II. Meşrutiyet Dönemi'nde hız kazanmıştı. *Kadınlar Dünyası*, bu çalışmaları yetersiz buluyordu. Onlara göre sorun, nicelikten çok niteliğe ilişkindi. Bu bakış açısından hareketle eğitimin merkezileşmesi, dolayısıyla denetlenmesi gerekliydi. Bunda ders programlarının oynadığı rol belirleyiciydi. Belli bir öğretim programı olmadan yapılan düzenlemeler, "yarım yamalak tedbirler" olarak kalacaktı.[109] Kız okulları açılmalıydı; ancak sorun yalnızca okul açmakla çözümlenemeyecek kadar büyüktü. Öncelikle okul programları düzeltilmeli, eğitim ezbercilikten kurtarılarak muhakemeye dayandırılmalıydı. Eski yöntemlerden vazgeçilmeli, pozitif bilimlere, biçki-dikiş, el sanatları gibi uygulamalı el işlerine ağırlık verilmeliydi.[110] Ecnebi ve erkek öğretmenlere de ihtiyaç vardı. Avrupa'ya giden kızlar, ecnebi ve erkek hocalardan ders aldığına göre, kız öğrencilere sadece kadın öğretmenlerin ders vermesi konusunda ısrara gerek yoktu. Eğitimde cinsiyet ayrımı, kural olmamalıydı. Cinsler arasında rekabete yol açacağı, rekabet hissini doğuracağı için, karma eğitim yararlıydı.[111] Hiç olmazsa ilkokul düzeyinde karma eğitim olmalıydı.

Okul yalnızca derslerin verildiği bir yer değil, yeni kimliklerin de kazanıldığı önemli bir araç olmalıydı. Her şeyden önce önemli bir eksiklik olarak görülen güvensizliğin aksine, kendine güven duy-

108. Mükerrem Belkıs, "Darülmuallimatımız", 22 Haziran 1918, no. 179, s. 2-4.

109. Nimet Cemil, "Yarım Tedbirler", 19 Temmuz 1330, no. 152, s. 3-4.

110. Sacide, "El İşlerinin Mekteblerde Lüzum-ı Tedrisi", 4 Mayıs 1918, no. 172, s. 7-8. Yeni usüllere göre düzenlenen okul programları örnek gösterilerek, *Kadınlar Dünyası*'nda yayımlanmıştı. Bilgi için bkz. "Ana Mektebi Ders Programı", no. 23-24; "Nişantaşı Milli İnas Mektebi", no. 113-4; "Leyli ve Nihari Şemsi Mektebi", no. 131, s. 4-5; "Beşiktaş Akaretlerde Kain İttihad-ı Osman-i İnas Mektebi Programı", no. 142, s. 7-8.

111. Nebahat, Kadıköy, "Mükerrem Belkıs Hanım'a", 27 Temmuz 1329, no. 102. Bint-ül Halim Seyhan, "Çare-i Terakki", 18 Kanun-i Sani 1329, no. 127, s. 3-4.

gusu, çocuğa aşılanmalıydı.[112] Bu, çok önemliydi. Yanı sıra "teşebbüs-i şahsi" yani girişimcilik de geliştirilmeliydi.[113] Eğitimde laik, sorgulayıcı bir kişilik kazandırma, üzerinde dikkatle durulması gereken, konulardan bir diğeriydi: "Maariften yararlanan bir kimse fennin, sanayinin, ticaretin, ticaret-i bahriyenin ehemmiyetini takdir eder. Herşeyi körükörüne kabul etmez. Hâlbuki maariften habersiz olan bir kimse, halikinin [Allah] büyüklüğünü tasvirden acizdir. Fennin icad ettiği şeyleri gördü mü hayretler içinde kalır; onun ne suretle vücuda geldiğini bir türlü gösteremez. Tekmil insanları kendi seviyesinde zannettiği için kimsenin yapamayacağını zanneder ve onun iktidar-ı beşerin haricinde hârik-ül-âde birşey olduğuna hükmeder ve dimağını da o suretle birleştirir."[114]

Eğitimden beklenen amaç çok yönlüydü: Kişiyi yaşama hazırlamak, yaşam felsefesi vermek, milliyet hissiyle donatmak... Oysa değil öğrenci, öğretmen, hatta müdürlerin bile bu amacın farkında olmadığı belirtiliyor, kız okulları için bu doğrultuda kusursuz bir model oluşturulmaya çalışılıyordu:[115]

"Evvela, her inas mektebinde, ya Avrupa'da, yahud ecnebi kız mekteblerinde ikmal-i tahsil etmiş bir muallim veya muallime bulundurulmalıdır:

"Saniyen [ikinci olarak] programlar bittabi –âdâb-ı milliye ve ahvâl-i mahalliye nazar-ı itibara alınmak suretiyle– Avrupa kız mekteblerinin programları gibi tanzim olunmalıdır.

"Salisen [üçüncü olarak]; kızlar gerek lisan-ı maderzadları [anadilleri], gerek öğrenmekde oldukları ecnebi lisanları serbest tekellüme [telaffuz etmek] alışdırmalıdır.

"Ra'bian [dördüncü olarak]; her inas mektebinin programına ufak ticaretlere kâfi gelecek derecede usul-i defteri, malumat-ı ticariye, iktisadi coğrafya gibi dersler ilave etmelidir.

112. Sacide, "Kızlarımızın Çeyizi Ne Olmalıdır", 3 Ağustos 1329, no. 103, s. 10.

113. Aliye Cevad Asım, Kabataş, "Atalara", 7 Kanun-i Evvel 1329, no. 121, s. 12-13.

114. Bedra Kamuran, Şehzadebaşı, "Terakki Yolları", 22 Mart 1330, no. 136, s. 5.

115. Ulviye Mevlan, "Bizde İnas Mektebleri", 17 Kanun-i Sani 1330, no. 161, s. 2-3.

"Hamisan [beşinci olarak]; musikiye, taganniye [şarkı söylemeye] mahsus dersler olmalı ve talebat mutlak nota öğrenmeli ve hep birlikte şarkı söylendiği vakit, nota ile yani doğru olarak taganni eylemelidirler.

"Sadisan [altıncı olarak]; memleketimizde hemen umumi bir hastalık olan tereddüd, faydasızlık, ihmal, yalancılık ve ahdinde durmamak gibi hele ehemmiyetsiz görünen ve hakikatde tehzib-i ahlaka büyük maniler ihdas eden kusurlar mütemadiyen tashih olunmalıdır.

"Sabi'en [yedinci olarak]; talebatı ta'lim ve terbiyeye memur muallim ve muallimeler matluba muvafık bir tarzda intihab ve temin edilmeli, vazifelerini hüsn-i ifa edüb etmedikleri müdürler, muallim ve müfettişler tarafından taht-ı nezaretde bulundurulmalıdırlar."

Görüldüğü üzere, her yönüyle yepyeni bir model önerilmekte, dilbilgisi,[116] yabancı dil, ticaret bilgisi, müzik, nota gibi derslerin konulması, hatta Avrupa'daki kız okullarının programlarının aynen uygulanması istenmekteydi. Eğitimde Batılı yöntemlerin benimsenmesiyle, gereksiz ayrıntılar, öncesi olmayan bilgiler sorgulanabilecekti.[117] Ancak bu şekilde eğitim, dinsel içerikten arındırılarak, dünyevileşebilecekti.

Eğitimde önemli bir unsur olarak görülen ahlak, bilimsel bir zemine oturtulmaya çalışılıyor, din ve geleneğin etkisinden kurtarılarak, yeni bir kimlik kazanması sağlanıyordu: "Avrupa'da görülen bütün terakkiyatın[ilerlemenin], terakkiyat-ı maddiyenin esası kuvve-yı maneviyenin zindeğî-i [zindelik] faziletperverisinden başka bir şey değildir."[118]

Bilim ve ahlakın yeni kimliğine uygun kitapların yayımlanması da talepler arasındaydı.[119]

116. İlköğretim ders programına "müstakil bir lûgat dersi konması, lisan-ı fenni ve edebiyatta gerekli Arabi, Farsi, ecnebi kelimelerin öğrencilere öğretilmesi" gereği üzerinde durulmuştu. Sıdıka Ali Rıza, Ahmet Paşa Yokuşu, "Ana Mektebi Münasebetiyle", 4 Mayıs 1329, no. 31, s. 2-3.

117. Nimet Mükerrem, Muradpaşa, "Muhterem Hemşireler, 18 Nisan 1329, no. 15, s. 2-3. Halime Hilmi, "Aziz Haydar Hanımefendi'ye İthaf", 8 Şubat 1330, no. 130, s. 5-6.

118. M. S., Beşiktaş, "Ahlak-ı Umumiye ve Kitablar", 10 Mayıs 1329, no. 37, s. 3.

119. Rabia Rıfat, Halıcılar, "Muhterem Müdire Hanım", 18 Nisan 1329, no. 15, s. 2-3.

Merkezileşmeme olgusu her alanda olduğu gibi eğitim alanında da kendisini, eğitimde birlik yokluğu şeklinde göstermişti. *Kadınlar Dünyası*'nda bu olgunun önemli bir yönü, ders kitapları sorunu ele alınıyor, kitapların devlet denetiminde, ehil kişilere hazırlatılması isteniyordu:

"Bizde ne kitab var, ne okuyacak var, ne de okutacak var. Meşrutiyetimiz altıncı seneye girdi. Maarifde nazırlar değişti, yerine başkaları geldi... Ama kitabların müsabakası için bir teşebbüsde bulunan olmadı! Bir mükâfat vaad edilmedi! Parasız kalanlar; yalnız cüz'i eli kalem tutanlar, matbuatın hürriyetinden istifadeye kalkışanlar tarafından birçok yazılar çıkdı. Kimisi bir coğrafya kitabı yazdı, kimisi bir hesab kitabı karaladı, bir başkası kıraat etti..."[120]

Kadınlar Dünyası'na göre kitap açığı çeviri eserler yoluyla kapatılabilirdi. Dergi, kendi önerileri doğrultusunda çocuk eğitimini konu alan kitapları çevirerek yayınlatıyor, böylece tutarlılığını kamuoyuna göstermiş oluyordu.[121]

Öğretimde pedagojiden yararlanılması özellikle işlenen konulardan biriydi. Bu bilimsel destek, eğitim sisteminde yapılacak değişikliklerle, çocukların özgür birey olmaları ve derse ilgilerinin artırılmasının sağlanmasıyla güçlendirilebilirdi. Şöyle ki, çocuklara dersanelerde kitaptan uzun uzun ders anlatmak yerine, zaman zaman mekân değişimine gidilerek, öğrencinin dikkatinin sürekliliğine çalışılabilirdi. Örneğin okul bahçesi uygunsa dersler bahçede yapılmalıydı. 5-7 yaş arası çocukların eğlenceye ihtiyaçları da göz önünde

120. Atiye Şükran, Kadıköy, "Ben de İştirak Ederim", 17 Nisan 1329, no. 14, s. 2-3. Yazılan kitaplar arasında açık saçık olanlarına da rastlandığı belirtilerek, bu sorunun meşruti yönetime uygun olarak çözülmesi için şu görüş ileri sürülmüştü: "Dikkat edelim, bu kitapların en fenalarını hükümet mümkünse izaleye gayret etmelidir. Yırtmak, kaldırmak olmaz. Çünkü meşrutiyet vardır. Yalnız bir tedbil-i acil düşünmelidir ve yine kız mekteb kitablarını ıslah etmelidir. Her kim alakadar ise nazar-ı dikkatlerini celb ederim." Çocuk terbiyesi ve ev idaresi ile ilgili yeterli kitap olmadığı, bazı evlerde Avrupa'dan gelen kitaplar olsa da piyasada basılan kitapların ehliyetsiz kişiler tarafından yazıldığı belirtilerek şu soru sorulmuştu: "Eğer Maarif Nezareti varsa, ne için müsabaka ile bir kitap yazdırmamıştır?" Ayrıca imparatorluğun farklı yerlerinde farklı eğitimin olması eleştirilmiş, eğitim birliğinin gereği vurgulanmıştı. Atiye Şükran, Kadıköy, "Ne İçin Çırpınıyoruz?", 27 Nisan 1329, no. 24, s. 1-2.

121. "Çocuğun Beden ve Ruhu" isimli Fransızca kitabı Muzaffer Refik, *Hareket-i Bedeniye* başlığı ile çevirerek yayımlamıştı.

tutularak teneffüs saatlerinde çocuklar özgür bırakılmalı, koşmalarına, bağırmalarına, konuşmalarına engel olunmamalıydı.[122]

Okul öncesi çocuklar için, Avrupa'da olduğu gibi Osmanlı'da da "Bahçe Okulları" açılması önerisi getirilmişti.[123] Böylelikle çok erken yaşta okula başlamanın getireceği zararlar ortadan kalkacağı gibi, belli kuralların dışında bir eğitim alınmış olacaktı. Bu okulda çocuklar, "okuma-yazma"dan sorumlu tutulmayacak, eğlenceli bir tarzda, öykülerle, şarkılarla verilen terbiyeyle ilköğrenime hazırlanacaklardı.

Osmanlı İmparatorluğu'nda kadınların lise sonrası gidebilecekleri tek öğretim kurumu, İstanbul, Çapa'daki Kız Öğretmen Okulu' ydu. Üniversite sadece erkeklere açık olduğundan, kadınların gidebilecekleri herhangi bir yükseköğretim kurumu yoktu.

Kadınlar Dünyası'nda kadınların, kız çocukların eğitilmemesi bir sorun olarak her yönüyle ele alınmıştı. Her kesimden kadının tartışmaya katılımı sağlanarak, yükseköğretim hakkının kadına tanınması için mücadele başlatılmıştı. Çok geçmeden istenen sonuçlar alınmaya başlamış, önce 1914 yılının başında Darülfünun'da kadınlara yönelik konferanslar düzenlenmiş, ardından, yılsonunda bir kız üniversitesi İnas Darülfünunu açılmıştı.

Kadınların yükseköğretim hakkı için verdiği mücadelede Mükerrem Belkıs ilk sıradaydı. "Millete ve Hükümete Bir Hitabe: Hak İsteriz" başlıklı yazısında, Mükerrem Belkıs, insanlığın en doğal hakkı olarak gördüğü yükseköğrenim hakkının kadına tanınmamış olmasını eleştiriyordu:

"Cihanın her bir tarafında bütün insanlara en ufacık hakları bile verildiği hâlde bizim en büyük, dinimizin, insanlığımızın bahsettiği mukaddes hakkımız bize verilmiyor.

"Hâlâ kurun-ı vustayı mı yaşıyoruz? Bu hakkımızın gasb edilmesinden dolayı milletde, hükümetde vicdanı titremeyen, millet-i müstakbelenin lanetlerinden korkan bir ferd yok mu? Aman yarab! Ne hissizlik... Mukaddes dinimiz emrettiği halde niçin, evet niçin bu hakkımız gasb ediliyor?

122. Aziz Haydar, "Mekteblerde Çocuk Bağçeleri", 1 Mayıs 1329, no. 28, s. 2.

123. Sıdıka Ali Rıza, "Bağçe Mektebleri", 16 Nisan 1329, no. 13, s. 3-4. Aziz Haydar, Erenköy, "Karşılıklı Şikâyetler", 16 Nisan 1329, no. 13, s. 3-4.

"İstediğimiz hakkımız şudur: Biz kadınlara da dâr-ül-fünûn şu' abatının açılması, o hârik-ül-âde ilim ve fünundan istifade etmesi... Nasıl, evet nasıl bu hakkımızı vermeyecekler! Düşünün şu hakkımızı gasbedenler! Vicdanınız sızlasın. Büyük bir milletin büyük bir kitlesini, tahsilden men ediyorsunuz."[124]

Yükseköğrenim hakkı talep edilirken, Osmanlı düşün akımlarının her birinin başvurduğu yol izlenmiş; İslam dininin toplumsal yaşama müdahale özelliğinden yararlanılmıştı. İstedikleri hakların İslama aykırı olmadığı, "Hz. Peygamber, ilmi ve tahsili kadın-erkek her bir mü'min ve mü'mine üzerine farz buyurmuştur"[125] gibi hadislerin desteğinde ifade ediliyordu.

Yükseköğrenim hakkı, mutlaka elde edilmeliydi. Çünkü bu hak, Batı'daki gibi, erkeklerle olası bir mücadelede, kadınlara güç kazandıracak, yol gösterecekti. Böylece kadınlar haklarını elde etmede önemli bir araca sahip olacaklardı: "Öyle bir zaman gelecek ki erkeklerle mütemadi mücadelelerde bulunacağız. İnşallah olmaz. Fakat her tarafta olan hadiseler bunu istidlâl etdiriyor [delilleriyle gösteriyor]. Sorarım. O vakit hangi kuvvetle hakkımızı müdâfaa edebileceğiz? Bakınız bugün bile âlime hanımlara ihtiyacımız ne kadar hissediliyor. Bir iş yapacağımız zaman hemen duruyoruz. Çünkü bilenimiz yok (...) Bir kere bizim için bu memleketde tahsil-i âli yok. Halbuki buna ihtiyacımız mutlakadır. Saniyen gasbedilen ve hâlâ edilmekte olan haklarımızı başka türlü elde etmek mümkün değil. Mutlaka ilim ve fünun silahlarıyla mücehhez olmamız [donatılmış] lazımdır."[126]

Eğitim görmek, özellikle yükseköğrenim görmek, eğitilmiş insan gücüne sahip olmak çok önemliydi. Çünkü inkılabı gerçekleştirecek liderler, bu kanaldan geçerek yetişeceklerdi: "Şimdi biz bir inkılap yapacağız, terakki edeceğiz. Herşeyden evvel erbab-ı maarif yetiştirmek lazımdır... İnkılap yapacağız. Terakki yolunda ilerleyeceğiz değil mi? Bunun için mahir kaptanlara ihtiyacımız vardır. Gi-

124. Mükerrem Belkıs, "Millete ve Hükümete Bir Hitabe: Hak İsteriz", 28 Haziran 1329, no. 86, s. 1.

125. "Kadınlar Dünyası" imzasıyla, "Avrupa'dan Osmanlı Kızlarımızın Sadası", 15 Mayıs 1329, no. 42, s. 1.

126. Mükerrem Belkıs, Aksaray, "Avrupa'da Tahsil-i Nisvan", 9 Haziran 1329, no. 67, s. 1-2.

deceğimiz yolu öğretecek bizi zelâletlerden [hakirlik], muhataralardan [zarar] kurtaracak kaptanlara ihtiyacımız var... Şimdi bu ihtiyacımızın çaresine bakalım. Hiç şübhe yok ki büyük dimağları, rehberleri bize Darülfünun yetişdirecekdir."[127]

Yükseköğrenimden yararlanma isteği bir insanlık hakkıydı. Aynı zamanda inkılabın gerçekleşmesi açısından da önemli bir şarttı ve bu hak bir an önce alınmalıydı:

"Bekleyecek zamanımız yokdur. Bilmiyorum, nasıl bir zaman bekliyorsunuz? Bunlar böyle olmakla beraber Darülfünun'u istemek, o dershanelerden ders almak bizim birer hakkımız, hakk-ı insaniyemizdir. Hükümetin vereceği de bir hakk-ı insanidir. Bilmiyorum, bunu istemekde ve verilmekde ne fevkaladelik görülüyor. Asıl fevkaladelik hakkımızı istememekde, hakkımızın verilmemesinde, gasb edilmesindedir. Bu hak için, zaman düşünülemez."[128]

Dergide yayımlanan Mükerrem Belkıs imzalı başka bir yazıda; "Bir millet ancak, kendisini teali etdirecek kadın eliyle teali eder. Asıl müessir kadındır. İşte biz bu hakikatleri der-pîş ederek [göz önünde bulundurmak] kadınların memleketimiz için elverişli bir hâle getirilmesini istiyoruz. Bu maksada vasıl olmak için de, kadınlara tahsil-i âli verilmesi lazımdır" görüşünden hareketle istenen bu hakkın eski yaşamdan kurtulmayı da beraberinde getireceği ileri sürülüyordu:

"Bir milleti tahsil-i âlide bulunan kimseler teali ettirir. Hey'et-i ictimaiye bir şimendifere teşbih edilirse onun darülfünunları, şimendiferin lokomotifidir. Millet eski hayatından ancak darülfünun, tahsil-i âli sayesinde kurtulur. Hey'et-i ictimaiyyeyi mütekamil, müterakki bir istikbale sevk eden darülfünundur, darülfünunlardan yetişen kimselerdir."[129]

Osmanlı eğitim sisteminin yapılanmasında yükseköğretimle ilgili tartışma konusu edilen iki farklı görüş de, *Kadınlar Dünyası* dergisinde yer almıştı. Maarif Bakanı Emrullah Efendi eğitim tarihine "Tûbâ Ağacı Nazariyyesi" diye geçen bir fikir geliştirmişti. İs-

127. Mükerrem Belkıs, Aksaray, "İnkılap ve Terakki İçin", 12 Temmuz 1329, no. 99, s. 1.

128. "Kadınlar Dünyası" imzasıyla, "Kadınların Tahsil-i Âliye İhtiyacı", 16 Teşrin-i Evvel 1329, no. 115, s. 2.

lama göre Tûbâ ağacı, kökü yukarıda dalları ve gövdesi aşağıda olan bir cennet bitkisidir. İşlevi, cennettekileri hem gölgesinden hem de meyvelerinden yararlandırarak mutlu etmektir. Bu olgu eğitime şöyle yansımıştır: Geniş bir hedef kitlesi olduğu için ilköğretimin yaygınlaştırılması ve yeniden düzenlenmesi çok zordu ve uzun zaman alacaktı. Bu nedenle, yükseköğretimden ilköğretime uzanan okullar açılmalı, darülfünun en ileri düzeye ulaştırılmalıydı. Buralardan yetişenler halkı aydınlatacak, ilk ve ortaöğretim de zaman içersinde zaten düzelecekti. Bu fikir *Kadınlar Dünyası*'nda şöyle savunuluyordu: "Velhasıl demek istiyorum ki evvela makinistler yetişsin ve makineler yapılsın ve sonra mevadd-ı ibtidaiye [ham maddeler] meta' hâline kalb edilsin. Ben de sizi tasdik ederim. Tedrisat ve terbiye-i ibtidaiye olmazsa millet yürümez. Fakat o tedrisat-ı terbiyeyi idare edecek kimseler bulunmazsa millete, ne o tedrisat-ı ibtidaiye ve ne de terbiye-i ibtidaiye verilebilir."[130]

Aksi görüş, Darülfünun'a varıncaya dek yetersiz olan ilk ve orta öğretim kurumlarının düzeltilmesi, sağlam bir temel atılmadan yeni bir yapılanmaya gidilemeyeceği, şeklindeydi. "Ben diyorum ki elzem bırakılıb da lazım arkasından koşulmaz. Maksad tahsil-i maarifet ise bunun için Darülfünun'a varıncaya kadar her ne elzem ise bizde ya hiç yokdur veyahud pek noksandır."[131]

İlk görüşün *Kadınlar Dünyası*'ndaki savunucusu olan Mükerrem Belkıs "Avrupa'ya gitmek" fikrini ortaya atıyordu: "Bütün yazılarımızda, bütün emellerimizde milletimizin tekamülü, daha doğrusu mütemeddin [medeni], zi-şevket [ulu] bir millet olmasını temen-

129. Mükerrem Belkıs, Aksaray, "İnkılap ve Terakki İçin", *a.g.y.* "Biz de insanlık haklarımıza nail olmak isteriz. Hususiyle ilim ve maarifet hususunda en gür sesimizle bağırırız. Dinimiz de kadınlara ilim ve marifet öğretmeyi emretmişdir. Mukadderatımızı ellerine almış olanlara hitab ediyoruz. Biz bu hakkımıza nail olmadığımızdan dolayı tazallüm [yakınma] içindeyiz. Kadınlara tahsil-i âli vermek vatan için elzemdir. Bu ihtiyacın unutulması hey'et-i ictimaiyemizin terakkisi için yapılacak teşebbüslerin akim [sonuçsuz] kalmasına sebeb olacakdır. Vatanımızı yükseltecek kadınlar ancak maarifle vücud bulur." "Kadınlar Dünyası" imzasıyla, "Kadınların Tahsil-i Âliye İhtiyacı", *a.g.y.*

130. Mükerrem Belkıs, "Nebahat Hanımefendi'ye", 14 Temmuz 1329, no. 100, s. 1-2.

131. Nebahat, Kadıköy, "Mükerrem Belkıs Hanımefendi'ye", 8 Temmuz 1329, no. 96, s. 3.

ni ediyoruz.. Mesela İngilizler mütemeddindirler. Çünkü asr-ı hazırda mevcud olan ilim ve fünun memleketlerinin her tarafına yayılmış ve her ferdin dimağına nakşolunmuş. (...) Hiç şübhe yokdur ki bizim de mütemeddin olmamız için onların bildiklerini bilmemiz, yapdıklarını yapabilmekliğimiz icab eder."[132] Bunun nasıl elde edileceği şöyle ifade edilmiştir: "Bir şey öğrenmek için mutlaka onun bulunduğu yere gitmek lazımdır. Yoksa öğrenilmesi matlub olan [taleb edilen] şeyi lahuti [ilahi] bir kuvvet getirip aklımıza sokmaz. Bundan anlaşılıyor ki i'tilamız için Avrupa'ya gidip öğrenmekden başka çare yok."[133]

Batılılaşma, dergide değişik imzalarla tartışılmış, bu konuda bir senteze varılmaya çalışılmıştır: "Garb üzerimize yükleniyor, Şark'a doğru cereyan ediyor. Öyle bir kuvvetle yükleniyor, öyle bir süratle cereyan ediyor ki onun önünde Çin Seddi'nden daha muazzamlarını yapsak, yine mani edemeyiz. Yalnız bir çare, bir kuvvet var. O da hüner, ilim ve maarif... Eğer bu kuvvete hamil bulunursak ezilmeyiz, yenilmeyiz, ölmeyiz. Daima yaşarız."[134]

Burada kadınların Batılılaşmaya ilişkin görüşlerine değinmekte fayda var. Kadınlar, "Batıcılık", "İslamcılık", "Türkçülük" olarak gruplanabilecek Osmanlı düşün akımlarından Batıcılığı tercih ediyorlardı. Her yönüyle güçlü olan Batı'ya yenik düşmemek için, Batılılaşma bir çözüm olarak ileri sürülüyor, "Batı'ya rağmen Batılı olmak" düşüncesi öncelik kazanıyordu:

"Bizi mahvedecek Garb'dır, Garb'ın kuvvetidir. Garb'ın kuvveti ise ilim ve irfandır, san'atdır, ticaretdir. O hâlde biz de bunları yapalım... Eğer bu uğurda bütün manileri yıkamazsak, yıkmak istemezsek vatanımızın ölümden kurtarılmasını istemiyoruz, demekdir. Böyle bir haini tasavvur edemiyorum."[135]

132. Mükerrem Belkıs *Tasvir-i Efkâr* gazetesinde, hükümetin yurtdışına erkek öğrenci gönderdiğini ve İsviçre'de bulunan bir öğrenci derneğinin bu iş için uğraştığını öğrenmişti: "Ben bunları okuduğum zaman bir öksüz gibi, müteessir oldum. 'Ah! Niçin biz bu nimetlerden mütennüm olamıyoruz?' dedim ve Dünyamız [*Kadınlar Dünyası*] vasıtasıyla bütün hemşirelerimizin nazar-ı dikkatlerini celbetmeyi başardım." Mükerrem Belkıs, Aksaray, "Avrupa'da Tahsil-i Nisvan", 9 Haziran 1329, no. 67, s. 1-2.

133. *A.g.y.*

134. "Kadınlar Dünyası" imzasıyla, "Avrupa'da İslam Kadını", 10 Ağustos 1329, no. 104, s. 1.

Kadınlar Dünyası'na yazı yazan kadınlar Batı'nın bir medeniyet olarak, bütünüyle alınması taraftarıydılar. Geleneksel yapının kırılmasını amaçlayan kadınlar için yenileşme bir an önce gerçekleşmeliydi. Bu da sadece Batılılaşmayla olabilirdi: "Avrupa medeniyetini doğrudan doğruya alacağız. Onların medeniyetlerinin mebde'inden [başlangıç] başlayub tedrici tekâmül ile şimdiki medeniyetlerine vasıl olmayacağız. Eğer böyle yapmak lazım gelirse yüzlerce sene uğraşmamız icab eder. Onlar ise bu zaman içerisinde daha ileriye giderler. Velhasıl onlara yetişmek mümkün olamaz. Halbuki tarih bize bunun aksini, yani doğrudan doğruya alındığını, alınabileceğini gösteriyor. Zaten iyisi de budur. Ne istediğimizi biliyoruz: Teceddüd [yenileşme], terakki ve teali, refah ve saadet..."[136]

Yükseköğrenim için Avrupa'ya gitme fikri, *Kadınlar Dünyası*'nda çok yönlü bir tartışmaya neden olmuştu. Avrupa'ya gidilebilirdi; ancak, Avrupa'ya gitmektense ilk ve orta okulların açılması daha öncelikli olmalıydı: "Hükümet, Avrupa tahsil-i âlisine hazırlamak için bize bir mekteb açmalıdır, buyuruyorsunuz. A benim hemşireciğim. Siz buna imkân görüyor musunuz? Hele hükümet bizi rüşdiye tahsiline yetiştirecek bir ibtidai mektebi açsın bakalım! Ondan sonra diğerlerini isteyelim."[137] Üstelik kadınlar için bir üniversite açmak daha kolay görünüyordu.[138] Avrupa'da öğrenim görmenin sakıncaları vardı ve bu durum çok yönlü olarak irdeleniyordu.[139]

135. Mükerrem Belkıs, *a.g.y.*, s. 3-4.

136. Mükerrem Belkıs, Aksaray, "Gideceğiz", 26 Haziran 1329, no. 84, s. 1-3. Ayrıca bkz. Meliha Cenan, Fatih, "Avrupa'ya Gitmek Meselesi", 5 Temmuz 1329, no. 93, s. 3. Pakize Sadri, "Gidemeyiz", 8 Temmuz 1329, no. 96, s. 2. Avrupa'dan sadece tüfeğin alınmayacağı; ilim, maarif ve sanatın da alınması gerektiği belirtilmişti: "Başımıza gelen musaib ve belayinin [güçlükler ve belalar] hep muhafazarlıkdan hal-i hazıra dört el ile sarılmaklığımızdan 'atavizm'e şiddetle merbutiyyetimizden [bağlılığımızdan] ileri geldiği muhtaç-ı izah değildir sanırım."

137. Safiye Biran, Ayasofya, "Avrupa'da Türk Kadını", 4 Haziran 1329, no. 62. Bu konuda ayrıca bkz. Nebahat, Kadıköy, "Mükerrem Belkıs Hanımefendi'ye", 29 Haziran 1329, no. 87, s. 1.

138. Meliha Cenan, Fatih, "Avrupa'ya Gitmek Meselesi", *a.g.y.*

139. Bu konuda bkz. Fatma Zerrin, Kadıköy, "Daha Gidemeyeceğiz", 21 Haziran 1329, no. 79; Nahide Esef Süleyman, "Kadınlar Dünyası Vasıtasıyla: Mükerrem Belkıs Hanımefendi'ye", 24 Haziran 1329, no. 82, s. 4; F. Sarah, Eyüp, "Kadınlar Dünyası Vasıtasıyla Mükerrem Belkıs Hanım'a", 10 Temmuz 1329, no. 89, s. 3.

Bu sakıncalardan biri, Avrupa'da öğrenim gören kızların, kendi seviyelerinde erkek bulamayacakları endişesiydi. Avrupa'ya giden kızların yaşam farklılığı yüzünden ahlaklarının bozulabileceği, bir başka sakınca olarak belirtilmişti. Meslek sahibi olmak yerine, eğer sadece iyi bir ev kadını, anne olmak için Avrupa'ya gidilecekse bu o kadar da gerekli değildi: "Bu gidecekler, orada ne okuyacaklar? Eğer bir elektrik mühendisi, fabrikatör, bir makinist olacaklar ise pekâlâ gitsinler. Yok, eğer şimdiki hâlde gerek kendisinin, gerek evladlarının giyeceği elbiseyi lâyıkıyla biçip dikmek, yiyecekleri yemeği pişirmek, vazife-i nisviyesini öğrenüb evladına terbiye-i ibtidaiyeyi verecek kadar malûmat ise, bunlar burada da mümkündür." Üstelik kadınların Avrupa'da avukatlık, doktorluk gibi meslekleri edinseler de, yurda dönüşlerinde iş bulma şanslarının olamayacağı ifade edilmişti.

Tüm bu eleştirilerin muhatabı olan Mükerrem Belkıs "Kadınlar da erkekler kadar hayat-ı ictimaiye ve hayat-ı ilmiyye alakadardır. Onların derecesine biz de vasıl olacağız" görüşünü savunmaktan hiç vazgeçmemişti. Yükseköğrenim hakkı talep edilirken var olan toplumsal inançtan yola çıkılıyordu. Kadınlar, Avrupa'da eğitim gördükten sonra kız okullarındaki erkek öğretmenlerin yerini alacaklardı.[140] İlköğrenimin yaygınlaştırılmasından önce, onu yönetecek kişilere ihtiyaç vardı. Bu kişiler ancak üniversite kanalıyla yetiştirilebilecekti.[141] Bir kere kişilik oluştuktan sonra, içeride ya da dışarıda tahsil etmek bunu değiştiremezdi. Bu nedenle Avrupa'ya gitmek kızları ahlaksız yapmayacağı gibi, orada denetlenmeleri de sağlanabilirdi.[142] Kızlar Avrupa'ya grup halinde gönderilebilir; gerekirse anne ve babalar onlara eşlik edebilirlerdi. Orada bir apartman kiralanabileceği gibi, başlarına bir hami tayin edilebilirdi. Hatta birkaç kadın, İslami kurallara uyulup uyulmadığını denetlemek üzere gönderilebilirdi. Bu konuda ebeveynler endişe etmemeliydiler. Ebeveynlerin görevi, vatanın selâmeti için evladlarını maarif silahlarıy-

140. Mükerrem Belkıs, "Nahide Asaf Süleyman Hanımefendi'ye", 29 Haziran 1329, no. 87, s. 4; M. Belkıs, *a.g.y.*

141. Mükerrem Belkıs, "Nebahat Hanımefendi'ye, Fatma Zerrin Hanımefendi'ye", 14 Temmuz 1329, no. 100, s. 2.

142. Mükerrem Belkıs, "Gideceğiz", *a.g.y.*; Mükerrem Belkıs, "Avrupa'da Tahsil-i Nisvan", 9 Haziran 1329, no. 67, s. 1-2.

la donatmaktı. Bu nedenle kızlarını Avrupa'ya göndermeliydiler. Yurtdışına gidebilecek niteliğe sahip birçok kız vardı. Darülmuallimat ve idadi mezunları gibi kendini yetiştirenler de bu kapsama alınabilirdi. Bu hak için zaman geçirmeden, el ele vermek, mücadelede başarıyı getirecekti.[143]

Kadınların Avrupa'da yükseköğrenim görmesini destekleyen çeşitli yazılar *Kadınlar Dünyası*'nda yer alıyor; sürekli yapılan açıklamalarla ebeveynlerin kuşkuları dağıtılmaya çalışılıyordu. Önerilen ülke hem ahlak, hem de dil açısından uygun bulunan İsviçre'ydi. Bu nedenle İsviçre'deki eğitim hakkında bilgi veriliyor, okul ve ders programları açıklanıyor, kızları üniversiteye hazırlayan kurslardan söz ediliyordu. İsviçre Tahsil Cemiyeti Başkanı'ndan bu konuda açıklama istenmiş, gelen açıklama dergide yayımlanmıştı. Açıklamada İsviçre'nin çeşitli okullar ve pansiyonlardan oluşan bir "tahsil beldesi" olduğu belirtilerek, okullar ve kızların kalacakları pansiyonlar hakkında bilgiler verilmişti. Buralar hükümetin denetiminde ve ciddi kadınların idaresindeydi. Kızlar sıkı bir disiplin altında tutuluyorlar, velilerden izin alınmadıkça yabancılarla görüştürülmüyorlardı. Ücretlerinin uygunluğundan bahsediliyor, okur, kitap ve okul ücretleri hakkında aydınlatılıyor, bu konuda bir de yardım derneği kurulduğu belirtiliyordu.[144] *Kadınlar Dünyası*, kızlarını Avrupa'ya gönderen aileleri kutlayarak, adlarını dergide yayımladığı gibi,[145] yurtdışında öğrenim gören Türk kızlarının bu girişimi destekleyici yazılarına da yer veriyordu:

"Muhterem hemşirelerimi hareketimi takibe davet edeceğinizi ümid eyler ve bu vesile ile ihtiramkâr ve samimi selamlarımı takdim eylerim," diyen Belkıs Bekir, Paris'te dişçilik tahsili yapan öncü kadınlardan biriydi. Belkıs Bekir'in açıklamasını yayınlayan *Kadınlar Dünyası* şu ifadeyi kullanarak kadınları harekete geçirmeyi amaçlı-

143. Mükerrem Belkıs, "İnkılap ve Terakki İçin", *a.g.y.*

144. İsviçre'de Tahsil Cemiyeti Reisi H. Vasıf, "Avrupa'da Tahsil-i Nisvan", 1 Temmuz 1329, no. 89, s. 1-2; Safiye Biran, Ayasofya, "Avrupa'da Türk Kadını", 21 Haziran 1329, no. 79, s. 1-2.

145. "Kadınlar Dünyası" imzasıyla, "Avrupa'da Osmanlı Kızlarının Sadası", 15 Mayıs 1329, no. 42, s. 1. Yurtdışına okumaya giden kızlardan bazılarının isimleri örnek oluşturması açısından dergide yayımlanmıştı. "İki Refikamızın Azimeti", 29 Mart 1330, no. 137, s. 2.

yordu: "Belkıs Bekir Hanımefendi davet ediyor. Takib ediniz. Garb'e gidiniz. Oradan ulûm ü fununu alıp getiriniz. Yoksa vatan ölecek, biz öleceğiz, İslamiyet, Türklük hepsi, hepsi ölecek. Garb'in ayakları altında çiğnenecek. Çiğnenecek değil, çiğneniyor."[146]

Kadınlar Dünyası var gücüyle kadının yükseköğrenimi için mücadele etmişti. Yapılan tüm bu tartışmalar, çalışmalar çok geçmeden ürünlerini vermiş, 12 Eylül 1914'te üniversite kapısı sınırlı da olsa Osmanlı kadınına açılmıştı.[147] Kadınlar edebiyat, matematik, tabiî bilimler dallarında eğitim görebileceklerdi. Kuşkusuz bu sınırlama *Kadınlar Dünyası* sütunlarında eleştiriye uğruyor, tıp ve hukuk fakültesi şubelerinin de açılması isteniyordu.[148]

Artık ilk adım atılmıştı; bunda *Kadınlar Dünyası*'nın katkıları yadsınamayacak denli önemliydi.

~

146. "Kadınlar Dünyası" imzasıyla, "Avrupa'da İslam Kadını", 10 Ağustos 1329, no. 104, s. 2. Paris'ten Meliha Zekeriya, yeni neslin münevver genç kızlarının ancak Avrupa'ya gitmek suretiyle yetişebileceği gerekçesiyle *Kadınlar Dünyası*'nın açtığı bu yoldan gidilmesini Avrupa'da okuyan bir genç kız olarak istemişti. Meliha Zekeriya, "Paris'ten Kadınlar Dünyası Müdüriyeti'ne", 16 Mayıs 1330, no. 143, s. 5. Ayrıca Londra'da tahsilde bulunan Naciye Hanım'ın yazısı için bkz. Sabiha Süha, "Naciye'den Seniha'ya", 10 Ağustos 1329, no. 104, s. 7-8.

147. İnas Darülfununu'nun açılışında Maarif Nazırı Şükrü Bey'in üniversitenin açılış gerekçelerini anlattığı konferans için bkz. Ulviye Meylan, "Kadınlık; Maarif Nazırı", 15 Şubat 1329, no. 131, s. 2.

148. Fikret Cemaleddin, Mühürdar, "Hukuk-ı Nisvan", 11 Mayıs 1329, no. 174, s. 3-4.

ÇALIŞMA YAŞAMI

Osmanlı Toplumunda Çalışma Yaşamı ve Kadın

Osmanlı Devleti bir tarım toplumuydu. Ekonomiyi şekillendiren ve yön veren temel birim, tarımdı. Organik enerjinin egemen olduğu ekonomik yapıda, tarımsal teknoloji, öküz ve sabanla sınırlanmıştı.[1] Tarım ekonomisinin yükü Anadolu'daki kadınlı, erkekli ailelerin, hatta özellikle kadının omuzlarına yüklenmişti. Kadın, bütün gün tarlada çalıştığı gibi, evde de ailenin ihtiyaçlarını sağlamak ve çocukların yetiştirilmesi görevini üstlenmekle yükümlüydü.

Üretken olmanın ya da iş yaşamına katılmanın kentte, özellikle İstanbul'da devlet dairelerinde çalışmak olduğu biçimindeki yerleşik bir kanı, henüz bu alana girmemiş olan kadının çalışmadığı, ekonomiye katkıda bulunmadığı doğrultusunda bir yanılgıya yol açmıştı.

Osmanlı kadınının ekonomik yaşamdaki rolüne ilişkin bu yanlış algılamanın nedeni, bu konuda yeterli istatistiki bilginin olmamasıydı. 1829, 1831, 1844 ve 1856 nüfus sayımları asker sayısını ve vergi yükümlülerini belirlemeye yönelik olduğu için, 19. yüzyılın başına dek kadın, nüfusa dahil edilmemişti. 1881-82 ve 1893 sayımlarında, kadınlar da sayıldı. Kadının, sanayi istatistiklerinde yer alması ise, 1913'ü bulmuştur. Üstelik kadınla ilgili önemli bilgiler verecek olan, ferman ve kadı kayıtları ile çeşitli konsolosluk raporları da yeterince incelenmemişti. Farklı dönemlere ait olan bu belgeler incelendiği zaman, Anadolu kentlerinde tüccar ve ticarethane sahibi kadınlar gibi, örneğin madenci kadınların da olduğu ortaya çıkacaktı.[2]

1. Osmanlı ekonomik yapısı ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Şevket Pamuk, *Türkiye İktisat Tarihi, 1500-1914*, Gerçek, İstanbul, 1988, s. 94-95; Şevket Pamuk, *Osmanlı Ekonomisi ve Dünya Kapitalizmi (1820-1913)*, Yurt, Ankara, 1984; Zafer Toprak, *Türkiye'de Milli İktisat*, 1908-1918, Yurt, Ankara, 1982.

2. Gerber ve Jennings, Bursa ve Kayseri'deki kadı kayıtlarını veri olarak kullandıkları incelemelerinde Anadolu kadınının ticaretle uğraştığını, ticarethane açtığını gösteren çeşitli örnekler vermişlerdir. Bkz. R. C. Jennings, "Women in Early 17th Century Ottoman Judicial Records: The Sharia Court of Anatolian Kayseri",

Özellikle Charlotte Lorenz'in Almanya'da 1919 yılında yaptığı "Kadın İşçiler Açısından Osmanlı İmparatorluğu'nda Kadın Sorunu" konulu doktora tezi, ilk elden verilere, özellikle Alman konsolosluk raporlarına ve sanayi raporlarına dayanıyor; sadece bu yönüyle bile çok önemli bilgiler içeriyordu. Lorenz, tezinde Anadolu halkının %81'inin kadın ve çocuklar olmak üzere tarım ve hayvancılıkla uğraştığını; barışta olsun, savaşta olsun, kadının ekonomiye yön verdiğini, ev endüstrisinde tekstil üreticiliği ve ipekböcekçiliği dokumacılığıyla uğraştığını, istatistiki verilerle ortaya koymaktadır.[3]

Osmanlı kadını sadece tarım ve el sanatlarında değil, sanayi işçisi olarak da önemli bir işleve sahipti. 1898'in mart ayında İstanbul Küçükçekmece'de kurulan Osmanlı Kibritleri AŞ'de (Société Anonym des Allumettes Ottomanes) çalışan 201 işçinin 121'i kadındı; Bakırköy Bez Fabrikası'nda çalışanların yarısını kadınlar oluşturuyordu.[4] Adana, Ankara, Konya, Sivas ve Kayseri'de 8000 kadın, ev içinde yün dokumacılığıyla uğraşırken, Bitlis'te 1907 yılında 5000 dokuma tezgâhı vardı. Halep, Adana, Urfa örme makineleriyle çevrilmişti. Örneğin Adana'da bir Almanın kurduğu dokuma fabrikasında 50 kadın, 50 erkek çalışıyor, bir günde 700 çorap üretiliyordu. Bu sayı Urfa'da artıyor; Almanlara ait 1000 örme makinesiyle, kadınlar evlerde üretim yapıyorlardı.

Halı ihracatının yapıldığı İzmir'de, bu ihraçtan yılda 6 milyon mark gelir sağlanıyor, 1200'ü sürekli çalışan 2000 el tezgâhında, 1906 yılı rakamlarıyla 3500 kadın, 750 kız çocuğu halı dokurken,

---

Journal of Economic and Social History of the Orient, 18, 1975, s. 53-114. Haim Gerber, "Social and Economic Position of Women in An Ottoman City Bursa, 1600-1700", *International Journal of Middle East Studies*, 12, 1980, s. 231-44. Kanuni Sultan Süleyman döneminde kadınların çamaşırhane işlettikleri anlaşılmaktadır. Hicret 978 yılında çıkan fermanda erkeklerin bu çamaşırhanede toplanıp yakışıksız durumlara meydan vermemeleri için vakıfların ve sultan çamaşırhanelerinin işletilmesinin bundan böyle kadınlara verilmemesi isteniyordu. Bilgi için bkz. B. Caporal, *Kemalizm'de ve Sonrasında Türk Kadını*, İş Bankası Kültür, s. 135. A. Le Genissal, *L'ovurier d'industrie en Turquie*, Beyrut, 1948, s. 25-26.

3. Charlotte Lorenz, *Die Frauenfrage im Osmanischen Reich*, Friedrich Wilhelms Üniversitesi, Berlin, 1919, s. 5 (Doktora tezine Kadın Eserleri Kütüphanesi'nden ulaşılabilir).

4. *Devlet-i Osmaniye'nin 1313 Senesinde Mahsus İstatistik-i Umumisi*, İstanbul, 1316 için bkz. Lütfi Erişçi, *Türkiye'de İşçi Sınıfı Tarihi*, Kurtulmuş Basımevi, İstanbul, 1951, s. 7.

750 erkek işçi de yıkama, boyama gibi yan işleri gerçekleştiriyordu.[5] Ancak kadın emeğinin kullanıldığı bu yerlerde, kadınların mesaileri fazla olduğu gibi, ücretleri de çok düşüktü.[6]

Buna karşın Osmanlı kadınının her şeye boyun eğdiğini, haklarını elde etmek için mücadele etmediğini söylemek mümkün değildi. Aksine, kadınlar çeşitli gösteri ve grevlere aktif olarak katılmışlardı.[7] 1907-08 yıllarında günde 16 saat çalışıp 40 para veya 2 kuruş alan Sivaslı bir kadın işçi, bir günlük ücretiyle fiyatı 5 kuruş olan bir ekmek bile alamıyordu. Buna o yıllarda, kuraklığı takiben yaşanan kıtlık ve açlık da eklenince, 25 Haziran 1908'de 50 Türk kadını harekete geçmiş; Sivas vilayet konağını taşlayarak buğday depolarını yağmalamışlardı. Dokumada makineleşmeye geçiş kadınlarda işlerini yitirecekleri endişesini doğurmuş, 1851'de Samakov'da (bugünkü Bulgaristan sınırlarında) mekanik tarağa karşı girişilen eylemde kadın işçiler sopa, balta ve küreklerle dokuma tezgâhlarına yürüyerek makineleri kırmışlardı. *The Levent Herald*, 4 Ocak 1867'de maliyeden 20-30 para alacaklı olan kadınların ücretlerinin ödenmesi için protesto yaptıklarını, çıkan kargaşada kadınların itilip kakıldığını belirtmektedir. 27 Ocak 1873 tarihli *Hadika* gazetesi, tersane işçilerinin grevine grevcilerin eşleri, anneleri ve kız kardeşlerinin de katıldığı haberini vermiştir. Tramvay grevlerine grevcilerin eşleri destek vermiş, tramvayların sefere çıkmasını engellemek için rayların üzerine yatmışlardır. Mayıs 1876'da grevci tersane işçileri eş ve çocuklarıyla Bab-ı Âli'ye yürüyerek sadrazama dilekçe vermiş, ödenmeyen ücretlerini talep etmişlerdi. 1872-1907'de örgütlenen 50 grevin 9'u kadınların çalıştığı dokuma işkolunda gerçekleşmiştir. Feshane grevinde eylemin örgütleyicisi ve yürütücüsü 50 kadın işçidir.

Devletin yaptığı ilk düzenleme, Hereke Fabrikası'nda çalışmak üzere, dışardan gelen kadın işçiler için olmuştur. Geçici konaklama

5. Lorenz, *a.g.y.* s. 21-31. Aynı eserin 31. sayfasındaki 21 no'lu dipnottaki istatistiki tabloya bakılabilir.

6. Örneğin, The Oriental Carpet Manifacture Ltd. Şirketi'nin halı tezgâhlarında çalışan on beş bin kadın ve çocuk ancak 1,6 kuruş gündelik alabiliyorlardı. Erişçi, *a.g.y.* s.12.

7. Kadınların katıldığı gösteri ve grevler hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Şehmuz Güzel, "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Toplumsal Değişim ve Kadın", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, c. 3-4, s. 862-71.

yerleri, lojmanlar açılmış, Türk ve Rum kızları, milliyet esasına göre barındırılmıştır. Ayrıca çalışma süresi 11 saatle sınırlandırılmış; her işçi için, yılda bir ay ücretli izin verilmesi kararlaştırılmıştır. 1915'te Osmanlı Ticaret Nezareti'nce kadınlar için "mecburi hizmet kanunu" yayımlanmış; ardından Adana ve havalisinde, kadın amele taburları oluşturulmuştur.[8] Daha önce anlatıldığı gibi, kadın dernekleri de çalışma yaşamında önemli roller üstlenmiştir.

1913 ve 1915 yıllarında İstanbul, İzmir, Manisa, Bursa, İzmit, Karamürsel, Bandırma ve Uşak'ta yapılan ilk sanayi sayımı, sanayi kesimindeki kadın sayısının gittikçe arttığı gerçeğini ortaya çıkarması açısından önemlidir. Şöyle ki, 1913'te sanayi kesiminde çalışanların %20'sini kadınlar oluştururken; bu oran 1915'te %30'a çıkmıştır. Sayım sonucuna göre kadınların yoğunlukta olduğu alanlar, dokuma ve gıda sektörleridir.[9]

Yaşamı, Anadolu kadınından daha sıkı biçimde denetlenen orta tabaka büyük kent kadını da, 1900'lü yıllarda iş yaşamına girmeye başlamıştır.[10] İlk kez 1913'te, hem memur, hem de iş müfettişi olarak Telefon İdaresi'ne kabul edilen kadınlar, Birinci Dünya Savaşı sonrasında, hemen hemen her iş alanında çalışmaya başlamışlardır.

Kadınlar Dünyası'nda Çalışma Yaşamı

Kadınlar genel olarak, ekonomik yapı ve ülke ekonomisi hakkında görüş bildirdikleri gibi, kadınların çalışmasını, ekonomik yaşamda aktif biçimde rol almasını "kadın inkılabı"nın en önemli boyutu olarak ele almışlardır.

"İktisadi bağımsızlık", kadınların yazılarında vurguladıkları en önemli konudur. Bu, ilkin *Kadınlar Dünyası*'nın 3. sayısında, Esir-

8. C. Lorenz, *a.g.y.* s. 21-39.

9. Gündüz Ökçün, *Osmanlı Sanayii, 1913-1915 Yılları Sanayi İstatistikleri*, A.Ü. S.B.F. Yayınları, Ankara, 1970.

10. Anadolu'da olduğu gibi İstanbul'da da el ürünleri üretimi yaygındı, ancak halıcılık pek gelişmemişti. Özellikle Samatya, Pera ve Galata gibi gayrimüslimlerin yaşadığı yerlerde ev içi dokuma üretimi sağlayan, örgütlenmiş gruplar vardı. Bu üretim eğitimle de desteklenmişti. İstanbul'da Orden Schwestern adlı okul, iç çamaşır, dantelcilik gibi uygulamalı dersler verirken, Pera'daki bir Rum okulunda 18 yaşında kız öğrenciler aynı biçimde eğitiliyordu. Lorenz, *a.g.y.* s. 50.

geme Derneği sekreteri Nezihe Muhlis'in (Muhiddin) verdiği bir konferans metni kanalıyla gündeme getirilmiştir. Metinde iktisadın, siyasetin yönünü saptadığı; bir ülkenin siyasetinin bağımsız olabilmesi için en önemli koşulun, iktisadi bağımsızlık olduğu ifade edilmişti: "Bir millet iktisâdî musibet ve felaketlerden kurtulduğu gün, saadet ve istiklâl-i milliyesine mâlik olur. İktisâdî musibetlerin zincir-i esareti altında inleyen bir kavim, ne kadar metin, ne kadar kavî olursa olsun, hiçbir vakit müstakil bir devlet rey'ine sahib siyasi bir hey'et nâmını alamaz. Çünkü o fa'âl, harekâtına sahib bir millet değildir. Ef'âl-i harekâtı menâfi'i ecnebilerin, yabancıların keyf ve arzusuna tâbi'dir. Daha doğrusu o millet kendi mukadderatıyla alakadar olmayan; ayrı milleti, ayrı vatanı olan bir takım dost, düşman milletlerin elinde, iradesiz bir oyuncakdır."

Metinde, Osmanlı Devleti'nin gerek ekonomik, gerekse siyasal anlamda bağımsız olmadığı, yabancılara birçok konuda ayrıcalık tanıyan fermanların, bu bağımlılığın temel nedenini oluşturduğu açıklanmıştı. Çünkü bu fermanlar, yabancıların sadece kendi mahkemelerinde yargılanmalarına izin verdiği gibi, onlara Osmanlı topraklarında postane gibi çeşitli kurumlar açma, limanlara yabancı liman reisi atayabilme ve vergiden muaf olma gibi bazı ayrıcalıklar tanımıştı[11]:

"İşte bizler gerek hayat-ı iktisâdiyyede gerekse hayat-ı siyasiyede Avrupalıların hatta Amerikalıların baziçe-i ihtirâsâtı [ihtirasların oyuncağı] olmuş, onların istibdadı altında inlemekte bulunmuş bir milletiz. Bu millet her zaman mahkûm-ı zevâil [sona ermeğe mahkûm] ve fenadır. Hakk-ı hayat, hakk-ı istikbâl, hakk-ı kudret onun için yokdur.

"Bir millet, bu haklara malik olabilmek için, mutlaka iktisadi zincirlerden boynunu kurtarmalı, hayat-ı iktisâdiyyesine müstakilen sahip olmalıdır.

"Halbuki; insaniyet, medeniyyet hak namına hareket ettiklerini ilan eden Avrupalılar vaktiyle düşünmeden anlamadan hareket etmeği i'tiyad edinen padişahlarımızın, vükelâmızın [bakanlar], ricalimizin [devlet adamları] uhûd-ı atika [eski sözleşmeler] namıyla kendilerine verdikleri katl fermanlarıyla idamımıza hükm ediyorlar.

11. Nezihe Muhlis, "Konferans", 6 Nisan 1329, no. 3, s. 3.

Bugün çekmekte olduğumuz iktisâdî felaketlerin ıztırâbı altında inlemekliğimize sebeb olan hep bunlardır, bu fermanlardır."

"Uhûd-ı atika" diye adlandırılan bu fermanlar, Osmanlı Devleti'ni yargı ve icra hakkından mahrum bıraktığı gibi, mali bağımsızlığına da engeldi. İktisadi bağımsızlık, ancak sanayileşmekle gerçekleşebilirdi: "Medeni bir millet, diğer medeni milletlere kendisini ezdirmemek, bel' ettirmemek [yutulmamak] için vesait-i müdafaasını izhar eder. Bu vesait çok ve muhtelifdir. Fakat bizde zan olunduğu gibi siyaset yalnız top-tüfek değildir; en büyük kuvvet, iktisâddır, san'atdır, işçilikdir. Medenî milletlerin sanayii, bizim gibi tahta kaşık, tahta takunyadan, biraz da leblebi şekerden, birkaç dest-gâh-ı kumaş [kumaş tezgâhı] ile havludan ibaret değildir."[12]

İğneden ipliğe dek, Avrupa'ya olan ekonomik bağımlılık eleştiriliyor;[13] ticaret, sanat, sanayi ve ziraat, ülke mutluluğunu sağlayacak etkenler olarak ele alınıyordu.[14] Bu etkenler aynı zamanda, savaşları başlatacak[15] ve sona erdirecek güce sahiptiler: "Faaliyet-i iktisâdiyyenin terakkiyat-ı millîyyede ne kadar mühim roller oynadığını pekâlâ görüyoruz. Milletlerin galibiyet ve mağlubiyet hâlleri hep iktisaden hâsıl olur, yoksa tenevvüm [tembellik] ile değil. İktisad, milletin ruhudur. Bir milletin istikbâli ahval-i iktisâdiyyesinin derece-i terakkisiyle mütenasibdir."[16]

Ekonomik bağımlılıktan doğan bıkkınlığın egemen olduğu bir başka yazıda; bu bağımlılıktan kurtulmak için tek ve son çözümün kadında olduğu vurgulanıyordu: "Of!.. Avrupa'nın iktisâdî boyunduruğu altında bu zavallı milletimizi kim kurtaracak?! Erkeklerimiz

12. "Kadınlar Dünyası" imzasıyla, "Cesaret-i Medeniye", 23 Nisan 1329, no. 20, s. 1.

13. Atiye Şükran, Kadıköy, "Üstümüze Bakalım", 20 Nisan 1329, no. 17, s. 3.

14. Atiye Şükran, Kadıköy, "Ne Güzel - Hemşirelerim Okuyunuz", 16 Nisan 1329, no. 13, s. 2; Seniye Ahmed, Mısır, "Muhterem Hanımefendiler", 21 Mayıs 1329, no. 48, s. 3-4.

15. Atiye Şükran, Kadıköy, "Ekmek Kavgası", 22 Nisan 1329, no. 19, s. 1. Harbin amacı ekmek kavgası olarak açıklanıyordu: "Yer almak, ahalisini artırmak, onları çoğaltmak, kuvvetlerinden istifade etmek, fabrikalar açmak. Bu meyanda hem kendisini, hem teb'asını istirahat ettirmek ve daha doğrusu zahmetsizce bir parça ekmek tedarik etmek, değil mi?"

16. Aliye Cevad Asım, Kabataş, "Çocukları Hayata Hazırlamak", 12 Teşrin-i Evvel 1329, no. 113, s. 13.

mi? Hayır! Biz onlardan artık gayret beklemiyoruz. Belki kadınlığımız teâli eder de bir nesl-i âti vücuda getirebilirse, o başka... Fakat hâl-i hazırda ümidimiz bir kadınlıkda kaldı. Yalnız bağırıp çağırmayalım, müsmir [üretken], faal bir hareket gösterelim, san'ata, san'atkarlığa alışalım."[17]

Kadınlar Dünyası büyük önem verdiği bu konuya çok yönlü yaklaşarak, kamunun dikkatini çekmeyi amaçlamıştır: "Milletin en büyük mesudiyeti, hür ve müstakil olarak yaşayabilmesi, iktisaden de esaretten kurtarılmasına mütevakkıfdır [bağlı]" denerek, tüm kadınlar dâhili istikraz (iç borçlanma) için hükümetin açtığı kampanyaya davet edilmiştir. "Kadınlık dişinden tırnağından artırarak, hatta tezyinatını feda ederek bu istikraza iştirak edecek ve iştirakın cemiyete vacib olduğunu bilerek takdir eyleyecekdir. Biz kadınlar, maddî istifadeden ziyade, manevî menfaati düşünelim. Çünkü dost, düşman bütün milletler, bu istikrazımızla bizim kabiliyetimizin, vatanperverliğimizin, itilâmızın derecesini ölçeceklerdir. Ona göre vazifemizi bilelim."[18] *Kadınlar Dünyası*'nın 174. sayısının kapağında bile, bu konu işlenmiştir. Üst tarafta "Dâhili istikraz 500-1000-2300" yazılı bir yazı bandıyla birlikte, dilencilik yapan bir kadını gösteren karikatürün altında şunlar yazılıdır: "Hanımninem de anladı! A yavrum Cavid! Neden daha evvel başlamadık?" (Cavid Bey, dönemin Maliye Nazırı'dır.)

Dergide, sanayileşmede iki önemli unsur olarak görülen ticaret ve sanata sahip çıkmayan bir ulusun gelişemeyeceği, bağımsız olamayacağı vurgulanıyor;[19] uygarlık, ticaret, sanat ve ziraatin ürünü olarak niteleniyordu: "Şu zamanda ticareti mükemmel olanların nasıl refah ve saadetle yaşadıklarını görmüyor muyuz? Fransa, İngiltere ilh... Acaba, neleri sayesinde kudret ve kuvvet sahibi bir devlet oluyorlar? Niçin korkusuzca yaşıyorlar? İşte sorulan bu suallere ve-

17. "Kadınlar Dünyası" imzasıyla, "Cesaret-i Medeniye", 24 Nisan 1329, no. 21, s. 1.

18. Ulviye Mevlan, "Düşünüyorum", 4 Mayıs 1918, no. 174, s. 2; Ulviye Mevlan, "Düşünüyorum", 27 Nisan 1918, no. 171, s. 8.

19. Belkıs Şevket, "Ticaret ve San'atda Kadın". "Mükerrem Belkıs Hanım Hemşirem'e", 12 Teşrin-i Evvel 1329, no. 113, s. 6-7: Yazıda Osmanlı Devleti'nde Türkler'e ait ticari kuruluşların yok denecek kadar az olduğu, bu durumun Beyoğlu'nu gezerken rastlanacak dükkân isimlerinden anlaşılabileceği ifade edilmiştir.

Kadınlar Dünyası kapağı, no. 113.
"İşçilik hayatından bir safha."

rilecek cevab, tabii mâlum olub onlarda 'ticaret, ticaret ve yine ticaret'dir."[20] Bu nedenle ticaretle uğraşılması ve ticaretle uğraşanlara yardım edilmesi isteniyordu: "Bizim için iki şeye riayet kâfidir: 1. Gayretle teşebbüs etmek, 2. Teşebbüs edenlere muavenetde bulunmak. Ta ki bu sayede, bizler de zengin milletler idâdına [güç, üstünlük] dâhil olalım."[21]

Öncelikle deniz ticaretine önem veriliyor, "Hâkimiyyet-i bahriyye" ve "ticaret-i bahriyye"nin bir ülkenin ilerlemesinde önemli roller oynayacağı açıklanıyordu.[22] Bu durum ziraatten de önemli bulunuyordu.[23] Etrafı denizlerle çevrili bir ülke olan Osmanlı Devleti, bu konu üzerinde titizlikle durmalı,[24] ticaret gemileri sayısal bir üstünlüğe sahip olmalıydı: "Böyle olmaz! Ticaretimizi ecanib [ecnebiler, yabancılar] elinden kurtaramazsak, bekamız şübheli, refah ve saadetimiz mümkün değildir. (...) Ticaret, bir milleti zengin eder. Bundan da hükümetin hizânesi dolar. Bu suretle zengin olan hükümet ıslahat icra eder. Ordusunu kuvvetlendirir, istihkâmatını tahkim [sağlamlaştırma] eder ve hiçbir zaman mağlub olmaz."[25]

20. Nazife İclal, Göztepe, "Ticaret-i Bahriye", 2 Teşrin-i Sani 1329, no. 116, s. 13-14: Ortaçağda ticaretin, özellikle kendi ihtiyacını temin etmeyi beceremeyen soylular tarafından küçümsendiği, oysa ülkeleri medeni hale getiren gücün ticaret olduğu belirtilmiştir: "Ticaretimizin yokluğu yüzünden muharebe-i hazırada çektiğimiz za'iyatler malumdur." "Evet! Bizde ne teşebbüs var, ne mesai var, ne sebat var, ne ikdam ne de müteşebbislere muavenet" eleştirisiyle Osmanlı insanının kusuru tanımlanmıştır: "Bizde bir nakısa, bir hata daha var. O da adem-i sebatdır. Bir teşebbüsten pek çabuk ric'at [geri çekilme] eder ve vaz geçeriz." Emine Seher Ali, "Nakısalarımız", 4 Mayıs 1329, no. 31, s. 1-2. "Ticaret bir milletin hayatıdır. Kadın ise mehd-i beşeriyet zaman-ı selamet ve ademiyettir. Ticaretsiz bir millet nasıl mahkûm-ı mevt ise kadınları atalet içinde bırakmış akvam da öylece mahkûm-ı zevaldır" denmiş ve eklenmişti: "Kadınlar ile ticaret nerede ihmal edilmiş ise, o yerlerde harabiyetten başka birşey görülmemiştir." "Kadınlar Dünyası" imzasıyla, "Taleb ül-Kesb Faziraten Âlâ Küll-i Müslim ve Müslime" (Çalışmak Müslümanlara Farzdır), 18 Kanun-i Sani 1329, no. 127, s. 2.

21. Emine bint-i Mustafa, "El Kasib-i Habib Ullah", 18 Kanun-i Sani 1329, no. 127, s. 12.

22. B. K., Şehzadebaşı, "Terakki Yolları", 9 Mart 1330, no. 142, s. 8-10.

23. Aliye Cevad, Kabataş, "Ziraat ve Ticaret ve Sanayi", 31 Ağustos 1329, no. 107, s. 6-8.

24. Nazife İclal, Göztepe, "Ticaret-i Bahriye", 30 Teşrin-i Sani 1329, no. 120, s. 15-16.

25. Nazife İclal, Göztepe, "Ticaret-i Bahriye", 21 Kanun-i Evvel 1329, no. 123, s. 7: Trablusgarb ve Balkan savaşlarındaki yenilginin kaynağı donanmasızlı-

Sanayileşme özleminin dile getirildiği başka bir yazıda, Batılı toplumlar ile Osmanlı toplumu arasındaki farklar vurgulanıyordu: "Ne vakit terakki edeceğiz, ne vakit fabrikalar açacağız? Nasıl olacak? Her millet fabrikalarını açmış, ahalisini çalıştırıyor. Aç kalana ekmek buluyor; yemek yediriyor."

Bu tümceleri, Batı insanının düzenli çalıştığı gibi, eğlenceden de uzak kalmadığı, gençlerin yüzünün güldüğü, ihtiyarların mutlu olduğu; oysa Osmanlı toplumunda aile içinde bile, bu durumun görülmediği eleştirisi izliyordu. Batı'nın tanınmadığı, insanların neler yaptığı, nasıl yaşadığının bilinmediği, örnekler verilerek anlatılıyor; sanayileşmeye yıllar önce başlayan Batılı ülkelerdeki fabrika ve işçi sayısı, istatistik verilerle gösterilerek, herkes çalışmaya çağrılıyordu: "Muavenet, muavenet, muavenet, şirket, şirket, şirket... Oturacak zaman değildir. Meskenet devri çokdan geçmişdir."[26]

Ekonomik bağımsızlığa, dolayısıyla ticaretin gelişmesine herkes katkıda bulunabilirdi. Kadınlar bunun için yerli malı kullanmak, yerli malı kullananı yüreklendirmek, yerli malı kullanmayı bir tutum ve alışkanlık olarak benimsetmek koşulunu getirmişlerdi:

"Hiç olmazsa bizler ömrümüz oluncaya kadar yerli malı giyelim. Belki bu yaptığımız, bu ittifakımız vatanımıza, milletimize naçizâne bir hizmet olur."[27] "Madem vatan bizim sevgili anamızdır. Onun şefkatli sinesinde yetişmiş mamûl ve mamûlatı seve seve kullanmak, biz vatan evladları için büyük bir vazifedir."[28]

ğa bağlanmıştı. Donanmaya sahip olmak için açılan kampanyalara herkes davet edilmiş, Donanma Cemiyeti'nin Kadınlar Şubesi'nin açıldığı duyurusu dergide yer almıştı. Bedra Kamuran, "Terakki Yolları", 25 Nisan 1330, no. 140, s. 10-11.

26. Atiye Şükran, Kadıköy, "Yirmi Sene Evvel", 8 Mayıs 1329, no. 35, s. 2.

27. Bergüzar, Aksaray, Muradpaşa, Sofular Caddesi, Numara 5, "Muhterem Hanımefendi Hazretleri", no. 6, s. 4. Yerli malı kullanımı sayesinde bir milletin servete ve kuvvete kavuşacağı, bu durumun Osmanlı Devleti için özel bir önem taşıdığı ifade ediliyordu: "Bizim gibi herşeyden, medeniyyetden, refahdan, saadetden mahrum ve bütün yabancı ellerin altında inleyen bir kavim için en evvel yapılacak cihad, cihad-ı iktisadîdir. Bu hususda tarih bize pek büyük misaldir... Serveti olmayan bir devlet daima zaifdir, kuvvetsizdir... Bir milletin servetli, binaenaleyh kuvvetli olması için bir çare var. O yegâne çare cihad-ı iktisadîdir. Eğer cihad-ı iktisadiyeye galib gelirsek yükseliriz, mağlub olursak ölürüz. Galib olmak için yerli mallarına mütemadiyen sevk etmek ve bu uğurda sebat etmemiz lazımdır." "Yerli Malı Kullanalım", no. 16, s. 4.

Yerli malı kullanımının dışarıdan gelen mamûlleri hiç kullanmamak, boykot etmek anlamına gelmediği, zira böyle yapılırsa bir toplu iğne bile bulunamayacağı; ancak hiç olmazsa Osmanlı Devleti'nde üretilen çeşitli kumaş cinslerinin kullanılması gerektiği belirtiliyordu: "Yerli mamûlât rağbet görürse memleketimizin müteşebbisini, sermayedarânı bilâ-ihtirâz [sakınmadan] fabrikalar küşad edecek [açmak], birçok kadro hariçleri iş bulacak, fakirler temin-i maişet edecek, hükümet dahi vergi alacak, bu suretle kahve köşelerinde esnemekle vakit geçiren işsiz erkeklerimizde ticaret zevki uyanacak."[29]

Böyle bir tercih, tüccar ve sanatkâr sayısını da artıracak,[30] üstelik Anadolu'daki çiftçilerin ve esnafın, savaş gibi zor dönemlerde karşılaştıkları güçlüklerin yükü, bu yolla biraz olsun hafifletilebilecekti. Oysa bazı kadınlar, yabancı ürünleri almak gibi ters bir tutum izliyorlardı. *Kadınlar Dünyası* bu konuya da çözümler arıyordu:

"Evlâdlarımızı bu his ile –yerli malı kullanımı– yetiştirelim. San'atlarımızı, san'atkârlarımızı sevelim. Ve Anadolu'da rençberlik eden mazlum Ayşeciklerin parasını, bu sevgili vatandaşlarımıza, kardaşlarımıza, evlâdlarımıza verelim ki, onlar bize daima muîn [yardımcı] ve şefîkdirler [şefkatli]."[31]

Yabancı mallara olan hayranlığın yarattığı sakıncalar da gözardı edilmiyordu.[32] Çünkü bu durum ülke ticaretine, hatta ilerlemeye engel olacak, Avrupa hükümetlerinin kasalarını altınla doldurmaktan başka bir işe yaramayacak; o paralar daha sonra bir topa, bir şarapnele dönüşerek ülkenin mahvına yol açabilecekti:

"Yerli malı kullanalım. Hayat-ı ictimâî için önemli olan cihad-ı iktisâdîdir. Serveti olmayan bir millet daima zaîfdir, kuvvetsizdir."[33]

28. Fahime İclal, Hırka-i Şerif, "Vatan Bizim Sevgili Anamızdır". Yerli malı kullanmanın önemi bir başka yazıda da belirtilmiştir: "Bence kansız adamların yaşaması, idame-i hayatı ne kadar muhal [mümkün olmayan] ise ticaret-i dahiliye idhalatına faik hiç olmazsa, mu'adil ihracata malik olmayan hükümetlerin milletlerinde idame-i hâkimiyet ve istiklali müstehildir [mümkün olmayan]." Fahriye Bedirhan, Kadıköy, "Hemşerilerime", 9 Nisan 1329, no. 6, s. 3.

29. Belkıs Ferid, Beşiktaş, "Terakkimiz", 21 Nisan 1329, no. 18, s. 3.

30. Atiye Şükran, Kadıköy, "Bilmek İsteriz", 21 Nisan 1329, no. 18, s. 11.

31. Ulviye Macid, "Yurd Hemşirelerime", 11 Nisan 1329, no. 8, s. 3.

32. Nazife İclal, Göztepe, "Ticaret-i Bahriyemiz", 9 Teşrin-i Sani, no. 117, s. 13-14.

33. "Yerli Malı Kullanmalı", 11 Kanun-i Sani, no. 126.

Kadınlar, "Sadece yerli malı kullanalım" demekle sonuç alınamayacağının bilincindeydiler ve söz ile eylemin birlikte olması gerektiğini özellikle vurguluyorlardı. Öneriler arasında, inas mektebi öğrencileri ve öğretmenlerinin yerli ürünlerden yapılan giysiler kullanmalarının zorunlu hâle getirilmesi de vardı.[34] Hatta kadınlar iki, üç makine temin etmeli; çocuklarına yerli malı iplerden çorap örerek, giydirmeliydiler.[35]

Dahası, yerli malı satan mağazaların ilan edilmesi, tanıtılması gerektiği; satışta reklamın rolüyle birlikte vurgulanıyordu. O kadar çaba gösterdikleri hâlde, henüz yerli malı satan bir mağaza reklamına rastlamamışlardı: "... Biz bile bu mağazaların nerede bulunduğunu bilmiyoruz. Bunu kim satar, nerede bulunur? Hatta Hereke Mağazası'nın bile ismi var, cismi yok. Bu fabrikanın mağazaları neredir? Ne gibi mal çıkarır? Bilen az. Oysa ecnebi mağazalar kendilerini ilanla tanıtıyorlar. Herkes ister istemez bunlara bir kere müracaat ediyor."[36]

Gazetelere ilan vermek, esnafın aç kalmamak, para kazanmak için yapması gereken başlıca araçlardan biri olarak görülmüştü. İlanlarla mağaza ve mamûller tanıtılacağı gibi, halkın alımı da teşvik edilecekti: "Dikkat ediniz. Garblılar ne yapıyor? Bütün reklam! 'Malım iyidir. Mağazada herşey var, ucuzdur. Bir defa teşrif ediniz' diyor. Bir başkası çikolata yapıyor. Yaldızlı kâğıtlara da sarıyor; içine de türlü türlü resimler koyuyor; herkese de gazetelerle ilan ediyor. Diyor ki ' Çikolatanın her birinin içine resimler koyduk. Birbirine benzememek şartıyla, altmış nevi resimlerimiz vardır. Bize, yani idarehanemize her kim bu altmış resimi getirirse, ona yarım okkalık bir kutu çikolata ile beraber, yarım lira vereceğiz' diyor. Çocuklar, şu sevimli ilan münasebetiyle mütemadiyen annelerinden,

34. Rabia Ethem, Rumeli Hisarı, "İnas Mekteb-i Rüşdiyesi Müdirelerinin Nazar-ı Dikkatine", 20 Mayıs 1329, no. 47, s. 4; Atiye Şükran, Kadıköy, "Hiçbir Şey Birdenbire Olamaz", 5 Mayıs 1329, no. 32, s. 1-2.

35. Atiye Şükran, "Neden Bahsedeyim?", 30 Nisan 1329, no. 27, s. 2-3; Tire'den gelen bir mektupta İstanbul kadınlarının yapmış olduğu yerli malı konusundaki faaliyetler tebrik edilmiştir. Vatana birinci hizmeti kadınların yapacağı, Avrupa kumaşlarını terk ederek para sahibi olunacağı, bu paranın memleketin imarına yarayacağı belirtilerek, "İhtiyacımızı kendimiz temin edelim" denmektedir. Fethiye, Tire, "Kadınlar Dünyası Gazetesi'ne", 26 Mayıs 1329, no. 53, s. 4.

36. Emine Seher Ali, "Teşebbüsata Bir Nazar", 8 Mayıs 1329, no. 35, s. 1-2.

babalarından aldıkları paraları hep çikolataya veriyorlar. Ya da, 'bizim mağaza falan yerdedir; şöyle mallarım var; bu mallar, falan fabrikanın ilk çıkardığı mallardır. Gayet ucuzdur. Bir defa geliniz' diyorlar... Biz de ilanlarla halkımızı teşvik edeceğiz. İlancılıkta ayıp yokdur. Meşrudur... Sırf ma'mûlât-ı dahiliye makalesiyle iş bitmez. Evvel emrde yapılanları da gözönüne alalım. Tedricen ilerleyelim. Fakat yazmalı. Uyuyanları uyandırmalı."[37]

Gazete ilanları konusundaki başka bir yaklaşım da, yabancı mamullerin ilanına izin verilmemesiydi: "Nestle Sütlü Unu" başlığıyla *Kadınlar Dünyası*'nda yer alan ilan, ağır eleştirilere hedef olmuştu: "Bizde ne kan var, ne can, ne de faaliyet! Çocuklarımızın yiyeceğini bile Avrupa gönderiyor. Çocuklarımızın gürbüz olmasını bile Avrupa düşünüyor. 'İleride bunlar da iyi yük taşısın, iyi hammallık yapsın' demek istiyor! İşte size Avrupa'nın bir ilanı daha!... *Nestle Sütlü Unu.* Büyük yazı ile reklam yapmasını sevmediğim için söyleyemeyeceğim; 'Bilmem nerede Nestle şirketi' büyük yazı ile 'Halis İsviçre sütüdür, çocuklara mahsus en âlâ gıdadır'; küçük yazı ile 'ilk hediyesi mecanendir' [ücretsiz] gibi, daha birçok şey yazılıdır... Bunları yiyecek olan bizim çocuğumuz. Çocuklarımıza ellerimizle yedireceğiz. Bizlerin dimağlarını tatlı dillerle uyuşturan, ceblerimizden paramızı çeken şu şirket! Aman yârâb ne garib mahlûklarız. Dedim ya, ne âtıl bir milletiz. Cebimizdeki paralarımızı, hem de yığın yığın paralarımızı bize kat'iyen münasebeti olmayan yabancı bir şirkete veriyoruz. Bizim hiç doktorumuz, bizim, vatanını, vatan çocuklarını seven hiçbir insanımız yok mudur ki, Nestle gibi bir şirket yapsın?.. Yapsın da biz onlardan alalım."

Ancak yabancı mallara olan ilginin önüne geçmek zordu ve yeni kurulan süthanenin ürünlerinin tercih edilmemesi bu durumu örnekliyordu.[38] Kadınların ilan konusundaki tavrı bazen çok katılaşabiliyor; yabancı tiyatro topluluklarının ilanlarının bile gazetelerde yer almaması istenebiliyordu.[39]

37. Atiye Şükran, Kadıköy, "Çalışmayı Çalışdırmayı Bilelim", 13 Mayıs 1329, no. 40, s. 2-3.

38. Atiye Şükran, Kadıköy, "İşimiz Hep Buna Benzer", 29 Nisan 1329, no. 26, s. 2.

39. Derginin 16. sayısında yer alan Kadıköyü'nde kışlık tiyatroda Mösyö Seryoşin'in idaresinde "Yeni Osmanlı Tiyatrosu" ilanının ne amaçla yayımlandığı so-

Bir başka yazıda, yerli malı satan mağazalardaki kumaşların hem çok pahalı olduğu, hem de satıcıların onlara kaba davrandığı, bunun devamı hâlinde, ticaretin ilerleyemeyeceği belirtiliyordu. Oysa yabancı mamullerin satıldığı mağazalarda, müşteriye çok kibar bir tavırla yaklaşılıyordu.[40]

Hereke Fabrikası'nın mağazasında yaşanmış olumsuz bir durum dergide yayımlanmış; sonrasında mağaza müdüründen gelen tekzip dergide yer almıştır. Mağaza müdürü, böyle bir olayın geçmiş olabileceğine inanmadığını, hem olsa da, öncelikle şikâyetlerin mağazanın yönetimine iletilmesinin daha uygun olacağını, gazete sütunlarında yayımlanmasını doğru bulmadıklarını ifade etmiştir. Hem yerli malları kullanmayı destekleyip hem de mağazada yaşanan olumsuzluğun deşifre edilmesini onaylamıyorlardı. Bu durum yarardan çok zarar getirecekti, üstelik kumaş fiyatları da pahalı değildi. Yazının sonunda, *Kadınlar Dünyası* imzalı bir not eklenmişti. Hereke Mağazası müdürünün kullandığı üsluba dikkat çekilen notta şöyle deniliyordu: "Hereke Fabrikası müdürü beyefendinin bâlâdaki [yukarıdaki] izahatında bir tacire yakışmayan, lisan-ı nezaketden ziyade, bir hükümet memuruna lâyık lisan-ı emniyet ve tekdir bulduk. Müdür beyefendi bir tacir ise iyi bilmelidir ki, vatan muhabbeti, millet duygusu ile alışveriş başka şeylerdir."

Sıdıka Ali Rıza da mağaza müdürünün tutumunu aynı nedenlerle eleştirmiştir. Satış memurlarının kabalığını düzeltmek yerine, yapılan eleştirinin ecnebi tacirlerin işine yarayacağı şeklinde açıklama yapılmasına hayret etmiş; Müslüman tacirlerin kaba olduklarını kendi gözlemlerini örnekleyerek açıklamıştır. Ona göre kusurların ne olduğu, alınganlık yapmadan açıkça ortaya konmalıdır: "Bizim

---

rulmuştur. "Tiyatronun dahi romanlardan farklı olmadığı, halkın ahval-i ruhiyesini dikkate alarak düzenlenmediği, oysa roman gizli okunurken, tiyatronun nazari değil ameli olduğu, tiyatroların millî hissin kazandırılması gereken yerler olarak düşünülmesi gerektiği" belirtilmiş; yerli mamûllerin ilanlarının yayımlanması istenmiştir. Atiye Şükran, "Bilmek İsteriz", 21 Nisan 1329, no. 18, s. 1-2. *Kadınlar Dünyası*'nın notu: "Bu kusur bizde değil, yerli emtia satan tüccardadır. İlanın kavaidini henüz idrak ve takdir edemiyorlar."

40. Nazife İclal, Göztepe, "Böyle Ticaret Terakki Edemez", 14 Mayıs 1329, no. 41. *Kadınlar Dünyası*'nın notu: "Nezakete riayet-kâr olmayan tacirin âtisi iflasdır."

için ticaret hakperest, hakikatperest olmaktadır. Biz kendi kusurlarımızı, kendimizi tenkid etmeyi beceremiyoruz, yapamıyoruz. Bari başkalarının tenkidlerinden olsun istifadeye çalışalım. Gazetelerde vuku bulan ihtarlardan münfail [gücenmiş] olmayalım. Çünkü itiraf edelim ki, biz doğrudan doğruya olunan ihtaratı, nazar-ı ehemmiyete almalıyız."[41]

Yerli malı kullanımına *Kadınlar Dünyası*'nda özel önem verilmiş, konu çeşitli yazılarla işlendiği gibi, reklam ve ilanlarla da desteklenmişti. Derginin 88. sayısında "İstihlâk-ı Milliye Davet" başlıklı bir ilanda, Galata'da Şark Türk İdarehanesine gelindiği takdirde yerli malı mamûller satan mağazaların isim ve adreslerinin verilebileceği, buradan alınacak bir kartla bu mağazalardan yapılacak alışverişlerde %10 iskonto yapılabileceği belirtiliyordu. Derginin hemen her sayısında yer alan ilanlar, şöyle başlıklar taşıyordu: "Vatan Mamûlatı Yerli Malları", "İşleme ve El Hünerlerine Mahsus Mağaza", "Osmanlı Kalpakçısı"... Ayrıca 122. sayıda "Terakkiyat-ı Fenniyemiz" başlığı altında yer alan ilanda, Aksaray'da Eczacı Ethem Pertev Bey'in müstahzaratının Londra sergisinde altın madalya ile takdir edildiği açıklanıyor; bu mamûlün kullanılması kadınlara öneriliyordu.[42]

Kadınlar yerli mamûlleri satan mağazaları araştırmışlar; adreslerini dergide yayımlamışlardır. Bu doğrultuda yapılan yayın başarılı da olmuştur.[43] Yerli malı satan Hereke Mağazası'nın satışlarında

41. Hereke Fabrikası Müdürü İrfan, "Kadınlar Dünyası Müdürlüğü'ne", 17 Mayıs 1329, no. 44, s. 2-3. Sıdıka Ali Rıza, Mahmudpaşa Yokuşu, "Ticarette Nezaket Elzemdir", 19 Mayıs 1329, no. 46, s. 3. Nazife İclal Hanımefendi'nin yapmış olduğu bu şikâyeti eleştiren kadınlar da vardı. Nazik olmamak yerli malı almamak için gerekçe olamazdı. Emine Sait, Erenköy, "Kadınlar Dünyası Gazete-i Muhteremesi İdare-i Behiyesi'ne", 16 Mayıs 1329, no. 43, s. 4. Nezaketsizlik önce mağaza müdürüne şikâyet edilmelidir: Mevhibe Kamuran, Kadıköy, "Valide ve Hemşirelerime", 22 Mayıs 1329, no. 49, s. 4. Yazının sonunda *Kadınlar Dünyası* bu bahsin artık kapanması gerektiği şeklinde bir not yayımlayarak, tartışmaya son vermek istemiştir.

42. Ethem Pertev'in daha sonra başka bir eczane sahibi olan Mehmed Kazım Bey'le ortak bir fabrika kurduğu açıklanmıştı. Bkz. "Bir İslam Fabrikası", 22 Kanun-i Sani 1921, no. 194/4, s. 5.

43. Sıdıka Ali Rıza, Mahmudpaşa Yokuşu, "Teşvikat-ı Netayiç Meşküresinden", 5 Mayıs 1329, no. 32, s. 4. Aziz Haydar, "Yerli Mallar", 26 Mayıs 1329, no. 53, s. 1-2.

artış olmuş; bu durumdan kadınlar kendilerine de pay çıkarmışlardı. İstihlâk-ı Millî Cemiyeti'nin önderliğinde başlatılan kampanyaya *Kadınlar Dünyası* da destek vermiş; yerli malı üretimin gerçekleştiği merkezlerden biri olan Hereke Fabrikası'nın daha iyi tanıtılması için gemi seferleri düzenlenmiştir. Bu tanıtım gezisine dair gözlemler, daha sonra dergide ayrıntılarıyla yer almıştır.[44]

Ekonomik yaşamda gerçekleşmesi istenilen tüm bu değişimler, kadın-erkek, herkesin gücünü bu doğrultuda birleştirmesi, çalışmasıyla mümkün olabilecekti. Bu nokta çeşitli yazılarla dile getiriliyordu:

"Çalışalım, hem hep birden çalışalım. Zira selâmet-i vatan bunun içindedir. (...) Son pişmanlık fayda vermez. Birbirimizle uğraşmayalım. Kadın-erkek, ittihad ile terakki kapularını açalım. Bundan fazla gülünç olmayalım... Çalışırsak hayat, beşer için saadetdir. 'Şark artık uyansın eski zulmetden', diyoruz."[45] Aynı tema, bir diğer ifadede şöyle ele alınmıştı: "Artık bundan sonra tahsili, san'atı, ticareti kendimize ar etmeyüb bil-akis, erkeklerimizle beraber, terakki ve tealimize doğru tevcih-i istikamet etmiş olalım."[46]

"Çalışmak farzdır" sözüne dikkat çekilerek, tartışma götürmez bir gerçek olan bu konuya vakit geçirmeden önem verme gereği vurgulanmıştı: "Kadın, erkek yek vücud olarak çalışmaya mecburuz. Daha çabuk bir süratle maksada vusûl için çalışmalı..."[47]

Kadınlar, zamanın ne denli önemli olduğunun bilincindeydiler. "Biz de zamanımızı para mukabilinde sarf etmeliyiz" düşüncesin-

44. N. Rasim, "İstihlak-ı Millî Ticarethanesi'ni Ziyaret", 7 Eylül 1329, no. 108, s. 7.

45. Nevbahar, Horhor, "Terakkide Şahsiyat ile Uğraşmak Olmaz", 4 Mayıs 1329, no. 31, s. 3. Yazıda her şeye itiraz edenler, her şeyi yanlış görenler eleştirilmiştir. İlerleme herkesin kendi hatasını görüp düzeltmesiyle olabilecektir; ancak sürekli olumsuzluk aramak doğru değildir.

46. Süreyya Tevfik, Haydar Paşa, "Dinleyiniz...", 28 Nisan 1329, no. 25, s. 1-2. Çalışma yenilgiyle biten savaşlardan sonra, intikam alma aracı olarak algılanmıştır: "Bizi bu hâle getiren hissizlikdir. Sen yaşamak; fakat insanca yaşamak istersen çalış; fakat hiç durmayarak çalış, ömrünü mütemadi bir semi' içinde geçir. İntikamı, öç almayı unutma", Pakize Sadri, Beşiktaş, Çıngıraklı Bostan, "Müte'min", 14 Mayıs 1329, no. 41, s. 2.

47. Fatime-üz Zehra, Dersaadet, "Maksadımız Teali İse Neden Çalışmayalım?", 24 Mayıs 1329, no. 51, s. 2.

den yola çıkan bir yazıda, Osmanlı toplumunda zaman faktörüne yeterince dikkat edilmediği, şöyle ifade ediliyordu: "Bugün dünkü noksanımızı ikmal eder, dünkü hatamızı tashih edersek vaktimiz bizimdir. Yarın, dünü ve bugünü yaşatdıksa, atiye hazırladıksa bizimdir! Zaman bilâ-ârâm [durmadan, dinlenmeden] yürür. Daima koşar, kendine merbut [bağlı], kendiyle hem-hayat olanları da beraber koşdurur. Yaşamak, emin bir vaziyetde bulunmak için bu müşeyyete [yükseklik, sağlamlık], bu sür'ate arz-ı ınkiyad etmeli [uyum göstermeli] ve onunla beraber yürümelidir. Binaenaleyh zamana kuvvetli basarak ve zamandan bi-hak istifade ederek ve bir nokta-i istinad [dayanma noktası] bulamayan ve o kuvvet sür'at-i müktesebe [kazanılmış hız] ile yürüyemeyen, koşamayanlar yolda kalır, o sür'atin yükselttiği ilerlettiği ağırlıklardan; mesai sütrelerinden ayrılarak sağa, sola çarpılarak düşer, parçalanır. Bugün felaket-dide [belaya uğramış] olmaklığımız sırf zamanın kıymet ve ehemmiyetini takdir edememişsizliğimizdir! Çünkü biz bulunduğumuz hâle bakdık; esasen hâle bakan, hâldeki ve hâl ile iktifa eden yaşayamaz, istikbalde yaşamağa istidad gösteremez. Bugün medeni ve müterakki milletler arasında kıymet ve ehemmiyetle yaşamaklığımız için vaktimizi beyhude izâa [kaybetme] etmeyelim; bugünün işini yarına terk etmeyelim. Çalışalım, yorulmak bilmez bir kuvvetle çalışalım; herşey azim ve sebat sayesinde vücud-pezir [var olur] olur. Her neyi arzu edersek onu yaparız; fakat gaye çalışmaktır."[48]

Çalışma sonucu elde edilen başarı, ülkenin gelişimini sağlayabileceği gibi,[49] bireysel mutluluğu da getirebilecekti. "Kalben müsterih olmak" olarak açıklanan mutluluk, başarıyla, başarı ise, çalışmakla gerçekleşecekti: "Bir insan hayatında ne kadar muvaffakiyete nail olursa, o kadar çok mesud olur... Biz de çalışalım, çalışmayı

48. Fahriye Arif, Beşiktaş, "Hanımefendiler", 15 Mayıs 1329, no. 42, s. 3.

49. "Biz neden böyle olduk?", "Neden böyle sefil avare kaldık?" sorularına verilecek cevap pek kısaydı: "Cehalet ve tembellik." Bunun ortadan kaldırılması için kadın-erkek çalışmanın ne demek olduğunu idrak edip çalışmaya başlanmalıydı. "Kadınlar Dünyası" imzasıyla, "Her Aile Bir Şirkettir", 4 Mayıs 1329, no. 31, s. 1. Bu konuda Japonya örnek alınabilirdi. Japonların çalışıp çabalayarak hem milletlerini mamur ettikleri, hem de kendilerinin mesud olduğu, kuvvetlerini birleştirerek, kayaları delerek toprak haline getirdikleri, ekip biçtikleri anlatılmıştı. Fatime-üz Zehra, "Teali-i Vatan Elbirliği ile Olur", 14 Mayıs 1329, no. 41, s. 3.

Kadınlar Dünyası kapağı, no. 194/4.
Elektrik ve tünel şirketinde çalışan Firdevs ve Ayşe Hanım.

öğrenelim. Teşkil edeceğimiz ailede bizim de muvaffakiyetlerimiz olsun ki, mes'ûd olabilelim. Bu da çalışmakla, gerek hayat-ı haricide ve gerek hayat-ı dahilide, çalışmakla mümkün olur."[50]

Toplumu çalışmaya yönlendiren, harekete geçiren ifadeler dergide sıkça yer almış; girişimcilik duygusu kazandırılmaya çalışılmıştır: "Teşebbüs-i Şahsi Ne Demekdir?" başlıklı yazıda, bu kavram şöyle tanımlanmıştır: "Teşebbüs-i şahsi, nefsine itimat etmek, kendine güvenmek, meydan-ı terakkiye atılmak, ehliyetini kuvvetini isbat etmekdir."

Bu noktayı algılayan ülkeler ilerlemişti. Özellikle İngilizler ve Amerikalılar, bu duyguyu çocuklarına küçük yaştan başlayarak kazandırmışlardı: "İngilizler ve Amerikalılar en ziyade bu gayeyi takib edegelmişler ve en ziyade onlar muvaffak olmuşlardır. Zükûr [erkekler] olsun, inâs [kadınlar] olsun, mekteblerden çıkdılar mı hemen bir sanata intisab ederler. Meydan-ı cidal-i [savaş meydanı] âlem olan bu dünyada müsabakaya koşarlar. Çalışa çalışa iktisab-ı servet ederler ve böylece hem kendilerini müstefid [faydalı], hem de vatanlarına nafi' işler görmesine sebeb olub vatandaşlarına birer numune-i imtisal teşkil edilerek hin-i hacetde [ihtiyaç olduğunda] dahi onları müstefid etmeyi unutmazlar."[51]

Oysa Osmanlı toplumunda sanatkârlar hor görülüyor, meslek seçiminde hükümet memurluğu yeğleniyor, çocuklar büyüyünce memur, özellikle paşa olmaya şartlandırılıyordu. Bu fikir bir an önce değişmeliydi: "Evladlarımızda bir eser-i hayat görmek, istikbalde sarih bir hakk-ı sanayii teşvik etmemek, san'atkârları hakir görüb ezmek, bizim çirkin huylarımızdandır. Milel-i mütemedineyi [medeni milletler] i'lâ eden [yükselten] âmil-i asli, işçi hayatının takdir edilmiş olmasıdır. Biz bu mühim noktalara ehemmiyet vermiyoruz, düşünmüyoruz, hayatımızı daima bir atalet içinde sürüklüyoruz." Sadece memur olmak isteyenlerin eğitilmesi gibi yanlış bir kanının yerleşmesine yol açtığı için bu düşünce, eğitimin yaygınlaşmasını da engelliyordu:

50. Mükerrem Belkıs, "Mesud Olmak İçin Çare-i Muvaffakiyet", 24 Ağustos 1329, no. 106, s. 4.

51. Fatime-üz Zehra, "Teşebbüs-i Şahsi Ne Demekdir?", 24 Nisan 1329, no. 21, s. 2-3.

"Halbuki çocuk da okumalıdır. Herkes bila-istisna kadın, erkek her şeyi bilmelidir. Neden çoban da, çiftçi de, göreceği işin neden ibaret olduğunu ilim ile bilmiş olmasın? Her iş ilim ister. 'Her okuyan mutlak memur olmak için okur' nazariyesi hatadır. Bir millete memurdan ziyade çoban, çiftçi, demirci, marangoz vesaire lazımdır. Bunların vatana ayrı ayrı hizmetleri vardır. Bir milletde işçilikden ziyade me'muriyet hevesi olunca o millet bedbahtdır, mahkûmı sefalet ve zavallıdır. İşte bizler, hep memuriyet talebi olduğumuzdandır ki, fakir olduk. Evladlarımıza da memuriyet terbiyesi vererek sanayiye muhabbet etmek hislerini öldürdük, sefil etdik."

Bu düşünce damat seçiminde bile etkiliydi. Mesleği memur olan damatların yeğlenmesinin, aile mutluluğuna yarardan çok zarar getireceği unutulmamalıydı: "Kızlarımızı san'atkârlara vermek istemeyiz, âr bilürüz. Damadımızı daima memur görmek isteriz. Düşünemeyiz ki memurun maaşını veren san'atkârdır, erbab-ı sanayidir. Bu hareketimizle aile saadeti mi arıyoruz? Hayır! Zira aile saadeti dahi memurlarda değil, esnaflarda, tacirlerde velhasıl işçilerdedir. Biz bunu neden idrak edemiyoruz? Bu kadar felaketler görüyoruz da, hâlâ anlamıyoruz?!"

"Marangoz, Başvekil Damadı" başlıklı bir yazıda Danimarka devlet başkanının kızının bir marangozla evlenmesi, Avrupa'da sanata ve sanatkârlara verilen öneme somut bir örnek olarak gösterilmişti. Başkanın kızı da ustalık belgesi olan bir marangozdu ve meslektaşı olan eşiyle beraber çalışmaktaydı.[52]

Anne ve babalar, çocuklarını ticaret, ziraat ve sanayiyle uğraşmaları için teşvik etmeliydi.[53] Dergide bu inancın pekiştirilmesi doğrultusunda çeşitli haber[54] ve öyküler[55] yayımlanıyordu. Özellik-

52. "Kadınlar Dünyası" imzasıyla, "Marangoz Başvekil Damadı", 7 Mayıs 1329, no. 34, s. 1: "Bundan daha âli aile saadeti tasavvur olunabilir mi? Başvekil; kızının bir muktedir sanatkâr olmasından, zevciyle beraber teşrik-i mesai edebilmiş bulunmasından dolayı mesrurdur [sevinçli], iftihar ediyor."

53. "Evlâdlarımızda bir eser-i hayat görmek, istikbalde sarih bir hakk-ı hayat aramak istersek, evlâdlarımızı ticaret, ziraat ve sanayi'ye teşvik etmeliyiz... Biliriz ki bu memleketin terakkisi, ziraat ve ticaretin terakkisine rabıtdır [bağlıdır]." Belkıs Ferid, Beşiktaş, "Mani-i Terakkimiz Nedir?", 3 Mayıs 1329, no. 30, s. 4. Meslek seçiminin çocuğa bırakıldığında onun etrafından görüp işittiği şeylerden etkileneceği daha çok askerliği, paşa olmayı tercih edebileceği çünkü kılıç, at gibi şeylerin o yaştaki çocuğun dikkatini çekebileceği açıklanmıştı: "Çocuğun te-

le, kadının çalışmasının gerekliliği ısrarla vurgulanmıştı. İş, kadının kendi geçimini, dolayısıyla da bağımsızlığını sağlayacak en büyük faktördü ve kadın inkılabının en önemli boyutlarından biri olarak değerlendirilmekteydi.

Kadınlar çalışmak istediklerini sık sık dile getirmişler, görüşlerini çeşitli gerekçelerle açıklamışlar, çalışmalarını engelleyen söylemleri sorgulamışlardı. Kadının çalışması, başlıca iki nokta açısından önemliydi. İlki, ülke ekonomisinin gelişimine katkıda bulunması, ikincisi ve özellikle vurgulananı, kadının ekonomik bağımsızlığını sağlamasıydı. Artık ortaçağ yaşamını sürdürmek istemediklerini belirten kadınlar, yaşam haklarını, sosyal yaşama ve çalışma yaşamına katılım haklarını istiyordu:

"Erkeklerimizin cehaleti yüzünden kendimizin, vatanımızın çekmekte olduğu mesaib [felaketler] artık yeter. Mevkiimiz tayin edilmelidir, hem de pürüzsüzce tayin edilmelidir. Bu yurd üzerinde bizim de bir hakk-ı hayatımız, bir hakk-ı ictimaimiz vardır. Biz de çalışmak, âdâb-ı milliye ve ahkâm-ı diniyemize riâyetkar olarak çalışmak isteriz... Onları (kadınları) yükseltmek, onları tenvir etmek lazımdır ki, nesil-i âtimizin faaliyetine, ümid bir nazarla muntazır [bekleyen] olabilelim."[56]

Kadınla ilgili tüm değişim isteklerinde olduğu gibi çalışma yaşamına katılımda da, İslam dininin toplumsal içeriğinden yararla-

---

mayulatdan ziyade isti'dad ve kabiliyetini nazar-ı dikkate almak icab eder." Asiye Cahid, "Meslek İntihabı", 24 Nisan 1329, no. 21, s. 4.

54. Üç Boşnak kardeşin mücadeleleri anlatılarak önce arabacı oluşları sonra bir buz fabrikası, daha sonra da bir un fabrikası açtıkları örneği verilmişti. Gayretin elinden hiçbir şeyin kurtulamayacağı, çalışarak her şeyin elde edilebileceği düşüncesi verilmeye çalışılmıştı. Atiye Şükran, Kadıköy, "İttihadla Herşey Olur", 12 Mayıs 1329, no. 39, s. 2.

55. Örneğin 2 Mart 1918 tarihli 163. sayıda "Kadınlar Dünyası Terbiye-i Etfal Kütüphanesi, Mahmud Naci'nin Masallarından" başlığında, "İbrahim'in Hikâyesi" anlatılmıştı: Çalışkan bir köy delikanlısı olan İbrahim ziraat mektebine gitmek için İstanbul'a gelmiş, ancak okula kaydolamamış, utancından da geri dönememişti. Kendisine bir kadının sermaye vererek yardım etmesi üzerine, önce kestane satmış, sonra dükkân açıp işini genişletmiş, evlere, yalılara sahip olmuştu. Yazıda çalışma ve gayretin insanı zengin edeceği, kötü durumdan kurtaracağı, didaktik bir dille hikâye edilmişti.

56. "Kadınlar Dünyası" imzasıyla, "Çalışmak Hakkımızdır", 22 Nisan 1329, no. 19.

nılmakta, dine meşrulaştırma görevi verilmektedir. Aşağıdaki alıntılarda da görüleceği gibi dine uygunluk sık sık dile getirilmişti:

"Unutulmasın ki, din, mani'-i terakki değildir. Din, kadınların dahi erkekler gibi çalışmasını şiddetle emretmişdir. Cenab-ı Hak, tembelleri zalimleri sevmez. Bugün biz sokağa çıkıyor muyuz? Bir dükkânda erkek satıcıdan bir şey iştira' [satın alma] edebiliyor muyuz? Evet, değil mi? O halde rica ederiz. 'İştira' ile 'bey' [satma, satış] arasındaki fark nedir? ... Dine riâyetkâr olmak şartıyla kadınların dahi ticaret edebilecekleri hakkında icabında fetva bile istihsal edilebiliyor."[57]

Kadının gerek ailede, gerekse toplumsal yaşamda başkasına, erkeğe bağımlı olması, onun kendi geçimini kendisinin temin edememesinden kaynaklanıyordu. Aile içinde huzur isteniyorsa kadınlar çalışma yaşamına girebilmeliydi. Böylelikle kadın, bir başkasına yük olmaktan da kurtulacaktı: "Biz erkeklerimizle beraber âdâb-ı milliyemiz dairesinde teşrik-i mesai edebilmiş, onların kazandıkları gibi biz de ticaret edebilmiş olsa idik. Velhasıl birbirimize bâr [yük] olmayacak surette çalışmak bilüb de öylece teşrik-i hayat edebilmiş olsa idik; tabiidir ki mütekabil bir hürmet devam ederdi. Evlerimizde bir intizam görülürdü. Evladlarımız güzel terbiye edilir; ataletden doğan dedikodulara dahi meydan bulunmaz, hele lûzumsuz kavgalara, imtizaçsızlığa [uyuşmazlık] hiç de mahal kalmazdı. Teşkil-i aileden beklenilen saadet tecelli eder, görünürdü."[58]

Aynı tema "Kadınların Hayat ve Mesai-i Umumiyeye İştirakleri Lazımdır" başlıklı yazıda, "Bizde, kadınlarımızın bu kadar sefalete, rezalete, fuhuşa duçar olmalarına sebeb-i yegâne; hayat ve mesai-i umumiyeye adem-i iştiraklarıdır" şeklinde yer alıyordu. Kocası ölen bir kadının, geçim kaynağını yitirdiği için sefil kaldığı, ya dilencilik yapacağı, ya da fahişe olacağı açıklanarak, kadının bir an önce sosyalleşerek, çalışma yaşamında aktif olarak yer alması gereği vurgulanıyordu: "Biz Osmanlı kadınları, bugüne kadar atalet içinde yaşıyor, daima erkeklerimizin mesaisi ile geçiniyor, erkeksiz kaldığı-

57. "Kadınlar Dünyası" imzasıyla, "Teşebbüs-i Şahsi", 21 Nisan 1329, no. 18, s. 1.

58. "Kadınlar Dünyası" imzasıyla, "Luzûm-ı İttihad", 2 Mayıs 1329, no. 29, s. 1.

mız anda da sefalet ve zaruretten gariban oluyor idik. Çünkü cahil idik, çünkü atıl idik, çünkü iş bilmiyor, kendimizi kendi mesaimizle yaşatmıyor idik. Artık aklımızı başımıza alalım, biribirimize el vererek bir teavün-ü umumi [genel yardımlaşma] ile işçilik hayatını ihya ederek, maarif hayatını ihya ederek hem tenevvür, hem de bizi daima tehdid etmekde olan sefalet ve zaruretten kurtulalım."[59]

"Mutlaka kadın da çalışmalıdır... Bir aileyi yalnız erkek beslerse ayıbdır. Böyle ailelerde saadet pâyidâr olamaz... Mademki kadın erkeğin refik-i hayatıdır, o hâlde refik-i mesaisi de olması lazım gelmez mi?"[60] ifadelerinde görüldüğü gibi, aileyi tek bir kişinin, kocanın geçindirecek olması görüşüne karşı çıkılıyordu. Böyle bir kural, insafa sığmadığı gibi, ailenin oluşum mantığına da tersti. Kadın erkek herkes işbirliği içinde, ailece çalışmalıydı:

"Bir düşünelim; yedi-sekiz, bazan daha ziyade efraddan mürekkeb bir aileyi beslemek, giydirmek, lüzumunda geçindirip eğlendirmek için yalnız bir erkek, bir aile reisi çalışıyor. Bu insaf mıdır: Bir tek adam, yedi sekiz ve daha ziyade canlar için, neden yalnız çalışmağa mecbur olsun? Bir de o yedi ve daha ziyade canlar, neden atalete, işsizliğe, işsizliğin yüzünden dedikoduya, ahlaksızlığa mahkûm edilmiş bulunsun?... Bunda ne hikmet, ne mantık vardır... Bir daha düşünelim; aile demek, ne demekdir? Ufak bir şirket, değil midir? Bir şirketin reisi olduğu gibi, ufaklı-büyüklü âzâsı da vardır. Bunlar ayrı ayrı kudretleriyle mütenasıb çalışamazlar mı? Ayrı ayrı kazanç getirib, şirkete bırakamazlar mı? Biraz daha düşünelim; bir aile efradının mesai-i umumiyyesiyle ihzar edilecek taam, ne kadar leziz olur. Böyle bir ailede sefalet değil, bahtiyarlık hükümran olur."[61]

"Evet, hürriyet isteriz... Ancak bizim istediğimiz hürriyet, hürriyet-i mesaidir" sözleriyle, bu kavrama yüklenilen anlam şuydu:

59. Meliha Cenan, Fatih, "Kadının Hayat ve Mesai-i Umumiyeye İştirakı Lazımdır", 27 Haziran 1329, no. 85, s. 2-3.

60. Meliha Cenan, *a.g.y.* Kadınların çalışma yaşamını katılım için Osmanlı Müdâfaa-i Hukùk-ı Nisvan Cemiyeti gibi cemiyetlerin kurulmasının istendiği yazının sonuna, *Kadınlar Dünyası* bir not eklemişti. Notta herkesin nasihat vermekten başka bir şey yapmadığı, Meliha Cenan'ın da nasihat vermektense Osmanlı Müdâfaa-i Hukuk-ı Nisvan Cemiyeti'ne katılması istenerek, yardımlarının beklendiği ifade edilmişti.

61. "Kadınlar Dünyası" imzasıyla, "Her Aile Bir Şirkettir", 4 Mayıs 1329, no. 31, s. 1.

"Biz sefîh-âne bir hayatı değil, aklı başında olan erkeklerimiz var ise onlarla beraber, yoksa yalnızca çalışmak, çalışabilmek ve bu suretle milletimizin terakkisine uğraşmak, tealisini temin etmek istiyoruz."

Zevcin ölmesi, hatta hasta olması durumunda kadın, çocuklarıyla beraber perişan oluyordu: "Bizde kadınlık her nev'i işlere teşebbüs edebilmiş, hürriyet-i mesaiye nail olmuş olsa idi, bu felaketler görülür müydü?"

Aynı yazıda, çok yönlü etkilere sahip olan çalışma özgürlüğünün, yasal bir hak olarak görülmesi gerektiği de vurgulanıyordu: "Osmanlı kadınlığı hayat-ı ictimaiyesindeki sefaleti def' için herhalde hürriyet-i mesaiye muhtaçdır: Bu bir hakk-ı meşru'muzdur. (...) Kadınlık hayat-ı mesaide hür olunca memleketde iş ve işçi hayatı uyanır, para da artar. Çalışanlar, çalışmak isteyenler iş bulurlar. Mesailerinin kazançlarıyla kendilerini geçindirirler, evladlarını da terbiye edebilirler. Hatta 'fikr-i icad' dahi kadınlıkda inkişaf edebilir, sanayi taaddüt ve tekessür eder [çoğalır]."[62]

Kadının çalışma yaşamına katılımı ictimai inkılabın "olmazsa olmaz" bir koşulu sayılıyordu: "Bizi sefil hayatdan kurtaracak çarelerin birisi, hatta birincisi hayat-ı mesaidir, sanayi, ticaretdir. Bunları yapmak mecburiyetindeyiz. Aksi halde ne inkılab-ı ictimai vuku'a gelmiş sayılabilir ve ne de vuku'a gelebilir."[63]

Çalışmayı da eğitim gibi ulusal bir sorun olarak gören kadınlara göre çözüm, hükümetle birlikte herkese düşüyordu. Bu konuda dernek ve kurumlara da önemli bir görev yüklenmişti. Osmanlı Müdâfaa-i Hukuk-ı Nisvan Cemiyeti'ni kurmak istemelerinin nedeni de,

62. "Kadınlar Dünyası" imzasıyla, "Hürriyet İsteriz", 23 Nisan 1329, no. 20, s. 1.

63. "Kadınlar Dünyası" imzasıyla, "En Büyük Maniamız", 14 Kanun-i Evvel 1329, no. 122, s. 2. Büyükada'dan Saide Hanım, kadınların sefalet içinde oldukları, erkeklerle aynı düzeyde oldukları halde çalışamadıkları, iş güç sahibi olamadıkları, eşleri ölünce kimsesiz ve sefil bir vaziyette ortada kaldıklarını belirterek, kadınların sefaletten kurtulması için öncelikle uyanmaları gerektiğini vurguluyor, şöyle diyordu: "Bizi acz içinde kıvrandıran bu hiçbir şey olamamak zincir-i esaretini ne zaman kırarsak, o vakit bir devre-i inkılaba girdiğimizi anlar, biz de müterakki milletlerin gösterdikleri faaliyet ve istidada kesb-i rüçhaniyyet edecek kadar vasi olan kabiliyet-i fıtriyemizle vasi, refah ve saadet oluruz", Saide, Büyükada, "Kadınlar Dünyası'na", 21 Eylül 1329, no. 110, s. 13-14.

bu amacı gerçekleştirmekti. Derneklerin önderliğinde, kadını çalışma yaşamına sokacak girişimlere gerek vardı. Böylelikle kadın, bir başkasına bağımlı olmadan kendini geçindirebilecek; kimsesiz kaldığında "felaket-i milli" durumuna düşmeyecekti:

"Maarif-i ta'mim [yaygın eğitim], hayat-ı mesaiyi ihyâ, söz ile olmaz. Bu gibi millî işler için yalnız hükümetin himmeti [çaba] kâfi gelmez; bir teavün-ü umumi ister. Teavün-ü umumi-i millî ise, cemiyetler sayesinde görünür. Biz kadınlar durmayalım. Cemiyetler teşekkül ederek, mektebler açalım. Sanayii himaye ile sınıfımızda dahi işçilik hayatı uyandıralım. En ziyade felaket içinde yaşayan biz kadınlarız. Veliden, hamiden, peder olsun, koca olsun, mahrum kaldık mı sefil oluyoruz, perişan kalıyoruz. Neden mi? Çünkü iş bilmiyoruz, san'atımız yoktur. Kendimizi kendi sa'yımızla geçindiremiyoruz."[64] "İşevleri açarak kendimizi kendi kudretimizle yaşatabilelim. Daima erkeklerimize bâr [yük] olmayalım. Yalnız, erkeksiz kalabileceğimizi de düşünelim; evladlarımızı âvâre, perişan etmeyelim. Hayat-ı mesaimizi tanzim edelim."[65]

Çalışma özgürlüğünü elde ederlerse ilim ve fene de sarılacaklarından kuşku duyulmaması gerektiğini ifade eden kadınlar, bu düşünceyi şöyle vurguluyorlardı: "Biz bir tarafdan adab-ı milliyemiz dairesinde kudretimizle mütenasib sanayi ve ticaret ve memuriyetde bulunarak, diğer tarafdan seviye-i irfan ve ilmimizi yükselterek

64. "Kadınlar Dünyası" imzasıyla, "Aile Hayatı, Teavün-ı Umumi", 18 Mayıs 1329, no. 45, s. 1. Medeniyyet, teavün-ı umumînin [genel yardımlaşma] mahsuludür" denerek, teavün-ı umuminin başlıca aracı olan derneklerin önemine dikkat çekilmiş, derneklerin kurulması istenmişti.

65. "Kadınlar Dünyası" imzasıyla, "Tevhid-i Mesai", 13 Haziran 1329, no. 71, s. 1. Dul kadınların bir meslekleri olmadığı için sefil bir hayat sürmek zorunda olacakları, kadının bu kötü durumdan kurtarılması için, bir an önce harekete geçilmesi şöyle ifade edilmişti: "Hemşerilerimiz... şu acı hayatları gözünüzün önüne koyunuz. O biçarelerin kapılarımıza gelerek dilenmelerini mi bekliyorsunuz? Emin olunuz hemşirelerimiz, o biçareleri düşünmek bize borçdur, insanlık borcudur. Madem ki insanız, düşünmeye, onların sefaletlerini izale veyahud tahfif edecek vasıtaları bulmaya mecburuz... Onları çalışdırmak ve semaratları ile karınlarını doyurmak en iyi bir yoldur. İşevleri açalım. Bütün hemşirelerimize müracaat ediyoruz. Sefaletin refahı için atılacak şu ilk adıma müracaat etsinler" denerek iş evleri konusunda Osmanlı Müdâfaa-i Hukuk-ı Nisvan Cemiyeti'nin açtığı yol önerilmişti. "Kadınlar Dünyası" imzasıyla, "İşevleri", 17 Ağustos 1329, no. 105, s. 1.

mektebler, darüssanayiler açarak terakki etmek isteriz. İşte bizim düstür-ı hayatımız budur (...) Ailemiz erkekleriyle şerik-i mesai etmeye taraftarız; çünkü saadet-i aile, şerik-i hayat ve mesai ile kabildir. İzdivacdan maksat da budur. Ellerimizin emeği ile yaşamak arzusu, fena bir şey midir? Niçin atalet yüzünden sefalet görelim. Yaşamak, sefalet çekmek demek midir?"[66]

"Kadınlar herşeyi yapacak, yapabilecek iktidarı haizdirler. Garb' da kadınların bir hakk-ı hayatı olsun da, Şark'da neden olmasın?" diye soran kadınlar, kendilerini tüm bu amaçları gerçekleştirebilecek yeteneğe ve güce sahip görüyorlardı. *Kadınlar Dünyası*, yaşamları ve çalışmalarıyla ünlü bilim kadınlarının başarılarının anlatıldığı "Fen ve Kadınlık" adlı bölümle, bu inancın pekiştirilmesine çalışıyordu. Örneğin Madam Curie, kanser hastalığının tedavisinde kullanılan radyumu bulan kadın olarak tanıtılıyordu. 1718 yılında İtalya'da doğan matematik bilimcisi Maria Agnesi'in yaşamı ve başarılarının anlatıldığı yazıda ise şöyle deniyordu: "Çalışalım, herşey kabildir. Agnesi'yi bile geçeriz."[67]

Çalışma yaşamına katılım, kadınların haklarını elde etmelerinde birinci koşul olarak görülmüştü. Ancak böylelikle kadın ve erkek arasındaki eşitlik sağlanabilirdi:

"Esasen erkek nasıl çalışır ise, kadın da çalışabilir; erkek nasıl düşünebilir ise kadın da düşünebilir; erkek nasıl tahakküm ediyorsa kadın da tahakküm edebilir. Tefâvüt-i ef'al [farklı işler] ve a'mal, kadında olsun erkekde olsun, fıtrate, tahsile, terbiyeye göre tehâlüf eder... Hukuk-ı nısviyemizi temin edecek birinci misal hayat-ı mesaiyenin kadınlıkdaki tecellisidir. Kadın-erkek teşrik-i mesai edebilirse hukuk-ı nisvan da ehemmiyet-i lazımiyesiyle muhitimizde tanılır. Kadın-erkek, hukuk-ı medeniye ve insaniyede müsâvi olabilmeleri için evvela hayat-ı mesaide tarafeynin iştirakleri lazımdır." Bu, her ulusun medeni bir ortaklık olduğu görüşünden hareketle açıklanmıştı: "Her millet, bir şirket-i medeniyedir. Bütün âzâsı efradı, o şirketin ikbal ve idbârıyla [talih ve talihsizlik] alâkadârdır." Ka-

66. "Kadınlar Dünyası" imzasıyla, "Efkâr-ı Umumiye Nisvanda Var İmiş", 9 Mayıs 1329, no. 36, s. 1.

67. Nesibe Mükerrem, "Fen ve Kadınlık: Matmazel Agnesi", 27 Temmuz 1329, no. 102, s. 7-8.

Paris'te dişçilik tahsilinde bulunan
Belkıs Mahmud Hanımefendi.

dınlığı bunun dışında tutmak insafsızlıktı. Çünkü ulusların uğradığı felaketlerden kadın da payını almakta, erkekler gibi aynı etki altında ezilmekteydi. Yazı, kadınların çalışma hakkını kazanmadaki kararlılıkları ile son buluyordu: "Avrupa kadınları birçok mücadelat-ı fıkriyeden sonra nasıl temin-i müsavat ve hukuka muvaffak olmakta iseler, biz de öyle çalışacağız. Erkeklerimizin tebessüm-i istihfafkâranelerine [küçümseyici tebessüm] ehemmiyet vermeyeceğiz."[68]

68. "Kadınlar Dünyası" imzasıyla, "Kadınlık Uyanmışdır", 7 Haziran 1329, no. 65, s. 1. Bir başka yazıda "Garblılar gibi mesud olmak için çalışmak arzusunda bulunan kadınlarla alay etmek yerine, onların teşvik edilmesi gereği" belirtil-

Kadınların iş yaşamında gösterecekleri sebat ve gayret ile, kadınlık âleminin ilerleyeceğine olan inançları tamdı: "Bu hususda erkeklerimizden geri kalmayıb bir çok senelerden beri üzerimize çöken kâbus-ı esaret ve mahrumiyet-i ictimaiyeden kurtulmaya çalışırsak biz de dünyamızı bileceğiz, biz de bahtiyar olacağız." Çağ, bir ilerleme çağıdır ve herkes şairin şu dizesini düstur olarak almalıdır: "Durmak zamanı geçdi; çalışmak zamanıdır."

Kadının çalışması, siyasal hakların kazanılmasında önemli bir adımdı. Ekonomik güce sahip olmak, kendi geçimini sağlamak, birey olmanın başlıca koşullarındandı. Böylelikle siyasal haklar elde edilebilecekti: "Saha-i mücadele-i hayatda –kadın olsun erkek olsun– bir kimse kendisine bir mevki'-i iktisadi temin etmedikçe; yani kuvve-i teşebbüsüyle ihtiyacatını tatmin ve istifaya, refah ve maişetini temin ve ihzara kefil olan kudret-i ilmiye ve faaliyet-i bedeniye iktisab eylemedikçe hukuk-ı siyasiyesini istihsale cüretyab olmamalıdır."

Bu konudaki amaç şöyle açıklanmıştı: "Cemiyet-i beşeriye içinde kendine bir mevki'-i insani ve ictimai temin etmek ve esas vazifemize mani olmamak şartıyla teşebbüsât ve tesisat-ı iktisadiyeye iştirak eylemek ve bu suretle kimseye bâr olmadan mesai-i zâtiyemizle temin-i maişet eylemek çarelerini ihzar [hazırlama] etmekteyiz."[69]

Kadının çalışmasına engel olmak isteyen görüşler de gündeme getirilerek sorgulanmış, aleyhteki görüşler yanıtlanmıştı. Kadınlar, bir kuluçka makinesi gibi yalnızca doğurgan bir varlık olarak görülemezdi. Kadın sadece ev kadını ya da anne değil, iş kadını da olabilmeliydi; ancak kadının çalışabilmesi için öncelikle "çocuk sorunu" çözümlenmeliydi. Çocuk sorununun çözümü için, bugün "çocuk yuvası" diye adlandırdığımız kurumla eşdeğer olarak düşünülmüş "çocuk müesseseleri" önerilmişti. Böylece kadının çalışmasını kolaylaştıracağı gibi, çocukların bilimsel bir tarzda yetiştirilmesini de sağlanmış olacak; "kadın çalışır, meslek sahibi olursa çocuk yetiştirecek kadın kalmayacak" şeklindeki bahaneler de çürütülmüş

---

mişti. Mercan'dan Mübine Fatma bint-i Mustafa, "Terakkiye Doğru", 10 Mayıs 1329, no. 37, s. 4.

69. Nebile Akif, Üsküdar Menzilhane Yokuşu, "Bizler ve Tekâmül-ı Cemiyet", 29 Haziran 1329, no. 87, s. 3.

olacaktı. Aziz Haydar Hanım'ın bu konudaki açıklaması şöyleydi:

"Kadın sırf umur-ı beytiyye [ev işleri] ile meşgul olmak için mi yaradılmışdır? Acaba biz hakikaten birkaç metre tûl [uzunluk] ve arzına münhasır bir daire içinde kapanıp kalmak ve bir kuluçka makinası gibi yalnız civciv çıkarmak vazife ve istidad fıtrıyyesiyle mi halk olunduk? Erkekler arasında doktor, mühendis, ressam, şair, makinist ilh... olmak istidadı gösterenler olduğu gibi, bunlardan tamamen mahrum mu doğuyoruz?

"Yoksa bizim de hayat-ı umumiyede gösterecek fıtri istidadlarımız var mı? Rivâyete göre olabilirmiş! Fakat sonra, 'kim çocuk doğurub, büyüdecek?' Eğer her kadın bir san'ata mesleğe girerse, çocuk yetişdirecek kadın kalmayacakmış! İyi ama acaba her kadın çocuk büyüdüb hakkıyla yetişdirecek ilme vâkıf mı? Şimdiye kadar bu iddiayı ileriye sürenler, acaba bunu iyi düşünüb tedkik etdiler mi? Gerçi birçok yerlerde baştan nihayete kadar bu kaideyi takib etmişler; fakat bu nazariyeyi çürüdecek, mazide deliller var. Hicaz halkı çocuklarını doğurdukları anda iyi havalı yerlerin halkına teslim eder; altı, yedi yaşına kadar oralarda bırakırlardı. Bunun gibi dünyanın birçok yerlerinde şehirliler, çocuklarını kır ve saf havada yetişdirmek içun köylü kadınlara teslim ederlermiş. Acaba bu kaide, daha ma'kul ve müfid [faydalı] bir şekle konulamaz mı? Ve bu suretle kadının bugünkü şekl-i hayatı değişdirilemez mi?

"Demek istiyorum ki; havalı, yüksek yerlerde her dürlü tedâbiri sıhhiyeyi havi [sağlık önlemlerine sahip] ve erbabı tarafından idare edilir çocuk müesseseleri yapılamaz mı? Bu müesseselerde çocuklar, fenni ve sıhhi bir tarzda yetişdirilecek olsa, fena mı olur?... Validelere bu biraz güç gelir; fakat düşünülecek olursa insanlar en iyi şeyleri dahi ilk işiddikleri veyahud gördükleri zaman bir parçacık olsun ibraz-ı husumet eder, kabule tereddüd gösterirler. Çok seneler evvel validelerimiz, hatta babalarımız da –kızları bırakın– erkek çocuklarını bile yirmi yaşına ermeden leylî mektebe [yatılı okul] vermeye kıyamazlardı. Zaman geçdikçe bu yirmi yaş tarh edildi [bırakıldı]. Nihayet son seneler, leyli mekteblerin yuva kısımlarına üç, dört yaşındaki çocuklarımızı da leyli vermeye başlamışdık. Binaenaleyh 'bugün' bebeklerimizi böyle bir müesseseye vermeye tereddüd edenler, 'yarın' seve seve vermeyecekleri ne malum? Çocuk meselesi bu suretle hâlledildikten sonra da kadını evinin du-

varları arasına bağlayan bağların en büyüğü çözülmüş sayılır ve artık kadın mahdud bir daire içinde yaşamak mecburiyetinde kalmaz veya bu daireyi biraz daha genişleterek lütfen biraz daha sahayı tevsi' edenlerin [genişletenlerin] nazariyeleri de bertaraf olur ve kadın, hayatının sahibi sayılır. Ondan sonra da bir kadın, tarz-ı hayatını, istediği gibi tanzim eder. İsterse bütün ömrünü evi dahilindeki işlerine hasreder, isterse bir meslek, bir san'at sahibi olur, dilediği sahada çalışır ve hayatına bildiği gibi sahib olur. Mesela ressam olmak istidadını gösteren bir genç kız resimle meşgul olur. Çalışırsa san'atını ilerletir, fıtratın ona verdiği dehayı gösterir; tabib olmak isteyen tabib olur, diplomat olmak arzu eden keza. Hâsılı hayatını dilediği gibi tanzim etmek selahiyeti bir erkek kadar, bir kadının da hakkıdır. Ve bugün her insan kendine sahib olmak ister ve olmalıdır."[70]

Kadınlar, çalışma yaşamına girmelerinin, ev işlerinin ihmal edilmesine yol açmayacağını, hem dışardaki hem de ev içindeki mesaiyi sürdürmeye devam edeceklerini açıklama gereğini duymuşlardı. Böylece bu konudaki endişeleri ortadan kaldırmak istiyorlardı: "Hayatda iştirak, faaliyetde iştirak, kazançda iştirak mesudiyyetin esasıdır. Bir koca, çalışsın çabalasın evine ekmekler getirsin, çocuklarına yedirsin; yedirsin de evin içinde refika-i hayatı sırf dört duvarla mahsur odada kalsın, demek değildir. Şu hâlde kadınlar harice çıksınlar, serseri gibi dolansınlar da demek istemiyor; kadınlar da zevceleri gibi çalışsınlar, evde kadınlığa aid vezaifi de görsünler demek isteriz."[71]

Bu bağlamda ev işine statü kazandırma, bir mesleki dal hâline getirme düşüncesi, Osmanlı kadını tarafından gündeme getirilmiş; ev işlerinin ücret karşılığında başkalarına yaptırılması istenmişti. Bu sayede çalışan kadının evdeki işleri aksamayacak, üstelik ev işleri bir iş alanı olarak, başkalarının geçim kaynağını oluşturacaktı. *Kadınlar Dünyası* imzalı bir yazıda bu konuya değinilmiş; kadın ve erkeğin birbirine muhtaç olduğu, müştereken çalışmaları gerektiği, kazanılan para ile kadının evde göreceği işi bir başkasına ücret mukabilinde yaptırabileceği savunulmuştu:

70. Aziz Haydar, "Kadının Yaradılışı, İsti'dadı, Vazifesi", 29 Kanun-i Sani 1921, no. 194/5, s. 2.

71. Atiye Şükran, Kadıköy, "Var Ol", 14 Mayıs 1329, no. 41, s. 1-2.

"Böylece diğer bir ailenin de selâmet ve saadetine bir nebzecik yardım edilmiş olur. Bu da gösteriyor ki kadının hayat-ı ictimaiyeye dahil olması yüzde yüz elzemdir."[72]

Kadınlar kendilerinin cahil ve tecrübesiz oldukları gerekçesinin ileri sürülmesine, bu nedenle ticaretle uğraşmalarının engellenmesine karşı çıkıyor; böyle bir gerekçeyi kadınların yaşamını kazanmasına engel olanların bir diğer bahanesi olarak görüyorlardı:

"Kadınların hayatlarını kazanmasına mani olanların bir bahaneleri de, kadınların cehalet ve tecrübesizlikleridir. Acaba ticaret ile temin-i maişet eden erkekler, ticaret mektebinden mi neşet [doğmak, ortaya çıkmak] etmişlerdir. Yoksa tahsil-i âli mi görmüşlerdir? Yüzde sekseninin okuma-yazma bilmediği meydandadır!"

Kadınların çalışmasına engel olanların, ailelerin kurulmasına da engel oldukları iddia edilmişti. Oysa kadınlar erkekler gibi çalışabilseydi geçim aile için sorun olmaktan çıkacak; böylece evlilik sayısında son zamanlarda görülen azalmanın önüne geçilebilecek, istenen artış sağlanmış olacaktı.[73]

El konan haklarını elde etme yolunda, kadınların verdiği mücadeleden erkeklerin telaşa düştükleri belirtiliyor; bu telaşın nedeninin kadınların erkeklerin maaşlarını elinden alacağı düşüncesinden kaynaklanıp kaynaklanmadığı soruluyordu:

"Kadınlık hayat-ı mesaide, hayat-ı mesainin her şubesinde görünmeye başlayınca, magsûb [gasbedilmiş] haklarını istirdad [geri almak] yolunda bir az da sesini çıkarub muhakkak davasını tedrici olsa da kazanacağı ilamını gösterince, bir kısım erkekler telaşa düşdüler; ekmeklerinin, maaşlarının kısmen olsa da ellerinden gideceğini, kadınlara intikal edeceğini zan etmeğe başladılar. Bu telaş, bu çırpınma acaba zaif iradeden değil midir? Şahsi teşebbüse güvenememezlikden değil midir?" diyen Ulviye Mevlan, *Kadınlar Dünyası*'nın 164. sayısında Posta-Telgraf Nezareti'ne alınan kadınların maaşlarının azlığından yakınıyor ve "zam" istiyordu. Bu istek, bazı erkeklerin hoşuna gitmemişti. Buna bir anlam veremeyen Ulviye

72. "Kadınlar Dünyası" imzasıyla, "Kadın, Hayat, Cemiyet", 4 Kanun-i Sani 1329, no. 125, s. 2.

73. Ulviye Mevlan, "Kadınlar İş Bekliyor", no. 157, s. 2; Feride Mağmun, "Yarım Hayat", 19 Şubat 1921, no. 194/8, s. 4.

Mevlan, gelen tepkileri şöyle yorumluyordu:

"Bir kısım erkekler bu basit temennimden nedense ürkmüşler; saha-i memuriyet ve mesaiyi, kadınların hemen hemen istilâ edeceklerine ve nihayet kendilerinin elleri böğürlerinde aç kalacaklarına hükm ediyormuşlar ve hatta bâzıları bize mektublar yazarak istimdada [yardım istemek] kadar kalkışıb bütün bütün zaif iradelerini göstermişlerdir. Biz bu mektubları tabii bir dikkat-i mahsusa ile okuyoruz ve erkek ruh ve seciyesini bunlar ile bir derece daha tedkik ve tahlil eyliyoruz. Bu mektublardan bir tanesi, doğrusu ya merhametimizi celb etdi. Kadın ruhu bu ya, acıdık ve teselli etmek istedik." Posta ve Telgraf Nezareti merkez memurlarından olan bu kişi, gönderdiği mektubunda, aile reisi olan erkeğin evi geçindirdiği için daima kadından daha çok maaş almasını istiyor; çalıştığı işyerinde kadınlar ile erkeklerin aynı maaşı almasını doğru bulmuyordu. "Feminizmin gayesi yalnız kadınlığın hayatının değil, kadınlıkla beraber erkeklerin dahi hayatını tanzim etmek ve her ikisini, insan olmak itibarıyla daha müreffeh ve daha mesud yaşatmaktır" diyen Ulviye Mevlan, bu mektubun nezdinde aynı fikri savunanlara hitaben yazdığı makalede, bu görüşe karşı çıkmıştı:

"İyi tahsil görmüş, ilim ile, irfan ile zekâ ile memuriyetini hüsnü idare etmekte olan ve istikbalde bir refik ile yaşayacak ve evladlarını yaşatacak bir kız, neden iktidarı ile mütenasib bir maaş aramasın, istemesin, seneleri beyhude sayıb ımrar eylesin [geçirme] ve taleb edeceği maaşı ilmiyle, irfanıyla, zekâsıyla, işiyle mütenasıb bulamayınca neden feryat etmesin; sussun ve meskenet [miskinlik, tembellik] göstersin? İşte azizim, 'feminizm' bu meskeneti kabul edemez."[74]

Kadınlar çalışma haklarını önemle vurguladıkları gibi, iş yaşamına nasıl girileceği, ne gibi işlerin, nasıl yapılacağı konusunda da çözümler aramış; öneriler üretmişlerdi. Emine Seher Ali, "Artık İş Başına" başlıklı yazısında, önerilerin lafta kalmasını istemiyor; somut girişimler beklediklerini ifade ediyordu:

"Evet 'Yapalım' diyoruz, faaliyetin derece-i lüzumunu idrak ediyoruz. Fakat nasıl yapılır, 'Nasıl çalışılır' bilmiyor, bilemiyoruz. Öğrenmek hevesimiz de yok! Yalnız, yapılmasını istiyoruz. İşte bu ka-

74. Ulviye Mevlan, "Düşünüyorum", 22 Mart 1918, no. 166, s. 2.

dar. Kim yapsın, ne yapsın, nasıl yapsın? Bizden başka yapacak bir kuvvet, bir amel var mı? Hayır. Gücenilmesin, bizim yaptığımız adeta hava alub, rüzgâr satmakdır! Bunda da o kadar istifade olmasa gerek... Haydi, bağırdık, çağırdık, söyledik... Bundan ne hasıl oldu, ne olacak? (...) Haydi, Et Meydanı'ndaki dokumacılara! Bugün tahta dest-gâhda [tezgâh, dokuma aleti] işleyen el, yarın fabrika makinelerini çevirecek kadar kuvvet bulur! Vatanı seven kaç hanım çıkacağını görmek isteriz."[75]

Bu yazının ardından dergiye gelen bir mektupta, işe başlamaya bir türlü cesaret edemediğini belirten okur, "Artık İş Başına" adlı makalenin kendisine cesaret verdiğini ve teşvik ettiğini açıklıyor; sorularına yanıt arıyordu: "Yapacağımız nedir? Ne yapıyoruz? Ne yapacağız? Kimsenin bildiği yok. Bir 'yapalım'dır gidiyor. İş başına geçelim. Lâkin nereden başlayacağız, ne yapacağız? Yine bildiğimiz yok. Çalışmak istiyoruz, bunu bilmiyoruz. Kuzum hanımefendiler! Yapacağımız işleri birer birer tarif buyurunuz da bu keşmekeşten kurtulalım."[76]

Emine Seher Ali, verdiği yanıtta ön koşul olarak birlikteliği öneriyor; ayrıca kadının çalışmasını yönlendirecek, maddi açıdan destekleyecek aile sandığı, banka gibi kurumların gerekliliğine dikkat çekiyordu: "Çalışmaya karar verelim. Bir kere karar alırsak yapacak şeyler bulunur... Ne yapmalı mı? Hep birleşelim. İstişâre edelim, para toplayalım evvelce, menfaata o kadar ehemmiyet vermeyelim. Çalışmak için bir çığır küşadına [açılışına] bakalım. Elde para olunca yapılmayacak bir iş yokdur.

"İlk toplanacak para ile bir aile sandığı küçük, bankamsı bir müessese meydana getirelim. Hem ihtiyacatımızı yine kendimiz def' ederiz, hem de paramız çoğalır, ecnebilerden yakamızı kurtarırız... Yalnız çalışmanın kolayı da var. Bir dokuma makinesi, küçük bir dest-gâh [işyeri]. Eski tahta dest-gâh değil –mamafih biz ona da razıyız– yalnız on iki liradır. İsterse daha fazla olsun, yirmi aile birleşerek on tane alsa, işte bir iş! Ne kadar küçükden başlanırsa büyümek istidadı o kadar çok olur."

75. Emine Seher Ali, "Artık İş Başına", 24 Nisan 1329, no. 21, s. 1-2.

76. Leman Aziz, "Muhterem Kadınlar Dünyası'na", 28 Nisan 1329, no. 25, s. 4.

Tüm bunların yapılabilmesi için bir derneğe ihtiyaç vardı. Derneğin en az yüz hanım üyesi olmalı, ülkenin her tarafında şubeleri açılmalıydı. Dernekler sayesinde, küçük işletmelerden büyük fabrikalara geçişte kolaylık sağlanacaktı. Bir süreden beri, bir derneğin –burada kastedilen Osmanlı Müdâfaa-i Hukuk-ı Nisvan Cemiyeti' dir– kurulması için çalışıldığı, program ve reise seçiminden sonra kadınlara tam anlamıyla yol gösterilebileceği ifade edilmişti.[77]

Kadının çalışması konusunda Atiye Şükran da somut önerilerde bulunmuş; dokuma atölyeleri açabilmeleri için kadınlara yol göstermiş; bu fikrin benimsenerek uygulamaya geçilmesini sağlamıştı. Bu konuları işlediği makalesinde, Beyazıt ve Kadıköy'de çorap ve dokumacılık konusunda ilanlara rastlandığını belirtiyor; kadınların da çorap ve dokuma makineleri alarak dokumacı olabileceklerini ifade ediyordu.[78] Fiyatları 10-15 lira olan bu makineler için her mahalleden on kadın birleşerek bu parayı toplayabileceklerdi. Hatta bu konuda *Kadınlar Dünyası* dergisine ilan verilmesi öneriliyordu. Sermayeye sahip olmayan kadınların başkalarının işletmelerinde işçi olarak çalışmaları da mümkün olacak; bu konuda yayımlanan ilanlara yalnız kadınlar değil, erkekler de başvurabileceklerdi.[79]

Atiye Şükran, "240 Mecidiye ile Bir Ticaret Kapısı" başlıklı yazısında, ticaret yapmak için çok paraya gerek duyulmadığını, 250 mecidiye ile on kadının bir araya gelerek içlerinden birini reise seçip, birinci defada ikişer mecidiye verebileceklerini, altı ay müddetle bu paranın toplanabileceğini, toplanan parayla bir işyerinin açıla-

77. Emine Seher Ali, "İş Görebiliriz", 29 Nisan 1329, no. 26, s. 1-2. Kadının çalışması, hiç olmazsa bir dikiş nakış atölyesinin açılması, bu amaçla bir derneğin kurulması fikrini savunan bir başka yazı için bkz. Güzin Nadir, Bab-ı Âli'den, "Sevgili Muhterem Kadınlar Dünyası Müdiriyet-i Aliyesi'ne", 2 Mayıs 1329, no. 29, s. 4. Sacide, "Kızlarımızın Cihazı Ne Olmalıdır?", 12 Temmuz 1329, no. 99, s. 2-3.

78. *Kadınlar Dünyası*'nda "Çorap İşçisi Arıyorum" başlığıyla yayımlanan ilan için derginin 28. sayısına bakılabilir. Kadıköy'de Altıyol ağzında Döşemecizade Mahmud Raşid, çorap makinelerinde çalıştırılmak üzere Rumeli muhacirlerinden erkek ve kadın işçi alacağını ve hanelerinde makineleri olanlara iplik verilerek çorap yaptıracağını ilan etmişti.

79. Atiye Şükran, Kadıköy, "Neden Bahsedelim?", 30 Nisan 1329, no. 27, s. 2-3. Atiye Şükran, Kadıköy, "Bir Müteşebbis Daha", 4 Mayıs 1329, no. 31, s. 2. Atiye Şükran, Kadıköy, "Çoraba, Fanilaya İplik Lazım", 11 Mayıs 1329, no. 38, s. 2.

bileceğini, kendisinin böyle bir şirkete sahip olduğunu, matbaa işiyle uğraştığını belirtiyordu.[80]

Önerilen fikirler, kadınlar tarafından büyük ilgi görmüştür. Öteden beri ticaretle uğraşmayı düşündüğünü; ancak muhiti elverişli olmadığı gerekçesiyle bu fikri gerçekleştiremediğini belirten Süreyya Lütfü, Atiye Şükran'ın önerisini uygulamak istediğini, bir ticarethane kurup, müdürlüğünü Atiye Şükran üstlenirse, kendisinin sermaye olarak "iki mecidiye değil, iki lira takdim edeceğini", daha birçok kadının katılımıyla hemen işe başlanabileceğini, hatta ikametgâhında işçiler için iki oda ayırabileceğini açıklamıştı.[81]

Kadınlar, girişimlerin başlatılması konusunda sabırsızdı. Tüm bu görüşleri desteklediğini belirten Asiye Cahid, bir an önce bu işe başlamayı istemişti.[82] Bu iş için 10 lira verecekti; ancak Atiye Şükran'dan henüz bir açıklama gelmemişti.[83]

Tüm eleştirileri dergide yanıtlayan Atiye Şükran, cevap vermekte gecikmedi ve hiç kimsenin Asiye Cahid Hanım gibi para ortaya koymadığını açıkladı. O da kadınlıkta sebat olmamasından, her şeyin lafta kalmasından, eyleme geçilememesinden yakınıyordu.[84] Birkaç gün sonra yazdığı başka bir yazıda ise, bir matbaacıyla görüştüğünü, mendil basımı işinin kısa süre içinde gerçekleşeceğini duyurmuştu.[85]

Osmanlı kadınları da, Avrupa'daki hemcinsleri gibi "mesai-i umumiye"ye iştirak edebilmeli; sanayide işçi olarak çalışabilmeliydiler. Bu amaçla Avrupa ülkelerinde kurulan sanayi kuruluşlarını, sanayi ve ticaret mekteplerini örnek gösteriyor; Osmanlı Devleti'nde de sanayi okullarının çoğaltılmasını, fabrikaların açılmasını istiyorlar-

80. Atiye Şükran, Kadıköy, "240 Mecidiye ile Bir Ticaret Kapısı", 3 Haziran 1329, no. 61, s. 1-2.

81. Süreyya Lütfü, "Atiye Şükran Hanımefendi'ye", 10 Haziran 1329, no. 68, s. 4.

82. Asiye Cahid, Acıbadem, "Süreyya Lütfü Hanımefendi'ye", 20 Haziran 1329, no. 78, s. 1.

83. Asiye Cahid, Acıbadem, "Ric'at Azmin Düşmanıdır", 1 Temmuz 1329, no. 89, s. 2.

84. Atiye Şükran, Kadıköy, "Bir Elin Sadası Çıkmaz", 8 Temmuz 1329, no. 96, s. 1-2.

85. Atiye Şükran, Kadıköy, "Evvel Nazariyat Ba'de Ameliyat", 12 Temmuz 1329, no. 99, s. 2.

dı.[86] Ticaret yapabilmeleri için kadınlara bazı temel bilgiler verilmeli; en azından çek yazmayı, bankaya konşimento etmeyi bilmeliydiler.[87]

Dergide, Osmanlı kadınlarının küçük işletmelerle yetinmeyip kamu kuruluşlarında çalışması gereği de işlenmişti. Dergi ve dolayısıyla Osmanlı Müdâfaa-i Hukuk-ı Nisvan Cemiyeti'nin bu amaçla başlattığı kampanya başarılı olmuş; kadının bu alanlarda çalışabilmesinin yolu açılmıştır.

Kadınlar önce Fransız şirketinin yönetiminde olan telefon idaresinde memur olmaya davet edilmişlerdi. Bu çağrının yanıtsız kalması, *Kadınlar Dünyası*'nın 14. sayısında ağır bir şekilde eleştirilmişti. Aslında kadınlar bu öneriye sessiz kalmamıştı. Bedra Osman'dan gelen (ve yayımlanan) bir mektuptan da anlaşıldığı üzere, kadınların telefon idaresine yaptıkları iş başvuruları uygun olmadıkları gerekçesiyle reddedilmişti. Yine de bu olumsuz yanıt, onları yıldırmamıştı. Bu konuda dergide o kadar çok yazı yayımlanmış; güçlü bir kamuoyu oluşturulmuştu ki, telefon idaresi ilk kez –1913'te– yedi Türk kadınına memuriyet hakkı tanımak zorunda kaldı: Hamiyet Derviş, Bedia Şekib (Muvahhit), Bedra Osman, Mediha Enver, Refika Mustafa, Semiha Hikmet, Nezihe Mustafa. Üstelik Bedra Osman Hanım, müfettiş olmuştu.

Verilen mücadele, dergi tarafından daha sonraki sayılarda da değerlendirilecekti. Kadınlar işe girerken öncelikle yabancı dil bilme koşulu gibi bahanelerle karşılaşmak istemiyor; telefon şirketi gö-

86. Pakize Nihad, Beşiktaş, Haseki Tarlası, "Sanayi-i Nisvan", 3 Mayıs 1329, no. 30, s. 3. Paris'te terzisine giden Suad Said, orada çalışan kızları gördüğünde, ülkesinde de böyle çalışan, çalışabilen kadınları görmeyi dilemişti., "Onlar da bizim gibi zekâya, bizim gibi dimağa malik, niçin biz bunlar kadar çalışmakdan geri kalıyoruz?" sorusunu sormuştu. Yazısında Paris'teki işçilik hayatı hakkında bilgi vermiş, kadın erkek herkesin çalışmasının istendiğini açıklamıştı: "Velhasıl umumiyet itibarıyla diyebilirim ki, Paris'te kızını tahsil etdirmek nasıl mecburi ise çalışdırmak da öyledir. Bu suretle bir peder kızının hayatını, istikbalini, yalnız tahsil etdirmekle temin etmiş oluyor ve bizim kulaklarımıza pek çirkin gelen, 'git, çalış-çabala hayatını kazan' kelimesini bir peder gerek on iki yaşındaki kızına, gerekse on ikisindeki oğluna söylemekden çekinmiyor. İşte Avrupa'nın medeniyyeti, kuvveti, azameti sırf bu menbadan geliyor."

87. Belkıs Şevket, "Ticaret ve Sanayide Kadın", 12 Teşrin-i Evvel 1329, no. 113, s. 6-7. Suad Said, "İşçilik", 2 Haziran 1329, no. 60, s. 2-3.

Telefon idaresinde çalışma hakkını elde eden kadınlar.

revlilerini şiddetle kınıyorlardı: "Bu acı hisler, Sir Noyan Efendi' nin noksan-ı terbiyesinden, nezaketsizliğinden değil; Osmanlı pây-ı tahtında bir şirketin istihdam edeceği, memuriyenin Türkçe yerine Fransızca veya Rumca lisanlarına vukufunun şart bulunması idi. Biz böyle bir şartın imtiyazname ahkâmından olamayacağını bildiğimizden, bir taraftan hükümetden izahat, diğer cihetten telefon şirketinden tarziye [özür] istedik ve ısrar eyledik. Nihayet telefon şirketi, idarehanemize bir memur-ı mahsus göndererek tarziye verdi [özür diledi]; hükümete dahi âtideki tebligatta bulundu. Kadınlık cihadının şu netice-i muzafferiyatı, hükümetimizin bu beyannamesiyle tetevvüc [taçlanma] etmişti. İslam kadınlığı, telefon idaresine müracaatta devam israr etti ise de, teessüfle söyleriz ki, telefon şirketi İslam kadınlığına karşı gizli bir taassub beslemektedir. Bu def'a derc ettiğimiz gurubta görüldüğü vechile, yalnız yedi İslam hanımı kabul edildi. Ve bunlardan da birkaçı terk-i hizmete mecbur edildiler. Bugüne kadar telefon idaresine, iki yüzü mütecaviz [aşkın] İslam kadını müracaat ederek hizmet taleb etmiş ise de, hükümetin

bâlâya derç ettiğimiz tebligat-ı âdilanesine rağmen, Fransızca ve Rumca bilmedikleri bahanesiyle kabul edilmemişlerdir. Velhasıl İslam kadınlığı, telefon şirketi tarafından, layıkı vechile hüsn-ü kabul bulamadı. Sefaletini, ataletini tahfif edemedi. Malumdur ki muhitimizin İslam ailelerinde Fransızca tahsil gören kızlarımız ancak tabaka-ı bâlâ [yüksek tabaka] aileleri arasındadır. Bunlar ise böyle şirketlere müracaatdan, taleb-i hizmetten müstağnidirler. İşe, işçiliğe muhtaç olan tabaka ise lisan-ı resmi-i mahalli olan Türkçeden başka lisan tahsili görememişdir. Nitekim tebligat-ı resmiye, bu ciheti nazar-ı itibara almış ve izah eylemiştir.

"Telefon şirketi düşünmelidir ki, bu memleketden para kazanacaktır. Anlayamadığımız bu taassubu bırakması, İslam kadınlığına hürmet ve teshilât [kolaylıklar] göstermesi lazımdır. Şirketin İslam kadınlığına karşı olan muamelesini, biz bütün kuvvetimizle takbih eder [kınama] ve hükümetimizden, şirketin şu mübalatsızlığına [özen göstermemesine] karşı lakayd kalmamasını ümid ve temenni eyleriz."[88]

Kadınların bir kamu kuruluşuna girmeleri; gerek yurtiçi, gerekse yurtdışında hayli yankı yaratmıştı. *Berliner Tageblatt* gazetesinin yazarı Odette Feldmann –kendisi aynı zamanda Osmanlı Müdâfaa-i Hukuk-ı Nisvan Cemiyeti üyesiydi– ilk kez bir Müslüman genç kızın, bir kurumda –telefon idaresi– çalışmasına izin verilmesinden duyduğu memnuniyeti dergide yayımlanan yazısında açıklamıştı. Feldman, bu durumun Osmanlı toplumu için "toplumsal inkılab"ın başlangıcı sayılması gerektiğini vurgulamış; Batı'daki feminizmin de böyle başladığını ve geliştiğini belirtmişti. Yazısında Almanya, ABD ve Fransa'da çalışan kadın sayısı ve kadınların hangi işlerde

88. "Kadınlar Dünyası" imzasıyla, "Birinci Sene-i Devriyesi Münasebetiyle", 4 Nisan 1330, no. 138, s. 2-7. Bu konuda ayrıca bkz. Emine Seher Ali, "Faaliyet", 18 Haziran 1329, no. 76, s. 2; Bedra Osman, "Telefon İdaresi", 24 Nisan 1329, no. 21, s. 1; Bedra Osman, "Aynen" (mektup), 24 Nisan 1329, no. 23, s. 1; "Kadınlar Dünyası" imzasıyla, "İzahat Bekleriz Tarziye İsteriz", 29 Nisan 1329, no. 26, s. 1; "Kadınlar Dünyası" imzasıyla, "'İctihat' Kâfi Değil, İzahat İster, Tarziye Bekleriz", 6 Mayıs 1329, n: 33, s. 1. Yazıda kadınların bu konudaki çabalarına erkek aydınlardan destek gelmemesi, Abdullah Cevdet örneği verilerek eleştirildi; "Kadınlar Dünyası" imzasıyla, "Matbuat-ı Müdüriyet-i Âliyesinden Tebliğ Olunmuştur", 10 Mayıs 1329, no. 37, s. 1.

Kadınlar Dünyası kapağı, no. 138. Bedra Osman ilk iş müfettişi kadın. "Telefon idaresine karşı vuku bulan mücahedesiyle şöhret kazanan ve nihayet müfettişe tayin edilen Bedra Osman Hanımefendi."

çalıştıkları hakkında istatistiki bilgiler veren Feldman, çoğunluğun ziraat ve sanayide çalıştığını, ayrıca, polis, polis muavini, avukat, hâkim, doktor, gazeteci, edebiyatçı kadınlar olduğunu açıklamıştı.[89]

Yedi Türk kadınının işe alınmasından bir yıl sonra, bu kez Feride Yaver, "ilk kadın pul memuru" olarak Posta Telgraf Nezareti'ne kabul edilmişti. Dergi yazarlarından Aziz Haydar, Feride Yaver'in işe girebilmesine çok sevinmiş; kendisini bizzatihi işyerine giderek kutlamış, duygularını yazısında şöyle ifade etmişti: "Şimdiye kadar zavallı kadınlığı, hain pençesi içinde sıkan atalete diş bileyerek diyordum: 'Artık seni ayaklarımızın altına alıyoruz. Bizi ezemeyeceksin hain atalet.' Evet, şimdiye kadar ezildik ve ezildiğimizin başlıca sebebi de hep maişetimizin yalnız erkekler tarafından temin edilmiş olmasıdır. Eğer biz de çalışmış olsak, eğer biz de kazansak, o zaman bu kadar aciz olamayız."[90]

1921'e gelindiğinde yalnız İstanbul Postanesi'nde 85'i İslam olmak üzere, 90 kadın çalışmaktaydı. Bunların 76'sı posta havalelerinde kontrol memureliği yapıyor; onu muhasebenin merkez hesaplarını ve harici havalelerini tutuyor; ikisi de telgraf gişesinde çalışıyordu. Ancak, bu kadınlara çok az maaş veriliyordu. 400 kuruştan çok maaş alınamıyor; yevmiyeyle çalışanlara on beş, bazen de yirmi üç kuruş veriliyordu. Günün koşulları göz önünde tutularak, bir an önce ücretlere zam yapılmalıydı.[91]

Kadınlar, kendilerine iş bulması için hükümete çağrı yapmıştı: "Kurulan hastanelerde, mekteplerde, ticarethanelerde kadınlara iş verilmelidir. Kadınlara ihale olunacak memuriyetler ve işler, gazetelerde ilan edilmelidir. Sakın kimse ortaya çıkıb da teşebbüs-i şahsiyeden bahsetmesin! Himaye ve teşvik olmayınca, teşebbüs-i şahsiyenin kaç para ettiğini, erkekler pekâlâ tecrübe etmişlerdir"[92] diyen Ulviye Mevlan "Kadınlar İş Bekliyor" başlıklı yazısında düşüncesini şöyle ifade ediyordu:

89. Odette Feldmann, "Çalışan Kadınlar", 30 Teşrin-i Sani 1329, no. 120, s. 4.

90. Aziz Haydar, Erenköy, "Kadınların Yeni Bir Hatvesi [adım] Daha", no. 152, s. 4. Feride Yaver, *Kadınlar Dünyası*'nın 155. sayısında Aziz Haydar Hanım'a hitaben teşekkürlerini ilettiği yazısını, *Kadınlar Dünyası*'na göndererek tüm hanımları samimiyetle çalışmaya davet ediyordu.

91. "Havadis-i Dünya", 9 Mart 1918, no. 164. s. 10.

92. Ulviye Mevlan, "Kadınlar İş Bekliyor", no. 157, s. 2

"Görüyoruz, maişet daraldı, izdivaç azaldı. Kızlarımızın yüzde ellisi koca bulamayıb evde boş oturuyor. Bu hâle çare bulmanın zamanı geldi de geçiyor bile. Hiçbir erkek izdivaca icbar edemeyeceğinden buna çare artık erkeklere minnet etmemek için kadınlara iş bulmaktan başka bir şey olamaz."

Kadınlar, öğretmenlik gibi mesleklere de sahip olmalıydı. Kadınların özellikle ebeliği tercih etmeleri, bebek ölümlerini de azaltacaktı. Ebeveynlere seslenerek, kızlarını Kadırga Kabile (kadın ebe) Mektebi'ne göndermeleri istenmişti. Okulda başarılı olanlar Avrupa'ya gönderilerek eğitimlerini orada sürdürmeliydiler.[93] *Kadınlar Dünyası* ebeliği özendirici ilanlarla, bu konuya dikkat çekmişti.

Ayrıca kadınların dinlenebilecekleri çayhanelerin açılması, buraların yine kadınlar tarafından işletilmesi öneriliyordu.[94] 1921 yılında dergide yayımlanan bir yazıda, kadınların her alanda kendilerini göstermeleri, kadınlara ait ticarethane, banka gibi yerlerin kurulması isteniyordu: "Mevcudiyet göstermek şartdır. Mevcudiyet hakk-ı müdâfaa ile beraber sanayide, ticaretde, hukukda erkeklerin mağrurane 'meydana getiriyoruz' dedikleri ufacık saflarda da kendimizi göstermeliyiz. Kadınların da dikişhaneleri, kadınların da fotoğrafhaneleri, kadınların da doktor muayenehaneleri, kadınların suhûletle ve fakat ziyade sermayeye sebebiyet veren yani tenmiye eden bankaları, muhtelif mahallerde sırf kadınlara mahsus pazarları, dükkânları hatta tasarruf sandıkları, fukaraya, bivâye [kimsesiz] dullara, yetimlere merhamet edecek, –merhamet demekden maksad, onların ihtiyaçlarının tehvinine [kolaylaştırma] çalışmak için müesseseler– kendilerine mahsus teşkilatları da olmalıdır. Sırf kadınlarda da hayat vardır. 'Bir esir olamaz' demek kâfi değildir."[95]

Kadınları çalışmaya yönlendirme, yalnızca makalelerle gündeme getirilmiyor; *Kadınlar Dünyası*'nda yer alan öykü ve haberlerle de çalışma olgusu yerleştiriliyordu. Biraz abartılı da olsa, Avrupa ülkelerindeki kraliçelerin, başka meslekleri de olduğu, bunların da yan uğraş olmaktan öte bir anlam taşıdığı örneklenerek anlatılmıştı.

93. Perihan Arif, "Kabilelik" (Ebelik), 7 Eylül 1329, no. 108, s. 5-6.

94. Madam Rudi Tüllü, "Efkâr-ı Münevvere Sahibi Hanımlara", no. 133, s. 2.

95. Atiye Şükran, Kadıköy, "Yine Canlandı", 29 Kanun-i Sani 1921, no. 194/5, s. 5.

Örneğin doktor olan Belçika kraliçesi, bir klinik işletiyor; Romanya kraliçesi, "Karmen Silva" takma adıyla roman ve öyküler yazıyor; İngiltere kraliçesi iyi bir suluboya ressamı olmasının yanı sıra iyi bir aşçı, çiftçi ve modistti; İtalya kraliçesi ise edebiyatçılığı ve yüzücülüğü bir arada yürütüyordu. Hollanda kraliçesi, başarılı bir minyatür sanatçısıydı ve Lahey'de açtığı resim sergisiyle büyük hayranlık kazanmıştı. Norveç kraliçesi de, iyi bir yazardı. Dönemin bilgi kaynakları açısından, pek inandırıcı gelmeyen ancak inanılmaya hazır bütün bu örnekler verildikten sonra, dergideki yazı şu yorumla bitirilmişti: "O hâlde görülüyor ki, Avrupa kraliçelerinin ekseriyet-i azimesi âhval-i zecrede [zorunluluk durumunda] kendi alınlarının teri ile karınlarını doyurabilecek bir mertebeye malikdirler."[96]

Çalışma sayesinde, kadın istediği her şeyi gerçekleştirebilecekti. Bu inanç, çeşitli örneklerle destekleniyordu. Yaşlı bir kadın, hacca gitmesi için gereken parayı dikiş dikerek, çorap eğirerek biriktirmişti.[97] Kocası ölen, yedi çocuk annesi bir kadın ise, çocuklarını yetiştirmek için, kocasının Kasımpaşa'daki dokuma dükkânının başına geçmişti.[98]

Kadının çalışmasına verilen örnekler, sadece Müslüman kadınlarla sınırlı değildi. Kocası akıl hastası olan bir Rum kadınının geçimini temin etmek için, bir kahvehane işlettiği verilen bilgiler arasındaydı.[99] Kadınların yurdun her tarafında, değişik iş kollarında çalışmaları, kadının sanayiide var olduğunun bir göstergesiydi.[100] *Kadınlar Dünyası* dergisi, hem kadının sanayideki varlığını göstermek, hem de kadınları bu alana yönlendirmek amacıyla, sık sık gerçek

96. Safiye Faik, "Asaletde San'at", 18 Nisan 1329, no. 15, s. 3.

97. Konya'da mukîm (ikamet eden) Lazistan eşraf ve hanedanından Merhum Hasan Rıza Paşa haremi Trabzonlu Rasime Nadire, "Konya'dan, *Kadınlar Dünyası* Ceride-i Feridesi Vasıtasıyla Osmanlı Müdâfaa-i Hukuk-ı Nisvan Cemiyeti Muhteremesi'ne Açık Mektup", 11 Kanun-i Sani 1329, no. 126, s. 8.

98. Emine Seher Ali, "İhtiyac-ı Mesai", 30 Haziran 1329, no. 88, s. 1.

99. Atiye Şükran, Kadıköy, "Ticaret Ayıp Değildir", 10 Haziran 1329, no. 68, s. 1-2. Yazıda namusuyla yapmak kaydıyla kadınların her işi yapabileceği belirtiliyor; Osmanlı Müdâfaa-i Hukuk-ı Nisvan Cemiyeti'nden bu kadınlara yardım etmeleri isteniyordu.

100. "Kadınlar Dünyası" imzasıyla, "Sanayide Kadın", 29 Mart 1330, no. 137, s. 2.

başarılardan örnekler veriyordu. Örneğin, İstanbul'da Kapalıçarşı' da kadınlar el işlerini sergileyerek satışa sunmuşlardı:

"Ticaretgâh pek basit. Yere yayılan bir kumaş parçası, hemşirelerimize mağaza olmuş. Yaya kaldırım üzerine serilen bu örtünün üzeri yazma, mendiller, yemeniler, başörtüleri, örgü keseler ve çorablarla imla' edilmiş [doldurma]."[101]

Yine, İstanbul'da oturan yedi çocuklu Enver Hanım, atölyeler açarak işçiler çalıştırıp asker elbisesi diktirmiş; vatana hizmetle beraber çok da kâr etmişti. Bu girişimci kadın, kırpıntı kumaşları alarak değerlendirmiş, yetmiş beş lira kazanmıştı. Ancak Kırkkilise ve Dedeağaç'taki atölyeleri yağmalanınca, bu kez Kadıköy'de yemek yapıp satmaya başlamış; mükemmel yemekler pişirmişti. Bütün işçileri kadın olan Enver Hanım, işçilere yemek yapımında nezaret ederek, bu yemekleri abonelere göndermişti. Yemekler çok leziz olduğu gibi, fiyatları da hiçbir lokantayla kıyaslanamayacak derecede ucuzdu. Süreyya Lütfü, Enver Hanım'la görüştüğünü ve yaptıklarından çok etkilendiğini ifade ettiği yazısını şöyle bitiriyordu: "Cenab-ı Hak cümlemize böyle çalışmak nasib etsin de, şu miskinlikden kurtulalım; insan olduğumuzu bilelim."[102]

Kadınlar Dünyası'nda yer alan bir haberden, Sultanahmet civarında İkinci Vakıf Han'ın 4-5 numaralı dükkânlarında Seyide Kemal Hanım'ın "Hanımlar Pastahanesi" adıyla bir pastane açtığını öğreniyoruz: "Burada pasta ve çikolatalar, bisküvitler, sair tatlılar, kurabiyeler, süt ve çay, hanımlara mahsus millî ve Avrupa itriyadı mevcut olduğu gibi, sipariş vukuunda konaklara pasta ve bonbon gönderilir. (Fiyatlar gayet ucuz)"[103]

Bab-ı Âli'de bir "Osmanlı Kadın Ticarethanesi" vardı.[104] Kadınlar sadece ticaretle uğraşmayıp teknik işlerle de meşguldü. Örneğin *Kadınlar Dünyası*'nın makinist ve mürettiplerinin bir kısmı kadındı,

101. (İmzasız), "Birkaç Misal", 1 Mayıs 1329, no. 28, s. 1-2. Bu müteşebbis hanımların sermayeleri fazla olsa daha çok şeyler yapacakları, bir dükkân kiralayabilecekleri belirtilerek, takdir ve tebrik edilmişlerdi.

102. Süreyya Lütfü, "Efendim", 11 Mayıs 1329, no. 38, s. 3-4.

103. "Kadınlıkta Teşebbüs-i Şahsi: Seyide Kemal Hanımefendi, Hanımlar Pastahanesi Sahibesi", no. 130, s. 12.

104. Atiye Şükran, Kadıköy, "Teşebbüs Teşebbüs-i Şahsi; Teşebbüs-i Müşterek veya Hep Böyle Olmalıyız", 24 Ağustos 1329, no. 106, s. 12-13.

Evkaf-ı İslamiye Matbaası'nda kadın mürettipler çalışmaktaydı.[105]

Fotoğrafçılık da, kadınların meslek hayatında yerini almıştı. İstanbul'da Naciye Hanım, "Hanımlar Fotoğrafçısı Naciye" adıyla kadınlara mahsus bir fotoğrafhane işletiyordu. *Kadınlar Dünyası*'nın "Havadis-i Dünya" kısmında Naciye Hanım okurlara tanıtılarak kendisine destek veriliyordu: "Naciye Hanım namında bir hemşiremizin kadınlara mahsus bir fotoğrafhane idare etmekte olduğunu haber aldık. Bu müteşebbis ve fa'al hemşiremizi takdir ve teşvik etmek borcumuzdur." İlk kez 1919'da Yıldız'da fotoğrafhane açan Naciye (Suman) Hanım, daha sonra Beyazıt'ta mesleğini sürdürmüş; fotoğrafçılık mesleğinden geçimini sağladığı gibi, kadınlara fotoğrafçılık dersleri vermiştir.[106]

Yine o yıllarda, seyyar fotoğrafçı kadınlara da rastlanmaktaydı. *Süs* dergisinde yer alan bir yazıdan, seyyar fotoğrafçı Muzaffer Hanım'ın evlere gidip fotoğraf çektiği anlaşılmaktadır: "Artık hanımefendiler için İstanbul dükkânlarına kadar zahmet etmek rahatsızlığı kalmadı. Adi bir kart parçasına gün ve saat tayin ederek adresinizi yazınız; idarehanemize gönderiniz. Muzaffer Hanım hemen şitab [acele] edecek, sizi son derece memnun edecektir. Bir tecrübe ediniz."[107]

Kadınlar bir anlamda tefecilik de yapıyorlardı. Derginin 27 Temmuz 1918 tarihli 184. sayısında "Parasını İşletmek İsteyenlere" başlıklı bir yazıda, Kadıköy'de vapur iskelesi civarında 38 numaralı Sadakat İdarehanesi'nin istikraz (borçlanma) işleriyle uğraştığı belirtilerek, "eğer paralarınızı sağlam ve nafi şeraitle emlâka yatırmak isterseniz, hemen oraya müracaat ediniz" deniyordu.

Yabancı kadınlar da Osmanlı kadınlarının çalışabileceği işletmeler açmışlardı. Örneğin İngiliz Sefirinin eşi Lady Lowther, başlattığı yardım kampanyasında 8700 asker ailesiyle, 16 bin muhacire yardım etmiş; bu hareketi nedeniyle sadrazamdan bir teşekkür mektubu almıştı. Ayrıca 7000 İngiliz Lirasıyla Bebek'teki evinde ve Üsküdar'da el işçiliğine dayanan imalathaneler açarak, dul ve yetim

105. Mükerrem Belkıs, Beşiktaş, "Mürettibelerimiz", 29 Haziran 1918, no. 180, s. 3-4.

106. "Naciye Hanım", "Havadis-i Dünya", 8 Kanun-i Sani 1921, no. 194/2, s. 11. Ayrıca bkz. Seyit Ak, "İlk Profesyonel Kadın Fotoğrafçımız Naciye Hanım", Sanat Olayı, Mart 1985, no. 84, s. 78-79.

107. "Muzaffer Hanım: Seyyar Fotoğrafçı", *Süs*, 23 Haziran 1339, s. 15.

kadınlara iş vermeyi amaçlamış; bu yönde çalışmalar yapmıştı.[108] Lady Lauter aynı zamanda, "İstanbul Himâye-i Hayvanat Cemiyeti"nin kuruluşuna da öncü olmuştur.

Dergide sadece İstanbul'daki değil, diğer Osmanlı topraklarında yapılan kadın çalışmaları da anlatılıyordu. Şam'da,[109] Akşehir'de,[110] Balıkesir'de[111] kadınlar haftalık pazarlarda, ürettikleri ürünleri, yaptıkları elişlerini satıyorlardı. Bursa'daki iplik fabrikalarında, dokuma tezgâhlarında kadın işçiler önemli görevler üstlenmişlerdi. Ayrıca pazarlarda kendi ürettikleri ürünleri satıyorlardı. Tesettür bu duruma engel değildi: "Lâkin ne karga gibi hoplanan var, ne de hindi gibi kabartan bürel çarşafları vardır."[112] Bartın'da Müslüman kadınlar tarafından faaliyete geçirilen ve yönetilen 37 manifatura dükkânı vardı. Ayrıca salı günleri pazarlar kuruluyor; kasabalı, köylü kadınlar ürünlerini burada satıyorlardı. Pazar günleri de birkaç yüz kadın, yaptıkları el ürünlerini "Kadınlar Pazarı" adındaki bir caddede sergileyerek satıyorlardı. Kadın erkek herkes buraya serbestçe girebiliyordu.[113]

Kadınların girişimleri, bireysel düzeyde kalmamış; çeşitli kadın derneklerinin desteği alınmıştı. Bu sayede kadınların çalışabilecekleri yeni kurum ve işletmeler açıldı. Bu konu, kadın derneklerinin anlatıldığı bölümde ayrıntısıyla incelendiğinden burada bazı noktaların belirtilmesiyle yetinilecektir. Örneğin Osmanlı Müdâfaa-i Hu-

108. "Kadınlar Dünyası" imzasıyla, "Leydi Lauter'e Şükran-ı Azim", 5 Mayıs 1329, no. 32, s. 1.

109. Makbule, Kadıköy, Cevizli, "Teşebbüs-i Şahsi", 25 Nisan 1329, no. 22, s. 4.

110. Atiye Şükran, Kadıköy, "Kadınlar Niçin Mağaza Açmazlar?", 2 Nisan 1329, no. 60, s. 1.

111. Pakize Sadri, Beşiktaş, Çıngıraklı Bostan, "Anadolu İhtisasatı", 8 Haziran 1329, no. 66, s. 1-2.

112. Pakize Sadri, Beşiktaş, Çıngıraklı Bostan, "Anadolu İhtisasatı", 6 Haziran 1329, no. 64, s. 1-2.

113. "Kadınlar Dünyası" imzasıyla, "İktisadiyatda Müslüman Kadını", 28 Haziran 1330, no. 149, s. 2. Yazıda şu sorunun yanıtlanması isteniyordu: "Eğer kadınların saha-i iktisadda görünmelerine an'anat-ı milliye mani zan edilir ise Bartınlı hemşirelerimiz Müslüman, Osmanlı ve Türk değil midirler? Yoksa bu an'anat, kıyafet gibi memlekete göre değişiyor mu?" Bartınlı kadınlarla ilgili olarak ayrıca bkz. Bartınlı Süleyman Kadızade Rıfat Bey'in Kerimesi Yaşar, "Bartın Kadınlarında Ahz ve İta'sı", 27 Haziran 1918, no. 171, s. 8.

kuk-ı Nisvan Cemiyeti verdiği mücadele sonucu, Türk kadınının ilk kez bir kamu kuruluşuna girmesini sağlarken, işevleri de açtı. Terzi Evi,[114] bunlardan biriydi. Terzi Evi'nde kadınlara terzilik öğretildiği gibi, dışarıya siparişle iş yapılıyor; bu da oraya, ticari bir işletme kimliği kazandırıyordu. Keza bir başka dernek, Osmanlı Kadınları Esirgeme Derneği de açtığı "Sanat Evi" ile bu amaca yönelik çalışmalar yapıyordu.

Kadınlar Dünyası, kadın hakları sorununa her yönüyle bakmaya çalıştığından, çok geniş bir konu dağarcığı vardı. Kadınların çalışma ve sosyal güvenlik hakları da, bu dağarcıktaki önemli konulardan biriydi. Yüzyılın başında ücret genelde çok düşüktü. Bu durum "sefalet ücreti" terimiyle ifade ediliyordu. Ancak kadının ücreti, erkeğe nazaran çok daha düşüktü. *Kadınlar Dünyası*'nda bu konuyu vurgulayan yazıların birinde Fransa'daki kadınların durumu "Sanayi'de Sefalet-i Nisvan" başlığıyla anlatılıyordu. Bir başka yazıda, "Asıl orada çalışabilen, çalışarak yaşamak hakkından bizim gibi mahrum olmayan kadınların daha çok sefalet çektiklerini bizzat kendi gözümle gördüm. O, asırlardan beri beraber çalışmaya alışmış milletler bile, kadınların daima kendilerinden aciz olduğunu arz ediyorlar" denilerek, her iki cinsin "teşrik-i mesai ettiği, ancak tevhid-i mesai etmediği", erkeklerin kadınlar üzerindeki hâkimiyetlerinden vazgeçmedikleri, en azından onlara düşük ücret vererek bu hâkimiyeti sürdürmek istedikleri, bu durumun asırlardan beri beraber çalışmaya alışmış milletlerde bile değişmediği, açıklanıyordu.[115]

Kadın iş yaşamındaydı; ancak düşük statü ve düşük ücretle. Suad Seyid, "Garbde Derd-i Maişet" başlıklı yazıda, Amerika'da milyonlarca işçi kadının gerekli yerlere başvurarak çalışma saatleri ve koşullarının düzeltilmesi için taleplerde bulunduklarını, talepleri yerine getirilmezse "Bütün Amerika'nın âhval-ı ictimaiyesini tağyir edecek [değiştirme] derecede buhranlar ika' edeceklerini [yapmak]" bildirdiklerini belirtiyordu. Talepler şunlardı: "10 saatden fazla hiz-

114. "Terzievi" ile ilgili olarak, "Kadınlar Dünyası" imzasıyla, "Terzilik", 8 Haziran 1329, no. 66, s. 1; "Kadınlar Dünyası" imzasıyla, "Terzievi", 14 Haziran 1329, no. 72, s. 1; "Kadınlar Dünyası" imzasıyla, "Kuvvetlerimizi Birleştirelim", 16 Haziran 1329, no. 74, s. 1.

115. "Kadınlar Dünyası'nda İnkılap", 23 Haziran 1329, no. 81, s. 1.

met edilmeyecek, ayda bir gün kendilerine ruhsat [izin] verilecek; senede bir hafta istedikleri yere gitmelerine müsaade edilecek; sokaklarda kadınlara mahsus yollar yapılacak ve erkekler bu yollarda yürümeyecek."[116]

Kadınlar Dünyası'na göre Osmanlı toplumundaki işçi kadınların çalışma koşulları, Batılı hemcinslerinden daha da kötüydü. Çünkü başka yaşamlar gibi işçi yaşamı da Osmanlı toplumunda henüz düzenlenmemişti. Osmanlı toplumunda iplikçi, çorapçı olarak çalışan kadınlar çok düşük ücret alıyorlar, dokuz saatlik bir işgünü sonrasında, ellerine 2 ya da 3 kuruş geçiyordu. Bu durum halıcılıkta da aynıydı; günde en fazla 10 bin 400 düğüm yapan bir kadın, günlük ücret olarak 3 kuruş 10 para gibi çok az bir ücret alıyordu. Kadın işçilerin patronları tarafından sömürülmelerinin önlenmesi için, arz ve talebin serbest hâle getirilmesi isteniyordu:

"Kadını hukukda mahrum ve mahkûm, sanayi'de dahi sefil ve perişan bırakmak caiz olmasa gerekir. Buna herhalde bir tedbir-i acil lazımdır." Bunun için her şeyden önce İslam kadınlığı içinde bulunduğu cehaletten kurtarılmalıydı. Böylece bu duruma boyun eğmeyecek, "üç beş muhteris kişinin kesesini doldurmak için" ömürlerini tüketmeyeceklerdi. Ziraat, ticaret ve maarif nezaretinin de işçi kadınların sorunlarına kayıtsız kalmamaları talepler arasındaydı.[117] Talepler arttıkça ve taleplerde diretildikçe, hakların da alınması kaçınılmaz olacaktı.

~

116. Suad Said, Paris, "Garbde Derd-i Maişet", 18 Teşrin-i Evvel 1329, no. 114, s. 67.

117. "Kadınlar Dünyası" imzasıyla, "Sanayide Sefalet-i Nisvan", no. 140, s. 2. Bir diğer yazıda, Osmanlı toplumunda işçilik hayatının henüz tanzim edilmediği belirtiliyor, bu konunun bir an önce düzenlenmesi isteniyordu. "Kadınlar Dünyası" imzasıyla, "İşçilere İş, İsteyenlere Muzaharet [destek olma] Lazımdır", 14 Mayıs 1329, no. 41, s. 1.

SİYASET

Osmanlı Toplumunda Siyaset ve Kadın

Osmanlı İmparatorluğu'nun değişmesinde öncülük edecek yapısal oluşum ve değişimler II. Meşrutiyet'te gündeme getirilmiş; Osmanlı siyasal yapısı, farklılaşma, merkezileşme, laikleşme, özgürleşme sürecine girmiştir.

Osmanlı Devleti'nin meşruluk kaynağı tüm geleneksel devletlerde olduğu gibi kutsaldı. Geleneksel otorite, eskiden beri yaşayan geleneklerin ve buna uygun olarak otoriteyi elinde bulunduranların meşruluğunun kutsallığı inancına dayanıyordu.[1]

Merkezileşememe, Osmanlı devlet düzeninde önemli bir olguydu. Yönetim, hukuk, maliye, eğitim gibi çeşitli alanlarda görülebilecek olan bu durum, merkezin çevresi üzerinde fazla söz sahibi olamamasını, merkez cılızlığını doğurmuştu. Devlet, yapısı itibarıyla merkeziyetçiydi; ancak bu merkeziyetçilik görünürdeydi. Çünkü uygulamada otoritenin yetki alanları modern anlamda paylaşılamamış, merkez ile çevre arasında kopukluk meydana gelmişti.[2]

Bu çerçevede Osmanlı devlet düzeni, şeri ve geleneksel bir düzendi.[3] Bu düzende padişahın mutlak otoritesi, idari ve askeri yapının belirlediği toprak sistemine dayalı ekonomik temel üzerinde kurulmuştu. Toplum, cemaat esasına dayanan "millet"lere bölünmüş, vergiler bu esasa göre düzenlenmişti. Bu anlayış içinde yargı düzeni ve eğitim, dini cemaat liderleri tarafından örgütlenip yürütülmüştü. Bu ise adli ve idari örgütlenmede bir tür dine dayalı ademi mer-

1. Max Weber meşru otoritenin üç saf tipini, otoritenin meşruluğunu gelenekle açıklayan geleneksel otorite; duygusallıkla –önderin nitelikleri, karizma olgusu– açıklayan karizmatik otorite ve yasaların geçerliliğine duyulan inançla "yasallık"la açıklayan yasal otorite olarak açıklar. Ayrıntı için bkz. Cemil Oktay, *Siyaset Bilimi İncelemeleri*, Alfa, İstanbul, 2003, s. 2-54.

2. "Osmanlı İmparatorluğu, miras yoluyla geçen bir bürokrasi ve feodal beyler tarafından değil, merkezden denetlenen bir ordu kurmakta başarı göstermişti; ama Osmanlı toplumu bu çerçevenin içine kolayca girip oturmuyordu." Şerif Mardin, "Türk Siyasasını Açıklayabilecek Bir Anahtar: Merkez - Çevre İlişkileri", çev. Şeniz Gönen, *Dün ve Bugün Felsefe*, Kent, İstanbul, 1985, s. 169-70.

keziyetçilik ve çeşitlilik demekti. Mali yönden kısmen özerklik, hukuki planda da dağınıklık ve çeşitlilik vardı. Kısaca merkezi denetim kurulamamıştı.[4]

Osmanlı Hukuk Düzeni'nde Avrupa'ya göre belirli bir dini toleransın varlığı ve dindışı uygulamaların çokluğu, devleti ve toplum düzenini laik olarak nitelendirmek için yeterli değildi. Çünkü laik toplum; standart, monist [tekli] bir yönetim düzeninin, farklı din ve cinsiyette insanların eşit koşullarla bağlandığı bir hukuk mevzuatının bulunduğu toplum düzeni demekti. Yani bir toplumda dini hoşgörü olabilir (Eski Roma ve Osmanlı İmparatorluğu'nda olduğu gibi); dindışı kaynaklardan esinlenilen veya ağırlıklı olarak alınan bir hukuk mevzuatı uygulanabilir (Osmanlı, Eski Roma, Bizans imparatorlukları); ama toplumda her dini cemaat aynı yasalarla yönetilmiyorsa, kadın ve erkek için dini inanca dayalı farklı düzenleme ve normlar varsa (mirasta eşitsizlik, sosyal, siyasal yaşama katılımda kısıtlama ve farklılıklar), sadece belirli bir sınıf için imtiyazlar tanınmışsa ve yönetici elitin imtiyazlarının meşruiyeti tanrısal bir kaynağa dayandırılarak açıklanıyorsa, orada laiklikten söz edilemez.[5] Laik devlet "ülkenin her yanında, her vatandaş için aynı mev-

3. İlber Ortaylı, *Türkiye İdare Tarihi*, Türkiye Ortadoğu Amme İdaresi Enstitüsü Yay., Ankara, 1979, s. 138. Osmanlı devlet düzenine, İslam siyaset üslubunun özellikleri çerçevesinde de bakılabilir. Cemil Oktay, "Yargı Açısından Kuvvetler Ayrılığı ve Siyasal Kültür", *Türk Siyasal Hayatının Gelişimi*, Ersin Kalaycıoğlu- Ali Yaşar Sarıbay (haz.), Beta, İstanbul, 1983, s. 402-8. Cemil Oktay, *Yükselen İstemler Karşısında Türk Siyasal Sistemi ve Kamu Bürokrasisi*, İ.Ü Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1983, s. 32-3.

4. İlber Ortaylı, *Türkiye İdari Tarihi*, s. 138. Ayrıca bkz. Yaşar Yücel, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Desantralizasyona Dair Genel Gözlemler", *Belleten*, c. 38, no: 152, Ankara, 1974, s. 657-99.

5. İlber Ortaylı, *İmparatorluğun En Uzun Yılı*, Hil, İstanbul, 1983, s. 124. Osmanlı devlet düzeni hakkında çeşitli açıklamalar yapılmıştır. Osmanlı Devleti'ni yönetim ve yargıda şer'i hükümlerin egemen olduğu bir sistem olarak tanımlayan bazı yazarlar, "Devletin dini İslam'dır; konular, İslam dininin kaynaklarıdır" diye tezlerini özetler. Buna karşılık bazı yazarlar, Osmanlı toplumunda gayrimüslim gruplara da tolerans gösterildiğini, hatta yönetmeliklerinin kendi cemaat örgütlerine bırakıldığını, hukuki açıdan özerklik bulunduğunu ve bunların kendi mahkemelerinde yargılandığını söyleyerek, bunun laikliğin ta kendisi demek olduğunu ileri sürerler. Ömer Lütfü Barkan'ın öncülük ettiği bir grup yazar ise, uygulamada şer'i mevzuattan çok, dünyevi otorite tarafından konan kuralların, örf ve âdetin

zuatın uygulandığı, yönetsel ve adli kuralların standartlaştırıldığı, merkeziyetçi bir devlet olgusuyla çakışır. Tabii bu özellikle dini kuralların ve ayrımların kalkması, yani ayrı cinsten (kadın-erkek), ayrı dinden insan gruplarına, aynı mevzuatın uygulanması demekti."[6] Oysa Osmanlı toplumunda mali, adli, idari eğitsel örgütlenme ve uygulamada din ve cins ayrımı gözetiliyordu.

Geleneksel yapıdan sapma, ilk kez 1839'da ilan edilen Tanzimat Fermanı'yla mümkün olacaktı. Bu tarih sonrasında, din, örf ve âdetlerin belirlediği geleneksel yapı değişmeye başladı. Tanzimat Fermanı, bir anayasa olmamakla birlikte can, mal, ırz güvenliklerini sağlayıcı maddeler taşıması, vergi ve askerlik işlerinin adaletle görülmesini sağlaması buyruğunu, "kanunsuz suç ve ceza olmaz, yargılamasız kimseye ceza verilmez" ilkelerini tanıması nedeniyle "temel haklar fermanı" olarak nitelenebilir.[7]

1876'da ilan edilen, ancak pek uzun sürmeyen anayasal dönem ise II. Meşrutiyet'te yaşama geçirilmiştir. Modernleşme sadece siyasal yapıda değil; bu değişimle birlikte toplumun yeniden yapılanmasında da belirleyicidir. Eğitim, hukuk, ekonomi, toplumsal yaşam her yönüyle değişmeye başlamıştır. Bu belirleyiciliği kadının konumunda da gözlemek mümkündür. Osmanlı kadınının konumu, modernleşmeye[8] paralel olarak değişecektir.

---

egemen olduğunu, bu nedenle Osmanlı devletine şer'i devlet denemeyeceği kanısındadır. Bkz. Ö. L. Barkan, *15. ve 16. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğu'nun Zirai, Ekonomik ve Hukuki Esasları, Kanunlar*, c. 1, İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1943.

6. İlber Ortaylı, *Türkiye İdari Tarihi*, s. 137-8.

7. Bülent Tahiroğlu, "Tanzimat'tan Sonra Kanunlaştırma Hareketleri", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, c. 3, s. 588. Yavuz Abadan, "Tanzimat Fermanı Tahlili", *Tanzimat I*, Maarif Matbaası, İstanbul, 1940, s. 31-58.

8. Modernleşme Batı Avrupa'da sanayi devrimiyle kendiliğinden ortaya çıkarken, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki modernleşme; askeri yenilgi, toprak kaybı gibi olaylara çözüm arayan siyasal otoritenin yenilik çabaları sonucu ortaya çıkmıştır. Bu konuda bkz. Niyazi Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, Doğu-Batı, İstanbul, s. 165-225, 419-59. Bir diğer kaynak için bkz. Bernard Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1984, 2. basım, çev. Metin Kıratlı, s. 75-185.

Kadınlar Dünyası'nda Siyaset

Siyaset sadece "siyasal hak talebi" olarak dar anlamda değil, eğitim, hukuk, sosyo-ekonomik yaşam gibi pek çok alanda devlete –siyasal otoriteye– yöneltilen talepleri kapsamaktadır (ilgili bölümlerde ayrıntısıyla verildiği için, bu taleplerin neler olduğu ve nasıl ifade edildiği konusuna tekrar girilmeyecektir).

Kadınlar, siyasete yön vermenin, siyaseti biçimlendirmenin ne denli önemli olduğunun bilincindeydiler. Ancak seçme-seçilme hakkının kazanılması için, yeterli formasyona sahip olmadıklarının da farkındaydılar. Bu nedenle öncelikle toplumsal yaşama girerek, toplumda aktif bir güç olmayı istiyorlardı. Bu düşünce, Osmanlı Müdâfaa-i Hukuk-ı Nisvan Cemiyeti'nin programında şöyle ifade edilmişti: "Biz Osmanlı kadınları, erkeklerimizin siyâsiyyâtına henüz akıl erdiremeyiz; karışamayız. Fakat bir hayat-ı ictimâî sahibi olmak itibarıyla ittihad edib terakki yoluna girerek hayat-ı mesaimizi tanzime, irfan ve seviyemizi i'lâya [yükseltme] çalışabiliriz. Bu hakk-ı meşru'muzu takib eder ve mevcudiyet gösterebilirsek, biz de memleketimizin bir uzv-i nafi' ve mühimmi [önemli ve yararlı bir unsuru] olmuş oluruz."[9]

Yeteneksiz oldukları için kadınların haklarını elde edemeyeceği, elde etse de kullanamayacağı şeklindeki yaygın anlayışı reddeden kadınlar, çalışma yaşamında olsun, ülke yönetiminde olsun erkeklerden aşağı olmadıklarını, sorunun, kadının yeteneğini körelten yaşam anlayışından kaynaklandığını söylüyorlardı:

"Kadınların sanayide olsun, ticaretde olsun, hatta idare-i umur-ı cumhurda [halkın yönetimi işlerinde] olsun erkeklerden dûn [aşağı] kabiliyette olmadıklarını teslim etmek lazımdır. Fil-vâki' muhit-i Osmanimizde kadınlık henüz inkişaf edememişdir [gelişememiştir]. Fakat buna sebep biz Osmanlı kadınlarının isti'dâdsızlığı [yeteneksizliği] değil, tarz-ı tabiyemiz suret-i maâş [hayat tarzı] ve hayatımızdır."[10] *Kadınlar Dünyası*'nda bu görüşü paylaşan mektuplara sü-

9. "Osmanlı Müdâfaa-i Hukuk-ı Nisvan Cemiyeti Programı", 28 Mayıs 1329 (10 Haziran 1913), no: 55, s. 1-2.

10. "Kadınlar Dünyası" imzasıyla, "Erkekler! Kadınlık Yalnız Meyve Değildir", 11 Mayıs 1329 (24 Mayıs 1913), no: 38, s. 1.

rekli yer verilmişti. Bu mektuplar arasında yabancı dille yazılanlar da vardı.[11] *Kadınlar Dünyası*'nın 141. sayısında "Edvar-ı Müteahhire-i İctimaiyatında Kadın " başlıklı, dönemin toplumlarında kadını inceleyen yazıda Fransızca çıkan *Istanbul* gazetesinden yapılan alıntı yer almıştı:

"Eğer kadın cahil ise bu onun kabiliyetsizliğinden değil, onu esarete mahkûm eden teamülat-ı mutaassıb-ânenin seyyiatından münbaisdir [geleneklere körü körüne bağlanmanın kötülüğünden ileri gelir]... Yorulmaz sa'yları [çalışmaları] sayesinde kadınların, akibet kurbanı oldukları, sayan-ı teessüf hurufatdan kurtulacakları; akademilerimizde, parlamentolarımızda ahz-i mevki ile mukni' [inandırıcı] ve mülzim[gerektiren] nasihatlarını verecekleri gün pek uzak değildir".

Bu durumun düzeltilmesi için topyekûn bir inkılabın, "Kadın İnkılabı"nın yapılması gerekliydi. Dergi, dünya kadınlarının "siyasal hak" istemi yolunda yaptığı mücadeleden örnekler vererek, kadınlara hak mücadelesini göstermekte, öğretmekte, kadınların tarihsel bir rol üstlenerek toplumu değiştirmede başvurdukları yöntemleri sergilemekteydi. Derginin ilk sayılarında yayınlanan bir yazıda[12] "Kadınların nasıl çalışdığını görmek isteyenler, bilhassa benim gibi kadınlığa hiçbir kıymet izafe edilmeyen bir memleketde, nisvanın ne yapabileceğini anlamaya büyük bir ihtiyaç vardır. Bu mesaide kadınlarımız kendi kıymet ve ehemmiyetlerini daha iyi idrak eder ve mücadele sahnesine atılmak için kendilerinde cesaret görürler. Bilhassa İngiltere sufrajetlerinin hareketi kemal-i dikkatle takib edilebilecek bir mahiyet-i fevkalâdeyi haizdir. İşte bu sebeple muhterem hemşirelerimizi Avrupa'daki kadınlık cereyanlarından haberdar etmek isteriz" şeklindeki ifade yer alıyor; dünya kadınlarının hak mücadelesinden, özellikle siyasal hak mücadelesinden örnekler verileceği açıklanıyordu.

11. Louis Büchner'den yapılan çevirilerde bu konu şöyle açıklanıyordu: "Umumiyyet itibarıyla taife-i nisa hukuk-ı siyasiyyeden istifade edebilmek içun henüz lazım veçhile, ilmi ve dini bir tekâmüle mazhar olamamışdır", Sabiha Ragıb, "Kadın" (Louis Büchner'den çeviri), 25 Mayıs 1918, no: 175, s. 5.

12. Meliha Zekeriya, "Evrak-ı Varide: Kadınlar Nasıl Çalışıyorlar?", 9 Nisan 1329 (22 Nisan 1913), no: 6, s. 2-3.

Dergide önem ve ciddiyeti itibarıyla İngiltere'de seçim hakkını elde etmeye çalışan sufrajetler hakkında ayrıntılı bilgi veriliyordu. Hareketin amacı, "erkeklerin istibdadından kurtulmak, toplumsal hayata bilfiil iştirak etmek" olarak belirtiliyor; kullanılan yöntemler açıklanıyordu. İngiliz kadınları önce konferans ve propaganda yolunu seçmiş; sonra meclise dilekçe göndermiş; müracaatları dikkate alınmadığı için bakanlara mektup yollamışlardı. Bunlar sonuç vermeyince, cebir kullanmak zorunda kalmışlardı: Bakanların arabalarına zarar verilmiş, meclis önünde miting düzenlenmişti. Bunlardan da sonuç alınmayınca, ilan-ı harbe karar verilmişti. Dükkânların camlarını kırmak, "kadınlara oy hakkı" afişlerini asmak, bomba atmak gibi eylemlere girişilmişti. Kendilerine oy hakkı verilmedikçe bu eylemleri sürdürecekleri, şimdiki kanunlara uymaya mecbur olmadıkları ilan edilmiş; tutuklanan kadınlar, bu tutumu protesto için açlık grevlerine gitmişlerdi. Hareketin lideri Emmeline Punkhurst ve arkadaşlarının bu tutumlarıyla hükümeti zor duruma düşürdüğünü belirten Osmanlı kadınları, kamuoyu desteği almasalar da İngiliz kadınlarının sonuçta başarılı olacaklarından kuşku duymuyorlardı.

Sadece siyasal haklardan bahsedilmiyor, bu hakkı elde eden ülkeler de tanıtılıyordu. Örneğin, Norveç, kadınlara siyasal hak tanıyan ender ülkelerden biriydi. Dünyanın her tarafında kadınların siyasal hak elde etmek için verdikleri mücadele örneklenirken, Osmanlı kadınlarının şimdiye kadar bu konuda birşey yapmadıkları, eklenmişti. Buradan bu hakkı elde etmek istemedikleri gibi bir anlam çıkarılmaması gerektiği belirtiliyor, toplumsal yaşama, çalışma hayatına girdikten sonra bu hakkın gerekli olacağı, bu nedenle isteneceği büyük bir kararlılıkla vurgulanıyordu:

"Bizim sükûtumuz bizim hakk-ı intihabı [seçim hakkı] istemediğimiz için değil, henüz onun zamanı gelmediğine kani' olduğumuz içindür. Kadınları hakk-ı intihab taleb eden memleketlerde kadınlar madenlerde, fabrikalarda, büyük ticaret mağazalarında, ufak dükkânlarda çalışıyorlar; sokaklarda satıcılık ediyorlar. Mecâlis-i Teşriiyye'nin [kanun yapan makamlar] yapacağı kanunların hey'et-i ictimaiyeyi teşkil eden bütün efrada siyyanen [eşit bir şekilde] tatbik olunacağı ve hâkimiyet-i milliyeden maksadın milletlerin kendi yapdıkları kanunlar tarafından idare edilmesi olduğuna ve kadınla-

rın da erkekler kadar çalıştığına nazaran bu taleblerinde elbette ki haklıdırlar:

"Bizim kadınlığımız henüz maateessüf hayat-ı cemiyete girmemişdir, girememiştir. Mesai-i umumiyeye iştirak edememişdir. Binaenaleyh biz henüz hakk-ı intihaba malikiyetten bahsedemeyiz. (...)

"Vakı'a bu hakk-ı mukaddes [gerçekten, bu kutsal hak], muazzezdir [aziz/kıymetli]. Yegâne niş'ane-i rüşd ve irfan-ı tekâmüldür [tek olgunluk göstergesi ve tam zihni olgunlaşmadır]. Ancak onu taleb etmek ona liyakatla mümkündür. Ona liyakatsa diğer memalik [ülkeler] kadınları gibi hayat-ı cemiyete, mesai-i umumiyyeye iştirak [toplumsal yaşama ve çalışma hayatına katılım] ile hâsıl olacakdır. Biz şu son senelerde kadınlarımızda gördüğümüz intihab-ı rehâkâra [kurtarıcı seçim hakkına] bakarak pek yakında bizde de kadının bir ferd-i ictimai [toplumun bir bireyi]olacağına iman ediyor, ancak bu imanın husulunden [ortaya çıkışına] sonra hakk-ı intihabı talebi [seçme hakkını talep etme] düşünüyor, istihsâline muvaffakiyete de [bu hakkın kazanılmasını başarmaya da] bir iman-ı hurûşân [coşkulu bir şekilde] ile iman ediyoruz."[13]

"Tarih bize âlim, san'atkâr, hatib, siyasi bazı kadın simalarını tanıtmışdır. Fakat bunların âdetleri erkeklere nisbeten azdır. Bu azlığın sebebi nedir?" sorusu şöyle yanıtlanmıştı: "Şübhesiz hayat-ı cemiyetde kadının erkeğe nisbetle mahdud bir daire-i faaliyet içinde sıkışdırılmış terbiye ve tahsilde dahi gayet dar bir çember içine alınmış bulunmasıdır. Hukuk-ı siyasiyyede kadınları müsavi bulundurmak istemeyen mehâfil [kesimler], kadının henüz ilmen tekâmül edememiş olmasını dermiyan ediyorlar [söylemek]. İlmen ve fikren tekâmülün tahsile, serbesti-i tahsile mütevakıf olacağı bedihi [açık, belli] iken, bu ciheti de hiç kaale almıyorlar. Ve yalnız saha-i siyasiyyatda kadınların büyük bir iktidar ve ehliyet gösteremeyecekleri iddia olunuyor."[14]

Bir başka yazıda, "Zaman, kadınlığın isteğine yardımcı olmaya başlamışdır. Hayat-ı mesainin her şubesine atılmaya vakit gelmişdir" denilerek, esaret zincirinin hergün bir parçasını kıran kadınla-

13. "Kadınlar Dünyası" imzasıyla, "Kadın ve Hakk-ı İntihab", no: 133, s. 2.
14. Ulviye Mevlan, "Düşünüyorum", 11 Mayıs 1918, no: 173, s. 2.

rın, çok yakın bir gelecekte bütün siyasal haklarını alacağı belirtiliyordu. Sadece seçme hakkına değil seçilme hakkına da kavuşulacak; kadınların bu hakkı elde etmesi engellenemeyecekti:

"Bugün kemâl-i fahr ile [büyük kıvançla] görmekde olduğumuz kadın işçiler, san'atkârlar, tacirler, memurlar gibi pek yakın bir âtide dahi hanımları meb'us göreceğiz ve kürsü-ü hitabetde âlem üzerine irad edecekleri noktaları yazacağız. Bu, artık tahakkuk etmiş bir hakikatdir."[15]

"Erkeklerimiz, Avrupa'da, Amerika'da erkekleriyle yanyana çalışarak istihsalat-ı milliyeye hizmet eden milyonlarca kadını görmüyorlar mı? Daha geçen gün İngiltere'de yaşanan ve bütün Avrupa'yı dehşetler içinde bırakan nümayişleri işitmediler mi? Bilmiyorlar mı ki; Avrupa yakın bir zamanda kadınlara hukuk-ı siyasiyi bahşedecektir".

Kadınların siyasete katılımıyla olumlu değişimler yaşanacağı bir gerçekti.

"Bu suretle beşeriyet, azim bir nefes daha kazanacak, meclis-i mebusân kürsülerinde kadın sesleri işitilecek; mahkemelerde, belediyelerde kadınlar da bulunacak, onlardan da vali, mutasarrıf [bir sancağın idare amiri], kaymakam olacaktır. Bunun neticesi olarak her şey değişecek; ordularda Jeanne D'Arc gibi Kara Fatma'lar gibi şeci' [cesur] kumandanlar, dava vekilleri, fabrikatörler, ameleler vel-hâsıl her işde kadınlar da bulunacak!!!"[16]

Üstelik, siyasal hakkın kazanılmasının uzun yıllar almayacağı, pek yakın bir gelecekte bu hakka kavuşulacağı inancı hâkimdi. Bir tarih bile saptanmıştı: 1 Mayıs 1336 (1920). Aksaray'dan Berika Suad, 1 Mayıs 1913 tarihli yazısında, 1 Mayıs 1920'de kadınların büyük bir şenlik içinde arabalarla, bayraklarla *Kadınlar Dünyası*'nın idarehanesine geleceklerini, "burada verecekleri nutuklarda yaptıkları mücadele sonucu tüm haklara –seçim hakkına bile– kavuşan Osmanlı kadınının, bu uğurda mücadele veren kadın-erkek herkese teşekkür edeceğini, her hususta erkeklerle eşit hale gelen kadınların bu haklara lâyık olduklarını göstereceklerini, tüm kadınların 'Yaşa-

15. Ulviye Mevlan, "Düşünüyorum", 25 Mayıs 1918, no: 175, s. 2.

16. Y. Naciye, Sultan Ahmed, "Evrak-ı Varide: Erkekler Hakikaten Hürriyetperver midirler?, Ne İstiyorlar?", 10 Nisan 1329 (23 Nisan 1913), no: 7, s. 3.

sın Müdâfaa-i Hukuk-ı Nisvan' nidalarıyla tezahürat edeceklerini", hayal ediyordu.[17]

Dergide sadece, kadınların siyasette yetenekli oldukları vurgulanmamış; hem kadınlara siyasal hak tanımış ülkelerden örnekler verilerek bu hakkın elde edildiği gösterilmiş; hem de siyasette aktif rol alan başarılı kadınlar tanıtılmıştı.

Bu örneklerden biri de, derginin "Havadis-i Dünya" başlıklı bölümünde yer alan Arnavut kadınlarının seçim hakkını kazandıkları haberiydi: "Bu hafta, bir kadın muzafferiyetini kaydetmekle bahtiyarız. Daha düne kadar bir bayrak altında teneffüs ettiğimiz Arnavut kadınları, hakk-ı intihaba malik olmuşlar. Biz, haklarını tasdik ettirmekle muvaffak olan Arnavut hemşirelerimizin meserretine [sevinç] iştirak ediyoruz. Fakat kalbimizde başka bir acı ve başkalarının meserreti karşısında hakkına sahip olamayanların hüznü ve hicranı var. Ah, ne olurdu! Biz bu bahtiyarlar zümresinin dışarısında kalmasaydık. Türk kadınlarının zaferini ne vakit ilan edebileceğiz? Bütün münevver kadınlık, hakkının peşinde... Biz daha uyanmayacak mıyız? Mesud ve muzaffer Arnavud hemşirelerime samimi selamlar ve tebrikler."[18]

Yine başka bir sayıda aynı bölüm başlığı altında, İngiliz Avam Kamarası'na Lady Astor'un seçildiği belirtilmiş; ayrıca Ellen Smith adında bir kadının İngiliz Kolombiyası Meclis-i Mebus'anına seçildiği, aynı zamanda kabineye girerek, maarif nazırı olduğu büyük bir sevinçle açıklanmıştı.[19]

Başarılı kadın örnekleri bu kadarla sınırlanmamıştı. Dünyanın neresinde olursa olsun, kadının elde ettiği her başarı, *Kadınlar Dünyası*'nda yerini buluyordu. 127. sayının Fransızca ekinde, Meksika' daki Norveç Elçilik Dairesi'ne bir kadının atandığı, Uruguay'da da hukuk doktoru bir diplomat kadının görev yaptığı belirtilerek uluslararası politikada da kadınların var olduğu gösterilmişti.

Seçim hakkının kazanılması için çeşitli stratejiler önerilmişti. Dernek yoluyla tüm kadınların birleşip örgütlenmeleri, diğer hak ta-

17. Berika Suad, Aksaray, "İstikbalde Bir Gün 1336 Mayıs 1", 20 Temmuz 1329 (2 Ağustos 1913), no: 101, s. 6-7.

18. "Havadis-i Dünya", 19 Şubat 1921, no: 194/8, s. 9.

19. "Havadis-i Dünya", 26 Şubat 1921, no: 194, s. 15.

leplerinde olduğu gibi siyasal hak talebinde de belirleyici faktör olacaktı.[20]

Kadın dernekleri tüm kadınlara açık olmalı ve amaca ulaşmak için bütün kadınlar birlikte çalışmalıydı. İngiliz kadınları seçim hakkı kazanırken, Osmanlı kadınının bu hakka kavuşamaması, örgütlenmedeki bu aksaklığa bağlanarak konunun önemine dikkat çekiliyordu. Sorunun Osmanlı kadın derneklerinin aristokrat gaye ve nizamlar içermesinden kaynaklandığını belirten Ulviye Mevlan, şu önerileri getiriyordu: "Şüphesiz yolumuzu iyice tanzim edememiş olduğumuzdandır. Ayrı ayrı yollarda semeresiz yürüyüp beyhude yorulmamızdandır. İşte ben en gür bir sesle umum kadınları, bilhassa büyük, tanınmış ve âtiyi [geleceği] düşünebilen kadınları tekrar birliğe davet ediyorum. Geliniz. Mevki, şahsiyet aramayınız. El ele verelim; yalnız mukaddes gayemize çalışalım. İstikbal için şimdiden parlak nâsiyeler [alınlar] hazırlayalım."[21]

Kendisini *Kadınlar Dünyası*'nın okuyucularından biri olarak tanımlayan Mehmed Zeki, siyasal hakkın kazanılması yolunda yapılan ve yapılacak mücadele yollarını konu alan yazısına, *Sabah* gazetesinden Mahmud Sadık Bey'den yaptığı bir alıntıyla başlamıştı. İngiliz sufrajetlerinin mücadelesini anlatan Mahmud Sadık, İngiliz kadınlarının bu gaye için senelerden beri uğraştığını, basın ve konferanslar yoluyla erkekleri iknaya çalıştığını, iknada başarılı olamayınca amaçlarını zorla elde etmeyi düşündüklerini, hayata kastetmemek koşuluyla eşya namına ne varsa kıymetine bakmayarak tahribe başladıklarını belirterek şöyle devam ediyordu:

"Maksada ermek için tevessül olunacak [başvurulacak] çarelerin, vasıtaların meşru, gayri meşru olmasından kat'i nazar yılmadan, ürkmeden, bıkmadan bu maksad uğrunda çalışmak da büyük bir işdi. Medeniyet ve insaniyet seyrini takib edenler her memleketin ve her milletin kabiliyet-i muhitiyesine göre kadınlarına bu hakkı vereceğine kaildirler [inanmak, ikna olmak]. Bu öyle bir cereyan-ı umumi ki, hiçbir milel-i mütemeddine [medenileşmiş milletler] bunun önüne geçemez". Mahmud Sadık'a göre, kadınlara seçim hakkının verilmesini engelleyen en önemli faktör, erkek kibir ve gururudur:[22]

20. Emine Seher Ali, "Teşebbüsde İttihad", 6 Nisan 1324, no: 3, s. 3.
21. Ulviye Mevlan, "Düşünüyorum", 25 Temmuz 1918, no: 184, s. 2.

"Bir feminist olmak itibarıyla bunu söylemiyorum. Bakıyorum ki hemnev'ilerimden [yol, dava arkadaşları] birçoğunun mütâlâat ve muhakematı, hatta hissiyatı bile yanlışdır. Asırlarca müddet krallar, hükümdarlar, milletlerin hakkını teslim etmediler; fakat milletler, kıyam ve isyanla [ayaklanma] bu haklarını zorla istirdad etdiler... Nihayet, şiddetli müsademeler [çarpışma], muharebeler, mukateleler [vuruşmalar], beşeriyetin rükn-i kadîmini [eski temellerini] değişdirdi. Bütün insanlar için adalet ve müsavat-ı esasi [adalet ve eşitlik esası], her tarafda çâr-nâ-çâr [çaresiz, ister istemez] kabul ve tasdik edildi. Niçin hükümdarlar bu kadar kan dökmeğe ve dökdürmeğe meydan verdiler? İnsanların hakk-ı intihab verilmesine muarız [karşı] olanların saiki yahud saiklerinden biri de, erkek kibir ve gururu değil mi? Vaktiyle hükümdarların, kendilerini fevk-al-beşer [insanüstü] ve teb'alarını, hayvan sürüleri ad eyledikleri; asîl-zâdelerin, avamı, kendileri için mal ve canı, ırz ve namusu mübah mahlûkat-ı sefileden gördükleri gibi, erkekler de şimdiye kadar kadınları kendilerinden aşağı görmeyi itiyad [alışkanlık] edinmişler; kadınlara nisbetle derebeyleri gibi, birçok feyzle hukuk ve imtiyazâtı yed-i kudretlerinde [kendi güçlerinde] tutagelmişler, böylece kibiri azametlerini büyütdükçe büyütmüşlerdir. En ziyade güç olan, bu kibri kırmakdır... Bil-akis kadınlara bugün hukukunu vermekle onların hayat-ı umumiye ve hayat-ı siyasiyyeye her suretle iştirakını kabul etmekle hôd-bînliğimi [kendini beğenmiş, bencil], gururumu tatmin edebileceğimize sahibim. Erkekler tamamıyle bugün hak ve hürriyetlerine kendilerini layık görüyorlar, ben böyle görmüyorum. Kadınlara bütün hukuk-ı insaniyyenin verildiği gün, ben de artık hukukumu istirdad etmiş ve istediğim gibi bu hukuku istimâl edebilecek [hakkı, hukuku kullanma] bir mevkie gelmiş olduğuma inanacağım."

Mehmed Zeki'ye göre, görüşlerinden alıntı yaptığı Mahmud Sadık gibi erkeklerin çoğunluğu oluşturduğu gün, kadınlar mücadele-

22. Mehmed Zeki, "Kadınlar Hakk-ı İntihab", 30 Mayıs 1330 (19 Nisan 1908), no: 145, s. 10-11. Aynı temayı Sultan Ahmed'den Naciye Hanım da işlemişti. *Kadınlar Dünyası*'nda "Kadının Hak ve Hukuku" bölümünde alıntısı verilen yazı için, bkz. S. Naciye, "Erkekler Hakikaten Hürriyetperver midirler?, Kadınlar Ne İstiyorlar?", *a.g.y.*

lerinde başarıya ulaşacaklardı. Ancak kadın mücadelesinin her ülkede farklı olacağı göz ardı edilmemeliydi. Örneğin Amerikalı sufrajetlerin bir toplantısında, Bayan Havlok Ellis'in kadınların erkeklere –seçim hakkı dahil– her türlü haklarını kabul ettirmek için "aşk ve sevdaya karşı boykot" önerisi yaptığı açıklanmıştı.[23] Bayan Elis'in bu boykot önerisini yaparken, ilkçağda Yunan sitelerinin bitmeyen savaşlarına çözüm olarak kadınların yaptığı "aşk ve seks yasağı" eyleminden esinlenmişti. Bu olay, Aristophanes'in *Kadınların Savaşı: Lysistrata* adlı eserine konu olmuştur.

1913'te Osmanlı Müdâfaa-i Hukuk-ı Nisvan Cemiyeti'nin kuruluş programında yer almayan seçim hakkı talebi, 1921'de hem dernek programına, hem de *Kadınlar Dünyası*'nın amaçları arasına giriyor, "memleketimizde dahi kadınlara hakk-ı intihab verilmesi"[24] şeklinde ifade ediliyordu.

Kadınlar sadece seçim hakkını talep etmekle kalmıyor; meclis üyesi olmak gibi, siyasal yaşamda aktif bir unsur olarak da var olmak istiyorlardı. Fransa Dahiliye Nazırı'nın valilere, meclis idaresine kadınların alınmaları konusunda özen göstermeleri tavsiyesinin belirtildiği bir yazıda, Avrupa'nın kadını bir heyet-i ictimaiyyenin [toplumsal hayatın] en büyük serveti olarak gördüğü ifade ediliyordu. Osmanlı toplumunda da bu hususa dikkat edilmeliydi. Hükümetin bu gibi yerlerde kadınların önlerine dikilen engelleri kaldırması hâlinde, kadınlar erkeklerden daha başarılı olacaktır:

"Memleketimizde birçok yara vardır ki, o yaraları ancak kadınlar tedavi edebilir. Erkekler buna kat'iyen muktedir değillerdir. Hükümetimiz, bu gibi yerlerde kadınların önüne dikilmiş olan manileri yıkmalıdır."[25]

23. Bu düşünce Bayan Havlok Ellis tarafından şöyle açıklanmıştı: "Pencereler, camlar kırmakdan ziyade erkeklerin kalblerini kırmak, maksadımıza bir an evvel ermek için daha müesserdir. Eğer kadınlar erkeklerin her türlü mülatafa ve nevâzişlerini [iltifat, okşama] kat'iyyen' red ederlerse, kendilerini asla der-oğuş [sarma, kucaklama] ettirmezlerse, kendi üzerlerine erkeklerin ellerini sürdürmezlerse pek çabuk hakk-ı intihaba malik olurlar". Bu fikri, ihtiyar bir çiftçi kadına açtığını belirten Bayan Elis, ondan "Kadınlar böyle hareket ederlerse, on beş gün içinde erkeklerden her istedikleri hakkı alırlar" cevabını aldığını söylüyordu.

24. *Kadınlar Dünyası*, 1 Kanun-i Sani 1921, no: 194/1, s. 2.

25. Muhlise Fuad, "Kadınların Temayüzü", 17 Teşrin-i Sani 1329, no: 118, s. 7. *İkdam* gazetesinde yer alan bir yazı [yazarı belirtilmemiş] "Erkekler Matbuat-ı

Vurgulanan bir diğer nokta da, resmi görüşmelere kadınların katılması istemiydi. Siyasi bir olay için, eşiyle birlikte resmi sıfatla İstanbul'a gelen Gürcü heyetinden bir kadının fotoğrafı, *Kadınlar Dünyası*'nda yayınlanmış; bu haber "Acaba meclis-i müzakere masasında Türk kadını ne zaman görünecek?" sorusunu da beraberinde getirmişti: "Bunlar için kaç kadın ruhen, kalben bütün mevcudiyetiyle 'Türkiye, Türkiye' diyecek ve tamamiyet-i hâkimiyetimiz yolunda bütün inceliği ile çırpınacak!.."[26]

Türkiye'de kadınlar siyasal haklarını, 1930'daki yerel seçimler, 5 Aralık 1934'te ise genel seçimlerde elde etti; böylelikle seçme ve seçilme hakkına sahip oldu. Bunda Türk kadınının verdiği mücadelenin yanı sıra[27] –elinizdeki kitabın ikinci bölümünde, siyasal amaçlı kadın dernekleri kısmında gösterildiği gibi–, Türk devriminin önderi olan Mustafa Kemal de önemli rol oynadı.[28] Çünkü bu hak, Türk devriminin amaçladığı laik, demokratik bir rejimin amaçlarına da uygundur.

~

Hukukumuzu Teslime Başladı" başlığıyla dergide yayımlanmıştı. Alıntıda, Avrupa'da kadınların düzenlediği konferanslara Türk kadınlarının da katılması isteniyor; böylece, Osmanlı hakkındaki olumsuz düşüncelerin ortadan kalkacağı vurgulanıyordu; no: 59, s. 1

26. Ulviye Mevlan, "Düşünüyorum", 13 Temmuz 1918, no: 182, s. 2.

27. Kadının siyasal hak mücadelesi için bkz. Serpil Çakır, "Siyasal Yaşama Katılım Mücadelesinde Türk Kadını", *Kadınlar ve Siyasal Yaşam*, Necla Arat (haz.), Çağdaş Yaşamı Destekleme Derneği Yayınları, Cem, İstanbul, 1991. Ayrıca bu kitapta kadın dernekleri kısmına bakılabilir.

28. Türk kadınının konumunu değiştirecek köktenci yasaların çıkmasında Mustafa Kemal Atatürk önemli bir rol üstlenmiştir. Bu konuda bkz. Nermin Abadan-Unat, "Toplumsal Değişme ve Türk Kadını", *Türk Toplumunda Kadın*, Türk Sosyal Bilimler Derneği, Ankara, 1982, s. 13-20; Afet İnan, *The Emancipation of the Turkish Women*, UNESCO, Paris, 1962, s. 50-58; Emine Akyüz, "Atatürk'ün Aile Hukukuna İlişkin Devrimleri", *Atatürk Devrimleri ve Eğitim Sempozyumu* (9-10 Nisan 1981), Ankara Üniversitesi Eğitim Fakültesi Yayınları, no: 92, 1981. Atatürk'ün kadına ilişkin görüşleriyle ilgili olarak bkz. *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, c. I, 1952, c. II, 1954.

Première année N° 123 SAMEDI 1913 Décembre 21/3 Janvier 1914

LE NUMÉRO
60 PARAS

RÉDACTION ET ADMINISTRATION
Ivour-Ormanlé
Sarvil-Mesdjid N° 11
CONSTANTINOPLE

Propriétaire et Directrice : N. OULVYÉ MEVLAN

Kadinlar Dunyassi

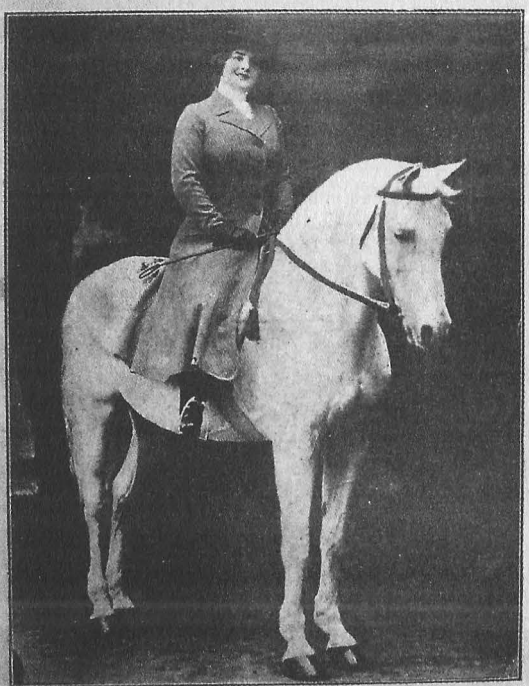
Monde féminin

ABONNEMENT
SIX MOIS
Turquie . . . 60 Piastres
Etranger . . . 20 Francs

UNAN
Turquie . . . 100 Piastres
Etranger . . . 38 Francs

Les articles non insérés ne sont pas rendus.

Journal hebdomadaire illustré, paraissant les Samedis et défendant les droits et intérêts féminins. Nos pages sont ouvertes aux articles des dames sans distinction.

Une Amazone

غرب صفحات تسويسندن!

حقيقی وطن مالی یالکز شاملی موسی تجارتکاهنده چاتالماز چارشافلر
وقیشلق پرده لروآلاجه لروآژورلی یکی موده مشلحلر صاتیلور

عمود پشاده عبود افندی مالی درونده پرطرق طرابلیلر جادسنده نومرو ۲۵،۲۴

Kadınlar Dünyası'nın Fransızca ekinin kapağı, no. 123.

طقوزنجی سنه ـ نومرو : ۱۹۴ - ۱۲ نسخه‌سی ۲۵ غروشدر ۲۶ مارت ۱۹۲۱

قادینلر دنیاسی

LE MONDE FEMININ

صاحبه امتیاز : علویه مولدی

جمیع امور : احمد همدی
آدرس : دیوان یولنده دائر مخصوص
تلفون : استانبول : ۳۴۲۷
(آبونه شرائطی)
سنه‌لکی : ۱۰۰۰ آلتی آیلیغی : ۵۰۰ غروشدر
محافظ دینی و مذهب طرفی اعتبارین
بنوك قادینلك آثاریه کنده‌در

[کافه‌حقوق مدافعه ایدر ، جمله‌سنی کوتلری نشر اولنور مسموح غرضدر .]

پارس

دیش تداوی‌خانه‌سی

خانم افندیلر بیلخاصه دیشلرینك اولجه تابیعیتجه کوزل قاضی کوی آلتی یول آغزنده بکودلی جاده‌سنده نومرولی (۲) ده تشریف ایدیکز .

اعمال ایتدیکز دیشلری مجانا اولجه اوزره وضع واعطا ایده‌رز .

ایران خسته‌خانه‌سی

دیش طبیبی

محمد دانش

سیر کوچیلره خیلی اوندکاری چیقیسیده کافی مقاومتیله .

دیلدیکز آلتوندن نکاح طاقم دیشلر کوك اوزرینه تابع دینی تاج اعمال اولنور . قطعیاً آغریسز دیشی و کوك چیقاریلیر .

علمدار سینه‌ماسی

استانبولك الکبار و قابلیتلی کوزل سینه‌ماسیدر

جمعه‌دن ماعدا هر کون نوبل ایدر کیجه‌لری ده بولنورو .

قاضی کوی شرق موسیقی جمعیتی کان وعود معلمه‌سی مادموازل ایرانیك طوکولو

قاضی کوی اجزاخانه‌سی

الحاصور قاریشمامش ایله رجحان ترتیب ایدر

قاضی کوینده پازارلرده اطلانیه قره قول قارشوسنده‌در .

Kadınlar Dünyası kapağı, no. 194/12. Fotoğraf: Matmazel Eliza Ayandalopulu, Kadıköyü Şarkı ve Musiki Cemiyeti keman ve ud muallimesi.

Sonuç

Kadınları Görünür Kılmanın Önemi ve Bunun Önündeki Engeller

ÖRNEKLERİYLE gösterildiği üzere, hak ve özgürlük taleplerinin gündeme getirilmesi, bunların kamuoyunda tartışılarak uygulamaya geçirilmesi açısından, Osmanlı toplumunda, dergileriyle, dernekleriyle hayli zengin bir kadın hareketi yaşanmıştır.

İçinde bulundukları toplumu, erkeğe nazaran bulundukları konumu sorgulayan kadınlar kendilerini kuşatan geleneklere, kısıtlamalara, kadın erkek eşitsizliğine karşı bir mücadele yürüttüler. Kendileri hakkında kendileri yeni tanımlar getirdiler. Meşrutiyet ortamındaki düşünsel planda oluşturulan eşitlik ve özgürlük ideolojisinin yasalara geçirilmesine karşın, kadına ilişkin yönünün gerçek yaşamda uygulanmadığı, bu değişimlerin kadınlar için karşılığı olmadığını kendi yaşamlarından deneyimlediler. Bunu önemli bir çelişki olarak saptadılar. Bulundukları toplumda, değerleriyle, yaşam biçimiyle yeni bir toplumsal yapı yaratmak için mücadele ettiler. Bu farkındalık yeni bir bilincin, kadınlık bilincinin ortaya çıkması demekti. Bulunduğu konumu sorgulayan, içinde bulunduğu durumu erkeklerinkiyle kıyaslayan, bu duruma isyan eden ve çözüm üreten bir kadın bilinci... Ardından sorunlarını ancak kendilerinin çözebileceğini kavradılar. İtirazlarını önce bireysel yaptılar daha sonra bunları örgütlü bir harekete dönüştürdüler.

Osmanlı Kadın Hareketinin Temel Özellikleri

Kadınlar gerek aile yaşamında, gerekse toplumsal yaşamdaki ilişkiler ağında, dahası çalışma, hatta siyaset alanında yeni bir düzenle-

meye gitmenin gereğini vurguladılar, toplumsal yaşamın tüm yönleriyle ilişkili olacak bir "kadın inkılabı"nın gerçekleşmesini istediler. Bilgilendirme, bilinçlendirme, talepleri ifadelendirme, imaj değiştirme, harekete geçirme, yol gösterme olarak yararlandıkları çok sayıda dernek ve dergiyi kadın inkılabının gerçekleşmesini sağlayacak başlıca araçlar olarak kullandılar.

Kadınlar basın yoluyla gerek kendilerini, gerekse Batılı kadınları tanıma olanağı buldu. Amaç kadının kendini tanıması, başka dünyaların, başka yaşam biçimlerinin olduğunun farkına varmasıydı. Haklarıyla, yaşam biçimleriyle kadının, kadınlar tarafından yeniden tanımlanmasına çalışıldı. Kadının sadece anne ve eş kimliklerine değil, çeşitli kimlik ve rollere sahip olması gerektiği vurgulandı. Yeni kadın imajının önce kadınlara tanıtılması, daha sonra toplumun tümüne yaygınlaştırılması amaçlandı. Toplumun çeşitli kesimlerinden gelen kadınlara, taleplerini ve değişmesini istedikleri konuları açıklamaları için fırsat verildi. Dergilere gönderilen yazılarla kadınlar kendilerini ifade edebildiler. Haklarını kazanabilmek için harekete geçtiler. Bunda kadın derneklerinin, özellikle Osmanlı Müdâfaa-i Hukuk-ı Nisvan Cemiyeti'nin etkisi büyük oldu. Derneğin faaliyetleri hareketin somut örneklerini oluştururken, *Kadınlar Dünyası* dergisi kanalıyla istenen hakların yaşama geçirilmesine çalışıldı.

Kitlesel olmasa da her kesimden kadının desteğini alan hareket-te, Osmanlı kadını, hareketin bizzat başlatıcısı, yürütücüsü ve yönlendiricisi oldu. Zaten kadın hareketi tanımında da görüldüğü gibi, burada önemli olan katılımın niceliğinden çok niteliği, örgütlü ve sürekli oluşu, yeni taleplerle ortaya çıkan bir grubun bu mücadeleyi sürdürmedeki kararlılığıdır. Bu bağlamda Osmanlı kadın hareketi taklit değil, dünyadaki kadın hareketiyle bağlantılı olan eşzamanlı bir harekettir.

Hareketin yaşandığı dönem, yeni biçimlenen, değişen kadın imajının kamuoyuna sunulması ve savunulması açısından eylemci bir niteliğe sahiptir. Eylemciliği *Kadınlar Dünyası* dergisinde de gözlemlemek mümkündür. Dergide yer alan yazılarda spekülatif düşünce eleştirilmiş, bir an önce eyleme geçilmesi vurgulanmıştır.

Kadınlar o dönemde –günümüzde de olduğu gibi– sorunlarının çözümü için iki önemli aracı, kadın dergilerini ve derneklerini kullanmışladır. Kadın dergileri onlara, kendilerini birey olarak ifade et-

me, sorunlarını dillendirme ortamını sağlamıştır. Kurdukları dernekler ise, bu bireysel talepleri, örgütlü birliklere dönüştürmede, sorunların çözümünde koydukları önerilerin uygulamaya geçirilmesinde yardımcı olmuştur.

Toplumsal, siyasal iktidardan uzak, bu alanlara katılımları kısıtlı olan kadınlar için, kadın dergiciliğini başlatanlar, toplumsal yaşamda kadın ve erkek ayrılığından dolayı yaşam kaliteleri düşen, dönemin aydın erkekleriydi. Bu yayınlarda amaç, farklılaşan toplum içindeki kadınların rol ve sorumluluklarını gündeme taşımaktı. Ancak unutulmamalıdır ki, bu dergiler, modernleşmeci erkek aydınların kadın söylemini göstermeleri ötesinde, dönemin aydın kadınlarının eserlerini kamuoyunda tanıtma işlevi de görmüşlerdir. Özellikle *Hanımlara Mahsus Gazete*, bu işlevin gerçekleştiği en önemli örnektir. Bu dergilerde dönemin milliyetçi ideolojisini görmek de mümkündür. *Hanımlara Mahsus Gazete*'ye (1895-1908) egemen olan milliyetçi söylem, daha sonra 1919'da yine erkekler tarafından çıkarılan *İnci* dergisinin de yayın ilkesi olarak karşımıza çıkacaktır.

Kadınlar Dünyası dergisi (1913-21) ise, bağımsız bir kadın hareketinin gündemini ve mücadelesini örnekler. Dönemin kadın dergileri içinde en radikal olanıdır. Sayfalarının erkeklere açık olmayacağını bir ilke olarak benimsemiş olan dergi, kadınların hak mücadelesini yürütecek bir araç olarak kullanılmıştır. Bugünkü kadın dergilerinden en temel farkı; dergilerin kendi yazarları dışında, okur mektuplarına da sıkça yer vermesi, buralarda tartışmaya açılan konularla bir gündem yaratabilmesidir. Sadece entelektüel kadınlara bir alan açan *Hanımlara Mahsus Gazete*'den farklı olarak, her kesimden kadının kendisini ifade etmesi hedeflenmiştir. Feminizm taklit değil, kendi hareketlerini tanımlayıcı bir kelime olarak kullanılmış, bu kavram açıklığa kavuşturulmak istenmiştir. Zira bugün olduğu gibi o günlerde de, feminizm kelimesinin yabancı bir kelime olması eleştiri konusu oluyor, kadınlar taklitçilikle suçlanıyorlardı. Nitekim, 1919'da Muallim Fuad Şükrü'nün sahibi olduğu ve müdürlüğünü Süleyman Tevfik'in üstlendiği *Genç Kadın* dergisi, feminizmi Avrupa kökenli olduğu gerekçesiyle reddetmiştir.

Kadınlar, düşünsel planda oluşturulan eşitlik ve özgürlük düşüncesinin çeşitli uygulamalarından kendilerini hariç tutanların erkekler olduğunun farkındaydı. Erkekler kendileri için istedikleri si-

yasal hakları, kadınlara tanımak bir yana, onlara insanlık haklarını bile vermek istememişlerdi. Bu konudaki çifte standarda dikkat çekilmiş, özgürlük düşüncesinin herkesi kapsamadığı vurgulanmıştır. Özellikle *Kadınlar Dünyası*'ndaki tartışmalar, kadınların siyasal ve sivil haklardan mahrum bırakılmasına, cinsiyet bilinci çerçevesinde verdikleri tepkileri örneklemiştir.

Kadınlar, bu bilincin uzantısı olarak cinsiyet rollerini tartıştılar; yazılarında "Biz de insan değil miyiz?" sorusuna yanıt aradılar. Cinsiyetlerinden dolayı "insan" olarak adlandırılmadıklarını anlamışlardı. Sadece ev kadını olmak, ev içi yaşamla sınırlanmak istemediler; çeşitli meslekleri icra etmeyi talep ettiler. O zamana dek kadınlar, erkekler tarafından tanımlanmıştı; artık kadınlar da erkekleri tanımlamaya başlayacaklar, bu konulara sayfalarında yer vereceklerdi. "Koca ne demek?" başlıklı yazı bunun örneklerinden biridir.

Aynı dönemde kadınlar otuza yakın dernek kurdular. Bu dernekler, kadın hareketinin ikili karakterine vurgu yapacak özelliktedir: millî meseleler ya da kadınlık meseleleri. İlk kurulan dernekler, savaşların açtığı yaraları sarmak amacıyla kurulan yardım dernekleridir. Kız çocukların eğitiminin temel amaç olarak alındığı, kadınların iş yaşamına girebilmeleri için mesleki eğitimin verildiği dernekler de vardır. İktisadi sorunları çözmek, millî ekonomiyi canlandırmak, yerli malı kullanımını teşvik etmek, ülke savunmasına yönelik kaygıları çözmek için de dernekler kurmuşlardır.

Bazı dernekler ise doğrudan kadınların sorunlarına yönelik olarak kurulmuştur: kadınların istihdam olanaklarının geliştirilmesi için çalışmalar yapmak, onlara beceri kazandırmak için belli yerler açmak; kadınları çeşitli açılardan bilgilendirme ve bilinçlendirmek için kurslar açıp tartışma grupları kurmak; kadınlara ilişkin önyargılı değerleri sorgulamak için simgesel gösteriler yapmak – uçağa binme eylemi; Telefon İdaresi gibi kamu kuruluşlarına Müslüman kadınların girmesi için gündem oluşturmak; kadın giysilerini modernize etmeyi bir amaç olarak dernek programlarına taşımak; siyasete katılma isteğini programlara koymak.

Sadece Müslüman kadınlar değildir mücadele veren. İmparatorluk içindeki diğer milletlere mensup kadınlar da faaliyet göstermişlerdir. Bu konu, ilgili dile hâkim araştırmacıların çalışmalarıyla açığa çıkarılmayı beklese de, Ermeni, Rum, Kürt, Çerkez kadınlarının,

özellikle kadınların eğitimi konusunda uğraşan çeşitli dernekler kurdukları biliniyor. Bu dernekler, kadınlık ve milliyetçiliğin eklemlendiği oluşumlardır.

Dönemin siyasal ve ideolojik rüzgârından kadınlar da etkilenmiş; özellikle, milliyetçi görüşler, kadınlar arasında haklarını ifade etmede meşrulaştırıcı bir işlev görmüştür. Nesil yetiştiriciliğindeki rolü yüzünden, kadınların içinde bulunduğu durum iyileştirilmelidir. Millî ailenin oluşturulması ve toplumun modernleştirilmesi, ancak kadının yaşamının değişmesi ve haklarını elde etmesiyle mümkün olabilecektir. Kadınlara erkekler kadar hak tanınmaması konusunda ileri sürülen bahanelere, milliyetçi görüşler kullanılarak cevap verilmiştir. Vatandaşlığın askerlik yapanın hakkı olduğu, kadınların ise savaşta fiziksel durumları gereği erkeklerle eş tutulamayacakları bahanesine, kadınlar "Vatan isterse, kadın asker de olur" cevabıyla karşı durmuş, meramlarını ayrıntılı olarak dile getirmişlerdir. Erkeklerden önce kadınların hakları verilmelidir. Çünkü kadın yalnız beşeriyet validesi değil, medeniyetin anası ve temelidir. Çocuğa ilk terbiyeyi veren, kadın değil midir?

Aynı meşrulaştırıcı işlev, İslam dini konusunda da kullanılmıştır. İslamın kadınların haklarının tanınmasında engel olmadığı, olamayacağı, sorunun Kuran'ın yanlış tefsir edilmesinden kaynakladığı açıklanmıştır. İslamiyet kadını eve kapatan, onu toplumdan dışlayan bir din değildi. Zaten zamanın değişen koşullarında sadece şer'i hükümler yeterli olamazdı. Erkeklerin yaşamında olduğu gibi, kadınlar için de yeni yasalara gerek vardı.

Kadınlar mücadelelerinde şiddete başvurmayacaklarını, mücadelelerini gerekli süreçlerden geçirerek yürüteceklerini belirtmişlerdir. Onlara göre, toplumsal yapı tersi bir durumu kaldıramayacağı gibi bu tavra gösterilebilecek tepki, hareketin gelişimine engel oluşturacaktı.

Kadınlar siyasal hakların kazanılmasının kendileri için ne denli önemli olduğunun bilincindeydiler. Bilincinde oldukları bir diğer nokta, toplumsal yaşama aktif olarak katılmakla siyasete katılımları arasındaki doğrudan bağlantıdır. Bu nedenle birincil amaç olarak ailede, toplumsal yaşamda ve çalışma yaşamındaki haklarını talep etmişler, siyasal hakları bu hakların tamamlayıcısı olarak gördüklerinden, bu hakkın istenmesini daha sonraya ertelemiş, ancak 1920'

lerde dernek programlarına koymaya başlamışlardır. Siyasal hakkı sadece istemekle kalmamışlar, siyasetin oluşumunda söz sahibi olmak için eyleme geçerek, bağımsızlık savaşının hemen ertesinde, bir siyasal parti –Kadınlar Halk Fırkası– bile kurmuşlardır.

Osmanlı kadın hareketinde görülen bir başka özellik, aile, toplum, çalışma ve siyaset düzeyinde istenen hakların hem bireysel hak ve özgürlükler açısından, hem de toplumun kurtarılması açısından talep edilmesiydi. Feminizme yeni bir toplum yaratmak gibi bir anlam yüklenmiş, Osmanlı aydınlarının "Bu devlet nasıl kurtarılabilir?" sorusuna "Ancak kadınlığın yükseltilmesiyle" yanıtı verilmiş, kadının kurtuluşu ile toplumun kurtuluşu arasındaki paralelliğe dikkat çekilmişti.

Osmanlı Kadın Hareketinin Geçmişinin Bilinmemesinin Nedenleri

Kadınlar ve onların hak mücadelesi söz konusu olduğunda, arka planda daima harekete geçirici bir güç aranır ve eylemin başarısı doğrudan bu güce bağlanır. Bu bakış kadınların mücadeledeki rollerinin önemsiz kılınmasına yol açar. Oysa herhangi bir toplumsal olayı tek bir nedene bağlama girişimi indirgemeci bir yaklaşımdır. Elbette her toplumsal hareketin ardında belli temellendiriciler vardır. Ancak bu temellendiricilerden hareketle ortaya çıkan toplumsal hareketler çok boyutlu sonuçlar doğurur. Buradaki sorun, ilk nedeni yahut temel nedeni arayarak bu hareketi sınırlamak, küçümsemek niyetinden kaynaklanmış olabilir.

Çok yakın bir zamana dek dünyada olduğu gibi Türkiye'de de kadınlara ilişkin konular, modernleşme, gelişme, kalkınma meselesi olarak görülmüştür; bu durum, kadınların tarihsel özne olarak görülememesinin önündeki en önemli engeldir. Kadın kurtuluş mücadelesi ve deneyimleri modernleşme, uluslaşma, sosyalizm ve günümüzün liberal söylemindeki insan hakları gibi kavramlar içinde eritilmiştir. Bu türden bir bakış, kadın hareketi geçmişine bakmayı geciktirmiştir. Oysa kadınlara ilişkin gerçekliklere ulaşmak için yeni kavramlara ve her ülke için yeni dönemlendirmelere ihtiyaç vardır. Türkiye'de halen var olan geleneksel tarihsel dönemlendirmelerin ya da yaratılan milliyetçi mitlerin, imgelerin dışına çıkıp, kadınlara,

kadınlar için bakılmalıdır. Amaç, sadece tarihsel kayıtlardaki ihmali düzeltmek değil, aynı zamanda bu erkeksi tarihsel hikâyelere de başkaldırmak olmalıdır.

Bu söylemlerin ne olduğu da önemlidir ama çalışmanın odağında, kadınların bu süreçte ne söyledikleri, ne istediklerini anlama çabası yer almalıdır. Kadın konusu bağlı bulundukları söylemlerden kurtularak bağımsızlaştırılmalıdır. Kadın deneyimleri, değerleri ve yaşam biçimleri erkeklerden farklıdır diye düşünülüyorsa, kadın tarihi, kadınların gözünden ve onların benimsedikleri değerlerle yazılmalıdır.

Osmanlı kadın hareketi, Batı'daki kadın hareketinden farklı biçimde siyasallaşmıştır. Çünkü, İslam toplumlarında kadının konumunun değişmesi, neredeyse devlet ve toplum yapısının değişmesi demektir. Bu değişmeyi önlemek için devlet, kadının giyiminden gezmesine, seyahat biçimine, toplumsal ilişkilerine, kısaca kadının özel ve kamusal yaşamına karışma hakkını kendinde görmüştür. Bu açıdan, kadının taleplerinin karşılanması, devlet yapısının ve toplumun genel özelliklerinin değişmesini, yani laikleşmeyi gündeme getirmiş, sorunun çözümü topyekûn bir değişimi, devrimi zorunlu kılmıştır. Bu konu o denli önem kazanmıştır ki, kadın konusu daha sonraki dönemlerde cumhuriyet devrimlerinin de mihenk taşını oluşturmuştur. Bu dönemde, millî bir kimlik oluşturma çabalarının çeşitli örnekleri vardır; kadınlar da bu çerçevede konumlandırılmak istenmiştir.

II. Meşrutiyet'ten başlayarak Kemalist cumhuriyete dek uzanan Türk ulusçuluğunun tarihsel koşulları kadın hareketine de etkide bulunmuştur. Sonuçta geleneksel İslami ataerkillik, II. Meşrutiyet yıllarında modernleşme süreci içindeki ataerkilliğe, cumhuriyetin ilk yıllarında da ulus-devlet ataerkilliğine dönüşmüştür. Bu durum kadın hareketinin temel parametrelerini öncekine göre farklılaştıran bir sonuç doğurmuştur. Türkiye'de de kadın hareketi başlangıç itibariyle modernleşme, milliyetçilik gibi akımların etkisiyle ortaya çıksa bile, bir süre sonra kendi talebini gündeme getirerek bağımsızlaşmış, kendi kitlesine ulaşmış ve çıktığı noktayı aşmıştır.

Dünyadaki diğer örneklerde olduğu gibi Türkiye'de de ulus-devletin ortaya çıkış süreci, öncesi ve sonrasıyla toplumsal ve siyasal yapıda önemli değişimlerin yaşanmasına yol açtığı Osmanlı mo-

dernleşmesi yıllarına dek gider. 20. yüzyılın başına dek Osmanlı toplumunda toplumun tümüne geleneksel dinsel içerik hâkimdir. Bu yapı içinde kadınların yaşamı geleneksel İslami ataerkillik içinde özel alanla sınırlanmaya çalışılmıştır. Meşrutiyet yılları bu yapının değişmeye başladığı, siyasal, ekonomik, toplumsal ve düşünsel alanlarda köklü değişimlerin yaşandığı, belirli bir gelişme ve karmaşıklık düzeyine ulaşıldığı, toplumun giderek özgürleşmeye başladığı yıllardır. Cemaat toplumundan milli devlete geçilirken, bu aşamada muhalefet hareketleri ortaya çıkmıştır.

Eski üst yapı kurumlarının yeni durum için yeterli olmaması nedeniyle, devletin yeniden örgütlenmesi çerçevesinde hukuk, medeni kanun vb. konularda değişiklikler yapılmıştır. Kuşkusuz yeni devlet yapısına uygun kurumsallaşma ve reform çabalarının gelişmesi kadına da yaramış, kendine kaynak bulan kadın hareketi gelişmiştir. Bu dönemde toplumsal yapı ve bu yapı içinde kadınlar her yönüyle değişmeye, farklılaşmaya başlamıştır. Bunda II. Meşrutiyet'in özgürlük ideali etken olmuş, kadınlar da giderek özgürleşmeye, bireyselleşmeye başlamışlardır. Kadınların başkaldırıları ise, elde edilen kazanımların da etkisiyle bir harekete dönüşmüş, Türkiye' de ilk dalga kadın hareketi olarak tanımlanacak kadın hareketinin ortaya çıkmasını sağlamıştır.

Osmanlı kadın hareketinin unutulmasının bir başka nedeni, Cumhuriyet'le gelen tarihsel kopuşun geçmişin, dolayısıyla kadın geçmişinin unutulmasında yaptığı etkidir. Her yeni toplumsal yapılanma beraberinde kendi paradigmasını getirir ve eski paradigmaları gölgeler. İdeolojik yenilik getiren rejimler sürekliliği değil, kopuşu gündemde tutarlar. Kitle kültürü de bu söylemi yayar, içselleştirir. Oysa toplumsal olaylarda kopuş mümkün değildir. Cumhuriyet rejimi, özellikle Atatürk ve arkadaşları, muhafazakâr kanadın tüm engellemelerine rağmen kadınlar için Medeni Kanun, seçme seçilme hakkı gibi önemli reformlar başlattılar. Ancak cumhuriyet ideolojisi öncesiyle kopuşa vurgu yaptı. Geçmişle kopuş, kadın hareketinin unutulmasına, geçmişinin yok olmasına yol açtı. Hareketi yönlendiren kadınlar bile bu söylemi bozmadılar, sustular. Daha sonraki dönemlerde ortaya çıkan kadın hareketleri de, ortaya çıkışlarında, var olan söylemi sorgulamadılar. Onlar da tarihsel olaylardaki nedensellik ve süreklilik ilkesini gözardı ettiler. Öncesini açığa çıkaracak

sorular sorulamadı. Oysa Cumhuriyet'le kadına verilen hakların ardında gözden kaçırılmış bir mücadele geçmişi vardır.

Bir başka üzerinde durulması gereken nokta, kadın hareketi, ya da feminizm kavramından kaynaklanan tanım sorunudur. Kadın hareketi kavramıyla neyin kastedildiğinin, hangi ölçütlerin alındığının bilinmesi, konunun bu açıdan değerlendirilmesi önemlidir. Biz Türkiye'de yaşayan kadınlar, uzunca bir süre, kadın hareketinin İngiltere'de oy hakkı mücadelesi veren "sufrajet"lerin yaptığı gibi, kitlesel, ucu şiddete varan, ölümüne yapılan bir mücadele olması gerektiğini düşündük ve bu türden bir örnek bulamayacağımız için geçmişimize bakmayı önemsemedik. Oysa Osmanlı toplumunda döneme özgü çeşitli dinamiklerin çerçevesinde, değerlerin sorgulanması, hak ve özgürlük taleplerinin gündeme getirilmesi, bunların kamuoyunda tartışılarak uygulamaya geçirilmesi açısından hayli zengin bir kadın hareketi yaşanmıştı. Bu durum, toplumsal yapının özgül koşullarının hareketin yönü ve niteliğinin belirlenmesinde ne denli önemli olduğunu bir kez daha göstermektedir. Avrupalı hemcinsleri siyasal yaşama katılım mücadelesi verirken, Osmanlı kadınının mücadelesinin ana konusunu eğitim, çalışma gibi soyutlandıkları alanlara katılmak oluşturmuştur. Sorun, kadın hareketi kavramına yüklenen tanımdan kaynaklanabilir, dönemin koşulları görmezden gelinebilir. Ölçüt alınması gereken, her ülkenin kendi gerçekleri doğrultusunda verdiği mücadeledir.

Osmanlı kadınlarına ilişkin özgün kaynakların gözden kaçırılması, çoğu ikincil olan az sayıdaki kaynağın sürekli yinelenmesi, geçmişin bilinmezliğinin sürdürülmesinde bir başka önemli faktördür. Bunlardan etkilenerek üretilen çalışmalar ise, sonuçta yeni bir şey getirmedikleri gibi, verilen bilgilerin tartışılmadan doğru kabul edilmesine de yol açmışlardır. İkincil olsun veya olmasın bu kaynakların çoğu entelektüel erkeklerin kadınlara ilişkin görüşleridir. Oysa kadınları kendi ifadesiyle vermenin yolu aranmalı, onların yazdığı eserler, dergiler, anılar, mektuplar gibi özgün çalışmalar temel kaynak olarak kullanılmalıdır.

Kadın kurtuluş mücadelesinin en önemli adımlarından biri, hareketin bağımsızlığını kazanmasıdır. Ancak, Türkiye'de kadın hareketi, tarihsel süreç içerisinde modernleşme, uluslaşma, sosyalizm ve gibi çeşitli toplumsal ve siyasal projelerin ve ideolojilerin baskı-

sı ve ağırlığı altında kalmıştır. Kadınlar sosyal, siyasal ve ekonomik alanlarda yer almaya başlasalar, kendi hak mücadelelerini yürütseler de bu ideolojilerin etkisinden kurtulmaları çok zor olmuş, -Osmanlı Müdafaa-i Hukuk-i Nisvan Derneği deneyimini saymazsak- 1980'lere değin tam anlamıyla feminist bir örgütlenmeyi yeniden başlatamamış, bağımsız bir kadın hareketi geliştirememişlerdir. Bu baskının izleri halen devam etmektedir. Toplumsal hareketlerde, örgütlenmelerde kadın konusuna bir yan mesele olarak bakmaya devam eden ve feminist hareketi küçümseyen görüşler günümüzde de vardır.

Yine tarih araştırmalarında sıkça rastlanan bir yanlışlık, geçmişi, etnosantrik bir tanımla bugünkü değer ve inançlara göre yorumlamak, şimdinin bilinciyle geçmişi yargılamak olarak karşımıza çıkar. Geçmişteki kadın hareketine bugünkü kazanımlar açısından bakıldığında, bu durum bizi geçmişteki kadın mücadelesinin ve düşünce biçiminin küçümsenmesine ya da neden öyle olduğu gibi, geçmişi hesap vermeye çağıran düşüncelere götürür. Bu nedenle incelenen dönemin, koşulları ile birlikte ele alınıp değerlendirilmesi, değişen tarihsel konumlarda yerel özgüllüğü gözardı etmeden evrenselliğin vurgulanması gerekir. Her toplumsal yapının kendine özgü koşulları vardır ve bu koşullar hareketin biçimini, yönünü etkiler. Bugünün değer yargılarını evrensel geçerliliklerle yüklü aksiyomlar derecesine yükselterek geçmiş yorumlanamaz. Osmanlı kadın hareketini ancak böyle bir yaklaşımla anlayabiliriz.

"Hak mücadelesi için ilk girişimler kimden geldi? Kadınlardan mı, erkeklerden mi?" soruları da hareketin önemsizleştirilmesine katkıda bulunur. Bu konuda erkeklerle kadınların görüşleri arasındaki farklılığa bakılabilir. Burada önemli olan "devlet için, toplum için değil, kadınlar için birşeyler isteyip istenmediği" gerçeğidir. Erkekler kadınları iyi anne, iyi eş olarak değerlendirip onların bu özelliklerini mutlaklaştıracak girişimlere gidip, düzenlemelerde bulunmuşlardır. Ama erkeklerin kendi çıkarları doğrultusunda gerçekleştirdikleri çabalar sonuçta kadının toplumsallaşmasına yarayarak onun sadece anne ve ev kadını olma zincirinin kırılmasına yol açmıştır. Çünkü "iyi" olmak için eğitim şarttır. Eğitim de, farklı kimlikler istemini gündeme getirir bir süre sonra...

Kadın dergilerinde kadınlardan çok erkeklerin kadın imzasıyla yazı yazdıkları, kadınların kendi hakları için çaba göstermedikleri şeklindeki iddia, o dönemde olduğu gibi bugün de paylaşılmaktadır. Bu türden bir suçlamayı kabul etmez kadınlar. Bu türden bir kadın yazısına, *Kadınlar Dünyası*'nın sayfalarında yayımlanan cevabın başlığı, "Erkeklerden Ziyade Erkekler"dir. Bu türden iddiaların ardında, kadınların yazı yazma yeteneğinin olmadığı, kadınların haklarını erkeklerin savunduğu şeklindeki düşünce yatar. Gerçi bazı erkekler kadın imzası kullanarak kadın dergilerinde yazı yazmıştır. Ancak bu durum "Erkekleri böyle bir harekete iten neydi?" sorusuyla birlikte ele alınmalıdır. Acaba erkekler kadın imzasıyla yazı yazarken kadınlara yardım etmek kaygısını mı taşıyorlar, yoksa kendi görüşlerinin kadınlarca kabul edilmesini sağlamayı mı amaçlıyorlardı? Belki de kadınları bilinçlendirmekten öte, harekete müdahale ederek kendi belirledikleri çerçeveye sokmak ve işin içine girebilmekti hedef... Böylece durum sadece fikir beyanı olmaktan çıkacak, bir eylem fark ettirilmeden yönlendirilmiş olacaktı. Ancak kadınları yazılarıyla harekete geçirmek isteyen, kadın hareketini destekleyen erkeklerin varlığına da dikkat çekmekte fayda var. Ama kadınlar, erkeklerin dayattığı taleplerin ötesine geçmiş, hareketin çizgisini yine kendileri belirlemişlerdir.

Aslında kullandıkları üslup farklılığından kadınlarla erkeklerin yazılarını ayırt etmek mümkündür. Erkeklerin yazdığı yazılar daha bilgiç, ders verircesine, kadınların yazıları ise samimi, isyan eden, çare arayan bir ifade taşımaktadır. Gerçi kadın imzasıyla yazan erkekler olduğu gibi erkek imzasıyla ya da takma adla yazan kadınlar da vardır. Kadınları böyle bir davranışa iten, kadın imzalı yazıların dikkate alınmaması, dolayısıyla yayım olanağı bulamamasıydı. Fatma Aliye'nin başına gelenleri hatırlayalım: Georges Onet'nin *Volonté* adlı eserini *Meram* adıyla çevirmiş, çeviren olarak "Bir Hanım" imzasını atmıştı (1889). Ancak, kadınların yabancı dillerden böyle kapsamlı çeviriler yapabileceğine kimse inanmak istemediğinden uzun tartışmalar çıkmıştır. Hatta Fatma Aliye, bu tavır karşısında, failin (!) kendi olduğunu açıklamaktan çekinmiş ve makalelerinde gerçek adı yerine "Mütercime-i Meram" imzasını kullanma yolunu seçmiştir. Ta ki, kendi adıyla basılan ilk romanı *Muhadderat*'a dek...

Kadınların karşılaştığı küçümseyici iddialar bu kadarla kalmamış, "kadın hareketi İstanbul'la sınırlı" ya da "yalnızca eğitilmiş kadınlar bu harekete dahil olmuşlar, o halde ifade edilmeye değmez" şeklindeki yorumlar da karşılarına hep çıkmıştır. Bu düşünce biçiminde, aslında pek çok toplumsal hareketin eğitimlilerden ve kent kökenlilerden kaynaklandığı gerçeği gözardı edilmektedir. Üstelik önemli olan bu kadınların hangi kesimden geldikleri değil, kadınların kendilerine özgü hak ve taleplerini ortaya koymalarıdır.

1910'larda bir derginin 3000 kişi tarafından satın alınması, hiç de küçümsenecek bir durum değildir. "Bu tiraja ulaşan kadın dergilerinin varlığı, hareketin alanını belirleyen ölçütler arasında sayılamaz mı? Bir hareketi kitlesel kılmak için tek bir kıstas mı ele alınmalıdır? Önem sıralaması hangi kıstasa göre yapılıyor? Hareketin kitlesel olması şart mı?" soruları da sorulmalıdır. Tek kıstasa göre değerlendirmek ve bu hareket kitlesel midir, değil midir türünden soruları sormaktansa, bir grubun başlattığı hareketin bir dönem sonra, kitleler tarafından ne kadar benimsendiği veya gündemde tutulduğuna bakılmalıdır. Ayrıca hareketin etkinliğini gösteren önemli göstergelerden biri de, sağladığı kazanımlardır. Birçok alanda olduğu gibi Osmanlı kadınlarının özellikle eğitim alanında verdikleri mücadeleyle, kadınlar için bir üniversitenin, İnas Darülfünunu'nun açılması sağlanmıştır. Bunun gibi ilk kez bir kamu kuruluşuna girebilme yolunda verilen çabayı da gözardı etmemek gerekir.

"Kadın hareketinde devamlılık var mı?" sorusu da aynı küçümseyici görüşün ürünüdür. Bir hareketin devamlılığından çok, gündeme gelmesi, ifade edilmesi önemlidir. Kaldı ki, kadın hareketi aslında ülkelere, yüzyıla, döneme, koşullara göre değişen bir sürekliliğe sahiptir. İşte kadın tarihi çalışmaları küçümsenen ve unutturulan bu geçmişin sürekliliğini göstermede önemli bir rol üstlenir. Kadın hareketi her kazanımdan sonra bir duraklamaya girse de yeni talepler doğrultusunda, yeniden harekete geçme konusunda sürekliliğe sahiptir.

Sürekliliği göstermede önemli rol üstlenen "kadın tarihi" çalışmaları, 1970 sonrasında kadınların kendi bakış açılarıyla, kendileri için, kendileri adına bilgi üretme alanı olarak ortaya çıkan "kadın araştırmaları"nın temel ekseninde yer almıştır. Çünkü geçmişimizi bilmek biz kadınlar için çok önemlidir. Eğer, geçmişimiz "yok" ol-

maktan kurtarılamaz, kadınlar görünür kılınmazsa her kuşak, bayrağı bir öncekinin bıraktığı yerden alıp devam etme şansına sahip olamayacak, yarışı yeniden başlatmak zorunda kalacaktır. Bu da zaman ve güç kaybına yol açacaktır.

Kadın tarihi öğrenildiğinde ise, hep bir şaşkınlık duyulacaktır. İlk kadın romancımız Fatma Aliye 1896'da "Ünlü İslam Kadınları" adlı incelemesinde, 13. yüzyılda erkeklere eğitim veren yüze yakın kadın profesörün varlığından söz ederken aynı şaşkınlığı dile getirmiştir. Aynı şekilde, Fatma bint-i Abbaş'ın, şeyhesi olduğu bir tekkede, günümüzdeki kadın sığınaklarına benzer bir şekilde kocası tarafından kovulan, kötü muamele gören, herhangi bir nedenle aciz duruma düşen kadınları karşılık beklemeden barındırdığını öğrenmek kimi şaşırtmaz?

Bu araştırmayla, Fatma Aliye'nin "Nasıl oluyor da tarihimizden bu denli habersiziz" sorusuna neredeyse yüz yıl sonra benim de yanıt aramam düşündürücü değil mi?

—

Belgeler
Kadın Derneklerinin Programları

1. CEMİYET-İ HAYRİYE-İ NİSVANİYE

Cemiyetimiz, her hafta pazartesi günleri Yalılar'da Karlı Arslan karşısında merhum Telci Osman Efendi'nin haremi Emine Hanımefendi'nin hanesinde in'ikad eder.

Takib Ettiğimiz Maksad-ı Esasî

Mekteblere hizmet, tevsi-i malumata gayret, muhtâcîne muavenettir. Sermayemizin tezyidi için erkeklerimize bar olmaksızın mahsul-ı mesaimizle tedarik edilmek üzere sûret-i meşruada her türlü fedâkarlık icrasına hazırız.

Teftişe selâhiyatdar olduğumuz mekteblerin ahvâl-i dahiliyesini tetkik ile elimizden geldiği derecede noksanı ikmale çalışmak ehass-ı âmâlimizdendir.

Mukarrerat:

Aza ikiye münkasımdır. Biri azay-ı idare, diğeri azay-ı fahriyedir. Azay-ı idare nizamnâmede dahi muharrer olduğu üzere mikdar-ı muayyen-i duhuliye ve maaş tediyesiyle ve bir güna mani olmadığı takdirde her içtimada hazır bulunmakla mükelleftir.

Azay-ı fahriye, cemiyette isbat-ı vücud etmeksizin yalnız mükellefiyet-i nakdiyeyi eda ve cemiyetin tevdi edeceği hizmeti ifa ile muvazzaftır.

İcraat

Aza hanımların mahsul-ü dest-i mesaisi olarak vücuda gelmiş her nevi el işlerinden müretteb bir piyango derdest-i keşidedir.

Teraküm eden nükûd hesab-ı câri usulüne tevfikan emin bir ticarethânede mahfuzdur.

Varidat ve masarifat defterleri, kaideten suret-i muntazamada tahrir olunur. Maaşı cemiyetimiz tarafından verilmek üzere mekâtib-i inâsa idhal edilen talibatın mümkün mertebe tehvin-i ihtiyaçlarına gayret olunmaktadır. Programımızda derdest-i tanzim olup muahharen neşredilecektir.

Mülahaza

Azay-ı cemiyetin umumunda kavi bir hiss-i vifak, metin bir azm u sebat, fevkalgaye hüsn-ü niyet, yorulmaz sa'y-ı mûrâne mevcuddur. Şimdilik mef-

kûd olan bir şey varsa o da her umurun vasıtay-ı icrâiyesi olan meblağdır ki onun da istihsali için her türlü vesâit-i namuskâraneye müracaat edilmektir.

Bu birinci hatveyi pek müteredditdâne atmıştık, ancak mazhar olduğumuz rağbet cesaretimizi müzdad eyledi. Azay-ı cemiyetimiz mafevka't-tasavvur tekessür etmiştir. Fahri azalığa talib olanlar şehrimiz ahalisinden başka İstanbul'da, Edirne, hatta Mancester (İngiltere) mukîm vatandaşlarımızdır.

Bu hasenatperver meşâhir-i nisvan-ı Osmaniye'nin isimleri azay-ı fahriye defterimize zinetsâz olmaktadır. Maksadımızın ulviyeti nisbetinde muvaffakiyetimizi temenni eyleriz.

(Kaynak: "Cemiyet-i Hayriye-i Nisvaniye", *Kadın*, 10 Teşrin-i Sani 1324, no. 8, s. 6-7.)

2. TEALİ-İ VATAN OSMANLI HANIMLAR CEMİYETİ

Tarih-i tesisi 4 Kanun-i Evvel 1325, Selanik.

Fasl-ı Evvel

Birinci madde: Merkez-i umumisi Selanik olmak üzere Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin taht-ı himayesinde Teali-i Vatan Osmanlı Hanımları'nın Cemiyeti namında 4 Kanun-i Evvel 1325 tarihinde bir cemiyet-i hayriye-i nisvaniye teşekkül etmiştir. Bu cemiyetin müessisesi Nesime Yusuf Hanımefendi'dir.

İkinci madde: Teali-i Vatan Osmanlı Hanımlar Cemiyeti'nin esas-ı teşekkülü bilhassa Osmanlı hanımlarının terakkiyât-ı ictimaiye ve tekemmülât-ı medeniyyesi esbâbını istikmal ve vatanın ihtiyacât-ı hazırâ-i umumiyyesine göre alelumum hayrât ve hasenâta hizmet ve delâlet etmek maksadından ibarettir.

Üçüncü madde: Bugün ihtiyacât-ı mühimme-i vataniyyenin en birincisi satvet ve muhabbet-i bahriyye-i Osmaniyye'nin takviyesi kazıyesi olmasına nazaran derc ve cem edilecek iane sermayesinden evvel-be-evvel Osmanlı hanımlarının dahi bir eser-i mürüvvet ve muaveneti olmak üzre yüzde ellisi (Nevzad-ı Vatan) namında hükümetin münasib göreceği sistemde bir sefine-i harbiyye ihdasına; yüzde otuz beşi vatanın icab eden nukâdında velâdet-haneler yetime ve bîvaye fukara kızlarına medar-ı intiaş olacak ve emtia-i dahiliyyenin terakkiyâtını temin ve tevsi etmek üzre darüssınaeler ve muhtelit inas mektebleri ve bu gibi teşebbüsat ve müessesat-ı insaniye ve medeniyye vücude getirmeğe ve yüzde on beşi dahi muharebat-ı müesseifede Hilâl-i Ahmer Cemiyet'lerine muavenet ve iştirak etmek âfât-ı semâviyye ve arzıyye ve ilel u emraz-ı müstevliyye musâbinîne mededres-i insaniyyet olmak gibi ahvâl-ı fevkaladeye hasr u tahsis olunacaktır. Ve işbu teşebbüsâta ait sarfiyat ve buna müteallik mukarrerât-ı lâzıme Hanımlar Cemiyeti Meclis-i Umumiyesi'nin tensibine menût bulunacaktır. Ancak muharebât-ı müessife ve âfât-ı semâviyye ve ilel-i müstevliyye gibi ahvâl-i fevkaladeye karşı vaki olacak mu-

avenât ancak ittihaz olunacak tedâbir ile ihtiyar edilecek mesârifin mahiyeti, tafsilât-ı lâzımesi bilahare meclis-i umumiye arz edilmek üzere heyet-i idare ve komisyon-ı mahsusanın tasvibiyle derhal tatbik ve icra kılınacaktır.

Dördüncü madde: Cemiyet bilâ-tefrik-i cins ü mezheb her sahibe-i ihtiyacın inde't-tahkik anlaşılacak fakr u zaruretine vesait-i mümkine ile çaresâz olmağa dahi gayret edecektir.

Beşinci madde: Teali-i Vatan Osmanlı Hanımlar Cemiyeti'nin her sene lâakal bir defa akd-i ictima' etmek üzere Selanik'te bir meclis-i umumisi olacaktır. İşbu meclis-i umumiye senevi yüz yirmi kuruş ve daha ziyade nakden veya malen îanede bulunacak hanımlar aza-i daime olacaktır. Meclis-i Umumi yevm-i muayyende lâakal azası elliden dûn olmamak üzere hazır bulunacak hanımlarla akd-i ictima' edecektir. Yevm-i ictimada hazır bulunamıyanlar reylerini bir hafta evvel doğrudan doğruya merkez-i umumiye gönderebilirler. Meclis-i umumi her sene id-i milliye müsadif Temmuzun onuncu günü in' ikad edecek ve icabı halde on beş gün kadar devam edebilecektir. İşbu meclis-i umuminin bir riyaset-i evvelisi ve dört riyaset-i saniyesi olacak ve bunlara aid intibahât rey-i hafi ile icra edilecektir. Fakat meclis-i umuminin ilk ictima'ı müessise-i cemiyet sıfatıyla müşarünileyha Nesime Hanımefendi hazretlerinin taht-ı riyasetlerinde in'ikad edecektir.

Altıncı madde: Meclis-i umumi heyet-i cemiyetin bir seneye aid bilumum mukarrerât ve muamelâtını ve riyasetin işbu nizamnameye muvâfık kaffe-i icraat-ı fezlekesini ve umur-ı maliye ve hesabiye memurlarının hesabâtını teftiş ve heyet-i idarenin tertib eylediği bir senelik bütçesini esbâb-ı mucibe layihasıyla beraber tetkik, heyet-i idare azasının intihabâtını icra ve ıslahata ve tevsi'-i muamelât ve komisyonun tasvibine arz eylemek üzere nizamnamede lüzum görülecek tadilâta dair heyet-i idarenin mazbatalarının tasdik eyler. Karar ittihazında ekseriyet-i mutlaka lâbüdd ise de nizamnamenin tadili bütçenin tasdiki ve heyet-i idare azasının intihabâtı için sülüsân-ı ekseriyet kâfidir. Tesâvi-i âra vuku'unda reisenin tarafı tercih olunur.

Fasl-ı Sani

Yedinci madde: Teali-i Vatan Osmanlı Hanımlar Cemiyeti Selanik merkez-i umumisi heyet-i idaresinin riyaset-i evvelisi müessesisesi müşarünileyha Nesime Hanımefendi tarafından deruhte olunacağı gibi cemiyete dahil olacak anâsır-ı muhtelifenin ekseriyet ve ekaliyeti ile mütenasiben dört riyaset-i saniyyesi ve on dört azası bulunacaktır. İşbu heyet evvel emirde muvakkat surette müşarünileyhaca ve bilahare ilk seneye mahsus bir istisna olmak üzere Mart'a kadar ve sinin-i âtiyyede 10 Temmuz'da ictima edecek meclis-i umumî tarafından intihab ve tayin kılınacaktır.

Vilayât ve livalarda bir reise-i evvelisi iki de reise-i saniyeleri olmak üzere dokuz ve kazalarda bir reissesi olmak üzere beş azadan ibaret olarak teşekkül edecek heyet-i idarelerde birinci sene için şimdilik en evvel teşebbüs edecek hanımefendiler ve bilahare iane-i daimeye iştirak eden hanımefendiler mevcudunun yüzde yirmi beşinden dûn olmamak üzre ictima' edecek heyet-i umumiyye-i intihabiyye tarafından rey-i hafi ile intihab ve tavzif edilecektir.

İdare heyetleri azasının nısfından bir fazlası hazır bulunduğu halde ita-i karar ve lâakal haftada bir defa ictima eder.

Sekizinci madde: Selanik'te İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin Beşinci Kulübü delâletiyle sair külüplerdeki aza-i cemiyetten ve anâsır-ı muhtelifeden mürekkeb olarak teşekkül eden ve her sene merkez-i umuminin her muamelesine nezâret ve vesâtetiyle beraber hesabât-ı kuyudiyyenin temin-i intizamına sarf-ı gayret edecektir.

Diğer mahallerde bu komisyona ait vazife yine İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin şubeleri tarafından görülecektir.

Dokuzuncu madde: Teali-i Vatan Osmanlı Hanımlar Cemiyeti'nin derc ve cem' edeceği iane-i şehriyye-i daime bir kuruştan beş kuruşa kadar olacaktır.

Gerek şehrî olsun gerek bir defaya mahsus bulunsun iane olarak verilecek her nev'i eşya dahi kabul olunacak ve hükümetin ruhsat-ı resmiyyesine iktiran eden hibeler ve vasiyetler ve teberru' suretiyle temellük-i emval dahi kabul edilecektir.

Arzu edenler bir seneliği, altı aylığı, üç aylığı def'aten vermekte muhtardırlar. Mürüvvet ve hamiyet âleminde hanımların göstereceği temayülâta bir had tayine mümkün olamıyacağı cihetle bundan fazla verecekleri iane-i şehriyye ve gösterecekleri asar-ı mürüvvet cemiyetçe bir mevk-i takdir tutacağı gibi bir defaya mahsus olmak üzre ita buyurulacak ianat dahi maaş-şükran kabul olacaktır. Yirmi dört liradan daha ziyade ianat-i mühimmede ve o nisbettte hedâyâ-i lâyıkada bulunacak hanımefendilerin nâm-ı ulvileri cemiyetin levha-i iftiharına kaydedilerek her senenin ictima-i umumiyyesinde hayr ile yad kılınacaktır.

Onuncu madde: Cemiyet'in nâşir-i efkâr-ı olmak üzere atiyyen şehrî bir mecmua neşredileceği gibi varidât ve mesârifât-ı şehriyyesi komisyonca tertib edilecek bilanço ile Selanik'te elsine-i muhtelife ile intişar eden gazetelerde ilan olunacaktır.

Amâl ve mekâsid-i cemiyeti tenvir için mev'izeler tertib ve makâlât ve resâil tahrir ve tevzi' misillu vesaite dahi tevessül cümle-i tasmimâtdandır.

Onbirinci madde: Cemiyetin varidât-ı umumiyyesi Osmanlı Bankası'nda veyahud daha muvafık bir şerait ile devletçe tanınmış olan Selanik Bankası gibi bankalarda terâküm edecek ve sermayenin gerek mevduatı ve gerek makbuzâtı Teali-i Vatan Osmanlı Hanımlar Cemiyeti ile komisyon-ı mahsus namına icra olunacaktır. Aynen verilecek ianat için müstakil sigortalı bir mağaza isticar edilerek birikecek eşya zuhur edecek taliblerine satılacağı gibi her senenin id-i millisinde birer sergi küşâdiyle enzâr-ı umumiyye arz ve icabında piyangolar dahi tertib kılınacaktır. Cemiyetin takib ettiği tedâbir-i hayrât ve hesenâta karşı bilhakkın ifa-i vazife edebilmesi için icab ederse diğer menâbi-i varidât taharri ve teminine dahi teşebbüs ile iktitâf-ı semerâta çalışacaktır.

Müstahdemin Vezaifi

Onikinci madde: Teali-i Vatan Osmanlı Hanımlar Cemiyeti'nin taht-ı idaresinde bulunacak heyet-i müstahdeme cemiyetin varidatıyle muamalatının göstereceği ehemmiyete mütenâsiben tertib edilmek üzere şimdilik cemiyet-

ce lüzum görüldükçe tedricen hizmete davet olunacak olan bir müdire ile bir müfettişeden bir kâtibe ile iki muhasebe ve bir muharrireden ve bir terceme ve bir de veznedardan mürekkeb olacaktır. Hademe ile tahsildarlar dahi hâle ve ihtiyaca göre ayrıca tertib ve istihdam kılınacaktır. Bu heyet-i müstahdemenin vezaif ve maaşâtı talimât-ı mahsuse ile tayin olunacağı gibi mücazât ve mükafât icabâtı da o talimatta musarrah bulunacaktır.

İanenen Suret-i Cibayeti

Onüçüncü madde: Heyet-i müstahdemenin ifa-i vazifeye vuku'-i davetiyle teşkilâtına başlanıldığında onlara devr edilmek üzere iane itasını taahhüd edenlerin isim ve şöhret ve mahall-i ikâmetlerini ve taahhüd ettikleri mebâliğin miktarâtını ve taahhüd tarihini mübeyyin icab eden esas defterleri şimdilik heyet-i idareleri tarafından tutulacaktır. Esas defterleri mucibince her ay gayesinde cibayet olunacak o ayın tekâsit-i müteahhidesiyle bir defalık ve tekâsit-i müteahhideye mahsuben peşin olarak o ay zarfında verilmiş olan ianât kezâlik numunesi hazırlanan şehriye cetveline bervech-i müfredat geçirildikten sonra iane verenler tarafından o ay için verdiği mebaliğin hizasına imza ve mühür veya işaret vaz' edildikten ve tekâsit-i müteahhideye mahsuben bervech-i peşin verilen akçenin defterdeki şühur-ı atiye-i ianesine mahsus hane ile mülahazat hanesinde tasrih olunduktan ve tarih konulup şimdilik heyet-i idare mühür-i resmisiyle ve âhiren heyet-i müstahdeme tarafından mühürlendikten sonra toplanan para ile beraber gerek Selanik merkez-i umumisinden ve gerek diğer mahallerden bervech-i numune tahrirat makamına kaim olacak ve her şubeye gönderilecek olan matbu' irsaliye pusulasıyla doğrudan doğruya ve en emin ve seri' vasıta ile komisyon-ı mahsusuna isâl edilecektir.

Ondördüncü madde: Gerek muntazaman aydan aya ve gerek bir def'aya mahsus olarak verilecek ianat ve hedâyâ için dahi eshabına komisyon-i mahsus mühriyle mahtum birer makbuz verileceği gibi mülhâkattan bervech-i bâlâ komisyona gelecek ianat için işbu nizamnamenin zîrinde mevzu' komisyonun mühr-i resmisini havi, matbu' makbuzlar gönderilecektir. Ver her şubenin varidat-i şehriyesini havi olarak komisyona gelecek cedâvil dahi Teali-i Vatan Osmanlı Kadınlar Cemiyet-i Merkeziyesi'nce her ayın hesabât-ı umumiyyesine aid ve komisyona mu'tâ icmal-i umumiyyeye nakl-i mahsubat için cemiyet-i mezkureye tevdi' ve teslim kılınacaktır. Tahsilât-ı vakıa için suret-i mahsusede tahsildarlar tayin edilecek ve bu tahsildarlara mevkiine ve icab-ı hale göre maaş veya aidat verilecektir ki bu da mahalli heyet-i idarelerince tesbit ve takdir edilecek nisbete tabi' tutulacaktır.

Onbeşinci madde: Teali-i Vatan Osmanlı Hanımlar Cemiyeti için teşekkül eden ve esas vazifesi sekizinci maddede muhtasaran tarif edilen komisyon-ı mahsusun kuyudât-ı esasiyye ve hesabiyye muharrerât-ı cariyesini tertib edeceği talimât-ı mahsuse dairesinde ifa eylemek ve komisyon ma'iyetinde bulunmak üzre ayrıca bir heyet-i muvazzafa istihdamı dahi mukarrerdir.

Onaltıncı madde: Mevadd-ı salife ahkâmının takib ve icrasına merkez-i umumi komisyon-ı mahsusu ile merâkiz-i sairedeki İttihad ve Terakki Cemiyeti kulüpleri tarafından nezaret ve muavenet olunacaktır.

Hâtime

İşbu nizamname komisyonca tertib ve münderecâtı ittifak-ı ârâ ile tasvib olunmuştur. 3 Kanun-i Sani Sene 325.

Reis-i Komisyon: Selanik Orman ve Maadin Müdürü Yusuf
Aza: Selanik Düyun-ı Umumiye Nazırı Mehmet Tevfik
Selanik Ziraat Bank Muhasebecisi Rıza
Selanik Merkez Ceza Reisi Rıza
Selanik İstinat Ceza Reisi Ömer Lütfi
Selanik İki Lüle Şeyhi Ömer

(Kaynak: Zafer Toprak, "İttihad Terakki ve Teali-i Vatan Osmanlı Hanımlar Cemiyeti", *Toplum ve Bilim*, 1989, no. 43-44.)

3. OSMANLI TÜRK HANIMLARI ESİRGEME DERNEĞİ

Birinci madde: Osmanlı Türk Hanımları Esirgeme Derneği'nin maksad-ı teşekkülü "İttihad ve Terakki Kız Sanayi" mektebine nakden ve fikren yardım etmek, şüheda veya muhacirin yetim ve bi-kes kalan kız çocuklarına tesis olunacak darüssınaada sanayi-i nisaiyeyi öğretmek ve hayat-ı iktisadiye-i Osmaniyenin inkişaf ve terakkisine çalışmaktır.

İkinci madde: Demek bu maksadına vusul için icabında sırf kadınlara mahsus olmak üzere ücretli-ücretsiz hitabeler tertip ve Türk hanımlarının sanayi-i nisaiye rağbetini ve Türk ahlak ve âdatını ihya için münasib eserler neşr edecek ve mahallâtda da yine kadınlardan mürekkeb olmak üzere şü'beler tesis edecektir.

Üçüncü madde: Dernek gerek mekteb gerek darüssanaa gerekse iktisada aid husussatda hiç bir fırka ve cemiyetle rabt ve münasebetde bulunmayacaktır.

Dördüncü madde: Mektebe ait hususat hakkında dernekçe ittihaz olunan mukarrerât mektebin müessis-i evveli olmak cihetiyle İttihat ve Terakki Nur-ı Osmaniye Kulübü'ne bildirilecekdir.

Beşinci madde: Kulübün mekteb üzerinde ancak hakk-ı mürakabesi olup, muâmelât-ı umumiyesine hakk-ı müdahalesi yoktur ve olmayacaktır.

Altıncı madde: Kulübün mekteb ve darüssınaanın terakki ve tekamülüne aid vesaya-yı ma'kulesi dernekçe makbul olacakdır.

Yedinci madde: Siyaset, derneğin daire-i iştigalinden gayet hariçtir.

Hey'eti İdare ve Vezâifi

Sekizinci madde: Dernek a'zâ-i umumiye tarafından intihab edilmiş oniki a'zâ vasıtasıyla idare olunacaktır.

Dokuzuncu madde: Dernek a'zâsının biri reise-i ûlâ ve ikincisi reise-i saniye ve biri katip ve biri veznedar olacaktır.

Onuncu madde: Heyet-i idare haftada lâakal bir def'a toplanarak derneğin umur ve muâmelâtını idare ve rü'yet eyleyecek ve muzâkerât ve mukarrerât-

ı lazimeyi ittihâz edecektir. A'zâdan biri sözünü bitirmedikçe diğerlerinin söz söylemeye hakkı olmayacaktır.

Onbirinci madde: Bir ay zarfında bilâ-mazeret üç toplanmada hazır bulunmayan a'zâ heyet-i idareden istifa etmiş ad olunacaktır.

Onikinci madde: Toplanmalarda hazır bulunan a'zâ devam defterini imza edecektir.

Onüçüncü madde: Hey'et-i idarece verilecek kararlar ekseriyet-i mutlaka ile olacak ve kararın altı müzakere ve kararda hazır bulunun a'zâ tarafından imza edilecektir.

Ondördüncü madde: Cereyan eden müzâkerât ve ittihâz olunan mukarrerât karar defterine yazılacaktır. Verilen karara muhalif-i reyde bulunan a'zâ esbab-ı muhalefetini tahrir, üzerini imza edecekdir.

Onbeşinci madde: Şu'abat ile muhabereye reise-i ûlâ ve onun gıyabında reise-i saniye me'zundur. Muhaberatda katibin de imzası olacaktır.

Onaltıncı madde: Derneğin mühürü reise ile a'zâdan birinin mühüriyle mühürlenmiş bir kutu içinde saklanılacakdır.

Onyedinci madde: Hey'et-i idareye reise-i ûlâ ve onun gıyabında reise-i saniyelerden biri riyaset edecektir.

Onsekizinci madde: Hey'et-i idarede müzâkere olunacak mevâddın ruzname-i müzâkeresi hey'etin ictima'ından evvel reise ve katibe tarafından tanzim olunacak ve hey'etin ictima'ında hey'ete tebliğ olunacakdır. Müzakerede ruznâmedeki tertibe riayet olunacaktır.

Derneğe Girmenin Usulü:

Ondokuzuncu madde: Derneğin üç türlü a'zâsı olacakdır. A'zâ-i müessise, a'zâ-i fa'ale, a'zâ-i müzahire. A'zâ-i müessisenin bir lira, a'zâ-i fa'alenin birinci sınıfı bir lira, ikinci sınıfı yarım lira, a'zâ-i müzahirenin birinci sınıfı bir mecidiye, ikinci sınıfı on kuruş tahsisât verecektir.

Yirminci madde: Taahhüdatını üç ay muntazaman ifa etmeyen hanım mü'temerde hakk-ı rey'den mahrum olacaktır.

Yirmibirinci madde: Bir hanımın derneğe a'zâ olması için behamahal a'zâdan biri tarafından teklif olunması lazımdır.

Yirmiikinci madde: Hey'et-i idare a'zâsı olmak üzere teklif olunan hanım hakkında hey'et-i idarece tahkikat-ı lazime icra edilmedikçe kabul olunamaz.

Yirmiüçüncü madde: Hey'et-i idarece verilen karar teklif eden a'zâya tebliğ olunmadıkça hey'et-i idareye a'zâ olacak hanım derneğe getirilemez.

Yirmidördüncü madde: Kabulüne karar verilen hanım bu kararın kendisine tebliğini müteakip ilk taahhüdatını derneğe göndermeye mecburdur.

Yirmibeşinci madde: Hey'et-i idare dört sene değişmeyecekdir. Dört sene'nin nihayetinde yeniden intihab olunacaktır.

Yirmialtıncı madde: Derneğe kabul edilen her hanım derneğe müessesâtına nakden ve fikren hizmetle mükelleftir.

Yirmiyedinci madde: Her kabul olunan hanım derneğin kendisine tevdi' edeceği vezaif-i meşruayı bilâ-itiraz ifâ edeceğine dini, milleti, namusu ve vicdanı üzerine söz verecektir.

Mü'temer

Yirmisekizinci madde: A'zâ-i müessise, fa'ale ve a'zâ-i müzahire ilk senede bir def'a ve ba'de her senenin eylül ve mart ibtidalarında iki defa da'vetsiz veya hey'et-i idarenin da'veti üzerine eyyam-ı sairede fevkalade olarak derneğin merkez idaresinde bir mü'temer akid edecektir.

Yirmidokuzuncu madde: Mü'temer hey'et-i idare reise-i ûlâsı tarafından küşad edilecek ve mü'temer devam ettikce riyaset etmek üzere ekseriyat-ı mutlaka ile ve her biri ayrı ayrı hafî reylerin birreise-i ûlâ ve iki reise-i saniye ve iki katip intihab olunacaktır.

Otuzuncu madde: Mü'temer bütün müzâkerâtını iki celsede ve icabı halinde nihayet üç celsede hitama erdirecektir.

Otuzbirinci madde: Mü'temer hey'et-i idarenin raporunu kıraat ettikden sonra tenkid ve teklifâtını müzâkere ve luzüm gelen kararları ittihaz edecek ve bilanço ve hesabatını rü'yet ve hey'et-i idareyi ekseriyat-ı mutlaka ile intihab ettikden sonra ictimaatına nihayet verecektir.

Otuzikinci madde: Hey'et-i idare intihabâtı senede bir kere mart mü'temerinde olur.

Otuzüçüncü madde: Her celsenin müzakeresi reiselerle katiblerden mürekkeb olan divan-ı riyaset tarafından tertib olunacak ruzname-i müzakere dahilinde cereyan edecektir.

Otuzdördüncü madde: Mü'temerce cereyan eden müzâkerât ve ittihâz olunan mükarreratının hülasası bir deftere yazılacak ve ondan sonra olacak ictima-i umumide okunup cereyan eden müzâkerâta ve verilen kararlara muvâfakatı hey'etce tasdik olunduktan sonra zîr-i reislerle katibler tarafından imza edilecektir.

Otuzbeşinci madde: Beyan-ı fikir ve mütalaa eden bir a'zâ sözünü bitirmedikçe diğer a'zânın söz söylemeye hakkı olamayacaktır.

Otuzaltıncı madde: Mü'temerce sülüsan-ı ekseriyetle verilen kararların hey'et-i idarece icrası mecburidir.

Otuzyedinci madde: Mü'temerde derneğin üç türlü a'zâsı da hazır bulunacak ales-seviye beyan-ı fikir u rey eyleyecektir.

Otuzsekizinci madde: Derneğin müzakeresinde a'zâ olmayanlar hazır bulunmayacaktır.

Mal'umat-i Maliye

Otuzdokuzuncu madde: Varidat ve sarfiyat vesaik-i tahririyeye müstenid olacak ve her biri defâtir-i âidesine kayd olunacaktır.

(Kaynak: Serpil Çakır, "Osmanlı Türk Hanımları Esirgeme Derneği", *Toplum ve Bilim*, 1989, no. 42, s. 91-97. Dernek programı ilk olarak *Kadınlar Dünyası*'nın 2. ve 3. sayılarında, 5 Nisan 1329, 6 Nisan 1329 tarihlerinde yayımlanmıştır.)

4. MA'MÛLÂT-I DAHİLİYYE İSTİHLÂKI KADINLAR CEMİYET-İ HAYRİYYESİ

Cemiyetin maksad-ı teşekkülü yerli emtiasının istihlâkı hususunda sarf-ı mesai' etmekdir. Bazı hususat vardır ki, faaliyet ehliyetten ziyade ancak muavenet-i ahali ile mevki-i fiile gelebilir. Bugün Avrupa'nın refahını temin eden san'at ve ticaret değil midir? Bizim hal-i nisyanda kalan zavallı sanayi'miz terakki yerine tedenniye uğramamış mıdır? Ve bu yüzden kucak kucak paralarımızı Avrupa'nın eteğine döküyoruz. Ecânibe bakalım, cümlesi memleketlerinin ma'mûlâtında gayrisine iltifat etmezler. Çünkü onlar muhabbet-i vataniyyeyi, istihlâkât-ı milliyeyi ma'nâyı hakikisiyle anlamışlardır. Biz ise, maa'teessüf ya anlayamadık, yahud anlamak istemiyoruz. Fakat artık uyanalım (Elmâlû silahu'r-rical). Mal insanın herhalde silahıdır. Biz de silahımızı kendi vatanımızdan tedarik etmek çaresini düşünelim, tekâsülü terk ile sa'y u gayret edelim, mesai'mizi bil-fi'l icra etmekle neticelendirelim, biz Osmanlı hanımları herbir ihtiyacımız için Avrupalıların sa'y u gayretine iftikar ediyoruz. Evet bugün mevcudiyetimiz Avrupa'ya meydan okuyamaz. Fakat ne beis var? Sebat edelim. Bu işte bir bidâyet lazımdır. Vicdanımızın ulvî olan hissine tabiiyyetle memleketimiz ma'mûlâtını istihlâka vakf-ı vucud edelim. Revaç görüldükçe ma'mûlâtın âmilleri de bi-t-tabi rengini cinsini tebdile ve bize hoş görünecek şekillere konulmasına çalışacaklardır. Cemiyet menfaat-ı umumiyeyi temin için hiçbir fedakârlıktan çekinmeyecektir. İnşallah yakında "Ma'mûlât-ı Dahiliyye İstihlâkı Kadınlar Cemiyet-i Hayriyyesi" namıyla küşad edilecek terzihanede hanımlarımız sırf yerli emtiasından ihzâr olmuş her türlü levazımatı sühûletle tedarik edebileceklerdir. Kemal-i emniyet ve iftiharla.

Ve ilan ederiz ki mamûlât-ı dahiliyyemizi lâbis olanları zevk-i selim eshabı pek hoş göreceklerdir. Gaye-i maksadımız vatana, millete ciddi bir hizmet ifasından ibarettir. Küşadı mükerrer olan terzihanede fakir kız ve kadınlara ücret mukabilinde dikiş diktirilecek ve bunlardan mükemmel terziler yetiştirilecektir. Aynı zamanda cemiyet kadınlığın terakki ve tealisine, tenvir-i efkar ve tevsi'-i mâlumatına çalışacakdır.

Bu vatanperane teşebbüsün husûlü icin bütün nisvanımızın gayret ve fedakârlıkları masrûf olmalıdır. Bizim en muhterem ve mübarek vatan hisleriyle meşbû olan hamiyetkâr Osmanlı kadınlarının vatanlarının izdiyâd-ı servet ve saadetine hâdim-ı yegâne olan masnûât-ı dahiliyemizi istihlâka bütün mevcudiyetleriyle çalışmalarını temenni ile muazzez hemşerilerimizin umumen muâvenet-i hamiyyet-mendânelerine arz-ı iftikar ederek atide muharrer me'vâdd-ı muhtevi olmak üzere "Ma'mûlât-ı Dahiliyye İstihlâkı Kadınlar Cemiyet-i Hayriyyesi" namıyla bir cemiyet teşkil etdik. Sa'y u gayretimiz allahdan inayet, vatandaşlarımızdan muâvenet bekler.

Ahkâm-ı Umumiye:

Madde 1: Ma'mûlât ve masnûât ve mensucat-ı dahiliyyenin revaç ve ta'

mimi ve erbab-ı sanayinin teşvik ve tergibi maksadıyla Dersaadet'te Sultan Bayazıt'ta Maliye Nezareti arkasında dökümhane sokağında kain 5 rakamlı hane merkez-i umumi olmak üzere "Mamûlât-ı Dahiliyye İstihlâkı Kadınlar Cemiyet-i Hayriyyesi" namıyla bir cemiyet tesis edilmiştir.

Madde 2: Cemiyetimiz bi-t-tabi' siyasiyatla katiyen iştigal etmez.

Madde 3: Ahkamını kabul etmek suretiyle arzu edenler cemiyete dahil olabilirler.

Madde 4: Cemiyet âzâsı her ne için olursa olsun münferiden cemiyet namına neşriyatta ve müracaatta bulunmaz. İstifa eden zevat cemiyete evvelce ihdâ eyledikleri eşya ve teberrûatı istirdâd edemez.

Madde 5: Nüfuz-ı cemiyeti şahsi muâmelâtta kullananlar aleyhine takibat-ı kanuniye icra edilir.

Madde 6: Aza-ı mukayyedenin cemiyet sandukuna ayda bir mecidiye veyahud on kuruş vermeleri meşrûtdur.

Madde 7: Cemiyet âzâsının herbiri aynı hukuka ve bir rey'e sahiptir. Hey'et-i umumiyede mevcut âzânın ekseriyet ârâsı ile karar ittihâz olunur.

Madde 8: Aynı maksadı takib etmek suretiyle hey'et-i umumiye nizamnameyi ta'dil ve tashih ve tağyir edebilir. Hey'et-i idare nizamnâmeyi katiyen ne ta'dil ve tashih ve ne tağyir edebilir.

Madde 9: Hey'et-i idare ictima-i umumiyede hazır bulunan âzânın ekseriyat-ı ârâsıyla intihab edilir.

Madde 10: Hey'et-i idare âzâsı "12"dir. İnhilâl eden âzâ yine hey'et-i umumiyenin ekseriyet-i ârâsıyla intihab ve ta'yin olunur.

Madde 11: Hey'et-i idare ekseriyet-i ârâ ve rey-i hafî ile aralarından bir reise, bir reise-i saniye ve bir muhasibe ve bir kâtibe intihab ederler. Reise bulunamazsa rey-i hafî ile ve yalnız o ictima'a mahsus ve münhasır bulunmak üzere bir reise intihab edeceklerdir. Reyler müsavi olduğu taktirde reisenin bulunduğu tarafın ârâsı kabul olunur.

Madde 12: Cemiyetin mühürü beyaz ve yalnız Türkçe olacak, bütün muharerrât kırmızı mürekkeble yazılacaktır.

Madde 13: Cemiyetin mühürü şahsi muâmelâtda kat'iyyen kullanılamaz.

Madde 14: Cemiyete aid defterleri tanzim ve hıfz etmek ve kâffe-i muâmelât-ı tahririyyeyi ifa eylemek ve vâridât ve masârifâtın zübdesini hey'et-i umumiyeye arz etmek heyet-i idarenin vezaifi cümlesindendir.

Madde 15: Hey'et-i idarece tasdik edilmedikçe hiçbir suretle sarfiyat kabul olunamaz.

Madde 16: Cemiyetin fazla nükûdu idare meclisinin tensibi, vecihle hıfz ve tenmiye olunur.

Madde 17: Heyet-i idare görülecek lüzum üzerine fevkâlâde bir surette heyet-i umumiyeyi ictima'a davet eder.

Madde-i Muvakkate:

Âzâ-i müessise iki, hal-i hazırda mukayyed âzâ doksan dörtdür.

Şimdilik sekiz kişiden mürekkeb bir hey'et-i idare-i muvakkate teşkil etmiştir. Bu hey'et muvakkate ilk ictima-i umumiye intihab edilecek hey'et-i

idareye muamele-i devriyeyi ifa ve hesabatını alenen irâe eder. Hey'et-i idarenin teşekkülü önünde işbu madde münfesihdir.

(Kaynak: Serpil Çakır, "XX. Yüzyılın Başında Kadın ve Aile Dernekleri ve Nizamnâmeleri", *Sosyo-Kültürel Değişim Sürecinde Türk Ailesi*, Ülkü, İstanbul, 1993.)

5. OSMANLI MÜDAFAA-İ HUKUK-I NİSVAN CEMİYETİ

Mukaddime: Şübhesizdir ki bugün memleketimiz bir devre-i inkılap ve intibah yaşıyor. Biz Osmanlı kadınları erkeklerimizin siyasiyyâtına henüz akıl erdiremeyiz. Karışamayız, fakat bir hayat-ı ictimai sahibi olmak itibarıyla ittihad edip terakki yoluna girerek hayat-ı mesaimizi tanzime, irfan ve seviyemizi i'lâya çalışabiliriz. Bu hakk-ı meşru'muzu ta'kib eder mevcudiyet gösterebilirsek biz de memleketimizin bir uzv-i nafi' ve mühimmi olmuş oluruz.

Osmanlı muhiti kadınlığında hayat-ı ictimai-i nisvanı tanzim ve hayat-ı mesâiyi uyandırmak, münevver bir nesl-i âti yetiştirecek malumatlı valideler ihzâr eylemek, evvela kıyafet-i hariciye-i nisvanın ıslahına, saniyen işçiliğe müteallik müesseselerin vücuduna ve bunlarda kadınların kızların istihdamına, sâlisen kadınlıkta ilmin, irfanın yükseltilmesine mütevakkıfdır.

Osmanlı Müdâfaa-i Hukuk-ı Nisvan Cemiyeti bu gayeleri ta'kib edecekdir.

Evvelâ: Ahkâm-ı celile-i şer'iyemize muvafık, sâde, süsten âzâde, iş görebilmeyi sâlih, kadınlarımıza mahsus bir kaç nevi kıyafet-i hariciye icad edip numuneleri hükümete ba'de-l-arz a'zası üzerinde tatbikine başlamak suretiyle ta'mimini temin eyleyecektir.

Saniyen: Cemiyet iktidar-ı maliyesi nisbetinde mütenevvi-i sanayie müteallik işevleri tesis edip bunlarda kadınları, kızları istihdam ile sefaletlerini tahfif, cihazlarını ihzar ve bu suretle de sanayi-i maliyenin inkişaf ve terakkisine gayret edecektir.

Salisen: Cemiyet hususî mektebler küşadıyla gazeteler, risaleler neşriyle, konferanslar i'tasıyla efkâr-ı nisvanı tenvir ile gayesini aktar-ı Osmaniyeye ta'mime çalışacaktır.

Cemiyet cins ve mezheb tefrik etmeksizin muhterem Osmanlı hanımlarının müzâherâtını temenni eyler.

Birinci Fasıl: Cemiyetin İsmi İle Merkezi, Gayesi İle Alâmet-i Fârikası.

Birinci madde: Cemiyetin ismi "Osmanlı Müdâfaa-i Hukuk-ı Nisvan Cemiyeti"dir. Merkez-i Umumisi Binbirdirek'de Kadınlar Dünyası Gazetesi'nin 10 numerolu idarehanesidir.

İkinci madde: Osmanlı Müdâfaa-i Hukuk-ı Nisvan Cemiyeti siyasiyyâtla iştigal etmez. Yalnız âtideki gayeleri ta'kib eyler. "1" Kıyafet-i hariciye-i nisvanın ıslahı, "2" Hayat-ı mesaî'nin ihyâsıyla kadınlıkdaki sefaletin tahfifi, "3" Maarifin ta'mimiyle nisvanda seviye-i irfanın ilâsıdır.

Üçüncü madde: Cemiyet ba'de-l-müzakere bir alâmet-i fârika ittihaz edecektir.

İkinci Fasıl: Merkez-i Umumî Heyet-i İdaresinin Suret-i Teşekkülü.

Dördüncü madde: Osmanlı Müdâfaa-i Hukuk-ı Nisvan Cemiyeti İstanbul' da müteşekkil merkez-i umumi itibar olunan heyet-i idaresi tarafından idare edilecektir, bil-cümle şu'âbat dahi merkez-i umumiye merbut bulunacaktır.

Beşinci madde: Cemiyetin hey'et-i idaresi dokuz a'zâdan noksan on iki a'zâdan fazla olmamak üzere teşekkül edecektir.

Altıncı madde: Heyet-i idare a'zâları senede bir heyet-i umumiye tarafından re'y-i hafî ile intihab olunacaklardır.

Yedinci madde: Hey'et-i idare â'zaları bu birinci seneye münhasır kalmak üzere cemiyet müessisi tarafından intihab ve tefrik edilmiştir.

Sekizinci madde: Yeniden hey'et-i idare intihabı bir sene sonra hey'et-i umumiyenin ekseriyet-i ârâsına tabidir.

Dokuzuncu madde: Hey'et-i idare a'zâları aralarından bir reis, bir katib, bir muhasebeci tefrik edeceklerdir.

Onuncu madde: Cemiyetin bil-cümle mukarrerâtı defter-i mahsûsuna kayd edilip heyet-i idare a'zâları tarafından imza olunacaktır.

Onbirinci madde: Cemiyetin mukarreratı defter-i mahsûsuna kayd edilip heyet-i idare a'zâsının ekseriyet imzasını hâvi olmadıkça icra olunamayacaktır.

Onikinci madde: Cemiyet bil-cümle mukarrerâtı cemiyetin mühür-i mahsusiyle tebliğ edecektir.

Onüçüncü madde: Cemiyet a'zâsı her ne için olursa olsun münferiden cemiyet namına neşriyâtda ve müracaatda bulunamayacaklardır.

Ondördüncü madde: Cemiyet Kadınlar Dünyası Gazetesi'ni mürevvic-i efkâr olmak üzere himaye edecektir.

Onbeşinci madde: Cemiyetin hal-i hazırdaki vâridâtı duhûliye ücretleri ile teberruâttır.

Üçüncü Fasıl: Cemiyete Suret-i Duhul

Onaltıncı madde: Âtideki mevadda musarrah-ı mükellefat ve şeraiti kabul eden her bir Osmanlı hanımı cemiyete a'zâ olarak kabul edilir. Başka bir cemiyete intisâbı kabulüne mani' teşkil etmez.

Onyedinci madde: Cemiyete a'zâ olmak arzusunda bulunan hanımlar bir varaka-i mahsusa ile cemiyet merkezine müracaat edip isim ve mahall-i ikametlerini defter-i mahsusuna kayd ettirerek bir hüviyet varakası ahz eyleyeceklerdir.

Onsekizinci madde: Cemiyete a'zâ olarak kayd olunan hanımlar duhûliye olarak bir def'aya mahsus olmak üzere yirmi kuruş tediye edeceklerdir.

Ondokuzuncu madde: Cemiyete kayd olunan her bir a'zâ her ay nihayetinde cemiyete hadd-ı asgarî beş kuruş olmak üzere muayyen bir meblağ tediyesiyle mükelleftir.

Yirminci madde: Dört mâh zarfında sebeb-i meşru' olunmaksızın muhas-

sasatını tediye etmeyen a'zâ, cemiyet defterinden ismi tayy edilmek suretiyle ihraç olunur.

Yirmibirinci madde: Cemiyetden isti'fa eden yahut ismi tayy edilen a'zâların evvelce verdikleri muhassasat ile teberruat iade edilmez.

Dördüncü Fasıl: Heyet-i Umumiye Vezâifi

Yirmiikinci madde: Bil-cümle a'zâ-yı cemiyetin ictimâ'ına hey'et-i umumiye tesmiye olunur.

Yirmiüçüncü madde: Hey'et-i umumiye merkez-i umumi hey'et-i idaresinin tensib ve ta'yin edeceği mahalde her sene mayısın birinci günü ictima' eder.

Yirmidördüncü madde: İctima' eden hey'et-i umumiye hey'et-i idarenin bir senelik icraat ve hesabatını tedkik etmek üzere yedi a'zâdan mürekkeb bir hey'et-i teftişiye intihab ve tefrik eyler.

Yirmibeşinci madde: Hey'et-i idare a'zâları hey'et-i teftişiye a'zâlığına intihab olunamazlar.

Yirmialtıncı madde: Hey'et-i teftişiye nihayet on beş gün zarfında raporunu tanzime ve cemiyet gazetesiyle ilana mecburdurlar.

Yirmiyedinci madde: Hey'et-i teftişiye raporunun ilanından beş gün sonra hey'et-i umumiye tekrar hey'et-i idarenin tensib edeceği mahalde ictima' ederek hey'et-i idarenin yeniden intihabıyla iştigâl eyler.

Yirmisekizinci madde: Evvelce hey'et-i idarede bulunan a'zâlar tekrar intihab olunabilirler.

Yirmidokuzuncu madde: Hey'et-i idare a'zâları hey'et-i umumiyenin rey-i hafisiyle ve ekseriyet-i ârâsıyla tefrik olunurlar.

Beşinci Fasıl: Şu'batin Suret-i Teşkili

Otuzuncu madde: İstanbul'da ve vilâyatda ve memalik-i saire-i İslâmiyede cemiyetin merkez-i umumiyesine müracaatla şu'beler tesis olunabilir.

Otuzbirinci madde: Şu'be tesisi için merkez-i umumiye vâki' olacak tahrirî müracaatda lâakal beş imza bulunacaktır.

Otuzikinci madde: Bil-cümle şu'beler cemiyetin gâyesini takib edeceklerdir ve her bir hususda merkez-i umumiye merbut bulunacaklardır.

Otuzüçüncü madde: Şu'belerin hey'et-i idareleri beş a'zâdan teşekkül edecektir. Bunlardan birini riyâsete merkez-i umumî tensib eyleyecektir.

Otuzdördüncü madde: Şu'beler mukarrerâtını şu'be mühür-i mahsusiyle tebliğ edeceklerdir.

Otuzbeşinci madde: Şu'belere kayd olunacak a'zâlar cemiyete kayd olunan sair a'zâlar gibi programın üçüncü faslında beyan olunan mevadd ahkâmına tabi' bulunacaklardır.

Otuzaltıncı madde: İşbu program mevaddını ta'dil ve tevsi' merkez-i umumî hey'et-i idaresine aiddir.

(Kaynak: Serpil Çakır, "Bir Osmanlı Kadın Örgütü: Osmanlı Müdâfaa-i Hukuk-ı Nisvan Cemiyeti", *Tarih ve Toplum*, Temmuz 1989. İlk yayım *Kadınlar Dünyası*'nda 29 Mayıs 1329'de, 55. sayıda gerçekleşmiştir.)

6. KADINLARI ÇALIŞTIRMA CEMİYET-İ İSLAMİYYESİ

İşbu nizamname Dahiliye Nezaretcelilesinin 27 Mayıs sene 332 tarih ve 3 numaralıtevdi ilmühaberi ile tasdiki iktiran etmiştir.

Dersaadet-Matbaa-i Askeriye, 1332

Birinci Fasıl: Cemiyetin İsmi Maksadı ve Gayesi

Madde 1: Devletlu İsmetlu Naciye Sultan Hazretlerinin zir-i himayelerinde merkezi Dersaadet'te olmak ve icabında memalik-i Osmaniye'nin sair şehirlerinde şube açmak üzere "Kadınları Çalıştırma Cemiyet-i İslamiyyesi" namıyla bir cemiyet teşkil edilmiştir.

Madde 2: İşbu cemiyetin maksadı kadınlara iş bulup kendilerini namuskârâne temin-i maişete alıştırarak himaye etmektir.

Madde 3: Cemiyet işbu maksadını temin etmek için kadınların yapabileceği bilcümle işlere kendilerini sevk edecek ve bu suretle çalışacakları daimi surette himaye edecektir.

İkinci Fasıl: Cemiyetin Azası ve Sermayesi

Madde 4: Cemiyetin azası, aza-yı müessise ve aza-yı asliye olmak üzere iki kısımdır.

Aza-yı müessise: Cemiyeti teşkil edip her sene iki lira-i Osmani vermeyi taahhüd edenlerdir. Mamafih def'aten on lira-i Osmani ve daha ziyade bir meblağ teberru etmekle beraber senevi iki lira-i Osmani itasını müteahhid olanlar dahi aza-i müessise sıfatını iktisab edebilirler.

Aza-i asliye: Senevi bir liradan dûn olmamak üzere bir meblağ vermeyi deruhte edenlerdir.

Taahhüdat-ı seneviyenin tekasit-i muntazamaya rabtı meclis-i idarece kararlaştırılabilir. Deruhde ettikleri tekasiti muntazaman tediye edenler azalıktan iskat edilmez. Bir senenin taksitlerini sene-i atiyenin hululünden mukaddem tediye etmeyenleri meclis-i idare azalıktan iskat edebilir.

Cemiyetin Sermayesi

Madde 5: Evvelen: Erbab-ı hayrın teberruatı

Saniyen: Aza-yı cemiyetin taahhüdatı

Salisen: Emval ve nukud-u cemiyetten hasıl olacak temettu

Rabien: Meclis-i idare kararıyla cem olunacak ianât

Hâmisen: Cemiyetçe müstahdem kadınların istihkaklarından yüzde onu geçmemek üzere meclis-i idarenin kararıyla icra edilecek tevkifat.

Üçüncü Fasıl: Cemiyetin İdaresi

Madde 6: Cemiyet, bir meclis-i idare ve bir heyet-i umumiye marifetiyle idare olunur.

Meclis-i idare beş zattan mürekkeptir. İlk azanın memuriyetleri iki sene devam etmek üzere müessisler meyanından intihab olunur. Bundan sonra teşkil edilecek mecalis-i idare azası laakal ikisi aza-i müessiseden olmak şartıy-

la ve rey-i hafi ile umum aza meyanından heyet-i umumiyece intihab olunur.

Meclis-i idare azalarının müddet-i memuriyetleri bir senedir. Ancak müddeti hitam bulan azanın tecdiden intihabı caizdir.

Madde 7: Meclis-i idare azası taayyün ettikten sonra bunlardan en musin olan zatın riyasetinde ictimaa aderek rey-i hafi ile içlerinden bir reis ve bir reis vekili intihab ederler.

Madde 8: Meclis-i idare lâakal on beş günde bir defa ictima eder. Ancak reis lüzum gördüğü halde meclisi ictimaa davet hakkını haizdir.

Meclis-i idarenin kararları ekseriyet-i mutlaka ile ittihaz ve tesavi-i ârâ vuku'unda reisin bulunduğu taraf tercih olunur.

Meclis-i idare müzakeratının bir zabıtnamesi bulunmak ve her zabtın ziri o meclise riyaset eden zat ile aza-yı mevcude tarafından imza edilmek şarttır. Azadan birinin istifası veya suver-i saire ile azalığın inhilali vuku'unda meclis-i idare münhal olan azalığa diğerini intihab eder ve bu yeni azanın müddet-i memuriyeti diğerleriyle beraber hitam bulur.

Meclis-i idarede vekaleten ita-yi rey caizdir. Ancak bir zat birden fazla azanın vekaletini deruhde edemez.

Madde 9: Meclis-i idare, muamelat-ı umumiye-i cemiyeti idare hususunda selahiyet-i kamileyi haizdir.

Cemiyetin maksad-ı tesisini kemahi ifa ve muamelatını tevsi esbabını bittekkik lazım gelen mukarreratı ittihaz ve yeniden şubeler, imalathaneler, tezgahlar, fabrikalar vasaire tesis eylemek meclis-i idarenin cümle-i vazaifindendir.

Madde 10: Meclis-i idarenin kararına iktiran etmedikce cemiyete ait hiçbir muamele muteber değildir.

Madde 11: Nukud-i cemiyetin tenmiyesi ve emval ve emlak-ı cemiyetin suret-i idaresi meclis-i idarenin kararına tabidir. Meclis-i idarenin mezuniyeti olmadıkça emval-i cemiyetten bir akça sarf edilemez. Şu kadar ki Meclis-i İdarenin ilk ictimaında tasdik ettirilmek üzere müdür-i cemiyet ihtiyacat-ı acile ve mübreme için onbin kuruşa kadar sarf edebilir.

Heyet-i Umumiye

Madde 12: Heyet-i umumiye senede bir defa Mart ayı içinde İstanbul'da içtima eder.

Madde 13: Heyet-i umumiye zevat-ı atiyeden müteşekkildir: Evvelen; aza-yı müessise. Saniyen; Aza-yı asliye. Salisen; şubelerin gönderecekleri birer murahhas.

Madde 14: Heyet-i umumiye, meclis-i idare reis veya reis vekilinin riyaseti altında ictima eder. Heyet-i umumiyenin ictimaat ve müzakeratı alenîdir.

Madde 15: Meclis-i idare azası heyet-i umumiye müzakeratına ve aza-yı reye iştirak ederlerse de zaman-ı memuriyetlerine ait hesabat ve icraatın tetkik ve tenkidinde rey vermeye selahiyetleri yoktur.

Madde 16: Heyet-i umumiye miad-ı mahsusunda veya hasbel lüzum suret-i fevkâlâdede ictimaa davet meclis-i idarenin vazaifindendir. Heyet-i umumiyenin suret-i fevkâlâdede daveti hakkında gerek meclis-i idare azası,

gerek aza-yı saire tarafından vuku bulacak talep esbab-ı mucibesiyle meclisi idarece tetkik olunduktan sonra sülüsan-ı ekseriyetle karar verilmek şarttır.

Madde 17: Heyet-i umumiyenin suret-i fevkâlâdede ictimaa daveti hakkında sebeb-i ictima olan madde yevm-i muayyenden bir hafta evvel azaya tebliğ olunur. Ve müzakerat ancak o madde üzerine cereyan eder. İşbu ictima-i fevkâlâdeye meclis-i idare reis veya reis vekili riyaset eder.

Madde 18: Heyet-i umumiye inikad edebilmek için aza-yı mevcudenin elliye baliğ olması lazımdır. İlk ictimada bu adedin hasıl olmadığı anlaşılırsa diğer bir yevm-i ictima tayin olunur. Ve bu defa da mevcudun adedi elliden dûn olursa aza-yı mevcude ile heyet-i umumiye inikad eder.

Madde 19: Heyet-i umumiyenin vazifesi meclis-i idare tarafından verilen raporları ve zevat-ı saire tarafından vuku bulan teklifleri ve cemiyetin senelik bilançosunu bittetkik karara raptetmektir.

Dördüncü Fasıl: Mevadd-ı Mütenevvia

Madde 20: Cemiyete ait mesalih için makamat ve mecalis-i resmiyeye ve mahakime vuku bulacak müracaat ve metalibatta cemiyet namına müdür vaz'-ı imza edecektir.

Cemiyetin evrak ve vesaik ve defatiri müdürün mesuliyeti tahtındadır.

Madde 21: Cemiyetin mühr-ü resmisi meclis-i reisine mevdu'dur. Müdür bilumum muhaberat ve mukarrerat evrakına vaz-ı imza eder. Heyet-i hesabiye ve tahririyenin amir ve merci'i müdürdür.

Madde 22: Cemiyet müdürünün nasb ve azli meclis-i idareye aittir. Müstahdemin-i sairenin de nasb ve azli müdürün inhası üzerine meclis-i idarece icra olunur.

Madde 23: Müdür, sandık emini, memurin-i tahririye ve hasabiye ve müstahdemin-i saire muvazzaftırlar. Bunlara verilecek maaşat ve masarifat miktarı meclis-i idarece tayin olunur.

Gerek bunların vezaifi ve gerek cemiyetin muamelat-ı umumiyesi bir talimatname ile tayin edilecektir.

Müessis, Harbiye Nezareti Müsteşarı İsmail Hakkı
Müessis, Başkumandan vekili ve Harbiye Nazırı Enver
Müessis, Dava Vekili Mehmet Arif
Müessis, İstanbul Mebusu Salah Cimcoz
Müessis, Harbiye Nezareti Mektupçusu Ali Rıza
Müessis, Dava Vekili Mehmet Selahattin

(Kaynak: Tülin Sümer, "Türkiye'de İlk Defa Kurulan Kadınları Çalıştırma Cemiyeti", *Belgelerle Türk Tarihi*, Temmuz 1968).

7. OSMANLI BİRİNCİ KADIN İŞÇİ TABURU

Derece derece dükkanlarda mağazalarda, hükümet dairelerinde kalem işlerinde, Hilâl-i Ahmer hidemâtında kullanılmaya başlayan kadınlarımız, Kadınları Çalıştırma Cemiyeti'nin iki gün evvel neşrettiğimiz ilanından anlaşılabileceği üzere, nihayet şimdi askerlik hayatına dâhil olmak üzere bulunuyorlar. İlanda bahsedilen tabur Birinci Ordu-yi Hümâyun'ca teşkil edilmiş olup "Birinci Ordu-yi Hümâyun'a merbut Birinci Kadın İşçi Taburu" ünvanını haizdir. Bu taburun şimdilik kumanda ve inzibat heyeti zabitân ve askerden teşekkül edecek ve bilâhare tecârib neticesine ve gösterecekleri malumât ve liyakâta göre, tabur kâmilen kadınlardan mürekkeb olacaktır.

Bu taburu teşkilden maksat kadınları bizzat temin-i maişete alıştırmaktır. Kadın İşçi taburu cephelere sevk edilmeyecek, gerilerde istihdam olunacaktır.

İstihdam olunacak kadınlar iki sınıf olup bir kısmı maaşlı memurlar ve diğer kısmı bir nefer muhassasâtıyla beraber ücret veya yövmiyeli işçilerdir.

Tabur heyet-i idaresi şu suretle teşekkül eder: 1- Tabur kumandanı, 2- Bölüm kumandanı, 3- Hesab memuru, 4- Tabur baş kâtibesi, 5- Kadın bölük başı.

Taburda bir zıraat memuru ile bir de yol mühendisi bulunacaktır. Taburda bir revir ihdas olunacak ve hastabakıcılar burada ifa-i vazife edecektir.

Kadın taburuna kayıd ve kabul olunacak kadınlar Dersaadet'te Kadınları Çalıştırma Cemiyet-i İslamiyyesi'nce ve taşralarda mahallî meclis-i idarelerce intihab ve i'zâm olunurlar. Memure kadınların vezâifi kendilerine muâdil erkeklerin vezâifinin aynıdır. Katibe ve memureler de zabitân misillu nöbet tutarlar. Kadınları işbaşı etmek veyahut herhangi bir hususî tefhim eylemek için bölük ve takım başılara ve onbaşı, çavuş, başçavuş kadınlara birer düdük verilir.

İşçi taburu müstahdemini istirahat ve meşguliyet-i zâtiyye saatleri hariç olmak üzere 24 saat içinde 8 saat çalışacaktır. Tabur zabitleri ve memur ve memureleri tabur kadınlarından hiçbir suretle nezdlerine ve hanelerine kimseyi alamazlar. Katibe ve memurelere de hademe veya nefer veya kadın verilemez. Tabur kadınları askerî talimlerden muaf iseler de adâb-ı muaşeret, amirleri huzurunda idare-i kelâm ve tavır ve hareket hususlarında tertib edilecek bir program dairesinde kışlalarda talim ve terbiye olunurlar. Çalıştırma Cemiyeti ve meclis-i idarece intihab ve i'zâm kılınan kadınların vazifeye tayin veya azl veyahut adem-i lüzumuna mebni ihracı ve tardı ve taltifi ordu kumandanlarına aittir.

Bilumum kadınların taburda yeldirme ve başörtü ile çıkaracakları fotoğraflarından bir nüshasını yedlerine verilecek cüzdanlara ilsak olunur. Kadın işçi taburu müstahdeminin mektupları tabur kumandanlığınca tasdik-i musaddık bulundukça askerî mektupları gibi posta ücretinden muaftır.

Maaşlı memurelerin nasb ve tayini, terfi ve azli ordu kumandanlarına mevdu'dur. Hizmeti şayan-ı takdir görülen işçi kadınlara yedindeki kıymetli takdirnameler mucibince taburca ikramiye verilir. İşbu kadınlara verilecek beher

takdirname 10 kuruş mukabili olarak kabul olunacak ve ay nihayetinde sahibesine takdirname adedince ikramiye verilecektir.

Müteehhile kadınlara gündüzün iş başlangıcında isbât-ı vücut etmek şartiyle haftada dört gece izin verilir. İş başlangıcında isbât-ı vücut edemiyecek derecede uzak yerde ikamet edenlere yalnız haftada bir gün izin verilir. Teehhül edeceğini evrâk-ı müsbete ile isbât edenlere mezuniyet-i mukanneneden gayrı 20 gün daha izin verilir.

Zaten Çalıştırma Cemiyeti'ne mukayyed bulunan memur ve memureler ile daimi işçilerden erkekler azamî 25 kadınlar 20 yaşında tehhül etmek mecburiyetindedirler. Tabur kâtibesinin maaşı 600, tabur ve bölük kâtibelerinin 500, tabur iaşe memuresinin 600, tabur ribevi memuresinin 500, bölükbaşının 600, takımbaşının 400, hastabakıcının 300, terzinin 500, işçinin 250 kuruştur. Kıdem ve hizmete göre bu miktar arttırılabilir.

Kadın işçi taburunun kadın kıyafeti nümûnesine tevfikan imâl olunan pelerin, manto, ceket, şalvar ile başörtü, tozluk ve yeldirme ve fotinden ibarettir. Bütün kadınlar "Kadın Birinci İşçi Taburu" damga ve kayıd numarasını hâvi pazubendini sol kollarının kısm-ı ulyâsına yeldirmelerine rabt ederler. Memure ve katibelerin yakalarına nümûnesi-ne tevfiken bir sırma şerit ile çevrilmiş muayyen kırmızı bir çuha parçası dikilir. Bölükbaşı ile takımbaşılar sırma şerit ve yıldızı sarı, diğer kâtibeler ve memureler beyaz takarlar. Hastabakıcılar ve terziler çuha etrafındaki sırma şeridi takmazlar. Yıldız yerine terziler beyaz madenî makas, hastabakıcılar da beyaz madenî hilâl vaz' ederler. Bölükbaşı yakasına iki yıldız, takımbaşı kıdemlisi veya yaşlısı bir yıldız kor. Baş kâtibi yalnız bir yıldız koyar. Diğer kâtibeler ve kıdemsiz takımbaşılar, ribevi ve iaşe memurelerinde yıldız işareti yoktur. İşçi kadınlar içinden onbaşı, çavuş ve başçavuş rütbesini haiz bulunanlar nümûnesine tevfiken yakalarına kırmızı çuhasız ve sırma şeritsiz sarı yıldız takıp diğer işçi kadınlar birşey takmazlar. Onbaşıların bir, çavuşların iki, başçavuşların üç yıldızı vardır.

(Kaynak: "Osmanlı Birinci Kadın İşçi Taburu", *Vakit*, 11 Şubat 1918.)

8. ÇERKES KADINLARI TEAVÜN CEMİYETİ

1. Genel Maddeler

Madde 1. Merkezi İstanbul'da olmak ve sonradan gereken yerlerde şubeler açılmak üzere "Çerkes Kadınları Teavün Cemiyeti" adlı bir dernek kurulmuştur.

Madde 2. Derneğin gayesi Çerkeslerden yardıma muhtaç olanlara yardım etmek, kız ve erkek çocukları kuracağı yetimevleri, okullar ve işevlerinde (darussınae) korumak ve aynı zamanda ulusal kültürü geliştirmektir.

Madde 3. Kurulacak yetimevleriyle, okullarda eğitim Türkçe ve Çerkesce olacağı gibi yabancı diller de öğretilebilecektir.

Madde 4. İşevlerinde dokumacılık, terzilik, nakış, gümüş işleri öğretilerek

hem ulusal sanayii canlandırmak ve hem de kadın ve erkeklerden çaresizlik ve yokluk içinde kalanları kişisel çalışmalarıyla yokluktan kurtarmak ve kişisel girişimi genelleştirmektir.

Madde 5. Dernek gayeye ulaşmak için konserler, konferanslar, müsamereler düzenleyecek, gazeteler, broşürler ve kitaplar yayınlayacak ve kütüphane kuracak, kütüphane herkese açık bulundurulacaktır.

Madde 6. Dernek birinci maddede belirtildiği gibi taşralarda şubeler açacağı gibi olanak doğunca ilkokullar da açacaktır.

Madde 7. Derneğin gelir üye ödentileri, konser, müsamere, geziler ve her tür bağışlar ve piyango ve sergi gelirleridir. Gereğinde gelir sağlamak için taşınır ve taşınmaz mallar alabilir.

Madde 8. Dernek faal ve doğal üyelerden oluşmuştur. Senelik, ayda yirmi kuruş taahhüdatda bulunan her kişi derneğin üyesidir.

2. Örgütlenme

Madde 9. Derneğin işleri gerekirse on iki hanımdan oluşan Diyane Kurulu yani bir merkez kurulu ile yine yedi veya on iki hanımdan oluşan bir yönetim kurulu tarafından yürütülecektir.

Madde 10. Her iki kurul dernek üyelerinden oluşan kongre tarafından gizli oy ile seçilecektir. Genel kurul tarafından seçilen bu kurullar yine gizli oy ile her kurul için birer başkan (reise) birer ikinci başkan (reise-i saniye) ve birer katip seçecekler ve yönetim kuruluna seçilen katip derneğin sorumlu katibi olacak ve yönetim kurulunda seçilmiş bir veznadar bulunacak ve bu kurullar bir yıl süreyle görev yapacaktır. Bu kurullar gelecek yıl da seçilmek hakkına sahiptir.

3. Görevler

Madde 11. Yönetim kurulu derneğin yürütme kurulu olup mutlaka hafta bir kez toplanarak derneğin işleri ile uğraşacaktır. Başkanın göstereceği gerek veya sorumlu katipden gelecek çağırı üzerine daha sık toplanabilir. Üç defa özürsüz olarak gelmeyen üye istifa etmiş sayılarak derhal bir diğeri seçilir.

Madde 12. Diyane kurulu dernek tüzüğünün bekçisi (nigehbânı) ve derneğin düzenleyicisidir. On beş günde bir toplanarak, yönetim kurulu gibi o da derneğin işlerinin yürütülmesine gözcü ve yardımcı olacaktır. Gereğinde daha sık toplanır ve üç defa özürsüz olarak gelmeyen üyeyi istifa etmiş sayarak yerine bir diğerini seçer.

Madde 13. Derneğin tüm kararları Derneğin resmi mührüyle mühürlenecek ve resmi mührün yanında sorumlu katibin imzası bulunacaktır.

Madde 14. Derneğin hükümete karşı murahhası yönetim kurulu başkanı (reisesi) ile sorumlu katiptir.

Madde 15. Derneğin harcamaları yönetim kurulu kararı ile ve sorumlu katibin imzasıyla yapılacaktır.

Madde 16. Derneğin işlerinin hesabından yönetim kurulu başkanı ile sorumlu katip ve veznedardan meydana gelen kasa kurulu yönetim kuruluna

karşı sorumlu olduğu gibi yönetim kurulu üyeleri de Diyane Kurulu'na, Diyane Kurulu da kongre kuruluna karşı sorumludur.

Madde 17. Her yıl sonunda yönetim kurulundan gelecek çağrı üzerine toplanacak kongre derneğin hesabını inceleyecek ve gelecek yıl bütçesini düzenleyecek ve onaylayacaktır.

Madde 18. Dernek gereği halinde görevli memurlar çalıştıracaktır.

Madde 19. Dernek bütün taahhütler ve bağışlar karşılığında makbuzlar verecektir.

Ek: Gereğinde kongre kararıyla tüzük değiştirilebilir.

İçişleri Bakanlığı'nın 18 Mayıs 1335 ve 102 numaralı ilmühaberiyle kurulmuştur.

(Kaynak: Sefer E. Berzeğ, *Gurbetteki Kafkasyadan Belgeler*, Şafak Matbaası, Ankara, 1985; sadeleştirilmiş metinden.)

9. KADINLAR HALK FIRKASI

Madde 1: Kadınlar Halk Fırkası, kadınlarımızın memlekete nafi [yararlı] olan dokuz umde etrafında yalnız hasben [dolaylı], fikren değil bil fiil toplayarak onları kadınlığa temas eden noktalarında müşarik [katılımcı], dolayısıyla alakadar eden aksamında bilvasıta müessir, muavin ve mütemmim [tamamlayıcı] olarak tatbik edecektir.

Madde 2: Hukuk-i siyasiyyemizin istihsali [elde edilmesi] ancak istihkak [hak etme] ve liyakata [layık olmaya] münevvit bulunduğu [dayandığı] cihetle, Türk kadını memleketin siyasi, ictimai, iktisadi en mühim mesail-i hayatiyyesinde mütebariz [belirgin] bir şahsiyet, kabiliyet ve failiyyet isbatına muvaffak olunca bütün bu safahat-ı tekamüliyyenin muhassalası olan hakk-ı siyasisini temin edecek bir umde ilavesine hak kazanacaktır.

Madde 3: Memleketin sekenesinden [sakinlerinden] olan kadınların da belediyye intihabatına iştirak etmeleri.

Madde 4: Kadınlar Halk Fırkası salah iktisadımızın [ekonomimizin düzelmesinin] temininde mühim bir amil [etken] olacaktır. Fırka gayesine vusul [ulaşmak] için; kadınlarımızın hayat-ı dahiliye ve beytiyyede [içerdeki ve evdeki yaşamında] semarat-ı meaiyi [çalışmalarının semerelerini] tasarruf ve tevziine nazım [paylaştırılmasını düzenleyen], hayat-ı hariciyye ve umumiyyede [dışarıdaki ve umumi yaşamda] müstahsil [üretken] olmasına sai olacaktır [çalışacaktır]. Dahili mamulatın istihlakine [tüketimine], mevadd-ı ibtidaiyyesi [hammaddesi] memleketimizde bulunan mamulat ve masnuat [sanayi ürünleri] vücuda getirmeye, mevcud mensucat fabrikalarının mamulatını yirminci asrın zevkiyle telif etmeye [uyuşturmaya], mensucatın harc-ı alem [her keseye uygun] bir şekle ifrağına [dönüştürülmesine], gayr-i müteda vil [dolaşıma girmeyen] zinet-i altunu ve mücevhat gibi servetin sermaye haline gelmesine, şahsi sermayenin umumileştirilmesine, bunlarla tezyinat-ı

libasiyye ve melbusat [aksesuar ve hazır giyim] fabrikaları ve şirketler tesisine, hisse senedatı [senetleri] ihracına velhasıl atıl kadın ellerinden ameli [pratik] istifadeler teminine çalışacaktır.

Madde 5: Eytamın [yetimlerin] terbiye ve terfihi [iyi koşullarda yaşamasını] hususunda yalnız hükümetin himaye-i pederanesine intizar etmeyecek [baba gibi korumasını beklemeyecek] manevi ve musaddık [geçerliliği onaylanmış] bir iane cem' edip [bağış toplayıp] eytam-haneler ve ırza-haneler [emzirme evleri] vücuda getirmeye, sevgili şehid yavrularımızdan yarının ihtiyacatına muvafık yeni, zinde ameli bir unsur-ı kıymetdar meydana getirmeye çalışacaktır.

Madde 6: Maarif hususunda; tedrisat ve terbiye-i ibtidaiyyede [ilk eğitim ve öğretiminde] analıkla mürebbilik devreleri arasındaki hatt-ı fasıla [ara dönemi] yaklaştırmaya mekatib-i ibtidaiyyenin [ilkokulların] mümkün mertebe kadın muallimlere tedvine [bırakılmasına], şerait-i ictiaiyyemizin [toplumsal koşullarımızın] icabatını [gereklerini] nazar-ı ehemmiyete alarak kızlarımızın tahsil ve terbiyesinin sevk-i idaresinde nazım [düzenleyen] olmak üzere Maarif Vekaletinde bir kadın maarif müşaviri bulunmasına;

Madde 7: Dul ve bi-kes [kimsesiz] kadınların ahlak ve maişetini temin ve iş bulumunu teshil [kolaylaştırma] ve her işte mütehassıs yetiştirmek için taksim-i a'mal [işbölümü] kaidesine muvafık müesseseler vücuda getirmeye;

Madde 8: Harb vukuunda alel-umum [genel olarak] kadınların hidemetda [hizmetlerde] muavenet etmeleri hususu nazar-ı itibara alınarak icab eden tedabire tevessül olunacaktır [tedbirler alınacaktır].

Madde 9: Aile ve izdivaç kanunlarının bir şekl-i mükemmele ifrağına [en mükemmel bir hale dönüştürülmesine];

Madde 10: Türk kadınlarının bu mesailde tenviri için halkın seviyesiyle mütenasib [uygun] tedris-i hitabeleri yapmaya, risalecikler [kitaplar] ve asar-ı müfide [yararlı eserler] vücuda getirmeye çalışmak.

(Kaynak: Yaprak Zihnioğlu, *Kadınsız İnkılap: Nezihe Muhiddin, Kadınlar Halk Fırkası, Kadın Birliği*, Metis, İstanbul, 2003, s. 134-5.)

10. KADIN BİRLİĞİ

Madde 1: 5 Şubat 1340 tarihinde İstanbul'da "Kadın Birliği" namıyla bir cemiyet teşkil edilmiştir.

Madde 2: Birliğin maksadı: Kadınlığı fikri ve ictimai sahalarda yükselterek asri ve mütekâmil bir mevkiye eriştirmektir. Birlik bu gayeye vüsul için: Genç kızları hakiki valide yetiştirmek, kadınlık alemindeki feci ictimai yaraları tasfiye etmek, dul, bikes ailelere ve tahsil-i iptidaiyedeki çocuklarına yardım etmek, kadınlığı harici hayat-ı mesaiyeye teşvik ve müstahsil bir hale getirmek, sanayi ve mamulat-ı dahiliyeye karşı rağbete teşvik etmek için sarf-ı mesai ederek konferanslar tertip, müsamereler ihzar, serbest halk dersleri küşad ve eserler neşr edecektir.

Madde 3: Birliğin siyasetle alakası yoktur.

Madde 4: Birliğin aza-yı tabiyesi kadınlardan müteşekkildir.

Madde 5: Kadınlığın teâlisini arzu eden her Türk ve Müslüman hanım cemiyete aza olabilir.

Madde 6: Birliğe aza olmak isteyen hanımlar azadan her hangi birinin delaleti ve heyet-i idarenin kararıyla kayd ve kabul olunur. Her azanın aidat-ı şehriyesi asgari on kuruştur. Aidat-ı seneviye 24 lirayı tecavüz edemeyecektir.

Madde 7: Erkekler birliğe aza-yı müzahire sıfatıyla dahil olabilirler. İctimalara hakk-ı iştirakleri ve reyleri yoktur. Ancak heyet-i idare tarafından davet ve vukuunda müzakerata iştirak edebilirler. Aidat-ı şehriyeleri asgari on kuruştur. Ve aza-yı müzahirenin kayıd ve kabulü de heyet-i idarenin kararına vabestedir. Aidat-ı şehriye senevi 24 lirayı tecavüz etmez.

Madde 8: Azalık sıfatı istifa etmek suretiyle zail olup, azalık için icap eden şeraiti ifada kusur edenlerin heyet-i idarenin kararıyla azalıktan kaydı terkin olunur.

Madde 9: Birliğin heyet-i idare, heyet-i merkeziye ve heyet-i umumiyesi vardır.

Madde 10: Heyet-i umumiye senede bir kere Temmuz iptidasında aza-yı tabiyenin sülüsan-ı ekseriyetiyle ictima eder. Bu miktar aza toplanamadığı takdirde bir hafta sonra tekrar ictima edip bu defa azasının miktarı her ne olursa olsun müzakerata ibtida eder.

Madde 11: Heyet-i Umumiye: Kongre reisi ve katiplerini intihap. Heyet-i idare raporuyla ictima ve müzakere, azanın vereceği takrirleri müzakere, birliğin heyet-i merkeziyesini rey-i hafi ile intihap eder.

Madde 12: Heyet-i Merkeziye: Heyet-i umumiyenin rey-i hafi ile intihap ettiği otuz kişiden mürekkep bir heyettir.

Madde 13: Heyet-i İdare: Heyet-i merkeziyenin aralarından rey-i hafi ile intihap ettikleri on bir kişiden mürekkep bir heyettir.

Madde 14: Heyet-i Merkeziye: Ayda bir defa Heyet-i idare ile ictima eder. O günkü mükarrerat için reyleri mevcuttur. Diğer haftalar zarfındaki icraatı hakkında heyet-i idare, heyet-i merkeziyeye karşı mesul değildir.

Madde 15: Heyet-i Merkeziye Azaları: Birliğin menafiine ait hususat hakkında heyet-i idareye her zaman için teklifat yapabilirler.

Madde 16: Heyet-i idare on bir kişiden mürekkep olup, bir reis, katip-i umumi, katip-i umumi muavini, murahhas-ı mesul, muhasib-i mesul, bir erkek müşavir azalardan müteşekkildir.

Madde 17: Erkek müşavir heyet-i idare kararıyla aza-yı müzahire arasından intihap olunur. Her ictimaa hakk-ı iştirak ve reyi vardır.

Madde 18: Birliğin bir de riyaset-i fahriyesi vardır. Reis-i fahri arzu ettiği zaman, heyet-i idare ictimaına iştirak eder, o günkü ictimayı idare eder ve her zaman sahib-i rey olur.

Madde 19: Heyet-i idare haftada bir defa ictima eder. İhtiyaca göre birden fazla ictima da akid olunabilir.

Madde 20: Heyet-i idare azasının nısfından bir fazlasıyla karar ittihaz olunabilir.

Madde 21: Heyet-i idare ictimaında bila-mazeret dört defa bulunmayanlar müstâfi addedilir.

Madde 22: Birliğin bilumum muhaberatına reis ve katib-i umumi, muamelat-ı maliyeye ait evraka ise reis ile muhasib-i mesul vaz'-ı imza eder.

Madde 23: Heyet-i idarenin murakabesi altında kadın ve erkeğin azasından mürekkeb ilmi, edebi, sıhhi, terbiyevi encümenler teşkil eder.

Madde 24: Birliğin varidatı şunlardır: Azanın taahüddât-ı şehriyesi hükümetin müsadesiyle erbab-ı hayır tarafından edilen teberrular, tertip edilen müsamere, sergi hasılatıdır.

Madde 25: Birliğin kasasında yüz lira kadar kalabilir. Yüz liradan fazlası birlik namına hesab-ı cari suretiyle muteber bir bankaya tevdi olunur.

Madde 26: Bilumum sarfiyat heyet-i idare kararıyla yapılır. Heyet-i idarece tasdik edilmeyen hiçbir masraf kabul olunamaz.

Madde 27: İşbu nizamname-i esasî icabında heyet-i umumiyenin ekseriyetiyle tâdil olunabilir. Birliğin muvakkat merkezi: Sultan Ahmed'de parkın karşısında 40 numaralı daire-i mahsusadır.

(Kaynak: *Türk Kadınlar Birliği Nizamnamesidir*, matbaa-ı İhsan ve Şürekası, 1340.)

—

Kaynakça

Abadan-Unat, Nermin, "Toplumsal Değişme ve Türk Kadını", *Türk Toplumunda Kadın*, Türk Sosyal Bilimler Derneği, Ankara, 1982.

Abadan, Yavuz, "Tanzimat Fermanı Tahlili", *Tanzimat I*, Maarif Matbaası, İstanbul, 1940.

Adıvar, Halide Edip, *Türkiye'de Şark, Garp ve Amerikan Tesirleri*, Doğan Kardeş, İstanbul, 1955.

Ahmet Cevad, *Bizde Kadın*, Hayrunisa Köni (haz.), Tarih Toplum Kitaplığı, Mart 1988'deki *Tarih Toplum* eki.

Ak, Seyit, "İlk Profesyonel Kadın Fotoğrafçımız Naciye Hanım", *Sanat Olayı*, Mart 1985, no. 84.

Akbayar, Nuri, "Tanzimat'tan Sonra Osmanlı Devleti Nüfusu", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, İletişim, c. 5, İstanbul, 1986.

Akgökçe, Necla, "Ortak Geçmişi Birlikte Kurmak", *Tarih ve Toplum*, Mart 1999.

Akpınar, Seval, "Basın Tarihi: İlk Kadın Gazetesi: Hanımlara Mahsus Gazete", *Belgelerle Türk Tarihi*, Ocak 1965, no. 16.

Aksüt, Ali Kemal, *Sultan Aziz'in Mısır ve Avrupa Seyahati*, Ahmet Sayidoğlu Kütüphanesi, İstanbul, 1944.

Akyüz, Emine, "Atatürk'ün Aile Hukukuna İlişkin Devrimleri", *Atatürk Devrimleri ve Eğitim Sempozyumu* (9-10 Nisan 1981), Ankara Üniversitesi Eğitim Fakültesi Yayınları, Ankara, 1981, no. 92.

Alakom, Ruhat, "Kürt Kadınları Teavün Cemiyeti", *Tarih ve Toplum*, no. 171, Mart 1998.

Alkan, Mehmet, "Tanzimat'tan Sonra Kadının Hukuki Statüsü ve Devletin Evlilik Sürecine Müdahalesi Üzerine", *Toplum ve Bilim*, Güz 1990.

Altınay, Ahmet Refik, *Hicri Onüçüncü Asır'da İstanbul Hayatı (1786-1882)*, Enderun Kitabevi, İstanbul, 1988.

Amicis, Edmondo de, *İstanbul*, çev. Beyhun Akyavaş, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1986.

And, Metin, *Meşrutiyet Döneminde Türk Tiyatrosu, 1908-1923*, İş Bankası Kültür, Ankara, 1971.

Antel, S. C., "Tanzimat Maarifi", *Tanzimat I*, Maarif Matbaası, İstanbul, 1940.

Arat, Necla, *Kadın Sorunu*, Say, İstanbul, 1986.

Aristoteles, *Politika*, çev. Mete Tunçay, Remzi, 2. basım, İstanbul, 1983.

Art, Gökçen, *Şeyhülislam Fetvalarında Kadın ve Cinsellik*, Chiviyazıları, İstanbul, 1996.

Aşa, Emel, "1928'e Kadar Türk Kadın Mecmuaları", İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı, Yeni Türk Edebiyatı Anabilim Dalı, yüksek lisans tezi, İstanbul, 1989.

— "Fatma Aliye Hanım, Hayatı, Eserleri, Fikirleri", İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Yeni Türk Dili Edebiyatı Anabilim Dalı, doktora tezi, İstanbul, 1993.

Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, c. I, 1952, c. II, 1954.

Atay, Falih Rıfkı, *Çankaya*, Doğan Kardeş Matbaası, İstanbul, 1969.

Ateş, Nevin Yurdsever (haz.), *Yeni Harflerle: Kadın Yolu / Türk Kadın Yolu 1925-1927*, Kadın Eserleri Kütüphanesi ve Bilgi Merkezi Vakfı Yayınları, İstanbul, 2009.

Aydın, M. Akif, *İslam Osmanlı Aile Hukuku*, M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul, 1985.

Balıkhane Nazırı Ali Bey, *Bir Zamanlar İstanbul*, Tercüman 1001 Temel Eser, İstanbul, 1978.

Barkan, Ömer Lütfi, *15. ve 16. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğunun Zirai, Ekonomik ve Hukuki Esasları, Kanunlar*, c. 1, İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1943.

Beşikçioğlu, Munise, "Babam Rıza Tevfik", *Tarih ve Toplum*, Eylül 1988.

Baykal, Bekir Sıtkı, *Mili Mücadele'de Anadolu Kadınları Müdâfaa-i Vatan Cemiyeti*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 1986.

Bebel, August, *Kadın ve Sosyalizm*, çev. Z. Sertel, Toplum, Ankara, 1977.

Bekiroğlu, Nazan, *Şair Nigâr Hanım*, İletişim, İstanbul, 1998.

Berkes, Niyazi, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, Doğu-Batı, İstanbul, t.y.

Berktay, Fatmagül, "Kendine Ait Bir Tarih", *Tarih ve Toplum*, Mart 1999.

— "Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Feminizm", Mehmet Alkan (haz.), *Tanzimat ve Meşrutiyet'in Birikimi*, Osmanlıdan Cumhuriyete Düşünsel Miras, İletişim, İstanbul, 2000.

— "Tarih Yazımında Farklı Bir Perspektif", *Tarihin Cinsiyeti*, Metis, İstanbul, 2003.

Berzeğ, Sefer E., *Gurbetteki Kafkasya'dan Belgeler*, Şafak Matbaası, Ankara, 1985.

Bilal, Melissa, Lerna Ekmekçioğlu ve Belinda Mumcu, "Hayganuş Mark'ın (1885-1996) Hayatı, Düşünceleri ve Etkinlikleri" [1885-1996], *Toplumsal Tarih*, no. 87, Mart 2001.

Bock, Gisela, "Historische Frauenforshung: Fragestellungen und Perspektiven", *Frauen Suchen Ihre Geshichte*, Karin Hausen (haz.), Verlag C.H. Beck, Münih, 1983.

— "Women's History and Gender History: Aspects of an International Debate", *Gender and History*, no. 1, 1989.

— *Avrupa Tarihinde Kadınlar*, çev. Zehra Akarsu Yılmazer, Literatür, İstanbul, 2004.

Boratav, Ali (haz.), *Tarih ve Tarihçi. Annales Okulu İzinde*, Alan, Ankara, 1985.

Boulding, Elise, *The Underside of History, A View of Women Through Time*,

Westview Press, Colorado, 1977.
Bridenthal, Renate, C. Koonz ve Susan Stuard (haz.), *Becoming Visible: Women in European History*, Houghton Mifflin Company, Boston, 1987.
Bulut, R., "İstanbul Kadınlarının Kıyafetleri ve II. Abdülhamid'in Çarşafı Yasaklaması", *Belgelerle Türk Tarihi*, 1968, no. 8.
Caporal, B., *Kemalizm'de ve Sonrasında Türk Kadını*, İş Bankası Kültür, Ankara, 1982.
Cevdet Paşa, *Tezakir*, Cavit Baysun (haz.), Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1986.
"Ceza Kanunname-i Hümayunu", *Düstûr*, Cilt-i Evvel, 1. Tertip, Dersaadet, Matbaa-ı Amire, 1289.
Connell, R. W., *Toplumsal Cinsiyet ve İktidar*, çev. Cem Soydemir, Ayrıntı, İstanbul, 2006.
Cook, Barbara, Beverley Stone, *Counseling Women*, Houghton Mifflin Company, Boston, 1973.
Coşar, Ömer Sami, *Atatürk Ansiklopedisi*, c. 2, İstanbul Reklam Ltd. Şirketi, İstanbul, 1973.
Çakır, Serpil, "Bir Osmanlı Kadın Örgütü: Osmanlı Müdâfaa-i Hukuk-ı Nisvan Cemiyeti," *Tarih ve Toplum*, Haziran 1989, no. 66.
— "Osmanlı Türk Kadınları Esirgeme Derneği", *Toplum ve Bilim*, Bahar 1989, no. 42.
— "Siyasal Yaşama Katılım Mücadelesi'nde Türk Kadını", *Kadınlar ve Siyasal Yaşam*, Necla Arat (haz.), Cem, İstanbul, 1991.
— *II. Meşrutiyet'te Osmanlı Kadın Hareketi ve Kadınlar Dünyası Dergisi*, İ.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Doktora Tezi, İstanbul, 1991.
— "Osmanlı Kadın Dernekleri", *Toplum ve Bilim*, Bahar 1993, no. 53.
— "Meşrutiyet Kadınları Nasıl Bir Aile İstiyorlar?", *Sosyal Değişim Süreci İçinde Türk Ailesi*, Ülkü, İstanbul, 1993.
— "XX. Yüzyılın Başında Kadın ve Aile Dernekleri ve Nizamnameleri", *Sosyo-Kültürel Değişim Sürecinde Türk Ailesi*, Ülkü, İstanbul, 1993.
— "Osmanlı Kadını Bilinçlenme Yolunda: Beyaz Konferanslar", *Tarih ve Toplum*, Mart 1994.
— "Kadın Çalışmaları Bilimde Neleri, Nasıl Sorguluyor", Kuvvet Lordoğlu (haz.), *İnsan, Toplum, Bilim*, Kavram, İstanbul, 1996.
— Necla Akgökçe (haz.), *Farklı Feminizmler Açısından Kadın Araştırmalarında Yöntem*, Sel, İstanbul, 1996.
— "Kadın Tarihinden İki İsim: Ulviye Mevlan, Nezihe Muhiddin", *Osmanlıdan Cumhuriyete: Problemler, Araştırmalar, Tartışmalar*, Tarih Vakfı Yurt, İstanbul, 1998.
— "Tarih Yazımında Kadın Deneyimlerine Ulaşma Yolları", *Toplumsal Tarih*, Mart, 2001.
— "Kadınlığın İlk Tarihi Şikâyeti: Beyaz Konferanslar", *Tarih-Toplum*, Mart, 2003.
— "Political-Social Movements. Revolutionary: Turkey", *Encyclopedia of Women and Islamic Cultures*, Brill, Leiden, c. 2, 2005.
— "Fatma Aliye (1862-1936)", *A Biographical Dictionary of Women's Move-*

ments and Feminisms. Central, Eastern, and South Eastern Europe, 19th and 20th Centuries, Francisca de Haan, Krassimira Daskalova ve Anna Loutfi (haz.), Central European University Press, Budapeşte ve New York, 2006. (Makalelere internette bulunan elektronik kitap yardımıyla kolaylıkla erişilebilir.)

— "Ulviye Mevlan Civelek (1893-1964)", *A Biographical Dictionary of Women's Movements and Feminisms. Central, Eastern, and South Eastern Europe, 19th and 20th Centuries.*

— "Nezihe Muhiddin (1889-1958)", *A Biographical Dictionary of Women's Movements and Feminisms. Central, Eastern, and South Eastern Europe, 19th and 20th Centuries.*

— "Sözlü Tarih Projelerinde Yöntemsel ve Etik Sorunlar ve Bu Sorunları Çözme Yolları", *Kuşaklar, Deneyimler, Tanıklıklar: Türkiye'de Sözlü Tarih Çalışmaları Konferansı*, Aynur İlyasoğlu, Gülay Kayacan (haz.), Tarih Vakfı Yurt, İstanbul, 2007.

— "Feminism and Feminist History-Writing in Turkey: The Discovery of Ottoman Feminism", *Aspasia: The International Year Book of Central, Eastern and Southeastern European Women's and Gender History*, Francisca de Haan, Maria Bucur, Krassimira Daskalova (haz.), c. 1, Berghahn Journals, 2007.

— "Feminizm: Ataerkil İktidarın Eleştirisi", *Modern Siyasal İdeolojiler*, Birsen Örs (haz.), Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2007.

— "Osmanlı'da Kadınların Mekânı, Sınırlar ve İhlaller", *Cins Cins Mekân*, Ayten Alkan (haz.), Varlık, İstanbul, 2009.

— "Osmanlı Kadın Hareketi: 20. Yüzyılın Başında Kadınların Hak Mücadelesi", *Türkiye'de Toplumsal Cinsiyet Çalışmaları: Eşitsizlikler, Mücadeleler, Kazanımlar*, Hülya Durudoğan, Fatoş Gökşen, Bertil Emrah Oder, Deniz Yükseker (haz.), Koç Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2010.

Çalışkan, Etem, *Kur'an-ı Kerim ve Türkçe Meali*, Hürriyet, İstanbul, 1994.

Çeri, Bahriye, *Türk Romanında Kadın, 1923-1938 Dönemi*, Simurg, İstanbul, 1996.

Çiçekler, Mustafa ve Fatih Andı (haz.), *Yeni Harflerle Hanımlara Mahsus Gazete* (seçki), Kadın Eserleri Kütüphanesi ve Bilgi Merkezi Vakfı Yayınları, İstanbul, 2009.

Danışman, Zuhiri (haz.), *Koçi Bey Risalesi*, M.E.B. Yayınları, İstanbul, 1993.

Darülfünun Konferans Salonu'nda Kadınlarımızın İctimaları, Tanin Matbaası, İstanbul, 1328.

Davidoff, Leonore, *Feminist Tarih Yazımında Sınıf ve Cinsiyet*, çev. Zerrin Ateşer, Selda Somuncuoğlu, İletişim, İstanbul, 2002.

Demirdirek, Aynur, *Osmanlı Kadınlarının Hayat Hakkı Arayışının Hikâyesi*, İmge, Ankara, 1993.

Dölen, Emre, "Darülfünun", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, c. 2, no. 5, İletişim, İstanbul, 1985.

Duben, Alan, "Osmanlı İstanbul'unda Evlilik ve Hane Kurma", *Toplum ve Bilim*, 1988, no. 42.

Duman, Hasan, *İstanbul Kütüphaneleri Arap Harfli Süreli Yayınlar Toplu Kata-*

loğu (1828-1928), İslam Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi Yayınları, İstanbul, 1986.

Durakbaşa, Ayşe, "Feminist Tarih Yazımı Üzerine Notlar", *Farklı Feminizmler Açısından Kadın Araştırmalarında Yöntem*, Serpil Çakır ve Necla Akgökçe (haz.), Sel, 1996.

— *Halide Edib: Türk Modernleşmesi ve Feminizm*, İletişim, İstanbul, 2000.

Eker, Ümit, "Ulviye Civelek", *Kadın* Gazetesi, Mayıs 1971, no. 25.

Ekin Akşit, Elif, *Kızların Sessizliği, Kız Enstitülerinin Uzun Tarihi*, İletişim, İstanbul, 2005.

Ekmekçioğlu, Lerna (haz.), *Bir Adalet Feryadı, Osmanlıdan Türkiye'ye Beş Ermeni Feminist Yazar*, çev. Melissa Bilal, Aras, İstanbul, 2006.

Ellison, Grace, *Turkey Today*, Hutchinson Co. Publishers Ltd., Londra, 1928;

— *An English Women in a Turkish Harem*, Londra, 1915.

— *Abdülhamid'in Kızı*, çev. İrfan Konur Gürgen, Hilmi, İstanbul, 1938.

Erder, Necat, "Türkiye'de Ailenin Değişimi", *Türkiye'de Ailenin Değişimi, Toplumbilimsel İncelemeler*, Türk Sosyal Bilimler Derneği, Ankara, 1984.

Ergin, Osman Nuri, *Türk Maarif Tarihi*, c. I-3, Osmanbey Matbaası, İstanbul, 1939.

Erişçi, Lütfi, *Türkiye'de İşçi Sınıfı Tarihi*, Kurtulmuş Basımevi, İstanbul, 1951.

Erişirgil, Emin, *İslamcı Bir Şairin Romanı: Mehmet Akif*, Aykut Kazancıgil, Cem Alper (haz.), İş Bankası Kültür, Ankara, 1986.

Eşref, Ruşen, *Diyorlar ki*, Dersaadet, Kanaat Matbaası, 1334.

Faroqhi, Suraiya, *Osmanlı Tarihi Nasıl İncelenir?*, çev. Zeynep Altok, Tarih Vakfı Yurt, İstanbul, 1999.

— "18. Yüzyıl Anadolu Kırsalında Suç, Kadınlar ve Servet", *Modernleşmenin Eşiğinde Osmanlı Kadınları*, Madeline C. Zilfi (haz.), çev. Necmiye Alpay, Tarih Vakfı Yurt, İstanbul, 2000.

Ferruh, Ömer, *İslam Aile Hukuku*, çev. Yusuf Ziya Kavakçı, Sebil, İstanbul, 1969.

Fındıkoğlu, Z. Fahri, "Aile ve Kadın Telakkisinde Tebeddül, *Tanzimat*'tan ayrı basım, Maarif Matbaası, İstanbul, 1940.

— *Türk Aile Sosyolojisi*, Samet Matbaası, İstanbul, 1971, Refik Şükrü Savla Armağanı'ndan ayrı basım.

— *İctimaiyat*, Hukuk Sosyolojisi, İktisat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1958.

Flexner, Eleanor, *Century of Struggle: The Women's Rights Movement in the United States*, The Belknap Press of Harvard University Press, Cambridge, 1959, 1975.

Gazali, *İhyâu Ulumi'd Dîn*, çev. Ahmet Serdaroğlu, Bedir, 2. cilt, 1975.

Gerber, Haim, "Social and Economic Position of Women in an Ottoman City Bursa, 1600-1700", *International Journal of Middle East Studies*, 12, 1980.

Gittins, Diana, *Aile Sorgulanıyor!*, çev. Tuna Erdem, Pencere, İstanbul, 1985.

Gluck, Sherna Berger ve Daphne Patai (haz.), *Women's Words: The Feminist Practice of Oral History*, Routledge, New York, 1991.

Gordon, Linda, "What's New in Women's History", *Feminist Studies Critical Studies*, Teresa de Lauretis (haz.), Indiana University Press, Bloomington, 1986.

Göçek, Fatma Müge, Marc David Baer, "18. Yüzyıl Galata Kadı Sicillerinde Osmanlı Kadınlarının Toplumsal Sınırları", *Modernleşmenin Eşiğinde Osmanlı Kadınları*, Madeline C. Zilfi (haz.), çev. Necmiye Alpay, 2000.

Güsar, Vasfi "Çerkez Kadınları Teavün Cemiyeti", *Kafkasya* Dergisi, 1975, no. 48.

Güzel, Şehmuz, "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Toplumsal Değişim ve Kadın", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, c. 3-4, İletişim, İstanbul, 1985.

Harding, Sandra (haz.), "Is There A Feminist Method", *Feminism and Methodology*, Open University Press, Milton Keynes, 1987.

Hausen, Karin (haz.), *Frauen Suchen Ihre Geshichte*, Verlag C.H. Beck, Münih, 1983.

Heper, Metin, *Modernleşme ve Bürokrasi: Karşılaştırmalı Kamu Yönetimine Giriş*, Sosyal Bilimler Derneği Yayını, Ankara, 1973.

Hilâl-i Ahmer, Hilâl-i Ahmer Cemiyeti, Türkiye Hilâl-i Ahmer Cemiyet-i Merkezi Umumiyesi, Vakit Matbaası, İstanbul, 1918.

Hilâl-i Ahmer Hanımları Merkezi Hey'eti Takvimi, 1919.

hooks, bell, *Ain't I a Woman: Black Women and Feminism*, South End Press, Boston, 1981.

Horkheimer, Max, *Geleneksel ve Eleştirel Kuram*, çev. Çiğdem Dönüşken, Mustafa Tüzel, YKY, İstanbul, 2005.

Işın, Ekrem, "19. Yüzyılda Modernleşme ve Gündelik Hayat", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, c. 2, İletişim, İstanbul, 1985.

İbni Haldun, *Mukaddime*, Süleyman Uludağ (haz.), c. 1, Dergâh, İstanbul, 1998.

İlyasoğlu, Aynur, "Türkiye'de Kadın Tarihinin Araştırılmasında Yöntem Sorunları ve Sözlü Tarih Yöntemi", *İnsan Toplum ve Bilim*, Kuvvet Lordoğlu (haz.), Kavram, İstanbul, 1996.

İnan, Afet, *The Emancipation of the Turkish Women*, Unesco, Paris, 1962.

— *Atatürk ve Kadın Haklarının Kazanılması*, M.E.B. Basımevi, İstanbul, 1968.

Jay, Martin, *Diyalektik İmgelem*, çev. Ünsal Oskay, Belge, İstanbul, 2005.

Jennings, R. C., "Women in Early 17th Century Ottoman Judicail Records: The Sharia Court of Anatolian Kayseri", *Journal of Economic and Social History of the Orient*, 1975.

Kansu, Nafi Atuf, *Türkiye Maarif Tarihi*, Bir Deneme, Birinci Kitap, Muallim Ahmed Halid Kütüphanesi, İstanbul, 1931.

"Kanunname-i Arazi", *Düstür*, Cild-i Evvel, I. Tertip, Matbaa-i Amire, İstanbul, 1289.

Karabıyık Barbarosoğlu, Fatma, *Fatma Aliye: Uzak Ülke*, Timaş, İstanbul, 2007.

Kaymaz, Kadriye, *Gölgedeki Kalem: Emine Semiye*, Küre, İstanbul, 2009.

Keleşoğlu, Birsen Talay ve Mustafa Keleşoğlu, *Türk Kadını (1918-1919)*, Kadın Eserleri Kütüphanesi ve Bilgi Merkezi Vakfı Yayınları, İstanbul, 2010.

Kılıç, Fatma Derman, *Kadın (1908-1909)*, Kadın Eserleri Kütüphanesi ve Bilgi Merkezi Vakfı Yayınları, İstanbul, 2010.

Kızıltan, Mübeccel, "Öncü Bir Kadın Yazar: Fatma Aliye Hanım", Fahir İz Armağanı, *Journal of Turkish Studies - Türklük Araştırmaları Dergisi*, Har-

vard University, 1990.
Klein, Ranate Duelli, *Theories of Woman's Studies*, Routledge and Kegan Paul, Londra, 1983.
Kleinberg, Jay (haz.), *Retrieving Women's History*, Oxford ve New York, Berg, UNESCO, 1998.
Koçu, Reşat Ekrem, *İstanbul Ansiklopedisi*, c. 6, Koçu, İstanbul, 1946-1968.
Kollantai, A., *Marksizm ve Cinsel Devrim*, çev. Ayşem Güztok, Bilgi, Ankara, 1974.
Korle, Sara, *Geçmiş Zaman Olur ki* (Prenses Mevhibe Celaleddin'in Anıları), Çağdaş, İstanbul, 1987.
Köymen, Mehmet Altınay, *Neşri Tarihi*, c. 2, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1983.
Kuhn, Thomas, *Bilimsel Devrimlerin Yapısı*, çev. Nilüfer Kuyaş, Alan, Ankara, 1989.
Lerner, Gerda, *The Majority Finds its Past*, Oxford Univ. Press, New York, 1979.
Lewis, Bernard, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, çev. Metin Kıratlı, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1984.
Lewis, Raphaela, *Osmanlı Türkiyesinde Gündelik Hayat*, çev. Mefkure Poray, Doğan Kardeş, İstanbul, 1973.
Lorenz, Charlotte, "Die Frauenfrage im Osmanischen Reich", doktora tezi, Friedrich-Wilhems-Üniversität, Berlin, 1919.
Mansbridge, Jane ve Susan Moller Okin, "Feminizm", *A Companion to Contemporary Political Philosophy*, Robert E. Goodin ve Philip Pettit (haz.), Blacwell, Oxford, 1995.
Mardin, Şerif, "Türk Siyasasını Açıklayabilecek Bir Anahtar: Merkez-Çevre İlişkileri", çev. Şeniz Gönen, *Dün ve Bugün Felsefe*, Kitap 1, Kent Basımevi, İstanbul, 1985.
"Mecelle-i Ahkam-ı Adliye", *Düstür*, Cild-i Rubu, I. Tertip, Dersaadet: Matbaai Amire, 1295.
Mevlanzade Rıfat, *Sürgün Hatıralarım*, Mithat Kutlar (haz.), Avesta, İstanbul, 2009.
Michel, Andrée, *Feminizm*, çev. Şirin Tekeli, Kadın Çevresi, İstanbul, 1984.
Mies, Maria, "Towards a Methodology for Feminist Research", *Theories of Women's Studies*, Gloria Bowles, Renate Duelli-Klein (haz.), Routledge-Kegan Paul, Londra, 1983.
Mitchel, J.- A. Oakley (haz.), *Kadın ve Eşitlik*, çev. Fatmagül Berktay, Kaynak, Ankara, 1984.
Moller Okin, Susan, *Women in Western Political Thought*, Princeton University Press, Princeton, 1979.
Montegu, Lady Mary Wortley, *Türkiye'den Mektuplar (1717-1718)*, çev. Aysel Kurdoğlu, Tercüman 1001 Temel Eser, İstanbul, 1973.
Morgan, Sue, "Introduction: Writing Feminist History: Theoretical Debates and Critical Practices", *The Feminist History Reader*, Routledge, Londra, New York, 2006.
Muhiddin, Nezihe, *Türk Kadını*, Numûne Matbaası, İstanbul, 1931.

Musahipzade Celal, *Eski İstanbul Yaşayışı*, Türkiye, İstanbul, 1946.
Müller, Max, *İstanbul'dan Mektuplar*, çev. Afife Buğra, Tercüman 1001 Temel Eser, İstanbul, 1978.
Neave, Dorina İ., *Eski İstanbul'da Hayat*, çev. Osman Öndeş, Tercüman 1001 Temel Eser, İstanbul, 1978.
Nizamü'l-Mülk, *Siyasetname*, çev. Mehmet Taha Ayar, İş Bankası Kültür, İstanbul, 2009.
Nüzhet, Selim, *Türk Gazeteciliği: 1831-1931*, Devlet Matbaası, İstanbul, 1931.
Offen, Karen, R. Roach Pierson ve Jane Rendall (haz.), *Writing Women's History*, Indiana University Press, Bloomington, 1991.
Oktay, Cemil, *Yükselen İstemler Karşısında Türk Siyasal Sistemi ve Kamu Bürokrasisi*, İ.Ü. Siyasal Bilimler Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1983.
— "Yargı Açısından Kuvvetler Ayrılığı ve Siyasal Kültür", *Türk Siyasal Hayatının Gelişimi*, Ersin Kalaycıoğlu, Ali Yaşar Sarıbay (haz.), Beta, İstanbul, 1983.
— *Siyaset Bilimi İncelemeleri*, Afa, İstanbul, 2003.
Onar, Sıddık Sami, "İslam Aile Hukuku ve Mecelle", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, c. 3, İletişim, İstanbul, 1985.
Ortaylı, İlber, *Türkiye İdare Tarihi*, Türkiye Ortadoğu Amme İdaresi Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1979.
— *İmparatorluğun En Uzun Yılı*, Hil, İstanbul, 1983.
— "Osmanlı Toplumunda Aile", *Türkiye'de Ailenin Değişimi*, Toplumbilimsel İncelemeler, Ankara, 1984.
Ökçün, Gündüz, *Osmanlı Sanayii, 1913-1915 Yılları Sanayi İstatistikleri*, A.Ü.S.B.F. Yayınları, Ankara, 1970.
Pakalın, Mehmet Zeki, *Tarih Deyimleri ve Terimleri*, M.E.B., İstanbul, 1946.
Pamuk, Şevket, *Türkiye İktisad Tarihi, 1500-1914*, Gerçek, İstanbul, 1988.
— *Osmanlı Ekonomisi ve Dünya Kapitalizmi (1820-1913)*, Yurt, Ankara, 1984.
Pateman, Carole, *The Problem of Political Obligation: A Critical Analysis of Liberal Theory*, John Wiley and Son, New York, 1979.
— *The Sexual Contract*, Polity Press, Cambridge, 1988.
Pateman, Carole ve Mary Lyndon Shanley (haz.), *Feminist Interpretations and Political Theory*, Cambridge, Polity Press, 1990.
Peçevi İbrahim Efendi, *Peçevi Tarihi*, Bekir Sıtkı Baykal (haz.), c. 1, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1992.
Peirce, Leslie P., *Harem-i Hümayun*, çev. Ayşe Berktay, Tarih Vakfı Yurt, 4. basım, İstanbul, 2002.
Pinchbeck, Ivy, *Women Workers and the Industrial Revolution 1750-1850*, Virago, Londra, 1981.
"Prenses Seniha'nın Yedi Mektubu", çev. Orhan Yüksel, *Hayat-Tarih Mecmuası*, Ekim 1971.
Refik Halid, *Üç Nesil Üç Hayat*, Semih Lütfi Kitabevi.
Rossi, Alice (haz.), *The Feminist Papers: From Adams to de Beauvoir*, Colombia University Press, New York, 1973.
Rousseau, J. J., *Emile, Yahut Terbiyeye Dair*, çev. Hilmi Ziya Ülgener, S. Güzey, Türkiye, İstanbul, t.y.

Rover, Constance, *Women's Suffrage and Party Politics in Britain, 1866-1914*, Routledge and Kegan Paul, Londra, 1967.
Sakaoğlu, Necdet, "Eğitim Tartışmaları", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, c. 2, no. 15, İletişim, İstanbul, 1985.
Santoro L'Hoir, Francesca, "Tacitus and Women's Usurpation of Power", *Classical World*, no. 88, 1994.
Savran, Gülnur, "Madencilerin Karıları Neyin Mücadelesini Verdiler? Britanya 1984-1985", *Sosyalist Feminist Kaktüs*, Mayıs 1988, no. 1, İstanbul.
Saxonhouse, Arlene W., *Women in the History of Political Thought*, Praeger, New York, Londra, 1985.
Saz, Leyla, *Harem Hayatının İçyüzü*, Sadi Borak (haz.), Milliyet, İstanbul, 1974.
Schick, Irvin Cemil, *Batının Cinsel Kıyısı*, çev. Gamze Sarı, Savaş Kılıç, Tarih Vakfı Yurt, İstanbul, 2001.
Scott, Hilda, *Does Socializm Liberate Women?*, Beacon Press, Boston, 1974.
Scott, Joan Wallach, "The Problem of Invisibility", *Retrieving Women's History*, Jay Kleinberg (haz.), Berg Publishers, Oxford, 1988.
— "Women's History and the Rewriting of History", *The Impact of Feminist Research in the Academy*, Christie Farnham (haz.), Indiana University Press, Bloomington, 1987.
— "Women in *The Making of Working Class*", *Gender and the Politics of History*, Columbia University Press, 1989.
— *Feminism and History*, Oxford University Press, Oxford, 1996.
— "Kadın Tarihi", çev. Tansel Güney, *Tarih ve Toplum*, sayı 195, Mart 2000.
— *Toplumsal Cinsiyet, Faydalı Bir Tarihsel Analiz Kategorisi*, çev. Aykut Tunç Kılıç, Agora Kitaplığı, İstanbul, 2007.
Shapiro, Ann-Louise, "History and Feminist Theory; or Talking Back on the Beadle", *Feminist Revision History*, Ann Louise Shapiro (haz.), Rutgers University Press, New Brunswick, New Jersey, 1994.
Sindley, Carter F., "Lady Mary Wortley Montegu and Fatma Aliye Hanım", TTK Kongresi'ne sunulan tebliğ, Eylül 1990.
Skocpol, Theda (haz.), *Tarihsel Sosyoloji: Bloch'tan Wallerstein'e Görüşler ve Yöntemler*, Tarih Vakfı Yurt, İstanbul, 1999.
Spivak, Gayatri Chakravorty, "Can the Subaltern Speak?", *Marxism and the Interpretation of Culture*, Cary Nelson ve Lawrence Grossberg (haz.), Macmillan, Londra, 1988.
Spongberg, Mary, *Writing Women's History since the Renaissance*, Palgrave Macmillan, New York, 2002.
Spongberg, Mary, Ann Curthoys, Barbara Caine (haz.), *Companion to Women's Historical Writing*, Palgrave, Londra, 2005.
Stanley, Liz, "Feminist Praxis and the Academic Mode of Production", *Feminist Praxis*, Routledge, Londra, 1988.
Stanley, Liz, Sue Wise, "Method, Methodology and Epistomology in Feminist Research Process", *Feminist Praxis*, Stanley Liz (haz.), Routledge, 1988.
Stanton, Doris Mary, *The English Women in History*, George Allen and Unwin Ltd, Londra, 1957.

Stone, Lawrence, *The Family, Sex and Marriage in England 1500-1800*, Weidenfeld-Nicolson, Londra, 1977.
Sümer, Tülin, "Türkiye'de İlk Defa Kurulan Kadınları Çalıştırma Cemiyeti", *Belgelerle Türk Tarihi*, Temmuz 1968.
Şair Nigâr, *Hayatımın Hikâyesi*, Ekin Basımevi, İstanbul, 1959.
Şeni, Nora, "19. Yüzyıl Sonunda İstanbul Mizah Basınında Moda ve Kadın Kıyafetleri", *Kadın Bakış Açısından 1900'ler Türkiyesi'nde Kadın*, Şirin Tekeli (haz.), İletişim, İstanbul, 1990.
Tahiroğlu, Bülent, "Tanzimat'tan Sonra Kanunlaştırma Hareketleri", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, c. 3, İletişim, İstanbul, 1985.
"Tarihte Ermeni Kadını", çev. Vartanuş A. Çerme, *Tarih-Toplum*, no. 195, Mart 2000.
Taşçıoğlu, *Muhadere, Türk Osmanlı Cemiyeti'nde Kadının Sosyal Durumu ve Kadın Kıyafetleri*, Kadının Sosyal Hayatını Tetkik Kurumu Yayınları, Ankara, 1958.
Taşkıran, Tezer, *Cumhuriyetin 50. Yılında Türk Kadın Hakları*, Başbakanlık Kültür Müsteşarlığı, Cumhuriyetin 50. Yıldönümü Yayınları, Ankara, 1973.
— *Women in Turkey*, çev. Nida Tektaş, Redhouse, İstanbul, 1978.
Tekeli, Şirin, *Kadınlar ve Siyasal Toplumsal Hayat*, Birikim, İstanbul, 1982.
— "Önsöz", *Feminizm: 19. Yüzyıl Klasiklerinden Seçmeler*, Afa, 1987.
— "Punkhurstlar Maddesi", *Çağdaş Liderler Ansiklopedisi*, c. 5, İletişim, İstanbul, 1986.
— *Kadınlar İçin*, Alan, İstanbul, 1988.
— "Bilimlerde Metodolojinin Kadın Bakış Açısından İncelenmesi", *Türkiye'de Kadın Olgusu*, Necla Arat (haz.), Say, İstanbul, 1992.
Temelkuran, Tevik, "Türkiye'de Açılan İlk Kız Öğretmen Okulu", *Belgelerle Türk Tarihi*, Eylül 1970.
Thompson, E. P., *İngiliz İşçi Sınıfının Oluşumu*, çev. Uygur Kocabaşoğlu, Birikim, İstanbul, 2002.
Topaloğlu, Bekir, *İslamda Kadın*, Yağmur, İstanbul, 1975.
Toprak, Zafer, *Türkiye'de Milli İktisat, 1908-1918*, Yurt, Ankara, 1982.
— "Osmanlı Kadınları Çalıştırma Cemiyeti, Kadın Askerler ve Milli Aile", *Tarih ve Toplum*, Mart 1988, no. 51.
— "Cumhuriyet Halk Fırkası'ndan Önce Kurulan Kadınlar Halk Fırkası", *Tarih ve Toplum*, Mart 1988, no. 51.
— "İttihad Terakki ve Teali-i Vatan Osmanlı Hanımlar Cemiyeti", *Toplum ve Bilim*, Güz 1989, no. 43-44.
Toros, Taha, *Mazi Cenneti*, İletişim, İstanbul, 1992.
Toros (Ay), Taha, *Türk Kadın Şairleri*, Universum Matbaası, İstanbul, 1934.
Toska, Zehra, Serpil Çakır, Tülay Gençtürk, Sevim Yılmaz, Selmin Kurç, Gökçen Art, Aynur Demirdirek (haz.), *İstanbul Kütüphanelerindeki Eski Harfli Türkçe Kadın Dergileri Bibliyografyası 1869-1927*, Metis, İstanbul, 1993.
Tuğlacı, Pars, *Osmanlı Döneminde İstanbul Kadınları*, c. I, Cem, 1984.
Tuncor, Ferid Ragıp, "Kadın Gazetecilerimiz", yayımlanmamış çalışma.
Türk Kadınlar Birliği Nizamnamesidir, Matbaa-ı İhsan ve Şürekası, İstanbul, 1340 (1924).

Uluçay, Çağatağ, *Harem*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1985.
Uraz, Murat, *Kadın Şair ve Muallimelerimiz*, İstanbul, 1941.
Üçok, Bahriye, *İslam Devletlerinde Kadın Hükümdarlar*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, t.y.
— *İslam Devletlerinde Türk Naibeler ve Kadın Hükümdarlar*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1981.
Üçok, Coşkun, Ahmet Mumcu, *Türk Hukuk Tarihi*, A.Ü. Hukuk Fakültesi Yayınları, Ankara, 1982.
Ünüvar, Safiye, *Saray Hatıralarım*, Cağaloğlu Yayınevi, İstanbul, 1964.
Velidedeoğlu, H. V., *Türk Medeni Hukuku*, 3. basım, Nurgök Matbaası, İstanbul, 1963.
— "Türk Kadınının Hukuki ve Gerçek Sosyal Durumu", 4.12.1966, İlerici Kadınlar Derneği, Kadınlar Dayanışma Derneği ve Kadın Haklarını Koruma Derneği'nin Galatasaray Lisesi'nde ortaklaşa düzenledikleri Kadın Hakları Günü toplantısının konuşma metninden.
Weil, Rachel,"The Crown has Fallen to the Distaff: Gender and Politics in the Age of Catherine de Medici", *Critical Matrix*, 1, no. 4, 1985.
Wollstonecraft, Mary, *A Vindication of the Rights of Women*, W. Scott, Londra, 1792; Türkçesi: *Kadın Haklarının Gerekçelendirilmesi*, İş Bankası, İstanbul, 2007.
Yılmaz, Fatma Büyükkarcı, Tülay Gençtürk Demircioğlu (haz.), *Yeni Harflerle Kadınlar Dünyası*, Kadın Eserleri Kütüphanesi ve Bilgi Merkezi Vakfı Yayınları, İstanbul, 2009.
Yücel, Yaşar, "Osmanlı İmparatorluğunda Desantralisazyona Dair Genel Gözlemler", *Belleten*, c. 38, no. 152, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1974.
Zeki, Ruşen, "Bizde Hareket-i Nisvan", *Nevsal-i Milli*, Artin Asadusyan ve Mahdumları Matbaası, İstanbul, 1330 (1914).
Zihnioğlu, Yaprak, *Kadınsız İnkılap*, İstanbul: Metis, 2003.
Zinsser, Judith P., *History and Feminism*, Twayne Publishers, New York, 1993.

SÜRELİ YAYINLAR:

Aile
Âlem-i Nisvan
Asâr-ı Nisvan
Aspasia
Ayine
Belgelerle Türk Tarihi
Belleten
Bilgi Yurdu Işığı
Classical World
Critical Matrix
Demet
Diyane
Dün ve Bugün Felsefe
Erkekler Dünyası
Ev Hocası
Firuze
Genç Kadın
Gender and History
Güzel Prenses
Hanım
Hanımlar
Hanımlar Âlemi
Hanımlara Mahsus Gazete
Hanımlara Mahsus Malumat

Hayat-Tarih Mecmuası
International Journal of Middle East Study
İkdam
İktisadiyat Mecmuası
İnci
İnsaniyet
Journal of Economic and Social History of the Orient
Journal of Turkish Studies
Kadın (İstanbul)
Kadın (Selanik)
Kadın Gazetesi
Kadın Yolu
Kadınlar Dünyası
Kadınlar Âlemi
Kadınlık
Kadınlık Hayatı
Kafkasya Dergisi
Mehasin
Mektep Müzesi
Musavver Kadın
Mürüvvet
Osmanlı Hanımlar Âlemi
Parça Bohçası
Sabah Gazetesi
Sanat Olayı
Servet-i Fünun
Seyyale
Siyanet
Sosyalist Feminist Kaktüs
Süs
Şükûfezar
Tanin
Tarih Toplum
Toplum ve Bilim
Toplumsal Tarih
Terakki-i Muhadderat
Türk Kadını
Türk Kadın Yolu
Türk Yurdu
Vakit
Vakit Yahud Mürebbi-i Muhadderat

Serpil Çakır
Osmanlı Kadın Hareketi

"Son zamanlarda Osmanlı kadınlığı can sahibi olduğunu, var olduğunu gösterdi. Onun her an iniltiler içinde kopup gelen sadasını işitiyoruz. 'Biz varız, uyanıyoruz, kalkacağız, kalkınız, yol gösteriniz' diyor. Bu hareketi kadınlığın bütün tabakalarında müşahade ediyoruz. Düşünenler eski hayattan bıktı, düşünemeyenler de bıktı. Artık başka bir hayata girmek ihtiyacı, hemen kadınlığın her tarafında his olundu... Artık şimdi yaşayışımızın yanlışlıklarını bulup ortaya koyuyoruz. Muharrire ve hemşirelerimiz her birisi bir derdimizi açmış onun devasına çalışıyor, kimisi tahsilden, kimisi terbiye-i ictimaiyeden velhasıl bütün ihtiyaçlarımızdan bahsediliyor. Artık iman ettik ki hayatımız iyi bir hayat değildir... Artık kadınlık böyle yaşamayacaktır ve yaşayamaz. Buna katiyen emin olunuz."

— *Kadınlar Dünyası*, 30 Mart 1918

Yüzyılın başından günümüze ulaşan bu satırlar kadınların yaşamlarını değiştirme istek ve azmini vurgulamak açısından son derece çarpıcı.

Biz kadınlar yıllarca kendi geçmişimizden habersiz yaşadık. Bu bilinmezlik nereden kaynaklanıyor? Tarih gerçeği olduğu gibi gösteriyor mu? Kadınların, özellikle de kadın tarihi konusunda araştırma yapan kadınların yanıtlaması gereken ilk ve temel sorulardan biridir bu. Kadınlara ait koskoca bir deneyimler zincirinin ilk halkasını ancak bu yolla yakalayabiliriz.

Osmanlı Kadın Hareketi, Osmanlı döneminde yaşamış, hakları için mücadele vermiş büyükannelerimizin gizli kalmış pratiklerine *Kadınlar Dünyası* dergisinin satırları arasında dolaşarak, kadın bakış açısından yeniden hayat kazandırıyor.

Osmanlı Kadın Hareketi, ilk kez yayımladığımız 1994'ten günümüze, klasik bir kaynak haline geldi.

Metis Kadın Araştırmaları
ISBN-13: 978-975-342-044-0

Metis Yayınları
www.metiskitap.com

